MAGYARORSZÁG

T Ö R T E N E L M E.

HORVÁTH MIHÁLY.

AZ ÚJ DOLGOZAT MÁSODIK, BŐVÍTETT KIADÁSA.

ÖTÖDIK KÖTET-

PESTEN.

K I A D J A H E C K E N A S T T G U S Z T Á V .
1872

Pest, 1872. Nyomatott Heckenast Gusztávnál.

MAGYARŐRSZÁG TŐRTÉNELME.

ÖTÖDIK KÖTET.

TARTALOM.

TIZENNEGYEDIK KÖNYV.

Nemzeti visszahatás: a nemzeti s vallási szabadságért vívott harczok időszaka. 1604—1619.

ELSŐ FEJEZET.

I. A felvidéki rendek Rudolf önkényes czikkelye miatt gálszécsi gyűlésükön az engedelmességet megtagadják. Belgiojozó hadat szed. Bocskay István viszonyai, tervei. Belgiojozó által megtámadtatván, a hajdúkat pártjára nyeri, kik a németeket Almosdnál megverik, Belgiojozót Szepesvárig űzik. A felkelés mindenfelé nagy sebességgel terjed. Básta Esztergám alól annak elfojtására siet; de bár egy hajdú csapatot Osgyánnál megver és Szendröt megveszi, Kassa alól kénytelen elvonulni, s a lázadás mindenfelé elterjedvén, Pozsony felé húzódik vissza. A megrettent udvar Bocskayhoz követeket küld, de hasztalan. Ő Erdélyben fejedelemmé választatik; Szerencsen gyűlést tart s Magyarország fejedelmévé is kikiáltatik; a gyűlés egyéb végzései. Illésházy is a felkeléshez csatlakozik. Bocskay hadait mindenfelé megindítja. Konstantinápolyba athnaméért követeket, Európához manifestumot bocsát, s Erdélybe megy. A mozgalom hírére megijedt Mátyás főhg. Rudolfnál hasztalan sürget segedelmet; miért a többi föherczegekkel Linczben összeesküdvén, velők együtt személyesen megy Prágába, a császárt arra bírandó, hogy vagy teljes hatalommal adja át valamelyiküknek Magyarország kormányát, vagy legalább pénzzel segítse öt, hogy a hadakról gondoskodhassék; de mindez süker nélkül marad. Mátyás tehát, eszközei az ellenállásra nem lévén, Illésházy István közbenjárásához folyamodik, ki azt neki meg is Ígéri. A felkeltek ezalatt Elönt- és Nógrádmegye várait, a bányavárosokat és Nyitrát, Nagyszombatot, Trencsényt megveszik s Morvába mennek dúlni. Más csapatok, a dunántúli vidéket hajlítják a felkeléshez. Homonnay Bálint Szinán egri basával Érsekújvárt vívja, Mahomed nagyvezér pedig Visegrádot megvévén, Esztergámét foglalja el.

Utóbb Érsekújvár is megadja magát Homonnaynak. Maga Bocskay Erdélyt egészen maga alá vetvén, fejedelemmé avattatik, s a tartomány kormányát Rákóczy Zsigmondra bízza. Az athnámét követei meghozván, Pest alá indúl, hol a nagyvezér reá várakozik. Itt ez átadja neki a fejedelemség jelvényeit s a szultántól küldött koronát, melyet azonban Bocskay csak a barátság, s nem a királyság jeléül fogad el.

II. A korponai gyűlés. Bocskay békefeltételei s a kormány válaszai azokra, általában ki nem elégítök. A király kéz alatt akar egyezkedni a törökkel, de sikeretlenűl, a magyarokat ez bizalmatlanokká teszi. Ulésházy ügyekszik a dolgot kiegyenlíteni, s Bocskay megegyeztéből Bécsbe megy. De a fejedelem külkezességről is gondoskodik: Kátai Lengyelországba, Bogáti a német birodalmi rendekhez megy követül; s a bécsi kormány cseleinek meghiúsítása végett a Portára is követség küldetik. A rendek viszonválasza a kormány válaszára. Ulésházy alkudozása egy szerződést eredményez, melylyel Bécsben, Prágában igen, de Magyarországban nem lőnek megelégedve. Mátyás az ország kormányzójává neveztetik, de elegendő erőt, minden sürgetései daczára sem nyerhet a gyanakodó Rudolftól; miért magát a többi főherczegek által a fejedelmi ház fejévé nevezteti. Bocskay s a magyarok Ulésházy szerződését kassai gyűlésükben megvizsgálják, de azt el nem fogadhatván, számos tagokból álló követséget adnak Ulésházy mellé, mely annak megváltoztatása iránt Bécsben újabban értekezzék; és hogy ezek sükeresebben járjanak el, némi hadi mozgalmakat is tétetnek. Mátyás az alsó ausztriai rendeknél keres támogatást, s némi vitatkozás után végre elfogadja *a* két fél biztosai által készített okmányt, mely a „bécsi békekötés'[1] czíme alatt'ismeretes. De Rudolf azt megerősíteni vonakodik, s végre is csak oly záradékokkal erősíti meg, melyek viszont a magyaroknak nem -tetszenek. Mátyás e záradékok iránt felvilágosítást és biztosítást ad a magyaroknak. A békeügy teljes befejezése végett újabb bizottmány megy Bécsbe, mely aztán több nehézséget legyőz. A bécsi békekötést a cseh-osztrák örökös tartományok is biztosítják. A magyar béke ekként bevégeztetvén, a török biztosokkal is megkezdetik az alkudozás, melynek eredménye a zsitvatoroki békekötés lesz. Bocskay, ekkoron már súlyosan beteg, Kassára még egyszer összegyűjti párthíveit. Ezek miért nem fogadják el föltétlenül a bécsi béke okmányát? Bocskay végrendelete és halála.

III. Erdélyben Homonnay Bálint, Rákóczy Zsigmond és Báthory Gábor versenygenek a fejedelemségért; az elsőt a török, a másodikat Rudolf császár pártolja. Rudolf, spanyol tanácsok következtében, megbánja, hogy a zsitvatoroki békét megerősítette, s azt megrontani akarja; a kikötött 200 ezer tallér ajándékot nem küldi meg. E miatt nemcsak Mátyás föherczeg mindinkább meghasonlik vele, hanem a török is fenyegető hangon kezd szólni, a hajdúkat pedig lázadásra izgatja. Mátyás, e szőrűit állapotában, a magyar, osztrák és

morva urakkal titkon Rudolf megbuktatására szövetkezik össze; Rudolf ellenzése daczára előbb Becsben, aztán Pozsonyban országgyűlést tart, s miután ott a s zövetség megköttetett, sereggel indul Prága felé. Rudolf eleinte ellenállni szándékozik: a német birodalmi rendektől s a esetektől segélyt kér; de midón Mátyás Német-Brodig haladt, Magyarországról s Ausztriáról lemondani Ígérkezik, úgy azonban, hogy Mátyás azonnal visszatérjen hadaival, Morva pedig az ő birtokában maradjon. Mátyás azonban egészen Prága alá vezeti hadait, minek következtében Rudolf, némi sükeretlen fondorlatok után, Morváról is lemond, s a magyar koronát átadja. Mátyás, czélt érvén, seregeit hazavezeti. Ezalatt Erdélyben Rákóczy Zsigmond is lemond a fejedelemségről s azt Báthory Gábor nyeri el.

MÁSODIK FEJEZET.

I. Mátyás vonakodik az osztrák protestánsoknak megadni az ígért vallásszabadságot; miért ezek mellett a magyar rendek is közbenjárnak. Az országgyűlés megnyittatván, a rendek mindenekelőtt Illésházy Istvánt nádorrá választják, s miután a bécsi békekötést még több előleges törvényezikk által bővebben kifejtették s az alkotmányt és a vallásszabadságot biztosították, Mátyást királylyá választják s megkoronázzák, ki aztán közbenjárásukra az osztrákoknak is megadja a vallás szabadságát. 1609-ben, Illésházy meghalálozván, ismét Országgyűlés tartatik, nádorrá Thurzó György választatik és számos üdvös törvény alkottatik. Az új nádor nagy gondot fordít vallásfelekezete ügyeinek megszilárdítására. De másfelől Pázmány Péter is sok urat és nemest visszaterel a kath. egyházba. Rudolf fondorlatai Mátyást újabb hadjáratra ingerük Csehországba. Rudolf erről is kénytelen lemondani, de bukását nem sokáig éli túl.

II. Báthory Gábor Erdélyben zsarnok kormánya által sokakat ellenségeivé tesz, mi Mátyásnak is alkalmat nyújt beavatkozni Erdély ügyeibe. De Forgách Zsigmond, kit Mátyás egy haddal küld Báthory megbuktatására, kudarezot vall, s alig menekülhet meg serege romjaival a Báthory védelmére jött török elől. Nemsokára azonban még veszélyesebb ellensége támad Báthorynak Bethlen Gáborban, ki általa üldöztetvén, a törökhöz menekül s magát fejedelemmé nevezteti. Báthory most Mátyásnál keres segedelmet, ki tesz is értté lépéseket a Portánál, de siker nélkül; maga is hasztalan járatja oda követeit; s midőn Bethlen egy erős török-tatár had kíséretében Erdélybe jő, Nagy-váradra fut s ott megöletik. Bethlen Gábor erdélyi fejedelemmé választatik.

III. A bécsi udvar törekvései Erdélyre nézve Bethlen Gábor fejedelemsége alatt teljesen meghiúsúlnak. Bethlen csak úgy látja fentarthatónak

Magyarország alkotmányos és vallási szabadságát, ha Erdély a törökre támaszkodva, Becstől független marad; ezt tűzte ki tehát uralkodása főczéljává is. Mátyással mind e mellett békésen ügyekezik elintézni a maga ügyeit. De Mátyás, tartván a törökhöz való szításától, csak úgy akarja őt elismerni fejedelemnek, ha hűsége kezességed! Nagyváradot átengedi. Bethlen azonban, miután a pártoskodást a tartományban okos mérséklete által megszüntette, és czélszerű intézkedései által a szíveket megnyerte, erről hallani sem akart, s a török pártfogására támaszkodva, hadi készületekkel akarja Mátyást békére kényszeríteni. Mátyás a háborút mindenkép kerüli, hanem tanácsosai által abban fondorkodik, hogy Homonnay Györgyben ellene vetélytársat támasszón. Homonnay, általa segíttetve, Serbán megbukott vajdával szövetkezik s vele egyszerre akarja megrohanni Erdélyt; de Bethlen szemességén megtört ügyekezetök, s Mátyás végre is kénytelen Bethlennel békét kötni, minek következtében a zsitvatoroki török béke is megújíttatik. Khlesl püspök, Mátyás fő tanácsosa ez alkalommnl annyira megnyeri a török követ szívét, hogy ez botorul maga biztatja a bécsi udvart, küldene Magyarországba német zsoldosokat, a várakat bízná német kapitányokra, a hajdúk kezéből pedig venné ki a fegyvert. A bécsi udvar örömmel fogadja e tanácsokat. Mindenekelőtt a hajdúság palánkjait akarja lerontani; de a felvidéki megyék a hajdúkat pártfogásuk alá veszik, s az udvar e törekvését meghiúsítják. Khlesl, a török barátságos indulata által felbátorítva, titkon Homonnay Györgyöt és Serbánt is újra felbújtja Bethlen Gábor ellen, ki azonban őket megveri, fondorlataikat meghiúsítja. Hasonló kudarczot vallanak Sarmasághy, Gombos és némely felvidéki urak, kik Khlesl által felizgatva Bethlent megtámadták. De midőn ez hadaival Debreczen alá szállott, a felvidéki megyék is közbelépnek s a nyugtalan urakat békére kényszerítik. E villongások alatt Forgách Ferencz érsek-kardinál meghalálozván, Pázmány neveztetik helyébe. Kevéssel utóbb Thurzó nádor is meghal.

IV. Mátyásnak gyermeke nem lévén, a szintén magzattalan testvérei megegyezi ével Ferdinánd főherczeget fiává fogadja s Csehországban örökösévé kiáltatja; a magyar rendeknek pedig e végett országgyűlést hirdet. De a rendek itt csak azon feltétel alatt hajlanak Ferdinánd megválasztására, hogy a koronázat előtt nádor választassák, a királyválasztási jogot elismerje s törvényczikkben megerősítse, a vallásszabadságot biztosítsa s az elejébe szabott hitlevelet ünnepélyesen elfogadja. Ez megtörténvén, Forgách Zsigmond nádorrá választatik s Ferdinánd is megkoronáztatik. Míg azonban utóbb Pozsonyban a sérelmek orvoslata fölött folynak a viták, Ferdinánd vallási buzgalma a cseh rendeket lázadásra ingerli s a harmincz éves vallási háborúra szolgáltat okot. Nehogy e láng Magyarországra is átterjedjen, hol a vallás miatt szintén nagy az elégületlenség, az udvar mindenekelőtt Bethlen Gábort kívánja kielégíteni. E végett Eszterházy Miklós a nagykárolyi conferen-

cziára küldetik s Bethlennek a fejedelmi czím is megadatik. De alig végződik be e conferenczia, midőn Mátyás halála a dolgokban új fordulatot okoz.

TIZENÖTÖDIK KÖNYV.
Bethlen Gábor és a Rákóczyak küzdelmei Erdély erősbítéseért 1619—1661.

ELSŐ FEJEZET.

I. Ferdinánd az eretnekek kiirtásának tervét viszi magával a trónra; de akkoron már a cseh és osztrák protestánsok teljes lázadásban voltak s őt magát is ostromolták Bécsben. Nehogy a háború Magyarországra is elterjedjen, mindjárt trónra lépte után országgyűlést hirdet és segedelmet kér a csehek ellen. De a csehek is csatlakozásra szólítják a magyarokat, kik aztán mellettük, de sikeretlenül, közbenjárást vállalnak. A vallási sérelmek miatt azonban a pozsonyi gyűlésen is heves viták támadnak, minek következtében a gyűlésnek kevés az eredménye. A felvidéki protestáns rendek szintúgy, mint Bethlen eleitől fogva a esetiekhez szítanak. Bethlen politikájának főrugonyai; készületei a háborúra, melyet a török engedelmének kieszközlése után azonnal meg is kezd; a felvidéki rendek mindnyájan hozzá csatlakoznak s az egész felvidéket hűségére esküdtetik. Ő maga egy nyilatkozványban hirdeti a világnak támadása okait, s miután magát a rendek által azoknak kassai gyűlésében fejőkké választatja, a törökhöz s lengyelhez követeket küldet, Pozsony alá indúl hadaival, a nádort s koronaőröket ott a maguk megadására bírja s amaz által országgyűlést hirdettet, a cseheket pedig felszólítja, hogy a szövetség megkötése végett oda követeket küldjenek; addig is tiz ezernyi hadat küld segélyezésökre; maga pedig Ausztriába tör s a Bécs és Neustadt közti vidéket dúlja. De e közben Ferdinánd sem marad tótlen. Homonnay György által néhány ezer kozákot fogad szolgálatába s azokat a Szepességen keresztül Magyarországra küldi. A vad nép Rákóczy Györgyöt megfutamítván, a Hernád mellékét tűzzel vassal pusztítja. Szerencsére, zsoldjának elmaradása miatt hamar kitakarodik. A Pozsonyban összegyűlt rendek mind e mellett is óvást tesznek a lengyel királynál alattvalóinak e betörése ellen. Ferdinánd a gyűlésre békebiztosokat küld; de a rendek csak nehezen tarthatók vissza, hogy Ferdinánd helyett Bethlen Gábort ne kiáltsák ki magyar királylyá. De Bethlen eddig menni nem akar; s miután Ferdinánd biztosai Oppeln és Ratibor herczegséget és a 13 felvidéki megyét neki ígérték, velők fegyverszünetet köt úgy mindazáltal, hogy abba a csehek is befoglaltassanak. Az országgyűlés több czikkelyt alkotván s Bethlent a béke vég megkötéséig

is az ország fejedelmévé választván, szétoszlik, Beszterczére azonban a béke tárgyalása végett új gyűlés tartása határoztatik. De a békére kevés a kilátás. Ferdinánd és Bethlen czéljai. Emennek törekvései a Porta segedelmét megnyerni. A beszterczei gyűlés. A békealku meghiúsul; Bethlen Gábor királylyá választatik. A vallások egyenjogúaknak nyilváníttatnak.

II. A szövetséges magyar-cseh-osztrák rendek követsége a Portára. A háború ríjabban megkezdetik. Bethlen Haimburgot, Dampierre Pozsonyt siker nélkül vívja. Ferdinánd hadai a cseheket a Fehérhegynél megverik, Fridrik ellenkirályt kiűzik, Csehországot meghódoltatják. A franczia közbenjárására új békealku kezdetik Haimburgban; de mivel a békét egyik fél sem kívánja őszintén, az értekezlet sikeretlenűl oszlik szét. Az üldözés azonban, mely a protestánsok ellen Csehországban megkezdetett, az alku meghiúsulta után a magyarok közöl is sokakat megfélemlít; a nádor, többekkel együtt visszahajol Ferdinándhoz. De Bethlen attól tartván, hogy Ferdinánd, ha győz, egészen elnyomja a protestáns vallást, annálinkább sürgeti a török segélyt, mi neki végre meg is adatik. Míg azonban ez megérkeznék, ő hadaival Kassára vonúl. Ferdinánd ezt felhasználva, három részről támadást intéztet az ország ellen, s annak nagy részét visszaveszi. De ott teremnek kevéssel ut'óbb Bethlen hadai is s amazokat több helyt megverik, vezérüket, Bouquoit megölik, az elfoglaltakat visszaveszik. Majd maga Bethlen is táborba száll; mivel azonban a Lengyelországban hadakozó töröktől kevés segély érkezett, békére hajlik, mely aztán Nikolsburgban meg is köttetik. Ferdinánd a béke egy pontja szerint Sopronyba országgyűlést hirdet s a sérelmeket orvosolja.

III. A béke azonban korántsem biztosítja a protestáns vallást, melyért Bethlen fegyvert fogott; sőt ezt Ferdinándnak a Mansfelden és a pfaltzi Fridriken nyert újabb győzelmei még nagyobb veszélybe ejtik; az ellenreformátio mindenütt nagy' erélylyel kezdetik meg. A megrettent protestáns fejedelmek újabban háborúra készülnek s Bethlent is izgatják. Neki magának is elég oka van arra. Mihelyt tehát az angolokkal és hollandiakkal szövetséget kötött, s a török segély megérkezett, hirtelen ismét Magyarországban terem, s hadaival azon keresztül menvén, a Gőding mellett megerősített táborba szállott császári hadat kezdi ostromolni. De mivel a magyaroktól ekkoron nem pártoltatik, Mansfeld pedig s Keresztély braunschweigi herczeg, kikkel egyesülnie kell yala, Tilly által megveretnek, a Ferdinándtól ajánlott fegyverszünetet elfogadja, s utóbb békét is köt a nikolsburginak alapján. Ezóta Bethlen más útakon kívánja elérni a magának feladatúi tűzött czélt. Hogy Ferdinándot a protestáns vallás elleni törekvéstől elvonja, szövetséget ajánl neki a török ellen, kit meggyöngültében Európából is kiűzhetni reméle. De Ferdinánd az ajánlatot nem fogadja el, sőt spanyol tanácsok szerint oda törekedik, hogy az ozmánt Bethlentől elhajlítván, ezt fegyvererővel nyomja el;

mi viszont neki nem sikerül. Az ügyes Bethlen oda viszi a töröknél az ügyet, hogy ez csak az ő közbenjárása mellett akar megbékélni a császárral, mi aztán Gyarmaton megy végbe. Ennek folytán barátságosabb viszony állván be Ferdinánd és Bethlen közt, ez ismét megújítja szövetségi ajánlatát, s annak leányát is nőül kéreti. De Ferdinánd most is tagadó választ ad, minek következtében, Bethlen a brandenburgi fejedelem húgát, Katalint veszi hitvesül.

IV. Bethlen Ferdinándot a protestáns vallás elleni törekedésétöl el nem vonhatván, ennek védelme végett maga is újra ellene szövetkezik a protestáns külhatalmakkal. Ferdinánd tehát, nehogy a magyar rendek is Bethlenhez csatlakozzanak, s továbbá, hogy a királyságot, melyet Bethlentől mindig félte, elsőszülöttének biztosítsa, országgyűlést hirdet. Itt mindenekelőtt Eszterházy Miklós nádorrá választatok; utóbb pedig Ferdinánd főherczeg királylyá kiáltatik s koronáztatik. A viszonyok ekkor már megint bonyolódtak Bethlennel, ki is a franczia, angol és hollandi hatalmakkal ismét forma szerint szövetséget köt Ferdinánd ellen oly módon, hogy ezek neki havonkint 40 ezer tallért fizetnek s Mansfeldet és a weimari fejedelmet 20 ezernyi sereggel küldik melléje. Ezenfelül a töröktől segélyt eszközöl ki. De mivel Mansfeld s a wcimári Ernő, Wallenstein által megveretett, csak kelletlenül kezdi meg harmadik hadjáratát, melyről eleve is látá, hogy nagyobb dolgot nem fog végrehajthatni. Szövetségesei által sürgettetvén, végre még is megindúl. Azonban már Füleknél hírül veszi, hogy Keresztély dán király Tillytől megveretett, Mansfeld és Ernő pedig Wallensteintől űzetve, igen, csekély s fáradt erővel közelednek feléje. Még kellemetlenebb ül hat reá annak híre, hogy Wallenstein, felhagyva Mansfeld üzésével, s csatlakozva Eszterházy nádorral egyenesen ellene tart. De minthogy szövetségeseivel még is egyesül, Wallensteint is elhagyja kedve, vele megütközni. Ismét alku kezdetik tehát a béke iránt, mely aztán nagy nehézségek közt végre meg is köttetik mind Bethlennel, mind a törökkel.

V. Bethlen újabb törekvései Ferdinándot a protestánsok elleni háborútól elvonni. E végett Pázmánynyal is sűrű levelezésbe ereszkedik s ismét megújítja a török hadjáratra vonatkozó tervét, mit azonban Eszterházy nádor mindenkép meghiúsítani törekedik. Bethlen törekvése a lengyel királyságra; kora halála. Jelleme, hatása. .

VI. Bethlen Gábor halála után, özvegye, Katalin és kegyeltje Csáky István addig fondorkodnak a kormányzó Bethlen István ellen, míg amaz megbukik, Csáky pedig kiüzetik. Fejedelemmé Rákóczy György leszen; ki mivel a hajdúságot is Erdélyhez rántja, Ferdinánd részéről sokáig nem nyerhet elismertetést; sőt a nádor még fegyvert is villogtat ellene, de megveretvén, a király parancsára békét köt Rákóczyval. E béke azonban még hosszabb

ideig nem szilárdul meg. Gusztáv Adolf, svéd király Ferdinánd hadain több győzedelmet nyervén, Rákóczy t is szövetségre izgatja. Ő ezt még nem meri ugyan elfogadni, a zavaros körülményeket mindazáltal arra használja, hogy Munkácsot, Tokajt kicsikarja Ferdinándtól, és csak Gusztáv Adolf halála után köt vele állandóbb békét.

VII. Eszterházy Miklós nádor versengése Pázmánynyal s más püspökkel. Rákóczy fejedelem viszályai ifj. Székely Mózessel és Zólyomi Dáviddal. A török rablásai a végekben; a nádor felkelést hirdet megfékezésükre, de e miatt újabban súlyos viszályba bonyolódik Pázmánynyal, úgy hogy a király is közbelép s Eszterházyt megfeddi, ki aztán e miatt felmentetni kéri magát a nádorságtól. A papság is nagy ellenzéket támaszt ellene az országgyűlésen, miért ennek kevés is az eredménye. Ezalatt Rákóczy is újabban viszályba keveredik Bethlen Istvánnal; mi majdnem vesztére válik. Bethlen a törökhöz, Rákóczy Ferdinándhoz folyamodik pártolásért; a bajból azonban csak az menti ki Rákóczyt, hogy a budai basának ellene vitt hadait megveri, minek következtében ez vele békét köt. A nádor viszályai a kamarával a magvaszakadt Thurzó nemzetség öröksége miatt. Az udvar, reá e miatt boszús, egy a budai basához intézett követségét is rósz néven veszi, s ót hasonló követküldésektől eltiltja. De az ekképen megsértett nádor erélyesen védi magát, s a méltatlan gyanúsítás miatt hivataláról is lemond; a király azonban megengeszteli öt. Ferdinánd, miután fiát császárrá választatta, meghal. Egy hónap múlva követi öt a halálban Pázmány Péter cardinal is.

MÁSODIK FEJEZET.

I. Az első országgyűlés, melyet III. Ferdinánd Pozsonyban tart, felette zajosan, sok nehézségek közt foly le. Előbb a protestánsok erélyesen követelik az előbbi kormány alatt meggyűlt vallási sérelmeik orvoslatát s nem is tágítanak, míg a király főbb kívánataikat nem teljesíti. Majd a nádor emel panaszt tiszti hatóságának korlátozása, sérelmei miatt s magát hivatalától is felmentetni kéri. A rendek már-már végzés nélkül akarnak szétoszolni, midőn végre a király által kielégített, megengesztelt nádor a gyűlést mégis jó eredményre vezérli. A gyűlés után a nádor mindenkép azon van, hogy a töröknek a végekben gyakori betöréseit megboszúlja, miért a királynál a nemesség felültetésére engedelmet s vagy kétezer zsoldos fogadására pénzt sürget. De ezt feleslegessé tette egy török követség, mely a viszályok kiegyenlítése végett küldetett az országba, s melylyel aztán a béke, hosszú alkudozás után, meg is újíttatik. A nádor ezután országgyűlést sürget, melyen a fölötte megszaporodott, kivált vallási sérelmek orvosoltatnának. E végett egy fontos államiratot nyújt be a királynak a végekről s egyéb belállapotokról. Ferdinánd erre hirdet

ugyan országgyűlést; de azt előbb elhalasztja, majd fel is oszlatja, a birodalmi háború szerencsétlen folyta miatt A vármegyék legalább a végek jobb karba állítása végett kis országgyűléseket kívánnak; ezeket azonban a nádor csak úgy javasolja megtartatni, ha elébb a sérelmek orvosoltatnak; s mivel erre hajlam az udvarnál nincsen, a gyűlések is elmaradnak.

II. Rákóczy a Ferdinánddal háborúban álló hatalmakkal rég sürgcttetetvén a hozzájok csatlakozásra, nagy kedvet is érez arra, de a Portától nem nyer engedelmet a hadviselésre. 1643-ban, a francziától és svédtől ismét izgattatván, a szövetséget velők meg is köti azon reményben, hogy a Porta engedelmét ezek kieszközlendik. Eszterházy ezt sejtvén, mindenkép azon működik, hogy Ferdinánd a vallási sérelmeket orvosolja s a fejedelem némi kívánatait teljesítse, s vele ez iránt alkudozni is kezd. De Lippay prímás a királynál útját állja a protestánsok kívánatai teljesítésének, s a nádor az alkudozástól eltiltatik, bár Forgách Ádám tudósítja az udvart, hogy az északkeleti várak védelmére felkészülve épen nincsenek. Rákóczy tehát az engedelmet a hadakozásra megnyervén, 1644 telén valóban betör, s miután támadása czéljául a megsértett polgári és vallási szabadság helyreállítását hirdeti, a nemességet nagy részben magához vonja s kevés idő alatt Morva széléig halad, hol a svéd Torstensonnal kell vala találkoznia. De Ferdinánd szerencséjére, a svédek a dánoktól saját hazájokban támadtatnak meg, miért Torstenson visszatérni kénytelen. Ennek következtében Rákóczy cgyidcig változó szerencsével harczol a császári hadakkal; midőn pedig a szerencse neki kezd kedvezni, a török által, kit Ferdinánd a maga részére hajlít, visszatérni s megbékélni kényszeríttetik. A linczi békekötés után nemsokára a jeles Eszterházy Miklós nádor meghalálozik.

III. A francziák újabb hadjáratra izgatják a fejedelmet; ő készséget színlel, de csak azért, hogy a múltról elmaradt segélypénzeket megkaphassa, s mivel czélt nem ér, a linczi bókét végrehajtja. Az országgyűlésen, mely a béke szerint vala tartandó, hosszú heves vitákat okoz a templomok kérdése, melyek csak akkor szűnnek meg, midőn a protestánsoknak 90 templom visszaadatik. I Rákóczy György meghalálozván, fia, II György által váltatik fel a fejedelmi széken. A linczi béke nem önti a türelem szellemét a felekezetekbe, s a vallási viták az 1649-ki gyűlésen is megújulnak. Négy évvel utóbb az 1647-ben megkoronázott IV Ferdinánd meghal, s királylyá I Leopold, nádorrá Wesselényi Ferencz választatik. Kísérlet az örökös királyság kikiáltására. II Rákóczy György törekvése a lengyel koronára, e végétti hadjárata. III. Ferdinánd halála.

HARMADIK FEJEZET.

I. A szerencsétlen lengyel hadjárat veszedelmet hoz a nagyravágyó II Rákóczy Györgyre és Erdélyre. Ő maga egy lealázó békét kénytelen kötni a lengyelekkel; de serege Kemény Jánossal a tatár khán foglyává lesz. A Porta parancsot küld az erdélyiekre, hogy más fejedelmet válaszszanak. Rákóczy Rhédey Ferenczczel lép egyességre, hogy fejedelemségét addig tartsa, míg ő a törököt megengeszteli; de ez nem sikerül, s ő bár Leopoldtól sem nyer segélyt, fegyverrel helyező magát vissza fejedelemségébe. A budai basát megveri; de a nagyvezér elöl a Nyírségbe vonúl. Ez a tartományt feldúlatván, Barcsay Ákost fejedelemmé teszi s nagy adót vet Erdélyre. Rákóczy eleinte ezt is reábirja, hogy csak ideiglcn maradjon a fejedelemségben; utóbb pedig midőn Barcsay a szerződéstől elállt, hadakozni kezd ellene, s őt Temesvárra űzvén, a fejedelemséget megint elfoglalja. Erdély rendéi e miatt a töröktől félvén, Magyarország rendéitől s királyától kérnek segélyt; de Leopold háborút a törökkel kezdeni nem akar, közbenjárása pedig sikeretlen marad. Barcsay a budai basa segedelmével ismét bejé, s bár Rákóczy vereséget szenvedett, a török kivonulta után megint alkudozik Rákóczyval, ki őt Szebcnben körültáborolja. De 1660 tavaszán segedelmére jő a budai basa s Rákóczyt Fenesnél megveri. Rákóczy maga is megsebesedik, s nemsokára meghal· A török ezután Váradot fogja körül, s mivel azt a császári hadak nem segítik, meg is veszi. Barcsay, hogy a tartományra vetett nagy sarezot megfizethesse, zsaroláshoz fog; de a rendek tőle e miatt elidegenednek s a versenytársul fellépett Kemény Jánoshoz csatlakoznak, mire amaz le is mond a fejedelemségről. Kemény eleinte megnyerhetni vélte a török jóindulatát; de mivel ez a magyarországi részeket egymás után meghódoltatja, Leopoldnál keres pártfogást; a törökkel fondorkodő Barcsayakat pedig, előbb Endrét, aztán Ákost is megöleti. A török, nyomára jövőn Kemény elhajlásának, ismét haddal jő Erdélyre s azt kegyetlenül dúlja, s az előle kivonult Kemény helyébe -Apafyt helyezi a fejedelemségbe. Leopold Montecuccolit küldi Kemény segélyére; de az Kolozsvárról meg visszatér, miért a rendek, Leopold pártfogását sükeretlennek tapasztalván, Apafyhoz hajóinak. Kemény ezután saját erejével tör be Erdélybe; de az Apafy segedelmére jött török által megveretik s az ütközetben maga is halálát leli.

II. Kemény János halála után fia, Simon igényli a fejedelemséget ős sürgeti Leopold segedelmét. De az erdélyiek annyi veszély után nem akarnak többé ellenkezni a törökkel s kérik Leopoldot, vezetné ki hadait ama várakból, melyekbe Kemény német őrséget bocsátott. Kérelmeiket a Pozsonyban gyülési^artó magyar rendek is támogatják, kik Magyarországból is kivezettetni kívánják a népet-zsarló labanczokat. De e tárgynál sokkal inkább fog-

lalkodtatja a magyar rendeket a vallás ügye, mely miatt köztök heves viták támadnak; a protestánsok, mivel sérelmeik orvoslatát meg nem nyerhetik, végre még az országgyűlést is odahagyják: mire az ott maradtak emezek nélkül is megalkotják a törvényeket. Az erdélyi részeken a török egyre folytatja hódoltatásait, az e miatt közbenjáróin kiküldött Szentgyörgyi váczi püspököt pedig fogolylyá teszi. Leopold hasztalan sürget békét a töröknél: Köprili Ahmed nagyvezér Magyarország ellen is hadjáratot intéz; Forgách Adámot Párkánynál megveri, Érsekújvárt több más várral megveszi s hadait Morvában Brünnig kalandoztatja. Montecuccoli tétlenül nézi a török dulásait; Zrínyi Miklos azonban sok foglyot elszed tőle, míg öcscse, Péter, Horvátországban veri meg a törököt. E hadjáratban résztvett Apafy is, kit a nagyvezér táborába jóni s a magyarokat felkelésre szólítani kényszerít. De a magyarok, bár nagy köztök az elégedetlenség, a felhívásra mitsem hajtanak, kivált miután Wesselényi nádor által hűségre intetnek, s különben is látják, hogy Apafy csak kénytelenségből jött az országba, s titkon maga is Leopolddal alkudozik. — Zrínyi Miklós a beállott télen is intéz hadjáratot, az esaéki hidat elrontja, Pécset s a hódoltságot feldúlja, de Kanizsát megvenni nem sikerül. Ahmed nagyvezér ezért Szerinvár ostromával áll boszút, s azt, mivel Montecuccoli által meg nem segíttctik, meg is veszi; de Szent-Gotthárdnál nagy ütközetet vesztvén, Vasváron sietve békét köt, mely Leopoldra nézve győzedelme daczára is igen káros.

TIZENNEGYEDIK KÖNYV.

NEMZETI VISSZAHATÁS:

A NEMZETI S VALLÁSI SZABADSÁGÉRT VÍVOTT HARCZOK IDŐSZAKA.

ELSŐ FEJEZET.

Rudolf országlásának vége. 1604—1608.

I.

A bajoknak, melyek az országot a XVI-dik század utolsó tizedétől kezdve elárasztották, forrása a súlyos török háborún kívül leginkább Rudolf személyiségében keresendő. A király beteges kedélyét s onnan származott képtelenségét a kormányra már fentebb is több helyen volt alkalmunk jelezni. E kedélyállapota azonban 1600 óta fokonként még inkább elsúlyosodván majdnem őrültséggé fajult el. „Meghitt testvéries bizodalommal kell tudtára adnom Kedveltségednek — úgymond Mátyás főherczeg testvéréhez, Albert főherczeg németalföldi kormányzóhoz az év végén írt levelében ') — hogy a császár ő felsége, a mi legkegyelmesebb és szeretett urunk és testvérünk . . . egy idő óta súlyos búskomorságba esett, és engem ezen napokban . . . sietve magához hívatott. Én itt a dolgokat, fájdalom, súlyos és veszélyes állapotban találtam. Legtöbb idejét szepcgésben, aggályok s oly gondolatok közt tölti, mintha őt megölni, a trónból megbuktatni szándékoznának; egy titkos tanácsosnak vagy kamarásnak vagy szolgának sem hiszen; ily gyanúból űzte el az udvarból két legidősebb titkos tanácsosát, Rumpfot és Trautsamot; hajigái és csapkod maga körül; nyugodtan

[1]) Ld. az általam Hatvani név alatt kiadott Brüsseli levéltárat. Magy. Történelmi Emlékek III, 149.

sem enni, sem aludni nem tud; önmaga is megbűvöltnek tartja magát; s időnként annyira erőt vesz rajta az elcsüggedés és szepegés, hogy nyavalyatöréstől vagy más ilyesmitől kell· tartani ... A dolognak valóban igazi bűvölet színe van, vagy még több is; ha néha egy-egy óráig csöndes és értelmes, csakhamar ismét megváltozik“. Mátyás már dynasztiája bukásától is tartott a császár ezen Őrjöngő állapota miatt; „mert ő felsége — úgymond egy más levelében, sem egyházi sem világi segélyeszközt, sem jó tanácsot nem fogad el“.

A fejedelem e nyavalyás kedélyállapota mind nagyobb zavarokba s veszélyekbe dönté a monarchiát. Telve gyanúval mindenki, még testvérei iránt is sem mások által nem engedte végeztetni a fontosabb ügyeket, sem maga nem lendített azokon. A végezetlen ügyek halomra gyűltek; az igazgatás minden ágában zavar, rendetlenség áradt el. Es, mi még veszélyesebb következményeket szült, néhány kedvencz embere, kik szivéhez tudtak férni, gyarlóságaival visszaélve, nem Titkán oly lépésekre vezették őt tanácsaik által, melyek aztán a köz elégületlenséget fegyverre kelésig, lázadásig fokozták fel.

Ily lépés volt egyebek közt az, melynél fogva az országgyűlés rendei által az 1604-ki márcziusban megerősítésre felterjesztett huszonegy törvényhez önkényleg egy huszonkettediket kapcsolt, melyben az evangélikus rendeknek hozzá intézett kérelmeiket a leghatározottabban visszautasítá; sőt kijelenté, hogy mint a római kath. hitvallás buzgó híve, azt tartományaiban s különösen az annyiféle eretnekségektől elárasztott Magyarországban felvirágoztatni s terjeszteni kívánván, valamennyi elődeinek e vallás érdekében alkotott törvényeit s kibocsátott rendeletéit megújítja; s nehogy ezentúl a vallási vitatkozások a közügyek tárgyalását késleltessék, azokat szigorúan eltiltja s rendeli, hogy az ilyetén nyugtalanok s újítók az elődei törvényeiben kiszabott büntetésekkel Bujtassanak.

Rudolf ezen önkényes tette olaj volt az izzó parázsra. Az éjszakkeleti megyék rendei, kiket Homonnay Bálint az országgyülésen alkotott törvénykönyv 2-dik czikkének értelméhen a megajánlott pénz és hadsegély kivetése végett Gálszécsre összehívott, látván a törvénytelen 22-dik czikket, tudtára adták Belgiojoso Barbiano gróf s kassai főkapitánynak, hogy e törvénytelen czikkely miatt az egész törvénykönyvét érvénytelennek tekintik, s ők az országgyűlésen megajánlott pénz- és hadsegélyt mind addig nem állítják ki, míg e törvénytelen és sérelmes czikkely ki nem törültetik s a protestánsoknak szabad vallásgyakorlat nem engedtetik

Belgiojoso a dolog feljelentésére vett utasítás szerint szigorral készült megtörni az ellenzéket, s mindenek előtt hadgyűjtésről gondoskodók. Augusztus elején Rakomazon zsoldot kiáltott ki, mi eddig szokás ellen vala, még a hajdúk számára is. „Csak a hajdúknak adjunk zsoldot, így vélekedők, mind atyjokat, any jókat levágathatjuk velők, kivált ha a zsold mellett még szabad nyereséget is adunk nekik“. A hajdúk, kik közt azt híreszteltették, hogy Gyula ellen szándéka indúlni, valóban számosán gyűltek Rakomazra. Majd Belgiojoso maga is a táborba érkezett német hadaival, miután útközben Liszkán Szántai Pál reform, lelkészt elűzvén, a lefoglalt templomot s lelkészlakot Vásárhelyi Gergely és Bezerédy Pál jezsuitáknak adta által.

Ugyanezen időben Pethő Márton kalocsai érsek s királyi helytartó Lőcsén s a többi városokban járt, hogy a templomokat Rudolf parancsa szerint a protestánsoktól elszedvén, kathol. papoknak adja [2]). De bár e szándékában nem boldogult, s a polgárság haragja elől Lőcséről rögtön távozni kényteleníttetett, az ingerültség e kormányszabályok

[1]) Szirmay: Notit. Hist. Comitat. Zemplén. 109. Istvánfy Lib. XXXIII. 814.

[2]) Sepsi Laczkó Máté Krónikája. Gr. Mikó Imrénél: Érd Tört. Adatok III, 48. köv. s utána a Sárospataki Krón. Tört. Tár IV, 65. Wagner: Anal. Scepus III, 96. kövv.

ellen az egész felvidéken oly fokra emelkedett, hogy még csak vezér hiányzott a nyílt lázadásra. Akadt ez is nem sokára Bocskay Istvánban.

Midőn Báthory Zsigmond Erdélyt unokabátyjának, Endre cardinálnak átadta, Bocskay, miként említettük, követségben jár vala Zsigmond részéről Rudolfnál. A fejedelemváltozás őt egészen kiszorította Erdélyből, mert Báthory Endre őt tartván Boldizsár öcscse halálának legfőbb okául, nem késett őt számkivetéssel s jószágai elkobzásával bűnheszteni. Bocskay ezentúl hosszan Prágában lakott, mint Rudolfnak az erdélyi ügyekben tanácsosa. Báthory Endre halála után jószágait Rudolftól visszanyerte ugyan,· de a vajdaságra törekvő s benne vetélytársát látó Csáky István fondorlatai miatt sem akkor, sem Székely Mózes halála után nem tért vissza Erdélybe, hanem Nagy-Várad és Debreczen vidékén fekvő jószágain él vala, mint Rudolfnak, legalább színleg híve. Básta zsarnokságát Erdélyben, a német kamara önkényes szabályait Bécsben, s az ellenreformatio érdekében megkezdett zaklatásokat a felföldön, a hazafias érzelmű s reformált hitvallású úr sem nézhette közönyösen. Ezek fölött pedig a mindinkább bonyolódó körülményeket is olyanoknak látta, melyek őt nagyravágyásának lelkében régóta forgatott czéljára, az erdélyi fejedelemségre is felsegíthetik.

Mióta Székely Mózes a brassai csatában megöletett, Bethlen Gábor többed magával a temesvári basánál tartózkodók s általa folyton ösztönöztetik vala, tenne kísérletet az ő segélyével az erdélyi fejedelemség elfoglalására. De Bethlen akár mivel magát erre még fiatalnak s Erdélyben elég nagy párttal nem bírónak érezve, maga tette Bocskaynál az első lépést; akár ettől szólíttatott fel, hogy a fejedelemség elnyerése végett a töröknél, az ő részére működjék: annyi bizonyos, hogy Bocskay ez ügyben levelezésbe lépett Bethlennel, ki aztán oly sükeresen működött mellette, hogy nem csak az erdélyi bujdosók fejedelmükké választották, hanem Lala Mohammed nagyvezér is, rákosi táborából már októb.

19-kén megküldte neki az athnamét melylyel a fejedelemségben megerősíttetik, s a fejedelemség díszjelvényeit, a zászlót, kardot, kornyétát és kaftánt, az erdélyieknek pedig meghagyta, hogy miután a szultán Bocskayt a maga szárnyai alá fogadta, mindnyájan az ő zászlaihoz csatlakozzanak [1]).

Bocskaynak még azon időből, midőn Báthory Zsigmond mellett oly nagy befolyással bírt, nem egy ellensége volt, kik őt figyelmes szemmel kisérték elvonúltnak látszó életében. Ezek közöl Bogáthy Menyhért őt már szept. 12-kén kelt levelében nem kételkedett hűtlenségről vádolni Rudolf előtt [2]). De kevéssel utóbb még inkább föllebbenté a fátyolt szándokai titkáról egy véletlen esemény, mely őt aztán, önvédelme végett, tervénél elébb nyilván fellépni kényszerítette. Említők, hogy a török ez évben (1604), sükeretlen békealkudozásai után Esztergomot szállotta meg, s hogy Rudolf, hadainak fővezérletére Básta Györgyöt hívta ki Erdélyből. Bethlennek s a temesvári basának e körülmény jó alkalmúl kinálkozék hadjáratot intézni Lippa s annak megvétele után az Erdélyben Básta helytartójául maradt Capreoli Tamás ellen. A tervet azonban Rákóczy Lajos és gróf Dampierre Henrik, lippai kapitányok idején kikémlelték s Lippay Balázs hajdúival erősödve, Bethlent s a basát, mielőtt Lippához érnének, egy éjen meglepvén, hadaikat szétverték s táborukat elfoglalták. A zsákmány közt vala Bethlen Gábor podgyásza is és ebben a Bocskayval váltott levelek, melyeket a győzők nem késtek azonnal átküldeni Belgiojosonak, ki mint mondók, Rakomazon gyűjté a hajdúkat táborába. Ugyanezen időben Concini Cziprián nagyváradi kapitány, midőn Bocskay jószágain keresztül Szatmárra utaznék, váratlan fölfedezéseket nyert Bocskay terveiről Fráter Istvántól, ennek meghitt emberétől.

[1]) Istvánfy Lib. XXXIII, 808. Laczkó Máté, gr. Mikónál e. h. 51. kövv. és a nagyvezér levele u. o. 319. Sárospataki krón. e. h.

[2]) Pray: Epist. Proc. III, 263.

Belgiojoso, kinek e titkok az elfogott levelekkel ugyanazon időben adattak tudtára, Bocskayra, bár ez őt elébb fiává fogadta volt, mivel neki megkeresésére pénzt kölcsönözni nem akart, különben is boszús, kapott az alkalmon, s Bocskayt Rakomazra táborába idézé. De ez a levelek lefoglalásáról Bethlen Gábor által akkoron már értesülve lévén, sejté a tábornok szándokait, s nemcsak hogy nála meg nem jelent, hanem azonnal hadgyűjtéshez látott, s különösen Német Balázs, Szilasy János, Lippay Balázs és más hajdú kapitányokkal, hogy zsoldjába lépnének, alkudozásba ereszkedett, nem mulasztván el őket figyelmeztetni arra is, miképen a kormány a protestáns hitvallás ellen, melyet a hajdúk is a magokénak vallónak, ellenséges szándokkal viseltetik.

Belgiojoso azonban Bocskayval, mivel nála megjelenni nem akart, rövid úton kívánt elbánni: sz. jóbi kastélyát a nagyváradi őrség által azonnal lefoglaltatá; maga pedig Capreolit Erdélyből, s Dampierre grófot Lippáról Pecz Jánost Kassáról magához Nagyváradra rendelvén, a nemet hadakkal s a zsoldjába fogadott hajdúkkal ugyancsak Bocskaynak Kereki vára ellen indula. De a hajdúk titkon ekkor már Bocskayhoz pártoltak, és csak a kedvező körülményeket lesték, hogy a velők együtt menő németeket megronthassák. Az alkalom októb. 15-ke éjjelén, Álmosd táján kínálkozott. Mielőtt Pecz tábornok a Kassáról hozott 3500 fegyveresét Belgiojosonak már Diószegnél álló táborával egyesítené, Lippay és Német Balázs hajdúikkal rájok rohanván, okét szétverték, magát Peczet megsebesülve fogták el. E vereség hírét vévén, Belgiojoso, hadának maradványaival Diószegről elébb Nagyváradra, s onnan, a hajdúktól űzetve, Tokajon keresztül Kassa felé futott. De a tábornok már itt is mindenfelé ellenségre akadt, s miután Kassa kapuit zárva találta, Eperjesre, onnan pedig Szepesvárba menekült [1]).

[1]) Istvánfy s a többi idézettek e. hh. Egykorú Névtelen l'od-

Lippay és Német Balázs hajdú kapitányok Kassáról, melynek kapuit előttök a polgárok önként megnyitották, A már október utolsó napján hirdették körleveleikben, hogy kezdefe. Bocskay a fenyegetett vallási és nemzeti szabadság védelmére fogott fegyvert; s felszólítának mindenkit, hogy követve Kassa példáját, Bocskay zászlajához csatlakozzanak A felvidéki nemesség, mely eddig csak azért maradt nyugton, mert ecsedi Báthory István, országbíró, kit a magok élére nem rég meghívtak volt, a vezérletet vénség s betegség miatt el nem vállalta, úgy szintén Késmárk, Lőcse, Kis-Szeben s Eperjes városok is alighogy a történtekről értesültek, szabadítóként üdvözlök Bocskayt. Ő maga, miután Szádvárt; Káliót és Szendrőt hat almába ejtette, s Korlát Istvánt segély végett az Esztergom alól Nándorfehérvárra visszatért nagyvezérhez küldötte, naponkint szaporodó hadaival a Tiszán átkelvén, nov. 12-kén Kassára ment, hol őt a sziléz eredetű s költeményei által némi hírre jutott [2]) Bogáty János városbíró a polgárok élén ünnepélyesen fogadta. De ekkoron már Básta György is megindult volt Esztergom alól mintegy 15 ezernyi seregével, hogy a lázadást, ha még lehet, elfojthassa. A vakmerő Német Balázs, 4000 hajdúval s ugyanannyi parasztal egészen Rimaszombatig ment elejébe, de nov. 14-kén Osgyánnál meg veretett s elfogatván, kínpadon adta ki lelkét.

hradszkynál: Illésházy élete. Új Magy. Muz. 1856. VI, güz. 316. És a hajdúknak 1605 decz. 12. adott szabadságiévá! u. p.

[1]) Ribinyi: Memorab. Confess. Aug. in Hung. 329.

[2]) Az év elején, midőn a templom ügyében Prágában járt, de kihallgattatásért hasztalan esdeklett, e verseket írta volt:

Caesaris ad Curiam sedeo noctesque diesque,
Nee datur ingressus, quo mea fata querar.
Teutones ite duces, et nostro nomine saltern
Dicite praeclusi praesidis ante pedes:
Si nequeo placidas alfari Caesaris aures,
Saltern aliquis veniat, qui mihi dicat: abi.

Básta e győzedelme után Szepesvár felé indult, hogy a Lippay Balázstól benne szorongatott Belgiojosot megsegítse; majd azonban, értesülvén, hogy a hajdúk a vár alól elszálltak, Kassa felé indítá táborát, s Edelénynél találkozott szemközt Bocskayval. Gyakorlott hada itt is előnyben maradt a nov. 28-kán vívott csatában: Bocskay, kinek zászlai alatt ekkoron már némi török hadak is léteztek, másfél ezer emberét elvesztvén, újoncz seregével Kassa felé vonult vissza s Göncznél tábort jártatott. Básta ez alatt Szendrőt vette meg, s deczemb. 3-kán Kassát kezdé vívni; de Bocskay mozdulatai következtében négy nap múlva Eperjesre szállott táborával. Bocskay ezután ismét Kassára tette át 1605. hadi szállását; hajdúit pedig 1605 elején, miután azok egyik kapitánya, Lippay Balázs, az ellenséggel való czimborás-kodás gyanúja miatt Sennyey Miklós és Nagy Albert kassai várnagyoktól jan. 6-kán megöletett, Fülek és Nagybánya felé téli szállásokra helyezte el.

A szünet azonban nem sokáig tartott. Básta értesülvén, hogy Kassa körül kevés a had, február közepén Tokaj megsegéllésére ment, melyet a megye hada már hat hét óta tart vala körültáborolva. De mivel e mozdulatának következtében Bocskay is összegyűjté a hajdúkat s egyéb gyakorlottabb hadait, és Sárospataknál ütött tábort: Básta, mihelyt Tokajt eleséggel ellátta, némi csatározások után ismét visszatért Eperjesre; onnan pedig, miután Szatmár és Fülek is Bocskayhoz hajlott, a lázadást naponkint nagyobb mérvben terjedni látván, nehogy végre egészen körülfogassék, nem sokára Pozsony felé húzódott vissza, útjában mindenütt kapdostatva a hajdúktól [1]).

E közben Mátyás főherczeg, majd Rudolf maga is, a lázadás elfojtása végett az 1605-ki január 6-ra Pozsonyba országgyűlést hirdettek, mely azonban, mivel a rendek kö-

[1]) Istvánfy e. h. 815. kövv. Laczkó Máté gr. Mikónál e. h. 54. kövv. Sárospataki krón. e. h. 68.

zol igen kevesen gyűltek össze, meg nem tartathatott [1]). A 1605. megjelent urak tehát Bécsbe mentek tanácskozni a főherczeggel, s Náprágyi Döme veszprémi püspököt és Forgách Zsigmondot keblökből Bocskayhoz küldék.

A követségnek azonban semmi eredménye sem lett. Bocskay kijelenté nekik, hogy örömest alkuba ereszkedik a királylyal vagy a főherczeggel; de ha csak az ország tanácsának s többi részeinek nevében jőnek, nincs mit tárgyaljon velők: csak a király orvosolhatván a bajokat, melyekbe kormányának önkényes rendeletei ejték az országot [k]). A követek távozta után Bocskay, kit ezalatt Erdélyben a megyék és székelyek követei február 21-kén Szeredén, a Maros székben tartott gyülésükön már fejedelmökké kiáltottak, — Rákóczy Zsigmondot Szerencs várában meglátogatván, s ott Homonnay Bálint, Mágócsy Ferencz, Dersfy Miklós, Szécsy György, Nyári Pál, Dezsőfy és Perényi urakkal tanácskozván, márcz. 29-kén kelt levelében az ország rendéit Szerencsre ápril 17-re hívta meg gyűlésre, melyen a megsértett nemzeti s vallási szabadság biztosításáról végeznének.

Urak s rendek, a felkelés ily szerencsés kezdete után hazájokra e gyűléstől minden jót remélők, nagy számmal gyűltek össze. Eljöttek az erdélyiek közöl is többen, el Bethlen Gáborral mind azok, kik pár év óta a temesvári törökök pártfogása alá menekültek Básta zsarnoksága elől.

A jelenlevők közt egy lévén az értelem, a végzések hamar meghozattak: Bocskay ápril 20-kán Magyarország s Erdély fejedelmévé kiáltatott, a kath. és a két protestáns vallási felekezet szabadnak, egyenlő jogúnak nyilváníttatott; Homonnay Bálint és Széchy György a hadak fővezéreivé, Kátay Mihály, nem rég kállai kapitány, cancellárrá választattak. Végeztetett ezen kívül, hogy Eperjes, mely Básta

[1]) Kovachich. Vest. Com. 759. Suppl. ad. Vest. Ill, 330.

[2]) Istvánfy Lib. XXIV, 822. Pethő Gergely: Magy. Krónika 164. Névtelen Podhradszkynál: Illésházy élete Új Magy. Muz. 1856. VI. güz. 314.

hadait befogadta, azonnal szállassék meg, s ha ellentállana, „ö felsége (az új fejedelem) az egész várost deleáltassa, mint Argentina régenten deleáltatott Atillától·'; hasonlókép Tokaj várát, melyben még ellenség van, Zemplén, Szabolcs és Ungvár megyék —, Váradot Bihar Szolnok és Kraszna megyék — s végre Husztot Máramaros, Szatmár, Bereg és Ugocsa megyék fegyveres népei azonnal rekeszszék be. A háború folytatására minden füst után két-két forintot ajánlottak, úgy azonban, hogy a leégett helységek ennek csak felét fizessék. A győzedelmesen megkezdett hadakozás késedelem nélkül folytattassék, mi végre a nemesség személyesen ígérkezett felkelni. Ki az országgal nem tart, mint hűtlen, javait veszítse. A hajdúk rablásai, gyújtogatásai halállal bűnhesztessenek: a vitézlő rend általában fegyelemben tartassák, s e végett „élésmesterek“, élelmezési biztosok nevezteссenek stb. [1]).

E gyűlés után, máj. 2-kán ecsedi Báthory István országbíró, ki hazája sérelmeit már rég sajnos szívvel nézte, a királyi pecsétet visszaküldvén, csaknem sírja szélén, szinte Bocskayhoz csatlakozott; a derék hazafi, nagy nevű nemzetségének utolsó ivadéka, még az év folytában (jul. 25-kén) meghalálozott[2]). A felkeléshez hajlott nem sokára lllésházy István is, ki a múlt évben hasztalan folyamodott Rudolf kegyelméhez s Mátyás főherczeg közbenjárásához [s]); ő azonban egyelőre még Krakóban várta az ügyek bővebb kifejlését.

Bocskay a gyűlés után Kassára visszamenvén, a végzés szerint a hadjárat elintézésével foglalkodott. Gyulafy

[1]) E törvényeket Bocskay Kassán, máj. 20-kán erősítette s hirdettette meg. Gr. Mikó Imrénél: Erdélyi Tört. Ad. III, 57. kövv. Istvánfy e. h. 823.

[2]) Névtelen egykorú Podhradczkynál: lllésházy élete: Új Magy. Muz. 1856. VI, güz. 314.

[3]) Datae inexilio 17. maji a. 1604. Bécsi csász. Könyvt. Kéziratai közt. (Hist. Prof. Nr. 222).

Lászlót addig is míg maga utána mehetne, a hajdúk egy dandáréval oly meghagyás mellett küldé Erdélybe, hogy a székelyek segélyével Medgyest, mely még a németek kezében volt, megvenni ügyekezzék [1]). Homonnay Bálint, Rhédey Ferencz, Bosnyák Tamás a nemességgel s annak gyalog és lovas népével, Bácsy Benedek, Némethy Gergely, Somogyi Mátyás és Albert a hajdúkkal, az éjszak-nyugati részek elfoglalására indultak. Maga a fejedelem, miután Korláthy Istvánt és Kékedy Györgyöt hódolatának bemutatása végett némi ajándékokkal Konstantinápolyba küldötte [2]), felszólító a morvákat és szilézeke^ ragadnák meg a jó alkalmat, s (igyekeznének vele közreműködve, országuk, vallásuk szabadságát biztosítani [3]). Ugyanazon időben nyilatkozványt intézett Európa fejedelmeihez, melyben fegyverrekelésének okait részletesen előadván, kijelenté, hogy a törököt az önvédelem szükségétől kényszerítve, nem a keresztények ellen, kiknek barátságát ezután is óhajtja, hanem egyedül az ország s a vallás szabadságát elnyomó király ellen hívta fel segédeimül [4]). Hasonló tartalmú levelet küldött egy követség által a lengyel királyhoz, kérvén őt egyszersmind, hogy megemlékezvén a magyar és lengyel nemzet régi barátságos viszonyairól, az ország elnyomott szabadságának visszaszerzésében tanácscsal, tettel segedelmére lenni szíveskedjék [5])· Erre azonban most, ha megnyerte volna is, nem lőn szüksége: vezérei rövid idő alatt az ország éjszaki részét egészen a Morva folyamig meghódították; Némethy Gergely pedig hajdúival Somorjánál a Dunán is átkelvén, a Dráváig kalandozott, honnan azonban utóbb visszaszoríttatott. E kedvező

[1])Nagy Szabó Ferencz gr. Mikó Imrénél: I, 94. Bocskay levele Bal assy Ferenczhez április 15-röL U. o. III, 320.

[2]) Istvánfy 824. Hammer II, 686.

[3]) Dobner: Monton. II, 451.

[4]) Illésházy évkönyvéhez kapcsolt másolat.

[5]) U. o. e czím alatt: Regi Poloniae recitata et scripto exhibits Cracoviae anno 1605. die 15. jul.

hírek vétele után Bocskay fejedelem, Rákóczy Zsigmond s több más urak kíséretében, július vége felé Erdélybe utazott, hol Gyulafy a Medgyesen lévő németekkel s ráczokkal és a királytól elhajlani nem akaró szászokkal nem tudott boldogulni [1]). -

Mátyás főherczeg, midőn Náprágyi Döme veszprémi püspök és Forgách Zsigmond Kassáról hozzá márczius elején visszatértek s hírül hozták, hogy az ország egész éjszakkeleti része fegyverben áll, s ugyanazon időben Bástától is értesült, hogy harczok és nyavalyák miatt felényire olvadt seregével Pozsonyba vonul vissza, „oly veszélyben látá nemzetségének uralmát Magyarországban, hogy annak elhárítását csak a nemzet kívánatainak teljesítése által vélte lehetségesnek. Tett is ez iránt előterjesztéseket császári bátyjánál; de Rudolf ekkoron már oly mélyen elsülyedt volt kedélykórságában, hogy bármi fontos közügy sem volt képes őt szenvedélylyé lett kedvtöltéseitől elvonni s tevékenységre ébreszteni; kény ők szerint intézkedő belső tanácsosai pedig szintoly elbizottsággal akarták most fegyver által elfojtani a lázadást, minővel azt önkényes rendeleteik által felszították [2]). Mit sem akarván hallani a főherczeg békés tanácsairól, s „avval biztatván magokat, hogy megunja a magyar ezt az elkezdett dolgot és ők triumfálnak“, a császár nevében márczius 31-kén Ausztriában közönséges fegy verrekelést hirdettek a magyarok ellen [3]); az osztrákok pedig, „majd inkább óhajtják vala a Bocskay jövetelét, csak őket ne bántsák és hitekben ne háborgassák“, írá kevéssel, utóbb Jóo János volt kir. személynek Midőn a hajdúk már a Morvánál és Ausztria szélein kalandozának, a főher-

[1]) Istvánfy: Lib. XXIV, 825. Nagy Szabó Ferencz gr. Mikónál I.

[2]) Jóo János volt kir. személynek levele Nádasdy Tamáshoz. Podhradszky: Új Magy. Muz. 1856. VI. güz. 815.

[3]) Eredeti, Jancsó Imre gyűjteményéből.

[4]) Jóo János eml. lev.

czeg levelet levél után, hírnököt hírnök után külde Prágába, hogy, ha ott békés tanácsai nem tetszenek, legalább a régóta fizetetten s e miatt háborgó zsoldosok számára küldjenek pénzt; különben visszanyerhetlenül elvész Magyarország. Básta György hasonló sürgetésekkel néhány főtisztet külde fel Prágába; de azok is hetekig kényteleníttettek várni válasz nélkül. A közkincstár üres lévén, a főherczeg azt kívánta, adna Rudolf halomra gyűjtött kincseiből valamit a veszély elhárítására; de a császár, kinek a fösvénység is jelleme főbb vonásaihoz tartozott, erről hallani sem akart. „Közügyekben már maga elébe sem bocsátja tanácsosait — írja Mátyás Albert öcscsének, április 13-kán — s régi melancholiája által ismét annyira megzavartatott, hogy mit sem gondol vele, ha minden felfordul is . . . Ha csak a mindenható isten kegyelmesen jobbra nem fordítja szívét, kedélyét s értelmét, és rendkívüli módon nem segít, nemcsak Magyarország örökre elvesz, hanem Ausztriában s a többi örökös tartományokban is úgy állnak ez ügyek, hogy érdemes házunk alig lehetne nagyobb veszélyben, mint minőben létezik“. Mind Mátyás, mind öcscse, Miksa főherczeg, több ízben személyesen kívántak felmenni Prágába, hogy a dolgok állását bátyjoknak előadják; de erre sem nyertek engedelmet [J]).

Tíz nappal Bocskay fejedelemmé választatása után *A*Mátyás, Miksa, Ferdinánd és Erneszt föherczegek Linczben [Kudolfelle“] találkozván, végre erélyesebben kívántak fellépni, hogy a veszélyt fejedelmi házukról elhárítsák. Egymással mindenekelőtt szövetséget kötöttek, fejedelmi szavokkal kötelezvén magokat, hogy a közügyekben ezentúl közösen s egy értelemmel fognak működni, és e szövetségtől magokat sem a császár sem senki más és semmiféle eszközök által nem engedik el választatni. Elvégezték azután, hogy mind a négyen egyszerre a császárhoz menjenek s neki a fejedelmi ház

[1]) Hatvaninál: Brüss. Okmánytár III, 166.

veszedelmét a lehető leghatályosabban előadván, őt megkérjék, hogy annak elhárítására a szükséges összeget magán kincstárából előlegezze. Ha pedig kérelemmel czélt nem érnének, óvást tegyenek s kijelentsék „hogy miután ő felsége, mint a ház feje, azt mit isten és jog szerint tenni köteles, tenni nem akarja: ők . . . kényszerítve lesznek, magokat az országokat 3 a spanyol királyt segélyért felszólítani, s oly eszközökhöz nyúlni, minőket a szükség kíván s a jog és törvény kezökbe ad. Ha pedig még ez sem fogna rajta, keményebben kellend vele szólani s tudtára adni: hogy bár ez idő szerint ura és birtokosa e tartományoknak, mind azáltal ezek nem szerzett javai, melyeket tetszése szerint veszélyeztethet; hanem valamint reá örökség által jutottak, ugyanazon örökségi jognál fogva az egész házat, s maradékot is illetik. Ha tehát ő felsége saját javát és méltóságát kevésre becsülné, ők egyátaljában nem hajlandók a magokét ő felsége hanyagsága miatt elveszteni, hanem el vannak határozva, a magok s házok javát komolyabban is eszközölni“. Ha végre még így sem érnének czélt, a pápa s a választó fejedelmekhez folyamodjanak, mint utolsó orvoslathoz [1]).

A négy főherczeg május közepén érkezett Prágába, s mivel Rudolf őket személyesen meghallgatni nem akarta, iratban nyujták be neki előterjesztésöket. Előadván a veszélyt, mely házukat fenyegeti, kifejték az eszközöket is, melyek által annak még elejét veheti. „A fölkelést, — mondák egyebek közt, leginkább az okozta Magyarországban, hogy urokat, királyukat oly sok év óta nem látták, s az alatt a tisztviselőktől mindenféle nyomattatást, igazságtalanságot kelle szenvedniük; és midőn sérelmeiket felséged udvaránál akarták előadni, vagy elébe sem bocsáttattak, vagy súlyos költségekkel sokáig várakoztattak, s akkor is gyakran helytelen választ nyertek, jobbára épen azon kamarai vagy más

[1]) Hatvaninál: Brüss. Okmánytár III, 170. kövv.

tisztekhez utasíttatván vissza, kiktől legtöbb elnyomattatást szenvedtek. E fölött a hadi nép is tűrhetetlenül zsarnokoskodék fölöttök, s nem volt királyuk, kinek bajaikat bepanaszolhatták, kitől védelmet nyerhettek, ki a zsoldosok féktelenségét s főtisztjeik telhetetlen kapzsiságát mérsékelhette volna“. Kérik tehát őt, hogy jőne Magyarországba vagy legalább Bécsbe, mutatná meg magát valahára alattvalóinak, hallgatná ki panaszaikat, orvosolná sérelmeiket. Ezt téve', a még állhatatosakat hűségükben megerősítené, az elhajlottakat nagy részben megnyerhetné, a makacsok bátorságát megtörné, s még mindent jóvá fordíthatna. Ha pedig Prágából távozni nem akar, küldjön valakit testvérei közöl alkirály gyanánt teljes hatalommal az országba; vagy, mivel Magyarországot már úgy is elveszettnek tekintheti, engedje azt át végkép a főherczegek valamelyikének. Ha a magyarok urokat országukban látandják, türelmetlenségük megszelídül, Bocskay megbukik, s az ország a kereszténységnek s az uralkodó háznak megtartathatik. Bár melyik módot választja is azonban ő felsége, múlhatatlan, hogy kincsei egy részét kölcsön adja; ha a béke helyre állami, azt bőséges kamatokkal fogván visszanyerhetni [1]).

Rudolf azonban késett válaszával, s midőn a főherczegek május 19-kén és 23-kán őt újabban is sürgették, kívánván egyebek közt, hogy országai rendéivel az örökösödés meghatározását is venné tárgyalás alá, ezt kereken megtagadta; s kijelentvén, hogy annak idején lesz gondja mindenre, reményét fejezte ki, hegy a főherczegek őt további kérelmeiktől megkímélik. De a főherczegek május 27-én és 30-kán még két újabb előterjesztést intéztek hozzá, emebben különösen kérvén őt, hogy miután Mátyás főherczeg üres kézzel nem mehet vissza, különben a még fegyverben lévő, de rég óta fizettetlen zsoldosok is fellázadnak, legalább 200 ezer frtot adjon rendelkezése alá. És midőn czélt ebben sem

[1]) Hatvaninál: Brass. Okm. III, 17.5.

értek, előbbi határozatuk szerint a választó fejedelmek elébe akarták az ügyet terjeszteni, mi végett azokat aug. 22-kén Mülhausenbe meg is hívták. Az értekezlet mindazáltal nem jött létre, mert a pfaltzgróf, kit a császár tehetetlensége esetében, a császári helytartóság (Reichsvicariat) tiszte törvényesen illetett, az osztrák iránt ellenséges érzelmű brandenburgi választó által is támogathatván, nem ily magán értekezlet, hanem birodalmi gyűlés elejébe kívánta az ügyet terjesztetni [1]).

Mátyás főherczeg e körülmények közt nem látott egyéb módot a veszély elhárítására mint a békealkut Bocskayval. Ő tehát testvéreivel a többi főherczegekkel együtt reávette magát Rudolfot is, engedné meg, hogy békeköveteket küldhessen Bocskayhoz. Követekül Forgách Zsigmond és Pogrányi Benedek neveztettek ki, kik aztán a főherczegtől felhatalmazó levéllel ellátva jun. 4-kén indultak meg Prágából. A háborús viszonyok miatt az országban útjokat Lengyelországnak vették, s jun. 16-kán Varsóba érkezvén, a királynál is tettek látogatást, kérvén öt is, működnék közre a béke helyreállításában. Junius utolsó napján érkeztek Kassára, s más nap mindjárt fogadtattak Bocskaytól. A követek nem adták át mindjárt megbízó leveleiket; mert előbb tudni óhajták, hajlandó-e Bocskay a békealkura.

Bocskay a főherczeg megtisztelése végett nagy kitüntetéssel sőt örömmel is fogadta ugyan a követeket; nyilvánítá azt is, hogy nincs buzgóbb kívánsága, mint véget vetni a keresztény vér ontásának: de kijelenté egyszersmind azt is, hogy a béke iránt mind addig szóba sem állhat velők, míg megbízó leveleiket át nem adják. Ez megtörtént ugyan más nap; de mivel Trencsén elfoglalásáról, Lippa, Jenő, Karansebes és Lugos meghódolásáról kedvező hírek érkeztek: a béke tárgyalása több napon halasztatott. Ezeknél még kedvesebben vette Bocskay jul. 17-kén annak hírét,

[1]) Hatvani: Brüss. Okm. 181. kövv.

hogy a vezér hasi Erdélybe törvén, egyedül megjelenése által azon ígéretre bírta Szeben, Brassó városokat, Déva és Fogaras várakat, hogy ők a többi rendekkel együtt készek meghódolni. Bocskay e hírt vévén még az nap megizené a követeknek, hogy hosszú békealkura most nincs ideje, Erdélybe kellvén távoznia Erdély hódolatának átvételére. A feltételeket tehát, melyek alatt a békét megkötni hajlandó, néhány nap múlva Írásban fogja nekik átnyújtani. Ezen iratban Bocskay előadván a nemzet kívánatait, hajlandónak nyilatkozik megkötni a békét s visszaadni Magyarországot a bányavárosokkal együtt, úgy mindazáltal, hogy ő felsége viszont Erdélyt fejedelmi czímmel s a tiszai megyéket engedje át neki; a sérelmeket pedig orvosolja s a vallás szabadságát biztosítsa. Ezek mellett szükséges még, hogy a törökkel is megköttessék a béke, ki attól nem is lesz idegen, ha neki Esztergom, Kanizsa és Eger átadatik [1]).

Ugyanezen időben Mátyás, miután császári bátyját a békealkura általában hajlandóvá tette, annak sikeritésére még más lépéseket is tőn. E czélra jobb szolgálatokat alig várhatott volna valakitől, mint Illésházy Istvántól, kinek tulajdonkép nem is vele, hanem Rudolffal s a bécsi kamarával volt baja, kiért Mátyás 1604-ben, bár sikeretlenül, maga is járt közben bátyjánál [2]), s ki iránt a felkelt párt már üldöztetése miatt is rokonszenvvel, bizodalommal viseltetett. Most tehát a főherczeg, Rudolf tudtával s megegyeztével-e, nem tudjuk, őt választó közbenjáróúl maga s Bocskay közt a békealku tárgyában. Annyi bizonyos, hogy május végén még Prágából, s mihelyt Bécsbe visszatért, jun. 8-kán újabban is felszólító a még Krakóbin időző Ulésházyt,

[1]) A követek hivatalos tudósítása a föherczeghez aug. 8-ról Jászay Pál okmánygyűjteményéből.

[2]) Omnem spem meam in Deum et Ser. Vestram colloco, demisse orans, ut pro innata sua dementia iterum apud Caes. et Reg. Mattom pro me intercedat Irá neki egy levelében 1604-ben. A bécsi csász. könyvtár kéziratai. Hist. Prof. 222.

igyekeznék jun. 20-kán nála Bécsben megjelenni, mi végett menvédet is küldött számára[1])· Hlésházy, hihetőleg nehogy honfitársai előtt maga iránt gyanút ébreszszen s hitelét veszítse, Bécsben ugyan nem jelent meg; Bocskayval mindazáltal még Krakóból levelezni kezde a békealku iránt[2]), midőn pedig az országba visszatérvén, juh 20-kán Kassára utazott s Bocskaytól kincstárnokká s a dunamelléki vármegyék főkapitányává neveztetett, egy terjedelmes levélben biztosítá a főherczeget, hogy e vármegyék kormányát nem oly czélból vette át, miszerint hatáskörét a királyi ház ellen használja, hanem hogy a békét ez által sükeresebben eszközölje, s hűségének a király iránt újabb tanúságát adja. Mátyás mindenben helyeselte eljárását, s a Thurzó György által aug. 17-kén hozzá küldött levelében újra is biztosította őt, hogy a császár s az ország érdekében teendő szolgálatainak a már kezei közt lévő okmány szerint, bőséges jutalmát veendi [8]). De mielőtt az alkudozások menetének elbeszélésébe fognánk, vessünk egy futó tekintetet a hadi eseményekre.

Míg Rhédey Ferencz és Némethy Gergely Básta (György hadait Pozsonyba s környékére szalasztották, s az általa elhagyott felvidéket Bocskayhoz hajlították; Czobor Mihály Bosnyák Tamás és Dengeleghy Mihály pedig Füleket, Palánkot, Drégelyt, Nógrádot, Szécsényt, Bujákot, Hont és Nógrád megyék többi váraival együtt ejtették hatalmukba: a felkeltek más hadai Husztot, Tokajt, Szatmári táborolták körül, s hosszú vívás után éhség által kényszerítették a magok feladására. Rhédey május 1-jén Nyitrát szállotta meg. Forgáeh Ferencz püspök a maga jobbágyaival és a városba vonúlt vidéki nemesekkel egy ideig vitézül védte magát; de miután Rhédey a várost jun. 11-ke éjjelén

[1]) Jászay Pál gyűjteményéből.
[2]) Ld. Hlésházy leveleit Majláthnál · Gesch. dér Magy. IV, Anm.
[3]) Jászay Pál gyűjteményéből.

megvette, a belső várban lévők pedig fellázadtak: a püspök végre ezt is kénytelen lőn neki általadni Rhédey ezután pár ezernyi hajdúval és törökkel szaporodván, Kollonics Siegfridet végkép kiszorítá a bányavárosokból, s Nagy-Szombatot, Trencsényt, Szakolczát megvévén, hadainak nagyobb részét Dengeleghy, Czobor és Bácsy alatt Morva dulására küldé. Básta és Kolonics, fizettetlenség miatt lázongó hadaikkal e közben tétlenül vesztegeltek Pozsony táján; de Poppel Vilmos és gr. Salm a hajdúkat visszanyomták és Szakolczát fölégették. E közben Némethy Gergely a Dunán átkelvén Pápát, Csepreget vette meg, s az ide gyűjtött nrakat és nemeseket, köztök Nádasdy Tamást, Ratkay Menyhértet, Hagymásy Kristófot, Horváth Bálintot szintén Bocskay pártjára hajlította; majd, kivált Hagymásy és Horváth által támogatva Sümeget, Kőszeget, Szombathelyt, Körmendet foglalta el, s a hozzácsatlakozott pécsi, szigeti, koppányi és kanizsai törökökkel Ausztriát és Stiriát dúlta s rablotta; de midőn a Dráván is átkelni készült, Batthyány Ferencz és Draskovics János bánok, Zrínyi Miklós és Trautmansdorf Zsigmond egyesült hadai által megveretvén, Sümeg, Sz. Grót, Kőszeg s több más elfoglalt várak s városokból is kiszoríttatott, Sopronyt pedig süker nélkül háborgatta, s augusztus végén vissza is ment a Dunán, Újvár alatt Homonnay Bálinttal egyesülendő. Pár héttel elébb Somogyi Tamás, midőn a Csallóközben zsákmánylana, a királyiaktól elcsábíitatván, pár ezernyi hajdúval, kik elébb jobbára a végvárak őrségeihez tartoztak, Bocskaytól elpártolt s a király zsoldjába állott [2]).

Rhédey e közben többször, de mindig sükeretlen kísérletet tőn Érsek-Újvár ellen, mely miután Thurzó Szaniszló

[1]) Forgách Fer. püspök lev. Mátyás főherczeghez. Dat. Jaurini die 21. j ili a. d. 1605. A bécsi csász. könyvt. kéziratai közt. Hist. Prof. 222. Kiadta Pray is: Ep. Proc. III, 283. Istvánfy Lib. XXIV, 825.

[2]) Mátyás főherczeg levele Hatvaninál III, 183. kövv. Istvánfy e. h. 826.

és Kristóf is Bocskay pártjára állott, Pozsonyon, Komáromon kívül, egy maga maradt a Dunáninnen a király hűségében. Augusztus vége felé tehát Szinán egri basa társaságában, Bocskay hadainak fővezére, Homonnay Bálint, nagyobb erővel kezűé meg a vár vívását. Ugyanazon napokban Lala Mohammed nagyvezér, miután Visegrádot a hűtlen vallon őrségtől átvette, Esztergomot szállá meg, melyet tíz évvel elébb épen ő, mint annak várnagya kényteleníttetett megadni Mátyás főherczegnek. A fontos várnak pár ezernyi haddal segedelmére ment ugyan a Dunán gróf Öttingen, győri kapitány; de miután ő elesett, a nagy veszteséget szenvedett német őrség, segedelmet többé nem várhatván, október 3-kán szabad elköltözés alatt megnyitá a vár kapuit. A nagyvezér most Homonnaynak is segélyt küldött mind hadakban, mind vívó szerekben Érsekújvár alá. Illésházy mindazáltal, nehogy ezen vár is, mely az éjszak-nyugati országrész kulcsául szolgált vala, török kézre jusson, parancsot eszközle ki Mátyás főherczegtől Stein Gábor és Thúry Ferencz várnagyokhoz, hogy a várat, mielőtt a török nagyobb erővel jőne alája, Homonnaynak adják által [1]). Ez meg is történt októb. 17-kén; minek következtében Mátyás octób. 25-kén kelt levelében Illésházyt felelőssé is tette az iránt, hogy a vár a király számára fentartassék, s erről Homonnay is biztosító levelet szerezzen. De Homonnaynak a kapzsi török ellen még is minden erélyét meg kellett feszítenie, hogy azt megtarthassa [2]). Nagyvárad, Eperjes, Murány, Végles még tovább is a királyiak kezén maradtak.

E közben a fejedelem julius végén Erdélybe indula, hol a németek s a Rácz György alatt királyi zsoldban lévő ráczok Gyalut, Medgyest több szász várossal még mindig hatalmokban tárták, s Gyulafy Lászlót Holdvilágnál és

[1]) Hatvaninál III, 298. köv.

[2]) Mátyás fóhg lev. Hatvaninál u. o. 187. 191. Homonnay Bálint naplója. A tudománytár 1839-ki IV. güz. Istvánfy e. h. 833. kovv. Jászay Okm. gyűjt.

Ebesfalvánál ismételve megverték. Bogáthy János, ki a veresége után nem sokára meghalt Gyulafyt a vezérletben felváltotta, szerencsésebb volt ugyan elődénél, s a németeket, ráczokat Medgyesből kiszorította, Segesvárt pedig, hova aztán bezárkózának, erélyesen kezdé töretni; de mivel a szász nép egy része Bocskayt még mindig vonakodott fejedelmeinek elismerni, ennek jelenléte felette szükséges volt a tartományban. Bocskay miután Gyalut, Segesvárt megvévén, az ellenséget az egész tartományból kiszorította, a három nemzetnek szept. 14-kére gyűlést hirdetett. Itt aztán a szászok ellenzése is elnémult; mind a három nemzet által közakarattal újabban is fejedelemmé kiáltatván, hitét letette s a rendek hódolatát elfogadta; és minthogy a tartományban huzamosabban nem időzhetett, Rákóczy Zsigmondot nevezte ki annak kormányzójává; maga pedig októb. elején hadaival együtt visszatért Magyarországba [1]).

Lala Mohammed nagyvezér még júliusban, midőn Belgrádnál táborozék, írt volt a fejedelemnek, jőne hozzá haladék nélkül Zimonyba, hogy neki a szultán ünnepélyes, második athnáméját, a zászlót s a koronát, melyet számára hozott, átnyújthassa [2]). De ekkoron már erdélyi útjára készült a fejedelem; s úgy látszik, különben is látni akarta elébb, mintsem a nagyvezérrel találkoznék, azon athnámét, melyet követei Korláth István és Kékedy György valának hozandók a szultántól. Ezen okmánynyal októb. 28-kán érkeztek végre a követek Sárospatakra, hol Bocskay, Erdélyből megtérte után, a nemesség közönséges fegyverrekelésével foglalkodott [3]). Ezt nemcsak azért intézte a fejedelem hogy, miután a török őt királyi czímmel tisztelte meg, maga is illő díszszel lehessen szemben a nagyvezérrel. Követei,

[1]) Sepsi Laczkó Máté gr. Miké Imrénél III, 65. Nagy-Szabó Ferenez u. a. I, 99. kövv. Istvánfy, zavartan az időre nézve 824. Bethlen VI, 250. kövv.

[2]) A bécsi csász. levéltárból Hammer II, 686.

[3]) Bocskay lev. a Kapyakhoz okt. 14-ről Gr. Mikónál III, 321.

Korláth és Kékedy oly szerződést kötöttek volt a divánnal, hogy a nagyvezér a hadjárat alatt Magyarországban semmiféle várat ne támadjon meg, hanem azokat is, melyek még Rudolf birtokában vannak, Bocskaynak engedvén, Stiria és Ausztria ellen vezesse hadait. Felette nagy boszúsággal érté tehát a fejedelem, midőn a nagyvezér még is Esztergomot szállotta meg. Es mivel nem esett tudtára, hogy annak megvétele után mi szándéka van a nagyvezérnek, mindenesetre oly tekintélyes erővel kívánt menni a találkozóra, hogy tőle követelhesse is a kötött szerződés megtartását. Az athnáme levélben a szultán esküvel igéré Bocskaynak, hogy Magyarországot s Erdélyt oly módon ruházza reá, mint azt Szulejmán János királyra ruházta volt. Azon városok s erősségek, melyekben már török őrség és mecset létezik, vagy egykoron létezett, s a németektől meg visszavétettek tovább is török kézen maradnak; az országnak minden egyéb részei s minden újonnan elfoglalandó várak viszont a fejedelméi lesznek egyedül azon nyugotra eső várakat véve ki, melyek határul szolgálnak Rudolf és Bocskay birtokai között. A Magyarországból három év óta kivitt rabok szabadon bocsáttatnak. Egyebekre nézve a nagyvezér által tudatja vele akaratát ').

Az athnámét vévén, a fejedelem késedelem nélkül megindult Pest alá, hol reá a már téli szállásra menni kívánó nagyvezér türelmetlenül várakozók. Nov. 10-kén a Rákos patakhoz érkezvén, annak jobb partján szállott táborba a nemesség dandáréval, mely hozzá Nógrád és Vácz vidékén csatlakozott; s még az nap fogadta egy basa látogatását. A találkozás más nap, Budavár ágyúinak tisztelgő dörgése közt a várral szemközt emelt sátorok alatt ment végbe. A fejedelem 16 úr kíséretében lépett a nagyvezér sátorába, ki

[1]) Bocskay lev. a Kapyakhoz okt. 14-ről Gr. Mikónál II, 321. kövv. Szilády Áron magy. fordítása szerint: Török-magyar kori Államokmánytár I, 45. Latin fordításban Katonánál XXVIII, 315.

őt egy órai beszélgetés után, mely Báthory Zsigmond elpártolása körül forgott, lakomára vezette. Ennek végével ismét az előbbi sátorba mentek át, hol miután az uraknak előadta, mennyivel előnyösebb rájok nézve a törökök szövetsége, mint az őket csak ígéretekkel tartó, de védeni nem bíró németek barátsága, s őket a fejedelem iránt hűségre, engedelmességre intette, ennek oldalára egy nagy értékű kardot övezett, jobbjába, drága kövekkel kirakot királyi pálczát, baljába zászlót adott, fejére pedig egy koronát tőn, melyről az mondatott, hogy egykoron a görög császárok koronája volt volna [J]). Bocskay azonban tüstént levette fejéről a koronát s azon nyilatkozattal nyujtá azt át Szécsy Györgynek, hogy ő azt ajándékul szívesen veszi, de csak barátság, és nem királyság jeléül fogadja; mert Magyarország törvényei szerint tilos másnak koronát viselni, míg él a törvényesen megkoronázott király; s híveihez fordulván, tanúkul hívá fel őket, miképen e korona elfogadása által ő sem a nemzet sem egyesek jogait, melyeknek védelméért emelt fegyvert, legkevesbbé sem akarja megsérteni. A nagyvezér ezután kijelentette, hogy a szultán az adót mind Magyarországnak, miud Erdélynek tíz évig elengedi, s azután is csak tíz ezer aranyat kíván évenkint fizettetni [2]). A fejedelem viszont kötelezte magát, hogy hűsége bővebb tanúságául Lippát, Jenőt, s mind azon várakat, melyeket amazok vidékén Báthory Zsigmond korában Borbély György foglalt el, Bektes temesvári basának átadandja [3]).

II.

A Rákosról Bocskay Korponára sietett, hova az ország rendéit már elébb meghívta volt. Illésházy István, kit, mi-

[1]) Laczkó Máté gr. Mikénél III, 65. A kard és bot 40 ezer frtra becsültetett.

[2]) Bogát! János kassai bíró elbeszélése Beinél: Monum. Dec. I, 318. Megvan Illésházy évkönyvében is.

[3]) Katonánál XXVIII, 419. Pray: Epist. Proc. III, 280.

ként említők, Mátyás főherczeg még Lengyelországban létekor felszólított a békeügy előmozdítására, abban az egész nyáron át munkálódott Bocskaynál. Az ő közbenjárására történt, hogy Forgách Zsigmond, mint Mátyás főherczeg megbízottja, két ízben is járt a béke ügyében Bocskaynál, ki aztán általa föltételeit a főherczeggel közölvén, a végett hirdette a gyűlést Korponára, hogy ott a békét hívei a főherczeg útján átküldött királyi válasznak meghallgatása után nyilvánosan is tárgyalnák. E válasz, melyet most is Forgách Zsigmond és Pogrányi Benedek hozott át a főherczegtől, egyátaljában nem volt kielégítő. íme röviden a fejedelem föltételei s a királynak azokra szóló válaszai: 1. A két evang. felekezetnek szabad vallásgyakorlat engedtessék, s az 1604-ki 22-dik t. czikk töröltessék el. — Válasz: Ő Felsége, miként ez előtt, úgy ezután sem fog senkit háborgatni vallása gyakorlatában. 2. A törökkel kötendő béke a fejedelem közbenjárásával tárgyaltassék. — A király ezt nem ellenzi. 3. A sz. korona az országban őriztessék. — A háborúk veszélyei miatt nem lehet. 4. Választassák nádor-ispán. — Halasztatik a közönséges országgyűlésre. 5. A pozsonyi és kassai kamara mint a legtöbb bajok forrása, töröltessék el s választassák kincstartó; Szuhay István egri püspök s a pozsonyi kamara elnöke, úgyszintén Mikáezi Miklós nagyváradi püspök s a kassai kamara elnöke, mint hazaárulók száműzessenek. — Nem lehet. 6. A czímzetes püspökök, kiknek egyházuk nincs, szűnjenek meg; az országot a király ne püspökök s papok, hanem világi urak s nemesek által kormányoztassa; Modor, Bazin, Sz. György s a többi hasonló városokat országgyűlésre ne hívja meg; városoknak az ország megegyezte nélkül kiváltságokat ne osztogasson. — Az országgyűlésre halasztandó. 7. A püspökök s helyetteseik sem tized sem más világi ügyek miatt senkit ne átkozzanak ki, bírságokkal ne terheljenek, világi ügyekbe ne avatkozzanak. — Maradjon, mint eddig volt. 8. A jezsuiták űzessenek ki az országból. — Az országgyűlésre halasz-

tátik. [1]). Idegenek s a hazafiúsítottak a harmadik nemzedékig az országban hivatalt ne viselhessenek. — A király erre nem adhatja megegyezését; de lesz gondja a született magyarok előmozdítására. 10. A végházakba magyarok neveztessenek várnagyokul. — Meglehet; de német zsoldos is legyen a várakban. 11. A király távollétében a nádor kormányozzon s vezesse az országgyűlést. — Mátyás főherczeg több hálát várt a magyaroktól. 12. A felség ellen vétők rendes úton s hazai törvényszék által fogassanak perbe; kik a kamara által javaiktól megfosztattak, azok birtokába helyeztessenek vissza. — A pont első részére a válasz nem tesz nehézséget; a másodikról mélyen hallgat. 13. Tökéletes amnestia hirdettessék. — Lehet, de csak azoknak, kik kegyelmet kérnek és hűséget esküsznek. 14. Bocskay adományai erősíttessenek meg [1]). — Nem lehet. 15. A jövő országgyűlésen minden sérelmek orvosoltassanak. — Lehet, a mennyiben a király jogainak épségben tartása engedi; ő felsége nem látja, mi sérelme volna meg a nemzetnek. Bocskay a maga személyére nézve, három pontban adta elő feltételeit: hogy Erdély örökös fejedelmének ismertessék; a tiszai részek is Erdélyhez kapcsoltassanak; ha a töröktől megtámadtatnék, pénzzel, haddal segíttessék. A király válasza ezekre nézve akként hangzott, hogy Bocskayt élete fogytáig, de egyedül a tulajdonképeni Erdélyben s úgy, hogy magát ő felsége iránt hűségre esküvel kötelezze, nem vonakodik elismerni fejedelemnek; évdíjat, mint Báthory Zsigmondnak, nem ad, 1605.

[1]) Azon adományok értetnek, melyeket a lefoglalt egyházi javakból tett hívei javára. A kolosmonostori apátság javait Homonnay Bálintra, a széplaki apátságot s Lászkát, a szepesi káptalan jószágát, Kassa városára, Somod mezővárost, mely szintén a szepesi káptalané volt, 12 ezer írtért Szabó György kassai polgárra, a lethon-kövi apátságot (Abb. Lapidis refugii) Legedy Mártonra, a szálkái apátságot Bornemisza Jánosra ruházta. A sz. mártoni apátsághoz tartozó három mezővárost Illésházy Nagy-Szombatnak 25 ezer írtért íratta be. Hatvaninál: Briiss. Okm. 111,205.

de hadi segélyére, ha a töröktől megtámadtatnék, számolhat a fejedelem [1]).

Az ok, miérthogy Rudolf oly szerencsétlen hadjárat után is, minő ez évi volt, ily kevés engedményeket lőn hajlandó adni a fejedelem s pártfelei jobbára alapos kívánatai ellenében, abban rejlett, hogy egy részről az udvarnál, e felkelést egyedül a protestánsok lázadásának tekintették, mely csak azért tett oly nagy haladást, mivel eddig kellő ellentállásra nem talált; más részről Básta György s Rudolf titkos tanácsosai azt reménylék, miképen a törököt, ki a béke iránt a múlt években több ízben maga tette az első lépést, némi áldozatokkal reábírhatják, hogy külön, Bocskay befoglalása nélkül, kössön békét a császárral. Ha ez sikerül, úgy gondolák, nem leend nehéz elbánniok Bocskaival, s őt és a protestánsokat bármily nehéz békére is reászorítniok.

E czélból ugyanazon időben, midőn Forgách és Pogrányi az említett válaszszal Korp mára mentek, Altban Adolf tábornok s alsó-ausztriai főkapitány, Molarth János és Erneszt, amaz komáromi kapitány és Gallo Caesar császári tanácsos megbízást vettek, Aly budai basával, ki a távozó nagyvezértől a békére vonatkozólag némi felhatalmazást nyert, az alkudozást megkezdeni. Síikért csak gyors és titkos eljárástól lehetvén remélni, Gallo Caesar társai nevében, még menvédet sem várva, azonnal Budára ment Komáromból, s a maga és társai megbízó levelét a basának előmutatván, monda neki, hogy a császár Bocskayval és a magyarokkal már teljesen megegyezett, s nincs egyéb hátra mint, hogy a béke a fényes portával is megköttessék; ő e végett jött megkezdeni az alkudozást, melynek folytatására a többi biztosok is késedelem nélkül megérkeznek, mihelyt a porta békehajlamairól értesülnek. Azonban, bár többféle fogásokkal ügyekezett is aztán a basát a maga czéljára haj-

[1]) Ribinyi: Memorab. Confess. Aug. I, 341.

lítani, ez nem adott hitelt szavainak s kijelenté, hogy mindaddig nem kezdi meg a békealkut, sem a végett Konstantinápolyba nem ereszti a császári követeket, — mit Gallo különösen sürgetett, míg Bocskaytól nem vesz, levele vagy követei által, bővebb tudósítást; sőt az ügyet a fejedelemnek nyomban fel is jelentette [1]).

Ha a Forgách által Korponára hozott királyi válasz nagy elégedetlenséget, c fondorlatok még nagyobb boszúságot keltettek Bocskayban s pártfeleiben. A hevesebbeknek kedve lett volna végkép megszakasztani az ily őszinteséghiánynyal kezdett alkudozást, kivált miután Aly basa a magyarok iránt igen jó indulattal viseltetett, s e fölött még azt is üzente, hogy az öt ezer tatár s két ezer jancsár, kiket Bocskay a nagyvezértől segélyül kért volt, részben már megérkeztek, részben útban vannak. De az eszély mérsékletet parancsolt. Illésházy, kit a Pozsony mellett lévő jószágainak visszanyerése s az ígért jutalom reménye egyaránt ösztönzött, bizodalmát ügyekezett ébreszteni Mátyás herczeg iránt, kinek jövendő örökösödése tekintetéből is szintén fölötte érdekében álla a rendekkel mennél elébb kibékülni s a szavazatok többségével rendelkező protestánsok jó indulatát megszerezni. A fejedelem maga, kinek Bécsben laktakor elég alkalma volt a főherczeg erélytelen, ingadozó jellemét megismerni, s tapasztalni azt is, mily nagy befolyást gyakorol reá Kiesel Menyhért bécsújhelyi püspök, a protestánsok heves ellensége, — kevés bizalommal viseltetett ugyan a főherczeg iránt, de annál többet várt a viszonyoktól, különösen a császári ház tagjai közt folyton erősbödő meghasonlástól, s a főherczeg hő vágyától az örökösödést magának mennél elébb biztosítani. Nem ellenzé tehát, hogy Illésházy néhányad magával Bécsbe menjen, mi végett decz. 2-kán menvédet is kért számukra [2]), s az eléhbi feltételeket a

[1]) Aly basa tudósításai s levele sepsi Laczkó Máté Krónikájában gr. Miké Imrénél e. h. 65—77.

[2]) Napló Hatvaninál: Brüss. Okm. III, 200.

rendek bővebb indokolásával újabban is felvigye. Nehogy mindazáltal a béke, ha azt megkötni sikerülend, hasonló fondorlatok által, minőknek nem rég akadt nyomára, érvényétől megfosztassék, már eleve is gondoskodott, hogy az a lengyel király, a német birodalmi rendek s a többi örökös tartományok által is nyerjen némi biztosítást. Ez volt czélja a rendek azon leveleinek, melyeket Kátay Mihály cancellár Zsigmond lengyel királyhoz, a sziléz származású, tudós Bogáti János kassai bíró a birodalmi rendekhez vitt, s melyekben azok a fegyverrekelés okainak terjedelmes előadása után megkéretnek, ügyekeznének a magok részéről is elősegíteni a béke ügyét ').

Épen midőn e követek útnak eresztettek, érkezett a fejedelemhez Komáromból Molarth Erneszt s János és Altban Adolf császári biztosoknak deczem. 11-kén kelt levele, melyben őt felszólítják, hogy miután Aly basával a tárgyalást megkezdeni szándékoznak, a fejedelem azonnal küldje hozzájok megbízott embereit; vagy ha ezt még nem tehetné, — mit hogy a császárrali békealku ezen első stádiumában nem tehet, jól tudták, — írjön legalább hozzájok oly tartalmú levelet, melyből kitűnjék, hogy a császárral már megegyezett; e nyilatkozata úgy mondák, a közjónak nagy hasznára leend, Illésházy megbízatására nézve pedig nemcsak semmi akadályt nem szülend, sőt annak sükerét előmozdítandja [8]). E csel sokkal ügyetlenebbűl készült, mintsemhogy Bocskay, kivált Aly b isának említett tudósítása után, át ne látná, hogy ilyféle nyilatkozatot csak azért kívánnak tőle, hogy azt a b isának előmutatván, vele a békealkut a fejedelem közbejötté nélkül megkezdhessék. Azt válaszolá tehát nekik decz. 15-kén, hogy miután Illésházy a főherczeghez megy a békét tárgyalni, semmi szükség arra, hogy hozzájok is küldjön biztosokat; a kívánt levelet pedig

[1]) Katonánál XXVIII, 453. kövv. 477. kövv.
[2]) Laczkó Máté Krónikájában e. h. 78.

annál kevesbbé küldheti meg nekik, mivel ncmcsakhogy még semmi sem végeztetett a békeügyben, de azt sem tudja, érhet-e az jó véget, oly nagyok lévén a nehézségek [1]). Hogy pedig a külön békére nézve minden további fondorlatoknak elejét vegye, Bánfy Miklóst és Lukács Jánost, érdekeinek szemügygyel tartása végett Konstantinápolyba küldötte.

A fejedelem ezután Kassára, Illésházy és Mladossevics-Horváth Péter pedig Bécsbe utazának, támogatni az újabban fölterjesztett beket ölteteleket. Ezeknek bőséges indokolásében kijelentik egyebek közt a rendek, hogy a két protestáns felekezet vallásgyakorlati szabadságát mindenképen biztosíttatni kívánják; hogy a nádorválasztást elhalasztani tiltja az alkotmány; hogy a koronának nem külföldön, hanem az országban a helye: őriztessék Pozsonyban magyarok által. A kamarák eltörlését nem ok nélkül kívánják: minden veszedelemnek, a törvény minden megrontásának azok voltak okai. Az ország világos törvényei tiltják, hogy a főispánságok s más világi méltóságok püspökökre ruháztassanak. Az ország bevett szokása, szabadsága s törvényei egyaránt követelik, hogy az egyházi hatóságok visszaélései eltörültessenek. lm, a nyitrai püspök, Forgách Ferencz cancellár, nem rég saját tizedügyében egyházi átokkal sújtotta Trencsény megyét; holott a megye nemessége még Zsigmond király korából bírja a kiváltságot, hogy a tizedet pénzül váltsa meg. A tisztségekre való kinevezések ügyében, lehet-e valami igazságosabb, mint hogy azok benszülötteknek s pedig minden vallásküllönbség nélkül adassanak; más országokban is nem az újonnan bevettek, hazafiúsítottak, hanem a hazafiak kormányozzák az országot. A mi a végházak várnagyságait illeti, lehet-e valami igazságtalanabb dolog, mint hogy a magyarok, kik annyi évek óta testökkel fedezik a török ellen a kereszténységet, minden tisztségektől megfosztassanak, s ezek idegenekre ruháztassanak? Ez nemcsak

[1]) Laczkó Máté Krónikájában e. h. 79.

gyalázatjára, hanem felette nagy kárára is van a nemzetnek: Kanizsát, Győrt, Esztergomot, Pápát, Pestet, Visegrádot, Hatvant s más legfontosabb végházakat idegen kapitányok s őrségek vetették a török kezébe. Csudálkoznak a rendek ő felsége azon válaszán, hogy nem emlékezik, miben sértette volna meg az ország jogait. Fő szabadsága a magyar nemzetnek, hogy törvényes eljárás nélkül senki el ne ítéltessék. És a kamara még is Illésházy István, Dobó Ferencz, Homonnay György minden jószágát lefoglalta, Dersfy Miklós és Ferencz Zólyom és Dobravina váraikért 70 ezer frtot vett, de a várakat át nem adta; Bánfy Dénes saját házában fogatott el, s utóbb is csak 14 ezer forint váltságon eresztetett szabadon; jószágát mindazáltal nem nyerhette vissza. A Pálóczi-féle jószágokat pénzen kellett az örökösöknek, megvenniök, részben másoknak adták el. A Kállayaktól Kálló városát, Kún Gáspártól petényi és meleghi jószágát, a Kapyaktól a fiúági jószágokat foglalták és pénzen adták el. Hasonló igazságtalanságot szenvedett Mágócsy Ferencz és Homonnay Bálint Regéczre, Kassa városa a maga javaira nézve. Telegdy Mihály, hívsége mellett, minden jószágait elvesztette. De elhallgatják a többit s csak azt említik, hogy valahányszor ilyen igazságtalanságok miatt országul felterjesztést tettek, az a törvényozikkelyekből mindig kitörültetett. Azt mindazáltal el nem mulaszthatják, hogy emlékezetébe ne hoznák ő felségének, „hogy Magyarországot eddigelé németek, olaszok s nem magyarok által bírta; hogy magyarnak kevésnek lehetett válasza, ha csak azt sok ajándékkal, fáradsággal, költséggel, Bécsben, Prágában, Barbitius, Coradutius, Porsius, Politius, Joannes Bapt. által nagy nehezen ki nem szerezték .... Az országbeli jószágokat, írott törvények ellen idegen nemzetnek osztotta ő felsége: így Sz. Györgyöt, Bazint német póroknak. . . Lipcsét lengyelnek, Véglest, Murányt, Husztot olasznak, Trencsényt, Surányt, Likavát, Henkel Lázár bécsi kereskedőnek stb. stb. A királyi városokban magyarnak házat venni, bíróságot

tanácsosi tisztséget viselni nem engednek stb. A főkapitányságok, a várnagyságok németek, olaszok kezében vannak; még a hajdúkat is német kapitányok alá vetették stb. stb.“ [1]).

Illésházy és Mladossevich 1606-ban január 5-kén ér- keztek fel Bécsbe az ekként indokolt békefeltételekkel. békealkn¡a. Mátyás főherczeg részéről a két Forgách, Ferencz nyitrai püspök s cancellár és Zsi^mond, továbbá Thurzó György, Révay Péter és Lippay János kir. személynök mellett Trautson Pál titkos tanácsos, Preiner, Lostorf és Krenperger, törvény-tudor, voltak kinevezve biztosokká, kikkel aztán Illésházy és társa naponkint élénken vitatkozának a békepontok felett. Mindenek előtt fegyverszünet köttetett, mely junius 24-ig tartana. A békepontok iránt azonban nagy nehézségek fejlettek ki. Bocskay febr. 11-kén panaszkodék a lengyel királynak, hogy „puszta szavak felett viszálkodnak, a végzéseket kétes értemű szavakba burkolják; a nemzeti s vallási jogok biztosításáról azonban, mi még is a fő dolog, mélyen hallgatnak“. Kéri tehát őt segítse elő, ígérete szerint a békeügyet, hogy az mennél elébb jó véget érjen, mert a török már nyugtalanul sürgeti a választ: s ha ezt egyszer neki megküldötte, szintoly kevéssé vonhatja vissza, mint az ivéről lelőtt nyilat [2]).

De a levél kelte előtt két nappal Illésházy valamikép már megegyezett a főherczeg biztosaival. Az okmányban, melyet Mátyát febr. 9-kén kiadott, a következő módosítások tétettek a felküldött békepontok tekintetében: 1. A vallásügy az országban mindenütt „azon állapotban marad, melyben Ferdinánd, Miksa s más kegyes királyok alatt létezett“; az 1604-ki 22-dik t. ez. eltörűltetik. 2. A béke egyszerre köttessék meg a magyarokkal és törökökkel. 3. Nádor régi szokás szerint, de oly feltétel alatt választassák, hogy alatta legyen a király által választandó főkormányzónak. 4. A ko-

[1]) Katonánál XXVIII, 436—451.
[2]) U. o. XXVIII, 489. Istvánfy Lib. XXXIV, 840.

róna az országhoz közelebb, de Ausztriában tartassák. 5. A kir. jövedelmek kezelője a közügyek igazgatásába ezentúl ne avatkozzék, s magyar és világi legyen. Szuhay és Mikáczy püspököket ítélet nélkül büntetni nem lehetvén, törvény elébe állíttassanak. 6. A püspököket ő felsége tetszése szerint választhatja; de az országtanácsban csak azoknak legyen helye, kik megyések s birtokosak; főispán közölök csak az lehessen, a kinek székéhez régóta kötve van e méltóság. Modor, Bazin és Sz. György városok ügye a jövő országgyűlésre halasztatik. 7. Az egyházi törvényszék visszaélései s a tizedügy hasonlókép az országgyűlésen lesz tárgyalandó. 8. A jezsuitákra nézve mind a két fél ragaszkodván a maga értelméhez, nem tudtak megegyezni. 9. A hazafiúsítottak magyaroknak tekintendők; de a hivatalok osztásánál az elsőbbség valláskülönbség nélkül a született magyaroké legyen. 10. A hivatalokat a király az országtanács befolyásával töltendi be. 11. Az országot a király távollétében Mátyás főherczeg teljes hatalommal s az ország törvényei szerint kormányozza. 12. A kamara által perbe fogottak, vagy javaiktól megfosztottak ügyét az országgyűlés végezze el. 13. A béke megköttetvén, az amnestia abból magától folyik; a jelen zavarok közt lefoglalt javak igaz birtokosaiknak adassanak vissza. 14. Ugyanez értendő azon javakról is, melyeket Bocskay eladományozott; az elzálogosított javakról végezzen az országgyűlés. 15. A külföldieknek beírt javak, a rajtok fekvő összegek lefizetésé mellett magyarok által kiválthatók. 16. Bocskay Erdélyt s Magyarországból azt, mit Báthory Zsigmond bírt, fejedelmi czímmel s örökösen bírja; ha fimagzat nélkül múlna ki, Erdély visszaszáll a koronára; a királyi felsőség elismeréséül követei által ő felségének évenkint némi ajándékot küldjön, s pénzeinek egyik lapjára a király képét és czímerét veresse; a törökkel a király megegyezte nélkül semnrféle szerződést ne köthessen. Erdély rendei a magyar országgyűlésekre követeket küldjenek. — Végre a békét ő felsége ünnepélyes

oklevél által fogja megerősíteni; a cseh, morva, sziléz és osztrák rendek pedig, úgyszintén Ferdinánd főherczeg is a stájer rendek nevében annak pontos megtartását okmátiyilag biztosítandják: Magyarország rendéi viszont a békéről kiadandó oklevelökben kötelezendik magokat, hogy — feltéve szabadságaik épségben tartását, —ő felsége iránt hívek, engedelmesek lesznek, s a jövőben minden lázadástól, összeesküvéstől, a törökkel való czimboráskodástól tartózkodni fognak

E szerződéssel, melynek épen fontosabb pontjai oly határozatlan s kétes értelmű szavakba s kifejezésekbe valának foglalva, hogy mind a vallási mind a polgári szabadságra nézve felette nagy szélességet engedtek a kormány hatásának, Prágában is oly annyira megvoltak elégedve, hogy Rudolf azt márczius 21-kén minden ellenvetés nélkül megerősítette, annak 11-dik pontja értelmében egyszersmind Mátyás főherczeget is kinevezvén az ország teljes hatalmú kormányzójává [2]).

Mátyás főherczeg s tanácsosai azonban nem ok nélkül felette kevés bizodalommal viseltettek az iránt, hogy a békeszerződést Bocskay és pártfelei is oly készséggel fogadják el. A főherczeg ennél fogva levelet levél után külde Rudolfhoz, kérvén őt, állítana ki mennél elébb egy erős hadat, avagy látná el őt annak kiállítására a szükséges költséggel, hogy a békeszerződés elfogadtatását s végrehajtását fegyver által is támogathassa. De Rudolf gyanakodó, nyavalyás kedélyénél fogva úgy gondolkodók, hogy Mátyásnak már is sokat engedett, midőn őt Magyarország kormányára nézve teljes hatalommal ruházta fel: őt a hatalomnak még eszközeivel, pénzzel, sereggel is ellátni, annyi volna, mint neki a maga megbuktatására módot nyújtania. Ő tehát pénz vagy seregküldésről mit sem akart tudni. De a mit magától el-

[1]) Katonánál e. h. 495.
[2]) U. o. 516. Jászay Pál Okm. gyújt.

hárítani akart, annak bekövetkezését épen e gyanakodó féltékenység által sietteté.

Mátyás főherczeg a veszélyektől indíttatva, melyek fejedelmi házát érhetnék, ha, mitől félni lehetett, Bocskay a békét el nem fogadja, s a háborút a török társaságában újra megkezdi, eltökélte magát, ama szövetség értemében, melyet a múlt évi áprilban Miksa, Ferdinánd és Erneszt főherczegekkel Linczben kötött, egy újabb, erélyesebb lépés tételére. A főherczegek fájdalommal tapasztalták, hogy sem a magok személyes —, sem az e végett Prágában járt kölni érsek előterjesztései nem voltak képesek Rudolfot tétlenségéből s kórságos fásultságából felrázni, s egy újabb értekezletökben április 25-kén (1606). elhatározták, hogy miután Rudolfot koronkint megújuló kedélybajai s bárgyusága miatt A országainak kormányára alkalmatlannak látják, fejedelmi kökéül [8] támaszául, ősük, I. Ferdinánd rendelete szerint, nemzetségöknek a császár után legidősb tagját, Mátyás főherczeget fogják ezentúl elismerni, reá ruházván minden hatalmat, cselekedni, mit fejedelmi házuk érdeke igényel.

E szerződés, melyhez néhány hónap múlva Albert főherczeg, a spanyol királynak Némealföldön helytartója is hozzá járult, a császár előtt gondosan titkoltatván, a hatalom gyakorlatában egyelőre semmi változást sem okozott ugyan; következményeiben mindazáltal felette fontossá lett. Mátyás, magát nemzetsége többi tagjainak támogatása által erősebbnek érezvén, azontúl bátrabban lépett fel a császár irányában, míg végre őt Magyarországról, Ausztriáról és Morváról végkép lemondani is kényszerítette. Leveleit, melyek által Rudolftól az említett czélok végett pénzt s hadat sürgetett, már is sokkal merészebb hangon látjuk írva, mint az előtt. „Császári Felséged, — írá egyebek közt két héttel e szerződés után máj. 1-jén [1]), — már hihetőleg meg-

[1]) Hatvaninál: Brüss. Okin. III, 206.

unta az én naponkinti írásaimat, kérelmeimet s protestatióimat, melyeket a magyar lázadás, a törökök s tatárok zsarnoksága, országainak s tartományainak bizonyos veszedelme miatt teszek. De ezen alkalmatlankodásra testvéri kötelességem s az kényszerít, hogy Felséged után házunk legöregebb tagja vagyok. Szánakodom oly sok szegény keresztény ártatlan vérén s annyi szép tartományok vesztén, kivált miután ez magamat s házunk többi tagjait is érdekli. És mind ennek, bár felségednél nem hiányzott a jó alkalom annak elfordítására, oly cs ifosan kell történni! ... Mert a mitől féltem, ... az most, fájdalom, bekövetkezett, miként Felséged Bocskay s a török leveléből beláthatja. A békéből aligha lesz valami, ha Felséged engem el nem lát junius végéig a kívánt hadi néppel. És ha annyi kérelmeim után . . . most is segély nélkül hagyatom: a sok ártatlan vérért, a sok szép országok és népek elvesztőért a felelősség nem engem, hanem egyedül Felségedet fogja terhelni. Én, becsületem megmentése végett kénytelen leszek magamat a római birodalom s a keresztény világ előtt kimentenem .... Mert tudja meg Felséged, ha a kívánt segély két hétnél még tovább elhalasztatik, többé ha akarná sem menthet meg bennünket, s magával együtt minket is mindnyájunkat romlásba ejt“.

A körülmények Valóban felette súlyosak voltak a had és pénzerővel nem rendelkezhető főherczegre nézve. Bocskay s tanácsosai a február 9-kén megállapított békefőltételeket egyátaljában nem találták, nem találhatták kielégítőknek. A rendek, kiket a fejedelem május elején Kassára összegyűjtött, mindnyájan hasonlókép vélekedve, a békeokmányt elfogadni egyátalában nem akarták; s többen közölök magát Illésházyt is gyanúba vették engedékenysége miatt [1]), Legnagyobb volt az elégületlenség az első ponttal, melyet oly határozatlannak, s kétértelműnek találtak, hogy

[1]) Majláth: Gesch. dér Magyar. IV. kötetb. a jegyzetek közt, Illésházy máj. 24-kén kelt levele.

általa vallásukat épen nem látták biztosságban az üldözések ellen, kivált miután a kormány a jezsuitákat az országból eltávolítani nem akarta. Nagy visszatetszést ébresztett az is, hogy a nádor alkotmányos hatásában felette korlátoltatnék, ha a kormányzói tiszt az alkotmány ellenére állandóvá lenne. Nem tetszék végre az sem, hogy a korona idegen földön tartassák; hogy némely főispánságok továbbra is a püspököknél hagyattak; a külföldiek hivatalviselésének még mindig nagy rés nyittatott; és hogy a fejedelem személyére vonatkozó méltányos kívánatoksem töltettek be. Mind ezen, mind a többi pontok iránt tehát újabb felterjesztést kívántak, mely aztán május 12-kén egy hosszú, élesen indokolt iratba foglaltatott '). Az alkudozás folytatása most is lllésházyra bízatott ugyan; de ellenőrzése s a kívánatok hatályosabb sürgetése végett a főurak rendéből Mágócsy Ferencz, Homonnay György, Tökölyi Sebestény s fia István és Thurzó Szaniszló, a nemesek közöl pedig, Hoffman György, Ostrosich Endre, Apponyi Pál, Vízkelety Tamás, Mladossevith Horváth Péter és Jakusith Endre is társakul adattak melléje -).

A puszta alkudozást azonban Bocskay s pártfelei már nem látták elégnek arra, hogy ügyök jó véget érjen: a felterjesztésben előadott indokokat tehát fegyvervillogtatással is támogatni kívánták. Bár a fegyverszünetben kiköttetett, hogy a királyiak a még kezükön lévő Tokajt, Nagyváradot, Eperjest, Murányi és Véglest eleséggel elláthass,k; de mivel a várnagyok pénzükből is kifogytak, a zsákmánylást pedig, mi az élelemszerzésnek egyedüli módja lett volna, a várak és városok közelében táborozó felkeltek meg nem engedek: az éhség azokban rémítő fokra hágott. Tokajt Rueber György, bár a fegyverteleneket még februárban jobbára kiküldé, márcz. 22-kén végre is kénytelen lőn feladni Czobor

[1]) Katonánál e. h. 522.
[2]) Hatvaninál: III, 204.

Mihálynak [1]). Hasonló sors várta az említett többi helyeket is. E fölött oly hírek érkezének Becsbe, hogy Rhédey Ferencz tíz e er huszárral, hajdúval közelget Érsekújvár felé, onnan Ausztriába, Morvába törendő; Németh Gergely pedig már parancsot is vett volna, hogy mihelyt a fegyverszünet napja letelik, hajdúkkal s a bentelelt tatárokkal Ausztriába, Stiriába intézzen rablókalandot. Maga Bocskay, a, budai s egri basákkal erősödve, Pozsonyt szándékoznék megszállani. És végre a szerdái· is már áprilban megindult volna Konstantinápolyból a fejedelem hadi munkálatait támogatni [2]).

Mátyás főherczeg, ki Rudolftól a fentebb említett máj. 1-kei levélére sem kapott, legalább nem kedvező választ, e hírektől indíttatva, az alsó-ausztriai rendeknek máj. 23-kára országgyűlést hirdetett. Előadván itt az ügyek aggasztó állapotát, közié egyszersmind a rendekkel, hogy a császártól számtalan fölterjesztéseire sem nyerhet a szükséges had és p'nzerő tekintetében kielégítő választ: miért is jelenleg hozzájok kénytelen segélyért folyamodni. Ha ők sem gondoskodnának a veszély elhárításáról: ám ő isten és világ előtt minden felelősség alól kivonja magát [3]). Rudolf, kinek kedélyét a közügyek aggasztó viszonyai meg nem hatották, öcscsének ezen eljárását oly érzékenyen vette, hogy őt s mind azokat, kik neki e lépést tanácsolták, az e miatt Bécsbe küldött Strahlendorf Lipót titkos tanácsos s cancellár által kérdőre vonatta; de segélyről most sem gondolkodott [4]).

E közben lllésházy és társai újra megnyitották Bécsben az alkudozásokat Mátyás biztosaival, kik közt most Trautson Pál, Lichtenstein Károly, Molard Ernest és Preiner Siegfried mellett a magyarok közöl Erdődy Tamást, Thurzó Györgyöt és Forgách Zsigmondot találjuk.

[1]) Laczkó Máté gr. Mikónál: III, 80. kövv.
[2]) Hatvaninál: III, 208. kövv.
[3]) U. o. 208.
[4]) U. o. 214. kövv.

Miként elébb, úgy jelenleg is, a vallási szabadságot s a végházakat illető pontok körűi forgott a legnagyobb nehézség. Bocskay és pártfelei a kath. vallásával mindenben egyenlő jogokat és szabadságot követeltek a két protestáns hitvallásnak; mit a királyi tanácsosok, kivált az egyháziak, hevesen ellenzének, azt egyátalában megférhetetlennek állítván a királyi esküvel s az eddigi törvényekkel, melyeket, szerintök, megmásítani a királynak nem állna hatalmában. „Gondolja meg maga Illésházy, mondák egyebek közt, vájjon a szász herczeg vagy más protestáns fejedelem meg fogna-e abban egyezni, hogy országában mind a három hitvallás egyenlő joggal bírjon? Hogyan egyezhetne meg tehát ebben ő felsége királyi esküje ellenére?“ [1]). A végházakat illető pont, mely szerint a felkeltek azokba kizárólag magyar várnagyot s őrséget kívántak helyeztetni, a német biztosok részéről talált nagy ellenzésre. Igazságtalannak állíták a német örökös tartományokra nézve, hogy bár ezek egynémely végházat építettek vagy igazítottak ki saját költségeiken, most végkép kizárassanak azok védelméből. Illézházy és társai azonban most sem ezen sem a legtöbb egyéb pontra nézve nem akartak tágítani, míg végre ama hír, hogy Rhédey Ferencz 9 lovas és 7 gyalog zászlóaljjal már Érsekújvárra érkezett, a nagyvezér pedig egy jelentékeny haddal minden órán váratik Belgrádba [2]), Mátyást és biztosait a fontosabb békepontok tekintetében engedékenységre bírta. A Bocskay személyét illető kívánatok elfogadását különösen az sietteté, hogy mind Illézházy mind mások állítása szerint a fejedelem rövid idő alatt meg fog halni mind súlyosbodó, gyógyíthatlan nyavalyájában; halála után pedig tartománya úgy is a királyra szálland vissza.

Így Ion aztán, hogy junius 23-kán végre megkészült az okmány, mely a „bécsi békekötés“ czíme alatt iktattatott

[1]) Hatvaninál: III, 213.
[2]) Naplók u. o. 211.

be törvénytárunkba. A vallásszabadságra vonatkozó első pont oly módon szerkesztetett, hogy ő felsége az ország rendéit hitvallásukban sem maga nem fogja sem mások által nem engedi háborgattatni: az említett rendeknek tehát szabad vallásgyakorlat engedtetik, úgy mindazáltal hogy abból a római kath. vallásra semminemű rövidség ne háromoljék, a katholikusok papsága s templomai szabadok s bántatlanul maradjanak, s a lefolyt zavarok alatt mind a két részről lefoglaltak kölcsönösen visszaadassanak. A legközelebbi országgyűlésen ősi szokás szerint nádor választassák; a főherczeg, nyert felhatalmaztatásánál fogva az országot a nádor s a tanácsosok által oly módon igazgassa, mintha a király maga volna az országban. A kir. jövedelmek kezelője, nevezessék bármiképen, a kormányba ne ártsa magát. A várnagyságok s minden egyéb hivatalok csak született magyarokra fognak ruháztatni minden valláskülönbség nélkül; két végház várnagyságát azonban a Duna mellett osztrák alattvalóinak is adhatja ő felsége. A jezsuitákra nézve a magyarok abban meg nem egyeznek, hogy azok ingatlan javakat bírjanak az országban; ő felsége viszont ebben a maga jogaihoz ragaszkodik. Az egyesek panaszai, sérelmei orvosoltassanak s egyéb függőben maradt tárgyak az országgyűlésen végeztessenek el. Bocskay Erdélyen s a Báthory Zsigmond által bírt magyarországi részeken felül még Tokajt a hozzá tartozókkal s Ugocsa, Bereg és Szatmár megyékkel együtt, „a római szent birodalom s Erdély fejedelme, a székelyek grófja s Magyarország némi részeinek ura“ czímmel örökösen bírja; ha fimagzat nélkül hal meg, a mit bír a koronára száll vissza.

Midőn a conferentia szétoszlott, a főherczeg egy újabb gyűlést határozott tartatni auguszt. elején, melyen a Rudolf és Bocskay által megerősítendő békeokmány az osztrák örökös tartományok által is biztosíttassék, s minden egyéb, mi még a magyarokkal s törökökkel való béke teljes befejezésére szükséges, elintéztessék. Rudolf azonban, kihez a béke-

okmány, megerősítés végett azonnal felküldetett, most sem vette figyelembe a veszélyt, mely Mátyást és tanácsosait annak elfogadására indította; títrahlendorf Lipót alcancellárt egy Írott óvással nyomban Bécsbe kőidé, melyben kijelentette, „hogy ezen új, részint istentelen, részint kir. esküjével és lelkiismeretével ellenkező s az egész német nemzet becsületét s tekintélyét sértő czikkelyeket el nem fogadhatja;“ — meghagyván egyszersmind Mátyásnak, hogy a magyar s török békében az ő tudta s akarata nélkül semmi további lépést ne tegyen [1]).

A császár e makacssága felette aggasztó a főherczcget, kinek biztos tudósításai voltak, hogy a török a béke tárgyalásába mind addig bele sem fog, míg a dolog a magyarokkal nincs tisztában; a fegyverszünet pedig a törökkel már jun. 24-kén lejárt, a nagyvezér egy roppant sereggel van útban, kinek egyátalában semmi haderőt nem vethet ellenébe. Mátyás e súlyos körülmények közt, mindenekelőtt a fegyverszünetet ügyekezett meghosszabbítani; Illésházyt kérte meg tehát, menne egy pár magyar nemessel s az ő biztosaival, Gallo Caesárral és Negronival Budára, a fegyverszünet meghosszabbítása mellett egyszermind a hely s határidő iránt is végezni, a hol és mikor a császári fő követek a békét a török biztosokkal megköthetnék [2]).

Idő közben levelei s követei által újabban is élénken elejébe terjesztő Rudolfnak a veszedelmet, mely házokat érné, ha a Bocskayval kötött szerződést tovább is vonakodnék megerősíteni. De e kérelmeknél nagyobbb hatása volt Rudolfra annak, hogy Gallo Caesar csak egy hónapig, jul. 14-től aug. 14-ig, tartó fegyverszünetet lőn képes Budán kieszközleni. E rövid határidő s a török had közeledte végre némileg engedékenyebbé tette Rudolfot, kinek Mátyás sem mulasztó el kijelenteni, hogy e körülmények közt a béke

[1]) Rudolf 1658-ki manifestuma Hatvaninál: III, 300.
[2]) Naplók Hatvaninál: III, 217. kövv

meg nem köthetésének felelőssége egyedül őt terheleni. 1606. Aug. 6-kán tehát megerősítette a· bécsi szerződvényt, de azon záradékot kapcsolván hozzá, hogy „mind azon czikkelyek melyek a vallást s az egyházi rendet illetik, mind a többiek is oly értelemben vétessenek, hogy esküjével, melyet koronáztatásakor a rendek irányában letett, semmi módon ne ellenkezzenek; a mi nehézség vagy kétség pedig egyik vagy másik félről támadna, az a jövő országgyűlésen fejtessék meg s intéztessék el“ [2]).

De míg Rudolf attól félt, hogy a protestáns vallás szabad gyakorlatát biztosító pont koronázási esküjét sérti: Bocskay és pártfelei meg úgy vélekedtek, hogy ama záradék mely a szerződvényben a vallás szabadságát illető ponthoz eme szavakkal kapcsoltatott: „hogy a római kathol. vallásra abból semmi rövidség se háromoljék,“ tágabb magyarázattal könnyen a protestantok hitvallása ellen fordítható, s csak is e szándékkal íratott az okmányba. Ezen felül még az amnestia is oly határozatlan szavakba volt foglalva, hogy a múltak miatt többen nem érezhették a fegyverletétel után biztosítva jövendőjöket; s végre még a Bocskay személyét illető czikkely sem állta ki a tűzpróbát; kivált az erdélyiek szemében, kik a fejedelem halála esetében választási jogukat megtartani kívánták. Ök tehát e pontok iránt minden további lépések előtt felvilágosítást, biztosítékot kívántak a kormánytól. Többeknek az volt ugyan óhajtása, hogy a török sereg megérkezte után a kormány fegyverrel kényszeríttessék kielégíteni kívánataikat, mit annyi alkudozás után a diplomatiatól teljesen soha sem véltek megnyerhetni; de Bocskaynak egyre súlyosbodó betegsége, nem különben mint a hajdúk növekedő nyugtalankodása felette kívánatossá tette a béke mennél előbbi megkötését. Azon összegeket, melyek az eladott vagy elzálogosított egyházi javakból

[1]) Rudolf és Mátyás manifestumai Hatvaninál: III, 282. kövv. 300. kövv.

begyűltek, — s melyeket egykorúak 145 ezer írtra számítottak, — már rég elnyelték a háború költségei: a fizettetlen, s jelenleg zsákmányolni sem mehető hajdúk zsoldért kiáltozának, s mivel oly biztosításokat vettek volt, hogy a béke helyreállván, a király zsoldján a végvárakban fognak elhelyeztetni, azt kívánták, hogy vagy a béke köttessék meg mennél elébb, vagy a német tartományokba mehessenek zsákmányért [1]).

Így álltak az ügyek, midőn a békeszerződvény megerősítése Prágából aug. közepe felé Mátyáshoz érkezett. A főherczeg, ki előtt titok ekkor már nem volt, hogy a kassai rendeknek a bécsi egyesség ellen is több a kifogásuk, teljesen meg volt győződve, hogy a császárnak a megerősítésbe iktatott záradéka a kedélyek elégületlenségét ismét lángra gyújtandja, minek következményei most, midőn Murad vezér hadaival már Mohácson táborozott, kiszámíthatlanul veszélyesek lehetnének: elhatározta végre magát, hogy a császár befolyását mellőzve, azon felhatalmazás szerint cselekedjék, melyet családjának többi tagjai a múlt évben reáruháztak. Minthogy azonban a császár ellen nyíltan fellépnie még sem a viszonyok, sem az idő rövidsége nem engedte, a már ekkor pártjára állott Lichtenstein Károly császári titkos tanácsos javaslatára Rudolfnak a békeokmányra kiadott első, föltételetlen megerősítését Vette elő, s a kelet napját — márcz 21-két — abban aug. 6-ra, a második, de elfogadhatlan megerősítés kelet napjára, változtatta [2]).

Az okmányt ezután a főherczeg Bocskayhoz azonnal átküldé, tőle egyszersmind azt kívánván, utasítana tüstént követeket Mohácsra a szerdárhoz, hírül vinni, hogy a magyarok királyukkal már megegyeztek, minek következtében a szultán biztosaival is meglesz az egyesség: a szerdái·tehát

[1]) Naplók u. o. 218. 220.

[2]) Vischer Péter Albert főherczeg prága i követéne., levele Hat-

nál: III, 277.

seregét tovább ne vezetné, s annak semmi ellenségeskedést ne engedne. Bocskay hajlott a felhívásra, s Nyáry Pált és Czobor Mihályt küldé le Mohácsra [1]), nem kételkedvén, hogy viszont a főherczeg is hajlandó lesz e szolgálatát avval viszonozni, hogy a békeokmány iránt fenmaradt nehézségeket kiegyenlítse.

A fejedelém s pártfelei ennek elintézését s a békeügy teljes befejezését most Illésházy István mellett Mágócsy kov®t3ée Ferencz, Homonnay György, Tökölyi Sebestyén és Thurzó Szaniszló urakra, Ostrosich Endre, Apponyi Pál, Vízkelety Tamás, Mladossevich Péter és Hoffman György nemesekre bízták. A követek szept. 7-kén érkeztek Bécsbe s köztök Illésházy csaknem fejedelmi fényes kísérettel [2]). Mátyásnak újra meggyűlt velők a baja, mert az erdélyiek fejedelemválasztási jogának biztosításán, az amnestiát illető s még egynémely más czikkely világosabb meghatározásán kívül azt is kívánták, hogy a vallás-gyakorlati szabadságra vonatkozó pontból ama záradék: „a róm. kath. vallás rövidsége nélkül·' a békeokmányból teljesen kihagyassék. A történtek után ezt a császárral közölni egyátaljában nem lehetvén, a főherczeg váltig szabadkozott, hogy miután a békeokmány a császártól megerősíttetett, a birodalmi rendekkel is közöltetett, s a szomszéd tartományok rendéitől biztosíttatott, azt megmásítani sem a király nem fogja, sem neki nem áll hatalmában. Mivel azonban a követek nem tágítottak s míg ez ügy elintézve nem leendett, a törökkel való alkudozásban sem lehetett előhaladást remélni, végre akként egyenlítette ki a dolgot, hogy szept. 23-kán kelt levele által a vallás tekintetében ő maga biztosítá a rendeket, kijelentvén, hogy ama záradék nem rósz szándékból Íratott az okmányba és semmi mellékes értelemre nem fog elcsavartatni; s még a

[1]) Napló. Becsből aug. 26. U. o 220.
[2]) U. o. 221.

jövő országgyűlésen is újra tárgyalás alá vétethetik s bővebben kifejtethetik.

A többi pontokra vonatkozó nehézségeket idő közben magához Rudolfhoz terjeszté fel; ki aztán szept. 24-kén két leiratot bocsáta ki, melyek egyikében az amnestiát részletesen meghatározza *); másikában Bocskay személyére s az erdélyiekre nézve újabban kinyilatkoztatja, hogy Erdélyen s a hozzá tartozó részeken, úgymint Nagyváradon, Huszton, s Mármaros, Bihar, Kraszna és Belső-Szolnok megyéken kívül, miket már Báthory Zsigmond is bírt, Szatmár várát s városát, Szatmár, Ugocsa, Bereg és Szabolcs megyéket, és Tokajt a Rákóczy Zsigmondtól és Tökölyi Sebestyéntől kiváltandó Keresztár és Tarczal mezővárosokkal, nem különben Liszkával és az egri tizedekkel örökösen Bocskaynak engedi, úgy hogy ha fiörökös nélkül halna meg, az utóbb említett magyarországi négy megye Tokajjal a koronára szálljon vissza; azon részek pedig, melyeket Báthory Zsigmond is bírt, azontúl is Erdélylyel maradjanak kapcsolatban, fejedelmöket szabadon választandók [2]).

Ezek után a Bécsben jelenlévő öt egyházi s hat világi tanácsos, 14 főúr, 15 nemes, Tótország két követe s a Bocskay részéről megjelent 6 úr s ugyanannyi nemes [3]), Csehország, Morva, Slezia és Luzsicza rendéinek követeivel is kicserélték kölcsönös biztosításaikat az illető országok s tartományok közti szövetség s a bécsi békekötés megtartása iránt [4]). Forgách püspök s cancellár csak az e tartományokkal való szövetséget, de a bécsi békekötést nem, kívánta

[1]) Katonánál: XXVIII, 572.

[2]) Katonánál: XXVIII, 567. Ezen engedékenységre aligha az nem bírta leginkább Rudolfot, hogy ekkoron már, — úgy látszik, Illésházy hitegetéseinek következtében, hogy Bocskay úgy sem él sokáig, — minduntalan hírlék, hogy meghalt a fejedelem. Vienna 27. szept. Hatvaninál III, 221. Laczkó Máté gr. Mikónál: III, 98.

[3]) Hatvaninál: III, 202. ’

[4]) Corp. Jur. Hung I, 647. Katonánál: 579.

megerősíteni neve aláírásával. A béke fő eszközlője, Illés- 16Q6. házy, Sz. György, Bazin s Hodolin várait azonnal visszanyerte. Mátyás herczeg e szerződések fő intézője, magának azokban biztos lépcsőt készített, melyen, Rudolfot megbuktatva, a trónra lépjen. A magyarok első nemzeti s vallási fölkelésüket nemzeti alkotmányos jogaiknak s a protestáns felekezetek vallásgyakorlati szabadságának biztosításával szerencsésen bevégezték.

A mint Bocskay és a kassai rendek bécsi alkudozásai- nak végsükere több és több reménynyel bízatott, a béke megkötésére felhatalmazott Murad vezér, Aly budai basa és Habil effendi is nagyobb és nagyobb készséget mutattak alkudozni Rudolf biztosaival, Molarth János és Altban Adolf tábornokokkal. Ezen előleges alkudozás azonban jobbára csak távúiról, Gallo Caesar és Negroni titkárok által folytattatott, kik több ízben jártak Budán; Altban, a császári biztosok egyike, csak egy ízben ment volt maga is Budára, megkísérteni, nem volna-e lehetséges a békét a bécsi alkudozásoktól függetlenül megkötni. De ekkor is a basánál találta Czobor Mihályt, s oly értelmű beszédnek volt tanúja a magyar úr s a basa között, hogy mind a magyarok, mind a törökök érdeke úgy kívánja, miszerint ezentúl is egymással tartsanak, egymást szükség esetében támogassák, s ha kölcsönös megegyeztük után megköttetik is a béke a németekkel, a köztök létező barátságot azután se engedjék felbomlani [2]). Csak miután Aly basa Bocskaytól hitelesen tudósíttatott, hogy a béke közte s a király közt végképen megalakult, lőn amaz hajlandó, a békealku befejezése végett szemben lenni Rudolf biztosaival. Bocskay részéről Illésházy István, Nyáry Pál, Czobor Mihály és Hoffmann György voltak a követek s közbenjárók a két alkudozó hatalom közt. Mátyás főherczeg Molarth és Altban mellé, Thurzó Györgyöt, letvánfy Miklóst, Batthyány Ferenczet, Er-

[1]) Hatvaninál: III, 262.

dődy Kristófot és Kollonics Siegfriedet küldé le Komáromba.

Bocskay követei, miután mind Rudolf biztosaival mind a törökkel nagy nehezen akként végeztek, hogy Komárom alatt, a Zsitva torkánál menjen végbe a találkozás, ott október 24-kén táborba szálltak. Aly basa és Habil effendi, kik 23 hajóval jöttek fel Budáról, októb. 26-kán, a magyaroktól dél felé telepedtek meg, a komáromi urak két nap múlva, ezektől egy mérföldnyire, a komáromi oldalon ütötték fel sátraikat, úgy hogy Illésházy s társai a középre jutottak. Aly basa, biztos társát, Habilt küldé a császáriakhoz, hogy őket magához kéresse. De a német urak egyátalában nem akartak helyökből mozdúlni s azt kívánták, hogy a basa jöjön hozzájok. Aly, miután Illésházy és társai hitökre fogadták, „hogy a németektől semmi csalárdság rajtok nem leszen“ végre engedett, s 29-kén Bocskay követeinél ebédelvén, velők együtt egy sajkán ment át a németek táborába.

Már ezen előzményekből is kitűnik, hogy ezen békealkunak egészen különböző jelleme volt minden előbbiekétől. Az eddigi békeszerződések inkább csak hosszabb-rövidebb fegyver szünetek voltak, melyeket a mindig győzedelmes török évenkinti adóért kegyelemképen engedett, a — mint ő nevezé — legyőzött bécsi királynak. A kevély Porta soha sem ismerte el egyenlőségét az alkuvó királynak, ki, való, az illőnél magát inkább is megalázta, csak hogy kérelme meghallgattassék: a békének minden meghosszabbítása egy-egy újabb megalázása volt a bécsi udvarnak. Arról soha szó sem volt, hogy a Porta meghatalmazott biztosok által alkudozott volna a császári királyi követekkel; hanem a nagyvezér saját hatalmából szabta ki a béke föltételeit, és a hét- vagy fekete torony börtöne volt volna — mint volt is nem egyszer, — azon követ vakmerőségének díja, ki abban kételkedni merészkedik, hogy ezt tennie teljes joga van a nagyvezérnek. Még csak arra sem mehettek reá a követek, hogy a békeokmányok párjait megvizsgálhassák, vájjon

megegyeznek-© egymással és a szóbeli alkunál történt megállapodással; mert a Porta a békeokmányt, mint aféle kegyelmes engedményt, lepecsételve szokta volt Bécsbe átküldeni csauszai által, kiknél magasabb rangú követtel soha sem tisztelte meg a bécsi udvart. Most mind ez másként történt: a felek most teljes egyenlőséggel alkudoztak biztosaik által; s a békeokmány, mely ezen alkunak lett eredménye, első emléke annak, hogy a török ezen korbeli királyainkkal való viszonyában az európai nemzetjog szabályaihoz simult, de egyszersmind első feltűnőbb jele a török hatalom sülyedésének is.

Az első találkozáskor mindenekelőtt felolvastattak azon czikkek, melyek már az előleges alkudozások alkalmával megállapíttattak: hogy a szultán a császárt apjának, ez amazt fiának fogadja, a császári czímet egymásnak kölcsönösen megadják; hogy mindenik fél békésen bírja azt, mi kezén van, várait a maga földjén kiigazíthassa, erősíthesse, de újakat ne emelhessen, csaták, várvívások a béke alatt egyik felől se legyenek; ha mi egyenetlenség támad a felek közt, az biztosak által igazíttassék el; a kereskedő nép útlevelekkel ellátva mind a két fél birtokában szabadon járhasson, kellhessen; a békébe a bécsi békekötés és a· felek minden alattvalói — Rudolf részéről a német örökös tartományok, a szultánéról a tatárok is — befoglaltassanak; egymásnak évenkint tisztességes ajándékot küldjenek. Ezután az ajándok meghatározása vétetett tanácskozásban. A basa azt kívánta, hogy most az ajándok 200 ezer írtból álljon, s három év múlva évenkint annyi ajándékot küldjön a bécsi udvar, mennyit az előtt adóul fizetett. A császári biztosok azonban ebben megegyezni egyátalában nem akartak, hanem azt kívánták hogy, ha a török meghatározott összeget kíván ajándokul, a szultán is ugyanannyit küldjön a császárnak. De a török basa meg a viszonyok ezen egyenlősége ellen szabadkozott.

Hosszú, heves vita után végre is úgy váltak el egy-

mástól, hogy minden további alkuval felhagynak, óvást tévén isten és világ előtt mind a két fél, hogy a bekövetkezendő vérontásnak okai nem ők lesznek. Bocskay követeinek azonban még is sikerült aztán az alkudozás folytatására reábírni a két fél biztosait s oda vinni az ügyet, hogy a béke november 11-kén megköttessék. A már említettt pon- kívül mcíg a következők írattak be az okmányba: a béke 20 évig tart; Rudolf egyszer mindenkorra 200 ezer tallért küld a szultánnak, azontúl pedig minden harmadik évben kölcsönösen oly ajándékokkal tisztelik meg egymást a fejedelmek, minőt önmaguk határoznak, csakhogy azok egymást értékben megközelítsék. A török követ ezentúl tekintélyesebb férfiú legyen mint eddigelé. A Fülek, Nógrád, Vácz, Palánk, Divény, Gyarmat és Szécsény várakkal együtt visszafoglalt faluk, adót a töröknek ezentúl nem fizetnek. A Kanizsa táján lévő faluk közöl melyek adózzanak a töröknek s melyek a magyar királynak? Batthány Ferencz és a budai basa fogják meghatározni; a nemesek ezekben a török irányában is adómentesek maradnak[1]). — E békekötések következtében Nagyvárad, mely még mindig a német őrség kezében volt, november 22-kén átadatott Bocskaynak [2]).

Rudolfnak azonban nem volt ínye szerint a zsitvatoroki békekötés. Idő közben levél érkezett hozzá a spanyol királytól, azt tanácsló, halasztaná el a törökkeli békekötést a birodalmi gyűlésig, hol aztán az Németország hozzárultával történnék meg. Rudolf szerette volna követni a tanácsot, s a békeokmány megerősítését halogatva, azt kívánta, hogy a töröktől még néhány várakat követeljenek vissza biztosai; a magyarok pedig küldjék fel neki a koronát, melyet a török

[1]) Illésházy s biztos társainak levelei. Közié Ipolyi Arnold az Új Magy. Muz. ISő'/z deczemb. füzetében. Corpus Jur. Hung. I. 649. A békeokmányt Gévay Antal is kiadta magyarul, latinul és törökül az eredetiből. Hammer: II, 699.

[2]) Laczkó Máté gr. Mikőnál: III, 90.

Bocskainak adott, s ünnepélyes oklevél által mondjanak ellene a török szövetségnek. Csak több felirat és küldözgetés után lehetett őt végre reávenni, hogy a békookmányt aláírja [1]), Teuffel János Kristófot a törökhöz menendő követül kinevezze, s a 200 ezer tallérból 80 ezret az év vége felé elölegesen Komáromba küldjön.

A kettős békekötésnek azonban — mely, miként egy szemtanú írja, „minden nemzetségeket kirekeszte Magyarországból, kik Európának minden részeiből és Ázsiából is, mint hadakozásnak szérűjére ide gyülekeznek vala, és az országot és nemzetet rontják vala," — nem sokáig örvendhetett a fejedelem: a vízkórság rajta mindinkább elhatalmazott. Halála előtt párthíveit decz. 13-kán még egyszer Összegyűjtő Kassán, hogy mi a bécsi békekötésben a közönséges országgyűlés elhatározására lialasztatott, vagy mi abban, homályos és kétértelmű, a rendek által elébb kellőleg meghányassék. Előadásaiban a haldokló fejedelem inté a rendeket, hogy miután Mátyás főherczeg szept. 23-kán kelt biztosításában Ígéri a rendeknek, hogy kívánataik a jövő országgyűlésen újra tárgyalás alá vétetnek, „most végezzenek bizonyost felőle magok javára és szabadságuknak örökös állandóságára, mit kellessék ott fenn ő felségekkel és mi módjával componáltatni;" különösen figyelmezteti őket azon nehézségekre, melyek még a vallásügy, a nádor hatásköre, a jezsuiták kiűzetése, a honfiusítottak hivatalkodása, a kamara által elkobzott javak visszaadása, s a maga által tett adományok elismerése körül fenforognak stb. [2]). A rendek végzéseiből eléggé kitűnik, hogy a bécsi békekötés okmánya a közkívánatokat még egyátalában nem elégítette ki. Rudolfnak szept. 24-kén kelt s az amnestiára vonatkozó leirata pedig, melyben a rendek „pártütőknek, rebellesiknek" czí-

[1]) Uat. Prandeiss 160G. decemb. 9. Rudolf és Mátyás manifestumai Hatvaninál: III, 2S5 .301. kövv.

[2]) Ld. ezeket gr. Mikónál e. 11. 90. Katonánál: XXVIII, 632.

meztetnek, mélyen sérté a kedélyeket. Ők pártütők — szól a határozat — nem voltak, s nem is könyörögtek kegyelemért: ők csak régi szabadságaikért, melyeknek helyreállítása végett éveken át hasztalan könyörögtek volt, kénytelenítettek felkelni, mit törvényeik is megengednek. Maga ő felsége megismerte ügyök igazságát, midőn végre a békekötés czikkeit elfogadta. Es mihelyt ő felsége szabadságaik helyreállításában megegyezett, ők is Szívesen felajánlák ismét régi hűségüket. A királyi okmányt tehát tisztelettel vissza küldik; s kívánják, hogy a jövő országgyűlésen felkelésük okai a törvények közé iktattassanak, hogy lássa a világ, miképen ők szívesen békében maradnak vala, ha jogaik nem sértettek volna. Mi a békekötés pontjait illeti: nehogy az oly bajosan helyreállított egyesség megzavartassék, azokat elfogadják ugyan; kívánják mindazáltal, hogy azok a jövő országgyűlésen, a nemzet kívánatai szerint egynémiben megigazíttassanak. E kívánatokat aztán, melyek jobbára ugyanazon pontokra vonatkoznak, mik a bécsi béke tárgyalásánál a főbb nehézségeket tették, újabban is oly czélból adták elő, hogy az országgyűlés a béke okmányát azok szerint pótló törvényekkel magyarázza s egészítse ki [2]).

E határozatoknak deczember 22-kén kelt megerősítése utolsó műve volt Bocskaynak. Miután végrendeletében párthíveinek ajánlotta, hogy „valameddig a magyar korona ott fen, nálunknál erősebb nemzetségnél, a németnél lészen, és a magyar királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fentartani,“ — s intette őket, hogy magyarországiak s erdélyiek a két fejedelem mellett is egyességben, összetartásban maradjanak, és e hasznos szövetség fentartása végett is a derék, jeles Homonnay Bálintot válaszszák még utódává [2]), — decz. 29-kén megszűnt élni. Kortársai oly erősen hitték, hogy ő a

[1]) Katonánál: 646.
[2]) A végrendelet Katonánál: XXVIII, 665.

cancellára, Kátay Mihály által italába nehány hónap előtt· kevert méreg következtében halt meg, hogy Kátayt még a fejedelem életében börtönbe vetették, halála után pedig, a hajdúk őt, midőn a Prágával fűzött összeköttetéseinek nyomára jöttek, börtönéből kivezetvén, Kassa piaczán összevagdalták, úgy hogy neje csak lepedőben lőn képes összeszedni hullája darabjait ').

II.

Az elhunyt fejedelem magyarországi hívei, végrendeléthez képest átalában Homonnay Bálintot óhajták látni Erdély fejedelmi székén, benne lévén letöbb bizodalmok, hogy a meg mindig ketes érvényű becsi békekötés vegrehajtását, megsértett jogaik helyreállítását legsiikeresebben eszközlendi. Ő a fejedelemség elnyeréséért nem is késett a töröknél megtenni a kellő lépéseket; Széplaky Pétert és Dobay Tamást azonnal a Belgrádban telelő Murad vezérbasához küldé a zászló és bot kieszközlése végett[2]); Erdélyben, úgy hitte, maga a kormányzó, Rákóczy Zsigmond is, kinek leányát bírta nőül, mellette müködendik, s könnyen meghiúsíthatja Bethlen Gábor törekvéseit, ki mellőztetése miatt neheztelve, Imrefy Jánossal azon volt, hogy Báthory Gábort, a nem rég meghalt somlyai Báthory István fiát választassa meg fejedelemmé. A legjobb remények közt tette meg tehát a szükséges készületeket a meghalt fejedelem eltakarítására, s indult meg Kassáról, febr. 3-kán, majdnem öt ezernyi jobbára önkéntes nép kíséretében annak 'nullájával, hogy azt végrendelete szerint Gyulafehérváron fejedelmek sírboltjába tétesse [3]).

[1]) Laczkó Máté gr. Mikbnál e. h. III, 97. kövv. Istvánfy Lib. XXIV, S47. .

[2]) Bethlen Farkas: Lib. XV. Katonánál: XXVIII, 694.

[3]) Laczkó Máté, e h. 116. Bethlen e. h.

Azonban Rákóczy Zsigmond, bár öreg és beteges, nem veje, hanem önmaga felmagasztaltatásán dolgozott, s Erdély rendéit e végett febr. 8-kára Kolozsvárra országgyűlésre hívta egybe. A rendek, kik fejedelem-választási joguknak különben is sérelmét látták abban, hogy Homonnay, bár nem is erdélyi, végrendeletilcg tűzetett ki fejedelmükül, és sérelmet láttak abban is, hogy a temetési gyászkiséret örve alatt annyi néppel megy országukba, könnyen hajlottak Rákóczy ösztQnz^sejre g gt febr. 11-kén fejedelmükké kiáltották. Homonnay a gyászkisérettel Erdély szélein, Goroszlónál vette ennek hírét, s ipjával viszálykodni nem akarván, miután az elhunyt fejedelem kincseit, s köztök a töröktől vett koronát is magához vette, György testvérével, Nyáry Pállal és Czobor Mihálylyal nyomban visszafordult ').

Rákóczy Zsigmond vetélytársának távozta után nyerve hitte ügyét, s miután Bethlen Gábort, ki még most sem szűnt meg Báthory Gábor mellett izgatni, elfogatta, megeró'síttetése végett követet küld vala a portára, Lippát s Jenőt, miként már Bocskay is ígérte, de még nem teljesítette, azonnal átadni ígérvén, ha kérelme teljesíttetik '); addig is, míg ebben czélt érne, azon okmányban, melyet Murad vezértől egy csausz Homonnay Bálint részére hozott, enn?k kivakart neve helyébe a magáét íratta be[8]); s mind Rudolf, mind Mátyás főherczeg pártolását megnyerni ügyekezett követei által. -

De a magyar urak, kik a főherczegnél befolyással bírtak, inkább Homonnayt, mint a beteges, erélytelen Rákóczyt óhajták látni a fejedelmi széken. Illésházy már márcz. 12-én kelt levelében inté őt, „tekintse hazája javát s megmaradását s alkudjék meg Homonnayval," s ne terhelje öreg fejét a nemzet átkával, mely reá nehezednék, ha nagyravágyása

') Ugyanazok e. h. Istvánfy Lib. XXIV, 847.

[s]) Katonánál 705.

[3]) Mátyás fölig, biztosainak levele Rákóczyhoz. Gr. Mikónál e. h. 120.

miatt a nagy nehezen helyreállott békesség ismét felbomlanék. Hasonló értelemben írtak neki Thurzó György, Dóczy Endre és Forgách Zsigmond, a főherczegnek a koronára vissza eső többi részek átvétele s átalában a bécsi béke *vés*-rehajtása végett Kassára küldött biztosai, eleibe adván egyszersmind, hogy miután mind a szultán, mind a nagyvezér Homonnayt pártolja, s neki a botot és zászlót már meg is küldötte, ne erőködjék olyan dolgon, miben jó véget nem érhet. Homonnay ugyan az ő, mint ipja iránti tekintetből s a köz béke kedvéért is, míg e felől vele nem végez, az Egerben lévő török követtől nem fogadta el a zászlót: ha mindazáltal Rákóczy, az eszély szavára nem hallgatva, önként lemondani nem akarna, Homonnay sem kötelezetnék további mérsékletre; kivált miután a török őt, Rákóczyt Erdélyben megszenvedni egyátalában nem akarja [1]). De Rákóczy, miután a Rudolfhoz Prágába küldött követe, Sennyey Pongrácz által értesült, hogy megválasztatásában a császár megnyugszik, s támogatása végett, ha viszont ő is hajlandó a jezsuitákat tartományában helyreállítani, rövid időn követséget szándékszik intézni Erdélybe [2]), egyelőre még nem akart lemondani a fejedelemségről.

Míg Erdélyben Rákóczy, Homonnay és Báthory Gábor Viszályok a fejedelemség fölött versenygének, Magyarországban is,®ᵘ^ᵒˡf.ᵉ® mindinkább bonyolódtak a viszonyok Rudolf és Mátyás között. Rudolf a spanyol királytól vett tanácsok hatása alatt hamar megbánta a zsitvatoroki békére deczemb. 9-én kiadott megerősítését s alkalmat keres vala annak megmásítására; mit talált is nem sokára. Okul adván, hogy a magyarok a törökökkel kötött szövetségükről lemondani a bécsi békekötés daczára sem akarnak, Teufel Kristófnak, ki a Konstantinápolyba viendő 200 ezer tallér kiegészítésére

[1]) Dat. Cassoviae die 20 april. 1606. Laezkó Máté Krónikájában gr. Miktínál e. h. 120.

[2]) Kazy: Hist. R. Hung. I, 66.

Komáromban várakozók, csak hamar utána üzent, hogy újabb rendeletig onnan ne mozduljon; majd midőn hírül vette, hogy a felső-magyarországi rendek a bécsi békeokmányt kassai gyűlésükön megváltoztatni határozták; Bocskay pedig végrendeletében, azon okmány utolsó pontjának ellenére Erdélyben s a kapcsolt részekben Homonnayt utódává nevezte, s ezt a török is pártolja, s neki királyi czímet ad: Teufel Kristófot Komáromból végkép visszahívta [1]).

A követ- és ajándok-küldés, minek a zsitvatoroki végzés szerint egy hónap alatt kell vala történni, ekként elmaradván, Aly budai basa, miután a főherczeghez s a békebiztosokhoz intézett követei s levelei által [a]) sem érhetett czélt, Homonnay Bálint s a hajdúk felizgatása által ügyekezett a békekötés végrehajtását siettetni. Mátyás főherczeg nem késett e körülményekről több rendű levelei s követei által értesíteni Rudolfot [3]), de mind hasztalan; sőt ez, miután a spanyol királytól újabban is azon tanácsot s Ígéretet vette, hogy halasztaná a törökkel való békét a birodalmi gyűlésre, s ha az ott előnyösen meg nem köttethetik, ő, a spanyol király, bőséges segedelmet nyujtand a háború folytatására: ápril 21-kén kelt levelében meghagyta a főlierczegnek, hogy a zsitvatoroki békeokmányt újabb rendelet vételéig magánál tartsa s kezeiből ki ne adja.

A főherczeg azonban e tétovának valahára véget akart vetni: a békeokmányt a budai basához azonnal átkaidé s május 10-kén tudtára adá a császárnak, hogy rendeletét, — melyet, mint állítá, csak máj. 7-kén vett volna, — teljesíteni többé nem állott hatalmában. Egyébiránt is, úgymonda, kötelességének tartja, a császárnak elejébe terjeszteni: fontolná meg komolyan, hogy e békét, mely a törökkel az ő

[1]) Rudolf manifestuma Hatvaninál: 111, 301. köv.
[2]) Hatvaninál: III, 222.
[3]) U. o. 224.

felhatalmazása következtében rendesen köttetett meg, s melyre biztosai megesküdtek, s ő maga is kiadta megerősítését, s mely nélkül a bécsi békekötés is meghiúsul, császári királyi méltóságának sérelme nélkül többé vissza nem vonhatja. Ezért ő isten és világ előtt felelelős; felelős a történelem előtt, melynek szigorú Ítélete sújtja azokat, kik az ily rendesen megkötött békét megszegvén, országaikat, népeiket romlásba döntik. A helyett tehát, hogy meddő külbiztatásokra hallgatva, ismét háborút kíván, szerezze össze s küldje meg mennél elébb a töröknek a kikötött ajándokot, attól függvén mind császári tekintélyének épségben maradása mind a békéért epedő országainak java *).

De Rudolfra mind ez nem hatott; bár a felső-magyarországiak csak azért nem akartak még teljesen lemondani a törökkeli barátságról, mivel Rudolf e szeszélyes magaviseleté következtében a béke lelkiismeretes végrehajtásában nem bízhattak; s bár a hajdúk is csak azért háborogtak mivel a budai basa ez által a béke végrehajtására akarta a királyt kényszeríteni: ő viszont épen ezekben kereste az okot, melylyel a maga tétovázását mentegeié: miután, úgymonda, a végokok, melyek miatt a békét elfogadta, nem teljesedtek, ő sem köteles megtartani a szerződvényt [2]). Sőt miután értesült, hogy Mátyás a zsitvatoroki béke okmányát a budai basának már átküldte, még az országgyűlésre meghívó leveleket is visszatarts, melyeket Mátyás többszöri sürgetéseire május 10-kén valahára megíratott.

E meghívó levelek visszatartásának egyébiránt az volt legközelebbi oka, hogy Rudolf bevárni akarta a birodalmi rendek gyűlésének határozatát, melyet Regensburgban április 24-kén nyittatott meg Ferdinánd főherczeg által. A császár biztosai nem mulaszták el a rendeket mindenkép ösztönözni: nyújtanának segélyt a törökök és a lázadó ma-

[1]) Hatvaninál III, 226
[2]) Rudolf manifestuma u. o. 305.

gyarok ellen, kik daczára a békének, mely különben is a császártól szabott föltételek mellőztével s tekintélyének sérelmére köttetett volna meg, folyton ellenséges szándékot nyilvánítanak. A protestáns rendek többsége azonban nem hajlott a császár kívánságára, s mit sem akart tudni a magyar hitsorsosaik ellen nyújtandó segélyről [1]).

Mátyás főherczeg, időközben látván, hogy az országgyűlésre meghívó levelek kibocsátását hasztalan várja, május végén Thurzó Györgyöt küldé fel e végett Prágába. Az ügyes férfiú, ki magának a múlt évben az általa eddig zálogban bírt Árva uradalmát a megye főispánságával együtt örök birtokul eszközlé ki, s most újabban a tokaji uradalmat is 70 ezer tallérért íratta be magának a király által, — a felföldi háborgós állapotok élénk előadása által rávette végre Rudolfot, hogy az országgyűlést július 15-kén valahára hirdesse ki [2]).

Azonban Mátyás főherczeg nem sokáig örvendhetett a jobb fordulatnak, melyet Thurzó a császárnál az ügyekre nézve eszközleni látszott; sőt épen e napokban vette kezdetét azon soha többé ki nem egyenlített meghasonlás Rudolf és Mátyás közt, melynek következtében ez amaz ellen nyíltan fegyvert fogott, s őt Magyarországról, Ausztriáról és Morváról végkép lemondani kényszerítette. Okmány híjában ki nem mutathatjuk, de, tekintvén az utóbb történteket, kétségtelen, hogy Rudolf június második felében jött nyomára mind ama szövetségnek, melynél fogva a főherczegek 1605-

[1]) „Az imperiumbeli statusok ... a császárnak ilyen választ adának írásban: 1. Imperium nunquam arma túlit in liungaros. 2. Numquid oppugnabimus Hungáriám antemurale Christianitatis? 3. Violenta media contra hungaros nunquam valebunt. 4. Fidem datam esse servandam cuilibet, etiam gentiles sanxerunt“. Ily alakban ismerték nálunk a birodalmi rendek véleményét. Laczkó Máté gr. Mikónál: e. h. 123.

[2]) Kovachich: Suppl. ad Vest. Com. Ill, 352. — Závodszky Katonánál: XXVIII, 737.

ben Mátyást rendelték fejedelmi házok fejévé, érdekeinek, védőjévé, mind ama fondorlatoknak, melyek a bécsi békét megerősítő két okmányának felcserélése körül történtek. A főherczegek szövetségének titkát, úgy látszik, maga a stájer Ferdinánd főherczeg árulta el a császárnak: ő legalább ezentúl a többi főherczegektől különválva, nyíltan a császár mellett s Mátyás ellen működött, kinek a protestánsok iránti engedékenységével nem volt megelégedve. A császár, úgy látszik, már ekkor ígéreteket tőn neki a trónöröklés iránt a maga halála után. Az említett fondorlatot pedig aligha nem Forgách Ferencz nyitrai püspök s cancellár jes Szuhay egri püspök súgta meg Rudolfnak. Annyi bizonyos, hogy Mátyás főherczeg a két főpap iránt ezóta minden alkalommal elárulta neheztelését. És épen e fölfedezés jutalmául nyerhette Forgách jul. 4-kén az esztergomi érsekséget s kir. helytartóságot és nov. 5-kén a bíbornoki kalapot; Szuhay pedig kit a kassai rendek még utolsó gyülésökben is száműzetni kívántak, áttételét az akkoron sokkal gazdagabb nyitrai püspökségre s kineveztetését az egészen török kézben lévő kalocsai érsekségre.

A királyi kegy, mely a bécsi békekötés e két leghevesebb ellenére halmoztatott, nyilván tanúsitá, hogy Rudolf végkép el van határozva, azt megsemmisíteni. Az okmányban mely által Szuhayt kalocsai érsekké nevezé, a reá halmozott magasztalások után őt a „magy. kir. kamara elnökének“ czimezi, mi a jelen körülmények közt nem kisebb ellenszenvet ébreszthetett, mint Forgách helytartói czíme. De még inkább kitűnt Rudolf e szándoka s Mátyás fő'herczeg elleni haragja abból, hogy neki a szokott felhatalmazást nem küldé meg az országgyűlés megnyitására. A rendek minden felől nagy számmal gyülekeztek össze a kitűzött napra; s oly reménynyel, hogy a béke s háborít közti kétes állapotnak valahára vége szakad, s a béke annyi tétovázás

[1]) Schmitth: Epist. Agriens. III, 160. Katonánál: u. o. 721.

után elvégre megszilárdíttatik, két hónapnál tovább várakoztak a föherczegre. Miután pedig tőle, ki maga is hasztalan szorgalmazá Prágából a felhatalmazást, határozott választ megjelenése iránt ezután sem nyerhettek, szétosztásuk előtt a pozsonyi káptalannál minden balértelmezés elhárítása végett óvást tettek, kijelentvén, hogy sem a bécsi békekötéstől eltérni, sem a királynak e szerződés ellen legújabban kibocsátott rendeletéit elfogadni nem hajlandók; ők a királyhoz s a kötött szövetségekhez ezentúl is híven kívánnak ragaszkodni: „ha e szövetséget valaki felbontja, Magyarország oka nem leszen, és ha mi romlás esik valamely országon és nemzeten, isten annak okát büntesse meg“. Szétoszlásuk előtt a főherczeg még azon ígéretre is reávette őket, hogy ha mikor újabb országgyűlés hirdettetik, arra készséges engedelmességgel meg fognak jelenni.

Míg a rendek az országgyűlés megnyitására hasztalan várakoztak, Rudolf és titkos tanácsosai, kivált Strahlendorf alcancellár [2]) és Altban tábornok, Rákóczy Lajos, a fejedelem öcscse, által a hajdúkat különféle ígéretekkel csábítók a királyi zászlók alá; minek azonban nem lett eredménye. Hasonlókép sükeretlen maradt Rudolf egy más lépése is. Urméiiyi Pétert aug. 10-kén egy levéllel indító meg a szultánmelyben részletesen fejtegető az okokat, miért nem küldötte el eddigelé követeit az ajándékokkal Konstantinápolyba; s egyszersmind kóré őt, nyilatkoznék a maga részéről ís az előadott módon megsértett békepontok felett. De a budai basa, ki mentség helyett az ajándokot sürgető, Urménynek nem adott útlevelet. Hasztalan küldő utóbb Rudolf Altban, Kolonics és Preiner tábornokait is Komáromba,

[1]) Mátyás fölig lev. Albert főhghez. Hatvaninál: III, 229. Pázmán Péter lev. Katonánál: 740. Caspar. Ens: Rer. Hung. Histor. Suppl. Coloniae Agrip. 1608. 61. 1.

[2]) „Strahlendorf — írja Vischer, Albert föhg követe — sey gewaltig corruptibilis, und mit geschenck zue bewegen, wohin man begehrt“, Hatvaninál: e. h. 253.

hogy a budai basával az útlevél megadása iránt értekezzenek: végre is Olaszországon s a tengeren át kényteleníttetett az év végén útnak ereszteni a szultánhoz intézett levelét, melynek azonban a beállott események következtében már nem lehetett eredménye [1]).

Mátyás főherczeg a császár előadásaiból a regensburgi német gyűlésen, valamint abból is, hogy a felhatalmazást a pozsonyi gyűlés megnyitására számtalan sürgetései után sem küldötte meg, világosan látta, hogy viszonyai Rudolffal annyira elmérgesedtek, miképen a nyilt szakadást már alig lehetend elhárítani; a békekötéseket pedig végre is Rudolf ellenszegülése daczára kellend végrehajtania. De erre még vagy bátorsága hiányzott, vagy a körülményeket nem látta eléggé megérteknek. A rendek szétoszlása után tehát egyelőre megelégedett avval, hogy a tanács-urakat Bécsbe magához hívta, s azok véleményét, mely szerint az országgyűlés november 10-kére múlhatatlanul összehívandó volna, Rudolfnak felterjesztette[2]). De nem sokára oda fejlettek az események, hogy végre a császár ellen nyilt felkelésre kellett magát elhatároznia. A törökök, megunván a végetlen této- vát, több, szintén türelmetlen, magyar urak egyetértésével a háhor£á8ok. hajdúkat segélyezésük ígéretei által újabb lázadásra ingerelték. Miután főbb embereik a szolnoki béggel Debreczenben, majd magának a budai basának követeivel is Szolnokon tanácskoztak, Nagy Endre kapitányuk alatt október végén feltámadtak, Szikszónál táborba száliának, oly szándékkal, hogy Homonnay Bálintot királylyá választják. A Forgách Zsigmond és Dóczy Endre felsőmagyarországi kir. biztosok által lecsöndesítésök végett hozzájok küldött Kékedynek és Bornemisza Mihálynak kijelenték, hogy mindaddig nem nyugszanak, míg saját, nemzeti fejedelme nem lesz az országnak. „Oly dühödtek s féktelenek a veszett emberek, —

[1]) Rudolf manifestuma Hatvaninál: e. h. 305.
[2]) Mátyás lev. Albert föhghez, u o. '230.

a biztosok a főherczegnek, — hogy csak fegyverrel lehetend őket széjjelverni“ [1]).

A főherczeg eleinte, úgy látszik, őszintén ügyekezett őket lecsöndesíteni; még a tiszai vármegyéket is fegyverre szólítá, s Báthory Gábornak meghagyá, hogy a tiszántúli megyék dandáraival Kassa védelmére siessen. Mind e mozgalmakat Mátyás azonnal tudtára adá a császárnak, kijelentvén neki: ha gyorsan el nem határozza magát, hogy békét akar-e vagy háborút, s ezen utóbbi esetben a fizettetlen s e miatt zúgolódó őrségek ellátásáról nem gondoskodik: azok, miként pár évvel elébb Bocskay támadásakor történt, mindnyájan a hajdúkhoz állanak, kik aztán nem fognak késni ismét fegyveresen betörni az örökös tartományokba, minek „egy nagy vérfürdő lesz a következése“. „Gondolja meg jól Felséged, — írá egyebek közt, hogy Bocskay is épen oly időben Szította fel a tüzet, midőn Felségednek nem volt hadi népe. Öt követik most a hajdúk is, mert tudják mily roszúl vannak ellátva a végházak, s mily kevés a Felséged hadi népe. Ha ennek eleje nem vétetik, a végső dolgok gonoszabbak lesznek az elsőknél“, „Homonnay kit a hajdúk már királynak kiáltottak ki, — írja ismét egy más levélben, — eddigelé még csöndesen van; de ő vágyik nagygyá lenni s félni lehet, hogy az ajánlkozó alkalmat szintoly kevéssé fogja elutasítani magától, mint Bocskay ... A török, ki a békét már megszegettnek tekinti, kétségkívül mind pénzzel, mind hadi néppel segítendi őket . . . Ha egyszer Érsekújvár hatalmokban lesz, onnan könnyen Bécsig nyomódhatnak ... A kanizsa-vidéki végházak fizettetlenség miatt maiglan is jobbára a lázadók kezén vannak, s török zászló lobog falaikon: onnan Ausztriát, Stiriát új veszély fenyegeti. . .“ Tán hogy éreztesse vele, mi következményei lehetnek az általa most mindenben támogatott császár megátalkodottságának, még

[1]) A biztosok levelei n. o. 231. 239. kövv. Laczkó Máté krón. e. h. 123.

Ferdinánd főherczeget is meginté, őrködjék Stájerországban, nehogy a hajdúk, kiknek szándékai még nem tudatnak, őt meglepjék. Végre hogy Rudolfot e veszélyes körülmények közt az országgyűlés egybehívására indítsa, Draskovics horvát bánt Prágába küldötte

Ha Forgách és Dóczy kir. biztosok több rendű tudósításai után még lehetett volna kétség benne, hogy a hajdúk egyedül a törökök s titkon velők tartó magyarok izgatásai következtében támadtak fel, s nem is más a czéljok, mint hogy a kormányt a békekötések végrehajtására kényszerítsék: teljesen eloszlatta azt az egri basának nov. 30-kán Báthory Gáborhoz, s a budai vezérbasának három héttel később Mátyás fő'herczeghez intézett levele. „A hajdúk felkelése — írá az egri basa Báthorynak — sem nagyságodnak sem a magyar nemzetnek nincsen, se mi nem vagyunk, isten látja, annak kárára; mert a hatalmas császár ígérete szerint, míg élünk, sohasem szakadunk el a magyar nemzettől. A hajdúk meghajtották fejeiket a hatalmas császár előtt s köntöse szegélyébe kapaszkodtak: miért sem nekünk sem Nagyságodnak nem illik őket bántanunk; s a ki őket háborgatja, ellensége a hatalmas császárnak“. A budai vezérbasa pedig Mátyás főherczeg újabb panaszára, hogy a hajdúk tőle nyernek a felkelésre bátorítást, nemcsak azt nem tagadta, hanem minden hímezés nélkül kijelenté válaszában, hogy „bár a békekötés óta, melynek egy hónap alatt kell vala végrehajtatnia, másfél év múlt el, s az végrehajtást még sem nyert: ő eddig békességesen várt; de a mi ezentúl történendik, azért sem ember, sem isten előtt a más világon nem leend felelős“ [2]). A hajdúk ekként, török segélyre támaszkodva, mind előbbre nyomódtak; Fülek mellett egy kisebb végházat megvévén, miután számok a Csallóközből s más dunai vidékekből napról napra szaporodott, Nagyszombat és Pozsony

[1]) Mátyás levelei Hatvaninál; u. o. 132. kövv.
[2]) Hatvaninál: e. h. III, 242. 244.

közt szándékoztak, mint hírlék, táborba szállani, s ott saját nemzetükből választani királyt [1]).

III.

Mátyás főherczeg, e szorult állapotában (mert ekkor még nem volt összeköttetésben a hajdúkkal) annyi sürgetéseire sem nyerhetvén csak választ is a császártól, „ki, némely rósz akaratú tanácsosok által vezetve, kiknek az örökös tartományokban nem sok veszthetöjök van, e lázadást megvetette, a főherczeget s mind azokat, kik javát hűségesen kívánták, mellőzte, kérelmeit, intéseit figyelembe sem vette“ [a]): elhatározta végre magát más eszközökhöz nyúlnia. A kérelmek nem használván, kényszerítés által akarta megtörni a kórságos kedélyű s tévútra vezetett császár makacsságát. Egy értelemben volt vele testvére, Miksa főherczeg, a magyar nrak közöl Ulésházy, a Thnrzók, Batthyány, Mágócsy, a Tökölyiek s többen mások; az örökös tartományok legtekintélyesb férfiai közöl is számosán, köztök maga Lichtenstein Károly csász. tanácsos, és két testvére Miksa és Gundacker, a két Molart, Stahremberg, Hager, Schallenberg, Harrach Károly, Preiner, győri kapitány s többen mások is osztoztak szándékaiban. A terv abból állott, hogy Magyarország, Morva, Ausztria, s ha megnyerhetek, a többi örökös tartományok is, egymással újabban szövetséget kötvén, a császárt fegyveres erővel kényszerítsék a békekötések elfogadására s végrehajtására. De a szövetségnek e nyilván bevallott czélja mellett Mátyás azt is határozattá emelte megbizottabb párthíveivel, hogy Rudolfot Magyarországról saz említett tartományokról a maga javára lemondani kényszerítse.

E végzések a titkos tanácskozmányokban meghozatván, Mátyás a kassai kir. biztosok által a hajdúkkal ötven napra

[1]) Mátyás föhg lev. a császárhoz. U. o. 24ő.
[2]) Mátyás manifestuma u. o. 282.

fegyverszünetet köttetett[1]); Draskovich bánt, ki Rudolf 1607. határozatát az országgyűlés kihirdetése végett Prágában még mind hasztalan várta, onnan visszahíván, a rendeket deczember 16-kán kelt leveleiben január 10-kére (1608) Pozsonyba gyűlésre hívta. Mivel pedig a terv sükere Ausztria és .Morva hozzájárultától s a gyors végrehajtástól függött, az osztrák rendeknek is megelőzőleg deczember 27-re hirdetett országgyűlést, mely a magyarokkal való szövetség megkötésére kebeléből Pozsonyba teljes hatalmú bizottmányt küldene. Morvában, melynek főkapitánya, Berka, a császárral tartott, nem lehetett gyűlést hirdetnie; de ennek hozzájárultáról eleve is jót álltak a Lichtenstein testvérek s más előkelő' morva urak. Mátyás e gyűlések egybehivását deczemb. 23-kán adta tudtára Rudolfnak, kijelentvén neki, hogy, miután ő magára hagyatva, bár mindent megtőn, mi csak emberi erőtől telik, a lázadást meg nem gátolhatta: kénytelen volt ezt ő felsége előleges engedelme nélkül tenni, hogy ezen országok rendéivel a hajdúk megnyugtatása iránt tanácskozzék. „És bár ez, úgymond, személyemre nézve nem kevés veszélylyel jár, mindazáltal a legvégsőt is inkább megkisértendem, mintsemhogy az utókor által arról vádoltassam, hogy Felséged és házunk érdekében hanyagul jártam el“ [2]).

Az osztrák rendek bécsi gyűlése a kitűzött napon a főherczeg kívánata szerint folyt le: a bizottmány a magyar országgyűlésre kineveztetett, ellátva teljes hatalommal á szövetség megkötésére. De Rudolf, mihelyt erről értesült, s k ·tség kívül hírét vette annak is, hogy Pozsonyban egészen mas dolgok készülnek, mint a hajdúk végetti tanácskozás: január 3-kán kelt levelében Mátyásnak a gyűlések kihirdetése miatt kedvetlenségét jelenté ki s a pozsonyi gyűlést letiltotta. Nehogy azonban az oly rég sürgetett gyűlés elhalasztása miatt őt vád érhesse, azt a maga nevében márcz.

[1]) A biztosok lov. u. o. 247.
[2]) Mátyás lev. u. o. 24.5. Rudolf manif. u. o. 306.

1608. 11-re rendelte kihirdettetni. Azon esetre pedig, ha Mátyás engedelmeskedni nem akarna, a január 10-ki gyűlés meggátlása végett Althan tábornokot Pozsonyba, Tilly tábornokot pedig, amannak támogatására, 1500 lovassal s 3000 gyaloggal a magyar határszélekre rendelte. Azonban Mátyásnak sikerűit valamikép Tillyt reábírni, hogy a sereg vezérletét Preiner tábornoknak engedje át, mi által e tekintetben minden nyerve lőn; mert Preiner titkon a főherczeg hívei közé tartozott, s nem sokára nyilván is hozzá pártolt, magával együtt a sereget is rendelkezésére állítván [1]). Ugyanez időben Mátyás Illésházy s a vele barátságban lévő urak által a hajdúkat is lekötelezte a maga szolgálatába. Althan jelenlététől Pozsonyban ezután nem volt mit tartani.

A pozsonyi gyűlés ennek következtében háboríttatlanúl folyt le. A rendeket nagy számma) gyűjtő össze a vágy, valahára végét érni a zavaroknak, szintúgy mint a kíváncsiság, látni a fejedelmi testvérek közti tusa kimenetét; mert Mátyás tulajdonképeni czélja nyilvános titok volt. A felsőmagyarországi rendeket Czobor Mihály és Lónyay Mihály követek képviselték. A főherczeg, ki jan. 15-kén érkezett lé, s a meghittebb urakkal több napig titkosan tanácskozók, a gyűlést 21-kén nyitotta meg. Beszédében, melylyel az előadásokat átnyujtá, felhívta a rendeket, nyitnák meg szíveiket őszintén, mert ő az ország javáért, fentartásáért kész mindenre, kész, ha kell életét is feláldozni -). A főherczeg, mint ez időben rendesen, magyar ruhát viselt; haját, szakállát magyar módon horda.

A rendek ezután a „Zöldházban“ kezdtek tanácskozni. Az elnöki székben Illésházy István ült, a főherczeg minden titkainak bizományosa, kinek ez 200 ezer frtot ígért a terv szerencsés végrehajtása jutalmául; mellette Thurzó György

[1]) Vischer Péter. Albert főherczeg követének levele. Hatvaninál: III, 261. Rudolf manifsstuma, e. h.

[2]) Ld. ezeket Katonánál: XXVIII, 75ö.

foglalt helyet. Forgách Ferencz érsek s új bíbornok, — kinek Mátyás a pápa őt megkereső brevejére sem akarta átadni a kalapot, mit aztán a nem sokára meghalt Emészt főherczeg hajtott végre, — nem jelent meg s azt kívánta, hogy a gyűlés nála, mint kir. helytartónál, tartassák. A püspökök valóban nála gyűltek össze, de a rendek őt királyi helytartónak, mivé a bécsi béke ellenére neveztetett, elismerni nem akarták. Mátyás kívánsága szerint a gyűlések utóbb a pozsonyi prépostság épületében folytak le, hova aztán a cardinal is megjelent.

A rendek itt mindenek előtt Mátyást örökös kormányzónak kiálták ki, s a főpapok és néhány velők tartó úr kivételével mindnyájan szentül megtartani kívánták a békekötéseket; mihez a felső-magyarországi rendek nevében (Jzobor Mihály is hozzájárult. Az osztrák rendek meghatalmazottainak is ugyanaz lévén véleménye, a kassai rendekhez Thurzó György, Illésházy és Zichy Tamás, a budai basához pedig Nádasdy Tamás és Csüky Gáspár követekül neveztettek, kik ennek hírül vigyék, hogy a zsitvatoroki béke is rövid időn végrehajtást nyerend; ezentúl tehát ő is békében maradjon '). Althan tábornok, a császár biztosa, mind e végzéseknek ellentmondott; majd azonban hírül vévén, hogy a főherczeg őt elfogatni szándékozik, a városból megszökött s Prágába sietett[2]).

Néhány nap múlva Althan helyett Himmelreich Tibor, a császár oldala mellett levő magyar országtanácsi titkár, jelent meg levelekkel Rudolftól a főherczeg és a rendek számár i: a főherczegnek meghagyatott, hogy a gyűlést oszlassa fel; a rendek felhívattak, hogy a hajdúk s felső-magyarországi követek kívánatait Prágába küldjék [3]). Mátyás

[1]) A rendek válasza az előadásokra u. o. 758. A sopronyi követ naplója Kovachichnál: Script. Min. I, 211. kövv.

[2]) Vischer követ lev. Hatvaninál: e. h. 264.

[3]) Katonánál: e. h. 767. kövv. Kudolf manifest, e. h.

a levelet zsebre dugta; a rendek válaszúi adták, hegy mind ez már későn jő: végzéseik már megalkotvák; a gyűlés csak az ország java végett tartaték; a főherczeg a közjó iránti gondoskodásáért az ország hálaját érdemié ki; s mivel úgy látszik, hogy ő felsége az ország állapotáról nincs eléggé értesítve, az neki tisztelettel tudtára fog adatni

Illésházy ez alkalommal nemcsak hála-kifejezést, hanem tényleges jutalmat is kívánt a főherczeg számára, beburkolt szavaival arra ösztönözvén a rendeket, hogy őt királylyá kiáltsák. A rendek elértették czélzatát; de úgy látszik, elébb biztosítékokat vártak tőle a vallási s nemzeti jogokra nézve, s az lőn válaszuk, hogy két királyuk egyszerre nem lehet, de annak idején nem feledik el megjutalmazni a főherczeg érdemeit; s egyelőre csak 120 ezer tallért szavaztak neki költségei fedezésére -).

Ezentúl a személyes fegyverrekelés intézteiéit el: főkapitányokká a dunántúl Zrínyi Miklós és Szécsy Tamás, a dunáninnen Thurzó György és Kévay Péter, Horvátországban Erdődy Tamás és Keglevich György választattak, a felvidék kapitányainak megválasztása magokra azon részek rendeire hagyatván. Adóúl minden füstre egy tallér vettetett. Végül az örökös tartományokkal kötött szövetségi szerződvény meghitelesíttetett, s úgy ez, mint a birodalmi rendekhez intézett, őket a történtekről felvilágosító levél aláíratott [3]). Az egyházi rend, Draskovich horvát bán és Erdődy Tamás eleinte vonakodott a végzéseket s kötményeket aláírni s megpecsételni; február 3-kán mindazáltal, magának a cardinálnak közbenjöttére, a közakaratnak ők is hódoltak, attól tartván, hogy jövedelmeik különben lefoglaltatnak [4]).

[1]) Katonánál: e. h. 769.
[2]) Vischer lev. e. h. 265. 271.
[3]) Ld. ezeket Katonánál: e. h. 775. kövv.
[4]) A sopronyi követ naplója e. h. 243. Mátyás manifestuma Hatvaninál: III, 296.

Rudolf látván, hogy a gyűlést letiltó rendeletei foganat nélkül maradtak, a Regensburgban tanácskozó birodalmi gyűléstől kért a magyarok ellen segélyt. A vélemények ott két ellenkező irányban nyilatkoztak. Salzburg akként vélekedett, hogy tanácsosabb volna ugyan a császárnak békét kötni a törökkel, hogy aztán a lázongó magyarokat is megfékezhesse: a segedelmet mindazáltal megajánld. Hasonló értelemben szavazott Felső-Ausztria, állítván egyebek közt, hogy a császár a megkötött békét tekintélyének sérelme nélkül el sem fogadhatja. E két szavazatot követték a többi kath. fejedelmek képviselői. Constanz, és Gülich még hozzáadd, hogy a magyarok lázadása nem, miként a protestánsok állítják, a vallás sérelmei miatt, hanem örökös hűtlenségükből s németek elleni gyűlöletükből származik. Ellenben Pfaltz s utána a többi protestáns fejedelmek képviselői akként nyilatkoztak: „hogy e hosszú háború, melyben annyi keresztény vér ontatott, annyi ezer keresztény lélek h itetett szolgaságra s vettetett az ördög torkába, magoknak a kereszténységnek bűneiből, azon üldözésekből származik, melyeknek ott a keresztények kitéve vannak. Szükség azért vezekleni, az üldözést megszüntetni, a magyarokat vallásuk és jogaik gyakorlatában meghagyni: a zavar ekként magától is meg fog szűnni. A császár hajtsa végre a törökkel s magyarokkal kötött békét, s helyreáll a csend és nem lesz szükség a segélyre“. A végzést az igazgatók a kath. többség értelmében mondották ki; de a protestánsok ellene óvást tettek [1]).

Rudolf a birodalmi gyűlés e határozata által felbátorítv a, febr. 23-kán kelt nyílt leveleiben a pozsonyi végzéseket megsemmitette s mind azokat, kik végrehajtásukon-, járulnának, hűtleneknek nyilvánította [2]). Mátyás főherczegnek ugyanazon időben fejvesztés alatt megparancsolta, hagyna

[1]) Vischer Péter Hatvaninál: e. h. 249. kövv.
[2]) Katonánál: XXVIII, 772.

fel a hadszedéssel s fondorlataival; tartományai kormányáról pedig azonnal lépjen le. Ennek folytában Forgách Ferencz érsekhez s kir. helytartóhoz is egy parancsot küldött kihirdetés végett az országban, melyben a megyéknek meghagyta, hogy Mátyás főherczegnek ne engedelmeskedjenek s minden hadi készülettől tartózkodjanak [1]). Tilly fővezérnek 3G ezer aranyat kézbesített, hogy a még el nem pártolt hadakat kielégítse, újakat szedjen, s ha lehet, a hajdúkat is szolgálatába fogadja. A hűséges cseh rendeknek országgyűlést hirdetett; a morva urak kétes hűségének biztosítása végett pedig Ditrichstein olmüczi cardinál-érseket s titkos tanácsa elnökét nagy összeg pénzzel Morvába küldötte. Ellenben Molart Jánost, Khlesl bécsújhelyi püspököt, Krenberget s a főherczeg több más tanácsosait Prágába számadásra idézte [2]).

De már mind ez eredménytelen maradt. A kassai rendek a pozsonyi gyűlés végzéseit február 15-kén minden kivétel nélkül elfogadták. Preiner János tábornok s győri főkapitány, Thurzó György, Illésházy, Kollonics és Pucheim a főherczeg nevében Nagy András hajdúival Érsekújvárt márcz. 27-kén egyességre léptek; a következő napon pedig a budai vezérbasa követeivel a zsitvatoroki békekötés végrehajtása iránt szerződést kötöttek [3]). Mátyás maga Thurzó Kristófot egy nyilatkozattal, melyben az 1606 óta történteket indokolva adta elő, Regensburgba a birodalmi rendekhez indította [3]). Nehogy pedig a Forgách cardinál által körözött királyi parancs valakit tévedésbe ejtsen, márcz. 11-én körlevelet intézett a megyékhez, meghagyván azoknak, hogy a bibornokot helytartónak, mivé a bécsi békekötés ellenére lőn kinevezve, el ne ismerjék, neki ne engedelmeskedjenek:

[1]) Mátyás körlevele Hatvaninál: III, 266.

[2]) Vischer Péter, Albert föhg követe több leveleiben Hatvaninál: u. o. 252. 257. 258. 266. stb.

[3]) Katonánál: 792. kövv.

[4]) Hatvaninál: III, 282.

a pozsonyi végzés szerint zászlóaljaikat sietve légyvereztessék fel, hogy az ország főkapitányainak rendeletére azonnal táborba szállhassanak

Február és márczius hónapokban még kétesnek látszék, kié lesz a testvérek közt a végdiadal? Mátyásnak a birodalmi rendek végzésétől, bár Rudolf is küldött Regensburgba egy manifestumot [2]), nem volt mit tartania; de aggasztá őt, hogy a bajor fejedelem Rudolfnak tetemes segélyt ígért, a szász és brandenburgi választók pedig csehországi hűbénük fejében kénytelenek voltak őt támogatni; hogy a pápa is a császárt pártolja; hogy a főherczegek — az egy Miksán kívül, kit is ezért Rudolf Tyrol kormányától elmozdított, — tőle mindnyájan elpártoltak: Albert főherczeg még ugyan kétesen nyilatkozott, de a császár támogatására Viscontit és Vischer Pétert — kinek e részleteket köszönhetjük, — Prágába küldő; hogy továbbá Ferdinánd főherczeg kemény szavakban vetette szemére tett lépéseit; hogy többen mind a magyar, mind kivált az osztrák urak közöl bűnbánva zarándokoltak Prágába bocsánatért, mi nekik minden nehézség nélkül meg is adatott; hogy még maga Bécs városa is habozott, s többször felszólítva is halogatá hódolatát Mátyás iránt bemutatni; hogy végre a csehek Rudolf támogatására 30 ezernyi hadat Ígértek [3]).

Minden attól függött, melyik részre áll Morvaország? — mert csak ezen keresztül lehetett, mi már határozattá lett, sereggel Csehországba menni. April első felében, midőn a főherczeg a tábornokává nevezett Herbersteint néhány ezernyi haddal Morva széleire küldő, ott is hamar elvált az ügy. A városok és papság ott, Ditrichstein bíbornok által mi gnyeretve, átalában a császár —, de az urak, Berka országkapitányt néhányad magával kivéve, mindnyájan Má-

[1]) Hatvaninál III, 260.
[2]) U. u. 297.
[3]) Vischer említett leveleiben, elszórva.

tyás pártjához szegődtek. Az urak erről meggyőződvén, Lichtenstein Károly vezérlete alatt összegyűltek, Berkét letették s magát Lichtensteint kiáltották ki főkapitánynak, s április 19-kén Mátyásnak hozzájuk küldött követei, Lépes Bálint veszprémi püspök, Révay Péter, Pálfy István, Osztrosics Endre és az osztrák rendek küldöttei előtt a pozsonyi szövetséghez esküdtek *). Mátyás ekkoron már Znaym mellett táborozott mintegy 12 ezernyi — magyarokból, osztrákokból álló seregével, melyet aztán a morvák is mintegy három-négy ezerrel szaporítottak.

Ditrichstein cardinál már elébb két ízben járt Mátyásnál Bécsben, a viszályt, ha még lehet, békésen kiegyenlíteni. A főherczeg ekkoron még csak azt kívánta volt Rudolftól, hogy a bécsi és zsitvatoroki békekötéseket ismerje el, a töröknek küldendő 200 ezer tallért fizesse le, és határozza meg az örökösödést. Rudolf és tanácsosai, Lamberg, Atheins, Strahlendorf cs Hannevald a bíbornokkal egyetemben április 6-kán azt végezték, hogy a két békekötés megerősíttessék ugyan; de a többi viszonyok elintézése egy tanácsra bízassák, melyet a főherczegeken kívül a kölni választó és Miksa bajor herczeg képezzen '-). Egyébiránt, miután a cseh korona tisztviselői 30 ezer fegyverest, a bajor, szász és brandenburgi herczegek is tetemes segélyt ígértek, ekkoron még erőszakkal akarták visszaverni az erőszakot, ha Mátyás magát valóban arra határozná.

De e harczias hangulat csak addig tartott Prágában, „n{g azt hitték, hogy a főherczeg csak az ijesztésnél marad; mihelyt híre érkezett, hogy a morvák is elpártoltak, hogy a főherczeg Znaymnál táborba szállt, Illésházy pedig és Kollonics más két sereggel táboroznak, amaz Morva emez Slezia határain: Rudolf, kinek Tilly tábornok alatt összesen csak 1800 zsoldosa állott fegyverben, míg pedig a cseh és ígért

[1]) Katonánál: 783. Révay, Schwandtnernél: II, 78!).
[2]) Vischer levelei Hatvaninál: III, 268. 271.

külhadak együtt lesznek, Mátyás akár Prágát is megveheti, — Rudolf is engedékenyebbnek kezdé mutatni magát. April 20-kán Ditrichstein bíbornokot a spanyol követtel, Sternberg és Kolovrat esehországi fő tisztviselőkkel újabban is a főherczeghez küldő, hogy őt az említett tanácskozmányig, melynek pünkösdkor kell vala tartatni, minden további lépés felfüggesztésére bírják '). Mátyás jól tudá, hogy e követségekkel csak időt kívánnak nyerni a prágai urak, míg haderejüket egybegyűjthetik: minden további tétovának tehát véget vetendő, kijelenté a követeknek, hogy a békekötések elfogadásával s végrehajtásával már nem lehet megelégedve; hanem hogy azok a jövőre is biztosíttassanak, s Magyarország és az örökös tartományok nyugalma a császár szeszélyei által ezentúl ne koczkáztassék: kívánja tőle, hogy mondjon le koronáiról s vonuljon Tyrolba; tanácsosai pedig, kik által tévútra vezettetett, bűnhődjenek. S hogy e válaszának nyomatéket adjon, táborával május elején Német-Brodig nyomóit előre. .

A főherczeg e válasza s közeledése megtörte végre Rudolf makacsságát. Látván, hogy mennél tovább tétovázik, Mátyás annál súlyosabb föltételeket szab elejébe: a titkos tanács végzése szerint máj. 8-kán Ditrichsteint s a cseh főtisztviselők néhányait újabban hozzá küldéj s kijelenté általok, hogy Magyarországot és Ausztriát kész neki átengedni; de a hímek maradt Csehországról nem akar lemondani; hanem e korona rendéi magok határozzák el nem sokára megnyílandó országgyűlésükön, — melyre a főherczeg is küldjön követeket: akarják-e és mi módon a főherczeget királyukká választani)? A főherczeg május 11-kén Csaszlauban, a magyar, osztrák és morva szövetséges rendek bizottmányaimik jelenlétében hallgatta ki a császár követeit, s a következő válaszszal bocsátá őket vissza: kívánja, hogy ő felsége

[1]) Vischer levelei Hatvaninál: III, 277. 280
[2]) Vischer levele Hatvaninál: máj. 3-ról és 10-ről .“>16.

neki Magyarországot, Ausztriát és Morvát azonnal egészen adja át a magyar koronával együtt; Csehországban Rudolf holtáig országolhat, de a főherczeg ott is utódává neveztessék s koronáztassák meg. Mátyás viszont a császárt okinányilag biztosítani fogja, hogy őt Csehország birtokában nem háborgatandja, sem különben nem sértendi. Az ügyesség ezen alapon megtörténendvén, nem vonakodik a főherczeg ő felsége miniszterеinek bűnboesánatot adni, a császártól is ugyanazt kívánván a maga pártfelei számára. És hogy minden czéltalan idővesztegetésnek vége szakadjon, ö felségétől mind ezekre három nap alatt határozott választ kivan. A követek távozta után a főherczeg Kolinba, Prágától csak hét mérföldnyire tette át hadi szállását.

Prágában, mely körül Tilly 1200 lovasán kívül még semmi más haderő sem létezett, e közben oly nagy volt a remegés, hogy a főherczeg boszújától tartó miniszterek nejeiket legbecsesebb vagyonukkal biztosabb helyre küldöttek. Rudolfot is annyira meglepte a¡ felelem és szepcgés, hogy 11-ke éjeién már nem volt ura háborgó kedélyének s Altban tábornokot azóta mindig magánál hálatta; majd kincseit is ládákba, ezeket pedig szekerekre rakatta s cselédségének kiadta a rendeletet, hogy minden pillanatban készen álljon az indulásra. A cseh korona tisztviselőinek, kik attól tartottak, hogy a császár távozta után Mátyás országukat annál könnyebben s tartózkodás nélkül elfoglalja, csak nagy bajjal sikerült őt maradásra bírniok.

Május 15-kén Rudolf reggeli 9 órától esti 5 óráig tanácsban ült miniszterеivel s a cseh korona főtisztviselőivel, tanácskozás következő végzést eredményezett: ö felsége lemond Magyarországról s Ausztriáról; de lemondását a magyay koronával együtt nem Csehországban adja át a főherczegnek, hanem az e végett kihirdetendő magyar és osztrák országgyűlésre küldi le biztosai által. Ezen országok

[1]) Vischer levele Hatvaninál: máj. J0, és 17-róJ. u. o. 316. 31'J.

melyeknek czímeit ezentúl is megtartja, neki évenkint bizonyos összeget fizessenek; ha a főherczeg előtte halna meg, reá nfinden ellenzés nélkül visszaszálljanak. Morvát Csehországtól nem lehet elválasztani; emennek örökösödéséről a hónap 20-kán megnyílandó országgyűlés fog intézkedni. Ha a főherczeg evvel sem elégednék meg, ám határozzon a fegyver. Hét kerület fegyveres népe, — melynek száma körülbelül 30 ezerre vala menendő, — úgy a hűségben maradt Slezia és Luzsicza hadereje, s a szász és brandenburgi segély is, mely 1000 lovasból és 3000 gyalogból álla, haladék nélkül Prága alá gyűljön

A császár küldöttei e válaszszal máj. 18-káii nyertek a főherczegnél nyilvános kihallgattatást, mely napon Mátyás Kolinból Cseh-Bródba, Prágától csak négy kis mérföldnyire, érkezett táboráyal. A válasz ekként hangzott: A főherczeg Rudolf lemondását s a koronát a többi jelvényekkel most. kívánja kiadatni; a cseh rendek az örökösödést neki biztosítsák s hódoljanak; ha a császár őt túlélné, a magyar, osztrák és morva rendek nem akarnak többe ő felsége kormánya alá visszaesni. Morva rendei a cseh kormánynyal ő felsége életében semmi összeköttetésben nem akarnak lenni; de halála után a cseh cancellária hatóságát elismerendik [1]).

Valahára a cseh fegyveres nép is gyűlöngeni kezde Prága körül: május 20-ig a két szomszéd kerületből 10 ezernyi had szállott táborba a város alatt. E fegyverkezés igen boszantá Mátyás főhcrczeget, s a miatt a császár küldötteinek, kik e napon hozzá ismét alkudozni jöttek, kemény szemrehányást tőn, kijelentvén, hogy neki is más rendszabályokhoz kellend nyúlnia, ha a csehek még tovább is *fegyverkeznek.* Egyébiránt az alkupontok tekintetében semmi újabb eredményre nem volt hajlandó azon egyet kivéve, hogy követeit túszok nélkül is, mint előbb kívánta volt,

[1]) Vischer levele Hatvaninál: u. o. 320. kövv.
[2]) Ugyanaz: IV, 3. kövv.

egyszerű menvéd mellett átküldeni ígérte a prágai gyűlésbe, s azokká a magyarok közöl Lépes Bálint veszprémi püspököt s Thurzó Miklóst, az osztrákokból Lichtenstein Gundackert és Zernemelt, a morvák közül Zerotint és Zaredeczkyt még az napon kinevezte [1]).

Az országgyűlést Rudolf máj. 23-kán személyesen nyitotta meg. Az évek óta nem látott császárra alig ismert a közönség az őszhajú, beesett arczú, roskatag férfiúban: szemlélete a rendek egynémelyikének könyeket csalt pilláira. A főherczeg követei, kik 200 huszár és ugyanannyi hajdú kíséretében vonúltak be Prágába, 26-kán jelentek meg a cseh rendek gyülekezetében, s a veszprémi püspök által oly értelemben nyilatkoztak, hogy ő felsége, ki már öreg és gyönge, e fölött pedig kórságos kedélyű, engedje át a cseh koronát is Mátyás főherczegnek, s lemondva minden gondról vonúl-,jon vissza Tyrolba. A szónokló püspök ezután átnyújtván a rendeknek ama szerződvényt, mely szerint a főherczcgek 1605-ben Mátyást nevezték ki a fejedelmi ház fejévé, azon nyilatkozattal végezte beszédét, hogy, ha ő felsége végkép lemondani hajlandó, a főherczeg évenkint 300 ezer tallért biztosítand neki nyugdíjul. A rendek válasza akként hangzott, hogy a tárgy felette fontos lévén, érdemileg rögtön nem nyilatkozhatnak: ne resteljenek tehát a követ urak néhány napig várakozni, míg magok a dolgot éretten megfontolják s ő felsége akaratát is megtudandják.

A kedvező alkalom most a cseh protestáns rendeket is felbátorítá, hogy sérelmeiknek szintén orvoslatot szerezzenek: 28-kán tehát, bár mennyire szabódott is ez ellen Rudolf, valamennyien elejébe mentek s gróf Schlick szónoklata mellett kívánták tőle, hogy nekik is oly vallásszabadságot engedjen, minőt a német birodalom többi tartományai élveznek; a méltóságokat s hivatalokat minden valláskülönbség nélkül töltse be született csehekkel stb. A császár, nehogy,

[1]) Ugyanaz Hatvaninál: IV, 3. kövv.

mint monda, lelkiismerete vagy esküje ellen cselekedjék, érettebb megfontolásra, elébb 14, majd 8, végre két napi haladékot kívánt; de mivel a rendek semmi halasztást nem akartak tűrni, más nap reggelre ígérte kiadni határozatát. Ennek értelmében aztán csakugyan orvoslá is sérelmeiket; a vallást illetőleg pedig I. Ferdinándnak azon engedményét újította meg, mely„Sub utraque“ nevezet alatt ismeretes *).

A megelégedés, melyet e császári határozat a cseh rendekben ébresztett, s a Prága körül táborozó cseh had naponkint! szaporodása, minél fogva az Mátyás seregét számra nézve jóval meghaladá, Rudolfot s miniszterei is kiemelte elébbi csüggetegségökből: a főherczegnek s a szövetséges magyar, osztrák, morva rendeknek adott engedményeket megbánni kezdik vala. Bátorságuk azonban, azokat nyíltan visszavonniuk, még sem lévén, fondorlathoz folyamodtak. Mátyás táborában a császári testőrök egy tisztje fogatott el, ki Sultz gróf ígéretei által meguyeretve, a főherczeg zsoldjában lévő vallonokat csábítgatá.. Mátyás e miatt annyira felindula, hogy követeit Prágából azonnal visszahívni fenyegetőzött, ha Sultz példásan meg nem büntettetik.

Még veszélyesebb következményei lehettek volna egy más fondorlatnak, mely egyenesen Rudolftól származott. Minthogy Mátyás főerejét a magyar hadi nép alkotta, úgy vélekedett Rudolf, ha a magyarokat a szövetségtől elvonhatná, a főherczeggel akkoron könnyen végezhetne: a magyarokat tehát tőle forma szerint elcsábítani szándékozott. Megbiztából Himmelreich Tibor magyar királyi titkár, és Kuczin cseh úr, Lépes Bálint és Thurzó magyar követeket, míg Prágában a cseh rendek válaszára várakozának, arra iigyekeztek rábeszélni, hogy álljanak el a főherczegtől s az osztrák és morva rendektől, s ne sürgessék, tovább a császárnál a magyar korona kiadatását· „Ő felsége, mondák egyebek közt, a rendeknek minden sérelmeit kész orvosolni; e

[1]) Vischer lev máj. Bl-röl u. o. IV, 7.

végett rövid időn országgyűlést hirdetend, hol aztán a trón-örökösödés tárgyában is fog velők határozni. Addig maradnának békével s vezetnék haza hadi népöket. Ha a követ urak a táborban lévő magyarokat erre reábírnák, nagy jutalmat várhatnának a császár hálájától·'. „Késő! válaszolák a követek, elébb kellett volna ő felségének meghallgatni a nemzet alapos kérelmeit: most már, miután a koronát s az országot a főherczegnek átadni Ígérte, nincs mit kérjenek többé a császártól, mert sérelmeik már orvosolva vannak a főherczeggel kötött szerződésben. Ha majd a viszály teljesen elintézve lesz a király s öcscse közt, önként békességesen haza fognak térni: szövetségeseiket pedig cserben hagyniok, becstelenség volna“ [1]).

De „becstelenségnek“ [2]) jellemző a főherczeg és környezete ama fondorlatot is, mely szerint Rudolf mit egy napon ígért s elvégzett, azt a más napon ismét visszavonni s felbontani törekedik. Lichtenstein Miksához, ki a morvák egy dandáréval s a tüzérséggel a cseh határszéleken hátramaradt, azonnal rendelet küldetett, sietne a főtáborba. Egygyel több oka lett volna még Mátyásnak bosszankodnia bátyjára, ha már ekkor értesül vala azon csínyről is, mely szerint Rudolf a szultánnak is azt izente, hogy Herberstein és Rimay, kiket a főherczeg május 6-kán az érsekújvári egyezés értelmében, a béke megerősített okmányával s a 200 ezer arany ajándékkal Konstantinápolyba küldött, csak álkövetek, kiknek tőle, a császártól, semmi megbízatásuk sincs: azért lássa a Porta, miként tárgyaljon velők, mert ő azokból, mit ezek végeznek, semmit sem fog megerősíteni. De midőn erről Mátyás értesűle, az ügyesség Rudolffal már meg volt kötve.

A főherczeg követei jún. 2-kán oly válaszszal tértek vissza Prágából, mely nyilván bizonyítá, hogy Rudolf és a

[1]) Vischer lev. máj. 31-ról. U. o. IV, 12.
[2]) „Ein schelm und unredlich Stuck“. U. o. 14.

csehek bízni kezdenek a városuk alá gyűlő haderőben. A császár ugyanis kijelenté, hogy Magyarországról s Ausztriáról való lemondása okmányát s a sz. koronát mindaddig nem hajlandó kiadni, míg a főherczeg ama kötelezvényt, hogy őt többé sem sérteni, sem háborgatni nem fogja, be nem küldi és hadseregét el nem bocsátja. A csehek pedig akkint nyilatkoztak, hogy országuktól Morvát elszakasztani egyátaljában nem engedik. Mi az örökösödést illeti: ők Rudolffal és kormányával teljesen meg vannak elégedve. Ha a főherczeg velők még tovább is óhajt alkudozni, vonuljon vissza a morva határszélekre, s térítse meg a károkat, melyeket serege Csehországban okozott

De az önbizalom, melyet Rudolf s a csehek mutattak, inkább színlett volt mint való. Jól tudták, hogy bár számos, de roszúl fegyverzett seregük egyátaljában nem mérkőzhetik meg a főherczeggel, kivált ha ez még Illésházyt és Kollonicsot is magához vonja, kiknek haderejét a morva és sziléz határszéleken a hír Prágában 50 ezer főre nagyította. E fölött Ditrichstein bíbornok több jelenségekből látta, miképen a birodalom protestáns fejedelmei oda működnek, hogy a viszályt a testvérek közt szítogassák s az osztrák ház meggyengítésére zsákmányolják ki. Sőt nyomába jött annak is, miképen a csehek, bár mennyire színlelik is ragaszkodásukat Rudolfhoz, titkon abban működnek, hogy Albert főherczeget hívják be Németalföldről s ennek javára mondassanak le Rudolffal, csakhogy Mátyástól meneküljenek, kit egyátaljában nem szívelhetének.

A cardinal tehát mennél előbb végét kívánta látni a hosszú alkudozásnak; és miután a főherczeg jun. 5-kén Sterbohalliba, Prágától csak fél mérföldnyire tette át főhadi szállását, a császárt óvatosan engedékenységre kezdé hangolni; más részről pedig Mátyásra is jobban hatandó, a pápai nunciust, Don Guillem spanyol követet, Viácontit és

[1]) Ugyanaz u. o. 15.

Vischert, Albert főherczeg küldötteit, is bevonta az alkudozásokba. A császár részéről engedékenységre mutatott az, hogy a magyar koronát jun. 12-kén a cseh főtisztviselőknek általadta, kik aztán az ereklyét Sz. Venczel kápolnájában őriztették. E fölött átengedte Morvát, s megegyezett abban is, hogy Mátyást Csehországban örökösévé nevezze. Ezen engedményeket Ditrichstein bíbornok jun. 14-kén az említett külkövetek kíséretében vitte át a főherczegnek. Mátyás azonban még mind evvel nem elégedett meg, s kívánta egyebek közt hogy, ha bár a koronázás elmarad is, a királyi czímet Csehországra nézve is mindjárt adja meg neki Rudolf; s kötelezze magát arra is, hogy azonnal birodalmi gyűlést hirdet, biztosul arra őt küldi, s római királylyá választatását eszközlendi.

Ez óta a cardinal majd a külkövetckkel, majd a cseh főtisztviselőkkel naponkint kijárt alkudozni a táborba, hol aztán jun. 21-kén a főbb, öt nappal később pedig minden dgyéb pontok iránt is Mátyás megelégedésére alakult meg végre az egyesség. E sükerben volt némi része Miksa főherczegnek is, ki junius 26-kán < rkezett Mátyás táborába s még az napon Rudolffal is értekezett. Ugyanaz napon nagy ünnepélylyel vitetett át a korona is Mátyás táborába. Ditrichstein cardinál, nyolcz cseh úr s ugyanannyi nemes élén, — kik a magok részéről a cseh trónöröködést illető okmányokat hozták el, — nyujtá azt át a főherczegnek, mondván, högy a császár ő felsége „békés, dicsőséges uralkodást kíván neki, e földi élet után pedig a mennyei korona birtokát“, Átadta neki aztán Rudolf lemondási okmányát is, melyben Magyarország rendei felszólíttatnak, hogy Mátyás föherczeget fogadják el s koronázzák meg jövendőbeli királyokul. A magyar úri rend nevében Thurzó György rövid, s utána az egész országében Lépes Bálint veszprémi püspök annál hosszabb beszédet tartott a főherczeg érdemeinek magasztalására; biztosítván őt, hogy ezen érdemek tekintetéből őt az ország legközelebbi gyűlésén minden más teendők előtt ki-

rálylyá koronázandja. A beszédek végzetével Himmelreich Tibor a cziprusfából készült szekrényt felnyitotta s a jelvényeket, névszerint: a koronát, kormánypálczát, országalmát, palástot, czipőket és a pecsétet a főherczegnek egyenkint bemutatta. Az ékszerek ezután ismét a szekrénybe záratván, a nap örömét fényes lakoma zárta be, mely alatt angol zenészek hallatták magokat.

Táborát Mátyás, kit hívei már „királyi felségnek[44] czímeztek, a következő napokon három csapatban indította haza; maga pedig, mielőtt távozott, julius 1-jén hálálkodó levelet írt a császárnak, melyben neki a jövőre hűséges szolgálatait s testvéries jó indulatát ajánlván, biztosítá őt, hogy a mit cselekedett, nem ő felsége személye ellen, hanem az osztrák ház s annak kormánya alá tartozó országok s tartományok java végett cselekedte Mátyás, mihelyt Becsbe érkezett, jul. 29-kén kelt leveleiben az ország rendéit a történtekről értesítvén, őket szept. 29-kére Pozsonyba közönséges országgyűlésre hívta meg, '·).

Míg a magyar trón birtokára nézve e rég szükséges, rég óhajtott változás megtörtént, Erdély is új dolgoknak Ion színhelyévé. Rákóczy Zsigmond, különben is öreg és beteges, látván, hogy a török őt fejedelmül elismerni egyátaljában nem akarja, s vágytársai Homonnay Bálint és még inkább Báthory Gábor minden órán ellene támadhatnak, megelőzni kívánta a veszedelmet: Rudolfnál bölcsebb, márcz.
3-kán maga mondott le Erdély rendéinek Kolozsvárra egybehívott gyülekezetében, s magyarországi jószágaira vonult vissza. Az erdélyi rendek, leginkább Bethlen Gábor működései következtében, még az napon az óriási erejű, vitéz, de romlott erkölcsű, zsarnokságra hajló Báthory Gábort választék fejedelmükké. A szultán, kinél Bethlen Gábor maga járt követségben, őt már augusztus 16-kán megerősítette fejede-

[1]) Vischer levelei u. o. 18—35. Katona: XXVIII, 815.
[2]) Kovachich: Vest. Comit. 764.

lemségében [1]). Négy nappal később tanácsosai, Imrefy János és Kornis Gáspár a felső magyarországi rendekkel is szerződést kötöttek, kik Illésházy István, Mátyás főherczeg teljhatalmú biztosának elnöklete alatt jul. 24-ke óta Kassán tanácskoztak a bécsi békekötés és a királyválasztás felett [2]). A szerződés szerint Báthory Gábor kötelezte magát, hogy a bécsi békekötést elfogadja s a magyar korona felsőségét elismeri, az Erdélyhez kapcsolt vármegyéket el nem idegeníti; mire aztán az új fejedelem s az erdélyi rendek szept. 22-kén esküt is mondottak [3]).

[1]) Az athnamet közli gr. Mikó Imre: Érd. Tört. Adatok II, 328. kövv.

[2]) Kovachieh: Suppl. ad Vest. Comit. III, 361. A gyűlés czéliáról s végzéseiről lásd Illésházy beszédét a rendekhez Elias Berger: Jubilaeus de őrig, et restitut. S. Coronae. 1608: Jászay Pál, Tudománytár 1841. I, 124.

[3]) Katonánál: XXIX, 176. kövv. Hídvégi Mikó Ferencz: Erdélyi Históriája.

MÁSODIK FEJEZET.

II. Mátyás országlata. 1608-1619.

I.

Az Ország rendei nagy számmal jelentek meg Pozsony- 1608.
ban a Sz. Mihály napra kitűzött országgyűlésre; de Mátyás egy egész hónapig váratott magára. Az osztrák rendek azon or3zággyüles·
reményben s föltétel alatt álltak a pozsonyi szövetséghez, és segítették Mátyást csehorországi hadjáratában, hogy az új fejedelem a közigazgatási sérelmeket nálok is orvosolandja, s a protestánsok vallásszabadságát szintúgy mint Magyarországban biztosítandja; midőn tehát Mátyás Prága alól visszatérte után tőlök hódolatot kívánt, ők viszont annak megtétele előtt szabadságaik helyreállítását követelték. Mátyás attól tartott, hogy a nagy engedékenység a protestánsok iránt akadályára leend a római királyság elnyerésében. A Prágában lévő pápai követ s az egyházi választó fejedelmek már is rósz néven vették neki, hogy a protestánsokkal oly szorosan szövetkezett össze s arról kezdenek beszélni, hogy Albert főherczeg, a spanyol király németalföldi helytartója, választassák a birodalomban Rudolf utódává [1]). Mátyás tehát, kivel még Rudolf is mindenkép éreztette haragját, most azt kívánta, hogy a rendek, mint egy örökös tartomány tagjai minden föltétel nélkül tegyék le a hűségesküt, s ha mi kívánatuk van, azt utóbb adják elő. A kath. rendek enge-

[1]) Vischer lev. Hatvaninál: IV, 3a. köv.

delmeskedtek; a protestánsok azonban Hornban gyűltek össze, s okt. 4-kén kelt levelökben, s követeik által is felszólíták a már Pozsonyban lévő magyar rendeket, járnának közben a főherczegnél, hogy a pozsonyi szövetség gyümölcseit ők is mennél előbb éldelhessék. Illézházy és Thurzó György, protestáns mind a kettő, ezt egész készséggel megígérték az osztrákoknak; tanácsiák mindazáltal nekik, hogy a fegyvert letéve, békés elintézésre bízzák ügyeiket

Ezen ügygyei elfoglalva, Mátyás csak okt. 22-kén jött le a reá már türelmetlenül váró rendek közé. Fogadtatása oly fényes volt, minőnek Nagy-Mátyás óta egy sem örvendhetett elődei közöl: a tíz ezer fegyveresnek, kik őt a Duna partján üdvözölték s a váriakba kisérték, a biztosított polgári s vallási szabadság öröme tükrözött vissza arczáról. A gyűlés eleje mindazáltal nem úgy folyt le, mint Mátyás óhajtja vala. Már a meghívó levél is oly értelmű volt, hogy miután Rudolf a királyságról lemondott, annak jelvényeit a főherczegnek átadta, s a rendeket a hűségeskü kötelezése alól fölmentette, ezt oly feltétel alatt cselekvé, hogy őt, a főherczeget, ismerjék el s koronázzák meg királyukká: a „választás“ kifejezése gondosan, mondhatni aggodalmasan mellőzve volt az okmányban. Ugyanez történt most is az előadásokban, melyeket más nap Lichtenstein Károly, Preiner Siegfried és Krenberger Ulrik által nyujtatott át a rendeknek. Reményét fejezte ki a főherczeg, hogy miután a rendek őt már az előbbi gyűlésen biztosították a királyi méltóság reáruházása felől, most öt minden egyebek előtt megkoronázandják.

A főherczeg szemlátomást oda törekedett, hogy minden választási forma s feltétel mellőztessék: a rendek viszont úgy vélekedtek, hogy soha sem volt jobb alkalmuk, biztosítani mind ebbeli jogaikat, melyeket az udvar már Miksa és Rudolf megkoronáztatásakor is kétségbe vonni törekedett,

[1]) Katonánál: e. h. 12. kövv.

mind általában a polgári s vallási szabadságot. „Most van ideje, mondák, a szabadság megerősítésének: majdnem egy század oda hasztalan panaszlók sérelmeinket; de az orvoslás mindig csak ígéretben maradt[44]. S a nehézségek, melyeket az osztrák protestánsok vallási szabadságuk megerősítése iránt tapasztaltak, óvó példa gyanánt szolgált, nehogy a jó alkalmat elszalaszszák, mind azt tisztába hozniok, mi még a bécsi békekötésben kétes,· homályos vagy kétértelmű maradt. Ily pont pedig, miként a lefolyt kassai gyűlések tanácskozásai eléggé kimutatták, több volt az említett okmányban. A rendek tehat mindenek előtt a bécsi béke pontjait vették újabban tárgyalás alá.

A vita ezek felett három egész hétig élénken folyt a gyűlésen; mert azok egynémelyike iránt az udvar, mások iránt meg a topapsag nagy nehézségeket támasztott. E nehézségek különösen a nádorválasztás, a vallásszabadság, a jezsuiták, és a végházak német várnagyai s őrségei körűi forogtak. A rendek minden egyéb előtt nádort kívántak választani, mint a kinek a királyválasztásnál is jelentékeny szerepet adnak a törvények. Mátyás ellenben s tanácsosai azt vitatták, hagy miután a rendek által választandó nádornak, hogy tisztét elfoglalhassa, a király által kell megerősít - tetnie, a nádorválasztás a koronázás utánra halasztassék.

Hosszú heves vita után végre abban lett a megállapodás, hogy a nádor a király után választassák meg ugyan, de a koronázat előtt. Egyébiránt a nádorválasztásra nézve végzéssé lett, hogy mindenkor két kathol. és ugyanannyi protestáns egyéniség jelöltessék ki a korona által, kik közűi a rendek tetszésök szerint választhassanak. Egy évnél tovább e főméltóság soha se maradhasson megürülve, s ha a király maga vonakodnék nádorválasztás végett országgyűlést hir- . detni, azt az országbíró, vagy ennek nem létében a tárnokmester is kitűzhesse.

Mialatt e tárgy felett folyt a vita, az osztrák protestáns rendektől újabb követség azon kérelemmel érkezett a gyű-

lésbe, vetné magát közbe a főherczegnél, hogy a pozsonyi szövetség értelmében valahára ők is biztosítassanak vallásuk szabad gyakorlatában. A rendek ennek kieszközlése végett Révay Pétert^küldék fel kebelökből a főherczeghez. Mátyás mind általa, mind a gyűlésbe küldött Lichtenstein, Preiner, Krenberger s a klosterneuburgi apát által azt üzente vissza, hogy itt tulajdonképen nem a vallás, hanem az ő, mint Ausztria örökös főherczegének jogai forognak fenn, melyeket azt osztrák rendek a vallás örve alatt megcsonkítani ügyekeznek. A pozsonyi szövetségnek is, melynek ő a feje, nem vallásszabadság,[hanem a bécsi és zsitvatoroki béke végrehajtása^ a valódi czélja. A vallás ügyében ő a többi főherczegek nélkül nem intézkedhetik; bíznák tehát a rendek e tárgyat azokra. Ő a magyarok kedvéért is ügyekezni fog a dolgot jó végre vezetni.

Ezt valóban Mátyás saját érdeke is sürgetőkig kívánta; mert Rudolf és titkos tanácsosai, mihelyt e viszályokról értesültek, abban kezdének fondorkodni, hogy az osztrákokat a császár hűségére visszatérítsék, s ezek, csakhogy vallásuk szabadsága tekintetében czéljokat érjék, Rudolffal ez iránt alkuba is bocsátkoztak *). És nem is annyira a magyarok kedvének keresése, mint ezen fondorlatok meghiúsításának kívánsága vitte reá Mátyást, hogy, a rendek óhajtása szerint is, Thurzó Györgyöt és Dóczy Endrét követségben a pártos osztrákokhoz küldje, hogy őket lecsillapítani ügyekezzenek.

A vita ezután a magyar végházak német őrségeire ment át. A főherczeg erre nézve sokáig ragaszkodott a bécsi békekötéshez, mely szerint Győr és Komárom német várnagy és őrség alá vala helyezhető. Végre is kénytelen volt mir.dazáltal megnyugodni a rendek akaratában, kiknek

[1]) Die protestirenden Oesterreicher lassen widerumb stark mit Ihrer Majestet kandién, vmb wider vnter Ihre protection zu sein, weil sie seben, das es Ihnen mit dér Religion wie sie vermaint, nit angehn will. Vischer követ levele. Hatvaninál IV, 37.

engedménye csak annyira ment, hogy Győrben vegyes őrség s magyar és német kapitány legyen, de mind a kettő a nádor hatósága alatt.

A vallásszabadság és a jezsuiták tárgyában nem annyira a főherczeg, mint a főpapság s a jezsuita szerzet ellen kellett küzdeniük a rendeknek. Az első tekintetében, a bécsi békekötés illető pontjában nemcsak ama záradék: „de a kath. vallás rövidsége nélkül·', kitörültetett; hanem egyébiránt is oly módosítás tétetett, hogy miként a főrendek s nemesek, úgy a városok, mezővárosok és falvak lakosai is mindenütt s minden háborgatás nélkül szabadon gyakorolhassák az általok befogadott hitvallást» s nehogy magok a hitfelekezetek közt támadjon viszály, mindeniknek saját elöljárói, felügyelői legyenek. A püspökök — kivéve a főherczeg bizodalmát leginkább bírt Lépes Bálint veszprémit, — e végzésnek ellentmondottak, mi azonban figyelembe nem vétetett.

A jezsuiták fölötti kérdésben mindenek közt kitüntette magát a lángeszű Pázmány Péter, ki, protestáns szülék gyermeke, ifjúságában katholikussá s a szerzet tagjává lett, s miután tanulmányait Krakóban, Rómában bevégezte s egy ideig a gréczi főiskolában a bölcsészetet s theologiát nagy hírnévvel tanította, néhány év előtt hazájába visszatérvén, az ellenreformationak buzgó és szerencsés munkásává lett, számos úri és nemes családot térítvén vissza a kathol. vallásra. A tudományok akkoron divatos minden ágaiban jártas, ügyes és kellemes társalgásé s hatalmas szónoklatú férfiú, kinek ajkairól addig nem hallott tisztaságban s ékes szabatosságban folyt a magyar nyelv szóval s Írással buzgóan küzdött szerzete érdekében[1]); de mind a mellett sem volt képes megakadályoztatni azon végzést, mely szerint a bécsi békeokmány azon pontja, hogy a jezsuiták fekvő javakat az országban ne bírhassanak, továbbra is érvényben hagyatott.

[1]) Kazy I, 80. kövv. Timon: Purpura Pannon. 60. Franki Vilmos: Pázmány Péter élete.

A többi czikkelyekre nézve is általában megtörtént mind azon változtatás, melyeket a béke megalakulta óta soha sem szűntek meg sürgetni kassai gyűléseiken Felső-Magyarország rendei. Végzéssé lett egyebek közt, hogy a korona, melyet Mátyás Bécsben hagyott, azonnal hozassék az országba s azontúl az e végre választandó magyar urak által Pozsony várban őriztessék; hogy miután a béke a törökkel helyreállotz az ország tudta s megegyezte nélkül a király az ország s mminemű részében ne viseljen háborút, ne tartson külföldi zsoldost; hogy a kincstartó az országtanács világi tagjai közől még ezen gyűlés alatt neveztessék ki, s teljesen független legyen a bécsi s udvari kamaráktól; hogy adományokat a király csak a magyar cancellária útján s ne pénzért, hanem érdemért s ingyen tegyen; hogy az ország közigazgatásának törvényes rende mindenben helyreállíttassék; hivatalokat, legyenek azok alsóbb vagy felsőbb rendűek, egyedül magyarok s más benszülöttek viselhessenek; külföldieknek a magyar kormányba egyátalában semmi befolyásuk ne legyen; Horvát s Tótországban is a báni hivatal, régi törvényes hatóságával a Drávától az Adriáig helyreállittassék; a szabad kir. városokban a bírák s más tisztviselők váltva s vegyesen választassanak a külön nyelvű polgárok közöl, s a magyaroknak teljes szabadságukban álljon a városokban házakat venniök; hogy a király benlakjék és személyesen kormányozzon, távollétében pedig a nádort s országtanácsot a kormányzat teljes hatálmával ruházza fel, s általában sértetlenül tartsa fen az ország minden szabadságait és törvényeit. Mátyás e végzéseket melyek a koronázás előtti törvénykönyv nevét viselik, előlegesen is mind elfogadta, koronáztatása után adandván ki azokra szokott királyi megerősítését [1]).

Épen végok felé közeledtek a tanácskozások e törvények felett, midőn a pártos osztrák rendektől újabban leve-

[1]) Corpus Juris Hung. I, 651. Batthyány: Leges Eul. I, 660. Acta Coronationis Mathiae II in Reg. Hung. Katona XXIX.

lek érkeznek vala, a magyaroktól azt kívánók, ne választanák s koronáznák meg Mátyást mind addig, míg őket vallásszabadságukban nem biztosítja. És nem is hiányzanak a magyarok közt, kik az osztrákok e kérelmének engedni óhajtottak. De most, mint már elébb többször, Illésházy István ismét kisegítő a főherczeget a zavarból. Nov. 16-kán a rendek gyülekezetébe lép; egy élénk beszédben elszámlálja a főherczeg érdemeit, előadja hogy az ezen napok alatt folyt vitákban is mennyire nem a királyi méltóság hatalmát, hanem a nemzet kívánatait tartá szemei előtt, miszerint azokat egytől egyig teljesítve, a nem rég elnyomott nemzeti szabadságot diadalmaskodva láthatják. Van-e tehát okuk, még továbbra is elhalasztani a koronázatot, s leróni a hálát, melylyel a főherczegnek halhatatlan érdemeiért isten és világ előtt tartoznak? Beszédének oly nagy lőn hatása, hogy a rendek azonnal a préposti lakban összeggyült főrendekhez mentek át; s miután ott Thurzó Györgynek oly tartalmú levele — való-e vagy koholt? bizonytalan, — olvastatott fel, hogy az osztrákok vallásuk ügyében szintén teljesedve látandják kívánataikat, s nincs miért halasztassék el e miatt a koronázás, a főherczeget mindnyájan egy szívvel lélekkel királylyá választották.

Más nap (nov. 17) Krenberger osztrák cancellár, áthozta a nádori jelöltek lajstromát, melyen Erdődy Tamás és Forgách Zsigmond katholikusok mellett Illésházy István és Thurzó György protestánsok valának följegyezve, kik ^aórrá^kfál közöl aztán Illésházy felkiáltás útján nádorrá választatott[x]). tátik. Még a püspökök is mindnyájan reá, a protestánsra, adták szavazatukat; mert István úr egy idő óta oly igen kereste kedvöket, hogy Prágában még katholikussá léteiének is híre szárnyalt, egy ideig [2]). Elválasztatásának híre oly hatást

[1]) Révay: Schwandtnernél: II, 796. kövv. Acta Coronat. Mathiae 10. kövv.

[2]) Das dér Iliashazy Catholisch worden, oder sich dér Religion confonniren wölle continuirt siehnicht. Vischer lev. Hatvaninál: IV, 38.

gyakorlott Istvánfy Miklós nádori helytartóra, ki, mivel az 1604-ki viszályokban, — bár Rudolf kívánata szerint ítéletet ellene külföldön mondani nem akart, de még is ellenségei közé tartozott, hogy most a boszújától félő nagy nevű történetírót szélhüdés bénította meg.

A koronázást Forgách Ferencz cardinal s esztergomi érsek novemb 1 9-kén a rendek nagy lelkesedése közt hajtá végre. Az új király aztán az országos hivatalokat töltötte be: országbíróvá Homonnay Bálintot, cancellárrá Lépes Bálint nyitrai püspököt, Forgách Zsigmondot tárnokká, Erdődy Tamást horvát bánná, Draskovics Jánost főkamarássá., Batthyány Ferenczet főlovász-, Dóczy Endrét főpohárnok, Istvánfy Miklóst főajtónálló, Szúcsy Tamást főudvarmesterekké; továbbá főkapitányokká a dunántúl Batthyány Ferenczet, a dunáninnen Kollonics Siegfriedot, a felvidéken Forgách Zsigmondot; királyi személynökké Lippay Jánost nevezvén ki. Thurzó György a kincstartóságot, — tán mivel ele.e is látta, hogy függetlenségét a bécsi kamarától, nem fogja megóvhatni, nem vállalta el. A rendek ezután még deczember 6-ig folytatták tanácskozásaikat, melyeknek az úgynevezett koronázás utáni nevezetes törvénykönyv lett eredménye.

E törvénykönyv részint az alkotmányos formák bővebb kifejtésére, részint a szabadság biztosítására czélzó végzéseket foglal magában. Az ősgyülések, minők még a mohácsi ütközet előtt is tartattak, s melyekre minden nemes megjelenhetett, I. Ferdinánd óta mindinkább képviseletté változtak át a nélkül, hogy meghatároztatott volna, kik képviseltessenek a gyűléseken, s az országos rendeknek mi befolyása, legyen a törvényalkotásra? Innen eredt, hogy midőn a nemzet, s a király érdekei egymástól mindinkább különváltak, s ez leginkább az adó megajánlását, amaz sérelmei orvoslását sürgette, a kormány a rendelkezésétől függő szavazatokat szaporítandó, több apró várost is szabadalmakkal látott el s hívott meg a gyűlésekre. Így történt,

miként már fentebb említők, Modor, Bazin s Sz. György városokkal, mi a nemességet heves ellenzésre indította. Nehogy tehát ilyféle önkény a jövőben ismételtessék, most törvény készült az iránt, kik alkotják tulajdonkép az ország karait s rendéit, és kiknek van szavazati joguk az országgyűléseken. Az országrendi jog, mond a törvény négy osztályt illet meg: a főpapokat, a főnemeseket, a nemeseket és a szabad kir. városokat; a törvényhozásban tehát csak ezek vehetnek részt. Értetnek pedig a főpapok nevezete alatt: a valóságos, megyével s káptalannal bíró püspökök, a káptalanok prépostjai, a kiváltságos, független jószágos prépostok és apátok s végre a pálos remeték főnöke: a püspököknek a főrendeknél a többieknek a rendeknél lesz egy-egy szavazata. A főrendekhez tartoznak az országos zászlósok és nagyságos urak, s ezek ha személyesen jelen vannak, a püspökökkel együtt szavaznak; a távollévők követeinek a rendek közt, de a megyék s káptalanok követei után van ülésök és szavazatuk. A királyi szabad városok közöl csak a II. Ulászló 7-dik törvénykönyvének 3-dik czikkében megnevezettek, úgymint Buda, Pest, Pozsony, Kassa, Nagyszombat, Soprony, Bártfa, Eperjes bírnak székkel és szavazattal; a többi szabad városok törvényhozási joga a törvénytár megjavításáig függőben marad. A rendekkel együtt üljenek és szavazzanak még a nemesi rendből való kir. tanácsosok, az ország rendes bírái s azok helyettesei, az Ítélő mesterek s a k irályi táblai törvényszék ülnökei. Ezeken kívül senki más ne hívassák meg az országgyűlésre, senkinek befolyása ne legyen a törvényhozásra. Továbbél a Báthory Gábor fejedelemmel a kassai gyűlésen alkotott szerződés is megerősíttetett. Az Illésházy István, és Homonnay György ellen 1603-ban hozott ítéletek megsemmisíttettek; Jóo János a király kegyelmébe ajánltatott. A tized miatti pörök a megyei törvényszékek elébe utasíttattak. A parasztok költözési joga az egyes megyékben divatozó szokás és szabályok szerint hagyatott. Adó fejében minden kapura négy frt

rovatott. Korona-őrökül Révay Péter és Pálfy István neveztettek [1]).

Az ország rendei teljes megelégedéssel oszlottak szét deczember 6-kán, mely napon Mátyás a törvényeket megerősítette. Nem osztoztak ezen megelégedésben a főpapok, kik miután a vallást s a papságot érdeklő törvényeknek sükeretlenül mondtak ellen, ezen ellenmondásukat s óvásukat mindjárt a koronázat után a pozsonyi káptalan előtt ünnepélyesen is megújították [2]). Valamint Magyarországvallásszabadság törvényes megállapítása miatt az egyházi rend, úgy viszont Ausztriában az ellenkező ok miatt a protestánsok még az országgyűlés után is hallatták panaszaikat. Mátyás, hogy azon fondorlatoknak elejét vegye, melyek ezen elégületlen felekezettel Prágából űzettek, Miksa főherczeg által, kire ezen ügy elintézését bízta volt, a protestáns uraknak és nemeseknek Ausztriában is megadatta ugyan a vallásszabadságot; de ezen engedmény, melyből a városi polgárok s a tartomány többi lakosai kizárva maradtak, nem elégítheté ki a rendeket. Ezek tehát, azt vélvén, hogy Illésházy nádor, kit ez iránt több ízben megkértek volt, nem sürgeti ügyöket a királynál elég 1609. erélylyel, 1609-ben, febr. végén Homonnay Bálintot s a felső-magyarországi rendeket és városokat is felhívták, ügyekeznének abbeli kívánataikat, hogy II. Miksa császár engedményei teljesen holyreállíttassanak, mind a királynál, mind a nádornál előmozdítani s magyar hadaknak netalán ellenök küldetését meggátolni. Kassa városától azt vették válaszul, hogy gyűlés most nem lévén, nem áll hatalmukban

[1]) Corp. Jur. Hung. I, 656. A törvénykönyv javításáról szóló végzés kihagyatott a decretuinból. Az elveket, melyek szerint a rr. e javítást eszközleni kívánták közli Batthyány: Leges Eul. I, 664. Acta Coron. Matth. 46. kövv. A koronaörök választásáról tudósit maga Révay, a koronáról s a magyar monarchiáról írt becses munkájában Schwandtnernél II, 475.

[2]) Péterfynél: Com. S. Hung. II, 191.

kérelmeiknek megfelelni; a jövő gyűlésen mindazáltal nem· mulasztják el azt részükről lehetőleg támogatni. Hihetőleg e válasznak is volt arra befolyása, hogy a horni rendek, Illésházynak és Thurzó Györgynek tanácsai szerint, a fegyvert letéve, Mátyásnak valahára szintén hűséget esküdtek, s békés úton ügyekeztek megnyerni, mi kívánataikból még teljosíttetlen maradt [1]).

Erre még 1609 folytában lőn alkalmok. A bécsi béke- niésházy kötés és a pozsonyi szövetség fő eszközlője, Illésházy István nádorhalála. nádor, május 5-kén meghalálozván, Mátyás a múlt évi törvények szerint nádorválasztás végett nov. 1-jére országgyűlést hirdetett, melyen, mint mindjárt elmondjuk, az osztrák rendek ügye is szőnyegre hozatott. Mi a gyűlés főtárgyát illeti: az udvar mindenek előtt az iránt tett kísérletet, vájjon nem lehetne-e teljesen mellőzni a nádort, s helyette egy világi személyt nevezni kir. helytartóvá? De mivel a rendek semmi módon nem akartak megnyugodni a nádori tiszt mellőzésében, az udvar ismét azon törte a fejét, vájjon nem lehetne-e megváltoztatni a nádorválasztás módozatát? Miután a nádorválasztóról legelőször intézkedett 1439-ki 2-dik törvényczikk csak azt rendeli, hogy a nádort a király az ország rendelnek egyező akaratával válaszsza, a király most, ellenére a múlt évi törvénynek, azt kívánta, hogy az ország jelölje ki a négy egyént s azok közöl ő választhassa meg a nádort. A czél szemlátomást az volt, hogy kathol. vallású egyénre ruházhassa e fő méltóságot. A még mindig többségben lévő protestáns rendek azonban attól tartván, hogy a választás ezen modora mellett alig fogna valaha az ő vallásukbeli egyén e polczra jutni, szigorúan ragaszkodtak a múlt évi törvényhez. A viták e fölött öt egész hétig folytak a király s a rendek között.

Az udvar végre meggyőződvén, hogy törekvéseiben nem egyenes módon érhet czélt, fondorlathoz nyúlt. A

[1]) Ld. az ezen tárgyra vonatkozó okmányokat Katonánál: XXIX, 189. kövv.

belső titkos tanácsosok sugallata szerint Thurzó György deczember 1-jén a királyhoz hivatott, s ennek jelenlétében egy tanácsos ezeket olvasá fel előtte: „Emlékezhetik Nagyságod, miképen ő felsége e diéta előtt a magyar tanácsosok által néhány czikkelyt íratott, melyeknek elseje a nádorról szól. Ő felsége tárgyalásba vétette, vájjon mi volna előnyösebb: világi helytartót-e vagy nádort választani; s maga uraságod is javasolta a világi egyéniséget. De mivel a rendek a nádorválasztást sürgetik: abban ő felsége is megegyez. De nem akarná ő felsége, hogy e tisztséget a király akarata ellenére nyerné el valaki; vagy hogy a nádorválasztás régi módja által a királyi jog magának a magyar nemzetnek kisebbségére mellőztetnék. Ő felségének szabadságában áll ezt vagy amazt kinevezni. Tapasztalván mindazáltal sokféle ügyekben tekintetes uraságod hűségét, s bízva őszinteségében, minden mások előtt önt akarja e tisztségre előmozdítani, feltéve, hogy ügyessége által eszközölje ki a rendeknél, hogy ezek önt másokkal együtt kijelöljék, s a választás, miként elődei alatt, ő felségének hagyassék. Ha ezt· kieszközli, biztosítja önt ő felsége, hogy megválasztatásában kegyelmesen megegyez, feltéve, hogy a többi feltételeket is aláírja, s ő felségét a kö - vetkezőkről térítvény által biztosítja: 1. hogy ő felségét azokban, mikőt, méltóságát s tekintélyét illetik, meg nem rövidíti,s azokba nem is avatkozik; 2. gondja lesz reá, hogy az egyházi rend és világi katholikusok jogaik, javaik is szabadságaikban fentartassanak; 3. hogy a Bocskay idejében elvett javak, a múlt végzések szerint tényleg visszaadassanak: 4. hogy ő felsége többi országainak semmiféle ügyeibe sem avatkozik, sem őket ő felsége ellen pénzzel vagy tanácsosai nem támogatja; mert Starczernek (az osztrák protestáns rendek megbízóttának) utasításából tudatik, hogy ez az ő, Thurzó, véleménye szerint küldetett ide s akarnak még más követek is eljőni; 5. hogy ő felsége határozata Forgácsra nézve létrehozassék; 6. ha a kívánt választási

módozat el nem fogadtatnék, ezen előterjesztés csak ezen esetre szoríttatik, a jövőben a régi szokás tartatván meg“ [1]).

Mit válaszolt ezekre Thurzó, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy a rendek egyátaljában nem akartak elállani a régi választási módozattól. Bizonyos az is, hogy Thurzót a rendek nagyobb része óhajtá nádornak. A király más nap, (decz. 2-kán) még az esztergomi érseket is feDzólíttatá, hogy tartson e tárgyban még egy értekezletet a bizodalmasb tanácsosokkal. Forgách bíbor nők a kalocsai, zágrábi és bosnyai főpapokat, a bánt s Dóczy Andrást gyűjté e végre magához. S ezen urak abban állapodtak meg, hogy bár nem hiányzanak az okok Thurzó választása ellen; őt mindazáltal alig leiietne mellőzni, mert megtörténhetnék, hogy a rendek erőszakosan is megválasztván egyenesen feltolják ő felségére, hogy erősítse meg. Egyébiránt javasolják, kívánja ő felsége érdescbben is a rendektől, hogy ők jelöljenek ki s a király válaszszon. De ha ez nem sikerűi, s Thurzót ő felsége kijelöli, kötelezzék őt, hogy a kathol. vallás és ő felsége érdekeit nem fogja megcsorbítani. Hogy csupán eretnekek jelöltessenek ki, nem tanácsos. Ha a vegyesen jelöltek közöl Thurzó nyer legtöbb voksot: jó, elérte amit keresett; ha kisebbségben marad; még jobb, mert ő felsége kívánsága teljesűlend a kathol. nádorban [2]).

Mátyás miután deczemb. 3-kán még német tanácsosaival is tartott értekezletet, deczemb. 5-kén kelt leiratában válaszolva a rendeknek felterjesztésére, csodálkozását fejezte ki a felett, hogy egynémelyek, nem véve tekintetbe az ő kegyességét, melynél fogva több kérelmeiket megadta, a végzések és a királyi jog ellenére, oly makacsul ragaszkodnak kívánatukhoz. Nehogy azonban e miatt az országgyűlési tárgyalások fenakadjanak: megegyez ugyan a rendek választásában, de azon óvással, hogy a kiválvi jog amiatt

[1]) Jászay Okmánygyűjt.
[2])U. o.

csorbulást ne szenvedjen; kiköti ennél fogva, hogy a nádorválasztás után, e választás módozata még egyszer tárgyalásba vétessék s a jövőre pontosabban meghatároztassék.

A rendek azonban erre más nap fájdalmukat nyilvánították ezen leirat felett, mely az ország jogait kétségbevonja, holott a múlt országgyűlésen világosan meghatároztatok a nádorválasztás módozata olyképen, hogy ő felsége négy egyént jelöljön ki a kik közöl a rendek egyet választszanak. E módozatot nemcsak követte már maga ő felsége, hanem a többi törvényekkel együtt szentesítette is, mitől tehát, mint törvénytől nem lehet elállniok. E törvényben még az is meg van határozva, hogy a nádor halála esetében, ha ő felsége új nádorválasztást intézni nem akarna, az országbíró, vagy ennek híjában a tárnokmester tartozzék nádorválasztó országgyűlést hirdetni. És valóban nem látják mi kisebbség hárulna a királyra e módozatból, mely neki jogot ad nemcsak négy személyt kijelölni, hanem még a választottat is megerősíteni. Kérik tehát őt nyugodnék meg minden feltétel nélkül hű rendei törvényes kívánatában.

Ugylátszik azonban csakugyan őszinte kétely uralkodott némelyekben az udvarnál az iránt, vájjon az volt-e hajdan is a nádorválasztás módozata, melyet az 1608-ki törvény, melyre most a rendek hivatkoznak, meghatározott. S Krenberg cabineti titkár ő felsége parancsára felszólítá Himmelrich Tiborcz m. kir. udv. titkárt, tudná meg hitelesen, mily módon választatott meg nádorrá gróf Nádasdy Tamás. Szólítsa fel tehát titkon ő felsége nevében Istvánffy Miklós alnádor urat, ki, mint mondatik, már Nádasdy választásakor is az udvarnál volt légyen, tenné le a feletti vallomását valamely káptalannál, s azt hitelesítve küldené meg azonnal ő felségének[1]). De bár Istvánffy beteg lévén az iratot el nem készíthette, Mátyás deczember 7-kén végre csak megtette a kijelölést. A katholikusok közöl ismét Erdődy

[1]) Mind az itt említett okmányok Jászay Okmánygyűjteményében.

Tamás és Forgách Zsigmond, az evangélikusokból pedig Thurzó György és Széchy Tamás lőn kijelölve, kik közöl a rendek még az nap közfelkiáltással Thurzó Györgyöt választák meg az ország nádorává [1]).

Az utóbb alkotott törvények közöl megemlítendők, melyek rendelik: hogy aBocskaynak a török által adományozott korona, mely a nem rég elhalt Homonnay Bálint kezébe jutott, minden visszaélés megelőzése végett ennek örököseitől lefoglaltatván, a kincstárba tétessék; hogy Bocskay adományai, melyek nem az általa bírt megyékben vannak, megsemmisíttessenek; hogy a hajdúknak Bocskay által adott nemesi s birtokjogok, a nádor által bővebben megvizsgáltatván, a következő országgyűlésig függőben maradjanak. A külföldi katonaságról szóló múlt évi törvényezikk úgy értelmeztetett, bogy a végházakban ezután is lehetnek ugyan külföldiek az őrség között, de mindenesetre magyar kapitányok alatt. Adó fejében minden kaputól, — melyek mindenike alatt négy telkes jobbágy vagy 12 zsellér számíttatott, — 3 frt, a koronaőrök dijául s egy illendő országház építésére 1 frt rendeltetett beszedetni. Minden fölmerülhető szükség esetére az említett módon értelmezett minden négy kapu után egy lovas tartassák fegyverben; s e katonaság évenkint kétszer szemle alá vétessék [2]).

Mialatt ezen s a megalkotott többi számszerint 77 törvény felett folyt a tanácskozás, mint említők, az osztrák protestáns rendek is újra kikérték vallási szabadságuk ügyében a magyarok közbenjárását; sőt most az osztrákokon kivid még Stiria, Karántföld és Krajna protestánsai, mint hitsorsosok, szomszédok és barátok, kik Tót- és Horvátország védelmében gyakran a magyarok mellett küzdöttek, amazokat miig meg is előzve, már november 4-kéről kérték a magyar rendeket, könyörögnének érették, oly módon

[1]) Katonánál: XXIX, 226. kövv.
[2]) Corpus Jnr. Hung. I, 673.

mintha azt felhívás nélkül, csak önszántukból tennék, a királynál, hogy vesse magát közbe Ferdinánd főherczegnél, miszerint vallásukra nézve ők is ugyanazon szabadságnak örvendhessenek, mint szomszédaik. Tíz nappal később levél, pár hét múlva pedig követeik által Ausztria protestáns rendéi is újra figyelmeztették Thurzó Györgyöt s a többi magyar evangélikusokat, miszerint „vallási ügyök a kötött szövetségnél fogva, Magyarországot is közelről érdekli, s közös czéljokat csak egymás kölcsönös támogatása által eszközölhetik“; s valamint elébb Magyarországnak, súlyos körülményei közt, a korona visszahozatalában ők tettek hasznos szolgálatokat, úgy most viszont a magyaroktól várnak gyámolítást. Nem is késtek a magyar rendek a királynak elejt be terjeszteni, hogy miután a pozsonyi szövetséget a polgári rend is együtt írta alá a többiekkel, azt is hasonló engedményben részeltesse ő felsége, minőt az úri és nemesi rendnek már megadott. De Mátyás akként válaszolt, hogy ez nem magyar, hanem merően osztrák ügy lévén, a magyar országgyűlés elejébe nem tartozhatik; mindazáltal e közbenjárásra tekintettel leend annak további tárgyalásánál Ausztriában. A rendek ennél egyéb választ nem nyerhetvén, hogy legalább kijelentsék, miképen a pozsonyi szövetség czéljául a népek sérelmeinek orvoslata volt kitűzve, s ennek kiszközlését közös ügynek tekintik, a 42-dik törvényezikkelybe beiktatták, hogy „az Ausztriával és Morvával ő felsége hozzájárulta által kötött szövetséget érvényben fen tartani és s'rtetlenül teljesíteni kívánják“ [1]).

Ennél többet nem is tehettek volt szövetségeseik érdekében a magyar rendek, kik különben is sajnosán kezdék már tapasztalni, hogy azon remények, melyeket Mátyásba s a koronázás előtti czikkelyekbe vetettek, Magyarországban is több tekintetben meghiúsulnak. Vallási ügyben most nem igen volt panasz; mert az erre vonatkozó törvények pontos

[1]) Katonánál: e. h 203 — 225.

megtartása felett erélyesen őrködött Thurzó nádor. Annál inkább panasz merült fel az iránt, hogy az udvari német tanácsosok és kormánytestületek most sem szűnnek avatkozni a magyar ügyekbe.

A magyar kir. tanács e panaszoktól indíttatva, szept. 7-kén egy erélyes felterjesztést intézett Mátyáshoz. „Emlékezni hiszik ő felségét arra, miképen nem cs ik a bécsi békekötésben végeztetett: hogy ő felsége Magyarországot és kapcsolt részeit benszülöttek által fogja kormányoztatni, s azért mind a nagyobb mind a kisebb hivatalokat ily alattvalókra ruházni; hanem utóbb is közakarattal végeztetett az ország törvényeiben, hogy a kormányzat átalakíttassák s különösen a magyar'tanács méltósága s a kauczellária tekintélye tényleg helyreállittassék; hogy a magyar folyamodók ne legyenek kénytelenek ügyeikben más nemzetbeli tanácsosokat s titkárokat felkeresni; sőt ha felkeresnék, ezeknek intézkedései érvénytelenek legyenek.

És még is számos a panasz a törvényekhez ragaszkodó folyamodók részéről, hogy ügyeikben majd a hadi tanácshoz, majd a német udvari kamarához utasíttatnak. Oda jutott a dolog, hogy immár nem tudják magokat mihez tartaniok: a magyar kormányszék ügyökben nem intézkedik, ha pedig a német kanczelláriákhóz folyamodnak, törvénysértést követnek el s ezért kárukat is vallhatják. Miután tehát jelenleg állandó magyar tanács van ő felsége oldala mellett, s ennek tagjai felelősek lesznek eljárásukért az országgyűlésnek: kérik ő felségét, ne tűrje tovább ama visszaéléseket, alkosson rendet, hogy a magyar ügyek csak a magyar tanács és kanczellária által tárgyaltassanak s intéztessenek [1]).

Néhány héttel az országgyűlés előtt megérkezett vala- Törökkő, hára a török követség is, melylyel a zsitvatoroki békeokmány vétség, szerint a szultán viszonozni tartozott a magyar király ajándékvivő követségét. A követ, Ahmed basa, ki most az ajándékvivő

[1]) Jászay Pál Okmánygyűjteménytíböl.

dékokon felül még a zsitvatoroki béke megerősítését is magával hozta, szeptember 20-kán 500 lovas kíséretében, nagy fénynyel vonúlt be Becsbe, hol a királytól negyed napra nyert meghallgattatást. Az ajándék, melyet hozott, bogiáros kócsagtollból, pár aranyos szerszámú nemes lóból, s perzsa szőnyegekből állott, mik összesen 3000 tallérra becsültettek. Miután Bécsben dolgát elvégezte, Rudolfnál is tisztelkedett Prágában, ő lévén tulajdonképen a szerződő fél a zsitvatoroki békében. Rudolf, egyszeri fogadás után, nov. 28-kán lepecsételt levélben küldé hozzá Leuchtenberg és Sultz grófok által a szultánhoz intézett válaszát, tudtára adatván egyszersmind, hogy már haza indulhat. A követ, azonban, bár egy bársonynyal béllelt, hat fogatú szép kocsit, több drága órát és ezüst edényeket kapott ajándékul, igen rósz néven vette, hogy ily módon bocsáttatik el, s mind addig nem is akart távozni, míg a levél vele másolatban nem közöltetett s a császár neki búcsú-kihallgatást nem adott. Bécsben, úgy látszik bővebb értekezletek tartattak még a követtel a hódoltság ügyében, melyet sem a zsitvatoroki biztosok, sem Illésházy nem tudtak teljesen bevégezni a budai basával [1]).

A hódoltság ügyének a haza érdekei szerint való elintézésénél nem kisebb gondja volt Thurzónak arra, hogy valahára az osztrák protestánsok ügye is jó véget érjen. Ő odafordítá törekvését, hogy a király, miként a protestáns rendek kívánták, egy újabb ünnepélyes rendeletet adjon ki, mely által a városi és falusi nép vallásszabadsága is oly módon biztosíttassák, mint az uraké és nemeseké a múlt évi márcz. 19-kén kiadott rendeletben. Mátyás azonban, nehogy ilyféle engedékenység miatt római királylyá választatása, mi most törekvései fő tárgyát tette, a kath. választó fejedelmeknél akadályokra találjon, újabb rendeletet kiadni semmikép sem akart, s elegendőnek vélte a közbenjáró nádor

[1]) Vischer levelei Hatvaninál: IV, 39. kövv. Illésházy lev. közli Ipolyi Arnold az Új Magy. Muz. 1831-ki deczemb. güz. 158. 1.

előtt élő szóval kijelenteni, miképen eltökélt akarata, hogy vallása miatt üldözést, a hivatalokban mellőztetést senki se szenvedjen, s az uraknak és nemeseknek adott vallásszabadságban a városok és falvak népsége is osztozzék. Thurzó, a királytól eziránt felhatalmaztatván, annak ezen nyilatkozatát febr. 22-kénmind élő szóval előadta, mind iratban is átnyújtotta az egybegyült protestáns rendeknek, intvén, kérvén őket, elégednének meg ezen engedménynyel, mely a király jó akarata mellett ez időszerint eléggé biztosítja igényeiket [1]).

A fáradhatlan buzgalmú nádor itthon is nagy gondot fordított vallásfelekezetének megszilárdítására, s egyházi kormányának rendezésére, mi végett márczius végén 1610-ben hitfeleivel Zsolnán zsinatot is tartott. E gyülekezet, mely az éjszaknyugati tíz vármegyét képviselte, e megyékben három egyházi kerületet alkotott, s az 1608-ki koronázni előtti törvény engedménye szerint mindegyikbe külön fő felügyelőt, — superintendenst. — rendelt, azoknak egyszersmind hatáskörét, kötelességeit is részletesen szabályozván. Ezen egyházrendezésnek természetes következése lett, hogy a protestánsok, aminthogy a bécsi béke által biztosított jogaik is úgy kívánták, végkép kisiklottak a kath. püspökök és sz. székek hatósága alól; az úgy nevezett „census cathedraticus“ adót pedig megszűntek fizetni a kath. főpapságnak. Forgách bíbornok-érsek ennél fogva, valamint elébb a vallási szabadságot megalapító törvényeknek, úgy e zsinat intézkedéseinek is ellenmondóit; miből aztán heves tollharcz támadt a kath. és evang. papság között, melyben amazok közöl Pázmány Péter jezsuita, emezekből Lányi Illés tűntek ki leginkább,

De a lángbuzgalmú Pázmány nemcsak tollal, hanem élő szóval is hatalmasan gyámolította a kath. egyház ügyét. Idegen az erőszakos kényszerítéstől s üldözéstől, miről tudta,

[1]) Katonánál: XXIX, 282. kövv.

hogy csak az ellenfélnek szolgál erkölcsi hasznára, egyházi beszédeiben elragadó ékesszólása, magán társalkodásban ritka rábeszélő tehetsége által kivált a főbb családokat ügyekezett visszaterelni a kath. egyház kebelébe, úgy vélekedvén, hogy azokat a nép is követendi. így lőn, hogy az urak s nemesek közöl évenkint mind többen, — köztök Eszterházy Miklós és Ferencz, Forgách Zsigmond, Homonnay György, Pálfy István és sokan mások visszatértek a kath. egyház kebelébe [1]).

Rudolf az események kényszerűségében, minél fogva Magyarországot, Ausztriát és Morvát Mátyásnak kellett átengednie, még azután sem tudott megnyugodni, midőn minden józan értelmű meg volt győződve, hogy a befejezett tényeket megváltoztatni többé nem lehet. Eleinte kórságos szenvedélyeinek még korlátlanabb kielégítésében keresett magának szórakozást a kiállott lelki hánykódások után; az alchimiába, óracsinálásba annyira eltemetkezett, hogy senkit, még titkos tanácsosait sem bocsátá magához, s ezek azzal fenyegetőztek, hogy udvarát mindnyájan elhagyják). Utóbb az osztrák protestáns rendek pártoskodása reményt ébresztett benne, hogy Ausztriát és Morvát ismét a maga uralma alá vonhatja, mi végett a pártos rendekkel, mint már említők, erősen kezdett fondorkodni. Családja tagjai közöl most egyedül Leopold föherczeg, passaui püspök, a stájer ág egyik tagja, iránt viseltetett bizalommal; őt nevezte ki tanácsa elnökévé is; mert Ferdinánd, mióta meggyőződött, hogy Mátyást ellen nem súlyozhatja, nehogy örökösödési igényeinek ártson, szintén visszahúzódott Rudolftól.

Mátyás ama fondorlatokban, melyeket Rudolf a pártos osztrákokkal űzött, fejedelmi háza veszedelmét látván, min-

[1]) Katonánál: XXIX. 283. kövv. Kazy: Hist. R. Hung. I, 96.

[2]) Ilire Majestaet habén niemand auch dér Ratten keinen fürgelassen; befinden sich mit ihren Alchimisten und andern Laboranten zu sehr occupirt. Vischer lev. Hatvaninál IV, 36.

den módon kibékülni kívánt bátyjával. Kész volt ünnepélyesen meg is követni őt, ha viszont Rudolf őt abban, mit neki egyszer átengedett, fentartani ígérkezik[1]). De mind ez szintoly kevéssé vezetett czélra, mint Mátyásnak 1609-ben, februárban és szeptemberben Prágába intézett követségei, melyeknek részben azon segély iránt is kellett volna a császárral s a cseh rendekkel egyezniük, melyet Csehország, a régi egyesség szerint, némely magyarországi végházak fentartására adni köteleztetett[2]). A kölni érsek s választó fejedelem az 1609-ki deczemberben Rudolfot meglátogatván, őt végre hajlandóbbá tette a kibékülésre, mit egyébiránt vele most azon körülmény is szükségesnek láttathatott, hogy már a cseh és sziléz rendek is mindinkább megunták kormányát s a többi örökös tartományokkal és Magyarországgal szintén egyesülni kívántak. Rudolf tehát megegyezett, hogy a következő évben a spanyol király, a mainczi s kölni érsekek s Albert főherczeg németalföldi kormányzó közbenjárásával a kibékülés végett értekezlet tartassák [3]). Az említett két érsek, kikhez még a szász választó s Julius braunschweigi herczeg és a spanyol király s Albert főherczeg követei is csatlakoztak, szept. 10-kén (1610) valóban létre is hoztak a testvérek közt egy szerződést, mely szerint Mátyás a császárt megkövetni, s őt a ház fejének s a maga felsőbbjének elismerni, ez pedig átengedett országaiban s tartományaiban amazt békében hagyni és szükség esetében segíteni köteleztetett[4]). De Rudolf, ki gyengeségében a közbenjárók tekintélyének, s nyomos előterjesztéseiknek ellentállni nem mert, a conferentia szétoszlása után ismét újabb viszályokra adott okot. Bár Mátyás őt a végzés szerint megkövette, ő

1) Vischer lev. Hatvaninál IV, 37.

[2]) U. o. 39. 40. ’

[3]) Ugyanaz u. o. 42.

Heinrich Julius, Herzog zu Braunschweig.· Bericht von dér Vergleichung zwischen Rudolf u. Mathias. Helmstadt 1611. Révay Schwandtnernél II, 800. Katona XXIX, 310.

még,· sem bírta megfékezni boszúindulatát, s most a nélkül, hogy öcscsétől valamely sérelmet szenvedett volna, az 1608-ki egyesség ellenére, Leopold főherczeget akarta utódává tenni Csehországban. Leopold egy zsoldos haddal már deczemberben dúlva, pusztítva tört be Felső-Ausztriába, onnan pedig 1611 elején Prága alá ment hadaival, s azt Rudolf titkos megegyeztével megszállotta.

A csehek, kiktől 1608-ban, miután Rudolf által megnverettek volt, fenyegetésekkel is alig bírta Mátyás kieszközleni, hogy királyukká jelöltessék, végre belátták és sajnosán is érezték akkori konokságuk bal következményeit; most tehát önmaguk hívták be Mátyást Leopold ellen, ki fegyverhatalommal akarta magát feltolni királyukká, s kitől nem ok nélkül féltették azon vallási szabadságot is, melyet Rudolftól 1608-ban, s ismét 1610-ben kierőszakoltak. Mátyás, saját érdekeitől is ösztönöztetve, nem késett hadait Csehországba vezetni; s miután közeledtére Leopold visszavonult, a hozzá csatlakozott csehek által márcz. 24-kén ünnepélyesen bevezettetett Prágába. A csehek most Thurn gróf vezérlete alatt önmaguk kényszerítették Rudolfot a lemondásra, Mátyást pedig, miután mind újabb mind régibb szabadságaik s kiváltságaik fentattását esküvel fogadta, máj. 23-kán királyukká koronázták. Rudolf 300 ezer tallérnyi évdíjjal és négy cseh uradalom birtokával nyugalomba tétetett [1]). Ő azonban, ki elébb a hatalom birtokában, avval czélszerűen élni nem tudott, s a kormány gondjai helyett hasztalanságokra vesztegette minden idejét, nélkülözni nem tudta a hatalmat, s bútól, szégyentől megemésztve, már a következő (1612-dik) évi január 20-kán meghalálozott. Nőtlen lévén, törvényes gyermeket nem hagyott maga után. — Mátyás is csak most, decz. 4-kén, (1611) 54 éves korában lépett házasságra Anna főherczegasszonynyal, unokabátyja, a tiroli Ferdinánd, leányával.

[1]) Pethö Gergely Krónikája. — Kazy: Hist. K. H. 98. Dobner: Monum. II, 319. Katona 385. kövv.

II.

Mialatt e viszályok Rudolf és Mátyás közt folynak vala, Erdélyre is bajos idők nehezedtek az utolsó Báthory kormánya alatt. Fejedelmei közt Erdélynek alig volt oly féktelen zsarnoka, mint Báthory Gábor. Önkényes, ledér, kegyetlen, minden felekezetet fölingerlé maga ellen. A háborúságoknak mindazáltal, melyek 1610-ben kezdődtek, még sem annyira a fejedelem egyéniségében, mint a bécsi udvar azon törekvésében keresendő valódi s közvetlen oka, melynél fogva a hatalma alól Bocskay fölkelése által kisiklott Erdélyt ismét magához rántani ügyekezett. A fejedelem erkölcsei s a tartományban azok miatt támadt elégületlenség a bécsi udvarnak csak alkalmat nyujtának a régi tervek s törekvések újabb megindítására. Mátyás azon szerződést, melyet Illésházy Báthoryval 1608-ban augusztus 20-kán Kassán kötött, csak azon reményben s föltétel alatt erősítette meg, hogy Báthory iránta szintoly alattvalói hűséggel fog viseltetni, mint Rákóczy Zsigmond. Mihelyt pedig észrevette, hogy a fejedelem inkább a török, mint az ő jóakaratát s pártfogását keresi, kéz alatt ő is szítogatni kezdé az clégületlcnscget, leginkább a Rákóczy alatt visszatért jezsuitákat, s az iránta hűséget fogadott Serbán Raduly oláh és Constantin moldvai vajdákat használván erre eszközül *)·

E fondorlatok erősebben működésbe tétettek 1610eleje óta, midőn Báthory a török barátságának biztosítása végett Bethlen Gábort Konstantinápolyba követéül küldé. Ez alatt történt, hogy Kendy István cancellár, a három Kornis, Boldizsár, György és Zsigmond, Sennyey Pongrácz, Borbély János, Sarmassághy Zsigmond, s többen mások, jobbára kathol. vallásúak, kiknek sérelmeit a fejedelem még avval is tetézte, hogy közölök többek nejeit vagy leányait elcsábít-

[1]) Mátyás lev. Albert föhghez 1611-ki aug. 28-ról Hatvaninál: IV, 45.

ván, családjuk becsületét meggyalázta, élete ellen esküvőnek össze. De a szándék idején elavultat ott: Kornis Boldizsár és György elfogattak s kivégeztettek; a. többiek Magyarországban kerestek menekülést. Ugyanekkor a jezsuiták is félvén a fejedelem boszújától, Havasalföldre futottak. Báthory ebi en részességük világos bizonyságát látta, miért is gyula-fehérvári házukat lefoglalta, s a kevéssel utóbb ugyanott tartott országgyűlés által oly végzést alkottatatt, mely minden katholikus papot kitilta Erdélyből [1]).

Mátyás, a Magyarországba menekült uraktól is sürgettetvén, azonnal közbelépett. Megbíztából Thurzó nádor a tat asz végén Szatmárba sietett s e város és Tasnád között személyesen is találkozott a fejedelemmel. Az értekezlet azonban, melynek részleteiről nincs egyéb tudomásunk mint, hogy Báthory a kifutott urak kiadatását követelte, nem vezetett eredményre; sőt kevésben múlt, hogy a belháború lobbot nem vetett: Báthory a hajdúságot gyűjtő táborába, Thurzó pedig augusztus elején Kassán kis-országgyülést tartott s a nemesség felkelése iránt alkottatott végzést. Magi csy Ferencz kassai főkapitány'és Sennyey Miklós uraknak mindazáltal sikerűit a kitörést meggátolniok, s közbenjárásuk által oda vinniük a dolgot, hogy a király s a fejedelem közt aug. 15-kén újabban szerződés köttessék

E szerződést a király részéről Thurzó György nádor, Forgách Zsigmond országbíró s felső-magyarországi főkapitány, Czobor Mihály, Pethe László, Alaghy Ferencz tanácsosok, Hotí'mann György és Pécsy Zsigmond kamarai tanácsosok s több más felvidéki urak; az erdélyi fejedelem részéről pedig Imreffy János, Sennyey Miklós és Prépostváry Zsig-

[1]) Sepsi Laczkó Máté Krón. gr. Mikónál: III, 125. Bójtliy: De reb. gest. Gabr. Bethlen. Engel monumentáiban 272. kövv. Kazy I, 99. Katona: XXIX, 324. Hídvégi Miké Ferencz erdélyi históriája.

[2]) Sepsi Laczkó Máté e. h. Zavodszky Katonánál: e. h. 329. Mikó Ferencz: e. h. A kassai rendek felelete aug. 5-ról a nádor előterjesztésére. Jászay Pál Okmánygyűjt.

mond, az említett napon valóban meg is kötötték. Megújíttatott mindenek előtt az Illésházy István által 1608-ki aug. 20-kán kötött szerződés, mely által Báthory magát a bécsi békekötés pontos megtartására kötelezte, s lemondott igényeiről Káliéhoz, Nagybányához. Rendbe hozattak azután a hajdúság panaszos ügyei, s végeztetett, hogy ha a hajdúk ezentúl bár melyik fél részéről valamely zendülést tennének, mind a két félen lévő rendek tartozzanak ellenük támadni s őket megbüntetni. A két félen lévő alattvalók kölcsönös jogsérelmeit egy tizenhat tagból álló bizottmány ítélje s orvosolja meg stb. stb. [1]).

A béke azonban mind a két részről csak színleges volt. Thurzó „Kassáról fölmegyen Bécsbe a királyhoz és ismét forral a fejedelem ellen[11]; Báthory pedig a szászokon önté ki haragját, kikre mind Báthory Endre bíbornok megöletése, mind azon ellenséges indulatuk miatt, melylyel „Básta György járásakor*', a városaikban menhelyet kereső magyarok ellen viseltettek, eleitől fogva boszús, újabb fondorlataik miatt pedig a bécsi udvarral és Ser bán Radulylyal, a dühösségig fölingerűlt vala. Mindenek előtt a szebenieken óhajtó boszúját tölteni. Városukat tehát csellel hatalmába ejtvén, feldúlatta, a tanácsbelieket elfogatta, s a deczember 22-re egybehívott országgyűlés által, mint hűtleneket halálra Ítéltette; de utóbb még is 56 ezer frt váltságdíjért szabadon bocsáttatta. Szebenből, miután benne erős magyar őrséget hagyott, a polgároktól pedig fegyvereiket elszedette, Oláhországba Serbán Raduly ellen vezette hadait, s őt az ellentállásra készületlent, Moldvába szalasztván, tartományát három hónapig iszonyúan pusztíttatta [2]).

A megfutott Serbán szintúgy mint a szászok Bécsben a királynál sürgettek segélyezést. Kérelmeiket mind a Bá-

[1]) Jászay Pál Okmánygyűjteményében.

[2]) Sepsi Laczkó Máté: e. h. 127. Nagy Szabó Ferenez Memórialója gr. Mikónál I, 103. köv. Felmer: Hist. Trans. 216. Hídvégi Mikó Ferenez e. h.

thoryt személyesen gyűlölő Thurzó nádor, mind Forgách Ferencz érsek-kardinál támogatta, ki nemcsak azért kívánta megbuktatva látni Báthoryt, hogy aztán a kath. vallás szabadságát Erdélyben helyreállítsa, hanem mivel öcscsének, Forgách Zsigmond országbírónak s felső-magyarországi főkapitánynak óhajtá megszerezni a vajdaságot. Mátyás, miként fentebb elbeszéltük, épen ez időben volt ugyan elfoglalva második csehországi hadjáratával, még is annál hajlandóbb lőn felhasználni az alkalmat Báthory megbuktatására, mivel értesült, hogy a török is rósz néven vette ennek betörését Oláhországba; midőn tehát maga Csehországba indult, a hadjárat elintézését a nádorra bízta, fővezérévé pedig Forgách Zsigmondot nevezte ki.

Az ellenséges tervek azonban hamar tudtára estek Báthorynak. Ő tehát április elején Oláhországból zsákmánynyal terhelve Szebenbe visszatérvén, Deáki Mártont, hogy oláhországi hadjáratának okát adja, és Mátyás hadai ellen, ha általok megtámadtatnék, segélyt kérjen, a Portára küldötte; Nagy Endrét pedig mintegy 12 ezer hajdúval zsoldjába fogadta, s mihelyt Szeben alá érkezett, Brassó vívására küldötte. Brassó ugyanis, nehogy Szeben sorsára jusson, erélyes király-bírája, Weiss Mihály vezérlete alatt az engedelmességet megtagadta s bízva a segélyben, melyet egy részről Magyarországból, más részről a tartományába visszatért Serbán Radulytól várt, élethalál harczra szánta el magát a zsarnok fejedelem ellen. A hajdúk azonban nemcsak semmi kárt nem tettek a városban, sőt Wciss által megveszteget-tetvén, s mint látszik, Thurzó nádor titkos működése által reábíratván, nem sokára végkép elhajoltak Báthorytól s hazamentek. Még nagyobb örömet szerzett a hajdúk távoztánál a városban az, hogy Serbán Raduly, a vele kötött szövetség értelmében junius vége felé 7000 lovasból s 1500 gyalogból álló hadaival megérkezett s a város alatt táborba szállt. Báthory, tudván hogy Magyarországból is minden órában várhatja megtámadtatását, nehogy egyszerre két ellenség

legyen nyakán, mintegy 12 — 15 ezernyi haddal haladék nélkül Raduly ellen indult. De a szerencse most nem kedvezett fegyverének: juh 8-kán egy véres ütközetben megveretett, főtanácsosa s féktelenségeinek legyezője, Imrefy János több ezer fegyveresével elesett, maga Kőhalmon keresztül, annak királybírájától, a vele jó barátságban lévő Weirauch Dávidtól segittetve, csak bajjal menekülhetett vissza Szebenbe, hol távoztakor erős őrséget hagyott volt.

Báthoryt most nagy veszély környező. A fölött hogy számos úr, kiket elébb féktelenségei, családjaik meggyalázása által sértett meg, a boszúállás óráját megérkezettnek látván, Serbánhoz s a brassaiakhoz csatlakozott, június 29-kén mintegy 20 ezernyi sereggel már Forgách "Zsigmond is megindult Kassáról. Vele voltak egyebek közt Homonnay György, Dóczy Endre, Czobor Mihály, Pálfy István, Keczer András, Rákóczy Lajos, P erényi György és Gábor, Lónyay István s mind azon erdélyi urak, kik a múlt évben Magyarországba menekültek. Forgách értekezésbe lépett Nagy András hajdúkapitánynyal is, ki aztán, úgy látszik, leginkább az által indíttatván, hogy maga a bécsi békekötés egyik főbb eszközlője, a protestáns Thurzó nádor állott a vállalat élén, juh 6-kán tíz ezer hajdúval a király zsoldjába állott, s a fejedelem Jáka, Szerestég és Kerek! kastélyait vette meg.

De Báthory, a békében garázda s féktelen, a veszélyben csüggedetlen erélyt is tudott kifejteni. „Minden városra és vármegyére levelét bocsátotta: hogy jó fizetést ád, ha valaki melléje áll mostani szükségében. Az egyéb hadaknak is pedig szép leveleket küldött vala: hogy késedelem nélkül melléje mennének, valakik áruló nevet viselni nem akarnak". A törökhöz segélyének s védelmének sürgetése végett újabban követeket külde, kik előadnák, hogy a nagy úr hűségében lévő tartományt a németek elfoglalni szándékoznak. Titkos ügynököket utasíta a Forgáchcsal egyesült hajdúkhoz is, nem kevésbbé ígéretekkel, mint annak híresztelésével izgatván közöttük, miképen a hadjárat csak azért intéztetik ellene,

hogy Erdély megigáztatván, a jezsuiták oda ismét hevítessenek, a protestánsok vallásszabadsága s a bécsi békekötés egyéb nyereményei eltörültessenek. A süker mindenütt követte ügyekezetét: a zsold kikiáltatván, a székelyek s más magyarok szép számmal gyűltek Szeben alá; a török segély iránt megnyugtató híreket vett; Nagy András és hajdúi, izgatásainak annál könnyebben hitelt adának, mivel szemeiket különben is sérté a szűz Mária képe, melyet Forgách lobogóira tűzetett, Forgáchtói tehát már Erdély szélein elhajlottak s megint Báthory zsoldjában állván, Pálfy Jánost, Bosnyák Tamást és Forgách Miklóst, kik Forgách Zsigmond után sietnek vala Erdélybe, Diószegnél megverték.

E közben Forgách Zsigmond miután a királynak aug. 1-jén kelt s a hadjárat okait fejtegető nyílt levelét kihirdettette, Erdélybe lépvén, Kolozsvárt és Gyulafehérvárt megvette. Aug. 4-kén már Szász-Sebesen találjuk, hirdetve a szászoknak, hogy szabadságot hoz nekik, „a legsúlyosabb szolgaság által elnyomottaknak“ s védleveleket ígérve mind azoknak, kik a király hűségére térnek Innen Szeben felé közeledett, és Serbánnal egyesülvén, azt vívni is kezdi vala. De mivel öreg lőszer hiánya miatt az erős városnak mit sem árthatott, hadai ellenben a ki-kicsapkodó fejedelemtől sokat szenvedtek, a város alól nemsokára elszállani kényteleníttetett. A koczka ezután egészen a fejedelem előnyére fordáit. Szeptember második hetében Nagy Endre a hajdúkkal Szász-Sebesre érkezett, hova Báthory is elejébe niegyen vala hadaival. Kevéssel utóbb Omer basa is „nem annyira Báthory Gábort tekintve, mint az országot és magát a Portát“ Törcsvárnál mintegy 30 ezer törökkel, tatárral, jött be; mi által Forgách helyzete igen veszélyessé vált. Egy felől Báthory s a hajdúk, más felől a török által nyomatván, szept. vége felé a székely föld és Moldva határait képző havasok közé menekült. Ott hetekig bolyongva, ha elkerülte is hada

[1]) Új Magy Muz. 1858. VIII. güz. 376.

az ellenség fegyverét, nem kerülhető el a még kínosabb éhhalált, míg nem mondhatlan fáradalmak s nagy veszteség után Mármaroson keresztül november második felében Kassára visszavergődhetett. Báthory e közben Bogaras felé vonúlt hadaival s ott a törökkel egyesülve Brassót kezdé vívni; de látván, hogy azt egykönnyen meg nem veheti, külvárosait fölégette s az egész Bárczaságot tűzzel vassal pusztította; majd a török segélyt haza bocsátván, maga Nagyváradra indult.

Míg Erdélyben ekként foly vala a háború, Magyarországra is átterjedt a háborgás. Egy sereg hajdú szeptember elején Tokajt kisérlé megütni; de a felső-magyarországi nemesség hada által, melyet Thurzó nádor az aug. végén Kassán tartott kis országgyűlésből [1]) fölülésre szólított, Ladánynál megveretett. A győztes nemesség ezután a hajdúkat saját székeikben akarta megfenyíteni; de most meg ők szenvedtek (szept. 13-kán), Böszörménynél vereséget. Október közepén hat ezer hajdú Kalló várát szállá meg Bosnyák Tamásra és Forgách Miklósra. A segélyért sürgetett nádor azonban az urak, nemesek s a városok hadával azonnal Tokaj alá siete, Széchy Tamást a Tiszán átbocsátá s Kallót általa október végén fölmenteté. — A táborban lévő rendek ez alatt hírét vévén Forgách Zsigmond szerencsétlen hadjáratának, nagyon felzúdúlták az „egymásra való rút hadakozás miatt“ Forgáeh és a nádor ellen, kiket arról vádolának, hogy személyes indokokból szítogatták e háborút. Thurzótól tehát nov. 2-kán beadott iratuk által követelték, kezdjen azonnal békealkut az erdélyi fejedelemmel, Forgách hadának visszatérő romjait pedig oszlassa, szét. Thnrzó nem mert ellenkezni a közakarattal, s bár a királytól segélyére küldött Dampierre pár ezernyi haddal már útban vala, nov. 20-kán valóban megkezdé az alkudozást, mely deczem-

[1]) A sárospataki krónika e gyűlésre a következő megjegyzést írja: „posuit in lingva (akarja mondani: a nádor lakatot vert szájokra, mert) a statusok kőkertben valának“.

ber 27-kén a következő szerződést eredményezte: a fegyvert azonnal mind a két fél tegye le; Báthory a jövő országgyűlésre teljes hatalmú követeket küldjön, kiknek közbenjöttével a béke állandóan megköttessék; addig is a hajdúk közt lévő paraszt jobbágyok uraikhoz küldessenek vissza, a régi hajdúk pedig lakjaikban nyugton maradjanak; az elfoglalt javak kölcsönösen visszaadatván, a károk is térittessenek meg [1]).

E fegyverszünet Mátyás király és Báthory közt megszüntette ugyan a további hadakozást, de sem Erdélynek nem adta vissza a békét, sem Mátyást nem gátolta Báthory megbuktatására czélzó törekvéseiben. Báthory Nagyváradija ráj Erdélybe visszatérvén, hadait 1612 elején a Bárczaságra vezette, s azt széltében-hosszában dúlván, számos kastélyt von meg, s azokba a szászok fékentartása végett őrséget helyeze; Hermán és Rosnyó mindazáltal daczolt hatalmával. A zsarnokon múlt évi veszélyei semmit sem javítanak, sőt a háború szerencsés kimenete még elbizottabbá tette őt. Már saját hívei ellen is féktelenkedni kezdett. Nagy Endre hajdúkapitányt, bizonytalan, mi okból, saját kezével ütötte le lováról s ölette meg aztán szolgái által. Mások szerint egy lakomában itatta őt le s úgy vétette fejét. A javíthatlant végre uralmának eddigi főtámasza, Bethlen Gábor is elhagyta, mivel Rosnyó vívásakor azt tapasztalá, hogy már ellene is gyanúval viseltetik s élete ellen törekedik. Midőn Báthory a Bárczaságról Szebenbe tért vissza, Brassó vívását a székelyekre bízván, Bethlen Déva várába, onnan pedig a temesvári basához menekült a zsarnok üldözései elől. Bá-

[1]) Mátyás lev. Albert főherczeghez aug. 28-ról és naplók Kassáról. Hatvaninál IV, 43. kövv. Nagy Szabó Fer. Memorialéja gr. Mikénél I, 104. kövv. Sepsi Laczkó Máté Krónika. U. o. III, 127. kövv. s utána a Sárospataki krónika. Történ. Tár. IV, 73. kövv. Böjthy: De Reb. gest. Gabr. Bethlen. Engel: Monuin. 272. kövv. Felmer: Hist. Trans. 216. kövv. Szalárdy: Siralmas Magy. krón. I. k. VI, rész. Miké Ferencz erdélyi históriája.

thory, tudván, mily nagy kedvességben van Bethlen a törőköknél[1]), nem ok nélkül kezdé ezután tőle félteni fejedelemségét, s hogy őt ellensúlyozza, Géczy Endrét a tavaszon Konstantinápolyba küldé. Géczy azonban nem a fejedelem megbízását hanem a tőle szabadulni vágyó erdélyiek panaszait adta elő s oda működött a Portán, hogy a fejedelemség Báthorytól elvétetvén, magára ruháztassék, Lippa, Jenő s a hozzájok tartozó várdák átadását s a 15 ezer évi adó pontos megfizetését ígérvén, ha kérelme meghallgattatnék. A díván, indíttatva kivált az erdélyiek azon állításától, hogy Erdély, ha még tovább is Báthory marad annak fejedelmi székén, végre is vagy a németek vagy a lengyelek hatalma, alá kerül, a fejedelenségct valóban Géczyre ruházta s némi hadat is adott melléje. Géczy evvel visszatérvén, a folyton fegyverben lévő brassaiakhoz csatlakozott. A szerencse azonban nem kedvezett fegyverének: alighogy Brassóból Weiss Mihály királybíróval Szcben felé indult, Báthory hadai, Török István vezérlete alatt már Feketehalomnál útját áliák s őt októb. 16-kán megverték. Géczy maga futással menté meg életét, de Weiss halva maradt a csatamezőn [2]).

Mátyás, kit Rudolfnak január 20-kán (1612) történt halála után egyelőre mindenek felett a császári méltóság elnyerése foglalkodtatott [3]), mihelyt erre nézve júniusban ezélját érte, azonnal ismét az erdélyi ügyekre fordítá figyel-

[1]) Bethlen még folyton évdijat húzott a töröktől. Ld. levelét Katonánál XXIX, 338.

[2]) Xagy Szabó Fer. ésSepsi Laczkó Máté e. h. Katona 406. köyv. Miké Ferencz, e. h.

[3]) A császári választás előtt érdekes levelezés folyt Mátyás és testvére Albert főhg. németalföldi kormányzó között. Albert május 22-kei levelében, a pápai követ vádja után inti bátyját, högy császársági igényei tekintetében, kevésbbé hajoljon a protestánsokhoz snagyobb buzgalmat fejtsen ki a kath. vallás iránt, különben könnyen megeshetik, hogy az egyházi választó fejedelmek másra adják szavazatukat. — Mátyás csodálkozását fejezi ki válaszában, hogy a pápai követ róla ilyest mondhat, holott a pápa teljesen meg van vele e tekintetben elé-

mét. Negroni Endrét még ugyanazon hónapban Konstantinápolyba indítá, megvinni a zsitvatoroki békében kikötött ajándékot; egyszersmind pedig tiltakozni az olyféle avatkozás ellen Erdély ügyeibe, minő a múlt évben oly szerencsétlen végre juttatta Forgách Zsigmond hadjáratát. Negroni, utasítása szerint előadta, hogy a zsitvatoroki békekötés VI-dik pontjában a Bocskayval kötött bécsi béke is megerősíttetett; már pedig ebben világosan kijelentetik, hogy Erdély a magyar király felsősége alatt áll: a Porta tehát ne avatkozzék e tartomány beliigyeibe. Mátyás e követelése azonban nagy zajt ütött a divánban, s ott ismét azon, még 1608-ban meghamisított, békeokmány hozatott elő, melyből Ei'dély egészen ki volt hagyva. Es hiába bizonyította be Negroni újabban, mind azt, hogy ezen okmány meghamisíttatoti, mind azt, hogy 1609-ben a Porta a hiteles okmányt erősítette meg: ő hosszú alkudozásai után is csak azon választ nyerte, hogy ha Mátyás a békét fentartani kívánja, óvakodjék igényeit kiterjeszteni Erdélyre Mátyás, Negronitól eljárásának ezen sikeretlenségéről értesülvén, a birodalmi rendeket kisérté meg, nem volnának-e hajlandók segélyt nyújtani a török ellen, ha Erdély miatt a béke netalán felbomlanék? A rendeknél azonban erre egyátaljában nem talált készséget, s így kénytelen lőn lemondani a tervről, hogy Báthory megbuktatásával alapítsa meg befolyását Erdélyre.

De mit erőszakkal el nem érhetett, arra kevéssel utóbb önmagától ajánlkozók az alkalom. Báthory ki Weiss Mihály halala s Géczy megtutamitasa után „magat nagy dobzodásnak, táncznak, és tétovajárásnak adá", s még garázdább, féktelenebb lett, mint az előtt, 1612 vége felé mindinkább

gedve, s ígéretét is adta, hogy megválasztatását minden módon elösegítendi. Hatvaninál: IV, 60. 61.

[1]) Negroni követség! tudósítása Kovachichnál: Sript. Min. I. 245—276. Mátyásnak 1614-ben Albert főherezeghez küldött emlékirata az erdélyi viszonyokról Hatvaninál. IV, 96.

ingadozni érzé maga alatt fejedelmi székét, mert úgy látá, hogy mióta a töröktől kegyelt Bethlen Gábor ellene működik, minden órán várhatja a töröknek őt fejedelemségétől megfosztó parancsát. Félelmét a hatalmas versenytárstól eléggé elárulta már az által is, hogy Géczy megfutamítása után Szebenbe országgyűlést hirdetvén, ott mindenkinek, még azoknak is megkegyelmezett, kik a Raduly vajda kihozásában részesek voltak [1]), s egyedül Bethlen Gábort nyilvánította árulónak. Mivel a török jóakaratát saját erejéből visszanyerhetni többé nem reményié, Mátyás pártfogása által óhajtó magát biztosítani uralmában, azt hívén, hogy befolyása által vagy meghiúsíthatja Bethlen működését Konstantinápolyban, vagy az erdélyiekkel kibékülve s a királytól segélyezve, szükség esetében fegyverrel is képes leend magát féntartani. Midőn tehát Mátyás, a maga ifjú hitvesét megkoronáztatandó, 1613-ban febr. 24-re Pozsonyba országgyűlést hirdetett, Báthory Kamuthy Farkast, Erdélyi Istvánt és Kassayt követekül küldé a királyhoz egy újabb szövetség megkötése végett. A követek a következő szerződésben egyeztek meg a királylyal: Báthory Gábor Erdély fejedelme s Magyarország ahhoz kapcsolt részeinek ura marad, s azokban ő és törvényes utódai, Erdély pedig a fejedelem választásának jogában ő felsége a magyar király és utódai által fentartatnak. Viszont Báthory a maga és utódai nevében és az erdélyiek is kötelezik magokat a szerződés megtartására. A fejedelem a királyt minden háborúiban mindenki ellen, kivéve még is a törököt, egész erejével segítendő, iránta mindenben hű leszen s azokból, mik most birtokában vannak, semmit sem idegenít el a magyar koronától; sem ő felsége a király s törvényes utódai és birodalma ellen soha semmiféle ellenséges lépést nem teend. A bécsi békekötést, a mennyiben a szabad választással s a jelen szerződéssel nem ellenkezik, megtartandja. Viszont a magyar

[1]) Nagy Szabó Fer. e. h. 109.

király Erdély fejedelmét minden ellenségei ellen sükeresen megvédendi. A brassóiak ügyének eligazítása végett ö felsége külön követeket küldend a tartományba. A hajdúkat mind a két fél békében tartandja, s ha netalán nyugtalankodnának közös erővel békére szorítandja[1]). E szerződés az ország rendéinek is elejébe terjesztetvén, végzéssé lőn, hogy miután azt az erdélyiek és fejedelmök megerősítették, a következő országgyűlés törvénykönyvbe is igtassa [2]). Mielőtt pedig a követek e szerződéssel hazatávoztak, még egy titkos kötelezvényt is nyújtottak át Mátyásnak, melyben Báthory magát kötelezi, hogy mindenkinek, s különösen a jezsuitáknak is kegyelmet ad, s a kath. vallás szabad gyakorlatát egész Erdélyben biztosítja. Ezen s a többi pontok végrehajtása s a szerződés megerősítésének átvétele végett aztán Mátyás a fejedelem hazatérő követeivel Nagymihályi Ferenczet és Koháry Pétert küldé át Erdélybe [3]).

Báthory nem is késett e szerződést az *e végett* pünkösdre kihirdetett szebeni országgyűlésen mind maga megerősíteni, mind a rendek által megerősíttetni. A brassóiaknak, Géczy Endrének s a Magyarországba menekült uraknak adott kegyelmet kihirdette s a szászok szabadalmait helyreállította [4]). De már mind ez későn jőve s nem menthette meg többé Báthoryt; mert Bethlen Gábor, a budai s temesvári basák által gyámolítva, februárban személyesen a szultánhoz méné Drinápolyba, s általa kegyesen fogadtatván, máj. 1-jén Konstantinápolyban Naszuf nagyvezértől erdélyi fejedelemmé kiáltatott; a határszéli basákhoz, a havasalföldi s moldvai vajdákhoz és a tatár khánhoz rendelet küldetett, hogy őt minden erejükkel segélyezzék Erdély birtokbavételében.

[1]) Hatvaninál: XXIX, 493.

[2]) Az 1613-diki törv. könyv V-dik pontja.

[3]) Mátyás lev. Albert főhghez 1614. febr. ö-röl. A mellékletekben. Hatvaninál: IV, 66. kövv.

[4]) Nagy Szabó Fer. e. b. 111. kövv.

Báthory, ezekről azonnal értesülvén, igen megfélemlett, s nem bízván többé Mátyás pártfogásában, a kevéssel elébb megerősített szerződést, kivált annak a kath. vallás szabadságára vonatkozó pontját végrehajtani vonakodott; Nagymihályit és Kohárytkik őt arra megintették, méltatlansággal illette[1]). Látván ugyanis, hogy Mátyás pártfogása Konstantinápolyban nem volt képes ellensúlyozni Bethlen működését, segedelmében, ha a dolog valóban fegyverre kerülne, még kevésbé bízott, s maga óhajtá még egyszer megkísérteni a török megengesztelését. E végett Balassa Ferenczet és Borsos Tamást nyomban Konstantinápolyba küldé s általok jun. 11-kén oly szerződést terjesztetett Naszuf nagyvezér elejébe, mely szerint a török fenhatóságot Erdélyben teljesen helyreállítani, a 15 ezer arany évi adót a múltra is pótlólag megfizetni, Lippát és Jenőt a hozzájok tartozó várdákkal s falvakkal s minden hadi készületeikkel együtt átadni ígérkezett [2]).

A választ ezen előterjesztésre nem ismerjük; de úgylátszik, az nem ölt el minden reményt Báthoryban. Erre mutat legalább az, hogy az erdélyi hadjáratra Iszkender basa neveztetett ki szerdárrá, ki Báthory iránt némi jó indulatot tanúsított a divánban. Annyit hitelesen tudunk, hogy Báthorynak, midőn erről értesült, oly nagy rém íny volt meghiúsítani Bethlen működéseit, hogy egy ízben még a mellette lévő hajdúkat is elbocsátani szándékozott. És valóban Iszkender basa, bár aug. közepén már a Vaskapu táján táborozott, sokáig késett bemenni a tartományba s követei által némi értekezletbe is ereszkedett Báthoryval és az erdélyiekkel [3]). Ez volt oka, hogy Báthory nem is fogadta el a segélyt, melyet neki Mátyás a török hadak közeledtének hírére Dóczy Endre szatmári kapitány által ajánla, s

[1]) Mátyás említett lev. a mellékletben, e. h. 67. köv. és 70.

[2]) U. o. 68. V. ö. Báthory későbbi levelét Iszkender basához Katonánál e. h. 498.

[3]) Nagy Szabó Fer. e. h. 113.

Gyulafy által visszaizente Dóczynak, hogy arra nincs szüksége [1]). Forgách Zsigmond azonban Mátyás rendeletéből a felső magyarországi hadakat mind e mellett is összegyűjté Kassán, s azokkal szeptember közepén megindult, hogy Rakomazon szálljon táborba. De alighogy Gönezre érkezett, török követek jelentek meg előtte, követelők, hogy Magyarország ne avatkozzék Erdély ügyeibe, ha a békét tovább is fentartani kívánja[1]).

Azonban, bár a fejedelem Iszkender basához intézett levelei által újabban ismétlé Konstantinápolyban tett Ígéreteit s Bethlen elleni vádjait, hogy az ő tanácsai által elcsábíttatva mulasztotta el az adó megfizetését, s bár túszokat is Ígért hozzá küldeni adott szavának beváltásáig, csak adná ki neki, vagy emberei előtt öletné meg az áruló Bethlent [3]), ügyekezeteit ez teljesen meghiúsította a basánál; mindazáltal Bethlen is kénytelen lőn aztán megígérni, hogy Lippát, Jenőt és Aradot a hozzájok tartozó várdákkal és helységekkel a töröknek átadja. Mióta Bethlen ezt megígérte, Iszkender basa sem fogta többé Báthor.ynak pártját s ezóta nem is más okból késlekedők bemenni Erdélybe mint, hogy a tatár khán megérkeztét is bevárni szándékozott. És mihelyt ez a moldvai és havasalföldi vajdákkal a törcsvári szorosnál megérkezett, — hol a szászok azonnal hozzácsatlakoztak, a basa is Erdély földjére lépett október második tizedében.

Báthory, mióta Bethlen a tartomány határaihoz közeledett, Gyulafehérvárnál szállá táborba. „De sem a hajdúk, sem a nemesség, sem a székelység sem senki más nem megy

[1]) Mátyás eml. lev. a mellékletben Hatvaninál e. h. 68. Szept. 4-kén Fehérvárról a nádorhoz írt levelében mindazátal Báthory nagyon sürgeti a segélynyújtást, s Dóczy ellen panaszkodik, hogy „neque decern personas hue congregavit“. Neki, úgymond, csak magyar hadi segély kell, de német nem; eléggé tapasztalta már mi az a német segély kivált Erdélyben. Jászay Pál. Okmánygyűjt.

[2]) Sepsi Laczkó Máté e. h. 139.

[3]) Praynál: Epist. Proc. III, 301.

vala szívesen, hanem csak ímmel-ámmal, kedvetlenül; s a ki 1613‘ oda ment is, csak elfutó módon volt ott;“ alattomban még a kegyelmet nyert Géczy is fondorkodék ellene. Seregét tehát a majdnem 80 ezernyi török-tatár hadakkal megütközni gyöngének látván, mihelyt ezek előhada őt Gyulafehérvárt háborgatni kezdé, Kolozsvárig vonúlt vissza; mivel pedig a polgárok ott városukba be’ sem bocsátották ’) s kedvetlen hadai is oszladozni kezdének, a sarkában lévő tatárok elől titkon s kevesed magával Nagyváradra menekült, s onnan sürgete Forgách Zsigmondnál segedelmet.

Az erdélyi urak s nemesek, székelyek és szászok most Bethlen köré gyülekezvén, Kolozsvárra mentek fejedelemválasztó,gyűlésre. Hogy a választási szabadságnak legalább színe megtartassék, Bethlen mellett Szilvásy tűzetett ki jelöltté. A rendek októb. 23-kán egyező értelemmel Bethlent kiálták ki fejedelmüknek. A következő napon az új fejedelem az elébe szabott tíz pontra fölesküdött, fogadván hogy a három nemzet jogait és szabadságait, polgári s egyházi törvényeit pontosan megtartja, a fényes Porta iránt magát oly engedelmességgel viseli, hogy az országnak onnan romlása ne következzék; a római császárral, Magyarországgal, a moldvai s havasalföldi vajdákkal a jó szomszédságot s békességet megőrzi; tanácsosait mind a három nemzetből választandja; a szabadválasztási jogot fentartja s a fényes Porta által is megerősítteti; az ország által meghatározandó czímet nem változtatja; a Báthory által elpazarlott fejedelmi javakat s jövedelmeket visszaszerzi. 25-kén aztán Tszkender basától ennek tordai táborában a fejedelmi méltóság jelvényeit, a zászlót és botot is átvette.

A tatárok e közben Báthory űzésének örve alatt dúlva, rabolva kóborolták be a tartományt. Szerencsére nem sokáig

[1]),,Megfogtak volt elégedni az ö szép tánczának látásával. Eléggé bánák a bírónék és polgárnék, hogy bé nem bocsátták, de nem tehetének róla — az ö tánczoknak itt lett vége. Sapienti satis.“ U. m. Nagy Szab" Ferencz e. h. 114.

lőn szükség reájok. Forgách Zsigmond, Báthorytól felkérve, Abafy Miklós tokaji várnagy alatt kétezernyi hadat küldött Nagyvárad védelmére. De Báthory, tán még most is bízván a török megengesztelhetésében, azt a városba nem bocsátá, hanem azon kívül a mezőn szállítá táborba. Az e miatt boszús Abafy nemcsak hogy védelmében buzgó nem vala, hanem miután arról értesült, hogy Báthory, kétségbeestében, a török megengesztelése végett ennek már Nagyváradot is átadni szándékozik[1]), — maga is egyértelemben Ion Géczy-Szihisy János és Ladányi Gergely hajdú kapitányokkal, kik az Abafy hadának néhány altisztjeivel összeesküvőn, őt októb. 27-kén estenden, midőn egy kirándulásából hazatéré, Nagyvárad külső és belső sorompója közt a Pecze patak mellett megölték. Hulláját Nagy Balázs, gyalog testőrségének hadnagya a családi sírboltba, Ecsedre szállította. Törvényes gyermekei nem lévén, benne halt ki az öt századon át virágzott Báthory nemzetség.

Bethlen, segélyre többé szüksége nem lévén, sietett a törököket, tatárokat hazabocsátani. Ezek nem sokára kitakarodtak ugyan; de segélyük dijául nagy martalékot s mintegy 25 ezer foglyot vittek ki magokkal rabszolgaságra. Bethlen az erőszakot ekkoron nem gátolhatta meg; de utóbb e szerencsétlenek nagyobb részének szabadságát visszaszerezte [2]).

III.

A Erdély helyzete, kivált midőn a tiszántúli részek is hozzá valának kapcsolva, Magyarország birtokára s a török tulajdonjogainak korlátozására felette fontos lévén, a bécsi udvar, mint tudjuk, eleitől fogva oda törekedett, hogy e tar-

[1]) Mátyás emlékirata Erdélyről. Hatvaninál e. h. 92.

[2]) Nagy Szabó, Sepsi Laczkó Máté e. hh. Závodszky Katonánál e. h. 503. Bojthy e h. 332. Kazy: I, 106. kövv. Mátyás eml. lev. Hatvaninál e. h. Approb. Compil. II, 25.

tományt közvetlen a maga kormánya alá kerítse. Szapolyay János király halála óta ez már kétszer sikerűit Ausztriának; de kormányát a beküldött idegen, kapzsi tábornokok s féktelen német zsoldosok, és a proselitáskodó jezuiták mind a két ízben oly népszerűtlenné tették, hogy a tartomány, török pártfogás mellett, néhány év múlva ismét függetlenné tette magát a bécsi udvartól. E tapasztalatok s a belőlük merített meggyőződés, hogy e távoleső, idegen uralmat tűrni nem tudó tartományt a török féltékenysége miatt biztosan s felette nagy áldozatok nélkül soha sem fogja huzamosan birtokában megtarthatni, megváltoztatták a bécsi udvar politikáját. Azontúl Erdélynek nem közvetlen birtokára, hanem oda'törekedett, hogy oly fejedelmeket juttasson annak kormányára, kik inkább Bécs, mint Konstantinápoly felé hajoljanak, s adófizetésük mellett a Portára, a bécsi befolyásnak engedjenek helyt. Már Báthory Zsigmondtól, kinek személyével s elveivel Ausztria teljesen megvolt elégedve, sem vette örömest át Erdélyt a maga közvetlen kormánya alá; és midőn Erdély megint elszakadt, csak a fentebb érintett meggyőződése és újabb politikája erősbödött a bécsi udvarnak. De ha ezentúl hosszú ideig nem vágyott többé Ausztria a török miatt úgy is megtarthatatlan Erdély közvetlen birtokára: az 1605-ki események óta, midőn egyenesen Erdély elszakadása biztosította a magyar felkelés győzedelmét, annál múlhatatlanabbnak látta a bécsi udvar, hogy Erdély legalább közönyös legyen, s fejedelme ha bár hódol s adót fizet is a töröknek, de Bécscsel jó viszonyt tartson, s irányát onnan vegye. Ezért pártold Mátyás a jeles, de eleve is önállónak mutatkozó Homonnay Bálint ellenében a beteges, öreg, de neki titkon hódoló Rákóczy Zsigmondot. Ezért akarta megbuktatni Báthory Gábort, míg Bécs felé nem hajóit, s pártolta őt utóbb, midőn magát lekötelezte, hogy a bécsi kormány ezélzatainak nem álland útjába [1]).

[1]) Így adja elő politikáját maga Mátyás Erdélyt illető emlékiratában, öcscsének, Albert főhgnek Hatvaninál IV, 89. kövv.

E törekvés azonban, kévésén múlt, hogy Mátyást újabb háborúba nem bonyolította a törökkel, ki viszont, az elmúlt 20 — 25 év eseményeiből meggyőződvén, hogy uralma sem Moldvában és Havasalföldön, sem a tiszántúl nem biztos, ha Erdély Bécscsel áll szövetségben, e tartományt minden áron megtartani kívánta a maga hűségében. Negroninak, kit, miként fentebb említők, épen az erdélyi viszonyok miatt küldött Mátyás Konstantinápolyba, a díván nyilván kijelentette, hogy a zsitvatoroki béke csak azon okmányát hajlandó továbbra is megerősíteni, melyben Erdélyről semmi szó sem tétetvén, a Porta jogai teljes épségben hagyatnak. 1612-ben még a különben több tette miatt gyűlölt Báthorynak is csak azért küldött segedelmet, nehogy Bécs alapíthassa meg befolyását a tartományra. Most pedig ismét csak azért segélyezte Bethlent Báthory ellen, mivel ennek Bécsesel való szövetkezéséről értesült, amannak egyéniségében viszont elég okot talált arra, hogy benne bízzék.

Bethlen Gábor, kinek szép elmetehetségeit az élet s viszontagság iskolája oly élessé, gyakorlativá fejtette, hogy erejétől, ügyességétől ellenségei mindenha nem ok nélkül tartottak, a lefolyt 15 év alatt hazája háborgásaiban többször kénytelen a töröknél keresni menedéket, teljesen meg volt győződve, hogy a magyar nemzet a fenforgó körülmények közt csak úgy tarthatja fenn mind alkotmányos, mind vallási szabadságát, ha Erdély, török pártfogásra támaszkodva, Bécstől független marad. E meggyőződése' szerint, kivált utolsó száműzöttsége idejében nem is mulasztá el figyelmeztetni a törököt ama fontos érdekekre, melyek reá nézve Erdély hűségében rejlenek. Sőt Bécsben még arról is vádoltatott, hogy egyenesen ő tanácsolta volna a zsitvatoroki béke-okmány abbeli meghamisítását, hogy abból Erdély teljesen kihagyassék[1]). De legyen ez bár mikép, annyi bizonyos, hogy a török, meggyőződvén, miképen a maga ér-

[1]) Hatvaninál: IV, 69.

deke egyező az ő terveivel, iránta mindenha teljes bizodalommal viseltetett; véleményeit, tanácsait mindig meghallgatta s azok szerint cselekedett. Bethlen, miként utóbbi történeteiből bőségesen látandjuk, szívből-lélekből protestáns és magyar hazafi, eleitől fogva ama két czélt tűzte ki fejedelmi munkásságának, hogy az ellenreformatio által fenyegetett protestáns vallás szabadságát biztosítsa, és a török hódítások miatt csekélylyé olvadt, nyugat felől pedig vég elnyeletéstől s felolvasztástól félhető magyar nemzeti s alkotmányos szabadságot fentartsa, szilárdítsa; — s ekként a kis Erdélyből erős bástyát alkosson a magyar nemzeti és protestáns vallási szabadságnak. E czélra ügyekezett ő mindenha felhasználni a török bizodalmát s barátságát.

Tudván, mily nagy személye ellen Bécsben az ellenszenv, s mily számosak irígyei is mind Magyarországban, mind Erdélyben, első feladatává tűzte ki, magát fejedelemségében megerősíteni, a belső pártoskodást elfojtani, s ha csak lehet, Mátyással is békésen intézni el viszonyait. A török, benne teljesen megbízván, őt saját érdekéből is mind ezen ^igyekezeteiben támogatta. Az új fejedelem, minden további pártoskodásra való hajlamot egy szigorú példa által elfojtandó, az ismét nyugtalan, s úgy látszik a szászokkal Mátyás számára fondorkodni kezdő Géczyt Eogarasban elfogatta s megölette[1]); a szászok számára pedig egy intő levelet eszközle ki a szultántól, melyben nekik meghagyatik, hogy, ha a Porta megrontó haragját magokra vonni nem akarják, új fejedelmük iránt mindenben teljes engedelmességgel viseltessenek; a németeknek, kik magokat Erdélybe befészkelni törekednek, minden ügyekezeteit följelentsék; mert semmi módon nem akarja tűrni, hogy Erdély bárki által is háborgattassék [2]). A török megegyeztével történt az is, hogy Bethlen még 1613-ban követséget küldött Mátyás-

[1]) Nagy Szabó Fer. Memorialéja e. h. 116.
[2]) Német fordításban Hatvaninál IV, 75. kövv.

hoz, hogy Erdély viszonyait vele, ha lehet, békésen intézze el. Ezen alkudozást támogatandó, a Porta azon hadakat, melyekkel Bethlen hevítetett, Erdély szélein, a temesi tartományban hagyta téli szállásokon; e fölött még a maga részéről is ígért követséget küldeni Mátyáshoz.

Bethlen követei, Sarmassághy Zsigmond, Kassay István és Bengner János, oly utasítással küldettek Linczbe, hol ekkoron Mátyás udvarát tartja vala, hogy az erdélyi események okait előadván, az új fejedelem megválasztatását följelentsék, s Báthory Gáborral kötött legutolsó szerződést megerősíttessék s ama várakat, melyek Báthory fejedelemségének végszakában Erdélytől elfoglaltattak, úgymint: Husztot, Kővárt, Tasnádot, Nagybányát visszakövetelték.

Mátyásnak kedve volt volna nem fogadni a követeket; de mivel tudta már, hogy azok a török megegyeztével jőnek, a háborút pedig, melyre felkészülve egyátaljában nem volt, mindenkép kerülni kívánta, őket még is elfogadta, de nem annyira Bethlen, mint Erdély követei gyanánt. Hanem, mivel arra semmi reménye sem volt, hogy Bethlen vele szorosabb viszonyba lépni hajlandó legyen, legalább némi nehézségeket akart fejedelmül ismerése ellen támasztani, melyeknek az volt czélja, hogy tőle erősebb kezességet nyerjen az iránt, hogy a Magyarország s Erdély közt létező szerződéseket megtartandja.

A követek a titkos tanácsban oly választ nyertek, hogy nemcsak a meghalt Báthory, hanem az erdélyiek is vétettek az utolsó pozsonyi szerződés ellen, melynek megerősítését kívánják; vétettek különösen, midőn be sem várván az ő felsége által kiküldetni ígért békéltető bizottmányt, s ő fel-

[1]) Nach solchet seiner Türkischen introduktion seine Gesandte gleichwol ohne Patent, Glaidt, Vorwissen und Willen, Plenipotenz oder einige Instruction, bloss die negsten mit dem Báthory geschloszne compactata zu fertigen an Ihre kays. Mt. hof geschickt. Mátyás, Erdélyt illető emlékirata Hatvaninál IV, 93. V. ö. a követeknek adott választ, u. o. 67.

gégétől elszakadván, a törököt Konstantinápolyba küldött követeik által behívták; midőn az Iszkender basától kihirdetett gyűlésre megjelentek, s ott nemcsak a török hű szolgáját választották fejedelmökké, hanem vele együtt magok is hódoltak a töröknek.

Még több volt a nehézség Bethlen személyét illetőleg. Felhozatott ellene, hogy évek óta szoros összeköttetésben áll a kereszténység ellenségeivel, s legújabban, szept. 29-én, a Vaskaputól Naszuf vezérbasához intézett levelében magát örökre felajánlotta a török hűséges szolgájául; hogy ezek az ő tanácsára hamisították meg a zsitvatoroki békekötés okmányát és szegték meg a békét; · ő az oka, hogy annyi ezer keresztény vitetett a tatárok által rabszolgaságra; hogy nem szabad választás által, hanem a töröktől feltolva, lett fejedelemmé; hogy végre a töröknek nyilván hódolt s ő felségét, midőn azt, mi Erdélyen kívül az övé, jogosan visszaköveteli, török háborúval fenyegeti: mind ez oda mutat, hogy titkos szövetsége van a törökkel s annak tanácsából cselekszik. A pozsonyi szerződés ennél fogva teljesen fel van forgatva. És e fölött a követek említést sem tesznek ama titkos szerződésről, mclylyel magát Báthory ő felsége iránt lekötelezte; unt kivált most, midőn a török had az ország határain telel, múlhatatlanul kell vala tenniük. Ő felsége tehát kénytelen a maga s a kereszténység biztosítására erősebb kezességről gondoskodni, s csak is úgy hajlandó a béke további tárgyalására, ha a követek ily kezességet nyújtanak [1]).

A követek azonban kijelentették, hogy az előadottakon kívül másról értekezni és szerződni nincsenek felhatalmazva; abban mindazáltal nem ellenkeznek, hogy a pozsonyi szerződés megerősíttetvén, a visszakövetelt Huszt, Kővár s többi javak iránt a következő magyar országgyűlésre halasztassék a tárgyalás [2]).

[1]) Quid legatis Transilvanicis in consilio-secreto responsum. Hatvaninál IV, 67. kövv.

[2]) Mátyás emlékirata Erdélyiránt u. o. 94.

Mátyás ezután január 20-kán, 1614-ben, oly értelemben adatta ki nekik a végválaszt, hogy kész a szerződéseket megújítani s magát Bethlen Gábort is elismerni fejedelmül és kegyelmébe fogadni, úgy mindazáltal, hogy miután annyi éveken át török érzelműnek bizonyította be magát s a török által helyeztetett be a fejedelemségbe is, a maga kereszténi hűségéről biztos és tárgylagos kezességet nyújtson; e végett Sármassághyt a maga udvaránál tartja, Kassayval és Bengnerrel pedig saját biztosait küldi Erdélybe, kik akaratát az erdélyieknek bővebben előterjeszszék [1]). Érdekében lévén mindazáltal az ügyet, mennyire lehet húzni, halasztani, a biztosok, kiket e végre kinevezett, Daróczy Ferencz beregi főispán és a sléziai Lassota Imre, csak két hónap múlva, ápril elején indultak meg Kassayval és Bengnerrel Kolozsvárra

Azonban Bethlen, követei fogadtatásáról azok tudósításaiban azonnal értesülvén, harcziasabb színt ölte fel, hogy Mátyást, kinek készületlenségét a háborúra jól ismerte, fegyvercsörgetéssel kényszerítse a maga fejedelemségének elismerésére s a szerződések megerősítésére. A Portát felszólítás küldene mennél elébb Erdély tárgyában Mátyáshoz követet, vagy levelet, — a pasákhoz pedig rendeletet, mely által nekik meghagyassék, hogy az ő, Bethlen, felszólítására táborba gyűlni, minden órán készek legyenek. Maga a nádorhoz és Batthyányhoz intézett leveleiben kijelenté, hogy a török készebb fegyverhez nyúlni, mint Mátyás fenhatóságát Erdély fölött elismerni. A vármegyéket felszólítá, hogy haladék nélkül minden tíz ház után egy lovast és egy gyalog tűzfegyverest indítsanak Kolozsvárra.

Ugyanazon időben titkos ügynököket külde a magyar-

[1]) B. Decretum legatis Transilvanicis datum, u. o. 71. és Mátyás emlékirata u. o. 93. kövv.

[2]) April 16-kán érkezett Kolozsvárra. Mátyás kir. a követekhez u. o. 78.

országi megyékhez, kik előadnák, mily ártalmára valának hajdan a németek Magyarországnak, midőn ennek végvárait a töröknek feladták, s miképen ő, Bethlen, nem kíván egyebet a becsületes békénél. A német rendekhez pedig leveleket küldöze, bizonyossá tévén őket, hogy a töröknek jelenleg semmi ellenséges szándékai nincsennek; s nem is kíván egyebet mint, hogy ő, Bethlen, a császártól fejedelemségében elismertessék, Kővár, Hnszt, s a többi elfoglalt helyek neki visszaadassanak [1]).

Míg ezen intézkedések leginkább arra valának számítva, hogy Mátyást azoknak híre által más értelemre bírja; egyszersmind arról is gondoskodott, hogy benn a tartományban minden elégületlenség és pártoskodás oka megszüntettessék; s e végett márczius elején a rendeknek Medgyesre közönséges országgyűlést hirdetett. Itt a Báthory alatt száműzött s javaiktól megfosztott urak s nemesek személyeit minden vád alól felmentette, jószágaikat visszaadatta, vallási szabadságát minden felekezetnek biztosította, templomaik és iskoláik helyreállítása s fentartása iránt czélszerűleg intézkedett. Követekül a Portára, kit a fejedelem s alattvalói hódolatát megvinnék, s az athnámét meghoznák, Bethlen István, a fejedelem öcscse, és Erdélyi István; állandólag Konstantinápolyban székelő ügynökül pedig (kit eleink kapitihának neveztek) Borsos Tamás helyébe Toldalagi Mihály neveztettek. Megjelentek e gyűlésre Báthory Gábor gyilkosai is Szilasy és Ladányi hajdú hadnagyok, talán, hogy árulásukért jutalmat vegyenek. „De midőn Báthory Gábor volt jóakarói látták volna, hogy ők ... ott a gyűlésben olyan nagybátran és fényesen járnak, szót kezdének hozzája vetni“. A szóból csakhamar tett következett: a kék gyalogok s egyéb közrendűek, rájok rohannak, s az ijedtökben egy toronyba futottakat elfogják, s az összecsoportozott nép közé dobják, melytől aztán egy velők elfutott magyar-

[1]) Mátyás emlékirata Erdélyről e. h. 99.

országi, Marhás Lukács nevű, czimborájukkal együtt darabokra vagdaltattak [1]).

A bölcs mérsékletnek s hazafiúi buzgalomnak, mely Bethlen kormányát mindjárt ezen első gyűlésen jellemző, általános megelégedés, kiengesztelődés lőn eredménye; s midőn Mátyás biztosai, Daróczy és Lassota április közepén megérkeztek, Bethlen azon meggyőződésben hívhatta ismét Kolozsvárra azok meghallgatása végett az ország rendéit, hogy köztök nem igen fognak találkozni királypártiak. A követek, megbízatásuk szerint előadták, hogy ő felsége a császár s király annak kezességéül, hogy az erdélyiek s fejedelmük a Magyarországgal kötött elébbi szerződéseket híven megtartani kiváltják, s a törökkel a kereszténység kárára nem szövetkeznek, tárgylagos kezesség gyanánt Nagyváradnak átengedését követeli. Tiltakoztak a követek egyszersmind az ellen is, hogy, miként híre szállong, Bethlen Lippát, Jenőt s Aradot a töröknek önként átadja, ilyesmit világosan tilalmazván a bécsi békekötés. Nagyvárad követelése azonban közelégületlenséggel találkozott a rendek részéről; a követek tehát máj. 12-kén tagadó válaszszal bocsáttattak el ~); Kapy Endre és Weirauch Dávid pedig újabban követekül neveztettek ki Mátyáshoz, Kővár, Huszt s az Erdélytől elszakasztott többi helyek visszakövetelése, és ha még békésen lehetne, a szerződések megerősítésének kieszközlése végett [3]). .

Ezek működésénél azonban többet bízott most Bethlen a török fenyegetésének sükerében. A szultán, általa felhíva, a végházakban eleséget gyűjtetett s többféle hadi készületeket tétetett; basáinak valóban kiadta a parancsot, hogy Bethlen felhívására készen legyenek táborba szállani [4]);

[1]) Nagy Szabó Fer. e. h. 117 Bojthy Gáspár, e. h. 400.

[2]) A cs. követeknek adott válasz Jászay Pál Okmánygyűjteményében.

[3]) Mátyás levelei Hatvaninál IV, 78. 81. Bojthy e h.

[4]) Mátyás emlékirata Erdélyről Hatvaninál e h. 97.

továbbá a két év óta letartóztatott Negronit a maga követével Budára küldé, s addig is, míg követei Mátyás elébe mennének, Mehemet csauszt oly tartalmú levéllel utasította hozzá, miképen ő a békét őszintén fentartani kívánja; követeli mindazáltal, hogy az Erdélyhez tartozó s attól erőszakkal elszakasztott Husztot, Kővárt, Nagybányát és Tasnádot Bethlen Gábornak, — „kit a zsarnok Báthory helyébe, mint az erdélyi urak közt legértelmesbet, tapasztalt jó hadvezért e tartomány kormányzójává behelyezett," — haladék nélkül vissza adja; mert „legyen ő felsége meggyőződve, hogy ő, a, szultán, Erdélyből nem csak egy várat, hanem egy tenyérnyi földet sem enged elszakasztatni". Ha ő felsége ezen igazságos kívánatára hajói, a béke s egyesség komolyan fen fogtartatni; de ha mást határozna: ám történjék, mit az isten végzett

Mátyás mindezekből azt látta, hogy a török miután a perzsával békét kötött, vagy valóban háborút kíván kezdeni, vagy legalább egy újabb szerződést akar kicsikarni, mely által magának Erdély birtokát biztosíttassa Nem maradt pedig titokban előtte, — mind Negroni, mind Starczer, Konstantinápolyban székelő követe által erről több Ízben tudósítva lévén, — hogy a török Németországból vett értesítésekből igen jól ismeri készületlenségét, s tudja, hogy a birodalmi rendek egyátaljában iiem hajlandók őt egy újabb · török háború megkezdésében segélyezni [3]). Válaszában ennél fogva, melylyel máj. 27-kén Mehemet csauszt visszaküldő, egyátaljában nem vélé tanácsosnak viszonozni a török fenyegetéseit, s csak kitérőleg felelt. Istent hívja tanúságul, hogy ő a békét őszintén kívánja fentartani. Ezért küldé Negronit is két év előtt hozzá ajándékokkal s némi fenforgó viszályok elintézése végett, remélvén, hogy, miként a szerződésben áll, a szultán is hasonló követséggel tiszteli meg őt. Ez

) Λ szultán levele Erdélyről Hatvaninál e h. 105.
[2]) Mátyás emlékirata u. o. 97. 98.
[3]) l o. 99. 100.

mindeddig nem történt; sőt még Negroni sem bocsáttatott haza. Míg tehát ezek hozzá nem érkeznek, az ügyek miben létét nem tudván, választ sem adhat s reményű, hogy a szultán is szigorú parancsot adand alattvalóinak minden háborgás mellőzésére. Mihelyt Negroni a török követtel visszatérend, ő sem fog késni, értelmét tudatni a szultánnal *).

A Budán lévő Negroninak azonban meghagyta, hogy mind a vele jött török követ, mind a budai basa előtt óvást tegyen Lippa és Jenő elfoglalása s Bethlen háborús készületei ellen, tudatván egyszeremind velők, hogy Huszt, Kővár s a többi helyek iránt már értekezésben van Bethlennel [2]). Nehogy pedig, ha a török valóban háborút kezdene, őt teljes készületlenségben találja, julius 27-kére Linczbe egy közönséges gyűlést hirdetett, melyre nemcsak minden főherczeg s a spanyol király követe megjelenjen, hanem a kormánya alatt lévő valamennyi országok és tartományok is e végre megbízott s utasított rendi választmányokat küldjenek, határozni a fölött: fentartassék-e a béke, a török ezen jogtalan követelései mellett is Erdély tekintetében, vagy azok megtagadtatván, háborút.kelljen viselni [3]).

Az alkudozások addig is újra megkezdettek Bethlen Gábornak júniusban Linczbe érkezett követeivel, Kapyval, Weirauchhal és a múlt év óta ott tartóztatott Sármassághyval. Khlesl bécsi érsek s Mátyás főtanácsosa és Molart János, a hadi tanács elnöke, ezek menetéből meggyőződvén, hogy Bethlen s a törökök engedékenységére nem igen számolhatnak, azon tanácsot adták Mátyásnak, halasztaná egy időre e béke-alkudozást, míg ők arra a körülményeket jobbra fordítandják. A király tehát azon válaszszal küldé vissza a követeket, hogy e viszályok kiegyenlítése végett rövid idő alatt egy újabb alkudozást tartand biztosai által. Ezen ígéretet, melyet Mátyás királyi szavával is biztosított, iratban

[1]) Hatvaninál e. h. 109.
[2]) U. o. 84.
[3]) Mátyás lev. Albert föhghez u. o. 102.

is megkapták a távozó követek. Meg volt ebben az idő és hely is határozva, a hol és a midőn a két fél biztosai az alkudozást ismét megindítanák.

Khlesl és Molárt azon reménynyel kecsegtették magokat és királyukat, hogy ama kedvezőbb körülmények, melyeket ők előidézni szándékozónak, akkoron már be lesznek állítva. Ök ugyanis abban kezdének fondorkodni, hogy Homonnay Györgyben, ki a kath. vallás iránt tanúsított buzgalmáért, Ferdinánd főherczeg s az általa kegyelt jezsuiták pártfogása által ez évben az arany gyapjas renddel is feldiszíttetett [1]), vetélytársat támaszszanak Bethlen Gábor ellen; ennek párthívei közöl pedig, miként az még Sármassághy követtel is sikerült, mennél többeket elvonjanak. Terv szerint Homonnaynak a kath. párttal, s a két év óta Mátyás udvarában tartózkodó Serbán Radulynak az oláhokkal és szászokkal egy időben kell vala megtámadniok s megbuktatniok Bethlen Gábort. Mind ezek az udvartól nyertek volna kéz alatt költséget a vállalatra. Egyébiránt vallási érdekek is forogván fen, a pápától s a spanyol királytól is vártak némi segedelmet. Khlesl azonban maga is meg vala győződve, hogy a titkos tervnek csak úgy lehet sükere, ha Thurzó nádor is részökre áll; „ha, úgymond, a nádor nem tart velünk, úgy lehétetlen a dolog süketében remélnünk, mert a tartományok többet tartana reá, mint bárki másra; de ha ő a mienk, győztünk; s azért az ő megnyerésében sem költséget, sem fáradságot nem kell kimélni“ [2]). És valóban, utóbb is, bár, mint látni fogjuk, megkisértetett, a nádoron szenvedett hajótörést a titkos terv; mert Thurzó, ha nem volt is barátja Bethlennek, a protestáns vallást, hol csak lehetett üldöző Homonnay Györgyöt [3]) sem látta volna örömest Erdély fejedelmi székén.

[1]) Sepsi Laczkó Máté gr. Mikónál e. h. 144.
[2]) Hammer,: Khlesl’s Leben III, 103.
[3]) Sepsi Laczkó e.Jh.

A linczi közös diétát az egyes országok s tartományok gyűléseinek kellett megelőzni, hogy az illető bizottmányok megválasztassanak s utasítással láttassanak el. Thurzó nádor ezt a király meghagyásából julius 13-kára hirdette ki Pozsonyba [1]), hova Bethlen is oly utasítással küldé fél követeiül Kovasóczy Istvánt és Belényessy Györgyöt, hogy minden módon békés határozat mellett működjenek[2]). A végzéssel, mely júl. 18-kán a fejedelem kívánsága szerint keletkezett, Náprágyi Döme kalocsai érsek s győri püspök. Lépes Bálint nyitrai püspök s cancellár, Demetrovics Péter zágrábi püspök, Révay Péter, Eszterházy Miklós, kir. tanácsosok, Millich Vida, Sándor János, Mallanics Miklós és Lachner Kristóf, Pozsony városi tanácsos, küldettek fel Linczbe. Belényessy György pedig Bethlen részéről vitt fel leveleket az örökös tartományok rendéihez, melyekben mind az összes monarchia, mind a kereszténység érdekeben a béke mellett való működésre szólíttatnak.

A gyűlés aug. 11-kén nyittatott meg Mátyás előadásainak felolvasásával. Ennél többször azonban nem is ültek össze az országok bizottmányai: Ferdinánd főherczeg úgy vélekedett, hogy az összes monarchia képviselőinek egyesülése s közös akarattal hozandó végzése korlátozólag vághat be a kormányhatalomba [8]); s indítványára oda utasíttattak a külön országok választmányai, hogy küldőik véleményeit iratban nyújtsák be; a végzést azok nyomán majd ő felsége, a császár, maga hozandja meg.

A magyar követek e rendelet ellen aug. 18-kán felterjesztést intéztek Mátyáshoz, miképen nekik, megbízásuk szerint, az ország végházainak védelméről is szóval kellene értekezniük az örökös tartományok képviselőivel, s csupán az irat benyújtásáért, mit hazulról is meglehet vala tenniük,

[1]) Kovachichnál: Suppl. ad Vest. Com. Ill, 365. A kelet junins 17-re igazítandó.

[2]) Bojthy e. li. 432.

[3]) Khevenhüller: Annales Ferdinándei VIII, 639.

nem volt méltó őket e költséges követségben ide fárasztani. De meg kelle a rendeletben nyugodniok, s iratban nyujtaniok be másnap a különben elmondandó beszédet.

A magyar rendek véleménye abban központosait, hogy magyar tanácsosok küldessenek követekül a Portára, kik ott előadják, miképen Magyarország a békét fentartani továbbra is kívánja; számlálják el a sérelmeket, melyek a béke megkötése óta a török részéről az ellen elkövettettek, kijelentvén egyszersmind, hogv a szultán igazságszer etetőtől megvárják, hogy azokat mind a múltra nézve orvosoltatja, mind a jövőre elháríttatja.

Erdélyt illetőleg kettőt javasiának a rendek. Egyik az: hogy ugyanazon követek adják elő a Portán, miképen Erdélyre nézve több jogot magának semmiképen nem követelhet, mint a mennyit János király óta a bécsi békekötésig bírt, s mind ebben, mind egyéb szerződésekben eléggé meg van határozva. A másik az: hogy nevezzen ki ő felsége tekintélyes magyar biztosokat, kik a viszályos ügyet mind magával Bethlennel, mind az erdélyiekkel jó végre vezessék. Egyébiránt Erdély rendei Bethlent jogosan választhatták meg fejedelmükké; s minthogy ő maga is békét óhajt, fogadja őt kegyelmébe ő felsége, ki különben, visszataszíttatván. könnyen arra vetemedhetnék, hogy magát egészen a török karjaiba vesse, s neki még Nagyváradot is kezébe adja. Úgy vélik tehát, hogy jelenleg nem kell igen keményen bánni az erdélyiekkel, sem azt oly nagyba venni, hogy a török Erdélyt a magáénak mondja; ez szintoly kevéssé ártthat ő felsége jogainak, mint az, hogy a budai basa magát Magyarország kormányzójának czímezi. Ha azonban a török oly feltételeket szabna a béke folytatására, melyek Magyarországra vagy a szomszéd tartományokra nézve ártalmasok s veszélyesek, s azoktól jó szerével elállani egyátaljában nem akarna, Magvarország mindig kész leend a maga erejét ő felsége hadaival egyesíteni s ellentállni a közös ellenség nek.

Az udvar attól kezdet tartani, hogy a külön országok s tartományok képviselőinek, bár azokat, mint mondók, összeülni s élő szóval tanácskozni nem engedte, még az ugyanazon városban együttléte s egymással! társalgása is veszélyessé válhatik a hatalom kezelőire nézve. Intő például szolgált e tekintetben Magyarországnak az osztrákokkal és morvákkal kötött szövetsége a bécsi békekötés előtt: mennél elébb szétoszlatni kívánták tehát a külön országok s tartományok küldöttségeit. Mátyás tehát e tanácsoknak helyt adván, aug 25-kén oly leiratot nyujtatott át a külön országok bizottmányainak, hogy készségöket, szükség esetében, a birodalom védelmére, kedvesen fogadja, véleményeiket a megkezdendő alkudozásokban tekintetbe veendi; a gyűlést pedig bezártnak jelentvén, őket hazabocsátja [1]).

Míg ezután Mátyás, a birodalmi rendek segélyezési készségét megkísértendő, Regensburgba utazott [2]), Khlesl s más tanácsosai fentebb említett titkos fondorlataikat szövögették. Tudván, hogy nyílt háború esetében Bethlen a hajdúkban találná fő támaszát, ezeket ügyekeztek megrontani s elszélyeszteni. Forgách Zsigmond, a király képe, Rácz Nagy Balázs gyalog hajdú kapitányt Komárom tájáról Tokajba rendelé hadával, hogy, némi rabló kalandokkal a törököket ingerelje, s mind ezeknek, mind a felvidéki vármegyéknek okot szolgáltasson a tiszai hajdúk megtámadására. Rácz Balázs elég ügyesen megfelelt ugyan megbízatásának: hadával Szolnok alá lopódzék, s a város tehéncsordáját elhajtotta, de czélt e fondorlat még sem ért; mert bár Forgách ezután minden módon ügyekezett a felvidéki urakat s megyéket a hajdúk ellen hadjáratra bírni, kik rablásaikkal a törököt nem szűnnének ingerelni a közbéke megszegésére; és bár az urakat avval csábítgatá, hogy a legyőzendő hajdúk

[1]) Katonánál: XXIX, 534. kövv. Révay, Schwandtnernál II, 801.

[2]) Mátyás levele Albert föhghez 1614. deczember 29. Hatvaninál IV. 112.

jobbágiakként fognak felosztatni jószágaikon, fölkelésre őket, kik a fondorlat titkos okát belátták, nem bírhatta [1]).

Azon két más fondorlatnak sem lett nagyobb sikere, melyek egyike Lippa, másika egyenesen Bethlen Gábor ellen intéztetett. Mióta Báthory Zsigmond Lippát s Jenőt a hozzájok tartozó Arad, Sólymos, Tótváradja, Facsad, Vepres, Makrina, Szerencs és Monostor várdákkal együtt elfoglalta, a török minden új fejedelemnek, midőn hozzá megerősíttetőseért folyamodott, kötelességévé tette ugyan azoknak visszaadatását; de az mind eddig nem teljesíttetett. E föltételt Bethlen Gábor is kénytelen ló'n elfogadni, midőn a Porta neki Báthory ellen segélyt nyújtott. Bethlen tudván, hogy Mátyásnak most épen ez egyik főpanasza ellene, nehogy a béke megkötését ez által nehezítse, mind eddig halászta ama várak s várdák átadását; sőt Lippa őrsége, midőn e várat a temesvári törökök a tavaszon birtokukba venni szándékoztak, ellentállott. Nem sokára értesült Bethlen, hogy Forgách Zsigmond a vár kapitányát s őrségét titkon a király részére csábítani és segélyére némi hadat is küldeni ügy ekezik; Kapy Endre azonban, kit a fejedelem 500 gyaloggal a városba küldött, a várbeliek további árulásának elejét vette [2]).

Említők már, hogy Khlesl bécsi püspök Mátyás főta- nácsosa eleitől fogva a kath. vallás iránt oly buzgó Hornon- [Homonna]yv»l. nay Györgyöt óhajtotta Erdély fejedelmi székébe juttatni Bethlen helyébe; s e végett azon dolgozott, hogy a kibékülés ügye mennél továbbra huzatván, halasztatván, Bethlentől a szászokat s a magyarok közöl is mennél többeket elvonjon, s azok segedelmével, s a kezére szolgáltatott eszközökkel Homonnay és Serbán Raduly által kísérletet tétessen a fejedelem megbuktatására. Forgách Zsigmond magának Mátyás-

[1]) Sepsi Laczkó Máté e. h. 143.

[2]) Mátyás levelei Hatvaninál: IV, 79. 86. Ezen eseményre Bethlen néhány későbbi levelei is vonatkoznak. Ld. azokat Praynál: Epist. Proc. III, 314 kövv. hol azonban hibásan áll a kelet ideje.

nak helybenhagyásával már a tavasz óta némi titkos összeköttetésben s egyezkedésben állott néhány lengyel úrral ')> hihetőleg, hogy őket Serbán segélyzésére bírja; mert Khlesl terve szerint úgy kell vala a hadjáratnak intéztetni, mintha azt ezek csak a magok nevében és eszközeivel kezdték volna. Mennyire mentek a szászokkal, nem tudjuk; az erdélyi urakból mindazáltal Kendy Istvánt, névszerint pártosnak bélyegzik emlékeink. Khlesl tervében Forgách Ferencz cardinál is közremunkálkodék Homonnay részére, s a végett már 1615 elején Deregnyőre ment Zsigmond öcscsével tanácskozni.

Hihetőleg általa köttetett aztán Homonnayval az 1615 januárban a következő szerződés. Minthogy ő Felsége Bethlennek az alkudozásra már időt és helyet szabott, mindenek előtt várassák meg annak eredménye. Ha mindazáltal ezen újabb alku is sikereiden maradna, vagy Bethlen a törökkel összeszövetkezve ismét háborogni kezdene: ő Felsége eleve is megegyezését adja, hogy Homonnay ellene védő háborút viseljen s neki arra minden lehető segélyt is nyujtand. Homonnay ezen esetben, ő Felségének kegyelmes nyilatkozata szerint, kész az erdélyi vajdaságot a következő feltételek alatt elfogadni, ő Felsége pedig azt reá ruházni.

Midőn a tartományba menend, ő Felségének és utódainak hűségesküvel fogja magát lekötni, s rajta lesz, hogy az erdélyiek is hódoljanak. Ennek biztosítására idősb fiát a bécsi udvarba küldendi nevelésre. A vallásügyet azon állapotba helyezendi, mint az Báthory Zsigmond alatt létezett.

Mihelyt Erdély birtokába jut, Nagy-Váradot ő Felségének fogja átadni. Ha a törökkel háború támad, Kendi úr is átadandja Számos-Újvárt, melyért más javakat kap cserében. Kővárba német őrséget bocsát be.

Magyarország részei Homonnay és törvényes fiörökösei birtokában maradnak, de csak hűbér gyanánt; Erdélyt pedig

[1]) Mátyás lev. I'orgáchhoz Hatvaninál IV, 82.

a szokott módon bírja ő és örökösei, ő Felségétől s örököseitol, mint fő űröktől; magvaszakadtéval az ő Felségére és örököseire esvén vissza.

Raduly oláh vajdával jó barátságban leend; őt a menynyire lehet, segítendi, úgy mindazáltal, hogy ne Homonnaytól, hanem egyenesen ő Felségétől függjön.

Megelégszik a neki ő Felsége által adandó hatósággal és czímmel. A magyar országgyűlésekre személyesen vagy követei által meg fog jelenni.

A kik ő Felsége ügye miatt száműzettek, azokat javaikba visszahelyezendi. A szász városoknak régi kiváltságaikat visszaadandja, s azok élvezetében Őket fentartandja. '

Az arany s más érczbányákat szorgalmasan fogja míveltetni; a három ezer főre menő bányász népet jogaik- s kiváltságaikban védendi A pénzt ő Felsége nevére és képével fonja veretni. 0 Felsége fő úri jogainak elismeréséül évenként illő tiszteletdíjat küldend udvarába.

Bár mikor szükségesnek látszanék, mindig kész leend ő Felsége német hadait Erdélybe befogadni s azokkal együtt harczolni; s különben is tehetsége szerint segedelmére lenni ő Felségének és Magyarországnak.

A mit háború őseién közös erővel foglalnak el, azt ő Felségének engedi át, csak azt tartván magának, a mit saját erejével szerzend. A korona jószágaiért azonban, melyeket netalán visszafoglalna, kárpótlást vár ő Felségétől és utódaitól.

A szökevényeknek menedéket nem fog adni Erdélyben s egyéb birtokaiban.

Mind e pontok megtartását eskü, nemesi becsület-szó s jószágai elvesztésének büntetése alatt fogadja, s kész megtartani mint ő Felségének hűséges alattvalója. Hogy pedig e hűségigéret még nagyobb hitelt nyerjen, feleségének, gyermekeinek és javainak elzálogosításán felül, nagyságos Forgách és Bocky (?) urakat is megkérte, hogy

e pontokat vele együtt ők is aláírják és megpecsételjék [1]).

Serbánnak a lengyel urak segedelmével szerzett moldván haddal, Homonnaynak pedig a felvidéken szolgálatába fogadott fegyveresekkel, kik közt vallonok is léteztek, egyidőben kell vala Erdély ellen intézni a támadást, melynek ideje február közepére volt kitűzve. De a szemes Bethlen idején nyomára jött a titkos tervnek, s azonnal óvást tett Zemplénmegye rendéinél a közbéke háborgatása ellen, s ezek febr. 17-kén tartott gyülésökben oly végzést alkottak „hogy senki az erdélyi fejedelemre ne menjen, ha szintén a generális, ő felsége a király [mandátumával parancsolná is hogy felüljenek". E végzésüket pedig követeik által a nádornak is nyomban megkiildvén, felszólíták őt, lépne közbe s gátolna meg minden további békeháborgatást [2]). Ez aztán valóban meg is történt; mert Thurzót minden ügyekezete mellett sem nyerhette meg Khlesl a fondorlatra: „elébb lesz katholikussá, — írá ez egy levelében Molarthoz — mint állandó hívünkké“. Homonnay és Raduly azonban csak elhalasztották, de, mint látni fogjuk, nem ejtették el végképen tervüket.

E közben Bethlen, kinek István öcscse és Erdélyi István, a Portára küldött követei, még a múlt évi aug. közepén meghozták a szultán athnáméját:[3]), mind maga sürgeté, mind az erdélyi rendek által is sürgetteté követeit, fordítanák reá minden erejüket, hogy a béke tárgyalása valahára komolyabban megkezdetnék [4]). Ez eddig sem a küveteken, hanem magán Mátyáson s titkos tanácsának igazgatóján

[1]) Actum die 8-a January ao 1615. A volt magy. udv. cancellaria levéltárából, Hungarica Eszterházyana. Fasc. 3. Nr. 35.

[2]) Sepsi Laczkó Máté e. h. 143. köv.

[3]) Nagy Szabó Fer. e. h. 118. 122. Az athnámét közli szintén gr. Mikó becses Adataiban II, 386.

[4]) A rendek lev. 1614-ki októb. 5-ről, Bethlené októb. 23-ról. Jászay Pál gyűjteményéből.

múlt, kik mind addig húzni halasztani kívánták az ügyet, 1615. míg a pápától, a spanyol királytól s a német birodalom kath. rendéitől remélt segedelem iránt megnyugtatóbb biztosítás nem érkezik. 1615 telén azonban erre nézve minden reménnyük meghiúsult [1]); s most mióta Naszuf nagyvezér a zsitvatoroki béke ellensége megöletett, s Aly basa, e béke szerzője, budai helytartóságába visszahelyeztetett, a török is komolyabban kezdé sürgetni az ügyet.

Mátyás végre megegyezett az alkudozások megkezdésében; minek következtében Pécsi Simon cancellár, Sármas- batl békealkusághy Zsigmond, Balassy Ferencz, Borsos Tamás, Rhoncz János és Veres Pál, Bethlen részéről márczius 2-kán [v]), Nagyszombatba mentek, holott aztán Mátyás biztosaival, Forgách Ferencz bíbornok-érsekkel, Molárt János hadi tanácselnökkel és Daróczy Ferencz beregi főispánnal máj. 6-kán a következő szerződésben egyeztek meg: Erdély rendéi fejedelmüket továbbra is szabadon választják; a magyar koronának Erdélyhez tartozó részeit s várait el nem idegenítik; ő felsége s országa ellen soha semmi ellenséges szándokkal nem viseltetnek; ő felsége viszont Erdélyt és fejedelmét minden ellenségei ellen támogatandja, jogai és szabadságaiban megvédendi; a három nemzet jogai fentartatnak, s ezek Magyarországot minden ellenségei ellen, kivéve a törököt, segítendik; a bécsi békekötést, a mennyiben a szabad választást nem korlátozza, megtartandják; a gonosztevők kölcsönösen kiadatnak; a kereskedés, hadfogadás visszonyosan szabad; kik a múlt zavarokban ő felségéhez hajoltak, különösen Kendy István, bocsánatot nyernek s javaikba visszahelyeztetnek; Huszt és Kővár minden hadi készleteivel, Mármaros megyével és a sóbányákkal Bethlen fejedelemnek visszaadatik; de Nagybányára nézve ő felsége, a király jogaihoz ragaszkodik, — Tasnád már elébb vissza-

[1]) Ezt adja a béke valahárai megkötése fö okául maga Mátyás több levelében Albert öcscséhez Hatvaninál: IV, 114. 124.

[2]) Nagy Szabó Fer. e. h. 122.

adatván; a nagyváradi püspökség javairól, s a magánosok egyéb sérelmeiről, melyek e jelen alkudozás alatt összeiratták, Nagy-Károlyban a jövő Sz. Iván napján összeülendő külön bizottmány végezend; a hajdúk, ha nyugtalankodnának, közös erővel fenyíttessenek meg; végre több magányosok ügyei is elintéztettek, a. közügyeket illető pontokra nézve pedig rendeltetett, hogy a legközelebbi magyar országgyűlésen megerősíttessenek

Május folytában a törökkövetek is, Achmed kihája, és az előbb spanyol szolgálatban volt dalmát származású kérésztény Gratiano Gáspár, megjelentek Becsben, a kikötött ajándékokat és felhatalmazást hozván magokkal, megerősíteni, illetőleg megújítani a zsitvatoroki békekötést. A velők való alkudozásra Mátyás Forgách Ferencz cardinált, Khlesl püspököt s a titkos tanács igazgatóját, Molárt János hadi tanácselnököt, Althan Adolf, és Solms Fülep grófokat, Pethe László kamaraelnököt és Apponyi Pált nevezte ki biztosaivá.

Ha a zsitvatoroki béke, miként előadtuk, felette nevezetes tény a magyar királyok s'a török közti viszonyok történetében az által, hogy azon alkalommal először ismerte el a török az európai nemzetjog szabályai szerint az egyenlőséget a szerződő felek között, s a megkötött béke első korlátja lőn a töröknek, mely telhetetlen hódításainak határt szabott: ama békének ezen megújítása nem kevésbé fontos eseménynek tekintendő. Jelenleg nemcsak azon említett előnyök még bővebb megalapítást és kifejtést nyertek, hanem a török uralmának még az általa meghódított részekre nézve is némi korlátok vettettek, melyek következtében szükségkép gyöngülni kelle hatalmának a magyar földön; más részről a keresztény vallás is jogalapot nyert a török birodalomban; végre pedig oly körülmények idéztettek elő, melyeknek következményei a bécsi békekötés egyik fő pont-

[1]) Katonánál: XXIX. 583. Hatvaninál IV, 115.

ját megsemmisítették, s a magyar nemzet és kormánya közt kifejlett bizalmatlanság és belháborgások egyik fő forrásává lőnek.

Figyelemre méltó már az is, hogy a törökök, kik 1606-ban még arra is bajosan voltak reávehetők, hogy egy birtokukban kívül eső helyre, Komárom mellé, a Zsitva torkához jőjenek, most egyenesen Becsbe mentek alkudozni. Ez egyébiránt Khlesl müve volt, ki azért kívánta minden áron Bécsben tartani az alkudozást, hogy abból Thurzó nádor kizárathassék. Mielőtt Mátyás biztosai összeültek, Khlesl püspök egymaga értekezett máj. 24-től kezdve jun. 10-ig, midőn az alkudozás forma szerint megkezdetett, a török követekkel', s az utóbb nyert eredményeknek jobbára ekkoron vetette meg alapját, semmi költséget nem kímélvén, hogy a követek hajlamát, jóakaratát megnyerje [1]). Legtöbb nehézséget okozott a hódoltság vonalának kitűzése, kivált Esztergom körül. Itt 158 falu iránt támadt kérdés, hogy melyik félre számíttassanak. A kir. biztosok közöl a magyarok ezek ügyét a nádor elébe kívánták volna vinni, mit azonban Khlesl meggátolt, s a király által megintette a magyarokat, hogy néhány falu miatt az alkudozás eredményét ne veszélyeztessék.

Az egyesség végrfe oly módon alakult meg, hogy azok közöl 60, melyek Esztergomhoz legközelebb esnek, ezen várhoz tartozzanak; s mind azok palánkok, melyek 1606 óta mind a két részről a béke ellenére készíttettek, lerontassanak. De ellenben végeztetett, hogy a hódoltságban a jobbágyak az újabb időben szokásba jött önkényes nagy adókkal ne terheltessenek, hanem csak a régtől fogva divatos adót fizessék; minél fogva egy egész háztelkes gazda, ki az utolsó időkben 30 tallért fizetett, ezentúl csak 15 tallér lefizetésére lőn köteles. Nem kevésbé könnyítésére vált a hódoltságnak az is, hogy az újabb egyesség szerint tilos lőn a törököknek

[1]) A békekötés költségei összesen 400,000 tallérba kerültek.

maguknak járni ok e falukra az adó behajtása végett, hanem azt a falu bírája tartozott beszedni s beszolgáltatni *). Egyébiránt a határszélek ügyének részletes megvizsgálása s megállapítása, úgy a magánosok panaszainak elintézése végett is szept. 1-jén egy közös bizottmány járjon el, A keresztény vallás ügyében a kir. biztosok azt kívánták volna, hogy arra nézve egy átalános szabály alkottassék; de a török követek e szabadságot egyedül a szerződő császár s király hitfelekezetére, a kath. vallásra szorították. Nevezetes még az egyesség azon ponja is, mely szerint kiköttetett, hogy a Mátyás császári s királyi hatósága alatt levő valamennyi tartományok kereskedői csak az ő útlevelével és lobogója alatt közlekedhessenek a török birodalomban, s ott ezentúl a cs. kir. consulok hatósága alatt legyenek, és három százaléknál több vámok fizetésére ne kényszeríttessenek. Egyébiránt a zsitvatoroki szerződés pontjai egészben megerősíttettek, s a béke a folyó jul. 14-től kezdődő újabb 20 évre kiterjesztetett. Nehogy azonban a szerződés pontjai a török által megerősítendő okmányban ezentúl megmásíttassanak, végeztetett az is, hogy a török követ mindaddig a császár udvaránál maradjon, míg a szultán megerősítése meg nem érkezik, midőn aztán a császár-király is saját követe által küldje el az általa megerősített okmányt a szultánnak

[1]) Az ezen szabályból származott fontos eredményeket s átalában a hódoltság ügyéről s állapotáról méltó megolvasni Salamon' Ferencz jeles értekezését a török uralkodásról Magyarországon. Budapesti Szemle VII és VIII kötetében, s külön is, mint önálló munkát.

[2]) A békeokmány Katonánál XXIX, 60K. Khlesl lev. Mátyáshoz 1615. jun. 30. (Hammer: Khlesl's Leben III, 511. sz. alatt). Ugyanaz ugyanahhoz, végtudósítás a szerződésről 1615. aug. 13. (Hatvaninál IV, 132.). Ebben írja egyebek közt:„Bei welcher ganczen Tractation ich mir dicse drey Punkten . . . zuerhalten füergenomben: Erstlichen die Ehr Gottes, und Pflanzung dess heil. christ. Glaubens. Füers andere E. Kays. Mt. als Röm. Kaysers und des ganzen heil.;Reichs authoritett und Interessé. Letzlichen aber Euer K. Mt. Königreich u. Lander. Lobi. Hauss Oestrreichs und ganczen Christenheit Interessé.

Magyarország belügyeire, s a nemzet és kormánya közti viszonyra nézve még a békekötésnél is sokkal nevezesebb következményei lettek Ahmed török követ egy kihallgattatásának Prágában, szeptem. 15-kén. A hajdúk, kiknek száma a 15 éves török háború alatt a határszéleken s a török által újonnan elfoglalt várak közelében, nemcsak a Tiszánál, hanem a Duna vidékén is felette elszaporodott, mióta a béke 1606-ban a Zsitva torkánál megköttetett, jobbára a török birtokában lévő országrészeken űzött rablásokból tengették életűket. Egy részök ugyan királyi zsoldba állt, — mert mióta a német katonaság a bécsi békekötés szerint az országból kivezettetett, jobbára hajdúkból fogadtatott a végházak őrsége; de, hol szerét tehették, ezek is gyakran kijártak rablani a török birtokba. A török e miatt természetesen igen boszús vala mind magukra a hajdúkra, mind a végvárak, most magyar kapitányaira, kik azok rablásait meg nem gátolták, meg nem büntették. De más részről a bécsi kormány sem nézte őket jó szemmel, kik az erdélyi fejedelemhez Bocskay ideje óta oly igen szítottak, hogy köztök 15 — 20 ezer embert mindig késznek talált zászlai alá állani, kivált midőn arra a nemzeti s vallási szabadságot tűzte ki jelszóul.

így mind a török, mind a bécsi kormány azon törte fejét, miként· szabadulhatnak ezen ostoraiktól. Volt erről szó a lefolyt bécsi alkudozások alatt is; s az újabb pótlék-pontok egyikében épen azért határoztatott el, hogy a határszéleken fekvő puszta faluk megnépesíttessenek, mivel azokba mind a két fél a kóbor hajdúkat kívánta megtelepíttetni s rablás helyett ismét mezei munkára szorítani. Említők, hogy Forgách Zsigmond, 1614 őszén, maga hívta volt a Tisza vidékére Nagy Balázs kapitány alatt a Komárom vidéki hajdúságot, hogy általok a török birtokot raboltatván, ellenök a törököt még inkább fölingerelje, „s ha a magyarok által nem lehetne, tehát a török által törűltesse el a hajdúságot“. Hasonló rablásokra a hajdúság 1615 folytán ugyanazon okból többször is ösztönöztetett, s ez el is követte azo-

kat anélkül, hogy a kapitányok azokat gátolták vagy megbüntették volna·

De ezen okokon kívül aligha még Khlesl keze is nem volt a játékban, midőn Ahmed követ, szept. 15-kén, mint monda, kormánya megbíztából, előadta, hogy azon sérelmek, melyek a lefolyt nyolcz év alatt a zsitvatoroki béke ellen történtek, leginkább a magyar fegyveres nép rablásaiból s a magyar várkapitányok elnézéséből származtak. A magyar kapitányok, ha tehetnék is, nem akarj'ák megbüntetni e féktelen népet; mert maguk közt is többen vannak, „két ábrázatúak, azok egyikével ő felségére, másikával a török császárra nézők“, kik a budai basát követeik s leveleik által segélyért, pártfogásért ösztönzik, mondván, hogy ugyanazt akarják tenni, mit Bocskay tett vala. 0 felsége tehát sem a török béke, sem alattvalói hűségének, s nyugalmának biztosítása végett semmi jobbat nem tehet, mint ha a végházakba német és cseh kapitányokat és őrségeket helyez; a magyarok maradjanak otthon házoknál, legyenek pórok és szántóvetők.. Midőn a határszéli kérdések miatt biztosok kiküldése szükséges, oda is ne magyarokat, hanem németeket alkalmazzon ő felsége, s Konstantinápolyba is németet küldjön fő követéül Beszédét végül a bécsi püspökre, Khleslre halmozott dicséretekkel fejezte be, kinek buzgó munkálkodása nélkül alig ért volna ily jó véget a békealku [1]).

Mátyásra s udvari tanácsosaira nézve aligha mondhatott volna ezeknél kellemesb dolgokat a török követ. A bécsi békekötés által kormánya elébe szabott korlátokat régóta sajnosán érzé, s többször szeretett volna is már azokon tágítani; de idegen katonaság ugyanazon szerződés tilalma miatt az országban nem lévén, abban nem volt módja. Annál örömestebb hajlott most a korlátlan hatalom ezen eszközének megragadására, minthogy azt maga az ellenség javaslá, s e javaslat elfogadására a török béke biztosítása is elég

[1]) Hatvaninál IV, 129. Sepsi Laczkó Máté e. h. 144.

mentségül szolgálhatott, ha tán a magyarok a bécsi békekötés e sérelme ellen felszólalnának.

Sejté azonban maga is, hogy ily lépés újabb feszültséget hozna a nemzet s kormány közti viszonyokba; s habozásában a törvény és önkény közt Albert öcscsétől, Belgium kormányzójától kért tanácsot. „A török ama kívánata, írá neki pár hét múlva, hogy a magyar végekbe magyarok helyett németek tétessenek, a magyarok pedig mezei munkáikra küldessenek vissza, mi nélkül a megkötött békét fentartani nem lehetne, igen nagy fontosságú, kivált miután az egész nemzetre nézve sérelmes . . . Mi minket illet, mennél tovább fontolgatjuk, annál inkább isteni végzet színében tűnik élőnkbe, hogy a török maga eltörleni kívánja a Bocskay idejében alkotott törvényeket és kötményeket, s miként akkor ellenünk, úgy most a magyarok ellen nyilatkozik, és mit akkoron tőle hosszú, bajos alkudozás által sem lehetett kieszközleni, azt most ebből eredő saját kárának és veszedelmének daczára, önmaga oly hévvel kívánja. Ez által a német nemzet, melyet... a magyar oly annyira lenéz, hogy Magyarországban saját védelme végett sem tűr, őt megillető előbbi méltóságára emeltetnék, s e szép alkalmat nem kellene elszalasztani. Midőn akkor a pozsonyi országgyűlésen titkos tanácsosunk Molarth János a németeknek a végekbe bocsátása végett oly hosszan s fáradalmasan alkudozott, . . . egyéb sértő nyilatkozatok között akként válaszoltak, hogy ők ugyan nem ellenzik a németek behozatalát, de csak őrizet s védelem végett, úgy mindazált il, hogy a végházak kulcsai, azok kapitányságai a magyarok kezében maradjanak. Most e hálátlanságok és bizalmatlanságokért maga az ellenség méltó büntetést szab rájok, midőn tőlök a végházaknak nemcsak védelmét, de kulcsait, igazgatását is egészen elvetetni kívánja. Ha megfontoljuk, hogy Magyarország a mi magas házunk öröksége, s e mellett meggondoljuk azt is, mily különös, ártalmas fondorlatokat szőnek a magyarok, hogy a szabad választást mindenütt, benn és künn megala-

pítsák: úgy találjuk, nem nyúlhatunk jobb eszközhöz mint, ha — a török kívánsága szerint is — németek által helyettesítjük a magyarokat, kivált miután e módon a gonoszokat is mindenkor rendben tarthatjuk, a kirúgókat megbüntethetjük, s következőleg Magyarországot magas házunk örökségében annál könnyebben megtarthatjuk. Ha továbbá a magyarok jelen állapotát tekintjük, úgy találjuk, hogy ők most szegények és gyöngék, a békéért epedő többi tartományoktól sem várhatnak segélyt, melylyel e szándékunkat ellenezhetnék: hadi készületektől tehát e miatt félni nem kell; s akarnak, nem akarnak, kénytelenek akaratunk s parancsunkhoz simúlni s engedelmeskedni, kivált miután egy részről a töröktől, másról tőlünk kellene tnrtaniok, ha valamely káros mozgalmat kezdenének .... Végre ezen oly rég várt s most kínálkozó alkalom, a végházakat németekkel rakni meg, egyszersmind eszközt is nyújt kezünbe Erdély megtartására, mi a németek behozatala nélkül egyátaljában nem volna lehetséges, miután Erdély Felső-Magyarországgal, s ez amavval szoros összeköttetésben van, egymást segítik, s egymás hajába kapni nem hajlandók. S ekként a németeknek a végházakba vitele által mind a végek megvédetnének, mind a portánál házunk ellen fondorkodók megbüntethetnének, mind Erdély megtartatnék Magyarország mellett, mind egyéb százszoros haszon eszközöltetnék[1]).

Mielőtt azonban e szándok, mely Bethlen Gábor támadásainak s több más későbbi eseményeknek kulcsát adja kezünkbe, foganatba vétetnék, hevesebb összeütközések elkerülése végett a kormány békés eszközökkel kívánta volna meggyéríteni a hajdúk számát, kik a terv végrehajtásának ellentállhatnának. Forgách Zsigmond kassai főkapitány tehát a kormány megbiztából az éjszakkeleti részek rendéit októb. közepén (1615) Kassára gyűjté.„Nagymerészen és bátran kimondja a statusok előtt: hogy császár urunk oly feltétel

[1]) Hatvaninál: Brüss. Okmánytár IV, 12.5

alatt békéllet meg a török császárral, hogy a hajdúság palánkját elvonja és a töröknek meghódoljon, pórokká legyenek, a fegyvert letegyék, és csak jobbágyok legyenek és szántsanak*különben végkép megsemmíttetnek. A terv szemlátomást oda volt számítva, hogy általok a határszélek elpusztult helységei népesíttessenek meg. A rendek azonban, mit eddig, mint titkos kormánytervet, csak gyanítottak, magától a „király képétől·[1] előadatni hallván, ellene ünnepélyes óvást tőnek, s a hajdúkat a rendek közé kebelezvén, s őket megesküdtetvén, hogy ezentúl mindenben az országt<il függeni, vele egyetérteni készek, nekik pártolásukat igérék; Kátay .Jánost pedig a nádorhoz küldik s előtte is óvást tesznek a kormány szándokai ellen [J]). A szándok egyelőre el is halasztatott.

Mialatt Forgách Zsigmond főkapitány a felvidéki ren- Forgách (lekkel Kassán gyűlést tartott, bátyja, Ferenez bíbornok s Pnmas halála_ esztergami érsek-prímás halálos ágyán feküdt. Október ló-kán történt halála a kathol. egyház buzgóbb híveinek nagy szomorúságot, a protestáns felekezetiteknek megelégedést okozott. A kardinál lángbuzgalmában egyháza iránt annak érdekeit mindenben nagy erélylyel támogatta; a két evangélikus felekezetet pedig, ahol csak lehetett, szükebb korlátok közé (igyekezett szorítani. Az uralkodó statusvallás természetéből folyó sajátság szerint, ő támadó, harczias vezére volt egyházának s tulajdonképeni megalapítója az ellenreformatiónak az által, hogy a jezsuiták szerzetét az országban újra megtelepítette, s a turóczi prépostságot, melyet a bécsi békekötés a jezsuitáktól elvett, azoknak, ha nem is mindjárt közvetlenül, visszaadatta. Nehogy t. i. e békeszerződés czikkei egyenesen megszegessenek, Forgách bíbornok 1613-ban kieszközlé Mátyásnál, hogy a prépostság színleg neki adományoztassék; ő pedig térítvényt adott magáról, hogy annak összes jövedelmeit a jézustársaságnak

[1]) Sepsi Laczkó Máté kritikája e. h. 146.

adja át addig is, míg a körülmények megengedik, hogy a prépostság egyenesen átruháztassék a jezsuitákra [1]).

A megürült érsekség betöltése sokáig foglalkodtatá az udvart s a kath. urakat. Az udvarnál kivált Khlesl püspök s mindenható miniszter, nem különben a magyar kath. főurak is, Homonnay, Forgách Zsigmond, Eszterházy Miklós, Pethe László s mások, egy értelemmel Pázmány Péter jezsuita atyát kívánták fölemelni e magas egyházi méltóságra, mert köz elismerés szerint senki sem volt az egész magyar egyházban, ki a lángeszű, tudós, a hazai ügyekben nagy jártasságú, mái· ekkor is nagy befolyású szerzetessel csak versenyre is kelhetett volna. Szellemileg már alacsony állásában is ő volt vezére a kathol. egyházi felekezetnek. A kath. egyház és vallás érdekében, a protestánsok ellen írt számos polémiái munkái, egyházi beszédei, a legelőkelőbb protestáns tudósokkal folytatott vitatkozásai, az 1608-ki országgyűlésen a jezsuita rend érdekében kifejtett, bár sikeretlen beszédei s iratai, a hazai ügyek titkaiba avatottsága, szóval minden oldalú nagy jelessége s tevékenysége, melynél fogva már mintegy 30 előkelő családot térített át a kath. egyházba, nagy hírtnevet, s mivel minden erőszakolástól idegen, csak az ész és szív, fegyvereivel harczolt, még a mérsékeltebb protestánsok közt is tiszteletet szerzett az egyszerű szerzetesnek. Nem csoda ezeknél fogva, hogy őt kívánta látni a primási széken a katholikusok közvéleménye szintúgy mint maga az udvar. ·

Nagy akadálya volt azonban a közkívánat tüsténti teljesülésének az, hogy Pázmányt szerzetesi fogadalom tartá kötve, melytől a pápa, midőn az udvar által ez iránt megkerestetett, a szerzet főnökének ellenzése miatt nem volt mindjárt hajlandó őt feloldozni. De végre sikerült Khlesl ügyességének ezen akadályt is elmozdítani; Pázmány 1616 elején felszabadíttatott a jezsuitái fogadalmaktól, s elébb,

[1]) Kazy.· Hist. Universit. Tyrnav. 29. 1.

április 25-kén, turóczi prépostá, majd, ellenére Napragy ka- 1616.
locsai érsek és Telegdy váradi püspök minden ügy ékezeteinek, mely által azok mindegyike magának törekedett megszerezni a magyar egyház főpüspöki székét, még ugyanazon évi szept. 28-kán esztergomi érsekké neveztetett [1]).

A bécsi udvar a török követ előadásából azt vélte látni, hogy a törökök nemcsak általában a hajdúk ellen boszúsak, hanem Bethlen irányában is meghidegültek. És volt is a töröknek némi panasza Bethlenre a miatt, hogy Lippát s Jenőt fejedelemmé neveztetésekor elvállalt kötelezettsége szerint mindeddig át nem adta. Mellemet basa e miatt érzékeny szemrehányásokat tőn neki e nyár folytában [2]).

Úgylátszik, Bethlen örömest mellőzte volna e kötelezettséget, halasztván ama várak átadását, míg a török arról tán megfeledkezik. Mentségére egyébiránt sem hiányzott az ok A királyiak, főleg Homonnay György e várak kapitányait s őrségeit megvesztegetvén, Bethlen ellen fellázították, miszerint ez fegyverhatalom alkalmazása nélkül, ha akarja vala, sem adhatá át azokat a töröknek. A török szemrehányásai s Ahmed kihaja prágai előadása, mi titokban nem maradt Bethlen előtt [3]), felnyitották szemeit, s látá, hogy egy pár várért nem volna tanácsos veszélyeztetni a török bizodalmát. De még inkább megtették reá hatásukat a felvidéki fondorlatok, melyeket maga ellen csaknem nyilván látott szövetni. Khlesl, elbizakodván a török jó barátságában, daczára a nagyszombati békekötésnek, mihelyt a török

[1]) Ld. kineveztetése viszonyait Franki Vilmos: Pázmány Péter és kora, jeles monographiájában. I, 176. kövv.

[2]) Hosszú levelét közli mind Katona (XXIX, 521.) mind Pray (Epist. Proc. III, 304); de az évet mind a kettő hibásan jegyzi 1614-re, 1615 helyett. Egyebek közt írja a basa: „Anno superiore tuus fráter, Steph. Bethlen, et ex proceribus Transilv. Steph. Erdélyi Constantinapolim venerunt“. Tudjuk pedig, hogy e követség 1614-ben járt ott.

[3]) Tudták azt Felső-Magyarországban is: Sepsi Laczkó krónikájában csaknem szőrül szóra áll Ahmed előadása.

béke megerősítése megérkezett, ismét felvéteté Homonnay György és Serbán Raduly által a múlt évben dugába dőlt tervet, mely szerint amannak Erdélyt, emennek Havasalföldet kellett volna, színleg saját erejűkkel, hatalmokba ejteniük.

Homonnay e szerint 1616 elején, mind a mellett is, hogy Zemplén és Szabolcs megyék, a nádor parancsára, czéljai iránt törvényes vizsgálatot tartottak, nagy buzgalommal zsoldos hadat gyűjte maga körül, s az urak közöl is Perényi Gábort s másokat csábitgatá, hogy pártjára keljenek. Leginkább támogatá őt Eszterházy Miklós, ki a kath. vallásra térése által Khlesl s általa az udvar kegyét megnyervén s a Mágócsy Ferencz özvegyének, Dersfy Örs lyának keze által terjedelmes javak urává lévén [1]), nemzetségének fényét, hatalmát megalapította. Homonnay nála tartott Munkácson, április 7-kén egy tanácskozmányt, néhány kath. úrral, hol Homonnay kalandos terve, minden megyei vizsgálatok daczára helybenhagyatott '). Eorgách Zsigmondot azonban, több kath. főuraknak egy más, április 26-kán Sz. Mártonban tartott gyűlésén, hasztalan ügyekezett Homonnay a maga tervének megnyerni. Mert bár Eorgách, kit Pázmány térített meg a kath- egyházba, buzgó híve volt új vallásának saz udvarnak; Khlesl fondorlatait mindazáltal mint az ország békéjére nézve veszélyeseket nem pártolván, Homonnay tervét is ellenzé. Homonnay végre még; a budai és egri basák pártfogását is kérésé Bethlen ellen, ígérvén nekik, hogy Lippát, Jenőt, miket ez a töröknek átadni mind eddig elmulasztott, kezökhöz szolgáltatja. Ali, budai basa, Khlesl által megnyeretve, egy ideig szinte pártolni látszék Homonnayt; később azonban, midőn a szemes Bethlen ez iránt szigorú rendeletet küldetett reá Konstantinápolyból,

[1]) Lásd az utóbbi nagy befolyású nádor életét Toldy Ferencz által az Újabb Nemzeti könyvtár 1-ső foly. megjelent munkái mellett.

[2]) Sepsi Laczkó: e. h. 152. köv.

nemcsak nem pártolá többé Homonnayt, hanem május 26-án kelt levelében egyenesen megírt® neki, hogy reá ne számoljon, hanemha mint ellenségre. „Ha te fölkelsz — úgymond — tehát-mi is hadainkkal reád megyünk.“ [1]).

Homonnay, mind e mellett is, talán mivel Ali levelét még nem vette, juhius elején, Fekete Péter alatt magyarokból és lengyelekből gyűjtött némi hadat indíta Lippa és Jenő felé, de azt Petneházy, jenei kapitány, a hajdúktól is támogatva szétverte. Majd maga Bethlen is Lippán termett egy dandárral, s azt az őrségtől átvévén, hogy a török minden kételyeit a maga hűségében elenyészsze, mindjárt át is adta a hozzá tartozó ötvárdával együtt a temesvári basának. A felső-magyarországi vármegyékhez pedig Homonnay mozgalmai ellen óvást küldött, Lippa átadását is az ő felkelésével mentegetvén.

A dolgok azonban a békére nézve mind veszélyesebb színt öltének. Ali budai basa, Bethlen által is ösztönöztetve, teljesíteni látszék akarni Hornon nayhoz írt fenyegetését, és Szolnok mellé táborba szállitá hadait. A felső-magyarországi megyék a béke háborítása miatt mindinkább felzúdultak s fegyverre is készültek Homonnay ellen. Thurzó nádor maga is buzdítá őket e készületekre, s minden porta után két gyalog fegyverest rendelt kiállíttani; Bécsbe pedig aggály teljes levelet írt a török készületeiről s a béke megszegésének mind nagyobbodó veszélyeiről [2]).

Mind ezek, mind a Lippa átadásáról feljutott hírek x égre meggyőzték Mátyást s fő tanácsosait Khleslt és Molartot, hogy nem tanácsos tovább is folytatni a Bethlen ellen koholt fondorlatot: elhatározták tehát, hogy ezt ideig-óráig felfüggesztik; Homonnaynak külsőleg, míg kedvezőbb idők jönnének, békés magatartást parancsolnak s tiszteletben tar-

[1]) Ali leveleit Homonnayhoz és Khleslhez a primási levéltárból idézi Franki Vilmos: Pázmány Péter és kora 1,196.

[2]) A kamarai levéltárból Franki i. h. 197.

tátják a nagyszombati egyességet; a nádort s a felvidéki megyéket pedig szintúgy mint a törököt a béke fentartása iránt megnyugtatják.

E végett míg Bonbomo császári ügynök Ali budai basához küldetett, hogy őt a császár békés szándokairól meggyőzze, egyszersmind pedig, ha lehetséges Bethlen pártolásától is elmozdítsa; más részről Pázmány Péter turóczi prépost, ki Forgách cardinál halála óta már az esztergomi érsekségre is ki volt jelölve, utasítást vett az udvartól, a felvidékre utazni, a nádort, s a jun. végére Kassára egybehívott felvidéki rendeket megnyugtatni; Homonnayt pedig a hűségben ugyan megerősíteni, s kitartásra ösztönözni, de egyszersmind fondorlatainak felfüggesztésére reábirni. Ezóta tehát Pázmány is részese, intéző eszköze lőn e tekervényes udvari politikának. Ugyanakkor Thurzó nádorhoz is íratott Mátyás, kijelentvén, hogy a békét minden áron főntartani kívánja, Homonnayt pedig a fegyverkezéstől eltiltotta [1]).

Pázmány, miután Bicse várában Thurzó nádort is útjába ejtette s tőle is jó tanácsokkal láttatott el a háborgó kedélyek lecsilapítására [2]), Kassára érkezvén, ott jobbára fegyveresen találta összegyűlve a rendeket. Mert ezek, miután a békeszerető nádort hasztalan ösztönözték a közfelkelés kihirdetésére, magoktól is megindulni szándékoztak Homonnay ellen. Pázmány itt Forgách Zsigmond főkapitánytól s a gyűlés elnökétől is támogatva, minden ékesszólását ráfordító, hogy a háborgó kedélyeket lecsilapítsa, nem mulasztván el őket nyíltságában figyelmeztetni még arra is, miszerint félni lehet, hogy ő felsége, ha őt megbúsítják, másképen találhatná elejét venni a dolognak.

A rendek egy részénél azonban kevés bizodalomra talált Pázmány. A rendek előtt ugyanis nem maradt titok, hogy Homonnay fegyveres mozgalmaira az udvartól, külö-

[1]) A kam. és primási levéltárakból Franki i. h. 198. kövv.
[2]) U. o. 204. köv.

nősen Khlesltől, Molarttól veszi a buzdítást; nem maradt titok, hogy ezen Bethlen ellen koholt fondorlatok nem csak politikai okokból, melyek Erdély állami függetlenségének megsemmisítésére czéloznak, hanem vallási czélokból is származnak: Pázmány iránt sem viseltettek tehát bizodalommal, mert nem hitték, hogy Khlesl által ne volna ő is beavatva ama fondorlatokba; nem hitték, hogy bár nyilván arról beszél, miképen küldetésének egyik czélja, Homonnayval a fegyvert letétetni, titkon nem volna barátja, s czélzatainak helyeslője. Maga Thurzó nádor sem tudta a kassai rendekhez jun. 19-kén intézett levelében mással indokolni azt, hogy Pázmány, a térítéseiről híres pap s nem más küldetett ki biztosul, mint hogy akkor több magyar ő felsége mellett nem volt. A bizalmatlanság Pázmány iránt elég világos kifejezést nyert ama heves beszédekben, melyek a gyűlésen tartattak. Azt vélték látni eljárásában, hogy ő az urakat a nemességtől külön választani törekedik, miszerint aztán emez is hajlandóbb legyen engedelmeskedni az udvar rendeletéinek. „Kevés reménység lehet — írja a gyűlés után Abaffy Miklós tokaji kapitány a nádorhoz — hogy elcsendesedjenek a vármegyék; . . . elhigyje Nagyságod, a mint látom emberek beszédit, elméit, ha nem supersedeál Homonnay uram, és Pázmány uram is a békesség szerzését így continuálja, hogy az urakat vármegyéktől ellállani tanácsolja, bizonyos legyen Nagyságod ebben, a vármegyék félelem s remény közt lévén, búsult elméjök arra vezérli őket, (hogy) elfelejtvén a mi kegyelmes Urunkhoz való kötelességüket, tüzet ne lobbantsanak, kivel mind magukat, mind másokat megemésztik.“ 1616.

Nem is lett a zajos gyűlésnek más eredménye, minthogy követeket küldöttek a királyhoz, a nádorhoz, Bethlenhez s Ali basához.

Ali ekkoron már Szolnok mellett táborozott s a hajdúságot fenyegette meghódoltatással. E miatt már a kassai gyűlés követének megérkezte előtt komoly intést vett a

nádortól, hagyná békében a hajdúkat; ezek mind a bécsi, mind a zsitvatoroki békekötés szerint király ő felségének kiváltságokkal felruházott alattvalói, kik a töröknek soha sem adóztak. Ali tehát, midőn a kassai követtől is megértette, hogy a rendek a békét minden áron fentartani kívánják, néhány nap múlva Budára visszatért hadaival.

Bethlen is örömmel hallá a rendek követétől, ki őt Kolozsvárott hadi készületekkel foglalkodva találta, hogy küldői s az egész ország el vannak határozva fentartani a nagyszombati egyességet s megakadályozni Homonnay minden cselszövényeit; s utóbb tudósítá a nádort, hogy seregeit a határszélekről visszavonja ugyan, de a zavarok okozóit bűnhesztetni kívánja.

Legkevesebb tényleges eredménye lett Ketzer András eljárásának, ki az udvarhoz küldetett követül. Ketzer a nádort is felkeresés útközben Bicse várában, mert hozzá is volt levele a rendektől. Ezen egész Homonnay-féle mozgalomban a derék, becsületes Thurzónak volt legkényesebb, legnehezebb állása. Iránta mind a két fél bizodalmatlan volt: az udvar, mivel tiszte szerint is a jog és törvény őre lévén, ellenző Khlesl és társai fondorlatait; a rendek, mert az ő törvénytelen fegyverkező sokét is roszalta, s nem jelent meg, mint várták a kassai gyűlésre. E miatt, bár levelükben újra is közbenjárását kérték a béke fentartására; de neheztelésüket sem titkolták el a miatt, hogy eddigelé erélyesebben nem kelt ki Homonnay ellen, s nem rendelte el a közfelkelést. Miként a rendekhez jul. 6-kán írt válaszából látjuk, Thurzó nagyon érzékenyen vette a rendeknek e meg nem érdemlett bizalmatlanságát, s „ilyen kemény és fogas igékkel írott levelét“, holott ő éj jeli s nappali szünetlen munkával fáradott mindenha s fárad most is, hogy a haza és a nemzet békességben megmaradhasson. Kéri is őket, hogy meggondolván jámbor s buzgó szolgálatait, ne búsítsák őt ily boszús írással. Egyébiránt tudtokra adja, hogy Ketzert azonnal felbocsátotta ő Felségéhez, s írt mind a királyhoz, mind azokhoz,

kik mellette befolyással vannak, hogy hova hamarább oly választ adjanak a követnek, melylyel megelégedhessenek. Végre inti őket ne fogyaszszák magokat s a népet e nagy munka időben háborúzáss il, kivált miután már Ali basától is megnyugtató választ nyert a béke fentartására nézve.

Bieséről Prágába sietett Ketzer, hogy, megbízása szerint, szemben legyen a királyival s lássa, ha él-e még ő Felsége, mert azt vélik vala, liogy interregnumban van az ország, azért volna ilyen zűrzavar“ [1]); és hogy átadja a rendeknek jun. 29-kén kelt levelét. E feliratban a rendek élénken adják elő a Homonnay fegyverkezése által okozott károkat,s a veszélyt, mely az országot fenyegeti, ha ármányaival föl nem hagy; s ezek mennél előbbi elhárítása végett sürgetve kívánják az országgyűlés kihirdetését. Ketzer itt életben találta ugyan a királyt; de korfuit sem azon erkölcsi h ngulatban, melyet tőle méltán várhatott. Őszinte, erélyes intézkedés helyett a zavarok lecsöndesítésére, mind a király, mind tanácsosai arról akarták őt meggyőzni, hogy Homonnay az udvar tudta s beleegyezése nélkül kezdette meg a fegyverkezést; holott mindenki tudta, hogy a zavargás egyenesen innen támogattatik. Sőt boszús kikeléseket kellett hallania Ketzernck a vármegyék ellen, mintha fegyverkezésükkel, melyet egyedül a békefentartása végett intéztek, ők ingerelnék Homonnayt, ki mint mondák, a vármegyéknél engedelmcsb, békés szándékairól biztosítja ő Felségét. Maga ájul. 19-kén kelt válasz is, mely Ketzernek a rendek számára átadatott, a király neheztelését fejezi ki az önkényes fegyverkezés miatt, és szigorúan tiltja a rendeknek akár személyesen felkelni, akár hadat gyűjteni, legyen az Homonnay mellett vagy ellen. Ketzer egyébiránt a nádorhoz utasíttatott, mint a ki bővebben értesíttetett ő felsége által a teendők iránt.

Midőn Ketzer aug. 2-kán Thurzónál másodszor is meg-

[1]) Sepsi Laczliá: i. h. 161.

jelent, ez már csakugyan vett volt Khlesltől, s hihetőleg a királytól is levelet, melyben tudósíttatik, miképen ő felsége megtett, mit tőle királyi tiszte kíván e sajnálatos zavarok lecsöndesítésére. Békét kötött a törökkel; Homonnayt Prágába idézte, Radulyt a hadgyűjtéstől eltiltotta; Ali basához legújabban is követet küldött; nincs más hátra, mint hogy a megyék is lecsöndesedjenek, mi végett ő felsége küldött is hozzájok rendeletet, melynek végrehajtása a nádornak tétetik feladatul.

Az ügyek valóban még Ketzer visszatérte előtt jobb fordulatot látszának nyerni. Pázmány, mindjárt a kassai gyűlés után Homonnayhoz utazott. Tárgyalásaikról nincs ugyan tudósításunk; de egész valószínűséggel állíthatni, hogy Pázmány, a kiküldetésekor vett utasítása szerint, arról ügyekezett és sikerült is neki meggyőzni Homonnayt, hogy tervének végrehajtására a körülmények most nem lévén kedvezők, azokat most fel kell függeszteni s alkalmasb időre halasztani. így történhetett aztán, hogy Gyulay István, Forgách Zsigmond főkapitány küldötte, már julius elején oly levelet hozott küldőjéhez Homonnaytól, melyben ez biztosítja a rendeket, hogy „noha ez ideig sem volt arra igyekezete, hogy valamiben a nemes ország ellen törekedjék“, ezentúl óvakodni fog zavarokra alkalmat adni; de kívánja Forgáchtói, biztosítaná őt is minden háborgatás ellen.

Forgách vévén e levelet, a felvidéki rendeknek julius 14-kére újabb gyűlést hirdetett Kassára, hogy ott mind Homonnay kötelezvényét tudomásul vegyék, s a magok részéről is megnyugtassák őt; mind Pázmánytól, ki ő felsége utasításából Homonnay úrnál járt megértsék, mit végzett Homonnayval; mind, végre, az erdélyi vajdától és Ali basától akkorra hihetőleg megérkezendő válaszokat meghallgassák. A gyűlés mindössze is két napig tartott. A rendek miután örömmel értesültek Homonnay békés szándékairól, szívesen megígérték, hogy ha Homonnay, júl. 14-kétől számítandó öt nap alatt fegyvezkezésével teljesen felhagy, minek

kieszközlésére Forgách maga ajánlkozók, ők is lemondanak támadási szándékukról. Ha azonban Forgáchnak nem sikerülne ígéretét beváltani, kívánják, hogy ő maga vezesse őket Homonnay ellen; mit Forgách is készséggel elfogadott, írtak a rendek még a nádorhoz és a lengyel királyhoz is a közbéke fentartásának érdekében; az ország többi megyéit pedig arra szólíták fel, hogy velők együtt ők is sürgessék az országgyűlés mennél előbbi összehívását [1]).

Ha krónikásunknak, kit egyébiránt e kor történetére gyakran idézünk, teljes hitelt adhatunk: Homonnay, a király rendelete szerint elbocsátotta ugyan hadait, de szavának, melylyel magát a kassai gyűlés iránt kötelezte, hogy óvakodni fog ezentúl zavarokra alkalmat adni, csak maga hagyassák békében, — most sem lőn ura. Magyarországban nem lévén többé tere az ármányra, Raduly vajdával lépett volna szerződésre. Tér vök szerint Radulynak Lengyelországban gyűjtött haddal Moldvába kell vala törnie, s ha ott Szkender basát legyőzi, Erdélybe csap át, s Bethlent onnan elűzvén, Homonnayt segítendi annak fejedelemségére [2]).

Raduly julius második felében lengyel hadakkal csakugyan betört Moldvába s eleinte oly szerencsével harczolt a törökök ellen, hogy Homonnay is reményre ébredvén, újabban mozogni kezdett: a hajdúkat titkon készületre s csatlakozásra inté; Lengyelországban pedig fegyvereseket gyűjtött, kiknek egy részét aztán saját váraiba szállítá; más részét Raduly segedelmére [3]). Homonnay hadszedésének hírét maga a lengyel király adá tudtára a felvidéki megyék-

[1]) Ezen, részleteiben eddig kevéssé ismert Homonnay-féle zavargás történetére nagy világot vet Franki Vilmos jeles monographiája Pázmány Péterről s koráról (I, 191—220. 11.), ki abban a primási, kamarai, Kassa városi s más levéltárakból fontos okmányokat hozott napvilágra.

[2]) Sepsi Laczkó, Mikónál III, 162.

[3]) Thurzó levele a királyhoz. Kamarai levéltár Frankinál

nek aug. 16-kán kelt levelében[1]), megjegyezvén, hogy nem tudja, vájjon Mátyás király parancsára gyűjt-e hadat vagy nem?

Ezen ellenséges hírek ismét féllármázták az érdeklett feleket, kivált Bethlent és Ali basát. Emez rögtön írt a nádornak, avval fenyegetődzvén hogy, ha Radulyt és Homonnayt azonnal békére nem kényszeríti, maga is segélyére menend Moldvának. Bethlen pedig a moldvai törököktől segélynyújtásra szólíttatván, azonnal 500 vitézt küldött Szkender basának [2]); az erdélyi rendeket pedig közfelkelésre szólította. A felkelt nemesség hadára azonban, mely az osdoláni táborban gyűlt össze, nem volt többé szükség; mert Szkender, a Bethlen és a temesvári basa öt-öt száznyi dandárával megerősödve, Raduly lengyel hadát egészen szétverte.

A vajda e kudarcza azonban koránt sem fosztó meg Homonnayt minden reménytől, hogy végre még is czélját éri Sőt a titkos támogatás, melyet Khlesl részéről folyton tapasztalt csak annál buzgóbbá tette őt fondorlataiban és hadszedéseiben. A hajdúk egy része Gombos András alatt, „ki a törökökre csatázása miatt igen elhiresedett vitéz ember vala“, és Sármasági.Zsigmond alatt, ki elébb Bethlen tanácsosa s az udvarnál is követe volt, de hiúságában megsértetvén, Homonnayhoz szegődött, mintegy két ezren vettek tőle zsoldot [3]), s csak az alkalmat lesték Erdélybe törhetni.

De más részről Bethlen Gábor sem maradt tétlen. Jlíst ő egy részről a felső-magyarországi megyékhez íratott, s az újabban felszított lángokat tudomásukra adván, a zavargók megbüntetését sürgette; más részről a nánási, böszörményi, polgári, szoboszlói s hadházi hajdúkat csatolta magához s

[1]) Kamarai levélt. Frankinál 1, 243

[2]) Balassi lev. Mikénél I, 315.

[3]) Forgách lev. a királyhoz okt. 30. a prim, levélt. Frankinál I, 252.

Erdélyben is folyton erősíté magát Forgách Zsigmond kassai főkapitány e mozgalmaktól indíttatva, okt. második felében a felső-magyarországi rendeknek közfelkelést rendelt olyképen, hogy a hónap végéig készen legyenek az indulásra; Szatmár, Ecsed, Kalló és Tokaj kapitányait pedig a nádor rendelete szerint felszólítá, hogy a hajdúkat, ha jó szerével nem sikerűi, erőszakkal is oszlassák szét [2]).

De megelőzte ezeket Rhédey Ferencz Bethlen nagyváradi kapitánya, ki Simonyi vezérlete alatt őrseregének két századát kőidé a hajdúk ellen, bár utább Bethlen azt irá a nádornak, hogy Simonyi a maga hadát csak Nagyvárad őrségének szaporítására fogadta s nem is a hajdúk ellen, hanem Nagyváradra szándékozott vezetni [3]). De légyen ez bár miként, annyi bizonyos, hogy Gombos a maga hajdúival a Tárcsán gondtalanúl éjjelező Simonyit fölös erővel meglepvén, megverte, s őt magát is elfogván, Szatmárba vitette, hol aztán sebeiben meg is halt [4]).

Gombos és hajdúi, nehogy e csatározás a királypártiaktól roszra magyaráztassék, nem késtek ezután írni a nádorhoz, s avval menteni magokat, hogy miután Bethlen Lippát a töröknek átadta s Jenőt és Váradot is odaígérte, félő, hogy végre őket is veszély éri. Ök hívei a királynak, és most is nem más ösztönzésére, s nem is más mellett keltek föl, hanem csak az ellen, ki őket s az egész országot veszélybe akarja ejteni [5]). A nádor azonban híven elébbi rendeletéhez, mely által minden felkelést megtiltott, legyen az bár ki mellett s bár ki ellen, keményen megdorgálá őket válaszában. „Nem kegyelmetekre bízatott, úgymond, az ország oltalmazása . . . Jenő s Várad dolgában sem szükség,

[1]) A Bethlen párti hajdúk lev a nádorhoz novemb. 2 Frankinál I, 252 .

[2]) Prim, levéltárból, és a Muzeum kéziratiból u. o. 250.

[3]) Thurzó lev. a királyhoz nov. 6. ü. o.

[4]) Di'czy Thnrzóhoz. U. o. 251.

5) A prim, levéltárból Franki, e h. 251.

hogy ti fáradjatok. . . . Azért mindjárt leszálljatok és csendességben legyetek [1]). De Gombos inkább engedelmeskedett Homonnaynak mint a nádornak, s tárcsái győzedelmében elbizakodva, miután Sármasági és Józsika Zsigmond alatt némi erdélyi csapatok is hozzácsatlakoztak, mintegy 3500 emberrel Ecsed felé Erdélybe tört, nov. 4-kei nyilatkozatában azt hirdetvén az erdélyieknek, hogy ő nem a békés lakosság, hanem egyedül Bethlen ellen hadakozik.

Homonnay ezen újabb támadása végkép kimerítette Bethlen Gábor türelmét. Jól tudta ő, honnan erednek e fondorlatok. Kezei közt voltak a bizonyítványok, melyek a király udvari tanácsosainak részességét minden kétségen felül emelték. Ilyen volt egyebek közt Régeni János levele, kit a szászok küldtek volt fel Becsbe, ott ellene izgatni; ilyen Homonnay levele egy Balon nevű emberéhez, kit Lengyelországba küldött volt segélyért: mikből világosan kitűnt hogy Homonnay egyenesen a király környezetéből nyer minden fondorlatra ösztönzést. Mihelyt tehát Gombos betöréséről értesült, azonnal egy keserű panaszlevelet intézett Thurzó nádorhoz. „Mi okokért akar minket ő felsége jószágostól infestálni, úgymond . . . semmi méltó ratióit ennek nem látjuk ... A mindenható felséges Úr Isten szálljon közünkbe, ennek a következendő rettenetes veszedelemnek kicsoda leszen indító oka, eddig is ki volt, Ítélje meg, és szálljon arra az ő felsége igaz ítélete ... Ez ideig minden ellenünk való számtalan praktikájokat . . . patienter elszenvedtük, a szent békességhez tartottuk magunkat . . . Melyet mi is immár nem szenvedhetünk különben . . . Melyből nem látunk semmi egyebet ránk következni a szörnyű veszedelemnél; mert ha onnét infestáltatunk, a honnan a békességes megmaradást, oltalmat kellene várnunk, hova folyamodjék ember in tali easu. Bizonyára azt kényszeríttetünk segítségül hívni, a kiben meg nem fogyatkozunk, noha bizony káros

[1]) A prim, levéltárból Frankl: e. h. 261.

az idegen segítség; de a kénytelenség nagyot cselekedte! az emberrel“ [1]). S hogy a nádort is meggyőzze, miképen nem alaptalan a király ellen emelt vádja, a fentebb említett két levelet is, melyek Homonnaynak az udvarral való összeköttetéseiről tanúskodának, hozzá kapcsolta a maga leveléhez.

Az írással, panaszokkal azonban már nem elégedett meg. Török István és Deli Száva vezéreit egy hadosztálylyal nyomban Gombos és Sármasági ellen indítá, a nemességet, székelyeket pedig Tasnádra táborba szólította. Említett kapitányai Deésnél találkoztak Gombos seregével; s azt egy jól sikerült csel által kelepczébe csalván, egy véres csatában megverték s kiűzték. Gombos serege maradványaival futva megmenekült; de Sármasági sebbe esvén, Józsikával együtt fogságba esett [2]).

Prágába nov. 12-ke táján érkezett ezen háborgások híre, s a király Thurzó nádorhoz azonnal rendeletet küldött hogy a béke s rend helyreállítása végett nemesi közfelkelést hirdessen. A nádor ezen kívül a hajdúkhoz is szigorú parancsot intézett, kik e háborgó körülmények közt kímélet nélkül dúlták, fosztották Szatmár vidékét. Ezek látván, hogy a kormány valahára keményebb rendszabályokhoz készül nyúlni, lecsendesedtek ugyan; Gombos András, társaival együtt maga is kötelezvényt adott csöndes magaviseletéről ')· De most meg már Bethlennel gyűlt meg a baj, ki elkeseredvén az udvari tanácsosok által ellene szőtt ármányok miatt, egy erős haddal táborozott Tasnádnál s a töröktől is segedelmet kért, s bár ellenkezőt hirdete s készületeit egyedül a maga védelmére állítá ezélzóknak, minden órán betöréssel látszék fenyegetni az országot.

Ezen veszélyes állapot annál nagyobb aggodalmat ébresztett az udvarnál, minthogy Thurzó nádortól, ki akko-

[1]) A prim, levéltárból Franki e. h. 253. köv.

[2]) Sepsi Laczkó Máté: e. h. 165. kövv. Nagy-Szabó Ferenez e. h. 121.

[2]) Franki I, 256.

már vég elgyengülésben lévén, sírja szélén állott, erélyesebb fellépést nem lehetett várni; Forgách Zsigmond országbíró és kassai főkapitány iránt pedig, mivel elébb Khlesl fondorlataihoz nem szövetkezett, kevés volt a bizodalom az udvarnál. Pázmány ügyességébe vetették tehát minden reményeket, ki miután szerzetesi fogadalmaitól pápaikig feloldoztatott, szeptemb. 28-kán az ország érsek-prímásává lőn kinevezve. Ő már deczember elején utasítást vett az udvartól, hogy találkozzék személyesen a beteg nádorral s támogassa őt a szükséges intézkedésekben. Forgách Zsigmond és Rákóczy Zsigmondnak is Bicsére kellett e végre utazniok. A találkozás Thurzónál deczemb. 5-kén történt.

A tanácskozásnak egy levél lőn eredménye, mely a nádor nevében Zoltán Ferencz által vitetett Bethlenhez. E levél, úgylátszik, Pázmány tanácsára, irányára nézve nagyon eltérő volt Thurzó eddigi leveleitől. A nádor elébb mindig csak menteni igyekezett a királyt Bethlen előtt, hogy annak semmi része sincs Homonnay ármányaiban. Ebben most egyenes támadás intéztetik Bethlen ellen és erős vád, hogy a nagyszombati egyességet több pontjaiban megszegte, ő felsége méltóságát sok dolgokban megsértette. Vádoltatik különösen, hogy a király birtokaiban hadakat gyűjt, annak alattvalóit magához csábítani, másokat fenyegetéseivel megfélemlíteni ügyekezik; a megyékkel levelei s küldöttei által folyton összeköttetésben áll, azokat ő felsége ellen ingerli különösen annak híresztelése által, mintha ő felsége a római valláson lévő fejedelmekkel egyetemben volna indítója a Homonnay-féle zavargásnak, „miben mind Isten s mind az emberek tudják, hogy semmi ne volt“. Egyre azt híreszteli leveleiben, hogy ő felsége nem képes megoltalmazni alattvalóit; holott maga keresztény vérontással vette meg s adta át Lippát a töröknek. Ő felsége alattvalói csak ezek miatt intéztek a fejedelem ellen támadásokat, azt hívén, hogy ez által kedves dolgot tesznek a királynak. A király a mondottak miatt méltán boszús a fejedelemre; siessen is tehát őt

követe által megengesztelni. A nádor s az esztergomi érsek, minden további veszedelmet elhárítani óhajtván, remélik, hogy közbenjárásuk által eltávoztatják a király boszúállását. Forgách gróf oda utasittatott, hogy megkerestetvén, a fejedelem követei részére menvéd leveleket küldjön [1]).

Midőn e levél Bethlenhez megindíttatot, ő akkoron már Csehi alatt álla táborával s azt rövid napok múlva meg is vette, és benne Prépostváry Zsigmondot, a fondorkodók egyikét elfogta, deczember közepe felé Debreczen vidékére szállott, s onnan követeié a felső vidéki megyéktől, hogy a közbéke fő háborítói, Dóczy Endre és Lónyay Endre száműzessenek, némely más urak pedig, úgymint Homonnay György, Eszterházy Miklós, Kendy István stb. az ország törvényei szerint lakóijának.

Forgách Zsigmond a fejedelem hadjáratának hírére, deczember 10-kén a vármegyékben külön-külön gyűlést tartata, s a rendeket felkelésre szólíttatá. De ezek, okul adván, hogy őket Erdélyhez esküdt szövetség köti, s a háborúságot is nem az erdélyiek kezdték, a felkelést megtagadták. E helyett Széchy Györgyöt küldék követségben a fejedelemhez, hogy őt békére, visszatérésre bírná. Bethlen, a megyék ígéretét vévén, hogy ha ellene az urak még tovább is fondorkodnának, magok is készek lesznek felülni a béke li á borítói ellen, végre engedett, s 40 ezer frt váltságért még Prépostváryt is szabadon bocsátá, seregét pedig 1617-ben január közepén hazavezette [2]).

És ez lőn vége a Homonnay és Baduly Prágából intézett fondorlatainak és támadásainak. Az egész ármány csak Bethlennek vált javára: a török bizalma benne annyira megerősödött, hogy azt többé semmi vád, semmi árulkodás nem volt képes megingatni; s tett szolgálatai jutalmául a szultán neki hat évre még az adót is elengedte; mentségében

[1]) Franki I, 260. kövv.

[2]) Sepsi Laczkó Máté: e. h. 165. kövv. Nagy Szabó Ferencz: i. h. 121.

pedig, melylyel Jenővár át nem adását indokolá, annyira megnyugodott, hogy az utóbb végkép feledékenységbe merült, s Jenő nem is jutott török kézre [1]).

E háborgások még nem érték végokét, midőn Thurzó György nádor deczember 24-kén meghalt. A haza nem különben mint a protestáns egyház nevezetes emberét vesztette el benne. Ő hitében erős, lángbuzgalmú, a maga felekezetének vezére, fő támasza volt életében. De nemcsak hitfelei a protestáns vallás szabadságának egyik főfő bajnokát tisztelték; nagyra becsülte minden magyar is benne a szilárd lelkű hazafit, kit egy mindenható miniszter kegymosolya sem volt képes eltéríteni az ösvényről, melyet törvény- s alkotmányőri magas tiszte elejébe szabott. A politikai pályán oly türelmes, hogy a különben általa nem kedvelt, de vele egy irányú Bethlen Gábor ellen minden ösztönzések daczára sem akart ellenségesen működni, a vallás kérdésében nem tudott megalkudni: Moschovin Jánost, kiarianus szellemben írt könyvei által a protestáns felekezetben zavart támasztani ügyekezett, elfogatta s kifizette, könyveit megégette; indíttatva pedig a veszélyektől, melyekkel az ellenreformatio törekvései hitfelekezetét fenyegették, végintézetében családja mind azon tagjg.it kizárta az örökösödésből, kik a kath. vallásra térnének.

Thurzó még életben vala, midőn Mátyás, Forgách helyébe 1616-ki szeptember 28-kán a jezsuitái szerzetes fogadalmaktól eleve pápailag feloldozott Pázmány Pétert nevezte ki esztergomi érsekké. A már is híres hittérítőnek e felmagasztaltatását, ki mind szóbeli előadásai, mind az 1613-ban kiadott, a tudományossága és kivált addig nem

[1]) Ld. ezen episodot számos eddigelé ismeretlen részleteivel Frankl: Pázmány Péter és kora többször említett monographiájában. Bethlen leveleit Praynál: Epist. Procerum III, 314. 317. Katonánál XXIX, 629 kövv. Sepsi Laczkó Máté Krónikáját Mikónál. Érd. Tört. Adalékok III, 150. kövv. Nagy-Szabó Fer. Memóriáié szintén Mikónál I, 122. kövv. Hammer: Khlesl Leben III.

ismert szép, mívelt magyar irálya által nagy hatású Kalauz czímű munkája által már mintegy 30 előkelő családot térített át a kath. vallásra, nagy aggodalommal fogadta a tőle hitfelekczete. nyugalmát, szabadságát féltő Thurzó nádor. Megnyugtatni ügyekezett őt okt. 26-kán kelt levelében Khlesl miniszter, biztosítván őt, hogy miután az őt térítésre kötelező szerzetből kilépett, s nyilvános személyivé, az ország főrendévé lett, Pázmány is másképen fog gondolkodni. De a már sírja szélén álló nádor aggodalmát sem e biztatás, sem magának Pázmánynak a nádornál deczember 5-kén tett személyes látogatása nem csillapíthatta le, s annak hatása alatt írta említett végrendeletét.

Miután hadait Bethlen januárban Debreczen tájáról A visszavezette, a harczi zaj és a háború veszélye megszűnt, de a békét szükségessé vált újabb szerződésekkel biztosítani. Ezeknek előkészítése Pázmány érseknek jutott feladatul. Ő tehát, a király meghagyása folytán január első felében több királyi tanácsost gyűjtött maga köré Nagyszombatba. Az értekezlet eredménye lőn, követelni Bethlentől, hogy követei által a múltakért bocsánatot kérjen ő felségétől s biztosítást nyújtson a jövőre a béke fentartása iránt. Hogy pedig ezt annál inkább hajlandó legyen tenni, minden eshetőségre némi hadi készületekről is tanácsos lesz gondoskodni. Mielőtt azonban Bethlennel megkezdetnék az érintkezés, szükségesnek látszék a felvidéken is teljesen helyreállítani a rend uralmát. Az értekezlet e czélra Horváth Gáspárt tűzte ki a felső Magyarországba küldendő kir. biztosul. Horváth a hajdúk számára egy nyílt levelet vitt magával, melyben nekik a múlt zavargásokért bocsánat biztosíttatik ugyan; de a jövőre a legszigorúbban megtiltatik minden zavargás. Utasítása volt továbbá eloszlatni az iránt minden gyanút, mintha Gombos a király megegyeztével intézte volna betörését Erdélybe. Végre meghagyatott neki, hogy a Forgách főkapitány, Homonnay, Dóczy és Eszterházy Miklós közt létező viszályokat is egyenlítse ki, miszerint mindnyájan

egymással barátságban és egyetértéssel teljesítsék kötelességüket, munkálják a haza javát. Ha szükségesnek ítéli, találkozhatik Bethlennel is, s ez esetben győzze meg őt, hogy a zavarokat főleg önmaga nevelte azon hibája által, hogy ő felségét mellőzvén, alattvalóival lépett egyenes érintkezésbe. Figyelmeztette őt, hogy bár a királynak ezért joga is, hatalma is volna őt megbüntetni; de ezt tenni nem akarja, miután Nagyszombatban az erdélyi rendekkel is megköttetett a béke. Alkudozásba azonban vele ne ereszkedjék; azt ő felségével kellend tennie Bethlennek [1]).

De a biztosnak nem is volt szüksége találkoznia Bethlennel. Már Zoltán Ferencz, kit a múlt év végén a nádornál tartott értekezlet levéllel küldött volt a fejedelemhez, hírül hozta ennek békés szándékait. Majd követei Kemény Boldizsár és Kassai István is megjelentek Prágában, hova a velők való alkudozás végett Pázmány prímás, Révay Péter és Pethe László, Lépes Bálint nyitrai püspök s cancellár és Hofkircher András kir. tanácsos is meghivattak. Az alkudozás márczius elején vette kezdetét, s miután sérelmeit mind a két félen lévők elpanaszlák s kimenteni ügyekeztek, a követek előadták Bethlen kívánatait, melyeknek főbbjei következők: A hajdúknak, kik az Erdély ellen intézett támadásban részt vettek, a megyék határozata szerint is fejők vétessék. Homonnay, Dóczy, Eszterházy, Lónyay és Perneszy, mint a zavargás indítói, a jövő országgyűlésen bűntett söket vegyék. A nagyszombati szerződés megerősíttessék, s e czélra mennél előbb országgyűlés hivassék egybe.

A válasz, melyet Pázmány a király nevében adott, abból álla, hogy a király nem engedheti meg, hogy neki a fejedelem szabja meg, kiket tartson meg, kiket nem, hivatalaikban; ő felsége sem gondol avval, kik a Bethlen hivatalnokai. Országgyűlést akkor fog összehívni, midőn azt

[1]) Frankl: Pázmány és kora I, 267.

jónak látja; s hogy az csöndesen s hasznosan folyjon le, itn. elébb a viszályokat szükséges kiegyenlíteni. Bethlen ne írjon többé a megyékhez s hajdúkhoz. Ha Homonnayt törvény elé akarja idézni, jól van; de a vádló követi a vádlott törvényszékét. Tisztába kell hozni mind azt, mi múltkor Nagyszombatban elintézetlenül maradt, minő: Homonnay igényei Husztra; Báthory Gábor özvegyének, a [r]nagyváradi püspökségnek és Bosnyáknak birtokügyei. Ha a nagyszombati szerződés meg fog erősíttetni, Bethlen biztosítékot nyújtson, hogy Jenőt, Aradot nem engedi át a töröknek, mint Lippát. Adjon elégtételt a megsértett királynak. A Szatmár megyében okozott károkat pedig pótolja helyre. Biztosítsa a királyt, hogy területét többé nem támadja meg. A kath. vallásnak Erdélyben adjon teljes szabadságot.

Mielőtt a tárgyalások tüzetesen megkezdetnének, a királyi biztosok tudni akarták, el vannak-c a fejedelem követei látva kellő felhatalmazással arra, hogy a kérdésben forgó ügyeket mind fejedelmük, mind az erdélyi rendek nevében elintézhessék, s a kívánt biztosításokat megadhassák? Es miután válaszukból kitűnt, hogy ily felhatalmazással felruházva nincsenek: a tanácskozás folytatásától kívánt eredményt fárni nem lehetvén, azt megszakasztották s abban állapodtak meg, hogy az értekezlet sz. Péter s Pál ünnepén Nagyszombatban folytattassék; s hogy az ügyet ott véglegesen elintézni lehessen, addig mind a két fél biztosai teljhatalmat szerezzenek magoknak küldőiktől. Addig is a foglyok bocsáttassanak szabadon; a jogtalanul elfoglalt jószágok adassanak vissza igaz birtokosaiknak; a béke és vallásszabadság sérelmet egyik részről se szenvedjen.

Bethlen Gábor nem volt ugyan megelégedve a prágai értekezlet ilyetén végével; minthogy azonban főczélja, valamint elébb a fegyvercsörtetéssel, úgy most ezen alkudozással is az volt, hogy magát mindenekelőtt fejedelmi székében megszilárdúlva láthassa, végre csak megnyugodott, s már május elsején megírta Forgách Zsigmondnak, hogy teljha-

tatommal ellátandó követeit nem fogja elmulasztani a kitűzött időre felküldeni Nagyszombatba [1]).

Ezen értekezletre Pázmány érsek mellé Molárth Jánoson kívül ismét az előbbiek, Pethe László ésRévay, ennek helyébe azonban, mivel megbetegedett, Apponyi Pál nevezettek ki biztosokul a király által; meghívatott még Forgách Zsigmond is. Bethlen most Pécsy Simon cancellárt, Fráter István itélőmestert, Balássi Mihály marosszéki kapitányt és Dávid kőhalmi királybírót küldé fel Nagyszombatba.

Az értekezlet jó eredményét eleve fenyegetni látszék azon hír, hogy Bethlen újra hadat gyűjt. A hír nem is volt alaptalan. A fejedelem hihetőleg ezt azért tette, hogy annál inkább biztosítsa az értekezlet jó eredményét és súlyt adjon kívánatainak, feltüntetvén, hogy ő kész a háborúra, ha a béke fölbomlanék. Pázmány tehát utasítást vett Prágából, hogy mindenekelőtt e fegyverkezésről kérjen felvilágosítást a követektől. Ezek azt válaszolók, hogy fejedelmük ezt kénytelen volt tenni, mert arra a török által szólíttatott fel. E válasz azonban újabb aggodalmat keltett, s a vett utasítás szerint Pázmánynak levelet kell vala intézni a fejedelemhez s az erdélyi, rendekhez, melyben arra hivatnának fel, hogy ők magok igyekezzenek reábírni a törököt, hogy mondjon le az erdélyi segélyről, mely magát a zsitvatoroki békét is felbomlással fenyegeti; sőt igyekezzék még Lippa visszaadását is kieszközleni, mert annak török kézben léte könynyen okot adhat a béke megzavarására [2]).

Az értekezlet maga csak három napig tartott. J ulius 31-kén nemcsak megújíttatott s megerősíttetett az előbbi nagyszombati szerződés, hanem egynémely újabb pontokkal is megtoldatott, melyek szerint a múltakra a feledés fátyola boríttatott; a jövőre minden békeháborítás szigorúan meg-

[1]) Ezen eddigelé ismeretlen értekezlet irományait is Franki fedezte fel a primatialis levéltárban s közli e. b. I, 272. kövv.
Frankl: e. b. 290. kövv.

tiltatott, s mind azokra, kik a békét akár honi, akár idegen hadakkal megzavarnák, a hűtlenség büntetése szabatott ki. A magánosok birtokügyeinek elintézése végett pedig határoztatott, hogy a jövő szeptemberben mind két fél Nagy-Károlyba küldjön biztosokat [1]).

IV.

Mátyásnak késő házasságából gyermeke nem lévén, n. 1616 óta midőn egészsége, életereje mindinkább hanyatlani kezde, kivált az örökösödés foglalkodtatá a fejedelmi házat.

Mátyás koronái legközelebben öcscseire Miksa és Albert főherczegre néztek; de amaz, mint a német-rend nagymestere, nőtlen, emez szintén gyermektelen, s mind a ketten már szintén hajlott korúak lévén, abban egyezett meg a három testvér, hogy a még fiatal, s már is két fiú atyja, Ferdinánd főherczeg, Károly fia s I. Ferdinánd unokája, tűzessék ki örökösül. Azonban III. Fülep spanyol király, anyja, 11. Miksa császár leánya után Ferdinándnál több jogot tartott az örökösödésre, s arról lemondani sokáig vonakodott. Úgy látszik, alattomban Khlesl is Fülöp részére működött, mert Ferdinánd alatt, ki őt régóta gyűlölte, elmozdíttatását várhatá a kormányhatalomtól, melyhez még is oly igen ragaszkodók. Mátyás a minisztert, ki évek óta legkedvesebb embere volt, s kitől nem örömest vált volna meg élete vég szakában, a cardináli méltóság megszerzése által akarta őszinte közremunkálásra bírni a maga ózdijában. De bár Khlesl ezután is folytatta még alattomos ellenzését [2]), Albert főherczeg 1617-ki áprilban végre kieszközlé a spanyol királytól, hogy igényeiről Ferdinánd javára leinond-

[1]) Pray: Princip. Gabr. Bethlen I, 37. és Hist. R H. III, 275. Mátyás levele Eszterházyhoz 1618 októb. 25. A kismartoni levéltárban lévő eredetiről. Jászay Pál Okm. gyújt.

[2]) Mátyás levelei Alberthez szept. 30. októb. 29. nov. 19. Hatvaninál: IV, 140. kövv.

jon. A fejedelmi nemzetség tagjai ekként mindnyájan megegyezvén, Mátyás a cseh rendeknek országgyűlést hirdetett, s ott Ferdinándot, előleg fiává fogadván, Thurn, Fels, Schlick s néhány más protestáns urak ellenzése daczára, jun. 9-kén koron aörökösűl ismerteié el. Húsz nappal utóbb a koronázás is végrehajtatott, oly feltétel alatt mindazáltal, hogy Ferdinánd Mátyás életében a kormányba ne avatkozzék, a nemzet jogait s különösen Rudolfnak a protestánsok vallási szabadságát biztosító felségleveleit megerősítse.

Még több nehézségektől félt Mátyás Magyarországban, melynek éjszakkeleti vidékén, a Homonnay-féle zavargás dúlt s miként a király maga egy levelében írja, minden a lázadás kitörésére mutatott [2]). Az ingerült hangulatot e vidéken, bár Khlesl azt a magyaroknak általában az osztrák ház iránti idegenkedéséből s az attól való elszakadás vágyából hitte származni [3]) nem annyira az okozta ugyan, mintha Ferdinánd örökösödésének lett volna annyi ellensége; — az elégületlenség ott még inkább onnan eredt, hogy a kormány miként fentebb láttuk, nemcsak túré, hanem még segíté is, Homonnay, Dóczy s néhány más úr említett háborgásait, melyeket Bethlen Gábor személyében a protestánsok vallásszabadsága ellen véltek intézve lenni; — de, miután a felvidéki rendek Bethlennel barátságos összeköttetésben álltak, s mint említők, ama nyugtalan urak ellen magok is a fejedelem pártjára keltek: kétség benne nem lehetett, hogy Bethlen, ha akarja, az örökösödés ellen is könnyen fölingerelheti a rendeket, kivált miután Ferdinándnak a protestánsok vallása iránt minden alkalommal elárult türelmetlensége az izgatásra bőséges okot nyújthatott. Nehogy tehát Beth-

[1]) Kazy I, 128. Pray: Hist R. H. III, 273.

[2]) In Ober-Hungern sich alles zum Aufstand erzaiget. Mátyás lev. 1616. szept. 8. Hatvaninál: IV, 138,

[3]) Hurter II. Ferdinánd életében VII, 216 és Hammer: Khlesl életében, Urkundenbuch III, 449.

len, az ingerültséget az örökösödési terv ellen fordítsa: az udvar őt annyira-mennyire kielégíteni kívánta, a fentebb előadott nagyszombati értekezleten. Azonban, midőn e szerződés megalkottatott, Ferdinánd Csehországban már koronázott király vala, s az udvar ennél fogva Magyarországban is könnyen keresztülvihetőnek remélvén az örökösödést, Bethlen kívánataiból is sokat hagyott teljesíttetlenül. A fejedelmi címet, egyebek közt, még mindig vonakodott neki megadni.

Mátyás a Bethlennel kötött szerződést szept. 2-kán helybenhagyván, az ország rendéinek az örökösödés elintézése végett 1617 deczemb. 13-ra még Prágából közönséges gyűlést hirdetett[1]), felszólítván egyszermind a főispánokat, készítenék elő e kérdés szerencsés megoldására a nemességet Az országgyűlés azonban nem annyira Mátyás betegsége miatt, mi okul adatott, mint az előkészületek hézagossága és a trónjelölt iránt néhol nyilvánúló kedvezőtlen hangulat miatt, a következő évnek elébb január 6-ra utóbb márcz. 4-re halasztatott [3]). Ezt a király maga is megvallá, a spanyol követhez január 8-kán írt levelében, A bizalmatlanság, mely a trónjelölt iránt csakugyan uralkodott, nagy aggodalomba ejté az udvart; s azt kezdék ott hinni, hogy Ferdinándot csak úgy sikerűlend megválasztatniok, ha jelentékeny fegyveres erővel megfélemlítik a nemzetet [4]). Khlesl egyenesen azt írá jan. 21-kén Khevenhiller grófnak, hogy ha a spanyol királynak Friaulban fekvő hadi népét meg nem nyerhetik, egészen s bizonytalan időre el kell halasztani az országgyűlést, s ezen esetben elveszett a korona az uralkodó házra nézve [5]). Hasonló értelemben írt ugyanekkor Margit főherczegnőnek. „A friauli spanyol hadra, u. m.

[1]) Kovachich: Vest. Com. 771.
[2]) Kovachich: Suppl. III, 370.
[3]) Kovachich: Vest. 772. köv.
[4]) Hammer: Khlesls Leben IV, 3. I. 806. sz.
[5]) U. o. 9. 1. 816. sz.

múlhatatlan szüksége van ő felségének, ha Ferdinánd királynak a magyar koronát megszerezni akarjuk. Különben az országgyűlés magától szétoszlik. Fordítsa erre fenséged a legnagyobb erőfeszítést“ [1]).

A bizonytalanságban, vájjon megkapják-e a spanyol hadi erőt, a magyar főurak megnyerése végett ígéretekhez, sőt vesztegetésekhez is nyúltak. Khlesl Forgách Zsiginondot találkozóra hívta, mely meg is történt, s azon alkalommal nem csak bizonyos ígéreteket tőn, hanem 1500 tallért mindjárt ajánlott is neki. Forgách keveselte az összeget, zúgolódott is csekélysége miatt, de még is elfogadta [2]). Más részről Pázmány érsek is minden követ megmozdított, nemcsak mivel Ferdinánd iránt őszintén jó indulattal, viseltetett és sokat várt a kath. egyház iránti buzgalmától; nem is csak mivel maga Ferdinánd szépnél szebb leveleket írt neki; hanem azért is mivel a trónjelölt mellett a pápa V. Pál is közbenjárt, s külön breve által ügyckezett hatványozni az érsek buzgalmát [3]).

A király még a harmadik határnapon sem jelenhetvén meg személyesen, a maga helyetteséül márcz. 15-kén Ferdinánd cseh királyt, mellé pedig biztosokul Khlesl bíbornokot, Molárth Jánost és Ulm Lajos császári alkanczellárt küldötte le a rendek közé. Ezek márcz. 23-kán mind élő szóval, mind az iratban átnyújtott kir. előadások által tudtára adák a rendeknek, hogy ő felsége erejét hanyatlani érezvén, utódáról még életében kíván gondoskodni. A trónhoz legközelebb állnak ugyan Miksa és Albert testvérei; de ezek hajlott korúak s magzattalanok lévén, igényeikről lemondottak [4]): kívánja tehát ő felsége, hogy unoka öcscsét s fogadott fiát, Ferdinánd cseh királyt, kire örökös tartomá-

[1]) Hammer: Khlesl’s Leben IV, 16.1. 819. sz.

[2]) U. o. 6. 1. 809. sz. és 19. 1. 820. sz.

[3]) Frankl: I, .313. kövv.

[4]) Miksa lemondása a maga és Albert öcscse nevében. Hatvaninál: IV, 143.

nyain kívül még nagyobb méltóságok s több népek igazgatása is szálland, „ismerjék el, kiáltsák ki, tiszteljék és koronázzák“ királyuknak. Ezt mind ő felségének az ország iránt szerzett érdemei, mind Ferdinánd kitűnő testi és lelki tulajdonai méltán várathatják a rendektől [1]).

Ezek nem is tettek ugyan kifogást a királyjelölt személye ellen, megválasztását mindazáltal némi föltételekhez kötötték, különösen: hogy a törvények értelmében elébb nádor választassék, mit ő felsége teljesen hallgatással mellőz a kir. előadásokban; továbbá, hogy az ország szabadságai, s nevezetesen a bécsi békekötés ellen elkövetett sérelmek, orvosoltassanak. A főrendek ugyan 38 szóval 11 ellen még az napon elhatározták, hogy a nádor választását a királyé megelőzze; de mivel a rendek előbbi határozatuk mellett maradtak, a felirat márcz. 27-kén a királyhoz elküldetett. Abban mindazáltal oly kíméletet tanúsítottak a király iránt, hogy e szót: „választás,“ melyet a király oly nagy gonddal került, a főrendek kívánsága szerint magok is mellőzték.

Mátyás erre a következő napon nem minden élesség nélkül válaszolá, hogy az ő felavattatásánál is elébb ment a király, mint a nádor s illő, hogy az úr megelőzze a szolgát; mindazáltal királyi szavát adja, hogy Ferdinánd, mihelyt megkoronázva leszen, azonnal tárgyalni fogja velők a nádorválasztást s a sérelmek orvoslatát.

A rendek e leirat következtében 54 szóval 37 ellen elhatározták, hogy a király választása előzze meg a nádorét; ile ezen engedményt ápril 3-kán kelt válaszukban a következő feltételekhez kötök. 1. Hogy mivel ő felsége említést sem tesz a királyválasztásról, kívánják, hogy ezen, őseikről vájok maradt jog a választás előtt ünnepélyes okmánnyal ismertessék el; a választás után pedig külön czikkely által is biztosíttassék. 2. Hogy ő felsége a nádorságra alkalmas személyeket még a királyválasztás előtt jelölje ki, akik

[1]) Katonánál: XXIX, 680. kövv.

közöl a nádor, tiszte egész hatóságával, mindjárt a király megválasztása után, s még ugyan azon napon megválasztathassék, teljes érvényben maradván ez iránt az 1608-ki kor. előtti 3-dik törv. czikk. 3. Biztosítsa ő felsége a rendeket, hogy a sérelmek mindjárt a királyválasztás után s még a koronázás előtt orvosoltatni fognak, a választás különben érvénytelen maradván. Ha ő felsége ezekre megegyeztét adja, egyszersmind pedig őket a választandó király is eleve biztosítja, hogy a bécsi békekötést, az 1608-ki kor. előtti s utáni törvényeket, valamint azon feltételeket is, melyeket megválasztása előtt elejébe terjesztenek, megerősítendi s illetőleg elfogadandja: mi sem fogja többé gátolni ő felsége kívánatainak teljesedését [1]).

A királyi biztosok azonban e feliratot, nehogy — mondák — a különben is beteg s az ország iránt oly érdemteljes fejedelmet busítsák, nem küldék el a királyhoz, hanem április 6-kán tartott előadásukban, ügyekeztek reábírni a rendeket, állanának el e föltételektől. Midőn pedig evvel sem értek őzéit, Khlesl bíbornok a két más biztos társa által április 3-kán ama kérdést intéztette a rendekhez: „ha ő felsége a rendektől előadatott feltételeket elfogadná, készek-e ők is Ferdinándot megválasztani királyuknak?“ A rendek erre teljes készségüket nyilvánították [2]); Khleslnek, azonban e lépését felette rósz néven vette az udvar, mivel ama kérdés következtében oly színben állott ezentúl az ügy, hogy a király a rendek feltételeit elfogadta. Miksa főherczeg május 2-kán írt levelében panaszosan írja Alberthez, hogy Khlesl „ki a fejedelmi háznak annyi egyéb kárt okozott már, ha nem rósz szándékból, de bizonyára igen meggondolatlanul oly annyira elhirtelenkedte a dolgot, hogy a koronázás már

[1]) A feliratok s leiratok az előadásokkal együtt Acta Diaetae Poson. 1618. 1. kövv. Katonánál: XXIX, 680. kövv. és Sepsi Laczkó Máté krónikájában: e. h. 172. kövv. Továbbá: Okmányok Jászay Pál gyűjteményéből.

[2]) Sepsi Laczkó Máté: e. h 178.

ugyan végzéssé lett, de nem a jövendőbeliek kisebbsége nélkül[11]. „Ő a mi jóságunkkal nagyon vakmerően él vissza“ — írja egy más levelében Ferdinándhoz — bizonyosan megint valamely gonosz csínyen töri fejét. Szép szavakkal akar bennünket elaltatni, míg gonosz tervét megérleli“ [1]).

A rendek válasza után Khlesl említett kérdésére nem is volt mit tennie az udvarnak, mint egy felavatási okmányt készíttetni, mely által a rendek kívánatai a választás előtt teljesíttetnének. Ezen okmány április 23-kán olvastatott fel a rendek előtt; de mivel sem a szabad király választás benne világosan el nem ismertetett, sem az ország más jogai s a protestánsok vallásszabadsága általa eléggé nem biztosíttatott, a rendek azt elfogadni vonakodtak, s egyes pontjai felett még sokáig ingerülten folyt az alkudozás. Nem csak az udvar, hanem azon főurak ellen is heves kitörések hallattak, kik a diplomát készségesen elfogadták. Ne bízzák el magokat az urak, úgymondák; ne bízzanak erős váraikban; jöhet csakhamar idő, midőn azokban éhezniük kellend. Huszonnégy óra alatt 24 ezer hajdú állhat fegyver alatt; az előkészületek már megvannak téve A királyválasztási jogot illetőleg azonban ezen ingerültségtől indíttatva, végre elfogadta a király ama törvényjavaslatot, melyben kijelentetek, hogy a rendek ő felsége ajánlatára Ferdinándot „régi szokásuk és szabadságuk szerint egyértelműleg urokká, királyukká választották . . és szerencsésen megkoronázták“.

Bevégeztetvén a király választásról szóló törvényczikk feletti vita, a rendek a felavatási oklevél szerkesztéséhez fogtak. Khleslnek ez iránt még nagyobb volt az aggodalma, mint a királyválasztást illető czikkre nézve. „Aggódom, így

[1]) Hatvaninál: IV, 145. kórv.

[2]) Hurter: II. Ferdinánd. VII, 221. Egyébiránt mind a királyválasztásról, mind egyéb viszonyairól ezen nevezetes országgyűlésnek igen érdekes részleteket közöl római és flórenczi levéltárakból Franki Vilmos Pázmány és kora. A pótlékokban VII. VII. és IX. sz. alatt 622 s kövv. 1.

ír április 30-kán Trautsohn grófhoz, hogy a magyarok még házsártosabbak lesznek a vallás és más sérelmek tárgyában“ Nem is tévedt várakozásában. Közértelem volt, fcogy a megválasztandó király az ország minden jogait, törvényeit s kiváltságait világos szavakkal megerősítse, azoknak megtartását szentül fogadja; hogy a sérelmeknek mindjárt a kormány átvételekor leendő orvoslását megígérje; megígérje különösen, hogy a hivatalokat minden tekintet nélkül a vallásra, kizárólag magyaroknak adományozza, az ország ügyeit egyedül magyarok által intéztet!, s a nyolczados törvényszékeket rendesen megtartatja.

De még több nehézség fordult elő a vallásszabadság biztosítása tekintetében; mert erre nézve magok a rendek is két ellenkező táborra szakadtak. A protestáns rendek az 1608-ki k. e. e tárgyra vonatkozó czikkelyt még avval kívánták pótolni, hogy az elébb kath. isteni szolgálatra rendelt, de a katholikusoktól már elhagyott templomokat is szabadon használhassák; mit azonban a kath. rendek megengedni nem akartak, abban a kegyúri jog sérelmét látván. Hosszas, ingerült viták után mind a két fél óvást tett az országbíró előtt. A viták evvel megszűntek; de mivel a pótlék elmaradt, ama templomok miatt utóbb még sok vér folyt a polgárháborúkban.

Május 15-kén Ferdinánd végre elfogadta s megerősítette az elejébe adott felavatási oklevelet, szentül fogadván aszerint, hogy a bécsi békekötést, az 1608-ki kor. e. és utáni törvényeket, s azokkal együtt az ország minden jogait, szabadságait fentartja; a sérelmeket, ha lennének, kormányra léptekor minden más előtt orvosolandja; hogy a magyar ügyeket magyarok által igazgatandja, az országba minden hivatalt, méltóságot csak magyarokkal s pedig a vallásra minden tekintet nélkül töltend be; a nádor hatóságát egész épségében fentartja; hogy a bányavárosokat a magyarható-

[1]) Katonánál XXIX, 710. kövv.

ságoktól el nem vonja, a német kamara alá nem veti; a koronát az országban őrizteti; az országnak Csehországgal s a többi örökös tartományokkal és Erdélylyel létező szövetségét, mint van, meghagyja, háborút nem kezd, békét nem köt az ország tudta s megegyezte nélkül; a hajdúkat kiváltságaikban fentartja; hogy Mátyás életében a kormányba nem avatkozik; a mit pedig kormányra lépte után az ország rendei a közjó tekintetéből törvényesen végezni fognak, megtoldás és megszorítás nélkül törvénynyé szentesítendi.

Az akadályok ekként el lévén hárítva, Ferdinánd máj. 16-kán közakarattal királylyá kiáltatott. Ugyan az napon Forgách Zsigmond, Erdődy Tamás, Batthyány Ferencz és Török István közöl az első, szótöbbséggel nádorrá választatott. Felolvastattak ezután a királyi másod előadások '). De a rendek elébbi határozatukhoz ragaszkodván, mindenek előtt az ország sérelmeit írták össze s 46 pontban terjesztették a király elébe [1]). Ezek közöl a legfontosabbak azon pontok, melyekben sürgetik, hogy a pozsonyi és szepesi kamara, mely a magánosokat javaikban háborgatja, eltörültessék, s a király, jövedelmei kezelésére törvényes kincstartókat nevezzen; hogy a nádor és a magyar cancellária hatósága a németek minden befolyásától mentesíttetvén, teljes épségében helyreállíttassék; Tatáról a német kapitány elmozdíttassék, Győrött, Komáromban, a német mellé magyar is neveztessék; a törökkel szerzett béke végrehajtása magyarok által eszközöltessék; a hajdúk Felső-Magyarországon jelenleg bírt földjeiken ne háborgattassanak, s mint nemesek az illető megyéhez tartozzanak stb.

A vitákkal[3]), melyek a sérelmek fölött a király és a rendek között folytak, ismét egy hónap telt el, míg végre a Csehországban támadt, aggasztó vallási viszályok a királyt

[1]) Acta Diaetae 65 kövv.
[2]) Acta Diaetae: 96—138.
[3]) Acta Diaetae: 139—206.

némi pontokban engedékenyebbé tették; s miután még adó fejében a török követség költségeire 2 frt, a végházak fentartására 3 frt, Ferdinánd új királynak tiszteletdíjul 1 frt, a kororaőröknek ugyanannyi, egy díszes országház építésére 60 dénár, s így összesen 7 frt 60 dénár ajánltatott meg minden kapu után, a megalkotott 77 törv. czikkely pedig összeíratott s megerősítésül fölterjesztetett: Ferdinándjuh 1-ső napján Pázmány Péter érsek által ünnepélyesen megkoronáztatott *). A gyűlés folytában a nádorrá lett Forgách Zsigmond helyébe országbíróvá Homonnay György, kassai főkapitánynyá Dóczy Endre neveztetett; a többi hivatalok is jobbára katholikusokkal s Ferdinánd kegyeltjeivel töltettek be; egyebek közt Eszterházy Miklós alsó-magyarországi „király képévé", Alaghy Menyhért tanácsossá lett stb. [2]), A törvények juh 4-kén megerősíttetvén [3]), a gyűlés széjjeloszlott.

Midőn a magyar országgyűlés befejeztetett, az utóbb 30 évig tartott vallási háború már megkezdődött Csehországközvetlen oka onnan eredt, hogy a katholikus tanácsosok, kiket Mátyás, Prágából távozván, a kormánynyal megbízott, Rudolf felséglevelei ellenére, a protestáns jobbágyoknak megtiltották a kath. földesurak jószágain templomokat építeni, s nehány ily templomot tényleg le is foglaltattak s lerontattak. A protestáns rendek, gróf Thurn Henrik vezérlete alatt, kit ama személyes sérelem is bántott, hogy karlsteini kapitányságából letétetett, rövid úton akartak végezni a kath. tanácsosokkal, kiktől e szabályok kiadattak: május 28-kán fegyveresen törtek a tanácsterembe, Slavata Vilmos és Clam-Martinitz Jaroslav tanácsurakat, jegyzőjökkel együtt az ablakon ki az árokba dobták, s az ország ügyeinek igazgatására 30 tagból álló választmányt

[1]) Ordo Coronationis Regiae Majestatis. Sepsi Laczkó Máté krónikájában e. h. 181. kövv.

[2]) Sepsi Laczkó: e. h. 198.

[3]) Corp. Jur. Hung. I, 707.

neveztek, s a jezsuitákat az országból kikergették. A háború koczkája evvel el lőn vetve.

Khlesl bíbornok, e híreket vévén, Khuen tábornokot küldő a z ivar lecsillapítása végett Prágába; de mind a biztos, mind a részére adott utasítás gyanúsnak látsz ék Fetdinándnak s Miksa főherczegnek[1]); ők erélyesebb rendszabályokhoz kívántak nyúlni. A bíbornok figyelmezteté Ferdinándot, hogy míg a császár él, a felavatási feltétel szerint csak őt illeti a rendelkezés joga. Miksa s Ferdináud azonban, kik *rég* gyűlölték a császár nevében minden kormányhatalmat magához ragadt főpapot, hogy tőle menekúljenek, őt jul. 20-kán, a pápai követ megegyeztével, elfogatták s Tyrolba, Ambrus várába vitették fogságba [2]). Bármily rósz néven vette is azt a mind nyavalyásabbá lett Mátyás, az intézkedést Csehországban ezentúl Ferdinánd vette kezeibe. A lázadást erőhatalommal akarván elfojtani, Bouquoi grófot, kit Mátyás még 1616-ban hívott meg Németalföldről a maga szolgálatába [3]), és Dampierre tábornokokat hadakkal küldé Csehországba. De ezek megverettek; s miután a

[1]) Miksa lev. Ferdinándhoz máj. 31. Hatvaninál IV, 146.

[2]) Miksa fóhg ekként adja okát elfogatásának: hogy u. m. a császárnak szeme elébe állíthassák,,was besserer Versicherung und Anstellung Hirer Kays. Mt. ganzen Regiments auch conservation der heil. Religion und unsers lobi. Hauss von uns für nothwendig gehálten wirdt; so aueb als lang gesagter Cardinal zur Stell gewesst, auss nothwendiger fiirsorg der durch Hire andennahl gebrauchten gefahrlicli mid schaedlichcn propalation vnd Ilindterschlagung nit füeglich beschehen künden“. Hatvaninál: IV, 147. De a közönségben oly hír terjengett, hogy Khlesl valóságos árulást követett el az uralkodó házon „Monarchiám ab augustissima domo Austriacorum clandestinis practicis in Bavariam transferre conatus: eius artibus factum, ut bohemici motus concitarentur, quibus tanqvam instrumento ad effectuandum suum propositum uteretur. Interea cum Bavaro per literas ultro citroque agitur ... A szász herczeg fogta volna fel áruló-leveleit. Sepsi Laczkó Máté: krónikájában, e. h. 194.

[3]) Hatvaninál: IV, 138.

cseheknek még Mansfeld Ernő is segedelmekre jött, azok a lázadást Ausztriába is átterjesztették.

Az osztrák ház állapota nagyon válságossá lett. A német birodalmi, sőt maguk az ausztriai protestáns rendekből is mind többen álltak a csehek pártjára; Magyarországban hajlam erre még ugyan nem mutatkozott, de ép azon ok, mely a cseheket lázadásra bírta, itt is elégületlenséget táplált a felvidéki protestáns rendekben. Az ellenzés után, mely az országgyűlésen templomaik ellen kifejtetett, ők is annál inkább féltek vallásuk üldözésétől, minhogy — volt légyen való vagy koholmány, — híre járt, miképen Pázmány érsek a koronázás után a több főpapokkal gyűlést tartván, indítványt tett volna, „hogy immár nem kell tovább halasztani az eretnekek kigyomlálását; mert jobb, ha az országot a farkasok és a rókák lakják, hogysem mint az eretnekek“. És bár Pethő Ferencz jászói prépost aggodalmát fejezte ki, hogy az üldözést megkezdvén, könnyen az ő lakhelyeik válhatnának farkasok barlangivá [1]): néhány túlbuzgó még is nem-sokára tényleg sértegető a protestánsok vallásszabadságát. Homonnay György aZ^országgyülésből hazamenvén, a terebesi protestáns egyházhoz tartozó földeket, Alaghy Menyhért, a paczini és karcsai templomokat, mint monda, kegyúri jogánál fogva, lefoglalá [2]). Mit aztán a protestáns urak avval viszonoztak, hogy a patronatusi jogról fölállított tan szerint jószágaikról a kath. papokat, ők is elűzték és evang. lelkészeket adtak jobbágyaiknak. '

Látta az udvar, hogy az elégületlenség ezen s hasonló okokból a felvidéki magyar protest, rendek közt is vajmi könnyen kitörhet, kivált ha Bethlen Gábor is hozzájok csatlakoznék, kinek kívánatai pedig még koránt-sem elégíttettek ki a múlt évi nagyszombati értekezlet alkalmával. Nehogy

[1]) Sepsi Laezkó Máté: e. h. 193. És Bethlen lev. Hatvani IV,
[2]) Sepsi Laezkó Máté; e. h. 195.

tehát itt lángra kapjon a még csak lappangó tűz, Mátyás kielégíteni határozta Bethlen Gábort. Öt tehát az ősz kezdetén egy levelében felhíván, küldene a nagyszombati végzés szerint a még fenlévő viszályok elintézésére Nagykárolyba követeket, a maga részéről oda menendő bizottmány elnökévé októb. 25-kén kelt rendidetében Eszterházy Miklós alsó-magyarországi főkapitányt nevezte ki, meghagyván neki, hogy az értekezlet ideje iránt, melyet hosszú időre elhalasztani károssá válhatnék, Bethlen Gáborral közösen határozzon [1]).

Ezen, eddigelé még kevéssé ismert alkudozásra vonatkozólag, deczember 4-kén még három más levele kelt a királynak, melyekben részint a conferentia tárgyairól, részint a bizottmány tagjairól intézkedik. Látjuk ezekből, hogy Eszterházy társaivá Pákay Boncze kir. személynek és Szentkereszty Jakab magyar kamarai titkár neveztetik ki egyszersmind Eszterházy felhatalmaztatott, hogy a nevezetteken kívül a felvidékről még több, elég hely- és dologismerettel bíró személyeket vegyen társakul maga mellé mind az urakból mind a nemesekből, meghallgatván ez iránt előleg a szepesi kamara véleményét. Különösen ajánltatnak neki e végre Prényi Gábor, Pethő István, Nyárady Miklós, Barkóczy László, Gyulaffy Mihály és Pécsy Zsigmcnd. Az értekezlet tárgyait illetőleg: fő helyen álljanak az egyházi és világi személyek azon ügyei, melyek a nagyszombati alkudozáskor ezen értekezletre halasztattnk, nevezesesen: Mária Krisztierna főherczegasszony, a választott erdélyi püspök, Homonnay György, Sennyey Pongrácz özvegye s fiai, to-

[1]) Dat. in Civit. nostra Vienna die 25-a mens, octob. a. d. 1618. A herczeg Eszterházy család kismartoni levéltárában őrzött eredetiről.

[2]) Pákayt, ki úgy látszik, kevéssel utóbb meghalt, az új személynők, Károlyi Mihály pótolta. A végzésben Sz. Kereszti helyett is Lónyay Endre titkárt találjuk, kikhez még Pethó István járult. Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor 1619 — 1621 évi hadjáratai. Történ. Tár IV, 186.

vábbá Fekethe Péter, Egri István és Keresztes Tamás ügyei. Mivel azonban előre látható, „hogy a kath. statusról is leend szó az összejövetelen, értekezzék Eszterházy e tárgyban előleg Pázmány érsekkel, a ki, minthogy a nagyszombati tárgyalásoknál jelen volt, elégséges utasítást fog neki adhatni [1]). A magyar cancellária deczemb. 23-kán pótlólag meghagyta Eszterházynak, hogy miután Rédey Ferencz az 1605-ki felkeléskor a nyitrai templom ékszereit magával vitte s későbbi ígérete daczára sem adta vissza, őt Bethlen által azok kiadására kényszeríttesse *'). Bethlen részéről Pécsi cancellár, Mikola János, Kamuthi Balázs és Kassay István tanácsosok, Fráter István itélőmester és Makay János bihari alispán, voltak a biztosok. Az értekezlet jobbára némely magánosok birtokjogairól, dézsmákról, elfutott jobbágyak kiadásáról stb. folyt [s]). De ezek mellett fenforgott még Bethlen fejedelmi czíme is, mely aztán neki az értekezlet végzése szerint, máj. 4-kén mégis vitetett. S ekként, mint egy levelében maga mondja, a gyűlésnek „mindenekben turhetőleg szakadt vége“ [4])·

Mátyás ekkoron már nem vala életben; halála 1619-ben, márcz. 20-kán történt.

[1]) Mind a négy oklevél (Dat. in Civit. n. Vienne die 4-a in. dec. 1618) eredetije a kismartoni levéltárban létezik.

[2]) Vienna die 24-a in. dec. 1618. A kismartoni levéltár eredetijéről.

[3]) Szilágyi Sánd. e. h. Történ. Tár. és Sepsi Laczkó e. li. 196.

[4]) Dat. Albae Júliáé die 4-a m. maji a. d. 1619. Az károlyi tractán lett végzés szerint meghozók a Ferdinánd király urunk ő Felsége assecuratioját Titulusunk felöl.... Formájában ugyan az Assecuratorianak mintha látnánk mégis némely akadályos és jövendő conditiokra vagy testimoniumok elvárására való szókat, mellieken a mennyi részére csodálkoznunk kelletik, soha nem ö Felségének mint informátoroknak tribuáljuk; de arról való érzelminknek aperialását más időre halászijuk[11]. A kismartoni levélt, eredet.

TIZENÖTÖDIK KÖNYV.

BETHLEN GÁBOR ÉS A RÁKÓCZYAK

ERDÉLY ERŐSBÍTÉSÉÉRT.

ELSŐ FEJEZET.

II. Ferdinánd országlata. 1619—1637.

I.

II. Ferdinánd ritka erélyű s állhatatosságú lelkében a 1619. kathol. vallás iránt lángbuzgalmat s egy tervet vitt a trónra, mely miatt egész uralkodásának idejét vérengző háborúk tölték be. E terv, — melynek végrehajtását 1600-ban, midőn Stájerország kormányát átvette, Lorettoban ünnepélyes esküvel fogadta s melyet azon tartományban idő folytával minden nehézségek daczára végre is hajtott, — nem más vala mint, hogy a római kath. vallást az evang. vallásfelekezetek romjain hajdani uralmára emelje föl. Ferdinánd lelke ezen eszmétől annyira át volt hatva, hogy nem kételkedett annak mindent alája vetni, érette szintúgy a maga nyugalmát mint népei boldogságát, jólétét feláldozni. Többször hallák tőle bizodalmasabb emberei ama nyilatkozatot, hogy kész volna pallos alatt végezni életét, ha vérével az eretnekséget eltörülhetné, s a kath. egyház kebelébe minden alattvalóit visszaterelhetné [2]).

Ezen elvből indulva ki, bocsátá közre még Mátyás életében ama rendeletéit, melyeknek következtében, midőn

[1]) Hasonló fogadalmat tett 1621-ben Cseh-, 1629-ben pedig Magyarországra nézve Maria-Czellben. Guil. Lamormain: Ferdinánd! II. Virtutes. Vienn. 1638. Sporner: Univers. Graecens. Lustra I, 60.

[2]) Sporner: Univers Graecens. Lustra I, 60.

kormányra lépett, Csehországban már egész elkeseredettséggel folyt a 30 éves vallási háború. Ezen ország politikai jogait és szabaditékait kész volt ugyan április 6-kán kibocsátott rendeletében megerősíteni; de vallási tervétől elállani nem lévén hajlandó, az egészen eredménytelen maradt. — Nehogy a háború lángja Magyarországra is átterjedjen, Ferdinánd a nádor és prímás tanácsára a kormány átvételének kilenczedik napján, a magyar rendeknek május 26-ra Pozsonyba országgyűlést hirdetett [1]); egyszersmind mivel a katonaságot a végházakból kivonni a nádor veszélyesnek látá, Forgách Miklós, Somogyi Mátyás, Pálfy Miklós és Eszterházy Pál által zsoldosokat szedetett az országban [2]).

A meghívó levélben Ferdinánd személyesen ígérte megnyitni az országgyűlést; de kormányának mindjárt első heteiben oly események fejlettek ki, melyek alig engedték remélni ígérete teljesíthetését. A csehek, a morva és osztrák protestáns rendekkel összeszövetkezvén, Thurn gróf vezérlete alatt Ausztriába törtek s április 5-kén a védetlen Bécs külvárosaiban ütötték fel táborukat. És egészen a körülfogott váriakig hangzott a lázadás eme szózata: „Kolostorba Ferdinándot s gyermekeit; kardélére a tanácsurakat és a papokat!“ Thonradl Tamás 16 nemes társával szemébe is gyalázó szitkokat és fenyegetéseket mondott a fejedelemnek. Már ágyúszó adott jelt a lázadóknak a várlak rohamára, ha kívánataikat a fejedelem nem teljesíti. Tanácsosok, jezsuiták, kiktől környezteték, magok is nógatták őt, hajolna meg a vas szükség előtt, míg a körülmények jobbra fordulnak. De Ferdinánd kitartását semmi sem volt képes megrendíteni. Válasz helyett kápolnájába siet, s buzgó imája után a megváltó keresztje előtt még állhatatosabb kitartásra edzve kél fel térdeiről. E pillanatban hangzik Santilir Gebhárd hadi

[1]) Kovachich: Vest. Com. 1. 777.

[2]) Sepsi Laczkó Máté: e. h. 198. és a morva rr. lev. Aeta Comit. 207.

kürtje, ki a Bécs segedelmére sietö Dampierretől előre küldve, egy lovas dandárral úszott le a Dunán s a még el nem foglalt halászkapun a városba vergődvén, a fejedelmi lak ostromlóit széjjelüzi. Erre 600 egyetemi ifjú ragad fegyvert, s példájok 1500 polgárt indít a fejedelem védelmére: Ferdinánd a belső ellenségtől szerencsésen megmenekült. Rövid idő múlva Bouquoui is győzedelmet vív ki a Mansfeldtől vezérlett cseh-morva hadon, — minek következtében Thurn is kénytelen Becs alól elszállani [1]).

E közben a szövetséges cseh-morva s osztrák rendek még az országgyűlés megnyitása előtt külön-külön felszólíták a nádort és más magyarokat, hívnák vissza a Bouquoi alatt ellenök harczoló magyar csapatokat, marasztanák hon azokat, melyeket Forgách Miklós, Somogyi Mátyás, s az említett többi urak készülnek vezetni Ferdinánd támogatására; sőt az 1608-ban kötött szövetség értelmében és szomszédi barátságuk s atyafi ságuknál fogva, csatlakozzanak ők is hozzájok, együtt élni, együtt halni eltökélten. Forgách Zsigmond nádor már május 7-kén válaszolt az osztrákok fölhívására, miképen Magyarország nemcsak nem szándékozik megsérteni a szomszédi barátságot; sőt rajta lesz, hogy a béke mennél elébb helyreálljon, s e czélra működni is fog a nemsokára megnyílandó országgyűlésen. Mi a hadat illeti: az ország azt még nem küldött a szövetséges rendek ellen; a mi magyar had a király seregében létezik, azt ő felsége saját pénzén fogadta zsoldjába, miben őt nem gátolhatják: az ország későbbi magatartása az összegyűlendő rendek határozatától függend.

De nem csak Forgách nádorhoz, hanem a megyékhez is írtak a szövetséges cseh-osztrák rendek, kérvén, sürgetvén őket, akadályoznák meg a magyar hadak kivezetését a felkelők ellen. Es valóban történt is több helyt, kivált Felső-Magyarországban, hogy a király részére megindított had-

[1]) Lotich: Rer. German. II, 56. Lamormain: e. h. Kazy: II, 146.

szedés meggátoltatott [1]). Ehhez járult, hogy több megye oly utasítást adott az országgyűlésre megválasztott követeinek, hogy a királyt és tanácsosait nem alaptalan aggodalom szállta meg, vájjon nem fognak-e e zavarok Magyarországra is kiterjedni? Trencséninegye utasításában eltöröltetni kívánta a bécsi békekötés azon záradékát, mely a protestáns felekezeteknek csak a kath. vallás^sérelme nélkül enged szabadságot, s minden vallást egyenlő jogban kívánt részesíttetni; attól pedig egyenesen eltiltó követeit, hogy a magyar hadaknak a felkelők ellen vezetésére megegyezéseket adják. Barsmegye a bécsi békekötés szigorú megtartását s a jezuiták kiűzetését kívánta sürgettetni követei által [2]). Más megyék is jobbára egyenlő vallásszabadságot kívántak biztosíttatni a felekezetek számára.

E hangulat miatt május elején vitatták is ama kérdést, nem volna-e tanácsosabb elhalasztani o körülmények jobbra fordultáig az országgyűlést? De mind Forgách nádor, mind Pázmány érsek még veszélyesebbnek látták az elhalasztást; s a törvény is azt követelte az új királytól, hogy trónralépte után hat hónap alatt tartson országgyűlést. Ezek tanácsára tehát a király is felhagyott az elhalasztás szándékával; s junius elején csakugyan megnyílt az országgyűlés, mielőtt a kir. előadások leérkeztek. Forgách nádor mindenekelőtt a köz felkelést kívánta volna kihirdettetni; de indítványa nem talált viszhangra. A követek utasítás hiányával mentegették magokat, s ném is akartak a cseheknek, kik már Fischamendig nyomúltak, okot adni a betörésre. Annál készebbek voltak meghallgatni a cseh-morva és osztrák rendek követeit, kik őket csatlakozásra, szövetségre szólíták fel. A protestáns követek ettől nem is lettek volna nagyon idegenek, de a többség csak közbenjárását ajánlotta fel a viszály békés

[1]) Firnhaber: Actenstücke zűr Aufhellung dér Ungr. Gresch. I, 40.
[2]) Botka Tiv. Tudom. Ért. II, 121.

kiegyenlítésére. E végett Thurzó Szaniszló és Balázsfy 1619. Tamás bosnyai püspök vezetése alatt ki is neveztetett egy küldöttség, mely elébb a csehekkel értekezzék s onnan a királyhoz menjen.

E küldöttség azonban kevés eredménynyel tért vissza. A felkelők nem közbenjárást, hanem fegyveres csatlakozást az 1608-kihoz hasonló szövetséget kívántak. A király pedig szép szavakat adott békehajlamáról, s megegyezését jelenté ki abban, hogy az országgyűlés a béke helyreállítására közbenjárjon *). Evvel azonban a felkelők nem voltak megelégedve s tényleges segedelmet kívántak az országgyűléstől. És voltak is többen, kik ezt szívesen megadták volna. A nádor és Pázmány által vezetett többség azonban hűségesen kitartó maradt királya mellett; de közbenjárásának a felkelőknél nem lett semmi eredménye.

Több sükere volt a rendek azon kixánatának, mely szerint figyelmeztették a királyt, miszerint szükség volna követet küldeni a törökhöz, nehogy ez ő felsége hadi készületeit maga ellen intézetteknek gondolván, a békét megsértse. A király tehát Molárth Lajost nevezte ki követévé, felhíván a rendeket hogy, kívánságuk szerint, ők is küldjenek valakit maguk közöl Konstantinápolyba. A rendek ennélfogva Liptay Imre barsi alispánt nevezték ki követükül, jul. 8-kán adván ki számára az utasítást, mely szerint kötelességévé tették, hogy a fényes kaput az ország s királya békés indulatáról biztosítsa, egyszersmind a végekben elkövetett rablásokat, s a hódoltsági nép törvénytelen zaklattatását bepanaszolja, s a szabad hajdúk jelen állapotának fentartását is sürgesse '-).

E közben, miután a császárság megnyerése végett a német birodalomba készülő király az országgyűlés vezérle-

[1]) Acta Diétái. 1618 és 1619. 266. kövv. 1.

[2]) Acta Diétái. 1618. 297. 1. Magyar Tört. Tár. I, 199. Sepsi Laczkó Máté 204. 1. Eljárásáról több adat olvasható Borsos Tamás tudósításaiban gr. Mikónál II.

tére jun. 24-kén a nádort hatalmazta föl, Molárth Jánost és Hegenmüller Rupertet rendelvén melléje biztosaiul, az ország más belügyei is tanácskozásba vétettek. A kir. előadások némely végvárak megerősítését, az adók, tizedek s érczpénz szabályozását tűzték ki a tanácskozás tárgyaiul. A rendek viszont mindenek előtt a koronázási hitlevél pontjait kívánták foganatba vétetni s beczikkelyeztetni; miben a király is megegyezvén [1]), ezek felett indult meg a tanácskozás. Míg ez az országos jogok körül forgott, a RR. ezek iránt egy értelemben lévén, nyugalommal tanácskozának. De midőn a vallási kérdés került szőnyegre, közölök is elszállt a béke angyala. A kath. és protest, rendek közt hosszú, heves viták támadtak, melyekben az egyik fél a másiknak ingerülten szemére lobbantá türelmetlenségét, s mind a két fél külön sérelemjcgyzéket nyújtott be a nádornak. A hang mind a két irányban egyaránt szenvedélyes, egyaránt türelmetlen [2]).

A protestánsoknak főbb panaszai s kívánatai voltak: hogy vallási szabadságuk, daczára a bécsi békekötésnek s Ferdinánd hitlevelének, nincs teljesen megadva. Hogy a legtöbb s legfontosabb hivatalok egyedül katholikusoknak adatnak. Templomaik sok helyt elfoglaltattak, s még oly helyeken is, melyek lakossága tisztán protestáns, inkább bezárattak s pusztulni engedtetnek, mintsem az ő használatukra adattak volna. A temetők és harangok használatában sok helyt gátoltatnak. A kath. földes urak a protestáns lelkészeket birtokaikból elűzik, bár jobbágyaik protestánsok. Iskolamestereik hasonlókép kiűzetnek, iskoláik bezáratnak. Másutt a protestáns lelkészek földjein termett gabona is megtizedeltetik. A kathol. főpapok még mindig nagy hatóságot gyakorolnak a protest, lelkészek felett; a kath. szentszék elébe idézik, vizsgálatok alá vetik ezeket. Kívánták

[1]) Acta Diet. 832.
[2]) Acta Diet. 332. kövv. Kazy: I, 154.

tehát, hogy mind e sérelmeik orvosoltassanak: templomaik, lelkészeik, iskoláik s mestereik visszaadassanak, a temetők s harangok használata szabad legyen, lelkészeik égyedül a superintendensektől függjenek. Kívánták továbbá, hogy a jezsuitarend, mely leginkább üldözi a protestánsokat, zavarja a békét, az országban ne tűressék.

A katkolikusok részéről ellenben felhozatott, hogy azon templomokat, melyeket a protestánsok követelnek, katholikus patronusok építették; joguk is volt tehát azokat elfoglalni s más vallásbeliek használatára át nem engedni; hogy a protestánsok jogtalanul törekednek mindig szélesebbre terjeszteni a törvények által szabott korlátokat; törvény az is, hogy a protestáns lelkészek a főespereseknek fizessenek, s némely, kivált házassági ügyeikben a szent széktől függjenek. S viszont ők is benyújtották sérelmeik jegyzékét, és szintén egynémely, a protestánsok által elfoglalt templomokat, egyházi javakat, klastromokat követeltek visszaadatni. Azon szemrehányásoknak pedig hossza-vége nem volt, melyekben azon gyalázó szavakat és személyes bántalmakat elszámlálták, miket kath. egyházi személyek szenvedtek a protestánsok részéről. — Mind e két panaszirat bőséges tanúságot nyújt arra, hogy mind a két részen egyenlő volt a vallási fanatizmus, mely ellenfele iránt igazságos, türelmes nem tud lenni, egyenlő a szeretetlenség s tisztelet hiánya a lelkiösmeret szabadságának.

A nádor erélyesen elejökbe terjeszté a viszály káros következményeit; de minden erőködései daczára sem állíthatta helyre az egyességet, s a rendek öt törvényezikk alkotása után, melyekben a fenforgó ügyek elintézése a jövő országgyűlésre halasztatik, a végházak őrségeinek élelmére némi terménydó, szükség esetére nemesi fölkelés stb. rendeltetik, — egymás iránt a vallási viták alatt kifejlett kölcsönös heves vádak miatt elkeseredve, aug. 13-án szétoszlottak [1]).

[1]) Kovachich: Suppl. ad Vest. Com. Ill, 374. Ferdinándot a ná-

Tíz nappal a gyűlés szétoszlása után Ferdinánd Frankfurtban, a választó fejedelmek többsége által, versenytársa, Fridrik pfaltzgróf ellenében, császárrá választatott; a csehek ellenben hat nappal elébb Ferdinándot a koronától megfosztottnak nyilatkoztatták s Fridriket kiáltották királyukká.

A válaszok, melyek a pozsonyi országgyűlésen a cseh-morva s osztrák rendek felszólításaira oly értelemben adattak, hogy a magyar rendek sem hozzájok nem csatlakozhatnak, sem a királyt hadfogadásaiban nem gátolhatják, jobbára csak a kath. rendek érzelmeit foglalták magukban. Hogy a protestáns rendek nagyobb része másként vélekedett, bár azt nyilván még ki nem mondották is, eléggé elárulták a vallás felett folyt ingerült viták által. Az elfogulatlan, figyelmes vizsgáló már ezekből is sejthette volna, hogy a protestánsok alattomban valamit készítenek, s nem fogják tétlen nézni, hogy vallásuk szabadsága szomszédjaiknál, kik a bécsi békekötést biztosították, szűkebb korlátok közé szoríttassék, jól tudhatván, hogy mihelyt a kormány szándokai amott megvalósulnak, a sor azonnal reájuk kerűlend.

És va^ban, mialatt Pozsonyban azok az ingerült viták folytak, alattomban mind sűrűbb közlekedés állott be egy-r(Aszrről a magyar protestánsok, másról a velők különben is mindig összeköttetésben lévő Bethlen Gábor fejedelem s a szövetséges cseh-morva rendek között. A magyar protestánsok, miként fentebb látók, mindig segedelmére voltak Bethlennek ama megtámadtatásaiban, melyeket színleg Homonnay s más katholikus urak, de valóban maga a bécsi udvar intézett ellene. Mert benne hasonló támaszt kívántak s reméltek nyerni az ellenreformatióval folytatott harezukban, milyent Bocskayban bírtak volt. Szemeik, kivált a cseh

dór Frankfurtban szept. 3-kán kelt levelében dicsérettel halmozta el ügyes elnökletéért.

mozgalmak s Ferdinánd kormányralépte óta még inkább féléje fordultak, tőle várván vallásuk szabadságának védelmét, melyet a király ismeretes vallási buzgalma által támogatott hatalmas Pázmány érsek törekvései miatt itt is veszélyben láttak; tőle várván azon nemzeti jogok és szabadságok biztosítását is, melyeket csak vallási szabadságukkal együtt lehetett megőrzeni, melyeknek fenállása vagy veszedelme, emevvel a legszorosabban összefüggött.

Bethlen, maga is vallásos kedélyű, kiről írva találjuk, hogy huszonnyolczszor olvasta át a bibliát, szintén aggálylyal látta az ellenreformatio mind erősebben megújuló törekvéseit; látta, hogy ezek ellenében a bécsi békekötés, s az l()08-ki törv. czikkelyek szintoly kevéssé fogják megvédeni a protestáns vallás szabadságát Magyarországban, mint a felségi levelek nem védték meg azt Cseh- és Morvaországban. De egyszersmind látnia kellett azt is, hogy a protestáns vallás szabadságával együtt állnak, együtt dűlnek a nemzeti jogok is, melyek Bocskay felkelése által tijabb életre támasztattak; és — mi a nagyravágyó férfiú lelkét mindenek közt legerősebben izgathatta, — kételkednie egy perczig sem lehete, hogy őt magát is csak e vallási s nemzeti jogok diadala biztosíthatja Erdély s kapcsolt részei nyugalmas birtokában, s hogy ez a híd, mely őt magasra vezetheti. Az ő éles, átható értelménél sokkal csekélyebb tehetség is könnyen belátható, hogy mihelyt az udvarnak, — mint Mátyás egy említett leveléből láttuk — bevallott terve: a német őrségek s német kapitányoknak a végházakba visszahelyezése, a hajdúknak elszélesztése, parasztokká tétele, vagy a törökkel kezet fogva, kiirtása, a felvidéki gyűlések betiltása, az országgyűlésen a szabad szó elnyomása, s ezek folytában a protestáns vallás korlátozása sikerül: ő is minden órán várhatja magára a Homonnay G-györgy-féle fondorlatok s támadások megújulását.

Es ekként a protestáns, a hazafi s a fejedelem érdekei egyaránt hatalmasan izgathatták őt, hogy a mozgalomnak

élére álljon, mely a csehek kitörése után a magyarországi protestánsok közt is mind erősebb gyökeret vert. Ezóta a század első tizedében szerzett vívmányok fentartása, megszilárdítása és o végett saját fejedelmi hatalmának gyarapítása lőn főczélja Bethlen Gábornak; ez jelöli irányát minden törekedéseinek. A mód, az eszközök, melyek által e czélja fölé haladt, sokaktól sokfélekép gáncsoltattak. Önzőnek, ravasznak, kétszínűnek bélyegzék őt ellenei, kinek szavában bízni, ígéreteire építeni soha sem lehetett; kinek fortélyaitól mindig, de leginkább akkor kellett félni, midőn szavai legmézesebben folytak, s leginkább esküdözött szándokai „sinceritásáról“. Igaz, hogy ő anyagi hatalma csekélységének érzetében nem vallotta be őszintén czéljait, szándékait, miket gyakran csakis fortély által lőn képes valósítani. Do nem kell feledni, hogy neki anyagilag hatalmas, szellemileg rendkívüli egyéniségekkel volt dolga, kik szintén működésbe tették ellene a diplomatia alattomos, ravasz fegyvereit [J]); [s] ennek öntudatában tán csakis azért rótták meg ravaszságát s őszinteséghiányát, mivel általa e fegyverekkel jobbára legyőzettek.

A bécsi udvar helyesen Ítélt a nagyratörő férfiúról és czéljairól, midőn gondjait a cseh lázadás után nemsokára oda fordítá, hogy őt alkudozásokkal foglalja el s annyiramennyire kielégítse személyes érdekeiben; és c végett, mint látók, a nagy- károlyi conferentiát hozta indítványba. De a körmönfont Bethlen is jól tudá, mi indította erre a bécsi udvart; s midőn azt teljes készséggel elfogadta, nem is volt más szeme előtt, mint hogy a fejedelmi czímet, melyet tőle a bécsi udvar eddigelé állhatatosan megtagadott, jó szerével kieszközölje, s a maga ellenséges terveit, míg azokat végrehajtásig érlelheti, az alkudozás, engedékenység palástja

[1]) Dóczy p. o. Bethlennek még egy bejáró inasát is megvesztegette, hogy a fejedelem leveleit vele közölje. Borsos Tamás második konstantinápolyi követsége, gróf Mikónál: Erdélyi Történ. Adatok II, 213.

alá rejthesse. Mialatt Károlyban Eszterházyval alkudozott, 1619$_4$ mialatt Dóczy Endre kassai főkapitányt, ki őt kevéssel a károlyi gyűlés előtt személyesen fölkeresvén, Ferdinánd megbízásából a csehek ellen segélyre ösztönzé, kétes válaszszal függőben tartja vala [1]): Rákóczy Györgygyel, Széchy (iyörgygyel, Percnyi Ferenczczel, kik ekkoron a felvidéki protestánsok közt a legnagyobb tekintélylyel bírtak, szintúgy értekezésben állott jövendő támadása iránt, mint a szövetséges csehekkel és morvákkal. Ezalatt működött a töröknél is legbuzgóbban, hogy őt terveire megnyerje, annak kegyétől függvén leginkább ezek sükere.

I. Ahmed szultánnak az 1617-ki nov. 21-kén történt halála s az ezt követett kétszeri trónváltozás, mely szerint dozásai a 1. Musztafának alig három hónapig tartott rövid uralkodása után, annak megbuktatásával az ifjú II. Ozmán jutott a szultáni trónra, egy időre Bethlen állását is megingatta a Portánál. Ellenségei Jenő átadásának kérdését ismét szőnyegre hozták, s az adó miatt, is sürgetni kezdék őt, bár a hat év, melyekre attól fölmentetett, nem folyt még le. Mindenek előtt itt ügyekezett tehát Bethlen rendbehozni a maga ügyeit. És ez sikerült is neki nemsokára.

Az ügyes Borsos Tamás, ki másod ízben volt konstantinápolyi állandó ügynöke, mint ott nevezték kapitihája, s a nem kevésbé ügyes Mikó Ferencz, kit a nyár elején némi ajándékokkal küldött volt Stambulba, annyira megnyerték Mohamed nagyvezér s néhány más befolyásosabb basa szivét, hogy Mikó a legkedvezőbb válaszszal bocsáttatott haza aug. 3-kán. A nagyvezér megmaradt ugyan követelésénél Jenő iránt; de azt felette még sem sürgette. Az adó ügyében oly módon nyilatkozott, hogy arra nincs ugyan szüksége a szultánnak; jól teszi mi ndazáltal a fejedelem, ha azt megküldvén, ellenségeinek kikeléseit elnémítja: a nagyúr kész azt neki, midőn szüksége van, segély alakjában többszörösen

[1]) Sepsi Laczkó Máté: u. o. III, 197.

visszaadni, aminthogy jelenleg is 50 ezer aranyat Ígért neki kölcsön adni.

Mátyás halála után Ferdinánd, mint mondók, Molárth Lajost és Liptay Imre barsi alispánt küldötte volt Konstantinápoly ba trónraléptét hírül vinni s a békét számára is megerősíttetni. A követek ebben ugyan czélt értek; de azt nem tudták kieszközleni, hogy a nagyvezér jó akaratát Bethlentől elfordítsák. Ennek követei teljesen értesítették őt mind a csehek, mind urok czéljairól, s a nagyvezér arra nemcsak megegyezését adta, de segedelmét is ígérte, egyedül azt kötvén ki, hogy Bethlen oly ügyesen intézze dolgát, hogy miatta a neki nyújtandó segély mellett se keveredjék a Porta nagyobb háborúba. Deák Mehemed basa, Bethlen meghitt barátja, oly meghagyással küldetett ismét Temesvárra beglerbéggé, hogy a fejedelemmel útközben Erdély szélein titkon személyesen találkozzék, s vele mind az, ettől kölcsön kért 50 ezer arany, mind egyéb segélyezése iránt tanácskozzék. A nagyvezér s néhány más befolyásosabb basa jóakaratáról a fejedelem iránt semmi sem tehet nagyobb tanúságot, mint hogy e tárgyalások oly nagy titokban tartattak Molárth és Starczer bécsi követek előtt, hogy ezek folyton barátságos viszonyban maradtak Bethlen követeivel, s ennek támadását még akkor sem akarták hinni, midőn annak híre Magyarországból érkezett hozzájok [1]).

A mily ügyesen vezették ezen alkudozásokat követei a Portánál, szintoly fortélyosan tudta ő is elrejteni szándékait a király hívei előtt s őket azok iránt biztosságba ringatni. Mihelyt Borsos Tamástól a vezérek indulatáról értesíttetett, még Mikó hazatérte előtt, nagy csöndben kezdő hadait gyűjteni. Nehogy pedig annak kijutható híre a királyiakat gyanúra ébreszsze, julius közepén Károlyi Mihály által azt izené Dóczy Endre kassai főkapitánynak, miképen

[1]) Borsos Tamás: e. li. 160. 174. kövv. 183. kövv. 209. kövv. s több más helyen.

a király ismételt felszólításaira kész neki némi feltételek alatt a csehek ellen segélyt vinni [1]). Szándéka ebben oly teljesen sikerült, hogy szövetségesei, Rákóczy, Szécby s más felsövidéki protestáns urak, a kassai polgárokkal titkon egyetértve, szept. 5-én nemcsak Kassát, hanem a gyanútlan Dóczyt magát is hatalmokba ejtek s foglyukká tevék [2]).

Bethlen ez alatt, miután Mikó Ferencz aug. 17-kén a Portáról megérkezett, a következő napon Hatvani Istvánt azonnal a szövetséges cseh-morva rendekhez utasító, mind levele, mind szóbeli üzenet által kijelentvén nekik, hogy miután a kereszténységben támadt gyuladást tétlenül néznie hozzá nem illenék, teljesen elhatározta légyen magát, annak eloltása végett fegyvereit az övéikkel egyesíteni: szeptemb. folytában Morva szélein leend; kívánja tehát tőlök, hogy őt várva, az ellenséggel addig semmi egyezkedésbe ne ereszkedjenek [3]). Egy hét múlva meg is indult hadaival Fehérvárból. Mire szept. 10-kén Debreczennél tábort ütött, az egész felvidéki protestáns nép teljes lázadásban vala, hogy hozzá csatlakozzék. Lónyay Endrét Káliéban maga az őrség kényszerítő a vár feladására. Pernyeszy Gábor, hogy vejének, Lónyaynak, kegyelmet szerezzen, Ecsedet adta fel. Abafy Miklós, tokaji kapitány a fejedelemnek önként ígért engedelmességet. Rákóczy György Homonnayt TerebesVől, hol a csehek ellen hadat gyűjtött, Lengyelországba szalasztotta. Széchy György és Bakos János egy lovas dandárral Jászót dúlta fel, s az egri káptalant onnan elűzte; majd az előhadat képezve, Szendrőt, Murányi, Szádvárt, Füleket, Széchényi, Divényt, Palánkot s végre magát Érsekújvárt is, — melyeknek őrei nagy részben vagy a csehek ellen vitettek volt ki, vagy fizettetlenség miatt széledtek el, kevés napok alatt minden ellentállás nélkül átvette s a fejedelem

[1]) Praynál: Epist. Proc. III, 330.

[2]) Sepsi Laczkó Máté: e. h. 218. kövv.

[3]) Praynál: Epist. Proc. III, 328. Firnhaber: Actenstücke zűr Aufhell. (1. Ungr. Gesch. 84.

hűségére esküdtette. Alaghy Menyhért, hogy bántatlan maradjon, Regéczbon engedelmességet színlett. *A* püspökök s más király-pártiak a dunántúlra futottak, vagy Komáromba, Győrbe vonúltak '); mert a felkelők több helyt kegyetlenül megkínozták a pápistákat, kivált a papokat, kik hatalmokba estek.

A fejedelem e közben debreczeni táborából, mely a hozzá csatlakozott hajdúkkal tetemesen szaporodott, szept. 12-kén kelt leveleiben tudósító a vármegyéket támadása okairól'·) és szólította fel azokat a szept. 21-én Kassán tartandó országgyűlésre. Egy más irat „Querelae Hungari a e“ czím alatt terjedelmesen hirdette a világnak a támadás okait, az ország, kivált pedig a protestánsok megszaporodott sérelmeit, a papságot, mint azok főszerzőjét tűzvén ki a közgyűlölet tárgyául. Öt nap múlva Bethlen Rákóczynál szállott meg Patakon, s miután onnan Dóczy Endrét Fogarasba fogságra küldötte, — hol az nem sokára meg is halt, — 20-kán ünnepélyesen vonúlt be Kassára nem csak annak polgárai, hanem a többi felvidéki városok követei által is üdvözöltetve [3]). Itt vette a Ferdinánddal szövetség-

[1]) Leopold, föhg levele szept. 11-röl Hatvaninál: IV, 152. Sepsi Laczkó Máté: e. h. 218. kövv.

[2]) Ha, úgymond Nyitramegyéhez írt levelében, idegeneknek kellene írnia, hosszan kellene magyaráznia támadása okát. De mivel kiki az maga nyavalájának másnál inkább érezője, csak röviden ír. Mondja aztán, miképen ő Felsége tisztviselőitől sokat szorgalmaztatott, nyújtana segélyt a szövetség szerint, „melyre mikor kedveskedő jó akarattal ajánlanék magunkat, találkoztak az ő felsége tisztviselői közöl olyak, ki magunkat is rút, illetlen szókkal fenyegettenek: akármint ártatlanul és igazán viselnék . . . ö Felségéhez magunkat, el volna bizonyosan végezve, egy vagy más úton, hamar való napon veszedelmünknek kellene lenni“. Felhoz még három más okot: a csehek meghívását; a király segélyére az országból kivitt magyar hadaknak — tán mivel a csehek ellen harczolni vonakodtak, — a királyi hadak általi levágatását; a vallási szabadság helyreállítását. Λ kismártoni levéltár másolatából.

[3]) Sepsi Laczkó Máté: e. h. 224.

ben álló lengyel királynak szept. ló-kén kelt, békére intő levelét, melyben ez egyebek közt szemére veti, hogy bár a magyarok közöl kevesektől pártoltatok, még is már a királyi czimet bitorolja [1]).

E vádat Bethlen utóbb, Váriból októb. 7-kén kelt válaszában egyenesen visszautasítja, egyszersmind támadása okait és czéljait is fejtegetvén. „Tudja meg felséged; írja egyebek közt, hogy egyátaljában nem vagyok képes oly szemtelenségre, hogy szabad országban, a rendek jogai és szabadságai sérelmére, erőhatalommal keressem az uralkodást, kivált most, midőn a jövendő kor tanúságos példájára egész Cseh- és Magyarország fegyvert ragadt Ferdinánd király ellen a hatalommal visszaélése miatt. Hogy mennyien hívtak meg . . . e mozgalmak lecsöndesítésére, nyilván való abból, hogy ... a dunáninnen Pozsonyon kívül egy vár . . . egy megye, egy úr sincs, ki velünk ellenkeznék; s nem is annyira mi, kiket szabad akaratból hívtak meg, mint önmaguk fogják vallási s más, megsértett szabadságaikat visszaszerezni.... A bécsi békekötés, úgymond tovább,... az osztrák ház hét tartománya által biztosíttatott, s akkoron ezek szoros szövetségbe léptek a magyarokkal. Most ama békéért kezeskedett tartományok oly súlyos háborúval nyomatnak Ferdinánd király által, hogy ha nem gyámolíttatnak, le fognak győzetni; tudjuk pedig, hogy el van határozva, hogy azután a magyarokkal még keményebben bánjanak el. A miben továbbá a csehek, morvák, szilézek s osztrákok a felséges uralkodó ház ellen panaszkodnak, hogy t. i. templomaik elvétettek s lerontattak, jövedelmeik lefoglaltatta!, mind erre nézve még több a magyarok panasza. Tudva van, hogy a lelki pásztorok száznál sokkal több templomból kiüzettek; hogy az utolsó pozsonyi gyűlésen az esztergomi érsek s a királyi személynek által kijelentetett, miképen a protestánsok hitvallása az országba hozandó vallonok, spa-

[1]) Hatvaninál: I V, 148.

nyolok, olaszok segélyével végkép kiirtatik, állítván, hogy Magyarország termékeny földjét inkább óhajtják vadállatok, mint kálvinista és lutheránus eretnekek lakásául hagyni. Továbbá a protestáns urak semmi hivatalokba nem alkalmaztatnak, semmi méltósággal nem diszíttetnek föl; hanem a jezsuiták alattomos vádaskodásai által zaklatva, mintha számkivetésben volnának, remegésben töltik életöket. De mi mind ennél több, a törökkel értekezletek tartattak a magyar nemzet kiirtása iránt ’); miszerint a köztök lévő békének az elpusztított honi földön a sivatag legyen őre. Mind ezt elfogott levelek . . . tanúsítják, A vallásuk kiirtásától félő nemzetek s tartományok tehát egyesültek kölcsönös fentartásuk végett. Engem pedig magyar nemzetem, melyhez vérségi kapocs, vallási közösség, szoros szövetség s ama hála által, melylyel iránta a múlt években verstenytársaim ellen nyert védelemért tartozom, egyaránt lekötelezve érzem magamat, — indított reá, hogy e körülményekben segedelmére siessek. Ezen okokból . . . jöttem én fegyveresen Magyarországba; . . . királyi méltóságról, az ország elfoglalásáról szó sincs köztünk: a népek s országok, kivált pedig a magyar nemzet java, az elnyomott vallási szabadság forog egyedül fenn, s emez is nem úgy, hogy valamelyik vallás kiirtassék, vagy csak meg is sértessék, hanem hogy valamennyinek egyenlő szabadsága helyreállíttassék“ . . . [2]).

A Kassára gyűlt rendek mindenekelőtt Bethlent „fejőkké, előljárójokká s főgond viselőjökké“ választották s az egész kormányhatalommal felruházták. Kijelentették aztán, hogy nem szándékuk valamely vallást üldözniök; sőt valamennyit egyenlő szabadságban óhajtják látni. Néhány napi tanácskozás után 22 törvényt terjesztettek megerősítés végett a fejedelem elébe; mit ez szept. 26-án teljesített. Ezek szerint, mindazoknak, kik az országból kifutottak, megha-

[1]) Ez csak a hajdúságra értendő.
[2]) Hatvaninál: Brüss. Okmánytár, IV, 154.

gyatik, hogy 15 nap lef'olyta alatt visszatérvén, magukat a kassai főkapitánynál jelentsék, különben javaik elkobzásával lakóiának. A protestáns felektől elvett templomok s egyházi jövedelmek azonnal visszaadassanak, s kik azokat lefoglalták, a törvények szerint bűnhesztessenek. liákóczy György a felvidék főkapitányává neveztetett, „kitől a fejedelem után minden rendek függjenek[1]". A fejedelem Konstantinápolyba indulandó követéhez, Balassy Ferenczhez, a magyar rendek részéről, — miként ezt a nagyvezér kívánta volt, — Korláth István neveztetett ki követtársul, hogy ott az ország fölkelésének okait, czéljait előadja s a Portát arra bírja, hogy a magyarokkal örök szövetséget kössön, s a király irányában felbontván a különben is többfélekép megsértett békét, az országnak e felkelésében segélyt nyújtson.

Balassy az adót is megvitte Erdély részéről. Egy más követség határoztatott küldetni a lengyel királyhoz, mely ennek előadná, hogy miután a magyaroknak Lengyelország ellen semmi ellenséges szándokuk nincs, remélik, hogy a békét ő is fentartja. Híre érkezett ugyanis, hogy Károly főherczeg és Althan követ Ferdinánd részére ott hadakat szednek, s abban a lengyel királytól minden módon segíttetnek. Követül oda Akay István lőn kinevezve [x]). Végül a fejedelemnek tiszteletdíjul minden kaputól 1 frt, a két követség költségeire pedig 75 pénz ajánltatott [s]).

A gyűlés után Kassán nem sokáig késett a fejedelem; mivel tartani lehetett, hogy a Lengyelországban Ferdinánd részére szedett had, Homonnaynak oda érkezte után, Felső-Magyarországba talál betörni, 40 ezerre szaporodott hadainak egy részét, különösen a nemességet, Rákóczy alatt Kassán hagyván, maga a többivel Szepes, Liptó, Thurócz vár-

[1]) Hatvaninál: IV, 183. 227.

[2]) Sepsi Laczkó Máté: e. h. 225. Hatvani: IV, 219. kövv. Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor 1619—21 évi hadjáratai. Történ. Tár IV, 192.

megyéken keresztül Pozsony felé indult. Október 9-én már Nagy-Szombatnál táborozott, hova másnap egy cseh-morva követség jőve hozzá segélyt sürgetni, melyért 40 ezer frtot hozott a fejedelemnek. Bethlen a visszatérő követekkel Rhédey Ferencz nagyváradi kapitány vezérlete alatt tíz ezernyi lovas dandárt külde Morvába [1]); maga Pozsony felé folytatá menetét, mely Forgách nádor, Pálfy István és Révay Pétéi' koronaőrök hatalmában vala. Segedelmükre Leopold főherczeg, passaui püspök, a király öcscse, kit ez, midőn Frankfurtba távozott, a maga helytartójául hagyott Bécsben, Tieffenbach Rudolf alatt pár ezernyi labanezot úsztatott le a Dunán. De a német hadat sem a polgárok a városba, sem a nádor a várba nem bocsátották be; midőn pedig Tieffenbach ennél fogva a külvárosban szállott meg, a polgárok ezt azonnal megizenték a már Szempczen táborozó fejedelemnek. Bethlen még azon nap reá kőidé egy dandárét, mely a németeket okt. 14-kén virradóra megtámadván, közölök 400-at levágott, a többieket szétverte. Tieffenbach miután a hajókon maradt ágyúit a Dunába sülyesztette, csak nagy bajjal tudott mellette maradt 800 emberével Bruckba menekülni [2]).

Még azon nap megérkezett maga Bethlen is mintegy 15 ezernyi seregével és 18 ágyújával, s miután a polgároktól a városban tárt kapukkal fogadtatott, a várat is felkérte. A nádornak, ha csak színleg is, hozzácsatlakozásából nagy előnyt várt ügyeire nézve a fejedelem: biztosító tehát Forgáchot, hogy miután nemzetének nem romlása hanem java, szabadságainak helyreállítása végett nyúlt fegyverhez, az ő jogait sem szándéka csorbítani, sőt mindent hírével és megegyeztével kíván tenni. A nádor ellentállani képtelen, nieg-

[1]) Schallendorf, Ja követek egyike, Bethlen hadáról azt monda Thnrn grófnak: dass ihm die Zeit seines Lebens keinc schönere Kenterey nie vorkommen. Österr. Wundertrommel. Wien 1620. 71. 1.

[2]) Tieffenbach lev. a föherczeghez Hatvaninál: IV, 160. Zavodszky, Katonánál: XXX, 227. Pethő 186.

hajóit a szükség előtt, s Bethlen kívánsága szerint Sz. Márton-napra Pozsonyba országgyűlést is hirdetett. Bethlen a gyűlés végzéseinek nagyobb hatályt szerzendő, óhajtá, hogy a kath. urak és főpapok is megjelenjenek: nemcsak levelei által biztosítá tehát őket személyeik és a gyűlés teljes szabadságáról, hanem vallási türelmének is bizonyítványát kívánván adni, a város átvételét követő első vasárnapon mind a három vallás isteni szolgálatán megjelent. 1619.

Szivén feküdt különösen, hogy Eszterházy Miklós is, kinek befolyása az udvarnál nőttön nőtt, megjelenjen a gyűlésre: október 20-kán kelt levelében tehát őt erre személyesen is fölhívta „hogy, úgymond, mindazon sérelmek elintézéséhez, melyek áz erdélyi szerződéskor még függőben maradtak, és az ország rendéit keserűséggel töltötték el, a többi urakkal s rendekkel teljes szabadságban tanácskozva, ő is hozzájáruljon“ [2]). De Ferdinánd a maga híveinek megtiltotta a gyültésbe menetelt -); miért arra sem a főpapok, sem Eszterházy — kit Leopold főherezeg e napokban Preiner János győri kapitánynyal közös működésre intett a felkelők ellen [3]), — nem akartak megjelenni [1]).

Ferdinánd, mihelyt Bethlen s a magyarok fölkeléséről értesült, a maga öcscsét, Károly főherczeget, és AJthan tit-kos tanácsost sógorához, Zsigmond lengyel királyhoz kőidé, hogy őt segély nyújtásra, vagy legalább arra bírnák, hogy országaiban hadat szedni engedjen, s azt lehetőleg maga is ketiesel.

[1]) A kismártoni levéltárban lévő eredetiről. Közli Katona is (XXX, 241) de hibásan η o v. 20-ról.

[2]) Hatvaninál: IV, 163. Pray: Princip. Gabr. Bethlen I, 68.

[3]) Dat. Viennae 18-a octob. 1619. A kismártoni levéltár ered.

[4]) Bethlen, mind e mellett is 57-re számította a jelenvolt urakat, bár Széchy és Rákóczy György, Prényi Ferencz, Gábor és György, Rákóezy Pál, Melith, Bocskay, a két Zrínyi, Batthyány és Nádasdy Pál, Hagymásy és Bánfy a több felé küldött hadak élén állva, nem jelenhettek meg. „Sőt a püspökök közöl is négyen voltak jelen, prépostok is“. Bethlen lev. Történ. Tár. IV, 204.

elősegítse. A lengyel király közvetlenül ugyan nem nyújthatott segélyt, országa nagyait arra hajlandóknak nem találván; a hadfogadást mindazáltal teljes készséggel elősegítette, egy udvari emberét, Lipszky Ádámot adván Althan mellé. Utóbb Ferdinánd a Lengyelországba menekült Homonnaynak is küldött e végre megbízást Más részről mindent ráfordított, hogy a német birodalomban a katholikus rendeket egy szövetségben egyesítse a cseh lázadás következtében ott is elbizottabbá lett és szintén egyesülni törekedő protestánsok ellen. Midőn pedig értesült, hogy Bethlen Pozsony felé közeledik, és a cseb-morva szövetségeseknek is küldött segedelmet, míg a birodalomból erélyesebben gyámolíttanék, Bouquoi és Dampierre tábornokokat Bécs fedezésére rendelte, meghagyván nekik, hogy ideiglen cs tk védőleg tartsák magokat a Cseh-, Morva- és Magyarországból Bécs felé vezető vonalokon [2]); egyszersmind Altlianhoz és Homonnayhoz is rendeletét külde, hogy a már zsoldjába fogadott hadakkal Kassa felé Magyarországba törjenek.

E közben Thurn a segedelmére küldött Khédeyvel egyesülvén, a Bécs felé visszavonúló Dampierre hadát Nikolsburgnál megverte. De Dampierre Khédeyn nem sokára megboszúlta magát, nov. 9-én, Petronellánál, annak zsákmánylás végett gondatlanul barangoló hadára ütvén, s abból több százat levágván [3]). Majd azonban Bethlen maga is hadjáratot határozott Bécs felé, hova Ferdinánd Gráczból épen visszatérni készüle. November vége felé Schönbrunnál táborozott hadaival; de mivel Ferdinánd vezéreit, kiket elébb a bécsi hidakon nem csekély veszteségükkel átnyomott, ütközetre nem bírhatta, Ebersdorfot megvévén, s hajdúival a Bécs és Neustadt közt fekvő vidéket felprédáltatván, nov. 30-án Sopronyba tette át főhadi-szállását, onnan a már 18-kán megnyílt országgyűlésre Pozsonyba menendő.

[1]) Hatvaninál: IV, 229.
[2]) U. o.: 159.
[3]) U. o.: 162. Závodszky Katonánál: XXX, 240.

Gyors visszatértének mindazáltal nem annyira az országgyülés megnyitása, mint a felvidékről vett balhír volt tulaj donképon az oka. Homonnay ugyanis a lengyel királytól melléje adott néhány ezer harczedzett liSkovi kozákokkal, kiket az Althan által Ferdinánd zsoldjába fogadott más hadaknak is kell vala követni, az országba törvén, Rákóczy Györgyöt, ki a felvidéki nemesség hadával akarta útját állani, noy. 22-én, a homonnai mezőkön megverte, s a vad néppel, mely mára muszkákkal viselt háborúkban is kitüntette magát kegyetlensége s kíméletlen dúlásai által, tűzzel vassal pusztítva, rabolva barangolta be a felvidéket '). Bethlen e miatt, s mivel attól is méltán tarthatott, hogy régi versenytársa még Erdélybe is betörhet, s az iránta különben ellenséges indulaté Gratiano Gáspár moldvai vajdával egyesülve, ki szintúgy mint Szkender basa, a szászokkal is fondorkodott [2]), háta mögött nagy zavart támaszthat, kénytelen lőn hadainak egy részét Széchy György vezérlete alatt tüstént a felföldre indítani Rákóczy segélyére. Pozsonyba visszatérvén, a rendek által azonnal levelet íratott a lengyel királyhoz, mely által e békesértés ellen óvást tennének, s őt

[1]) Závodszky: n. o. 253. Bethlen lev. M. Történ. Tár. IV, 197. kövv. Sepsi Laczkó Máté: 242. Ferdinánd és a lengyel király levelei Hatvaninál: IV, 166. 229. Legbőségesebben tudósít e betörésről maga Homonnay egy levelében Ferdinándhoz (Datum Cracoviae 20-a Januarii a d. 1620). Ő a lengyel király nagyító állításának — ki 15,000 kozákról beszél — ellenére 2500-ra, míg Bethlen maga 8000-re teszi azok számát. E kozákok — írja egyebek közt — totam Moscoviam rapinis, eoedibus et vastitate compleverunt, et ne huic quoque Regno (Lengyelországnak) fierent graves, (Rex Poloniae) destinavit in Hungáriáin. Ő ezekhez még több lengyelt is akart fogadni Ferdinánd zsoldjába, de Althan, ki a kezére bízott pénzt — 30 ezer tallért — elpazarolta, nem adott reá költséget. Neki magának nem volt pénze, mert Bethlen minden értékesebb marháját, mit Ungvárba zárt el, 16 szekéren elhordatta. — A Jancsó Imre-féle gyűjteményben lévő eredetiről.

[2]) Praynál: Epist. Proc III, 332. Ezt Homonnay is említi érintett levelében.

a lengyel hadak visszahívására indítanák [1]); maga pedig az eseményről rögtön tudósitá Konstantinápolyban lévő követeit, meghagyván nekik, hogy azt a nagyvezérnek mindjárt jelentsék be, s őt a lengyelek megfenyítésére indítani ügyekezzenek. A jó hírek, melyeket egy bég a török barátságáról, segedelmének megadásáról deczember közepe táján Pozsonyba hozott, eleve is kezességül szolgáltak arra, hogy a fejedelem előterjesztései nem maradnak foganatlanok.

Az országgyűlés ez alatt, bár ülései nov. 18-án megnyíltak, nem mutathatott elő valamely fontos eredményt. A rendek, úgy látszik, még mindig arra várakoztak, hogy a kathol. felekezet is számosabb tag által képviseltessék, s különösen az egyházi rend is megjelenjen. Időközben a templomok ügyével foglalkodtak; egyebek közt a pozsonyi sz. Márton templomát is a protestánsoknak ítélték oda, okul adván, hogy e felekezet száma nagyobb a városban. A csehek követeivel is folytak az értekezletek a szövetség feltételeiről; melyekre nézve azonban nagy nehézség támadt a csehek által a magyar végházak fentartására fizetendő összeg iránt; a magyar rendek e végre évenkint 300 ezer frtnyi segélyt kívántak.

Annál munkásabb volt ez alatt Forgách nádor, ki hogy hatását a rendekre fentarthassa s őket a kiengesztelődés ösvényére vezethesse, eleitől fogva a — színleg részrehajlatlan — közbenjáró szerepét kezdé játszani a király és nemzet között. Ő mindenek előtt az alkudozás útját egyengette, egy részről Bethlennél, másról Ferdinándnál oda működvén, hogy őket a békeértekezletek megkezdésére hajlandókká tegye; emennél kivált Nádasdy Tamás, amannál Péchy Simon cancellár által ügyekezett hatni ezen czélra. Bethlen ettől maga sem látszék idegennek, kivált miután a Kassáról vett újabb hírei szerint Homonnay a Rákóczy felett nyert győzedelem után lengyel hadával a Szaláncz völ-

[1]) Hatvaninál: IV. 230.

gyén, Szinán, Nagy-Idán keresztül egészen Szerencsig lehatolt, s a Hernad mellékét, Szendrő táját, s a Cserhátat tűzzel, vassal pusztítva, rabolva benyargalá; sőt, bár sikeretlenül, Kassát is fölkérte De ennél, úgy látszik, még erősebben hatott reá az, hogy a nagyvezérségben változás történt: a megbukott Mohammed helyét Alibasa váltotta fél, kinek jó indulatáról még nem vala teljesen meggyőződve. Mihelyt pedig Bethlen, készségét a békealku megkezdésére kijelentette, Forgách nádor a deczember elején Becsbe visszatért Ferdinándnál veté magát közbe, hagyna tel további harczias szándékaival, kisértené meg a békés egyezkedést, s küldené le e végett Pozsonyba mennél elébb a maga biztosait. Ferdinánd, ki a birodalomból eddigelé felette kevés segedelmet nyerhetett; és bár egy részről a kathol. fejedelmek szövetségének létesülésóről mind jobb híreket vett; de más részről attól is tarthatott, hogy míg azok s a spanyol királynak ismételve is megígért segélyhadai táborba szálúinak, addig a birodalmi protestánsok is egyesülnek; kész hadai pedig Bouquoi és Dampierre alatt naponkint kevesednek[2]): deczember 7-kén kelt válaszában tehát szintén örömest elfogadta a nádor indítványát, csak azt kívánván, hogy Bethlen pártFeleiből is annyian menjenek Bécsbe túszokul a mennyi biztost ő küldend Pozsonyba.

Forgách eddig haladván, a békealku tartásának tér- Bvére ezután a rendek megegyeztét is kieszközlé, jóllehet hogy ezek közt a lengyel had betörésének híre a szenvedélyeket mind hevesebben felkorbácsolta. A rendek a túszok felküldését ugyan nem ellenzék; a leküldendő kir. biztosokra nézve mindazáltal azt kívánták, hogy azokká idegenek s ne magyarok*választassanak; a magyarok közöl a nádoron,

[1]) Sepsi Laczkó Máté: e. h. 244.

[2]) Ferdinánd levelei Albert föhghez Hatvaninál: IV. 162. 166. kövv.

mint a király s a nemzet közti törvényes közbenjárón kívül csak az egyetlen Nádasdy Tamás, de ő se mint biztos, hanem csak mint magán személy, kinek befolyása több tekintetben hasznossá válhatik, vegyen részt az alkudozásban A rendek ugyanis nem akarták tűrni azon király-párti magyar urak befolyását az egyezkedésre, kik nagy részben magok szították fel e háborúságokat. De ezen kívül még abban is feküdt ennek titkos oka, hogy a törököt hajlandóbbnak hitték pártolásukra kelni, ha ez Ferdinándot csak németek által látja velők alkudozni. A Konstantinápolyban . járó követeknek utasításukban állott, úgy adniok elő a dolgot, ha a török talán a Ferdinánddal fenálló béke miatt vonakodnék a segélynyújtástól, hogy Ferdinánd e békét csak mint magyar király erősítette meg a Portával: a béke tehát tulajdonkép csak a magyar nemzetet illeti; s ha a nemzet Ferdinándot, miként tenni szándékozik, királyának többé elismerni nem akarja, a Porta sem köteles vele, ki a magyarok királya lenni megszűnt, a békét fentartani

E ezélzatokat azonban, úgy látszik, sejték Bécsben; s míg máskor inkább németek által tárgyaltatták az ilyféle dolgokat, most Ferdinánd fontosságot helyezett abban, hogy biztosokul magyarok egyenlő számmal küldessenek a németekkel [8]); aminthogy, miután Sopronyt Dampierre által visszavétette[4]), gróf Meggau Lénárt és Preiner, Sigfried mellé szintén két magyart, Lépes Bálint kalocsai érseket s cancellárt és Nádasdy Tamást nevezte biztosaivá. A német urak, miután a rájok Fischamentnél várakozó Alaghy, Alia, Ostrosith, Pogrányi, Haller és Kapy magyar túszokkal

[1]) Forgách nádor a királyhoz: u. <>. 171.

[2]) Borsos Tamás Konstantinápolyi követsége gr. Mikónál: II, 191 s több más helyütt.

[3]) Férd. lev. Hatvaninál: IV, 17:'>.

[4]) U. o. 175.

deczemb. 26-kán utat váltottak, még azon nap Pozsonyba érkezének [J]).

De azon idő óta, midőn Bethlen s a rendek a béke-alkuban megegyeztek, a helyzetekben nagy válozás, a kedélyekben heves forrongás állott be. A lengyel had, mely Homonnayval az országba tört, mivel ígért díját meg nem nyerte, deczember közepén, még Széchy hadának megérkezte előtt, nemcsak kitakarodott, hanem kévésén múlt, hogy Althánt, kitől magát megcsalatottnak mondá, meg nem ölte, s még otthon is lázongott, úgy hogy csak bajjal sikerült azt lecsöndesíteni Több lengyel úr biztosító levelet írt Rákóczyhoz, miképen a két nemzet közt létező békességet mcgháboríttatni többé nem engedik; majd midőn Széchy György a fölküldött hadakkal deczember 20-kán Szepsibe érkezett, ezen urak őt a béke megerősítése végett személyesen is meglátogatták [3]). Utóbb Zsigmond király maga is Zádorszky Szaniszló követe és levele által biztosira a rendeket, hogy az ország ellen semmi ellenséges szándékot nem táplál magában; ama had a császár zsoldjában állott s az ő tudta nélkül tört az országba [4]). Még nagyobb hatása volt a rendekre annak, hogy a Konstantinápolyban székelő erdélyi követ, Borsos Tamás, tudósításai szerint, a Porta Bethlen s az ország iránt a legjobb indulattal viseltetik, s el van határozva, szándékaikat támogatni [5]). Ugyanezt bizonyítá a gyulai bég, ki deczember 18-kán Pozsonyba érké-

[1]) Ferdinánd levele Hatvaninál: [V, 178. kövv. Bethlen meg Eggenberget és Lichtenstein hget is említi csász. biztosokul. Tört. Tár IV, 200.

[2]) A lengyel király és Vischer Péter levelei Hatvaninál: IV, 229. 233.

[3]) Sepsi Laczkó Máté: e. h. 245. köv. E tudósítással végződik az érdekes krónika.

[4]) Hatvaninál: IV, 182. A lengyel király lev. Jászay Okmánygyűjtemény éből.

[5]) Gr. Mikónál: Érd. Tört. Ad. II, 241. kövv.

zett a rendeknek, ha az osztrák háztól elszakadnak, mindennemű segedelmet ígért, s őket arra ösztönözte, hogy a cseh-morva tartományokkal együtt küldjenek követet Konstantinápolyba [1]).

Ezen s több hasonló okok a kedélyeket Pozsonyban mindinkább föltüzelték. A vallási s nemzeti sérelmek ismét fölmelegíttettek. Keserű panaszok hallattak, hogy a protestánsok vallásgyakorlata annyira meggátoltatik, miszerint maholnap az eretneknyomozó törvényszéktől kell tartaniok; hogy mind ezen üldözés Ferdinándtól ered, ki felavatási oklevelében tett fogadásait sem teljesítette; hogy már királyivá választatása is erőszakoltatott, s annál fogva érvénytelen; hogy nemzeti s vallási szabadságuk mind addig nem lesz biztosítva, míg őt le nem teszik, s új, nemzeti királyt nem választanak, ki- a török pártfogása alatt védje őket jogaikban [2]). És azonnal bele is fogtak a koronázási föltételek megírásába, el lévén tökélve, az erdélyi fejedelmet választani meg királyukká. Forgách nádor azonban tiszténél fogva erélyesen közbeveté magát a törvényes király mellett; meghallgatandóknak mondá minden ilyféle erőszakos lépés előtt a királyi biztosokat, kik az 6 megegyeztük szerint is, rövid napok múlva lejön,ek az országgyűlésre, És bár az indulatviharban, mely a viták közt fölzajlott, egy ízben kevesen múlt, hogy Slavata és Martinié# sorsaként az ablakon ő is ki nem dobatott; végre még is csak sikerűit oda vinni a dolgot, hogy a királyválasztás a kir. biztosok megérkeztéig elhalasztassék. Szándékukkal mindazáltal nem hagytak fel a rendek; s mire a biztosok, mint mondók, decz. 26-kán Pozsonyba jöttek, a választási feltételek már felküldettek volt a fejedelemhez, s a királyválasztáshoz minden egyéb is el volt készítve [3]).

[1]) Ferdinánd lev. Hatvaninál: e. li. 207. Závodszky Katonánál: XXX, 265.

[2]) Ungrischer Rebellions Brun. Augsburg 1020.

[3]) Bethlen eml. lev. Történ. Tár. IV, 200. Jászay Tál gyújte-

A két német úr és Nádasdy Tamás után pár nappal 1620. később Lépes Bálint érsek is felérkezvén Győrből, a királyi biztosok január 2-kán (1620-ban) tették meg első elöterjesztésöket. Szövegét ennek nem ismerjük; de mint a rendek válaszából látjuk, felhívás volt ezekhez: adnák elő sérelmeiket, melyek által felkelésre indíttattak; ő felsége azokat hajlandó megorvosolni, ha a fegyvert ők is leteszik, s a csehekkel való szövetségtől elállanak.

Késő! hangzók a rendek válasza. „Ez mostani írása és propositumja ő felségének, császár urunknak igen késő, és nem mostani időre és állapotra való“. Ő felsége már Mátyás életében is jól ismerte az ország sérelmeit, s mindjárt kormányra léptekor kellett volna azokat orvosolnia. Egybe is hívta ugyan e végett az országgyűlést; de maga nem jelent meg, a nádornak pedig nem adott elég hatalmat végezni a rendekkel, hogy a régi sérelmek megszüntettessenek. Sőt újabbak is támadtak már kormánya alatt. Megsértetett a felavatási oklevélnek a szövetségesekről szóló 12-dik pontja; a rendek óvása ellenére mind a végházakból, mind különben az országból hadak vitettek ki a szövetséges országokra. E hadak ő felsége más hadi népei által „nagy gyalázatos halállal ölettek és vágattak“. A szövetséges országokkal való közlekedés meggátoltatott. A múlt országgyűlés öt [r]trv. czikkét, a többség ellenmondása dáczára, kiváltképen csak a papság alkotta meg. „Ő felsége pénze és eszköze által mostan is nem csekély romlása történt a lengyelektől a hazának, kik magoktól meg sem merték volna indítani, ha császár ő felsége azt nem promoveálta volna“. Mind ezeknél fogva „a nemzetnek gondot kellett magára viselni, és az erdélyi fejedelmet ő felségét, segítségre hívni. . . . És akarván az ország háladó lenni ő felségéhez az erdélyi fejedelemhez . . . neki (koronázási) conditiokat is ad-

ményében levő okmányok szerint. V. ö. Ferdinánd leveleit. Hatvaninál: IV, 190. 207. . .

tanok be, kiben immár nem lehet visszalépni“; a csehek és a többi szövetséges tartományok mellől sem állhatnak el többé. Ez okokból a császár ő felsége nevében beadott propositio már késő; hanem ha a biztosok a béke megkötésére is fel vannak hatalmazva, adják elő megbízatásukat; a rendek készek azt meghallgatni [1]).

De alighogy e válasz kiadatott s a császári követség egy része avval Becsbe ment, midőn egy váratlan tudósítás lepte meg Bethlent s a rendeket. A Bécsben lévő magyar túszok azt jelenték nekik, hogy egy csausz érkezett a Portáról, ki Leopold főherczegtől kihallgattatván, nagy esküvéssel állítá, hogy Bethlen a Porta híre nélkül s akarata ellen fogott fegyvert; miért a szultán nem is fog késni őt visszaparancsolni s megbüntetni; hogy ugyanezt mondta a csausz nekik, a túsz-uraknak is, fenyegetvén őket, hogy ám lássák, mint vesztik el országukat. — E jelentés felette nagy zavart s búsulást okozott Pozsonyban. Bethlen gyanító ugyan,,,hogy ez a csausz követsége nem fogna igaz lenni, hanem sok fizetéssel megvesztegetett s azt mondatják vele, a mit akarnak“; javaslá mindazáltal a rendeknek, halasztanák el a királyválasztást, hanem küldjenek mennél elébb illendő ajándékokkal, a szövetséges országokkal együtt főköveteket a Portára, kik annak pártfogását kieszközöljék. Ő maga pedig Hlyei János damasdi kapitányt nyomban megindítá Borsos Tamáshoz, a Portán lévő követéhez, meghagyván emennek, panaszolná be e váratlan eseményt, és szerezne útleveleket mind a magyar mind a cseh-morva követek számára. A rendek készséggel fogadták a tanácsot: a királyválasztást a jövő országgyűlésre halaszták; Bethlent mindazáltal január 8-kán addig is Magyarország t< Ijes hatalmú fejedelmévé választották [2]).

[1]) Hatvaninál: IV, 18ö. A kir. biztosok tudósítása január első tizedéből. Jászay Okm. gyújtom.

[2]) Bethlen eml. levele Történ. Tár IV, 201. kövv Závodsz.ky:

E lépésre, úgy látszik, azért határozta el magát a fejedelem, hogy saját kezeibe vegye az alkudozás fonalát a A kir bi»torendektől, kiket a Becsesei való teljes szak asztásig kő- s<'k vetni még nem mert, s mielőtt ügyeit a töröknél teljesen tisztába hozná, nem is akart. És valóban a császári biztosok január 16-kán kelt levelükben oly ígéreteket tettek neki, melyekkel személyére nézve egyelőre inkább megelégedhetett, mint a rendektől ajánlott királysággal, melynek kivívhatása most még felette kétséges vala. Ezen ígéretek a következőket tartalmazzák: a császár őt a római birodalom fejedelmévé nevezi; Oppcln és Ratibor herczegségeket Sléziában örök joggal neki adja; ha az ország rendei megegyeznek, Szabolcs, Szathmár, Bareg és Ugoesa vármegyéket örökre Erdélyhez kapcsoltatni, Szepes, Abauj, Ung, Borsod, Torna, Árva, Heves, Gömör vármegyéket pedig általa élete fogytáig b'.rtokoltatni engedi; végre, a cseh zavarok lecsöndosítésében teendő szolgálatiért Csehországban 12 ezer frtot jövedelmező javakkal adományozza meg.

A fejedelem e föltételeket még ugyanazon napon el- Fegyver fogadta, s a császár biztosaival következő feltételek alatt 3Z'ne'. kötött fegyverszünetet, melyet aztán az ország rendei is megerősítettek: A fegyverszünet a jövő sz. Mihály-napig tart, s egész Magyarországra és Lengyelország szélűre kitérj d, mi iránt ő felsége a lengyel királyt is megkeresőid!. E fegyverszünetet ő felsége, megkéretvén, méltányos és igazságos feltételek alatt, a csehekre s a többi örökös tartományokra is kiterjeszti. A fejedelem e szerződést mind a császárnál, mind az említett tartományoknál s más keresztény fejedelmeknél minden lehető módon elősegítendő', úgy hogy a fegyver letétetvén, e mozgalmak mind a két fél megelégedésére b'kében végződjenek. Az országból a mit ki bír, azt teljes hatalommal kormányozza. Máj. 31-én Beszterczén

e. Ii. 207. A kir. követek tudósítása Ferdinándhoz Jászay gyűjteményéből.

országgyűlés tartassák, melyen a fejedelem, a nádor s a többi karok és rendek személyesen, a vármegyék és városok követeik által fognak megjelenni. E gyűlésen minden nehézségek, melyek egyrészről a rendek, más részről ő felsége s az egyházi rend közt támadtak, kiegyenlíttessenek. *A.* közlekedés az országban akadálytalan legyen. Homonnay lengyel zsoldosai azonnal takarodjanak ki, különben erőszakkal űzessenek vissza hazájokba.

A fejedelem szintén január 16-án egy más okmányban még azt is fogadta a király irányában, hogy a koronát, melylyel a rendek által megkináltatott, visszautasítja; az ország azon részeinek, melyek a fegyverszünet ideje alatt hatalmában maradnak, hűségesen gondját viseli, belőlök semmit el nem idegenít, jogot, igazságot mindenkinek részrehajlás nélkül kiszolgáltat, az egyháziakat jelen viszonyaikban nem háborgatja, s minden űgyekezetét ráfordítja, hogy a béke mind Magyar- mind Csehországban teljesen helyreálljon. A nagyszombati és károlyi szerződéseket az országgyűlésen, mind a maga, mind az erdélyi rendek nevében megerősítendi ’).

E közben a fejedelem a cseh-morva szövetséges rendek biztosaival is bevegezte az alkudozást, s januar 19-ken elkészült az okmány, mely szerint egy részről Bethlen s Magyarország rendéi, más részről Fridiik, mint cseh király, és Csehország s a hozzá kapcsolt tartományok és Ausztria rendéi közt újabban örökös szövetség köttetett. E szerződés szerint a Magyarországgal szövetkezett tartományok ennek végházai fentar fásához az eddig fizetni szokott segélyen felül évenkint 50 ezer forinttal köteleztettek járulni. Kiköttetett továbbá, hogy a törökkel a békét közösen fentartják, s hozzá mennél elébb követeket küldenek. A jezsuitákat egyik szövetséges fél sem tűri határai között. A határok

[1]) Pray: Princip. Gabr. Bethlen I, 108. Hatvani.· IV, 191, 195. A kir. követek jelentése Jászay Okm. gyűjteményében.

Mgyar-, Cseh- és Osztrákország között megigazíttatnak; Borostyánkő, Fraknó, Rabold, Kismarton, Szarukő és Kőszeg Magyarországhoz visszakapcsoltatnak. A szövetséges országokban egyenlő pénz veretik. E szerződést a szövetséges országok fejedelmei is kötelesek elfogadni s megerősíteni stb. ').

Egyelőre azonban é szerződés még nem nyert tökéletes megállapodást; az okmányok kicserélését Bethlen jónak látta a viszonyok további fejlődéséig halasztani. Jelenleg a törökkeli viszonyok foglalták el különösebben figyélmét; s azok miatt, mihelyt a rendek a megalkotott 34 törvényczikkelyt hozzá benyújtották, még a Ferdinánddal kötött szerződések okmányainak kicserélését sem várván be, azonnal Kassára utazott, s csak onnan adta ki febr. 18-kán a törvényczikkelyekre is megerősítését.

E törvények szerint a fejedelem teljes hatalommal fel- A ruháztatik, hogy a hozzá csatlakozott országrészeket, a ná- gy[ules] [vc]8-dór közbejöttével s a törvények szerint kormányozza. A róni, katholika, az ágostai s helvécziai hitvallás az országban mindenütt egyenlő joggal, szabadsággal bír. Nehogy pedig a vallás miatt a hazafiak közt ezután viszály támadjon, a lelkismereti szabadság védelme, s a templomok, temetők, paplakok vagy akármi más, vallást illető kérdések békességes elintézése végett a fejedelem az ország minden vidékeiből 12 tagból álló választmányt nevezzen, négy-négy tagot mindegyik felekézetből. A jezsuiták az országból szigorú büntetés alatt kitiltatnak. Az elkobzott, egyházi javak a végházak fentartására fordíttassanak, azokat kivéve, melyeket a fejedelem a közjó tekintetéből egyeseknek beírt s eladományozott. Ugyané czélra minden kapu után egy mérő búza s egy mérő zab szedessék. A koronát Révay Péter és Pálfy István ezután is Pozsonyban őrizzzék. A német, birodalom egyesült fejedelmeihez, és a szövetséges tartomá-

[1]) Praynál: Princip. Gabr Bethlen I, 90.

nyokba, továbbá Lengyelországba és a fényes kapuhoz ünnepélyes követségek menjenek, melyeknek tagjait a fejedelem ő felsége válaszsza meg. E követségek költségeire két frt, a korona őrzésére 1 frt, az ország védelmére 6 frt szedessék minden jobbágy kapu után; a földesurak ezen utolsó czélra a magok erszényéből szintén 6 frtot fizessenek. Azon egyházi és világi urak, kik az országot odahagyták, s ez által a közszabadság helyreállításától való idegenségöket elárulták, a jövő gyűlésig továbbra is künn maradjanak, hanemha a fejedelemtől kegyelmet nyernének. De Pázmánynak, Balázsi) Tamás pozsonyi prépostnak (ki a „Querelae Hungáriáé'· ellen egy czáfoló iratot bocsátott közre,) Homonnay Györgynek, Kendy Istvánnak, Hetyei Endrének s hasonlóknak kegyelmet a fejedelem se adjon. Ezek a jövő országgyűlésen száműzessenek. Dóczy Endre, Eszterházy Miklós, Lónvay Endre a jövő gyűlésre a nádor által megidéztessenek. Es mivel az országok ereje, fiainak ügyességében áll: közakarattal végeztetett, hogy a fejedelem, a nádor, és minden rendek a szabadságért, a vallásért, köz fenmaradásukért együtt élni, együtt halni el vannak tökélve [1]). Pázmány érsek a magyar egyház nevében nem késett mind e végzések, mind a fegyverszünetről szóló, mint az egyházra nézve káros szerződés, ellen ünnepélyes óvást tenni [2])..

Ferdinánd a fegyverszünet okmányának azon pontjára nézve, mely a csehekről szól, nehézséget támasztott. Az okmányban az mondatik, hogy e fegyverszünetet ö felsége, a csehek kérelmére, méltányos feltételek alatt rájok is kiterjeszti. Kétség támadt tehát, hogy oly értelem adandó-e e pontnak, miszerint a csehek is tényleg befoglaltattak a fegyverszünetbe? E miatt annak megerősítését elhalasztván, a Pozsonyba küldött Trautmansdorf Miksa által a nádortól és Bethlen cancellárától, Péchy Simontól azt kívánta, hogy e

[1]) Katonánál: XXX, 265. kövv.
[2]) Kazy: Lib. III, 238.

pont világosabban szerkesztessék. Az illetők erre, a fejedelem távollétében, magokat nem érezték ugyan felhatalmazva; kijelenték mindazáltal válaszukban, miképen ők úgy értik e pontot, hogy a csehek abba ténylegesen befoglalva nincsenek. Különben mi szükség volt volna arra, hogy a fejedelem külön levelében járjon közben a csehek mellett a királynál '). Ferdinánd erre kijelenté, hogy ezen értelmezéssel megelégszik; kívánja mindazáltal hogy ez iránt a fejedelem is írjon hozzá; addig is Ígéri, hogy a szerződéseket megtartja, a lengyel királyt s Homonnayt minden ellenséges lépéstől visszatartja; csakhogy aztán a magyarok se legyenek a csehek segedelmére -). Ez értelemben az okmányokat, aláírásával megerősítve febr. 5-kén le is küldő a nádornak. A fejedelem közbenjárását azonban figyelembe nem véve, Bouquoinak tüstént parancsot külde a csehek megtámadására, ki azokat aztán február 11-én Langen-Loisz mellett meg is verte [3]).

A fegyverszünet megköttetett, de koránt sem oly szándékkal, hogy az alatt a béke teljes megalapításán működjenek. Látta mind a két fél, hogy a béke, a dolog jelen állásában, egyátalában nem is lehetséges, s csak ezután fog még komolyan kezdődni a háború. Csehország s a hozzá kapcsolt Morva és Slézia egyszer mindenkorra meg akarta alapítani a lelkismeret szabadságát, s e végett a Habsburg fejedelmi házat trónvesztettnek nyilatkoztatván, Fridrik pfaltzi grófot választotta királyává. Ferdinánd ellenben, kinek jellemtulajdonságai közt a kitartás, a szívósság nagy mértékben létezett, nemcsak a cseh koronáról, hanem az életczéljává kitűzött cllenreí'orinatióról sem szándékozott lemondani. A harezba, mely eddig kisebb mérvben folyt, most már belé, vegyülni készült Németország is, mely két táborra sz ikadt

[1]) Hatvaninál: IV, 198 kövv.
[2]) U. o. 202. 204.
[3]) U. o. 210. köv.

Ferdinánd és Fridrik, a római katholika és a reformált vallás között, amaz ligának, emez uniónak nevezvén szövetségét. A cseh háborít európai háborúvá nőtte ki magát; s eleve is látható vala, hogy a béke csak hosszú évek múlva, mind a két fél kimerültének, s az egyik fél teljes legvőzeté · sének következtében állhat helyre. Ferdinánd a pápa, a spanyol király s a német kathol. fejedelmek épen most alakult szövetségének segélyével készülvén a harczra, mindenek előtt oda törekedett, hogy Bethlent s a magyarokat a csehek s a birodalmi protestensok szövetségétől legalább egy időre vonja el, míg majd a birodalomban és Csehországban nyerendő előnyei után Magyarországban is visszatérhet ellenreformatiói törekvéseire. S csak is ez volt czélja, a fegyverszünetnek vagy valamely ideiglenes békének, melyet a beszterczei gyűléstől várt.

A magyar protestánsok azonban már sokkal jobban ismertek Ferdinánd lángbuzgalmát a katli. vallás iránt, mint sem hogy alatta bármi kötmények és biztosítások által eléggé védve hitték volna vallásuk teljes szabadságát, s Bethlen Gábort kívánták Ferdinánd helyett királyukká választani. Bethlen teljesen egyetérte velők, s már egy év óta azon működött követei által Konstantinápolyban, hogy a királyság elfoglalására, a Portának ne csak engedelinét, hanem tényleges segedelmét is megnyerje. Ő azonban sokkal eszélyesebb, körültekintőbb férfiú volt, mintsem hogy a. királyság csábingerei által annyira elragadtatni engedte volna magát, hogy a koronát magyar pártfeleinek ajánlatára elfogadja, mielőtt annak megtarthatását s általában a protestáns ügy diadalát is biztosabban remélhetné. Nem kételkedett ugyan, hogy Erdély s Magyarország erejével, ha az a törköktől is gyámolíttatik, oly súlyt vethet a háború szerencséjének mérlegébe, melylyel kívánsága szerint döntheti el e vallási viszályt; de elébb teljesen biztosíttatni kívánt a török segélyéről. Midőn a múlt nyáron hadjáratára megindult, követei Kara Mehemed nagyvezértől a legbátorítóbb bízta-

tásokat vették ugyan czéljainak gyámolitása iránt; de ő lfi20. puszta szóbeli ígéretekre nem volt hajlandó megtenni a végső lépést; írott biztosítást segélyeztetése iránt pedig eddigelé minden ügyekezete mellett sem nyerhetett; sőt, mihelyt hadai élén Pozsonyba érkezett, s ennél fogva vállalata sikerülni látszott, a kapzsi török is azonnal föltételekhez kötötte pártolását. Követeinek az mondatott, miképen Ferdinánd Váczot ígérte átadni, ha biztosíttatik, hogy Bethlent a török nem pártolja; ha tehát a fejedelem segélyt kivan, a Porta tőle is méltán megvárhatja e város átengedését x). Majd megint azt kellett a követnek hallania, hogy míg Ferdinánd magyar király, addig a vele kötött békét a Porta sem szegheti meg; elébb tehát nem várhat a fejedelem segélyt, mintsem magát meg nem koronáztatja, s Ferdinándot ez által a magyar királyságból ki nem zárja [2]). S valóban Korláth István, ki a magyar rendek által küldetett volt Kassáról a fejedelem követével, Balassy Ferenczczel a Portára, bár vele együtt deczember közepén érkezett oda, márczius előtt minden sürgetések daczára sem nyerhetett kihallgattatást[3]).

S e mellett még arról is beszéltek a basák, hogy Magyarország s Erdély nem lehet egy fő alatt, Erdély a török adózó tartománya lévén: ha tehát Bethlen magyar királylyá lesz, Erdélyről le kell mondania, s a Porta itt három vajdát fog nevezni, egyet-egyet mindenik nemzet számára, miként ezt Báthory Gábor idejében magok az erdélyi követek kívánták volt. Míg ügyei a Portán ily kétesen álltak, s az új nagyvezér Alibasa indulatát sem ismerte, az eszélyes fejedelem nem tehette az elhatározó) lépést: a koronát tehát egyelőre visszautasította s oda fordító ügyekezetét, hogy a fegyver-

[1]) Borsos Tamás követsége gr. Mikónál: II, 249. s több más helyt. .

[2]) Gr. Mikónál: II, 266. 268. 271. 278.

[3]) Gr. Mikónál: II, 268. 283.

[4]) Gr. Mikónál: II· 272, Toldalaghy Mihály emlékirata gr. Mikónál: I, 227. kiiv.

szünet, melyet magára s a magyarokra nézve megkötött, cseh-morva szövetségeseire is kiterjesztessék.

Mihelyt tehát értesült, hogy Ferdinánd nem ügyelve a csehek mellett tett közbenjárására az ellenségeskedést ellenük újra megindította, s őket Langen-Loisznál megverte, Haller Istvánt azonnal Béesbe küldé, s általa újabban is kérte a császárt, engedne a cseheknek, morváknak legalább is egy hónapi fegyverszünetet, s adna követeiknek a bővebb alkudozásra menevédet. A kérelmet azon figyelmeztetéssel kívánta nyomatékosabbá tenni, hogy ha a császár azt meg nem hallgatja, ő nem tudja, miként tartóztassa vissza a magyarokat szövetségeseik segélyezésétől. A figyelmeztetés azonban fenyegetéssé vált a követ nyersebb ajkain, minél fogva Ferdinánd viszont Laminger Farkast utasítá Bethlenhez, hogy neki megfejtesse, miért nem adhatja meg a csehek számára kívánt fegyverszünetet, egyszersmind pedig a fejedelem szándékait is kikémleltesse, s őt a csehek pártolásától visszatartsa

A Bethlen a császár indokolásával nem lőn megelégedve, g azonnal mintegy 800 főből álló lovas dandárt külde Kornis Zsigmond és Bornemisza János alatt a morva határszélekre [2]); Thurzó Imrét, Bossányi Mihályt és Magdeburger Joakim kassai bírót pedig a szövetségi szerződés teljes befejezése végett Prágába utasítá. Bethlen a január 15-kén Pozsonyban megalakult egyességhez még néhány újabb pontot kívánt kapcsoltatni; különösen: hogy a szövetségbe Slezia és Luzsicza rendel is befoglaltassanak, valamint a fejedelem is befoglaltatj t az erdélyi három nemzetet; hogy a kölcsönösen adandó hadsegély számszerint határoztassék meg; hogy a magyar végházakra fizetendő évi segélyen kívül, mivel azok jelenleg fölötte roskadozó állapotban

[1]) Ferdinánd lev. Albert föbghez Hatvaninál: IV, 212. Bethlen lev. Fridrikhez Katonánál: XXX, 303.

[2]) Bethlen és Závodszky Katonánál: 305. 361.

vannak, kijavíttatásukra egyszer mindenkorra némi nagyobb segély nyujtassék; hogy a fejedelem követeivel a jövő Sz. György napon a szövetséges tartományok is küldjenek követeket a. Portára; hogy a koronával Rudolf alatt Prágába vitt magyar királyi könyvek s más okmányok, a mennyiben még kézre kerülnének, Magyarországnak visszaadassanak, stb. 16'20.

A csehek e kívánótokban általán véve megegyeztek. A kölcsönös hadsegély iránt végeztetett, hogy a felek egymásnak az első felhívásra négy, a másodikra nyolcz, a harmadikra tizenkét ezer részint lovas, részint gyalog fegyverest küldjenek; végszükségben pedig egymást minden erejükkel segélyezzék, együtt élni s halni el lévén tökélve. A szövetségesek jelen rendkívüli költségei egyéb pénzsegélyt nyújtani nem engednek ugyan; a végvárak fentartására mindazáltal az újabban ígért 50 ezer tallérnyi pótlékkal évenkint 128,000 tallért fognak fizetni. A szövetségi okmányok ezután ápril 25-kén ünnepélyesen kicseréltettek [1]).

Az ország rendéit a történendő dolgok fontossága nagy Aszámmal seregelteté össze a május 31-re kihirdetett beszterczebányai országgyűlésre. A szövetséges cseh-, morva-, sziléz és osztrák rendek képviselőin kívül még Fridrik ellenkirály, a török és Záigmond lengyel király követei is megjelentek. A lengyel követnek, Firley Miklósnak, az állott utasításában hogy Bethlent és a rendeket békére intse s a kozákoknak múlt téli betörése kérdésében küldőjét újabban is kimentse. Ez nem gátolta abban a lengyel királyt, hogy ugyanazon időben alkudozzék Ferdinánddal, miszerint a sziléz herezegségeket reá, a javaiktól megfosztandó kisebb sziléz urak birtokait a lengyel urakra ruházza birodalmi hűbérül, a már küldött s még küldendő kozák hadért; a spanyol királynak pedig azon ajánlatot tétesse, hogy 100

[1]) Katonánál: 306. kövv.
[2]) Ld. ezt Hatvaninál: IV, 224.

ezer tallérért 15 — 20 ezernyi hadat kész lábra állítani Ferdinand segélyére [1]).

És maga Ferdinánd is, ki előtt a magyarok működése Konstantinápolyban nem maradt titokban, kevés reményt ápolt magában e gyűlés eredménye iránt. „Bármi jó vége szakad is ennek, — írja április 8-kán Albert főherczegnek, az engedetlen s fondorkodó magyarok részéről arra keveset építhetek; sőt attól tartok, hogy a gyűlés folytában még a fegyvernyugvás megszegésével is valósítandják veszélyes szándékaikat“ [2]). Oda czélzott ennélfogva ügyekezete, hogy a gyűlés tárgyalásait mindaddig húzza-halaszsza, míg a mühlhauseni liga által ígért segélyhadak talpon nem lesznek.

Még inkább megerősíté őt e szándékában a június első napjaiban vett ama tudósítás, hogy Hlyei János damasdi kapitány, és egy cseh úr Konstantinápolyból a szultán ama biztosításával érkezett Budára, hogy mind azokat, kik Bethlenhez csatlakoztak, ő, a szultán, is szövetségeseivé fogadja, a budai basának pedig meghagyatott, hogy a fejedelmet minden módon támogassa [3]). Ferdinánd tehát időnyerés végett a meddig csak lehet, halasztani akarta felhatalmazott biztosainak elküldését Beszterczére. Ezek helyett Dávid Pál knini czimzetes püspök, Teuffel György és Laminger Farkas jelentek meg az országgyűlésen, előadók, hogy a császár azért nem küldte el felhatalmazottak, mivel Bethlen elmulasztá őt, ígérete szerint, a gyűlés előtt fő követeivel megtalálni, s még men védet sem küldött számokra. Különben, ámbár rósz néven veszi a császár, hogy Bethlen a cseheknek segélyt küldött, biztosait még is hajlandó útra ereszteni mihelyt azok menvéde megérkezik. Reményű ő felsége, hogy a magyarok megemlékezvén hűségesküjökről, és szi-

[1]) Hatvaninál: IV, 230. 234. köv.
[2]) U. o. IV, 217.
[3]) U. o. 223.

vökön hordván hazájok javát, ügyekezetöket a béke helyreállítására fordítandják: ő kész megorvosolni sérelmeiket, teljesíteni a koronázási föltételeket, csak a rendek méltányosak, békekívánók legyenek. E végett felolvastatni kívánta a mühlhauseni szövetséges német fejedelmek levelét is, melyet azok még márcz. 23-kán intéztek az ország rendéihez. A levél békére néző intéseket tartalmazott s a mainczi, trieri, kölni egyházi választók, s Miksa bajor herczeg aláírásán kívül még az ágostai vallási! György szász és Lajos hessz fejedelmek által volt alájegyezve *). A szász választó a lengyel király közbenjárása által nyeretvén meg, azontúl maga is oda működött, hogy a birodalombeli ágostai vallástételűek' inkább a katholikusokkal mint a kálvinistákkal tartsanak [2]).

Ha lett volna is talán a levélnek némi hatása, bizonyosan elrontja azt a határszélekről érkezett ama hír, hogy a Homonnay [3]) által újabban Ferdinánd zsoldjába fogadott kozákok egy dandára junius utolsó tizedében Árva és Trencsén megyén ölve, dúlva vonúlt keresztül, hogy a királyi zászlókhoz csatlakozzék; a bajor Miksa pedig a király szövetségeseinek hadával Ausztriába tört, a protestánsokat elnyomta; minek következtében a tartomány szabadságai eltöröltettek.

Az ingerültségnek, mely ezen események által felszíttatott, határozott irányt adott a fejedelem jul. 3-kán tartott előadása, melyben a pozsonyi gyűlés által rcáruházott kormány-hatalom kezeléséről számolván, a tanácskozások tárgyait kijelölte. Teljesen alkományos szabású előadásában elmondáa fejedelem, miképen a pozsonyi gyűlés óta minden ügyekezetét a béke helyreállítására fordította; de miután e

[1]) Katonánál: XXX, 392. kövv. Pray: Epist. Proc. III, 336.

[2]) Hatvaninál: IV, 231.

[3]) A nagyravágyó, nyugtalan úr, jun. 21-kén Lengyelországban megetetve meghalt.

gyűlés egyik főeredménye a szomszéd tartományok rendéivel kötött szövetségben állott: a békét nemcsak Magyarországnak, hanem szintúgy a szövetségeseknek is meg akarta szerezni. E végett a császárnál mind levelei s követei, mind más hatalmak, különösen a lengyel király, a szász fejedelem és Velencze közbejöttével is működött, de süker nélkül: a császár nemcsak ki nem terjesztette a fegyvernyugvást a csehekre; de még csak men védet sem adott követeiknek, sőt inkább azon volt, hogy őket fegyverhatalommal törje meg s kényszerítse akaratának elfogadására.

Ez őt, a fejedelmet, is arra indította, hogy némi segedelmet küldjön a szövetségeseknek. Többet is árthatott volna ugyan a lefolyt idő alatt a császárnak; de ő, szeme előtt tartván egyszersmind a fegyvernyugvásból eredő kötelezettséget is, csak annyit tett, mennyit a szövetségesek irányában tenni múlhatatlanul kellett. Hogy azonban köszönetét e mérsékletéért nemaratott, eléggé bizonyítja a császár Zsoltijában lévő kozákok legújabb betörése. Mind ez a császár részéről kevés reményt nyújt, hogy tőle mind maguk, mind szövetségeseik számára békét eszközölhessenek; mert ezektől elszakadniok becsületük sérelme nélkül egyátalában nem lehet. Egyébiránt tudja, hogy vannak ellenkező vélemények is; ezeket ő nem kényszeríteni, hanem ellenkező meggyőződésre óhajtja vezetni. Gondja lesz tehát reá, hogy a tanácskozások teljes szabadsággal folyjanak; mert főkívánsága az, hogy a mit végzendnek, legyen az béke, legyen háború, egyértelemmel végezzék: a szent békességet, ha lehetséges, a háborút, ha kell.

Mivel azonban az előadottak szerint a békére nem sok a remény, a háborúra készülniük mindenesetre kell, nehogy a haza kárt valljon, a nemzet vitéz híre csorbulást szenvedjen. Pénzre van tehát szükség mindenekfelett. Eddig jobbára a magáét költé; ideje, hogy arról most az ország is gondoskodjék, kivált miután a végházak oly elhagyatott, roskadozó állapotban léteznek, mint még soha ezelőtt. Ezé-

ket, jó karba helyezni a haza megmaradása múlhatatlanul, szükségli.

Számot ad továbbá a nemzet három fő követségéről: a csehekhez, melyben Thurzó Imre járt el; a lengyelekhez, melyre a viszonyok nem kedveztek; a törökhöz, melyről Korláth István néhány hét előtt elég jó sükerrel tért haza. A törökhöz azonban késedelem nélkül a szövetségesekkel együtt újabb követség intézendő. Ferdinánd most küldé ki oda nagy Ígéretekkel, kincsesei, ajándékokkal Gallo Caesart; e követ hatásának elejét kell venni.

Mivel pedig mind erre, mind egyebekre nézve is oly kérdések felett kell határozni, melyeket a közügy ártalma nélkül nyilvánosan tárgyalni nem lehet, indítványozza, hogy a rendek egy, mennél kevesebb tagokból álló választmányt nevezzenek kebelökből. Azon egyes személyekről mindaz-által, kiknek ügyét a· pozsonyi gyűlés a mostanira halasz-totta, végezhetnek nyilvánosan is; végezniük kell is most, mert azóta is ártalmára voltak a hazának, kivéve Herencsényi Istvánt, kinek, mivel megtért s jó szolgálatokat tett, meg-kegyelmezett. És ennyi, mit előleg szükségesnek látott a rendek elejébe terjeszteni [J]).

A rendek ezen előadásokat azonnal tárgyalás alá vet-ték, melynek folytában juh 14-kén Bethlennel újabb szoros szövetséget kötöttek, s mind azokat, kik ahhoz járulni nem akarva, a haza közérdekeiből magukat kivonák, száműzni s javaiktól megfosztani, a kathol. papságot pedig a világi ügyekbe való befolyástól kizárni határozták. Az erről szfeló oklevelet 165 pecsét s aláírás, a többiek közt a nádoré is, erősítette meg [2]). A nádor ezt megelőzőleg jul. 8-án küldé el a menvédet a császári biztosok számára; s minthogy azok megjelenni még is késtek, a türelmét vesztett fejedelem ki-jelentette, hogy reájok két hétnél tovább nem várakoznak.

[1]) Katonánál: XXX, 405.
[2]) Szilágyi S. Tört. Tár IV, 215.

Ezen előzmények után a reménynek árnyéka is alig maradt fel a béke helyreállítására; mi okból a rendek a fejedelem előadásai nyomán a háború eszközeiről is annál készségesebben tanácskoztak, mivel a Budáról érkezett újabb török követ Juszuf aga is biztatásokat hozott, hogy mihelyt Bethlen királylyá választatik, a fényes kapu őt, a magyarokat és szövetségeseiket minden erejével kész megvédeni s egyszersmind a lengyelek ellen is hadjáratot intézni.

Julius második felében végre megérkeztek Ferdinánd meghatalmazottjai gr. Colalto Raimbold, Cziráky Mózes tanácsos és Ferenczfy Lőrincz magy. kir. titkár, kikhez az elébbi három követ, Dávid Pál knini püspök, Teuffel György és Laminger Farkas is hozzájok csatlakozott. E követek mindjárt jul. 20-kán tudósíták Ferdinándot az ügyek állapotáról, megküldvén neki Bethlen egy hozzá intézett levelét is, melyben mentegeti magát a miatt, hogy az országgyűlésnek ő tévén meg az előadásokat, a királyi jogot bitorolta. Ferdinánd ezt igen rósz néven vette neki, s a követekhez jul. 24-kén intézett levelében lilénkén czáfolja Bethlen azon érvét, melylyel tettét menti,, hogy a pozsonyi diéta királyi joggal ruházta volna reá az ország igazgatását. „Nem állott, úgymond, senkinek jogában, hogy a koronázott király nyilvános kisebbítésére, bár kinek is ily hatalom adassék, nem is tekintve, hogy azon pozsonyi gyűlés, mely a mi tilalmunk ellenére tartatott, az országgyűlés nevét meg sem érdemli. De ha az volt volna is, annak végzései, miután a mi királyi megerősítésünket meg nem nyerték, érvénytelenek“. Ki kel a beszterczebányai egyességből merített, érvei ellen is. Ez, úgymond nem volt egyéb oly huroknál, mely által az ország lakosai rabszolgák módjára meggátoltattak, nehogy irántunk

[1]) Závodszky Katonánál. 420. Lotich u. o. 439. köv. „Ezen jun. 7-dik napján íra a vezér kedve szerint való választ az fejedelemnek. 27. ejusden bocsátottam Török Zsigmondot Juszuf agával Buda felöl az fejedelemhez az koronázat dolgából, a császár és fővezér levelével együtt“. Toldalaghy emlékirata gr. Mikónál I.

hűségöket akár szóval, akár írásban tanúsíthassák. Ezen egyességet tehát bár mi módon meg kell bontani. Minthogy, továbbá, a fejedelem folyton hadi készületeket teszen, tudják meg tőle világosan, kívánja-e nemcsak a Sz. Mihály napig kötött fegyverszünetet megtartani, hanem a békét is végleg megkötni, vagy a háború veszélyeit újra megkísérteni ’).

A királyi biztosok jelentése némileg felbátorítá a királypártiakat, kik jobbára a dunántúli vármegyék követeiből álltak. E megyékben Eszterházy Miklós, mindjárt a pozsonyi gyűlés után, oly sükerrel izgatott, hogy a király azok küldötteit már eleve is híveinek tarthatá [2]). Hihetőleg ezen megyék követei voltak, kik midőn Ferdinánd biztosai aug. 1-én gyűlésbe mentek, s azok elseje, gróf Colalto, a fejedelem számára készített menyezetes széket, kivont karddal a maga, mint a császár-király képviselője, számára foglalta el, felkiáltának: „Úgy van jól! viseljen gondot ő felsége méltóságára!“ Az eseménynek nem lett semmi következménye, mert Bethlen maga is oly tiszteletben tartá a császár és király méltóságát, hogy fedezetlen fővel hallgatá végig a biztos előadását [3]).

Annál nagyobb elégületlenséggel értették a fejedelem és a rendek a követek megbízó leveléből s előadásából, hogy Ferdinánd a cseheket mellőzve, csak velők kíván egyezkedni. A megbízó levélben szövetségeseik nem is említtetnek; az előadás pedig világosan oda czélzott, hogy a szövetség bontassék fel, s a magyarok a csehektől elszakadja-

[1]) Jászay Pál Okm. gyűjt.

[2]) Dat. Viennae 24-a febr. 1620. Mire piacúit intelligerre tractatum cum partium illarum hominibus dextre adeo initum; . . . nec diffidimus, quin pergendo in tractatione suscepta, tantum possis et valeas, ut ad proxime futuram diétám nuncios cum tali instructione expedituri sint, quae in commodum et Regni et nostrum redundet. írja Ferdinánd Eszterházy Miklósnak. A kismartoni levélt, eredet.

Khevenhiller: Annál. Ferdinándei ib. Iχ, 936.

nak. A biztosok ez iránti jelentésére Ferdinánd aug. 9-kén újabb felhatalmazványt küldött ugyan; de mivel őket ebben sem hatalmazta fel a csehekkel is alkuba ereszkedniök, az ügyön evvel semmit sem fordított.

A fejedelem s a rendek e miatt újabb ellenvetést intéztek a biztosokhoz, határozottan kijelentvén, hogy szövetségeseiktől elválni, nálok nélkül alkudozni egyátalában nem akarnak. Ferdinánd biztosai viszont nyíltan kijelenték, hogy a csehek ügye nem a beszterczei, hanem a német birodalmi gyűlés elejébe tartozik, s azt ő felsége már a választó fejedelmek ítéletére bízta. Minthogy pedig a rendek külön alkudozni nem akarnak, a gyűlést ő felsége, a király nevében feloszlatják, minden végzéseinek ellenmondanak, s azokat érvénytelennek nyilatkoztatják [1]).

A háború koczkája evvel el lőn vetve. A biztosok aug. 17-kén Beszterczét odahagyták; a rendek pedig, kivált Thurzó Imre sürgetéseire, új király választásához készültek. Voltak ugyan, kik ennyire menni nem akarván, a választást ellenzették; de miután a nagy többség, a török követ által is ösztönöztetve, szándokánál megmaradt, s a vitatkozás hevében az ellenzékiek egyikét cseh módra az ablakon kidobással fenyegette, a félelem azok nyelvét is lelánczolá. Aug. 25-kén Bethlen Gábor, miután az elejébe terjesztett feltételeket elfogadta, s azok szerint az .ország-szabadságait, törvényeit a három vallás egyenjogúságát fentartani Ígérte, a nádornál tartott gyűlésben közfelkiáltással királylyá választatott; ki azonban magát megkoronáztatni némely híveinek unszolására sem akarta.

A rendek azután 52 törvényczikkelyt terjesztettek az király elejébe, ki azokra aug. 29-kén adta ki megerősítését. Ezek szerint az ágostai, a helvét s a római katholikus hitvallás teljesen egyenjogúnak nyilváníttatik; az ország négy kerületében minden vallásból négy-négy biztos nevez-

[1]) Katonánál: XXX, 426. kövv. 442. kövv. 453. kövv.

tetik, kik a vallások szabadságára felügyeljenek; a három vallás bár melyikének gyalázó szavakkal illetése, gúny olása szigorúan megtiltatik; **a** teljes egyenlőség megalapítása végett rendeltetik, hogy a tizedben mind a három vallásbeliek lelkészei részesüljenek, és valamint a protestánsok két felekezetének három főfelügyelője van, úgy a katholikusoknak is csak három püspöke legyen: az egri, nyitrai s a győri, kiknek díjául 2000 magy. frt rendeltetett. A jezsuiták újra kitiltattak; a conventek s káptalanok, mint hiteles helyek, száma s ügye szabályoztatok. Az egyházi javak a korona elidegeníthetlen birtokainak nyilváníttattak s a végházak fentartására rendeltettek; mik azokból netalán elidegenítettek, a jövő gyűlésen megvizsgáltatván, illő kárpótlással visszaváltassanak. Egy némely egyházi javakra nézve mindazáltal Bethlen felhatalmaztatott, hogy azokat az országtanács hozzájárultával, a jelen hadi szükségek fedezése végett eladhassa, az elővételi jog azon családoknak tartatván fenn, melyek e javakat hajdan az egyháznak adományozták. Az adó iránt rendeltetett, hogy azon 12 frt, melyet a múlt pozsonyi gyűlés, felében a földesurakra, felében a jobbágyokra vetett ki, egészen a jobbágyok által fizettessék; a földesurak pedig a jelen rendkívüli szükségben minden kapu után 16 frtot tegyenek le a haza oltárára; s ha a szükség úgy kívánná, még személyesen is felüljenek a haza védelmére. Azon esetre, ha Ferdinánd békét kötni akarná, a nádor, a két Thurzó, Imre és Szaniszló, Széchy, Rákóczy több másokkal együtt biztosokká neveztettek. Pázmány Péter, „ki magát mind irat, mind szó, mind tett által rósz hazafinak bizonyította be, ki a jelen mozgalomnak tulajdonképeni oka . . . mint a közbéke háborgatója“ és Balázsfi Tamás bosnyai püspök, hasonló vétségei miatt, örökre száműzetnek [1]).

[1]) Okmányok Katonánál: 464. 487. Závodszky Katonánál 462. Gründlicher Bericht, wassmassen Gabr. Bethlen zum König in Ungarn

II.

Midőn az országgyűlés szétoszlott, Ferdinánd a magyarok szövetségesei ellen már javában folytatta a háborút. A liga seregeinek vezére, Miksa bajor herczeg, Ausztriát már engedelmességre szorította; a csehekre pedig a végcsapást készült mérni. Bethlen és szövetségesei sem maradhattak tehát tétlenek. A cseh követek, mielőtt Beszterczéről távoztak, a szövetséget Bethlennel s a magyar rendekkel megújítván, amannak még az év folytában 300 ezer frtot ígértek lefizetni; Bethlen viszont kötelezte magát, hogy saját vezérlete alatt 25 ezer embert vezet Ferdinánd ellen. Beszterczéről indíttattak meg a követek is Konstantinápolyba, .JOGyörgy, Csehország nevében Köln János és Gain Samu, az osztrákok részéről Stahremberg Lajos, kik összesen mintegy 70 ezer írt értékű ajándékot vittek magukkal a szultán és fő basáinak számára [1]).

Közös utasításukon kívül. Bethlen a magyar követeknek még különösen szivükre kötötte, hogy miután, mint fentebb említők, segedelméért a török Vácz átadását követeli, s e követelés leginkább a budai vezérbasától származik: ügyekezzenek a vezért arról lebeszélni; ígérjenek neki 20 ezer frtot ha e kérdést a Portánál teljesen megszünteti, és haladék nélkül tényleges segítséget nyújt. Ha pedig a vezér még így sem akarna elállani Vácz követelésétől, azt csak azon feltétel alatt ígérjék meg neki, hogy a magyarok és szövetségeseik ellen Ferdinánddal soha semmi alkuba nem ereszkedik, sőt azonnal hadat küld a fejedelem mellé: továbbá a hajdúság lakhelyeinek elrontását, mit Ferdinánd sürgetett, ne kívánja; sem pedig azt, hogy Váczczal több

erwehlt. 1620. Szerzője névtelen; de világosan említi maga, hogy IIodieogova cseh követ embere. Ebből merít Lotich is csaknem szóról szóra.

[1]) Závodszky Katonánál: XXX, 613. Utasításuk u. o. Ö92. kövv. Hammer: II, 782.

falu és város hódoljon meg neki; és végre mind ezekről,, mind a többi fenforgó ügyekről a szultántól neki athnámét eszközöljenek. Segédeimül, ha többet nem adhat, legalább 10 ezer lovassal bocsássa hozzá az egri basát, vagy akármelyik beglerbéget; 2000 kopjást pedig eleve rögtön küldjön mellé. Ha, ezeket a török nem teljesíti, ő is kénytelen lesz megbékülni Ferdinánddal ‘).

A budai basa megnyerése felette szivén feküdt Bethlennek, mert csak tőle nyerhető a rögtöni segélyt, melyben még is nagy fontosságot helyezett, hogy az által kétségtelenné tegye Ferdinánd előtt a töröktől való pártoltatását. A basa azonban, .kinél épen most járt a Konstantinápolyból visszatérő Molárth Lajos, nem volt nagy barátja Bethlennek, s Váczról egyátalában nem akart lemondani; miért a fejedelem, ki attól is tarthatott, nehogy a Ferdinándtól megnyert basa Konstantinápolyban is megrontsa a követjárás sükerét, egy újabb levelében elébbi utasítását ismételvén, a segélynyújtás föltétele alatt nemcsak Váczot átadni ígérte, mihelyt követei jó válaszszal térnek vissza Konstantinápolyból, hanem még 10 ezer forintot is kötelezett a basának [2]).|

Az ellenséges.felek még szept. 29-kén a fegyvernyugvás határnapja előtt megkezdték hadi működéseiket. Ferdinánd vezére, Bouquoi tábornagy 13-kán egyesült Miksa bajor herczeggel, mi által e hadtest 30 ezer emberre szaporodott. Ugyanannyival váratott a spanyol király részéről Spinola, ki még Frankfurt táján táborozott [3]). Bethlen még szept. első tizedében megindította seregeit; Haller György és Fekete Péter a Dunán, Győr és Komárom közt, három ezer fegyveressel átszállván, a dunántúli vidéket egészen a Dráváig Bethlen hűségére esküdtette. Maga Bethlen szept. 9-kén Nyitrát kényszerité meghódolnia; szept. 28-kán pedig

[1]) Informatio pro legatis nostris. Gr. Mikónál: I, 321-
[2]) Dat. Tyrnaviae 17-a sept. 1620. u. o. 324.
[3]) U. o. . ·

hadait Pozsonynál a Duna jobb partjára vezetvén, más nap Hamburgot szállotta meg [1]).

Ez alatt Dampierre egy hadosztállyal szept. 26-kán Sopronyt akarta megtámadni. Eszterházy Miklós azonban három napi halasztást eszközle ki a polgároknak; mit midőn velők tudatott, komolyan inté őket, hódolnának haladék nélkül Eerdinándnak, ki már egész Ausztriát engedelmességre szorította. Sopronyt ez úttal nem érte baj; mert pár nap múlva Huszár és Petneházy István, magát Eszterházyt fogván Lakompakban ostromzár alá, ez Dampierret a maga megsegéllésére szólította, míg megérkeznék, a maga megadásának reményével kecsegtetvén s tartóztatván az ostromtól a megszállókat. Huszár és Sennyey Gáspár dunántúli alkapitány és sopronyi várnagy erről szept. 30-kán nyomban tudósíták a Hainburg alatt lévő fejedelmet. Kedvesebb hírt alig vehetett volna ennél Bethlen Gábor. „Noha Eszterházy nekünk az ég alatt legnagyobb ellenségünk volt, — válaszoló tüstént Sennyeynek, —mindazáltal ha egyéb nem líJiet benne, mi is gratiát adunk neki . . . Huszár és Petneházy uraimék őt magukkal hozzák el; nem leszen hántása tőlünk; de mivel Munkácsért eddig mind ő reá várakoztattak, azért is és egyéb titkoknak tudakozásáért kívánjuk eljövetelét. Azért ha el nem akarna is jőni, hozzák el. Marháiban semmi kár ne legyen . . [2]). De öröme nem telt a fejedelemnek. Dampierre okt. 3-kán Huszárt a vár alatt meglepvén s egy véres csatában megvervén, Eszterházyt megszabadította [3]).

[1]) Datae in Castello Lakompak. 26-a sept. anno 1620. A. Sopron városi levéltárból.

[2]) Ex Castris ad Hainburg positis die 30. sept. 1620. A kismartoni levéltárban lévő másolatról, melyre Eszterházy saját kezével e sorokat írta: „Abban igazat mondasz, hogy ellenséged voltam; de abban, hogy gratiát kértem volna tőled, hazudsz[11].

[3]) Dampierre tudósítása Hatvaninál: IV, 242. Závodszky Katonánál: XXX, 632.

A fejedelem ez alatt négy sükeretlen rohamot intézett Hainburg ellen; mihelyt pedig Huszár vereségének hírét vette, nehogy a győzedelmes Dampierre Soprony ellen vigye fegyverét, tüstént elszállott Hainburg alól [1]) és Soprony felé nyomult. Itt egyébiránt is gyűlést szándékozott tartani a dunántúli urakkal és nemesekkel, hogy lássa: e jobbára Ferdinándhoz szító vidéktől „ki jő el s ki mossa el magát, mert — úgymond — ez mi mostan kibocsájtandó leveleink megrostálják a hűséget az emberekben, és mi is nem kedvezünk tovább senkinek.[4] [2]A Boszúságában Bethlen, hogy az oly nagy becsű foglyot elszalasztottá, Lakompakot, honnan azonban Eszterházy most idején távozott, ennek több más javaival együtt elfoglalta.

Míg ezután maga Kőszeg alá szállott s annak külvárosát Hagymásy Kristóf várkapitány ellentállása miatt hajdúi által felgyújtatá, Thurzó Imre által az e vidéken legnagyobb tekintélyű, de magát eddig közönyösen viselt Batthyány Ferenczet kerestette fel Németújvárban. Batthyány ezután csakugyan a fejedelemhez hajóit, s vele személyesen is találkozott Rohonczon. A hatalmas dynasta példája, Eszterházyn és Bánfy Kristófon kívül ezen országrész valamennyi urait s nemeseit meghódoltatta a fejedelemnek.

Míg Bethlen hadai nagyobb részével itt időzék, Dampierre okt. 8-kán Pozsonyt kisérlé meg hatalmába ejteni; de a következő napon, midőn a támadást intézte, a város segélyére jött Rákóczy György egy drabantja által fültövön lövetve, szörnyet halt. Colalto, ki ezután a Duna jobb partjáról támadta meg a várost, szintén megszalasztatott s az utána eredt Petneházy István és Török István által október 11-kén Petronell mellett még erősebben megveretett. E közben a Dampierre utóda Prainer János, volt győri kapi-

[1]) Peckh Dávid hainburgi kapitány tudósítása Hatvaninál IV, 240.

[2]) Bethlen [1]) alatt idézett levele.

tány, által a város ellen küldött kozákokat is előzte onnan Rákóczy György [1]).

Ferdinánd seregeinek nagyobb része ez alatt a bajorokkal egyesülve, Fridrik cseh ellenkirály hadait mindinkább visszaszorító Prága felé. Bethlen, mióta meggyőződött, hogy Ferdinánd a csehekkel, míg ellenkirályuk Prágában ül, semmiféle alkuba nem fog ereszkedni, nem szűnt meg azt tanácsolni Fridriknek és hadai fővezérének, Keresztély anhalti herczegnek, támadnák meg Ferdinánd hadait, mielőtt azok a bajorokkal és a spanyol király segélyhadával egyesülnének. De a szövetségesek nem fogadták el a jó tanácsot, s mióta a bajor Miksa szeptember közepén Bouquoival egyesült, Spinola pedig a spanyol sereggel Fridrik rajnai tartományait támadta meg, a csehek állapota mind veszélyesebbé vált. Bethlen, fölkérve segélyért, a Kornis és Bornemisza alatt már a csehek mellett lévő hat ezernyi seregét október végén Pécsy Simon vezérlete alatt újabban öt ezer kopjással szaporító. De ezek már nem érkezhetének meg az ütközetre, mely nov. 8-kán Prága előtt, a Fehérhegynél, véget vetett Fridrik cseh királyságának és Csehország szabadságának [2]). Prága másnap megadta magát; Fridrik, még koronáját is ott hagyván, megfutott; a csehek, morvák, szilézek, daczára Bethlen bátorításának és segelyigéreteinek, remény- és bátorságvesztve, egymásután meghódoltak; az elébb kiűzött jezsuiták egy hónap múlva diadalmasan, tértek vissza prágai lakjokba; a szerencsétlen ország, a protestáns hitfelekezet kiirtásának műtétele alatt irgalmat, kíméletet nem ismerő boszúnak esett áldozatává.

Bethlen a szerencsétlen prágai ütközet hírére a koro-

[1]) Ferdinánd lev. Hatvaninál: IV, 237. Závodszky: e. h. 635. Kemény János önéletírása. Kiadta Szalay. 40. 1.

[2]) Bethlen lev. konstantinápolyi követeihez, melyben a prágai ütközet elvesztenek okait érdekesen beszéli el. V. ö. Pray: Epist. Proc. III, 367. Závodszky: e. h. 639. 650. Car. Caraffa Comment, de Germ. Sacra restaurata. Coloniae 1636.

nát Zólyomba vitette, hadait pedig a morva határszéleken 1620. vonta össze. Mihelyt ezek a dunántúlról jobbára elvonúltak, Prainer tábornok Lakompakot, Csepreget, Kőszeget, melyet Batthyány Ferencz csak az imént csellel vett meg Hagymásytól, visszafoglalta. De ennél sokkal nagyobb boszúságot okozott Bethlennek Karakás Mehemed budai basa hűtlensége. Említők, hogy a Ferdinánd által titkon megnyert basa Vácz átadása végett régóta mind maga sürgette, mind a Portáról sürgettette a fejedelmet, s hogy ez azt végre meg is ígérte ugyan, de csak némi, egyebek közt azon feltétel alatt, ha a basa azonnal küld hozzá két-három ezer embert; Konstantinápolyban járó követei pedig jó válaszszal bocsáttatnak vissza, s az athnámct Magyarország számára és a tetemesebb segélyt is meghozzák. A basa azonban sem a kívánt hadosztályt meg nem küldte, sem a követek megtérését, nem várta; hanem nov. 2-kán öt-hat ezer emberrel Vácz alatt termett, s azt lövetni kezdvén, kapitányát harmad napon megadásra kényszerítő. Bethlen e miatt követei által keserű szemrehányásokat tétetett a Portán; s egyebek közt előadatá általok, hogy e hitében való megfogyatkozása, a magyarok bizodalmát megingatta, s azt csak a kívánt segélynek tüstént megadása szilárdíthatja meg [2]).

A követektől azonban, kik csak nov. 13-kán érkeztek meg Konstantinápolyban [3]), sokáig nem vett hírt afejede-kis erletfr‘‘‘‘‘ lem, mi annál nagyobb kedvetlenséget ébresztő benne, mivel a prágai veszedelem s a csehek meghódolása következtében megfélemlett magyarok kitartása is mindinkább ingadozni kezdett [3]). Az eszclyes fejedelem e körülmények közt, ha csak a miatt is, hogy a háború erélyesebb megkezdését mind addig halasztassa, míg a Portáról határozott választ nyerhet, nem vélte elutasíthatni a békealkura kínálkozó alkalmat, mely jelenleg ajánlkozók.

[1]) Bethlen lev. gr. Mikónál: I, 332.
[2]) Toldalaghy u. o.: 230.
[3]) Bethlen lev. u o. 334. Ferdinánd lev. Hatvaninál: IV, 249.

A franczia király attól tartván, hogy a Németbirodalomban mind szélesebben elterjedő vallási háború a franczia protestánsokat, a hugenottákat is fölkelésre indíthatná, minden módon azon volt, hogy Ferdinándot megbékéltesse ellenségeivel. Bécsben lévő követei, az angoulesmei herczeg, Bethune gróf és De Breaux úr tehát, Ferdinánd megegyeztével, okt. 18-kán, a fejedelmet Pozsonyban meglátogatták, hogy őt békekötésre indítsák Forgách Zsigmond nádor, Széchy György s több más magyar úr kapva kapott az alkalmon, s ösztönzék a fejedelmet, ne mulasztaná el a jó alkalmat.

Bethlen tehát oly válaszszal bocsátá vissza a követeket, hogy kész a maga és szövetségesei részéről felhatalmazottakat küldeni, ha Ferdinánd által biztosíttatik, hogy hajlandó az egyetemes béke fölött a magyarokkal és szövetségeseikkel alkudozni. Ferdinánd, bár még nem tudta magát elhatározni, váljon elfogadja-e a franczia közbenjárást, s ez iránt Albert főherczeg németalföldi kormányzó véleményét is kikérte, Bethlen e válaszáról értesülvén, hasonló készségét nyilvánítá a franczia követeknek, csak azon egyet kötvén ki, hogy ez iránt elébb szövetségesei akaratát is megkérdczendi. Eleinte még azt is feltételül akarta szabni, hogy azon tartományok, melyek eddigelé már meghódoltak, az alkuból kizárassanak; és hogy ettől a franczia követek előterjesztésére elállott, világosan bizonyítja, hogy a javában még csak most kezdődő birodalmi bonyodalmaktól tartva, a magyar protestánsokat és Bethlent örömest elválva látta volna e többi protestánsoktól [2]).

A franczia követek a császár e nyilatkozatával nov. 18-kán Bethlenhez ismét lejövének Nagyszombatba, s egészen deczember 2-áig ott időzvén, a fejedelmet minden módon reá akarták venni, ne törődnék tovább a csehekkel,

[1]) Závodszky: e. h. 639.
[2]) Hatvaninál: IV, 244. kövv.

hanem lépjen maga alkuba Ferdinánddal. „A császár most is igen örömest magammal tractálna s hihetetlen conditiokra menne . . .“ írá a fejedelem néhány nap múlva, konstantinápolyi követeinek, hogy általok a Porta válaszát siettesse.

De bár ő nem kevéssé boszankodott is az osztrákokra s kivált a csehekre és morvákra, hogy az első szerencsétlen ütközet után mindjárt elbátortalanodtak s meghódoltak [1]): inkább a protestáns vallás, mint a csehek tekintetéből, szövetségesei nélkül kivált a Porta válaszának megértése előtt alkudozni egyátalában nem akart; s Krausz titkárát e végett azonnal Fridrikhez küldötte. Az alkudozás alapjairól a válasz mind a császár, mind Fridrik részéről deczember közepére igértetett; *ivi* összejövetel helye s ideje azonban már a franczia követek nála léte alatt Znaimba s deczember 29-re tűzetett ki [2]); mi azonban, minthogy Bethlen, portai követeinek válaszát várva, a dolgot halogatta, utóbb Hamburgba s február 162i. 1-jére lón megváltoztatva.

De bár mennyire óhajták is a békét a nádor s más magyar urak, mire az alkudozás megkezdésének ideje megérkezett, komolyabb szándéka sem Ferdinándnak, sem Bethlennek nem volt megbékülni. Miután a morvák és szilézek időközben szintén meghódoltak, s titkon a magyarok közöl is mind számosabban jelenték hódolati szándékukat: a többieket és Bethlent, kiket, mint látszék, a török támogatni nem akar, a spanyol király segélyhadaival könnyen legyőzhetni reményié Ferdinánd. Ennélfogva tehát a franczia közbenjárást sem fogadta el, követeit pedig, Salm Fridriket, Meggau Lenártot, Preiner Szigfridet, Lépes Bálintot és Eszterházy Miklóst felette kemény utasítással küldötte' Hamburgba [3]). Ennek főbb pontjai következők: 1. Hogy

[1]) Bethlen lev. a morvákhoz Katonánál 556.

[2]) Bethlen lev. gróf Mikónál: I, 342. 345.

[3]) A hainburgi tracta, mely nagy kevélységgel és keménységgel vettetek meg a német császártul, hogy a szegény magyar nemzetet mind szabadságában, vallásában megrontván, épen a hispaniai iga alá vesse,

Bethlen követei Bécsbe jőjenek, mielőtt a fő dolgok elintéztetnek, nem szükséges; de ha az alku be lesz fejezve, igen is jelenjenek meg, mint alattvalók. 2. Miután előleges Bécsbe menetök nem szükséges, a tizenkét napos fegyvernyugvás sem látszik szükségesnek. 3. Óvakodjanak a biztosok valamit akár egyenesen akár közvetve Ígérni, mi a kathol. vallás kisebbségére válnék. 4. Általános bűnbocsánat sem engedendő a zavarok okozóinak, elég általában megígérni, hogy ő felsége az országot kegyelmébe fogadja s jogaiban fentartja. 5. Ügyekezzenek Bethlennel és Péchyvel külön szerződni, nehogy az őt követő országlakosokkal hosszú vita támadjon. Mennél elébb ki kell tehát elégíteni Bethlent, hogy az országból kitakarodjék. De az ígéreteket csak fokonként tegyék neki. Bethlenre nézve a következő feltételeket kell felállítani: 1. Hogy a koronát és Pozsonyt visszaadja, a királyi czímet mindenkorra letegye; ezt titkos levéllel is biztosítsa. 2. Hogy, amit egykor Dóczynak ígért, Thurnt, Hoffkirchent, Landaut, Stanzot, a két Thurzót s a többi pártfőket kiadja. 3. Hogy a végekbe ő felsége által küldendő őrséget bocsásson be. 4. Hogy az elfoglaltakat ő felsége minden egyházi s világi híveinek visszaadja. 5. Hasonlókép a Pozsonyban, Nagy-Szombatban s másutt elfoglalt templomokat is. Ha Bethlen ezekben megegyezik, ígérhetik neki: 1. A múltak feledését, s a jó szomszédságot. 2. Pénzben vagy javakban két vagy három száz ezer tallért. 3. Az oppelni és ratibori herczegséget, miként Zápolyáné és Báthory Zsigmond bírta, cserében Erdélyért. 4. Ha nagyon követeli, a birodalmi fejedelem czímét. A Tisza-vidéki vármegyéket, csak ha rólok egyátalában nem akarna lemondani, f lehet neki, de csak holtáig, s az ország rendet beleegyezésének feltétele alatt odaígérni. — Az ország lakosainak csak kettőt lehet igérniök: t. i. hogy szabadságaik fentartatni, s ügyeik

jól látta ő felsége, 1‘échy Simon cancellár levele fogságából grófMikónál: III, 354. A császári biztosok utasítása Jászay Okm. gyűjt.

a jövő országgyűlésen rendezhetni fognak. Végre Péchynek is kell valamit adni, s e felett kilátás nyújtható neki, Bethlen halála után, ki beteges, Erdély birtokára [1]).

De időközben Bethlen helyzete is kedvezőbbre változott, mintsembogy minden áron kellett volna kívánnia a békekötést. A budai basa, a fejedelem erélyes előterjesztései következtében letétetett s vele együtt elhárulni látszék a legnagyobb akadály is, mely a török tényleges segélynyújtását eddigelé késlelteté. Ali nagyvezér ezóta határozottabb ígéretet nyújtott a segély iránt, egyenesen felszólítván Dóczy Endrét, a követek egyikét, írná meg a fejedelemnek, hogy békét ne kössön Ferdinánddal. így lévén a dolog, Bethlen is inkább csak színre, s időnyerés végett kívánta az alkut: felhatalmazottal, Forgách Zsigmond nádor, Péchy Simon cancellár, Jakusics Endre, Apponyi Pál és Sándor János, sokkal súlyosabb föltételeket vittek magukkal Hamburgba, mintsemhogy a béke megalakulására nézve, mit ők egyébiránt felette óhajtottak, magokban nagyobb reményeket táplálhattak volna. Ilyenek lévén mind a két fél érzelmei s kilátásai, tíz napig folytatott vitatkozások után ott állott az ügy, hogy a biztosok febr. 10-kén már szétoszlani készültek [2]). Bethlen e napokban egyenesen visszahívá biztosait.

Az értekezletek azonban, Bethlen akarata ellenére, még jó hosszúra nyúltak. Forgách nádor, ki Bethlennek soha sem vala barátja, s mellette eddigelé csak azért maradt, mivel, kevés kivétellel, az egész nemzet ahhoz hajlott, s mivel remélé, hogy végre még is sikerűlend a békét Ferdinánddal helyreállítani, kivel titkon mindig összeköttetésben maradt; — vévén most a fejedelem visszahívó levelét, szinte kétségbeesett, s minden módon erőtetni kívánta az alku folytatását.

[1]) Jászay Okmánygyűjtemény— n . k .. 11—w -

[2]) Bethlen levele konstantinápolyi követeihez *gróf* Mikónál I, 352. 357.

Mind a maga, mind a vele jobbára egyetértő társai nevében Péchy Simon cancellárt elküldé a fejedelemhez, hogy öt akaratának megváltoztatására indítsa. Nagy reményekkel kecsegteté őt, hogy bár a császár biztosai eddigelé némi nehézségeket' gördítettek az egye'sség elébe, azokat nem sokára teljesen elháríthatni hiszi; sőt bízik abban is, hogy a császárt reábírhatják, miszerint az országot a fejedelem kormánya alatt hagyja [1]).

Bethlen úgy látta, hogy a nemzet s a hadsereg egyaránt belefáradt a hosszú háborúba, s a békét sokan minden áron kívánják, s különösen a katholikusok, kiknek a háború folytatására a protestánsokkal nem is egyenlő az érdekük, „nagy részben titkos ellenségek, kik éjjel nappal tanácsot tartanak ellene“ [2]). E véleményében igen megerősítették őt legújabb tapasztalásai. Száztizenkét úr és nemes nem rég követet külde titkon Bouquoihoz, jelentvén neki, hogy mihelyt hadait a Morva folyamhoz vezeti, valamennyien meghódolnak a császárnak. E fondorlatok következtében Eszterházy Dániel, azoknak egyik fő-részese el is fogatott[3]). — A fejedelem tehát ezen okoktól indíttatva, engedett a nádor, s többi biztosai előterjesztéseinek, s a béke-alkut melyben egyébiránt a franczia király követe is némileg a közbenjáró szerepét viselte, folytatni hagyta.

A fő nehézséget ennek folyamában az alkotta, hogy Bethlen tizenegy vármegyét kívánt magának Kassával együtt átengedtetni, míg Ferdinánd csak négy megye átengedésére volt hajlandó. Továbbá, hogy az ország rendei kívánatainak ellenében, kik már itt megakartak mindent részletesen határozni, a császári biztosok csak általános szavakba foglalták ígéreteiket, magát az amnestiát is csak határozatlanúl kívánták a király által kiadandó oklevélbe fog-

[1]) Bethlen lev. konstantinápolyi követeihez gr. Mikúnál II, 384.
[2]) Bethlen lev. u. o. II, 395.
[3]) Bethlen lev. u. o, I, 359,

lalni; hogy továbbá a már egyszer elfogadott föltételek végrehajtását s a sérelmek orvoslatát és a kívánatok teljesítését sem biztosították eléggé; s végre, a mit a fejedelem különösen sürgetett, az átalános fegyvernyugvás iránt sem érkezett Bécsből megnyugtató nyilatkozat [1]).

Utóbb azonban az értekezést ezek s a Bethlen személyét illető kívánatok felett is, de több pontra nézve a fejedelem akarata s utasítása ellenére, titkon úgy intézte kivált a nádor, Péchy cancellár és Apponyi, hogy az egyesség márinár megalakulni látszék, midőn liimay János portai követnek márcz. 10-kén érkezett levele újabb nehézséget támasztott. A levélben jelenté a követ, hogy a Porta elhatározta légyen a'magyarokat szövetségeseikkel együtt oltalmazni, de csak azon feltétel alatt, hogy mind Bethlen, mind az ország biztosítsa a Portát, hogy híre nélkül s akarata ellen Ferdidánddal meg nem békűlnek, a „Portát meg nem játszódtatják“. A követ e feltételt, az illetők elfogadásának reményében eleve is elfogadta s kére a fejedelmet, adná reá ő is megerősítését.

Bethlen e levelet vévén, Pozsonyba sietett, s a nádort is oda hívatá, hogy vele a dologról értekezzék. De Forgách kösz vényével mentegetőzvén, nem ment s Péchyt küldé le maga helyett. A fejedelem evvel a dolgot közölvén, azt izente általa a nádornak s biztos társainak, hogy miután portai követeinek lekötött szavát veszély nélkül vissza nem vonhatja, úgy intézzék az alkudozást, hogy ám írassanak meg a béke föltételei, de azoknak végrehajtása Sz. Mihály napig halasztassék; akkorra hirdettessék közönséges országgyűlés, mely aztán a béke iránt véglegesen intézkedjék. Addig pedig adassák elő az ügyek állása a Portán is, és kéressék ki a szultán megegyezése a békében, úgy mindaz-

[1]) Thurzó Imre lev. *gr.* Mikónál: II, 380. Jászay Pál Okmánygyűjteményében számos levél, titk. udvari értekezletek jegyzetei s egyéb okiratok.

által, hogy ez Ferdinánddal necsak mint magyar királylyal, hanem mint császárral is állandó békét kössön. Sz. Mihály napig legyen fegyvernyugvás s az ország maradjon a fejedelem kormánya alatt. Ha Ferdinánd ezt elfogadja, ő is kész elég biztosítást nyújtani, miképen az ország azon részét, melyet az országgyűlés megegyeztéből Fcrdinándnak visszaengednie kellend, minden tétova nélkül átadja.

A nádor, Bethlen e kívánatairól értesülvén, nagy haragra fakadt. „Isten oltalmazza őt, úgymond, hogy e békét a török befolyásával, vagy csak hírével is akarja megkötni s az által ennek hatalmát elismerje az ország fölött. Sőt kívánni fogja az országtól, hogy a portai követek említett eljárásukért halállal, vagy számkivetéssel bűnhesztessenek“. E dolgokat aztán a császár biztosainak is elbeszélvén, egyenesen kijelentette, hogy meg van győződve, miképen Bethlennek ebben nem más a czélja, mint fegyvernyugvást nyernie, míg a török s tatár segedelmére jő: kívánatai tehát el nem fogadhatók; mert bármi biztosítást ígérne is az átengedendő országrész tekintetében, török s tatár segítsége megérkezvén, azt nem fogná teljesíteni. Forgách ilyféle beszédei után igen természetes volt, hogy ezentúl Ferdinánd is azt kívánta, miképen Bethlen az ország nyugatéjszaki részét azonnal ereszsze át, a maga részéről négy vármegyét, Munkács és Tokaj váltságát s az oppelni herczegséget ígérvén neki. De Bethlen „e feltételek alatt sem sokat sem keveset nem akarván elvenni“, marcz. 20-kán megparancsolta biztosainak, hagyjanak fel a további alkuval, s jőjenek vissza, s még csak valamely fegyver nyugvást ügyekezzenek kieszközleni. Portai követeinek pedig a kívánt biztosítást az iránt, hogy a török híre s megegyezte nélkül Ferdinánddal békét nem köt, szintén még azon napon útnak ereszteteté ’).

A fejedelem e rögtöni elhatározására, úgy látszik, nem

[1]) Závodszky Katonánál: XXX, 662.

csekély befolyással volt egy kisebbszerű boszúság is, minő őt egyébiránt többször is inditá cselekvésre. E napokban Bouquoi és Tieffenbach Hamburgban lévén, Forgách nádor asztalánál, ki őket a császári biztosokkal együtt megvendégelte, róla, Bethlenről, gyalázólag szóltak a nélkül hogy Forgách őt csak egy szóval is védte volna [1]). A conferentia feloszlásának híre, úgylátszik, villámcsapásként hatott az ország rendéire, kik, csak ez ügyben-e, vagy más okból is, nem tudjuk, Nagyszombatban épen gyűlésen valának. Előterjesztéseikre a fejedelem, ki tán maga is megbánta volt hirtelenkedését, megegyeztét adta, hogy Illésházy Gáspár és Liptay Imre márcz. 24-kén egy újabb utasítással menjenek Hainburgba, még egy kísérletet teendők a fejedelem feltételeinek elfogadtatása, az alkunak jó végre vezetése iránt. Az értekezletek ennek következtében ismét folyamatnak eredtek; de az ügyön fordítani többé nem lehetett, Ferdinánd végválasza, melyet a cancellár ápril 9-kén hozott le Hainburgba [2]), csak az előbbiek értelmében lévén kiadva [3]).

A békealku eredménytelensége felette kínosan hatott számtalan hazafira, kik a fejedelmet nem látták képesnek ellentállani Ferdinánd hatalmának. Sokan attól tártának, hogy hazájok ha fegyverrel hódíttatik meg, szoríttatik engedelmességre, szintazon sorsra jutand mint Csehország, mely nem csak alkotmányától s minden jogaitól megfosztatott, hanem melyben, a kegyelemigéretek daczára, már az eretneknyomozó vértörvényszékek is megkezdték borzasztó működéseiket. „Az bavarus és Bouquoi egynéhány cseh úrnak és városi rendnek kezeken esküdtének meg császár nevére, hogy minden szabadságokban megtartatnak, senkinek senkitől hántása nem leszen; ez meglővén, beszállottanak, és minemű

[1]) Bethlen levele portai követeihez márcz. 20-ról gr. Mikónál: II, 283. kövv.

[2]) Závodszky: e. h.

[3]) Ferdinánd levele Hatvaninál: IV, 263. Thurzó Imre levele gr. Mikó: II, 381.

kegyetlenséggel való istentelonségeket .... követtek el, azt én meg nem írhatom, — mondja Bethlen. Hogy haza kezdtenek menni az urak és fő emberek, azt elvárták: és az elmúlt februáriusban 71 urat és főembert fogtanak meg, kiknek elítélésére márcz. 10-ke táján küldött a császár Bécsből. német biztosokat. Minden privilégiumokat elszedtenek tőlök és provinciává csinálták . . . Morvában deczembertől fogva minden hadak rajtok élnek, pusztítják rettenetesen; 82 templomot foglaltak el az evangélikusoktól. A szegény papok közöl valakiket kaphattanak, némelynek a sapkát hosszú vas szegekkel vervén fejőkbe úgy ölték meg, némelynek nyelvét ollóval metélték darabonként; némelynek a nyelvét fogóval gyökerestől vonták ki; némelynek száját, torkát porral megtöltvén, fölgyújtván, darabokban szakadozott szegényeknek fejek; némelyeket fűrészszel metéltenek“ [1]). Ezekről s hasonlókról értesülvén, nem csoda, hogy hazánkfiai egy becsületes béke által kívánták magokat biztosítani; midőn pedig az nem sikerűit, sokan föltétien hódolat által kívánták megelőzni a boszú hasonló gazdálkodását.

A nádor, az értekezlet feloszlása után nemcsak maga nyilván elhajlott a fejedelemtől, hanem Széchy Györgyöt s több másokat is elvont tőle. Követte őt biztos társa Apponyi Pál, továbbá Pálfy István s Miklós, Bosnyák Tamás, Pethe György, Balassa Zsigmond és Péter, Daróczy István és többen mások. Még az ifjú Thurzó Imre is, — ki az imént akképen írt Péchynek, miszerint kívánja ugyan a békét, de legyen az biztos, bátorságos, kegyelmes, nem pedig boszút lehollő; különben ha kell, készebb meghalni becsülettel, mint szünetlen remegni a haláltól és szolgaságtól [2]) — még Thurzó Imre is ingadozni kezde. Sajnálá, hogy az oly jó irányt vett békealku „kicsiny boszúságért, haragért, bizonytalan háborúért“ eredménytelen maradt; s még május 2-kán is ösz-

[1]) Bethlen levele gr. Mikónál: II, 387. köv.
[2]) Bethlen levele gr. Mikónál: II, 380.

tönzé Péchy Simon cancellárt, hogy, mint szándékozik, 1C21. menjen fel Bécsbe s folytassa az alkut, mozdítson meg eget földet, nehogy végre is elveszszen az ország Péehy, úgy látszik, tette is ezt, de vesztére; Bethlen őt oly gyanúból, hogy a Ferdinándiak által megvesztegettetett s tőle szintén elszakadni akar, Nagyváradon, pünkösd táján elfogatta s vasra veretve Szamos-Újvárba záratta [2]).

Igazságtalanok valának Bethlen iránt, kik azt hitték, hogy csak kicsinyes boszúság vagy önzés, melynél fogva: z eddig nyerteknél a török segélyével még többet nyerhetni remélt, szakasztatta vele félbe a békealkut. Kortársai közöl kevesen értették meg az éles szemű államférfiút, kevesen méltányolták tévedés nélkül tetteinek indokait, bár azokat nyíltan közli vala alkalmilag pártfeleivel, tanácsosaival. Ő a békét őszintén óhajtá, de csak ha általa valóban biztosíthatja is nemzete s hitfelekezete szabadságát; most pedig a viszonyokat egyátaljában nem látta olyanoknak, melyekben kormányéletének e két czélját megközelíthetné.„Tekintvén az állapotokat — így ír egyebek közt, április 19-kén Rimay János portai követéhez —- s főképen értvén az ausztriai és hispaniai háznak szándékát, oly bizonnyal remélvén (akará mondani: félek tőle), mint ha szemeimmel látnám„ hogy elnyomják ebben és a következendő esztendőben csaknem egész Európának minden evangelika religion való státusait, fejedelmeit, ha a töröknek ereje által hadokat el nem foglalhatjuk“. Az evangélikusok közt, folytatja, nir.es egyesség, nemhogy szeretnék egymást, vesztére törnek egymásnak^ Addig ölik, vágják, űzik egymást, míg a vallásukban egységes katholikusoktól elnyomatnak. A spanyol már is a német birodalom közepébe szállá, s hatalmaskodik belsejében, mit jól látnak a birodi. lombéit státusok; de az egyenetlenség

[1]) Bethlen levele gr. Mikónál: II, 382.

[2]) Péchy Simon levele fogságából: u. o. Ili, 350. kövv. Toldalaghy u. o. I, 232. Závodszky: e. h. 086. Kemény J. önéletírása 10. 1.

miatt csak nézik egymás veszedelmét ... Ha Ferdinánd és a spanyol győz, vége Magyarországnak, Csehországnak, sőt egész Európának. A helvécziai és ágostai hitvallás akkor tovább nem létezik, minden országok szabadsága elromol, és némettel spanyollal rakják meg az országot, s az urak és nemesek jószágait azoknak osztják“ [1]).

Remélé mindazáltal, hogy a spanyolok hatalmaskodása a birodalomban egyesíti ennek fejedelmeit, s az angol, dán és svecziai királyok,az Unió gyűlésén nemrég tett igéretök szerint hadaikat kiállítják, melyeknek élére maga a dán király ígérkezett állani; és a csehek is különben kelnek fel Fridrik mellett, „mert, úgymond, a szegény bolondok megbánták minden ebül való cselekedeteket“ [2]). Remélé még azt is, hogy Velencze a Valtelin visszafoglalása végett szintén háborút indít a spanyol ellen, s ennél fogva a magyarokkal is szövetkezvén, pénzzel fogja ezeket segíteni. E végett április 20-kán valóban útnak is eresztett Velenczébe egy követet[3]).

Reményeit azonban mindenek fölött a török segedelmében vetette? Rimay márcz. IO.-kén vett levele óta újabb hírek is érkeztek, hozzá Konstantinápolyból. Április 6-kán jött meg Juszuf aga kíséretében Zsámbokréti Miklós, újabb leveleket hozván a követektől, melyek szerint a febr. 3-kán tartott nagy jdiványban határozhatott el valahára véglegesen a magyarok és szövetségeseik megsegéllése, a már említett föltétel alatt; harmad napra pedig Deák Mehemed basa ki is neveztetett^szerdárrá a fejedelem mellé[4]). E kinevezés nem igen tetszék Bethlennek; mert telhetetlen, kevély, magyar-ellenségnek s lomha, rost embernek ismerte őt, kit házából, kertéből, ágyasai mellől felette nehéz kiindítani, s azért meg is hagyta Rimaynak, ne szűnjék meg őt, ki

[1]) Bethlen eml. lev. gr. Mikónál: II, 394.
[2]) Bethlen eml. lev. gr. Mikónál: II, 389.
[3]) U. o. 396. kövv.
[4]) Toldalaghy emlékirata gróf Mikónál: I, 231. Závodszky·
e. h. 672. ~

a száműzöttségből való visszahívatását is neki köszönheti, cselekvésre ösztönözni [1]).

De ennél még inkább búsítá a fejedelmet Ali nagyvezér márcz. 9-kén történt halála. A kimúlt egyike volt ugyan a legtelhetetlenebb pénzzsarlóknak, kiket az ozmánok története csak felmutathat; de ezt már megnyerte volt Bethlen, az újról amannak utódáról, az albaniai származású Húszéin basáról pedig, ha őt személyesen nem ismerte, követei tudósításaiból hallhatta, hogy fanatikus török, kevély és barbár, minden világtapasztalatban szűkölködő, kinek fő elve az, hogy csak egy uralkodó van a földön, a szultán, s a többi császárok és királyok mind az ő kegyelméből ülnek trónjaikon [2]). Búsítá őt a vezérváltozás, mert bár most különben is felette megszaporodtak költekezései, drága pénzen kelle megvásárolni annak jó barátságát. De fukarnak ebben, mitől minden függött, nem volt szabad lennie. Meghagyta tehát Rimaynak, ígérjen neki 12 ló-teher pénzt; s egyebeknek is összesen 50 ló-teherig, azaz mintegy 70 ezer írtig, sőt, ha kell 100 ezer frtig, úgy mindazáltal, hogy ohhez a szövetségesek követei is aránylag hozzájáruljanak [3]).

A háborúskodás a békealku alatt is folyton folyt. A esatázások, írja ő maga, január kezdetétől fogva, három na- pig is alig szűntek meg. Legméltóbb ezek közöl emlékezetre az, mely febr. 15-kén Straznicza alatt vívatott. Ezen morva erősségbe, miután azt Thurzó Imre elhagyta, Bouquoi 3000 német gyalogot s 1000 lovas kozákot szállított, onnan kézdendő meg szándéklott hadjáratát a Vágvölgybe. Bethlen a mondott napon hat ezerből álló hadat küldött Kornis Zsigmond alatt e város megvételére. Az ostromot 12 órakor kezdték meg s „vitézül bemenvén, a piaczon lévő sánczot négy egész óráig oly rettenetes vitézséggel vívták,«minőhöz kevés

[1]) Bethlen levele április 19. e. h. II, 398.
[2]) Hammer: velenczei tudósítások szerint II, 787.
[3]) Bethlen eml. lev. 397. köv.

hasonló van a históriában. Az ellenségben több elveszett 3000 embernél; 17 zászlót, két ezernél több lovat, pénzt arany-ezüst marhát, mintegy 100 ezer frt érőt nyertek el a mieink“ [1]).

Azonban míg a török segély megérkezik, a békealku megszakadta után örömest fegyvernyugvást kötött volna a fejedelem. Seregeinek száma jelenleg csak 17 ezer lovas és négy ezer gyalog zsoldosra ment; s a más fél év óta szünetlen tartó hadakozásban ezek is felette megfáradtak. Az erdélyieket különösen kénytelen volt hazabocsátani. Fogadott ugyan zsoldjába legújabban mintegy 3500 morvát, kik e tartomány meghódolása után a császári táborba küldettek, de összeesküvőn, onnan tömegestül a fejedelemhez jöttek át ezek mindazáltal nem pótolhatták a szükségkép elbocsátandó zászlóaljak helyén támadt hézagokat. Ez okból tehát, mihelyt a békealkunak végeszakadt, minden módon oda törekedek, hogy fegyvernyugvást eszközöljön ki Ferdinándnál, e végett, ha másként nem lehet, még abban is megegyezni szándékozván, hogy a dunai megyék Ferdinánd kormánya alá hajoljanak, úgy mindazáltal, hogy német őrség a várakba sehol ne tétessék. Miután pedig ebbeli ügyekezotét sükeretlennek tapasztalta, arra határozta magát, hogy Pozsonyt, Érsekújvárt, Nyitrát, Nógrádot és Füleket, a Dunántúl pedig Sopronyt, Kőszeget, Óvárt őrséggel s védelmi szerekkel jól megrakván, maga többi hadával Kassára-vonúljon, ott várandó be a török segély megérkeztét [2]). A koronát is Ecsedre szállította le Zólyomból; s csak Trencsényben hagyott némi hadat Szúnyog Mózes alatt [3]).

Ferdinánd e közben nemcsak hogy fegyvernyugvást engedni nem vala hajlandó, hanem ösztönöztetve Pázmány, Eszterházy Mitlós, a nádor s a hozzáhajlott többi urak ál-

[1]) Bethlen lev. ápr. 19. gr. Mikónál: II, 389. köv.
[2]) U. o. és kövv.
3) Závodszky: e. h 673.

tál [1]), oda törekedik vala, hogy egy csapással vessen véget Magyarországban a felkelésnek. E végett míg egy részről a magyarországi felkelőknek április elején kibocsátott okmányában [2]) amnestiát hirdetett, az ország szabadságait pedig megtartani s a sérelmeket egy közönséges országgyűlésen orvosolni ígért; más részről felszólítá az udvaránál lévő spanyol követet, rendelné a német birodalomban lévő spanyol hadakat is Magyarországba; midőn pedig a követ úgy nyilatkozott, hogy erre felhatalmazva nincsen, Ferdinánd azt Albert főherczegnél, a spanyol király németalföldi helytartójánál kezdé sürgetni [3]). Addig is pedig, míg ebben czélt érne, saját hadait három osztályban indítá meg a Bethlen kezén lévő várak ellen. Colaltó és Eszterházy Miklós a Dunántúl működének, s Kőszeget, Körmendet, Rohonezot vették meg s Ovárt táborolták körül. Pálfy István s Miklós és Bosnyák Tamás egy vegyes magyar-német haddal feladatul nyerték Füleket s a többi nógrádi várakat és a bányavárosokat szorítani engedelmességre; maga Bouquoi, Forgách nádor kíséretében Pozsonyt szállotta meg. A pozsonyi polgárok a nádor által megnyeretvén, ellentállás nélkül megnyiták kapuikat; minek következtében rövid vívatás után a vár is megadta magát. Követte ezt nem sokára Ovár; mi által Győrrel és Komárommal helyreállott a közlekedés. Bouquoi és Forgách ezután Nagyszombatot és Nyitrát is megvévén, május vége felé Érsekújvárt szállották meg, hol azonban Thurzó Szaniszló számos őrségével keményen ellentállott [4]).

E közben a Pálfyak és Bosnyák Füleknél sem fegyverrel, sem alkuval nem boldogulván, junius elején a bányavárosokba indultak, s miután Beszterczét megvették, a többit is egymás után Ferdinánd hűségére hódoltatták. Széchy

[1]) Bethlen lev. gr. Mikónál: II, 387.
[2]) Jászay Okmánygyíijtem.
[3]) Hatvaninál: IV, 254.
[4]) Pethő: Magy. krónikája 193. Kazy: Lib. III.

György pedig Füleket foglalta el s őrségét mind egy szálig levágatta. Bethlennek mind veszélyesbek lőnek körülményei. Trencsény s a szomszéd megyék, miután onnan a főkapitánynyá nevezett Szúnyog megfutott, Czobor és Balassa Zsigmond pedig a Bethlen-pártiak javait pusztítá, valamennyien Ferdinándhoz készültek hajolni. Az éjszakkeleti megyékben is oly nagy lőn a megfélemlés, hogy az eperjesi gyűlésre, melyet Bethlen június 1-jére hirdetett ki, igen kevesen jelentek meg, miért is őket a fejedelem, mihelyt általok a nemesség fölkelését megrendeltette, hazabocsátá. Végre még a török is, tán mivel a szultán személyesen intézett Lengyelország ellen hadjáratot, egyre késett a segélylyel. Toldalaghy Mihály a Konstantinápolyból hazatért követ, még júniusban is süker nélkül járt a szerdárrá nevezett, de Nándorfehérvárban tétlenül hűtőző Mehemed basánál [1]).

Boszúságának a magyarországi rendek hangulat-változása miatt Bethlen élénk kifejezést adott egy május 10-én Kassáról Thurzó Szaniszlóhoz írt levelében.„A palatínus levelét, úgymond egyebek közt, megolvasván, látom minemű nagy szemfényvesztő stratagemával ámítják el az nyomorult országbelieket; szabadságoknak megadásáról való diplomával biztatja őkét; akik meghajolnak, azoknak amnistiájok leszen és gratiájok .... Csak az egyet mondom hozzá: palatínusa lévén az országnak, micsoda lélektől viseltetett az az ember, hogy hazájába fegyvert hozott, és fegyverrel akarja az országot császártól szerzett diplomának engedelmesen való meghajlásra (bírni); ez illett palatínushoz, ki hihet annak? De hogy én reám Kegyelmetek ne vethessen, — noha bizonynyal tudom, hogy az országnak szabadsága soha sem eífectuáltatik a 17 conditiók szerint, és a németeket mindenüvé beültetik valahova akarják: ha úgy tetszik Kegyelmeteknek országul jobbnak lenni, én sem sokat gondolok vele, csak én reám ezután senki ne vessen. Ha az

[1]) Toldalaghy emlékirata gr. Mikóniil: I, 232.

országnak minden rendi contentusok lesznek a császár diplomájával, . . . csak érthessem bizonyosan, és láthassam minden vármegyének arról pecsétes levelét, hogy contentusok: én nem gondolok vele, akár minemű verembe essenek, ha magok akarnak hanyat-homlok a veszedelembe esni'*. Ő, úgymond négy annyi hadtól sem fél, mint amennyit a magyarok könyörgésére Ferdinánd az országba küldött; „sőt győzedelmes szerencsét remélne, csak magok a magyarok ne árulkodnának s kaput ne nyitnának nekik; de bátor ezt teszik is, jól ismerem az embereket, és tudom bizonyosan mi következik abból, mihelyt megfordulhatok. Az két felől való rettenetes romlásnak nem én, sem az német, sem török, tatái, hanem magok lesznek okai. De hogy én reám Kegyelmetek ne vethessen, ím én most is kész vagyok a tisztességes accordára“ stb. [1]).

A fejedelem erélye s kapitányainak vitézsége nem különben mint szerencséje azonban rövid időn mind a mellett is nagy fordulatot hozott ügyeibe. Abafy Miklós egy dandárral Trencsénybe, Thurzó segélyére küldetvén, az éjszak-nyugati vidéket, mely a Németországgal való összeköttetés végett felette fontos vala, eléggé biztosította[2]). Egry István alig 1500, de válogatott hajdúból álló dandárral Pálfy Istvánt és Bosnyákot jul. 2-kán Zólyom táján megverte s magokat is elfogta [3]).

Még szebb s eredménydúsabb volt az érsekújvári győzedelem. Horváth István, a fejedelem mezei kapitánya, egy lovas dandárral a vár megsegéllésére küldetvén, az azt vívó német had minden eleség-szállítmányait elfogta, úgy hogy Bouquoi táborában, katonák s lovak már alig tűrhették az éhséget; magát a tábort pedig éjjel-nappal nyugtalanító kapdosásaival. Julius 10-kén Bouquoi katonai fedezet alatt

[1]) Jászay Pál Okmánygyűjteményéből.

[2]) Závodszky: e. h. 687.

[3]) Egry István levele a fejedelemhez gróf Mikónál: III, 341. Pethö 195.

szakmányosokat külde ki a vidékre, füvet és búzát vágni. De Horváth fürge csapatával azokat fedezetükkel együtt visszaűzé. A boszús vezér, Bouquoi, most egy hadosztálylyal maga indult a támadók ellen, kik egészen a tábor széléig merészkedének nyomúlni. A szerencse azonban most is ezeknek szolgált; a németek visszaűzettek; Bouquoi maga, több előkelő tiszttel együtt elfogatott. A vezér fogságának híre az egész tábort talpra állítá; mi azonban vesztére vált Bouquoinak. Nehogy segélye érkezvén, megszabaduljon, társaival együtt levágatott. Egy Csongrádi nevű hajdú verte őt át kopjájával. A vezér elveszte oly zavarba és remegésbe ejté a német tábort, hogy az számos faltörő ágyúját is hátrahagyván, nyakrafőre a Vág felé eredt s a mieinktől űzetve, csak nagy veszteséggel menekülhetett át Gutára. Forgách Zsigmond nádor, még júniusban megbetegedvén, a táborból Nagyszombatba vitette magát, hol aztán pár nap múlva szélhűdésben meghalt [1]).

E közben Batthyány Ferencz a dunántúl is visszaragadta Bethlen zászlaihoz a győzedelmet. Összeszedvén a végekbeli hadi népet, s melléjök a szomszéd bégektől pár ezernyi török fegyverest nyervén segélyül, Körmendet, Rohonezot visszavette: miután pedig Kőszeget egy ideig süker nélkül vívta, alóla elszállván, Ausztriába tört s azt majdnem egész Bécsig dúlta, rabolta [2]).

E győzedelmek ismét megszaporították ugyan a fejedelem hadainak számát, minél fogva maga elég számos sereggel indulhatott ki julius elején Kassáról; de mivel a töröktől még mindig nagyon kevés segedelem érkezett, mi nyilván elárulta, hogy a szultán derekasabb háborút Ferdinánddal kezdeni nem akar: a nemességnek, mely attól tartott, hogy török gyámolítás nélkül végre még a csehek

[1]) Ferdinánd lev. Hatvaninál: IV, 256. kövv. Bethlen lev. *gróf* Mikónál: III, 344. Szilágyi Sándor: Bethlen Gáb. 1619-21. évi hadjáratai. Tört. Tár. IV, 217. Kemény J. 40. 1.

[2]) Ferdinánd lev. Hatvaninál: IV, 264. Pethö 195.

sorsára juthatna, nem volt kedve a háborúra. „A vármegyék (dandárai) — írja Bethlen maga jul. 11-kén gyarmati táborából — igen félnek, kiket én eddig nem győztem eleget biztatni: mindennap zsinatokat (gyűléseket) tartanak, . . . tegnapelőtt fejenkint haza kéredzének vala tőlem“ [1]).

Ez, s a török segély késedelme indíthatta leginkább a fejedelmet, hogy most, midőn győzedelmei hatása alatt kedvezőbb békére tarthat vala számot, egy újabb békealku kieszközlésében kezdjen működni. Miután tehát Nagy-Szombatot jul. végén visszavette, mind a mellett is, hogy ott János György brandenburg-jagerndorfi őrgróf 8—9 ezernyi haddal csatlakozók hozzá; és mind a mellett, hogy Toldalaghy Mihályt újabban is a Lengyelország elleni hadjáratában Moldvába érkezett szultánhoz küldé segélyének sürgetése végett: egy részről Thurzó Imre, másról Erdődy Kristóf által a békealku iránt érintkezésbe lépett Ferdinánddal. Sőt e tekintetben még a Nagyszombatba nem rég visztért s általa nem háborgatott jezsuiták egyikének, Káldy Györgynek is adott némi megbízást. Hadi működéseit mindazáltal e lépéseinek sikerültéig azután is folytatva, Horváth Istvánt egy hadosztálylyal a Csallóközben lévő császáriak ellen küldé, maga pedig a jagerndorfi herczeggel aug. 17-én Pozsonyt szállotta meg. Itt azonban nem szolgált neki a szerencse: a várost minden erőködései daczára sem vehette meg; miért szeptember elején alóla elszállván, a megvett Szakolczán keresztül Morvába ment s Magyar-Bródban tűzte ki főhadi szállását

Ekkoron már a békealku is folyamatnak indult vala. Thurzó Imre, a fejedelem megbíztából, követei által még aug. elején érintkezésbe ereszkedett Dietrichstein Ferencz olmützi bíbornok-püspökkel. Erdődy Kristóf pedig auguszt.

[1]) Gróf Mikónál: III, 345.

[2]) Závodszky: e. h. 698. kövv. Horváth István lev. Hatvaninál: IV, 260. Pethó 196. Toldalaghy emlékirata e. h. 233.

15-kén egyenesen Bécsbe ment fel egy újabb békealku ajánlatával. Válaszul nyeré, hogy a császár, mint eddigelé, úgy most sem kíván egyebet, mint megbéköltetni Magyarországot. Az ország lakosai részéről sem kételkedik ennek lehetősége felől, mert ő felségének soha sem volt szándokában, az országot jogai és szabadságaiban háborgatni; de félni lehet, hogy annyi siikeretlen alku után Bethlen részéről ismét oly nehézségek emeltetnek, melyek következtében az újabb értekezlet is csak oly eredménytelen marad, mint a hamburgi. Kívánja tehát ő felsége, hogy a béke alapjai az értekezlet előtt határoztassanak meg, miszerint azokból kitűnjék, őszinte-e Bethlen békülési szándoka. Ez iránt Thurzó Imre, ki már menvédet is nyert Dietrichstein bíbornokkal találkozni, vele már értekezésben áll; ennek kimenetelét tehát meg kell várni [1]).

Thurzó Imre, a békéért maga is sovárgó, az előzményeket oly ügyesen vezette, hogy szeptember közepén mind a két fél megegyezett biztosai kiküldésében. Bethlen ugyan azt kívánta, hogy Ferdinánd egyedül németeket nevezzen ki azokká a maga részéről; Ferdinánd mindazáltal az említett Dietrichstein bíbornok, Preiner Szigfrid, és Colalto mellett még Pázmány érsek és Eszterházy Miklós által is képviseltetni kívánta magát. Bethlen a fiatal, még alig 24 éves, de higgadt, éles elméjű, tudományosan müveit Thurzó Imrét, Sándor Jánost, Kassai Istvánt és Beelmezey Istvánt nevezte ki biztosaiul. Ennek következtében dugába dőlt azon terv is, mely szerint Bethlennek tetemes segélyt kell vala küldeni a jágerndorfi herczeg mellé Szilézia elfoglalására [2]).

Az értekezlet Nikolsburgban, október 11-kén Bethlen

[1]) Hatvaninál: IV, 262.

[2]) Ld. e tervet u. o. 265. kövv. Eszterházy Miki. Horváth Gásp. Koháry Péter, Osztrosith Istv. aug. 12-ről. Gr. Erdődy Krist. auguszt. 15-ről. A magy. országtanács aug. 11, 16 és 18-ról szóló levelei. .Tászay Okmánygyűjteményéből.

királyságán s az ország birtokán kezdődött. Thurzó eleinte Magyarországot egészen —, utóbb, midőn Ferdinánd biztosai határozottan kijelentették, hogy küldőjök, erre semmi esetben sem fog hajolni, az ország éjszaki részét kívánta Bethlen számára, úgy hogy a Duna vessen határt birtokaiknak ígérvén, hogy Bethlen e föltétel alatt a koronát is visszaadja. De a császári biztosok egyátaljában nem akartak megegyezni az ország felosztásában, s a fejedelem kezén lévő részekért, pénzbeli kárpótlást ígértek, mely azonban csak akkor fogna részletesen meghatároztatni, ha Bethlen az elvet elfogadja. így állott az alku, midőn a jeles Thurzó Imre, ki már péhány hét óta lázban szenved vala, pártjának nagy veszteségére s fájdalmára okt. 19-kén meghalálozott.

Az e miatt félbenszakadt értekezlet csak november 7-kén nyert újabb folyamatot, midőn az elhunyt helyébe annak rokona, Thurzó Szaniszló küldetett fel Bethlen által.

Hosszú vitatkozások után Bethlen egynémiben végre engedett, s biztosai deczember 2-kán a következő feltételeket közölték a császáriakkal:

I. Bethlen személyét illetőleg: 1. A hat tiszai megyéhez, melyek már megajánlattak, kívánja még Ungot és Abaujt Kassával, minden közjövedelmekkel, S Leleszen kívül, mi a szerzeté marad, minden egyházi javakkal. 2. Tokaj várát, a hasonnevű s Tarczal és Keresztúr városokkal; Munkács és Szatmár várát minden hozzá tartozókkal, élethossziglan, úgy hogy Bethlen halála után ő felsége azokat visszaválthassa, Tokajt azon áron, mely most fekszik rajta, Munkácsot három —, Szatmári két százezer frton. Ecsed örökösen marad a fejedelemnek. 3. Oppeln és Ratibor sleziai herczegségeket örökösen. 4. A végvárak fentartására évenként százerer frtot. 5. A két fél lakosainak szabad közlekedést, s a főkapitány tudtával úrváltoztatást. 6. A bányákból 2000 ezüst gírát és 300 mázsa rezet azon áron, mint ő felsége kincstára veszi. 7. Művészek és mesteremberek szabad fogadását ő felsége birodalmából. 8. Hat ezer puska, ugyan-

annyi pisztoly, mell vas és sisak vételét ő felsége birtokaiban, vám nélkül. 9. Százezer irtot kész pénzben. 10. Csehországban Pardubiczczal, melyet ő felsége átengedni nem akar, egyenlő értékű javakat. 11. Szükség esetén, ha kellene, segélyt a török ellen. 12. Az erdélyi fejedelem czímén felül, a Németbirodalmi s Magyarországi fejedelem, Oppelni és Ratibori herczeg czímét.

II. Viszont a fejedelem a következőket ígéri: 1. Lemond a királyi czímről, s nem avatkozik az ország kormányába; az ő birtokában leendő megyék kormánya külön czikkelyben határoztassék meg. 2. Az elfoglalt városokat s várakat visszaadja minden felszereléseikkel együtt. 3. Miután ő felsége azon tartományai, melyekkel a fejedelem szövetségben állt, ő felsége hűségére már visszatértek, fölösleg e szövetségről újra lemondani; elég ha ígéri, hogy ő felsége ellenségeit ezentúl nem segíti s maga sem kezd háborút. 4. Megszakasztja eddigi viszonyát Magyarország rendéivel is. 5. A koronát minden ékszerekkel visszaadja. 6. Visszaad minden kincstári jószágot s bányát, irományaikkal és szereikkel együtt. 7. A neki engedendő területen birtokosaiknak visszaad minden világi s egyházi javakat, kivéve mindazáltal azokat, melyek már valakinek adományozhattak.

8. Visszaadja Homonnay György minden javait özvegyének.

9. Mihelyt a békepontok elfogadva s végrehajtva lesznek a meghatározandó időben ő felsége területéről elvonúl. 10. A foglyok mind a két részről váltságdíj nélkül bocsáttassanak szabadon.

III. A neki átengedendő országrészek igazgatására nézve: 1. A kath. vallás és egyházi hatóság gyakorlata szabad leend, mint a többi megyékben. 2. Bethlen megyéiben is fenmaradnak az ország törvényei, a nádor s az ország rendes bíráinak hatósága, a lakosok szabadságai. 3, A magszakadás vagy bírói Ítélet következtében a koronára szálló javakat, ő felsége megerősítésével a fejedelem adományozza el. 4. A területén lévő megyék fő és alispánjai esküvel fogadják, hogy

a fejedelem életében sem fognak ő felsége ellen bár ki parancsára is, ellenségeskedést gyakorolni. Török háború esetén, csak úgy tartoznak fegyvert fogni mint ő felsége többi megyéi; s a fejedelem halála után azonnal visszatérnek ő felsége alá. 5. Az egyházi javak s a kath. vallás gyakorlata Oppelnben és Katiborban teljes szabadságban maradnak.

IV. Az ország rendéinek feltételei: 1. Az 1606-ban kötött bécsi béke czikkei, az 1608-ki adalékokkal, s a boldogult Mátyás királynak a vallás szabad gyakorlatáról kiadott okmányával pontosan megtartassanak; az elfoglalt templomok visszaadassanak; a protestáns lelkészek a győri végekbe is bebocsáttassanak. — A jezsuiták ellenben, kik az országos végzések ellenére hozattak be, az országból eltávolíttassanak s benlakniok szabadj ne legyen. 2. Az ő felsége által királylyá választatása s koronáznia alkalmával elfogadott 17 czikkely ne csak törvénykönyvbe igtattassék, de szentül meg is tartassék. Nádor mindjárt az első országgyűlésen választassék. 3. Az ország sérelmei ama 17 czikkely szabályai szerint szintén az első közgyűlésen orvosoltassanak. E közgyűlés ideje még ezen békealku alatt határoztassék meg. Az ország csak ezen sérelmek orvoslata után adassák vissza ő felségének. 4. Valamint az egyszerű birtokos nemesek, úgy a czímzetes püspökök se hivassanak meg az országgyűlésre; az apátoknak és prépostoknak pedig csak egy szavuk legyen káptalanjaikkal s conventjeikkel együtt; oly prépostoknak s apátoknak, kiknek káptalana s conventje nincs, szintén nincs helyűk az országgyűlésen. 5. A kir. jogigazgató csak a törvényekben meghatározott esetekben indíthasson keresetet; semmi rendkívüli jogkeresetnek ne legyen helye. 6. Nehogy az ország végpusztulásra jusson, a törökkel is békét kell kötni. 7. A végek zsoldosai pontosan fizettessenek; magok a végek jobban megerősítessenek. A végek kapitányai az ország iránt is köteleztessenek hűségesküre. 8. A zászlós tisztségek, főkapitányságok valláskülönbség nélkül régi családokból neveztessenek. 9. Mindenekért, mik

1619 márczius 4-ke óta történtek, teljes és tökéletes amnestia hirdettessék. 10. Mind ezt ő felsége ünnepélyes diplomával s kezesekkel biztosítsa [1]).

Ferdinánd megértvén Bethlen föltételeit, mivel ügyei a birodalomban mind aggasztóbb bonyodalomnak indultak; kivált pedig, mivel attól tarthatott, hogy a török, miután a lengyel királyival nem rég megbékült, Bethlennek tetemesebb segélyt fogna ezután küldeni, az ország éjszakkeleti részének átengedését illetőleg mind engedékenyebbnek mutatkozott.

Az alku másik fő nehézsége a vallásügy körül forgott. Ferdinánd az e tárgyat néző beszterczei törvényről, mely a két evangélikus felekezetet a római kath. egyházzal teljesen egyenjogúvá tette, hallani sem akart; Bethlen viszont a császárnak Hamburgban előadott kívánatára nézve jelenté ki, hogy abban, ha fogoly volna, sem egyezne meg soha. Több heti heves viták után végre ebben is megalakult az egyesség, s az 1621-ki év utolsó napján a következő szerződés jött létre a felek között[2]):

I. Bethlen lemond a királyi czímről s a koronát visszaadja, mely azonban a közönséges országgyűlésig Trencsényben őriztessék; visszaadja a szepesi kamara levéltárát s mind azon várakat és várlakokat, melyek e szerződés által neki névszerint át nem engedtetnek; a foglyokat váltságdíj nélkül ereszti szabadon.

AII. Ferdinánd Bethlent német birodalmi herczeggé nevezi; neki adja Oppelnt és Eatibort az ő s fogadott fia,

— természet szerint unokaöcscse, —· Bethlen István, élete végéig; átengedi Magyarországban Szatmár, Szabolcs, Ugocsa, Zemplén, Borsod, Abauj és Beregh megyéket, úgy azonban, hogy azok az országtól el ne szakadjanak, hanem a

[1]) Jászay Pál Okmánygyűjt.

[2]) Jászay Pál, az 1839-ki Figyelniező 341. és 362. 1. 1. Firnhaber: Archiv für KundeL· Österr. Geschichtsquelle: VIII, 1—36. Hatvani: IV, 267. A

nádor és törvényes országbírák hatósága alatt maradjanak s a magyar országgyűléseken is képviseltessenek; az e megyékben lévő egyházi javadalmak kegyúri joga is a királynál marad. Neki adja végre Munkácsot 300 ezer, Ecsedet 100 ezer forintnyi zálogként; Tokajt, Tarczalt, Keresztúri pedig örökösen, s a mennyiben ezek zálogban léteznének, kiváltásukra 100 ezer frtot fizet. A fejedelem birtokában maradó végvárak fentartására a német birodalom évenkénti segélyéből 30 ezer forintot enged át neki. A fejedelem eddig tett adományozásait egy bizottmány vizsgálja meg; az általa elzálogosított jószágokról a legközelebbi országgyűlés határozand.

III. Az ország rendéinek, kik Bethlennel tartottak, s egyebeknek is mind azokért, mik 1619 óta történtek, a király tökéletes bocsánatot biztosít; a bécsi békekötést, az 1608-ki két törvénykönyvet s a maga koronázási törvénykönyvét, illetőleg királylyá választatásának föltételeit, megerősíti és szentül megtartja. A sérelmek orvoslata végett hat hónap lefolyta alatt közönséges országgyűlést hirdet *).

Az oklevelek 1622-ben, január 7-kén cseréltettek ki; három nap múlva Ferdinánd az országgyűlést is kihirdette április 3-ra Sopronyba, mi azonban nénii akadályok miatt Bethlen s a felvidéki rendek kívánatára, elébb május 1-jére utóbb közepére halasztatott. Végre mind a két részről biztosok neveztettek, kik a béke föltételeit végrehajtsák, a koronát, az illető megyéket, várakat és várososokat átadják s kézhez vegyék, mi márczius 24—ig, ámbár nem minden nehézség nélkül meg is történt [2]).

Az országgyűlést Ferdinánd, hosszú habozás után, vájjon lejőjön-e maga is a rendek közé, május 25-kén végre személyesen nyitotta meg a kir. előadások átnyújtásával.

[1]) Pray: Principat. Gabr. Bethlen I, 241. kövv.

[2]) U. o. 275. 281. Katona: XXX, 722. E békekötésre vonatkozó részletekről Jászay Pál gyűjteményében egy egész kötet okmány foglaltatik.

Ezek azonban heves ingerültséget ébresztenek a rendek között. Meggyőződhetett azokból mindenki, mennyire való, mit Bethlen a múlt évben írt egy levelében: „hogy az ország szabadsága soha sem effectuáltatik a 17 conditiók szerint, és a németeket mindenüvé ismét beültetik?' Az előadásokban ugyanis, a helyett, hogy a nikolsburgi békekötés szerint mindenekelőtt a koronázási feltételek beczikkelyezését, a sérelmek orvoslását, a nádori tisztség betöltését? indítványozta volna, — az első pont arról szólott, hogy a német hadak a véghelyekbe visszabocsáttassanak, különben e várak fentartására a birodalomból az ország sem várhat segedelmet. Ez után a háború alatt idegen kezekre jutott javak visszaadása; az igazságszolgáltatás törvényes rendjének visszaállítása; minden háborgásnak a jövőben szigorú megbüntetése; végre a portánként fizetendő hat frtnyi telekadó megajánlása tűzetett ki a kir. előadásokban a tanácskozás tárgyaiul.

Az egyházi és világi urakból álló udvari párt azonnal nagy hévvel kezdé sürgetni a kir. előadásoknak tárgyalásba vételét; nagy buzgalmat fejtettek ki minden mások felett a főpapok, kivált azért, hogy a nádorválasztás, mit az udvar nagyon ellenzett, mellőztessék; mert nagy volt a valószínűség, hogy nádorrá nem katholikus, hanem protestáns fog a többség által megválasztatni. A főrendek ez oknál fogva legelébb is az idegen kezekre jutott javak visszaadásának kérdését kívánták felvétetni. A rendek azonban majdnem egyhangúlag kijelentették, hogy a nádorválasztás előtt semminemű más tárgyhoz nem fognak szólani; minek következtében a főrendek és az udvar is megszűntek azt tovább ellenzeni, s emez a katholikusok közöl Erdődy Tamást és Eszterházy Miklóst, a protestánsok soraiból Thurzó Szaniszlót és Batthyány Ferenczet jelölték ki. A legtöbb szavazatot, bár valamennyi közt leggyöngébb egyéniség volt, Thurzó nyerte el, ki 80 vokssal, az Eszterházyra esett 65 ellenében nádorrá kiáltatott.

Midőn az udvari párt, főleg a papság a nádorválasz- 1622.
tásban valahára megegyezett, azt oly feltétel alatt tette, hogy a nádorválasztás után közvetlen a háború alatt eladományozott és zálogba vetett javak visszaadásának kérdése vétessék tárgyalásba. A többség azonban, bár akkor elfogadni látszék a föltételt, mihelyt a nádor meg volt választva, a sérelmek tárgyalását tűzte ki napi rendre, nagy boszúságára a papságnak, melynek több birtokait a maga híveinek adományozta volt Bethlen a lefolyt háborúban.

A sérelmek sorában a protestánsok első pontul a vallás kérdését vetették fel kívánván, hogy mind az törvénynyé tétessék, mit e tárgyban a pozsonyi és beszterczebányai gyűlések végezték; tehát, hogy a protestáns jobbágyok a kath. földes urak jószágain lévő templomokat is elfoglalhassák; a czímzetes püspökök szavazattal az országgyűlésen ne bírjanak, stb. Ezen s hasonló kérdések felett többször megújultak a szenvedélyes viták, míg végre junius közepén azon vélemény vergődött túlsúlyra, hogy miután a vallási kérdések már a bécsi békekötés alkalmával eléggé meghatároztalak, a régibb törvények sértetlenül fentartatván, a vallásügyi állapotok változatlanul maradjanak fen. A protestánsok e végzés ellen óvást nyújtottak ugyan be; de utóbb megelégedtek annak kijelentésével, hogy ők a vallásszabadságról alkotott törvényeket oly értelemben kívánják fentartani, miként azokat Mátyásnak a bécsi békekötés alkalmával kiadott okmánya s az 1608-ki koronázat előtti végzések magyarázzák.

A többi sérelmek iránt egyező volt az ország minden rendéinek értelme, s ezekre nézve a junius 15-kén kelt föliratukban kívánták, hogy Ferdinánd koronázati hitlevele törvénybe igtattassék; a helytartóság, a kanczellária és kamara törvényes függetlensége visszaállíttassák; a német kamara és hadi tanács pedig egyátaljában szűnjék meg beavatkozni a magyar ügyekbe; a német hadak vezettessenek ki az országból; a várak kapitányságai s a harminczadi hi-

vatalok magyaroknak adassanak; a várkapitányok a nádor hatósága alá helyeztessenek; némely magánosok sérelmei orvosoltassanak. És mind ezen kívánatok még az országgyűlés folytában teljesíttessenek.

Mióta a Habsburg fejedelmi ház sarjadékai ültek a magyar királyi székbe, mindjárt első Ferdinánd óta szokásba jött, hogy e fejedelmek a Magyarországot illető fontosabb ügyekre nézve a német tanácsosok és kormánytestületek véleményét is rendesen kikérték s jobbára e szerint adták végzéseiket s válaszaikat az ország kívánataira. Ez történt most is az országgyűlés által benyújtott sérelmek s kívánatok tekintetében. Mondanunk is fölösleges lévén pedig, hogy a német kamara és hadi tanács, a magyar ügyekbe való avatkozásának egy százados gyakorlata után erről lemondani egyátaljában nem volt hajlandó: a felett sem lehet csodálkoznunk, hogy Ferdinándnak a sérelmek tárgyában junius 23-kán leérkezett válasza a rendeket nem elégíthette ki. Engedett a csekélyebb ügyekben; a fenálló gyakorlathoz ragaszkodott a fontosabbakban. A királyi hely tartóság és kanczellária függetlenségének helyreállítását nem ellenző; de a német kamara és a hadi tanács befolyását lehetetlennek mondá megszűntetni, múlhatatlanul szükséges lévén, hogy valamennyi országainak kamarai és hadi ügyei egybehangzólag intéztessenek. Nehogy azonban a német kamarának ezen mellőzhetlen befolyása a magyar kamarára ezentúl sérelmes legyen az országra, nem ellenzi, hogy az, udvari kamarában is alkalmaztassák egy magyar tanácsos, ki ott a magyar ügyeket intézze s az érintkezést a magyar kamarával fentartsa.

Az udvari kamaránál még sokkal inkább feljajdult az országos rendek kívánatának hallatára a hadi tanács, s nem átallá azt javasolni a császárnak hogy, ha van elég eszköze, erőhatalommal is tartsa fen a maga jogát; ha nincs, folyamodjék színleléshez és semmit nem koczkáztató általános kifejezésekben válaszoljon a rendeknek, s fentartván az

eddigi állapotot, majd ha kedvezőbb körülmények közt látja_ magát, akkor tetszése szerint magyarázza a maga szavait. •Ferdinánd azonban nem fogadta el az erkölcstelen módot; hanem jobb érzelmű udvari tanácsosai sugallatára, erre nézve is nyíltsággal válaszolt: hogy az 1618-ki 4-dik törvényczikk, mely a nádor hatáskörét régiebb törvények alapján meghatározza, a nádornak hatalmat ád ugyan a kapitányok és seregvezérek felett, de csak közigazgatási szempontból; a hadügy legfelsőbb igazgatása magát ő felségét illeti, kitől azon jogot sem lehet megtagadni, hogy a maga udvari haditanácsa véleményét mindenkor meghallgathassa. Gond ja lesz azonban reá, hogy az ország érdekeinek megőrzése végett ezen udvari haditanácsban is legyenek magyar tisztek. — A német hadaknak az országból, kivált a tót és horvátországi végvárakból való kivezetését egyenesen összeütközőnek állítá az ország érdekeivel; mert ez esetben a német birodalomnak is kedve támadhatna megtagadni a török adót, melyet a mágyar. végek fentartására fizet.

A rendek természetesen nem elégedhettek meg a kir. leiratban a magyar kamarai és hadi ügyek független igazgatását sürgető kérelmükre nyert válaszszal s pár nap múlva erre nézve szintúgy, mint a győri és komáromi német kapitányok elmozdíttat'ására nézve erélyesen megújíták kérelmüket. De e második feliratnak sem volt több eredménye mint az elsőnek. A király junius 29-kén kelt válaszában csak átalános szavakban ígérte, hogy a magyar kamara törvényes függetlenségét fen fogja tartatni; ígérte a német hadaknak is, amennyire az ország érdekeinek sérelme nélkül történhetik, kivezetését. Keménységét fejezte ki azonban, hogy a rendek, méltányolván a győri és komáromi kapitányok érdemeit a haza iránt, nem fogják tovább is sürgetni elmozdíttatásukat. De a rendek nem akartak egészen megfelelni a király e reményének; s ha nem ellenezték is tovább a komáromi német kapitány ott maradását, feltéve, hogy a nádor hatóságát s az ország törvényeit tiszteletben fogja tartani,

elléje magyar fog al kapitánynak neveztetni: a győri főkapitánynak egy benszülöttel való helyettesítését mindazáltal még azután is, de siker nélkül sürgették. Miért is aztan a megalkotott 23-dik törvényczikkelyben kívánták, hogy alkapitánynyá Győrbe is magyar alattvaló neveztessék, s mind a komáromi, mind a győri kapitányoknak a magyar királyi tanács adjon az ország törvényeivel megegyező utasítást [1]).

És csak ezen kérdések elintézése után, julius első napjaiban került a sor arra, mit a királypártiak, kivált a papság, mindjárt az országgyűlés megnyitása után kívántak tárgyalásba fogni, a háború alatt elidegenített javak visszaadásának kérdése. Azon javakra nézve, melyeket magánosok önkényesen foglaltak el, nem forgott fen semmi nehézség, egyező lévén mindnyájok értelme, hogy azok jogszerű birtokosaiknak azonnal visszaadassanak. Annál több vitára adott okot azon javak ügye, melyeket Bethlen elfoglalván, a maga híveinek eladományozott vagy pénzért elzálogosított, vagy valamely összeg fejében beíratott, miként beíratta például a turóczi prépostságot Thurzónak 15 ezer tallérban. **A** nikolsburgi békekötés e javakra nézve világosan azt rendelte ugyan, hogy azon javak, melyeket Bethlen szolgálatokért adományozott el, a két fél által kiküldendő biztosok közbejöttével, két hónap alatt visszaadassanak jogszerű régi birtokosaiknak. Ez azonban mindeddig meg nem történvén, jelenleg minden ilyféle adományok egyszerűen megsemmisíttettek s rendeltetett, hogy a javak visszaadassanak. Az elzálogosított vagy beírványos javakra nézve pedig azt rendelte volt a békekötés, hogy érvényben maradjanak, míg azokat a rendek a közelebbi országgyűlésen felszabadítandják s azokat, kik értök pénzt adtak kielégítendik. E javak új birtokosainak kártalanítása tehát világosan ki volt fejezve a békekötésben. Csak az iránt nem tudtak megegyezni, ki

[1]) E fel és leiratok megvannak a magy. nemz Múzeum kéziratai közt. Létezik ott napló is ezen országgyűlésről.

által történjék ti kártalanítás, és ez egy időben történjék-e a javak visszaadásával?

Hosszú s heves vitatkozás után, melyben az ellenzék az egy idejű kártalanítást sürgette, julius 13-kán végre 97 szavazattal 31 ellenében oly végzés alkottatott, hogy a javak aug. 23-káig múlhatatlanul visszabocsáttassanak, a kártalanítás iránt pedig a jövő országgyűlésen, melyen minden beirványos és záloglevelek bemutatandók, fognak végezni az ország rendei. Bethlen biztosai azonban e végzésnek, mely az egyháziaknak és az udvar híveinek kedvezett, határozottan ellentmondottak. Maga Bethlen pedig a területén lévő megyékhez jul. 23-kán intézett levelében egyenesen meghagyta, „hogy a tőlünk inscribált jószágokat senki kezéből ki ne bocsássa; tisztviselőnk is executiora senki instantiájára ki ne menjen, hanem minden rend csendességben legyen, várván császár ő felsége requisitiokra való resolntioját“; mert, úgymond elébb „a nemes ország ilyen articulust ő felsége hite ellen, maga egyszeri végzésünk derogamenére, nekünk, rettenetes és halálos gyalázatunkra nem concludálhatott volna . . . . s azért nem consentiálhatunk neki, nem is engedhetjük executióját“.

Ferdinánd ezen országgyűlésen örömest szőnyegre hozta volna a trónörökösödés kérdését is; de hívei ezt azon okból, mivel a kedélyek eléggé még nem csilapodtak le, nem látták tanácsosnak szóba hozni. Eleonora, a király második neje azonban jul. 26-kán megkoronáztatott. A király hívei úgy vették észre, hogy e koronázatot Bethlen alattomban szerette volna biztosai által meggátoltatni; mert valóban emelkedett is ellene néhány szó a rendek között. A nagy többséget ezen ellenzés azonban csak arra ösztönözte, hogy a királynénak annál szebb koronázási ajándokot, portánként egy forintot ajánljanak.

Igen valószínű, hogy a rendek ezen jó hangulata indította arra Ferdinándot, hogy bár elébb egy leiratában megígérte volt, hogy az idegen hadakat az országból kivezetteti,

bár e hadak ellen utóbb is, midőn a királyi előadások tárgyaltattak, a rendek részéről nagy ellenszenv nyilvánult, a német hadak kérdését még egyszer szóba hozatta. A nádor, ki most egy elsőbbségi viszálya miatt Pázmány érsekkel igen kereste az udvar kegyét, maga is támogatta szándékában a királyt, s jul. 28-ra egy vegyes ülést hirdetett, melyben a kérdést szavazás által döntesse el. A rendek azonban eleve is tudván, hogy a főrendek tömege által le fognának szavaztatni, mi előtt a vegyes ülésben megjelentek, elhatározták, hogy a főrendekkel közösen nem fognak szavazni s az ülést odahagyják.

A nádor azonban mind e mellett is megkisérté a szerencsét és a kérdés felett szavazásra hívta a gyűlés tagjait. A rendek erre nagy zajjal távozni készülőnek a teremből; de annak ajtaját zárva találták. E tapintatlanság iszonyú zajt és vádakat hozott a nádor fejére. A követek mind addig szabadságuk s a salvus conductus megsértése ellen zajlongtak, míg az ajtók a nádor parancsára meg nem nyittattak. Ot azonban sem e kudarcz, sem a rendek más napi tiltakozása a közügyek ilyetén erőszakolása ellen nem tartóztatta vissza, hogy még egyszer ne tegyen kísérletet. Bizonyosnak tartván, hogy a főrendek szavazatával többséget fog nyerni, auguszt. 1-jén ismét vegyes ülést hirdetett, s újra szavazásra tűzte ki a német hadak kérdését. A többség mintegy harmincz szavazattal csakugyan feljogosítani akarta a királyt a német hadak bevezetésére. De a vármegyék követei ismét oly erélyesen tiltakoztak, hogy aztán az eszélyesebb király maga vonta vissza az előadásokban kifejezett kívánatot. E mérséklet következtében az országgyűlés augusztus 6-kán csöndes befejezéssel végződött [1]).

Bethlen követei e gyűlésen mind végig jelen voltak. Azok mindazáltal onnan csak boszúságot vittek haza urok-

[1]) Jászay Pál Okmánygyűjt. Okmányok s napló a magy. nemz. Muzeum kéziratai közt. Florenczi, pápai s velenczei követi tudósítások Frankinál: Pázmány és kora II, 3 kövv.

nak. Említők, mily ingerültség szállotta meg a fejedelmet, 1622. midőn biztosai által értesült a karok és rendek végzéséről a beirványos és zálogba vetett javak birtokosainak elhalasztott kártalanításáról. A fejedelem e tárgyban egyenesen a maga hitelét és tekintélyét érzé megtámadva a király hívei által, mit boszúlatlanul nem vélt tűrhetni. E felett egykori híve, de most az udvar kedvét kereső Thurzó nádor is érzékenyen sebzé hiúságát. Thurzó már az elidegenített javak kérdésének tárgyalásakor is több ízben kikelt ellene; egy lakoma alkalmával pedig szidalmakat szórt a fejedelemre, miérthogy Magyarország királyságára merészelte kiterjeszteni vágyait, holott ennek egy főrendűével sem mérkőzhetnék származására, nemzetségére nézve. De Bethlen sem mulasztá el utóbb e miatt boszúját éreztetni a dölyfös úrral.

III.

Említők, hogy Bethlen Gábor a múlt évben, midőn a jagerndorfi herczeggel Pozsony vívására ment, Toldalaghy a Mihályt Szenczről a lengyelek ellen Moldvába érkezett Ozmán szultánhoz küldötte megígért segedelmének sürgetése végett. Toldalaghy nem járt sükeretlenül; a szultán október közepén három ezer tatárral s a kanizsai basa alatt némi török haddal eresztő őt vissza. De mire a tatár s török Nyitramegyébe érkezett, a békealku már javában folyt, miért aztán Bethlen őket nem sokára vissza is küldötte. Bár a segély, melyet Bethlen a háború folytában a töröktől nyert, mindössze is igen csekély vala: Konstantinápolyban még is rósz néven vették, hogy a fejedelem a Porta tudta nélkül kötötte meg a békét.

Bethlen erről mindjárt Kassára érkezte után értesült a Portánál székelő követe által; és mivel már ekkor is látta, hogy a béke, melyet maga is csak kénytelenségből, a magyarok kedvetlensége s tetemesebb török segély hiánya miatt kötött meg leginkább, s melynek végrehajtásánál már is

számtalan nehézség tétetett Ferdinánd részéről, aligha fog sokáig tartani: sietett eloszlatni a Porta neheztelését, s biztosítani magának a jövőre annak jóakaratát. Az ügyes Toldalaghy Mihály e végett már áprilban Konstantinápolyim küldetett; kinek aztán a körülmények előadása s azon biztosítás által, hogy küldője jobb viszonyokban, s erélyesebben támogatva, a háborút újabban is hajlandó megkezdeni, sikerült is eloszlatni minden panaszt. Még ott időzék a követ, midőn Ozmán szultán a fellázadt jancsárok és szipahik által letétetett, s nagybátyja, Musztafa, emeltetett május 19-kén helyébe a trónra, ki aztán a megbukottat más nap megölette. A nagyvezérséget másod ízben Mere Húszain foglalta el, „ki a fejedelemnek igen igaz jóakarója volt“, s Toldalaghyt jó válaszszal és Dervis aga kíséretében oly szép ajándékokkal bocsátotta vissza június végén a fejedelemhez, „minemüeket, János király idejétől fogva Erdélybe nem hoztak“ [1]).

E körülmény nem kevéssé szítogatta újabb lángra gyúladását a nikolsburgi kötés által csak hamu alá rejtett, de el nem oltott tűznek. Mikor a követ haza erkezett, a fejedelem már egy újabb hadjáraton törte fejét; s e szándokában őt a jó válasz, melyet Toldalaghy magával hozott, de kivált Húszain basának a nagyvezérségbe jutása csak megerősítette. Az egyik czél, melyért Bethlen két év előtt fegyvert fogott, a protestáns vallás szabadságának biztosítása, nemcsak nem lőn megközelítve a béke által; sőt attól most messzebb vettetett, mint a háború megkezdésekor állott volt. Ferdinánd hadai Tilly vezérlete alatt május 8-kán a badeni őrgrófot, július 2-kán Braunschweigi Keresztélyt és Mansfeldet megverték; a protestáns fejedelmek szövetsége feloszlott; a pfaltzi Fridrik másodszor is földönfutóvá lett országából. És most nem ismert többé határt a győzedelmes

[1]) Toldalaghy emlékirata gr. Mikónál: I, 234. kövv. Horváth Gáspár lev. Ferdinándhoz szept. 1, Jászay Okmánygyíűteményéből.

ellenreformatio kíméletlensége. Július 6-kán, Húsz János halála évfordulati napján, Csehországban minden eretnek templomok elzárattak; a nagy arany kehely, mely a huszita tanok jellegéül tekintetett, a steini templomból Ziska kardjával együtt elkoboztatott; kik a római egyház kebelébe visszatérni nem akartak, s a halálos Ítéletet elkerülték, szám-űzetéssel, jószágvesztéssel bünhesztettek '); októberben valamennyi protestáns pap kiűzetett; azontúl egy birtok sem állhatott a telekkönyvben, mint protestáns sajátja; egy eretnek sem ülhetett a városi hatóság tanácsában; azoknál kik megtérni vonakodtak, vallon és spanyol zsoldosok szállásoltattak he.

Bethlen Csehországban, Morvában előképét vélte látni annak, a mi Magyarországban is történni fog, mihelyt az ellenreformatio ide is korlát nélkül kiterjesztheti hatalmát. A hol csak lehetett, már itt is hasonló szabályok kezűének alkalmaztatni. Győrből, például, nemcsak a protestáns papok, de még a kalmárok és zsoldosok is kiűzettek, kik a róm. kath. egyház kebelébe visszatérni vonakodtak [2]). S Bethlennek Tilly győzedelmei után nem egyszer kelle hallania, hogy nem sokára reá kerűlend a sor a megaláztatásban. Azon gúny-képek és iratok, melyek ez időben ellene — mint ő vélé a jezsuiták által — közre bocsáttattak, meggyőzhették őt, hogy hatalmától mit sem tartanak, s kit megvetének, az első kedvező alkalommal elnyomni is szándékoznak [3]).

Pfaltznak Miksa bajor herczegre, a kathol. liga legbuzgóbb és tevékenyebb tagjára, lett ruháztatása s az edictum restitution! s, mely szerint minden javak, melyek 1552-ben, a passaui szerződés idejében, kathol. kezekben

[1]) Ezeknek hosszú sorát Id. Taschenbuch fúr die vaterlandische Gesch. 1836-ki évfolyama.

[2]) Carol. Caraffa: Comment, de German. Sacr. restaur. 186. kövv.

[3]) Jászay: Figyelmező 1889-ki foly. 363 1.

voltak ismét ugyanazon vallásbeliekre volnának visszaszállítandók, végre felrezzenté a protestáns fejedelmeket. Mansfeld s a braunschweigi és a badeni herczegek Angolországból és Hollandból segélyt nyertek a háborúnak újabb erővel folytatására. Ezek ismét Ferdinánd cseh-sziléz birtokaiba szándékozván áthelyezni a harcz terét, Bethlennel is összeköttetésbe léptek, s őt szövetségre szólították. Gróf Thurn és más cseh urak, kik Erdélyben kerestek menedéket [1]), nem szűntek meg őt ösztönözni, fogadná el a felhívást.

Ezen izgatások gyúlékony anyagra találtak a tevékeny, mindig újabb s újabb tervekkel foglalkodó fejedelemben. Neki magának is számos volt a panasza. Öa nikolsburgi békét a maga részéről teljesen végrehajtotta: az országrészt, melynek Ferdinándra kelle visszaszállni, mint említők, a koronával együtt visszaadta. De Ferdinánd késlekedett eleget tenni kötelezettségeinek. Még sem a Tokaj, Tarczal és Keresztúr váltságául kikötött 100 ezer-, sem a végvárak fentartására rendelt 30 ezer frt nem fizettetett le; Oppelnt és Ratibort pedig Károly főherozeg átadni még mindig vonakodott.

Mind ennél még inkább sérté őt a sopronyi országgyűlés végzése á Beirványos és elzálogosított javak váltságdíjának tárgyában. Október 18-kán ő maga azt írá Esterházy Miklós országbírónak: „Csak immár ezután viselnék úgy magunkat, hogy a köztünk sok fáradsággal végbement békesség tartathatnék meg; ... de a múlt országgyűlésben végeztetett articulusok láttatnak igen kétségessé tenni a békességnek fenállhatását .... mert a kegyelmetek végzése szerint lehetetlennek látjuk az állapotnak csendességben való maradását, holott igen ellenkezik a Niklspurgi conditiókkal“ [2]). Thurzó pedig nov. 10-ről írja a királynak, hogy egy főembere, kit Erdélyben járatott, azt hozta hírűi, hogy

[1]) Ferdinánd lev. Hatvaninál: IV, 271.
[2]) Eredetiről Jászay Okmánygyűjteményéből.

a fejedelem már ki is adta rendeletét, hogy a felkelésre mindenki készen legyén, annak idejét egy későbbi rendeletben fogná kihirdetni. És e szándéka fő okának mondja a rendek végzését, mely a fejedelem adományait és beírványait megsemmisítette

De valamint e végzést leginkább azért vette oly érzékenyen a fejedelem, mivel azt a maga gyalázatjára, tekintélyének sérelmére válni vélte; bánták őt, a hírnevére, becsületére sokat tartót, kétségkívül az említett gúnyiratok is, és Thurzó nádornak, Eszterházy Miklósnak ellene több ízben hallatott becsmérlő kifakadásaik. Bethlen 1623 elején ezek miatt keserűen panaszkodott egy levelében Ferdinándnál. A császár ebből nem alap nélkül gyanító, hogy Bethlen ellenséges szándékokban töri fejét, s megbiztából Eszterházy Miklós, a múlt év óta országbíró és érsek-újvári főkapitány, némi színes ürügy alatt követet külde a fejedelemhez, kinyomozni annak szándékait. Bethlen még ez előtt is igen hevesen nyilatkozott Thurzó nádor ellen. Mivel őt, úgymondá, törvény útján meg nem pörölheti, párbajra akarja kihívni sértőjét, s ha ezt el nem fogadja, házából is kihúzza őt [2]).

De ez már csak fogás volt, melylyel nem sokára foganatba veendő szándokát egy ideig, míg teljesen felkészül, titkolni akarta. Toldalaghy Mihály 1623 elején az évi adóval ismét Konstantinápolyba küldetvén, a fejedelem teljes megelégedésére végezett Húszain nagyvezérrel. Bosz|ya Ibrahim basa oly meghagyással neveztetett ki melléje szerdárrá, hogy a fejedelem felszólítására a szilisztriai, kanizsai, tömösvári s egri basákkal s a budai hadakkal, késedelem nélkül hozzácsatlakozzék, s tőle vegyen rendeletet [3]). Nem sokára Bethlen István a fejedelem unokaöcscse, Konstantinápolyban az angol, hollandi és velenczei követekkel is oly szerződésre

[1]) Eredetiről Jászay Okmánygyűjteményében.
[2]) U. o. ’
[3]) Gr. Mikónál: I, 236. Hammer: II, 825.

lépett, miszerint ezek küldőik nevében a fejedelemnek a háború viselésére havonkint 40 ezer tallért köteleztek s részben le is fizették.

Bethlen ekkoron már teljesen el volt határozva a haborúra; s csak az ígért török had megérkeztét és szövetségesei felkészültét akarta bevárni· Ő azonban jól értette azon fogást, melyet az ellenséges hatalmak mai napság is alkalmazni szoktak egymás irányában: támadása okait egészen Ferdinándra ügyekezett hárítani. Már az Eszterházyhoz intézett s fentebb idézett levelében is színleli, hogy ő semmit inkább nem óhajt a békénél; de annyi sérelmet lát felhalmoztatni a kötések ellen, hogy végre is kénytelen lesz fegyverrel szerezni magának elégtételt, ha a sérelmek nem orvosoltatnak. Még határozottabban írt márcz. 22-kén Tokajból, holott már a támadásra készült, Pázmány érsekhez. Tudatja vele, hogy Horváth György föemberét a császárhoz küldi azon kérelemmel, hogy szüntesse meg a nikolsburgi békekötés sérelmeit. Kéri Pázmányt is, hogy mint azon békekötés egyik fő eszköze, működjék közre annak fentartásában.„Ő felsége és kegyelmetek ne igyekezzék minket hírünkben nevünkben így meggyalázni, a mint a sopronyi gyűlésben elkezdette .... Jobb, uram, aperto marté egymáshoz magunkat viselnünk, hogy sem ilyen praktikák alatt rettegéssel élnünk, és az felőliünk naponként kikoholt gyalázatos hamis hírköltéseket szenvednünk; mert ez nem békesség, hanem halálos gyalázat“. Elmondja, hogy Károly főherczeg is elfogatta, meggyalázta sléziai herczegsége felügyelőjét, kit magához hivatott. „Miért is adta ő felsége nekünk azt a rósz ducatust!.... ha ő felsége minket így akart gyalázni és a földhöz verni, meg sem kellett volna békélni velünk“. Panaszkodik, hogy Károly főherczeg, mint hallja még tizenöt tanulót is levágatott, kiket Kassáról Vittembergába, jobbára a maga költségén küldött tanulni [1]).

[1]) Hazai Okmánytár. II, 465.

Ferdinánd, kinek ez időben igen meggyűltek ellenségei a birodalomban, szívesen visszatartóztatta volna a fejedelmet támadásától; vagy legalább kerülni akarta annak színét, hogy ő volna az újabb kitörés okozója, — nagy nyájassággal fogadta Bethlen követét, Horváth Györgyöt; s igére, hogy a fenforgó viszályok elintézése végett mihamarább fog hozzá biztosokat küldeni. Pázmány is működött a béke fentartásában; más részről pedig kérte a királyt hogy, ha az nem lehetséges, legalább az ország védelméről gondoskodjék sikeresebben, Pozsonyt, Újvárt, Szendrőt és Füleket erősíttesse meg, stb. mert, úgymond, „ha Bethlen most találna megindulni, ellentállís nélkül foglalhatná el az országot“ [1]). 1623.

A király ígérete szerint, június elején Szentkereszti Jakabot és Izdenczy Andrást küldő Bethlenhez a fenforgó nehézségek kiegyenlítésére. Ezeknek nem volt ugyan nehéz bebizonyítaniuk, hogy a fejedelemnek a király ellen emelt vádjai alaptalanok; különösen, hogy a beirványos javakért fizetendő kártalanítás elhalasztása nem a király, hanem az országgyűlési rendek határozata; hogy sléziai felügyelőjének elfogatását tagadják Károly főhg emberei, de ebben kész ő felsége szigorú vizsgálatot tartani; hogy a tanulók meggyilkolása, ha való, csak rablók tette lehet. Figyelmeztették egyszersmind a fejedelmet, hogy ellene is több s pedig alaposabb a panasz: az erdélyi rendekkel máig sem állíttatta ki a biztosítványt, hogy halála után a hét magyar megye az országhoz vissza fog kapcsoltatni; hogy Tokajért nem fizette le a százezer frtot: hogy a Szendrőhöz tartozó javakat s több egyházi s világi birtokot, a nikolsburgi békekötés ellenére, máiglan sem adta ki kezeiből. Bethlen mind ezt nem tagadhatván, a nádor ellen kezdett pattogni; abban mindazáltal megegyezett, hogy aug. 15-kén biztosokat fog küldeni Beszterczebányára, kívánván, hogy oda ő fel-

') Eszterhíizy Miklós Élete. II, 18.

sége is, de nagyobb méltóságú s tekintélyű követeket küldjön [1]).

De hogy ezen újabb értekezletben megegyezett, s arra követeket küldeni ígért, már csak puszta játék volt a furfangos fejedelemtől. Most midőn azokat augusztus közepén elbocsátotta, maga is nyomban követte őket a török, tatár s havasalföldi segély által 80 ezerre szaporodott seregével. És bár aug. 15-kén, Kolozsvárról megindulta után való napon forró lázba esett, mely miatt mind maga, mind serege három hétig vesztegelt Nagyváradon, mihelyt némileg felépült, Löknél a Tiszán átkelvén, sebesen nyomúlt előre, és szeptember 21-kén már Szendrőről hirdette a vármegyék s városoknak, hogy nemzetének szeretete, java eszközlésének kívánása őt a béke öléből újra a harczok vészteljes zajába hívja. Mert „szivének nagy fájdalmára, a békekötés czikkelyci meg nem tartattak, méltósága nyilván megsértetett. . . ö a császári felséget mind levelei, mind tisztességes követsége által sürgette légyen a kötmények végrehajtására. De midőn látná, hogy csak szavakkal tartatik, b mást a jövőre sem remélhet, czélszerűbb eszközökről kellett gondoskodnia'[1]. Jogainak védelmére fegyvert ragadt; s felszólítja őket, küldjenek hozzá haladék nélkül kebleikből követeket, kik által őt érzelmeikről, akaratukról értesítsék. Reméli, meg fognak felelni várakozásának; különben benne a hálátlanság büntetőjét várhatják magokra [2]).

Egy más iratában támadása okait bővebben fejtegetvén, a béke feltételéül eleve is azt tűzte ki, hogy a protestánsok jogai mind Magyarországon, mind a szövetséges tartományokban fentartassanak, a leigázott csehek jogai s javai visszaadassanak [3]). Hadai Kornis Zsigmond és Horváth

[1]) Eszterházy Miklós Élete II, 32. Jászay Okmánygyűjt. Dallos iratai. 94 kövv. Bethlen lev. Pázmányhoz Millernél: I, 48.

[2]) Ferdinánd levelének melléklete Hatvaninál: IV, 273.

[3]) Bel: Notitia Hung. Nov. I, 248.

István vezérlete alatt néhány nappal már előbb megindultak részben Fülek, részben Liptó felé [1]). Fülek s utánna a többi nógrádi várak hamar megadták magokat. Az értekezlet mind e mellett is folyt egy ideig a két fél biztosai között B szterczebányán. Bethlen biztosai mindenekelőtt azt kívánták, hogy Thurzó Szaniszló nádornak feje vétessék; Sándor János pedig, amannak a nikolsburgi alkudozásnál biztos társa, felakasztassék. Ferdinánd biztosai viszont, ezeket mellőzvén, a beiratos javakért kikötött 100 ezer forintot azonnal lefizettetni, s a béke többi czikkeit is végrehajtatni ígérték, ha Bethlen a maga seregeit visszavonja; de mivel a fejedelem ezekkel már meg nem elégedett, mind a mellett, hogy ennek követei az értekezletet időnyerés végett, még tovább is folytatni kívánták, Beszterczéről távozának. Útjokban őket Bethlen előhadának egy csapata menvéd-levelök daczára megtámadta, lovaikat elszedte, szolgáik közöl néhányat megsebesített [2]).

A fejedelem ez alatt Nagyszombat felé haladt seregeivel. A város ellentállás nélkül hódolt; Tieffenbach hadosztályának egy része azonban, mely a város segedelmére jött volt, Horváth István által szoríttatván, attól nem messze, <gy kőfallal kerített templomba vette magát; de midőn a fejedelem ágyúkat szegeztetett ellenük, ők is megadták magokat, s bár szabadon mehettek volna, nagy részben a fejedelem zsoldjába léptek, német gyalogságának, melyet ezóta tartani kezd vala, magkövét képezendők [3]). A fejedelem, még megindulta előtt abban egyezett meg Mansfelddel és Keresztély braunschweigi herczeggel, hogy Sziléziában velők egyesülve, közös erővel állítsák vissza a pfaltzi Fridinket a cseh királyságba. És bár Mansfeld aug. 6-kán Tilly

[1]) Bel: Notitia Hung. Nov. 1,275. Kemény János Önéletírása. Szalav L. kiadása. 51.

[2]) Jászay Okmánygyűjteményéből.

[3]) Kemény 4G.

által ismét megveretett a hadjárati terv mind a mellett is fentartatott [1]).

Bethlen ennél fogva hadainak egy részét Horváth István alatt a Fehérhegyen át Morvába küldé, hol Ferdinánd Caraffa Jeromos által nemcsak csehországi hadait összegytíjtetni, hanem néhány ezer kozákot is zsohljába fogadtatni rendelt. Caraffa azonban, ki Bethlen hadainak közeledtére, Gőding mellett megerősített táborba szállá, daczolt Horváth aránylag csekély erejével; miért a fejedelem derék hadát is a német tábor ellen vezette. Az ellenség fő ereje jobbára gyalogságból állván, sükeresen védheté magát jól megerősített táborában, mely egy részről a városra, másról a Morva folyamra támaszkodott. Bethlen tehát, ki csekély számú gyalogságát veszélyeztetni nem akarta, a törököket pedig a Morván átkelésre nem bírhatta, éhséggel szándékozott megadásra kényszeríteni az ellenséget; hadainak egy részét ez alatt Ausztria és Morva pusztítására bocsátván szét. Thurzó nádor, ki jószágai feldúlatásában különösen érezte a fejedelem haragját, pár hét múlva, nádori közbenjárását adván czíműl, követe által felszólítá Bethlent: szűnnék meg a hazát pusztítani, s háborgatni annak oly igen szükséges békéjét. A fejedelem erre azt követelte, hogy Thurzó és Eszterházy személyesen jőjenek hozzá, az ország rendei pedig hívassanak egybe; mire ezeknek természetesen semmi kedvük sem lehete. Az éhség azonban mind rémítőbben növekedék a német táborban, s Ferdinánd a megszállás második hónapjában, Thurzót és Eszterházyt oda utasítá, hogy megbízottaik által fegyvernyugvást eszközöljenek ki a fejedelemtől, mely alatt a béke is bővebben tárgyaltatnék [2]).

Bethlen nagy boszúságára, ékkoron már meggyőződött, hogy hadjáratával most sem érheti el inkább, mint annak előtte, a kitűzött czélt. A magyarok, kik e hadjáratában in-

[1]) Ferdinánd lev. Hatvaninál: IV, 277.
[2]) Jászay Okmánygyűjteményéből.

kább személyes nagyravágyást, mint közczélt láttak, jelenleg kevés rokonszent'et mutattak iránta; néhány urat kivévej nem álltak ugyan ellen, de nem is igen gyámolították őt. Továbbá, a Mansfelddel és Keresztéig herczeggel meghatározott hadi terv is mind kivihetetlenebbnek tűnt fel. Ezek az augusztus 6-kai vereségük után — melyről ha Bethlen idején értesül vala, tán nem is indult volna meg most Erdélyből, — némileg ugyan ismét összeszedték magokat Friesslandban; de annyi erőt koránt som gyűjthettek, hogy magokat Tilly és az anhalti gróf hadain, melyeket szükség esetében Németalföldről még spanyol hadak is segítendők valának *), keresztülvághassák.

Ezen okokhoz járult még, hogy élelemszerekben a fejedelem hadai is mindinkább hiányt kezdőnek érezni; s végre még az is, hogy a török-tatár hadak, mióta a hideg beálla, egyátaljában nem akartak tovább a táborban maradni: a szerdái·, Ibrahim basa sátorának kötelékeit elmetélvén, hazavezettetésöket mind türelmetlenebbül sürgették; példájokra pedig a fegyelmetlenség az erdélyiek s hajdúk közt is, kik dús martalékjokat mennél elébb biztosságba helyezni óhajtók, mindinkább mutatkozni kezdett. Zúgolódásukat, békétlenkedésöket hallván, bújában szidalmakra fakadt a fejedelem, mondván, „ha, isten jó véget enged dolgának, soha többé az ilyen-amolyan nemzetével nem kezd derék dologhoz“. Az Eszterházy és Thurzó által ajánlott fegyverszünetet elfogadta s még mielőtt az megköttetett, táborát Nagy-Szombatba vezette vissza. A törökök, tatárok azonban itt sem akarónak telelni, s midőn nagy rendetlenségben tértek vissza a végekbe, Eszterházy Miklós által, ki a győri s komáromi őrségeket az érsekújvárival idején egyesítette, egyes csapataik majdnem egészen levagdaltattak, zsákmányuktól s foglyaiktól megfosztattak [2]).

[1]) Ferdinánd említett lev. Hatvaninál: 277.

[2]) Kemény 56. kövv. Petliő 201. kövv. Pray: Prineip. Gabr. Bethlen: I, 306.

E hadjáratnak a személyes sérelmek megtorlásán kívül, mint mondók, azt tűzte volt ki Bethlen leginkább czéljául, hogy Mansfelddel és Keresztély herczeggel egyesülve, a, pfaltzi Fridrikét Csehország birtokában helyreállítsa. De miután néhány nappal megindulta előtt említett szövetségesei Tilly által megverettek, czélját a hadjárat többé el nem érhetvén, hiba volt azt csak meg is kezdeni. Azonban, ha tán — mi bizonytalan, — értesülve volt is már a fejedelem aug. 14-kén, midőn Kolozsvárról megindult, szövetségeseinek nyolcz nappal elébb szenvedett vereségéről, s ha tán ennél fogva örömest elhalasztani kívánta volna is hadjáratát, azt tennie, a török miatt, ki segélyhadait hozzá már felrendelte volt, többé nem lehetett a nélkül, hogy a Porta neheztelését magára ne vonja. De ha már folytatta is a hadjáratot, melynek ezélját tévesztve látá, azon mérséklet, mondhatnánk erélyhiány, melyet abban, szokása ellen kitüntetett, s melynél fogva csak egy, a magáénál jóval gyöngébb tábor körülfogására szorítkozott, azt mutatja, hogy eleitől fogva el vala határozva, a hadakozásnak mennél elébb véget vetni most, midőn Mansfeld seregének romjain kívül semmi más ellenség nem létezett Ferdinánd diadalmas hadai előtt a birodalomban.

Ez volt egyik fő oka, miérthogy oly készségesen elfogadta az ajánlott fegyverszünetet, s mihelyt Nagyszombatba visszatért, nov. 29-kén azt írta Pázmánynak, hogy bizony-bizony nem saját akaratából, annál kévésbbé kívánságából, hanem csak kénytelenségből nyúlt fegyverhez, min eleget búsult s kesergett magában. Bebizonyította ezt azzal, hogy mihelyt ő felsége szándékát a fegyvernyugvás iránt megértette, bár a következő hajnalra már el volt határozva a császári sereg ostroma, s ez kiéhezett állapotában alig fogott volna ellentállhatni: ő még is azonnal véget vetett az ellenségeskedésnek. Ő Kamuthy Farkast rövid napok múlva felküldi a császárhoz egy állandó béke alapjainak megvetésére; ő most nem csak békességet akar tartani, ha-

nem szinte szívvel kíván ő felségének szolgálni csak el ne utas tssék [1]).

A fegyverszünet megkötésére kívánta, hogy Thurzó nádor személyesen látogassa meg őt Nagyszombatban. A nádor, miután erre Bécsből engedélyt, a fejedelemtől pedig menevédet kapott, csakugyan át is ment hozzá, s úgylátszik egészen kibékült vele; sőt, bár arra a felhatalmazása még nem érkezett meg a királytól, Bethlen kívánsága szerint egészen a jövő évi tíz. Mihályig tartandó fegyvernyugvást kötött. Ezen hosszú határidőt azonban a király egyátaljában nem akarta elfogadni s csak február 1-ig, legföllebb annak végéig engedte kinyújtatni a fogy vernyugvést. Thurzót már gyanúsítani is kezdték Becsben, hogy Bethlen által megnyeretve, az ő érdekeit kezdi támogatni. A fejedelem eleinte nem akart elállni a már megállapított határidőtől; utóbb azonban elfogadta a május 1-jét. De Ferdinánd semmi módon sem akarta megengedni·, hogy február végén túl már eleve kiterjesztessék a fegyverszünet. Ha a fejedelem ezt elfogadja, küldje azonnal Bécsbe a maga biztosait, kik a béke megkötését tárgyalnák; s ha ez jó véget Ígér, és a szükség úgy kívánja, majd meglehetend azután is hosszabbítani a fegyvernyugvást [2]); miben végre Bethlen is megnyugodott.

Ezekhez járult még az is, hogy Húszain nagyvezér, mindjárt a hadjárat kezdetén megbukott; s utóda, Ali, a bárgyú Musztafa helyébe, a 11 éves Murádot, Ozmán öcscsét, emelte volt a szultánságra: az új kormány irányáról s maga iránti viszonyairól tehát még nem volt megnyugtatva a fejedelem.

A fejedelem, nyugtalankodó hadait, január elején Kassára visszavezetvén, hogy Ferdinándnak ha netalán a

[1]) Hazai Okmánytár II, 467.

[2]) Egykorú irat a magy. Kauezellária levéltárában, s e mellett Ferdinánd levelének másolata 1624-ki jan. 10-ről Thurzó nádorhoz.

háborút a fegyverszünet leteltével folytatni szándékoznék, a birodalomban elfoglaltatást szerezzen, követeket külde Hágába, hol a tartományától megfosztott pfaltzi Fridrik tartózkodók, s oly ajánlatot tétetett a németalföldi rendeknek, hogy ha ők szövetségeseikkel Ferdinánd hadait a birodalomban annyira foglalkodtatják, hogy azok Magyar- és Csehországra ne jöhessenek, ő a maga részéről kész Csehországba intézni hadjáratot Fridrik helyreállítása végett ').

De Bethlennek ebben csak az volt czélja, hogy Ferdinánd erejét Magyarországtól elfordítsa: ő most koránt sem a háború megújítását, hanem a béke mennél előbbi megkötését forgatta elméjében, kivált mióta konstantinápolyi követétől hírűi vette, hogy az új török kormány, Ázsiában is el lévén foglalva, Magyarországban békét kíván, mi iránt nem sokára magának a szultánnak is vette levelét [2]). Hogy Eszterházy Miklós, és más háború-pártiak hatását Ferdinándnál ellensulyoztassa, nemcsak Thurzó nádor hanem más urak által is sürgettette Bécsben a békekötést. Aligha nem tőle származott az is, hogy a franczia követ Schweickard János mainczi érsek s választó, fejedelemnél ama hírt terjeszté, hogy a török ez évben 50 ezernyi haddal szándékozik segíteni Bethlen Gábort: hatna tehát oda Ferdinándnál, hogy vele békét kössön [3]).

Annyi bizonyos, hogy a nádor és vele együtt számos magyar úr, kik február első hetében tanácskozás végett Bécsbe hívattak, a békét szorgalmazták; s ugyanazon idő tájban Bethlen maga is Kamuthy Farkas cancellárának vezetése alatt követséget küldött Bécsbe, mely aztán az alkut meg is indította Pázmány és Eszterházy, Bethlennek

[1]) Katona: XXXI, 46.

[2]) Cserényi és Toldalaghy mindjárt bővebben említendő követei utasítása.

[3]) Ferdinánd levelének melléklete Hatvaninál: IV, 280.

[4]) Lotiohius: 876. Katona: 46. kövv.

mind személyes, mind elvbeli ellensége, még azután is sürgette ugyan Ferdinándot a háború folytatására; s ez, miután magának is nagy kedve volt volna Bethlent megaláznia s benne a protestáns vallásnak Magyarországban legerősebb támaszát, az ellenreformatio legmakacsabb gátját megrontania, Caraffa Jeromos tábornok által már gyűjtetni is kezdé ellene szánt hadait, midőn hírül vette, hogy I. Jakab angol király 30 ezernyi hadsereget szavaztatott a parlament által vejének, a pfaltzi Fridriknek segedelmére. E tudósítás, egyszerre érkezvén annak hírével, hogy a török Bethlent ez évben 50 ezernyi haddal segítendi s Buda táján már is gyűlnek a török hadak, végre hajlandóvá tette Ferdinándot, hogy meghallgassa a nádor s több, Pázmánynyal és Eszterházyval c tárgyra nézve ellenkező magyar urak kérelmeit, kik az országot idegen hadaktól s újabb háborútól megkímélni könyörgének, Ígérvén egyszersmind, hogy ha Bethlen a méltányos feltételeket cl nem fogadná, akkor ők magok is készek lesznek ellene fegyvert ragadni.

A fegyverszünet ezután márczius 25-ig meghosszabbítatván, a két fél biztosai tüzetesen megkezdték a békealkut. De az egyességet ebben még nagyobb akadályok látszanak gátolni, mint elébb a fegyvernyugvást illető szerződésben. Bethlen a nikolsburgi kötmény óta bírt hét magyar megyéhez még négyet kívánt kapcsoltatni; ezenkívül a nemzeti és vallási szabadság újabb biztosítását, s az idegen hadaknak az országból kivezetését követelte. Ferdinánd ellenben, nem csak hogy több területet nem akart ellenének átengedni az országból, hanem a béke nagyobb biztosítása végett a jövőben eleinte mind a hét magyar megyének, utóbb pedig legalább a tiszáninneni megyéknek visszaeresztését kívánta. Mire viszont Bethlen biztosai kijelentették, hogy ők utasításuk szerint csak a nikolsburgi békekötés alapján folytathatják az alkudozást.

„Ámde a nikolsburgi békekötés — mondák febr. 25-én a kir. tanácsosok — már nem áll s nincs érvényben, miként

azt maga a fejedelem kijelentette volt, s tényleg bebizonyította, midőn az országot ellenségesen megtámadta, s midőn a királyi czímet leveleiben és pecsétjein használja“. És azt tanácsolták a királynak, hogy vegye számba erejét, és ha úgy látja, hogy nem 'kénytelen minden áron békét kötni a a fejedelemmel, maradjon meg tovább is legalább azon követelésénél, hogy Bethlen a tiszáninneni vármegyéket adja vissza. E nélkül a béke most sem fog nyerni nagyobb állandóságot, mint az elébbi szerződés következtében. De miután a nikolsburgi szerződvényt Bethlen betörése tényleg megsemmisítette, az új békekötés alapjául el sem fogadhatja azt ő felsége az ország megegyezése nélkül.

Valamennyi tanácsosé közt legerélyesebb volt Pázmány érseknek márczius 7-kén benyújtott véleménye. Miután a viszonyokat bőségesen kifejtette, azokból a következő véleményt vonja le: 1. Ha becsületes és biztos békét lehet megkötni Bethlennel, az köttessék meg. 2. Elég becsületes és biztos lesz pedig az, ha Bethlen visszaereszti a neki engedett vagy legalább a tiszáninneni megyéket; a határszéli várak pedig Morva és Silezia hozzájárultával megerősíttetnek. 3. Ha Bethlen a nikolsburgi szerződéstől elállani semmiben sem akar, ő, Pázmány, nem javasolhatja a békekötést; a nem biztos békénél a háború sem roszabb. Ha ő felsége arra határozza magát, hogy csak elvesztett vármegyéi visszaszerzésével köt békét: tanácsos lesz azonnal legalább tizenkét ezernyi sereget Fülek felé indítani, Eszterházyt. néhány biztossal felhatalmazni, hogy a táborban alkudozzék a békéről.

Hasonló volt Eszterházy véleménye: Szerinte is becsületes és biztos békét kötni csak úgy lehetne, ha Bethlen visszaereszti mind azt, mit a nikolsburgi béke által nyert. De ezt ő tenni nem csak nem akarja, hanem nem is meri, mert akkor az országban is, a töröknél is vége lenne tekintélyének. Más biztosítást pedig, ha akarna is, nem adhat. Jobb tehát a háborút, bár az nagy áldozatokba kerül, foly-

tatai most, midőn ő felsége hadai még együtt vannak, mint egy nem biztosított békekötés után meglepetni, midőn ő felsége készületion a háborúra. Ha mindazáltal ő felsége, ki a körülményeket, hadi erejének mennyiségét és a nyerhető segélyek reményeit legbölcsebben megítélheti, még is a békekötésre hajolna: ő azt csak azon feltétel alatt javasolhatja, hogy az ő felsége méltóságának megfelelőleg s elégséges biztosítások mellett köttessék meg.

A legnyomatékosabb szavú tanácsosok ilyetén véleményei után Ferdinánd biztosai márczius első napjaiban kijelenték Bethlen biztosainak, miként úgy látják, hogy az eddigi idővesztésnek oka abban fekszik, hogy a fejedelem biztosai nincsenek ellátva elégséges felhatalmazással; mert sem biztosítékot nem nyújtottak eddigelé a hozandó végzések megtartására, sem oly kívánatokat nem adtak elő, melyek ő felsége méltósága és biztossága tekintetéből elfogadhatók volnának.

Első kérdés — válaszolák erre az erdélyi biztosok márcz. 6-kán, vájjon ő felsége elfogadja-e a nikolsburgi szerződést az alku alapjául? Mihelyt az elfogadtatik: ők is előadják urok további feltételeit. De ezen alapon kívül, miként már kijelentették, tovább nem tárgyalhatnak.

Néhány napig ezután szünetelt az alkudozás, mert az udvarnál meg akarták várni a portától küldött hírnök megérkeztét. Ez, úgy látszik, kedvező tudósítást hozott magával, mert Bethlen biztosainak márcz. 15-kán tudtokra adatott, hogy ő felsége egyátaljában visszakövetteli a nikolsburgi szerződésben átengedett vármegyéket, Kamuthy és társai a nádor közbenjárását akarták még egyszer megkisérleni, s a márcz. 20-kán nála tartott értekezleten, hol a királypártiak közöl csak Czobor volt jelen, kijelentvén, hogy ha ő felsége egyátaljában nem akarja alapul elfogadni a nikolsburgi szerződést, ők kénytelenek lesznek hazamenni, kérik tehát a nádort vesse magát közbe ő felségénél. Kamuthy saját személyével is ajánlkozók kezeskedni, hogy a fejedelem most

őszintén meg akarja kötni az állandó békét, sőt szolgálni is kész leend ő felségének, miként ezt a nádor és Czobor úr magától a fejedelemtől is hallották. A nádor erre azt válaszolá, hogy ha Bethlen Oppelnt és Ratibort, Abaujt Kassával és Borsodot Szendrővel visszabocsátja, a nikolsburgi szerződés egyéb pontjainak fentartását talán ki lehetne eszközölni ő felségétől, mert ezt is csak a maga gondolatából mondja.

De az erdélyiek úgy vélekedének, hogy elég ha azon négy vármegyétől elállanak, melyeket követelniük utasításuk szerint kötelesek voltak; a nikolsburgi szerződés megújítását mindazáltal múlhatatlanul kívánják, különben hazamennek. Ez végszavok. S midőn a nádor újabban is tagadná a nikolsburgi kötmény elfogadhatását: Kamuthy úgy látszik türelmét vesztve kifakad: „én Pilátus ugyan nem vagyok, de a mit mondtam, megmondtam, s egyebet nem szólhatok. Bizonyára én hazug szót nem mondtam. Jól tudom, mi hírt hozott a török küldött; ám lássa ő felsége mit higyjen a törökök csalárd szavainak“. Kassai pedig Czoborhoz fordulva mondá: „Czobor uram, lelkem üdvességére mondom, egy vármegyét sem fogunk átengedni; Kassát csak ne is említsétek. Isten engem úgy segéljen, a fejedelem sem egy megyét sóm Kassát nem adja vissza“. Minthogy Kassai, midőn megesküdött, sem a sziléziai herczegségeket, sem Szendrőt nem említette: úgy vélekedtek a tanácsosok, hogy ezek még is visszavehetők lesznek az alkudozás további folyamában.

Bethlen biztosai márczius 22-kén valahára választ sürgettek a hó 13-kán általuk benyújtott iratra, melyben végfeltételül a nikolsburgi szerződvényt kívánták az alku alapjául elfogadtatni. „Már kilencz napja, mondák, hogy várakozunk a válaszra. Akarják-e tehát a királyi biztosok ezen alapot? Ha abban valamely mellékes nehézség van, ők nem idegenek a kiegyenlítéstől. Újra kérik, fogadtassák el ezen alap, melyet akkor maga az ország határozott, s melyért a fejedelem annyi visszonengedményeket tett. Ha az alap el lesz

fogadva, a béke biztosításait is könnyebben meg lehetend határozni; ezekről az alap megállapítása előtt beszélni sem lehet.

A királyi tanács e sürgetés következtében még az nap tanácskozást tartott az erdélyieknek adandó válasz iránt. Ferdinánd ezen értekezlet eredményeit meghallgatván, szintén azon napon a következőkben tudatta akaratát a maga biztosaival: Ő felsége állandó békét óhajt biztosítani e mostani alkudozás által. E végett a két terület határául a Tisza folyamot kívánja kitűzetni oly módon, hogy Szatmár várában is az ő hada őrködjék; mert csak úgy véli a békét kellőleg biztosíthatni. Ha erre nézve a fejedelem biztosai nem volnának felhatalmazva, ő felsége nem ellenzi, hogy írjanak arról uroknak, vagy küldjenek hozzá valakit magok közöl a fejedelem megegyeztének kieszközlésére. Ő felsége e feltétel alatt hajlandó arra is, hogy a fegyvernyugvás, melynek vége közel áll, alkalmas időre meghosszabbíttassék. Ha azonban Bethlen biztosai erre nem hajlanának s inkább távozni akarnának: biztassák őket azzal, hogy igyekezni fognak ő felségétől kieszközleni, hogy engedje meg nekik a némileg módosítandó nikolsburgi végzések felett folytatni az alkudozást. Erre mindazáltal csak úgy hajlandók, hogy Oppelnről, Ratiborról s az országon kívüli más birtokokról ezután szó se legyen s azon 50 ezer frtnyi évi segély is hagyassák el, mely a német birodalomtól járt volna a fejedelemnek; s ezentúl csak a nikolsburgi végzésekbe foglalt vármegyékről folyjon az alkudozás.

A király ezen akarata az erdélyi biztosoknak márczius 25-kén oly módon adatott tudtokra, hogy ő felsége atyai indulatából Magyarország iránt, nehogy ez a háború nyomorainak tovább is kitétessék, az alkudozás alapjául elfogadja ugyan a nikolsburgi szerződvényt, de csak azon pontjainak módosításával, melyek a jövőben viszályokra adhatnának okot. Ilyen az Oppelnről és Ratiborról szóló czikk, melyeket ő felsége akkor foglalt el s adott öcscsének, midőn

a fejedelemtől törökök s tatárok segélyével ok nélkül megtámadtatott, s többé vissza sem vehet testvérétől. Ilyen az 50 ezer frtnyi birodalmi segély. A hét vármegyét azonban az ország békéjének kedvéért hajlandó a fejedelem birtokában hagyni, remélvén, hogy a fejedelem ezentúl csekély okok miatt nem háborítja meg a békét, nemzete romlására. Mert ezt tévén nem menthetné ki magát azon vád alól, hogy csak saját hasznát keresi, s „ő felsége tekintélyét földhöz kívánja tapodni, melyet ő felsége mind e világ, mind Isten előtt tartozik oltalmazni*[1].

Ennyire közeledvén egymáshoz a felek, a fegyvernyugvás még az napon május elsejéig meghosszabbíttatott; s pár nap múlva aztán tüzetesen meg is kezdetett a nikolsburgi békeokmány pontjainak megvitatása. Bethlen biztosai a király fentebbi határozatát megértvén, a sziléziai herczegségek s a birodalmi segélyre vonatkozó pontokat egyelőre csak függőben kívánták hagy atni. De utóbb nem ellenezték ezeknek végképeni kihagyását. Egyebekre nézve ezentúl oly sikeres folyamot nyert az alkudozás, hogy azt már ápril első tizedében be lehetett fejezni. S Ferdinánd e hónap 12-kén ki is bocsátá kegyelemlevelét azon alattvalói részére, kik a lefolyt háborúban Bethlennel tartottak. Ápril 17-kén az erdélyi biztosok már visszatértek volt Kassára, s meghallgatásuk után Bethlen már 19-ről men védet kért a nádortól kanczellárja Kovasóczy számára, kit a béke Végleges megkötésére {'elküldeni akar a királyhoz.

A felvidéki rendek, kiket Bethlen a békealkunak és kir. kegyelemlevélnek velők közlése végett ápril 20-ra Kassára összegyűjtött, nagy örömmel fogadták a békekötést, s csak azt kívánták, hogy a kedélyek teljes megnyugtatása végett ő felsége külön okmányban Ígérje meg a német hadak kivezetését; a kegyelemlevelet pedig azon alakban állíttassa ki, mely a nikolsburgi békekötés alkalmával használtatott; Kovasóczy István kanczellár, Bornemisza János és Ketzer János a fejedelem és rendek által nyomban felküldettek

Bécsbe, kik aztán a még fenmaradt nehézségeket is kiegyenlit vén, a békét máj. 8-kán véglegesen megkötötték. E békeszerződés főbb pontjaira nézve alig különbözik egyébben a nikolsburgitól, mint hogy Oppeln és Ratibor, melyet Ferdinánd a háború folytában elfoglalván, a maga öcscsének adományozott, a fejedelemtől megtagadtatott, s helyette Ecsed vár s uradalom, Nagy- és Felsőbánya örök birtoka adatott neki kárpótlásul [1]).

Bethlen e békekötéssel teljesen meg volt elégedve; mert, miként mindjárt elmondok leszünk, most egészen új fordulatot vett politikája, s nem is mulasztá el megköszönni a király kegyességét. Annál elégedetlenebb volt az alku vég szakával Thurzó nádor, kinek hiúságát mód felett sérté az, hogy bár ő tartá magát a király részéről a fő biztosnak, a béke megköttetett a nélkül, hogy azon feltételek, melyeket Kovasóczy április végén magával hozott, vele közöltettek volna. Ő tehát junius 12-kén Czobor Imre urat a királyhoz küldvén, egy iratot adatott Vele által, melyben az okokat fejtegeté, melyeknél fogva óvást akarna tenni a békeszerződvény ellen. „Hogy miért nem közöltettek vele ezen az alku végén megkötött pontok — úgymond egyebek közt — azt ő felsége tudja. Mivel azonban kötelességének, melylyel ő felsége s a magyar korona iránt tartozik, megfelelni kíván, nem mulaszthatja el megtenni azok iránt észrevételeit, miket e szerződésben ő felsége törvényes utódaira s a koronára nézve ártalmasoknak vél. Ezen észrevételek két pontra vonatkoztak, melyek egyike az, hogy a 10-dik pont a jövendőbeli erdélyi fejedelmeket közvetve felhatalmazni látszik a királyi czím használatára, midőn azt Bethlennek megtiltja. Másika pedig az, hogy Nagy- és Felsőbányát örök jogon nem lehetett volna oda adományozni Bethlennek, mert törvényeink szerint a bányák a korona elidegeníthetlen birto-

[1]) A magy. Kanczellária okmányai nyomán, melyek Jászay Pál gyűjteményében *egy* egész nagy kötetre mennek.

kai. — Nem akarja azonban, úgymond iratának végén, felsége tudta nélkül megtenni az óvást; s még ha erre megegyezését adja is ő felsége, azt csak a legnagyobb titokban kellend tennie az országbíró előtt, nehogy Bethlennek tudtára essék [1]). Úgy látszik azonban, Ferdinánd nem helyeslé a dolgot, s hallgatással mellőzte azt; mert Thurzó még későbbi, aug. 24-kén írt levelében is panaszosan említi, hogy bár azon óvástétel nádori tisztében áll, az iránt még semmi választ nem vett a királytól; utóbb pedig végrehajtásának sehol sem találunk nyomára.

A szintoly nagyravágyó és nyugtalan, mint lánglelkű . feiedelem már 1623 tavasza óta egy úiabb tervvel foglalkodott, mely színleg homlok-egyenest ellenkezni látszok eddigi politikájával; pedig, miként a következmény tanúsító, csak az eszközt, az utat változtatá rég ápolt czéljai felé, csak kedvencz eszméje érdekében tett egy, az eddigiektől különböző lépést, mely egy új vonását tünteti elő nagyra törő, merész röptű lelke jellemének. Tekintvén ama szoros barátsági viszonyt, melyben ő ifjúsága óta állott a török irányában, olvasván azon számtalan körmönfont tanácsot, melyeket ő a töröknek részint levelei, részint követei által adott, a bécsi kormány hatalmának, érdekeinek rövidítésére: könynyen kísérteibe jöhet az olvasó azt hinnie, hogy ő a töröknek őszinte, testi lelki barátja. Pedig mióta ő, sűrű összeköttetéseiben a Portával, az ott hatalomra jutott férfiak telhetetlen kapzsiságát, buta kevélységét, ki állhatatlan gőgjét, semmi méltányosságot nem ismerő önkényét s önzését ismerni tanúlta, alig gyűlölte valaki inkább mint ő, a törököt.

És midőn meggondolta, mi sorsra jutott ezek nyers anyagi hatalma alatt az egy század előtt még ép, még virágzó haza: lehetetlen, — mert különben nem volt volna magyar, — hogy hazafias érzelmű, s férfias büszkeségit lelke

[1]) Jászay Okmánygyűjteménye.

fel nem jajdult fájdalmában, vágy nem támadt volna benne, magát s hazáját e barbár hatalom alól felszabadítani. De erre mind eddig nem mutatkozott lehetőség. A török 1. Szulejmán óta legnagyobb hatalomnak tartatott Európában, melylyel a megfogyott, meggyöngült, megszakadozott magyar nemzetnek függetlenségi harczra szállni, dőreség lett volna.

Tűrni kénytelen tehát a barbár igát, mint egykoron Utyeszenics Erater György, János király minisztere s fiának gyámja és örökségének kormányzója, és mint legújabban Bocskay István, ő is oda törekedett, hogy ellenségből barátot, pártfogót, szövetségest nyerjen a hazának, nemzetnek. Különben is jól látta, hogy mióta a török belső bonyodalmai következtében gyöngülésnek indulva, az országban megszűnt hóditólag működni, nem a török részéről emelkedik a legnagyobb veszély, mely a nemzetet léteiében, ősi intézményeiben, polgári s vallási szabadságában fenyegeti: inkább féltette ő most e kincseket a császári háztól, mióta látta, hogy annak élén egy vas akaratú, egy eszméért lelkesedni tudó s annak létesítésében megtörhetlen kitartású férfiú lobogtatja az ellenreformatio s a kényhatalom zászlaját.

És mióta magát Bethlen elég szilárdan érzé ülni a forradalom által elfoglalt fejedelmi széken, úgy látszik, csak is az lebegett fő czélul lelke előtt, hogy a császári ház e kettős irányit törekvésének gátot vetve, nemzete polgári s vallási szabadságát megmentse. Nincs okunk kételkedni, hogy ezen ellenzéki törekvéseiben a buzgó protestáns vallási érzelmeinek is meg volt a maga része; de úgy látjuk, a hazafiság, a szabadság szeretető, a hírnév s dicsőség ösztöne, a nagyravágyás is egyaránt élénk, munkás volt lelkében. E rugonyok által cselekvésre ösztönöztetve, a lángelméjű férfiú a török viszonyoknak s kitünőbb egyéniségeknek száműzöttsége alatt szerzett ismeretét eszélylyel, ügyességgel használta fel, hogy nemzetének a törökben ellenségből állandó barátot, pártfogót, szövetségest szerezzen, kinek segedelmével az ausztriai háztól Magyarországot végkép elszakaszsza, s török

felsőség alatt Erdélyijei egyesítve, saját nemzeties szellemű kormánya alá helyezze.

E czél volt eddigelé az ő szemei előtt valamennyi hadjáratában, valamennyi békekötésében. Eleitől fogva a protestáns vallási szabadság előharczosának szerepét vévén fel, az ország protestáns rendéiben e czélra buzgó párthíveket talált. De ő czéljának valósíthatása végett egyaránt bírni kívánta a kathol. vallásúak bizodalmát is. Es ez volt oka, hogy az eszélyes férfiú eleitől fogva óvakodott megsérteni ezeknek vallásos érzelmeit. A jezsuitákat ő mindjárt fejedelemségre jutásakor le akarta kötelezni maga iránt: bár Erdélyből több rendű törvény kitiltotta őket, első kormányintézkedései közé tartozott, őket gyulafehérvári s monostori lakjaikba visszafogadni. Szinai Istvánt ő maga hívta meg Gyulafehérvárra s látta el élelmi szükségleteivel. Mind a két helyen gyámolította iskoláikat; teljes szabadságot engedett nekik mind helyben, mind egyébütt a tartományban prédikálni. Ha néha megvonta is tőlök élelmi segélyezését, azt csak azért tette, hogy a tulbuzgalmú téritőket mérsékletre intse. Káldy Györgyöt, a biblia magyar fordítóját, különösen kegyelte, s kérelmére, felhatalmazta őt, hogyKaransebesen is házat állítson szerzetének. Hasonlókép Nagyszombatban sem háborgató őket, midőn azt lfi22-ben másod Ízben elfoglalta. Péchy Simonnak, a szombatos hitfelekezetű can-. Cellának, bebörtönöztetése után, új cancellárát is a katholikusok közöl választó Kamuthy Farkasban. E kímélete által a másként hívők lelkiösmeretének valóban oda is vitte az ügyet, hogy a beszterczei gyűlés vegyes vallású rendei őt királynak választották; Dóczy Istvánt és Rimay Jánost pedig oly utasítással küldék a Portára, hogy ott kieszközöljék: venné az új királyt s vele együtt egész Magyarországot felsőségi pártfogása alá, és segítené őket az osztrák háztóli függetlenségük kivívásában.

Méltán azt lehet vala várni, hogy, miután az ország a koronával együtt Bethlen hatalmában létezett, ő maga ki-

rálylyá választatott, a Porta is, mely az ausztriától elszakadásra önmaga biztatta volt Bethlent s a nemzetet, ezt kötvén ki segélye feltételéül is, sietni fog a szükséges segedelem megadásával. Míg ezt remélni lehetett, a nemzet, kevesek kivételével, szorosan együtt tartott Bethlennel. De miután a török segély, minden sürgetések daczára is késett; a nemzet, nehogy m:igára hagyatva, végre is a csehek sorsára jusson, mindinkább elvált Bethlentől s békélni kívánt Ferdinánddal'). A török e bárgyusága Bethlenben is mindinkább elfojtá a bizodalmát irányában, hogy általa valaha czélját érhesse. És lia azon szószegés után, melyet a török Vácz elfoglalása által rajta elkövetett, a birodalmi protestánsok és az udvaránál lévő cseh urak által ösztönöztetve, 1623-ban ez iránt még egy kísérletre határozta is el magát: hadjáratának eredménytelensége, melyet kivált a nyert török segélyhadak csekélysége, engedetlensége, szóval a töröknek ezen, előtte oly fontos ügyben, tanúsított erélytelensége s bárgyusága okozott, őt végkép kiábrándította. Bethlen lemondott tervéről, hogy török segély által egész Magyarországot egyesítse maga alatt. '

De a tevékeny, nagyravágyó, hazafias érzelmű fejedelem e lemondása után sem kívánta tétlenül tölteni életét, s nyomban más tervvel kezde foglalkodni. Azon húsz év alatt, mióta ő számüzöttségében a török hatalommal ismerkedni kezdett, ez felette sokat vesztett erejéből. A birodalom institutioinak, kivált a janicsárság és szipahiság intézményeinek hanyatlása, az egyre szaporodó belzavarok, s kivált a meghasonlás, mely 1622-ben, az épen általa felszított lengyel háború alkalmával a kormány és a katonaság között támadt, s melynek következtében a nagyvezérek s más főhivatalnokok minduntalan változtak, Ozmán szultán megöletett, utóda,

[1]) Maga Bethlen is csak ennek tulajdonítja a nemzet elkedvetlenedését. Ld. levelét Rimay Jánoshoz 1621. apr. 19-ről gr. Mikónál II, 395.

a börtönből trónra emelt, hígeszű Musztafa, hét holnap múlva ismét börtönébe záratott és a 11 éves IV. Murad lett szultánná, kinek kiskorúsága alatt gyönge nőkezekbe jutott a kormány rudja: — mind ez oly hanyatlásban, sülyedésben tűntette fel az éles eszű, a török állapotokat igen jól ismerő Bethlen előtt a török birodalmat, hogy nem láthatá többé tanácsosnak, ahhoz kötni a maga uralmának és nagy terveinek sorsát. A török kormány értelmetlensége és bárgyusága pedig, melynél fogva az a maga érdekeit belátni képtelen, őt nagyratörő tervénél cserben hagyta, annyi szolgálatait nem méltányolva, még most is Erdély adójának megfizetése miatt zaklatta, oly boszúságra ingerlék a fejedelmet, hogy végre azon kérdés is villant meg agyában; nem volna-e jobb, a töröktől végkép elhajolnia s Ferdinándhoz csatlakoznia, — természetesen feltéve, hogy ez mondjon le ellenreformatioi törekvéseiről, s kitartó lelkének, erős akaratának hatását a protestánsokról a török ellen fordítsa?

Ily szövetség Ferdinánddal, ha létre jöhetne, a felett hogy eddig ápolt főczéljába teljesen beillenék: a protestáns vallás veszélyeit megszüntetné, szabadságát megszilárdítaná; még egyaránt kielégítheté hazafiúi érzelmeit s nagyravágyását is; mert a török ellen intézendő hadjáratnak ő lenne egyik fővezérévé, s a visszafoglalandó országból egy rész kétségkívül neki jutna; hírnevét, dicsőségét a megboszúlt kereszténység, a békét nyert Európa, a. megmentett, protestantismus egyaránt hirdetné!

A háború sükerén, ha Ferdinándot a szép tervnek megnyerhetné, egy perczig sem kételkedett a török ezen zavarteljes, sülyedésnek indult állapotában: s őt annak megnyerni, úgylátszik, még inkább szivén feküdt, mint bármely előnyös s békeföltételek kialkuvása. Kamuthy Farkas, a kath. vallású midőn 1623-ki februárban a béke tárgyalása vé-
'lta' gett Bécsbe ment, határozott utasítást vitt magával e tervre nézve is. Lépne vele Ferdinánd szorosabb szövetségbe; hagyna fel háborújával a protestantismus ellen Cseh- és Né-

metországban; egyesítené a maga erejével a birodalom, Spanyol- és Lengyelország erejét a török ellen. A vezérséget, legalább egy oldalról, ő, Bethlen, maga fogná elvállalni, s erősen hiszi, hogy ha három dologról: pénzről, hadállításról s élelmezésről eléggé lesz gondoskodva, a mind nagyobb zavarokba merülő, s jelenleg Ázsiában is elfoglalt, meggyöngült törököt nemcsak Magyarországból, hanem az aldunai tartományokból is kevés idő alatt sikerűlend kiűznie.

E terv elfogadtatásának reményében, s hogy a császárt szándokai őszinteségéről meggyőzze, a nyilvános béke mellett kész lőn egy titkosabb szerződés megkötésére is, mely szerint, kötelezé magát, hogy az osztrák ház s annak alattvalói ellen soha többé nem fog fegyvert; ellenségeit semmi módon nem segítiξ). Ha a török e szerződésről idő előtt értesülne, az ő vagy Ferdinánd birtokait megtámadná, valamint ő Ferdinándnak egész erejéből segedelmet nyujtand, *úgy* Ferdinánd is mind a maga, mind szövetségesei erejével segítse őt a török ellen. S végre, mivel a tervezett szövetség őszinteségéről mind önmagát, mind a bécsi udvart csak házasság által biztosítható, meghagyta a követnek: tegyen kérdést Ferdinándnál, nem volna-e hajlandó leányai egyikét neki nőül adni, s őt ezen esetben királyi czímmel felruházni?

E házasság nem most került először szőnyegre. Megbíztából, sógora, Károlyi Mihály már utolsó támadása előtt, 1623 tavaszán, levélben, utóbb júliusban pedig szóval is, tudakozódott ilyféle házasság lehetőségéről Eszterházy Miklós országbírónál, a fejedelem részéről eleve is a következő feltételekről biztosítván őt:

„1. A vallás ügyében mindent a főherczegnő akaratára bíz; a katholikusok iránt teljes jó akaratát ígéri; collegiumokat fog nekik engedni, templomokat építeni s kijavítani, és ha Isten ő Felségének úgy fog tetszeni, a kath. vallás igaz-

[1]) V. ö. Já-zay értekezését a gyarmati békekötésről. Tudománytár 1837. II, 49. kövv. Pray Princip Gabr. Bethlen II, 3.

ságáról meggyőzettetvén, azt maga is elfogadandja, állítván, hogy benne már is sok tetszik neki, s attól egyátaljában nem idegen.

2. Hűségének biztosítására német őrséget kész befogadni Tokajba, Szatmárba és Váradba, bennök hagyván mindazáltal a magyar őrséget is, hogy a német ellen kifogás ne legyen.

3. A török ügyeket legjobban ismervén, midőn ő Felsége alkalmasnak látandja s az ő akarata szerint kész leend felkelni a török ellen s a kereszténységért élni s halni; ha pedig ő Felsége addig is állandó békét kíván velők kötni, azt is kieszközlendi.

4. Hogy a gyanúnak semmi helye ne legyen, mintha ő e lépést a királyság elnyeréséért tenné, a maga vármegyéiben végrehajtandja, a többiekben pedig ügyekezni fog, hogy ő Felségének idősebb fia ő fensége királylyá választassák s meg is koronáztassák. .

5. A főherczegné (Inclita) akármilyen és bármely számú eselédséget tarthat méltóságának igényei szerint, ha bár valamennyien németek lesznek is.

6. Kieszközlendi, hogy halála után Erdély a koronára visszaszálljon s elégséges biztosítást nyujtand, hogy a neki átengedett megyék minden nehézség nélkül visszakapcsoltassanak.

7. Jegyajándokúl azonnal leköti Tokaj, Ecsed, Szatmái Munkács várait, s ezeken felül 30,000 talléron vásárlandó minden ingóságait a főherczegnének adandja. Erdélyben pedig Fogarast és Dévát tűzi ki azon 40,000 tton felül, melyet az erdélyiek kötelesek neki adni.

8. Felajánlja magát minden szolgálatokra bármely ellenség ellen, s ha ő felsége úgy akarja, személyesen is fölkel a császári lázadók ellen s ő felsége minden parancsát engedelmesen teljesítendi.

9. Tehetségében áll ő felsége tekintélyének mindenben eleget tenni, s napról napra inkább megtérve, életét s erköl-

cseit úgy intézendi (in dies resipiscens, sic vitám ét mores suos instituerit), hogy mind ö felsége, mind a fenséges nő meg fog vele elégedhetni.

10. ígéri, hogy a földig fogja magát megalázni, mint ő felsége legkisebb szolgája s minden vagyonát és életét is kész érette feláldozni.

11. Alázattal kéri ő felségét, ne kicsinyelje személye állapotát. Mert bár tudja hogy nem csekély a különbség a maga és ő felsége személye közt; de ismervén Ő felsége kegyelmességét, melynél fogva a legnagyobb nehézségeket is le tudja győzni a közjó és vallás előmozdításáért, itt is ezt tekintve, jie vonja meg jótéteményét legbuzgóbb szolgájától, ha nem is az ő, legalább a közjó kedvéért, kegyelmesen tekintve az innen eredhető előnyöket.

12. Unokaöcscsét ő felsége udvarába küldendi, ez által még inkább le akarván magát kötelezni. És ha még inás biztosításokat kívánna ő felsége, melyeket becsülete nagyobb csorbítása nélkül megadhat, azokat is teljes készséggel megadandja. Látván pedig e dolog sikerültét, a legünnepélyesebb követséget küldendi fel ő felsége megelégedésére.

Őfenségén kívül senkivel sem szándékozik egybekelni s ő fensége személyével meg lesz elégedve; arczképét most is magánál tartja s érette mindent kész megkisérleni.“

Ezeken kívül előadá a követ, miképen a fejedelem kívánná, hogy ő felsége vele, Károlyival tudassa, vájjon nem lesz-e megsértve e követség által. Monda továbbá miképen tudatik, hogy nincs körülmetél ve, s erkölcseit is jobbra változtatta, az asszonyoktól tartóztatja magát. Biztosítá őt, miképen nem lehet kételkedni, hogy neje iránt a legtürelmesebb leend, miután az elhunyt nagy házsártossága mellett is a legtisztességesebb bánásmódot tapasztalta; sőt ő fensége őt minden szolgálatokra reábírhatná. Vágya teljesedésének reményében is többféle intézkedéseket határozott cl magában, hogy miként kedveskedjék, minemű szolgálatokat tegyen, ha a dolog sikerül. Ha majd ünnepélyes kö-

vetség lenne küldendő, 100 lovast és 100 gyalogot fogna küldeni, a lovasokat selyembe öltözködve, drága lószerszámokkal felékítve, a gyalogokat pedig skarlátba öltözködve. Biztosítá őt végre, bogy bár több herczegnök ajánltattak neki, egyik iránt sincs hajlama.

Midőn végre Esztcrházy az iránt kérdezé őt, hogy miért határoztam agát erre a fejedelem? azt válaszoló: 1-ször hogy ő felsége bizodalmát megnyerhesse; 2-szor hogy annál buzgóbban szolgálhasson ő felségének mind a török, mind más ellenségek ellen; 3-szor hogy a felőle táplált rósz vélemény valahára kiirtassék; 4-szer hogy a németek és magyarok közt egymás iránt elterjedt rósz indulat jobbra változzék s barátságos egyetértés támadjon

Eszterházy nem késett az udvart ezen ügyről értesíteni, hol az nem csekély meglepetést okozott. De az udvari körökben sokkal nagyobb volt a bizodalmatlanság a fejedelem iránt, Ígéreteinek s több ízben megszegett szavának sokkal kevesebb hitelt adtak, mintsem hogy kedvezőleg fogadhatták volna a különben nagy előnyöket ígérő, s mind az udvarnak, mind a kathol. vallásnak, mind az országnak nagy hasznára válható ajánlatokat. Kételkedtek azok őszinteségében is, és újabb cselfogást gyanítottak alattok rejleni. Ferdinánd tehát, ki egyenes elutasítással óvakodott ingerelni a becsülete iránt oly érzékeny fejedelmet, azt hitte, hogy ez illedelmes elutasításnak veendi, ha azt tudatja Eszterházy által Károlyival, hogy ilyfélc családi ügyben csak a rokon spanyol udvar megegyezi évcl határozhat [2]).

Ferdinánd azonban, bár ellenszenvvel viseltetett is a tetteiben, magatartásában oly változékony fejedelem iránt, még sem mulasztó el közölni IV. Fülöp spanyol királylyal e házassági ajánlatot. Fülöp, ki Bethlen egyéniségének fontosságát már elébb is sokkal helyesebben méltányló, mint a

[1]) A magy. Kanczellária levéltárából.
[2]) Szalay: Eszterházy Miklós élete II, 38.

magyar és osztrák államférfiak, s e szerint mindig azt tanácsolta volt, hogy a bécsi udvar sem a maga sem a kath. vallás érdekében semmi hasznosabbat nem tehet, mint ha Bethlent a protestánsok szövetségétől elvonván, a maga részére megnyerheti, nagy örömmel fogadta Bethlen házassági ajánlatát. Olivarez minisztere által azt tanácslá Ferdinándnak fogadja el azt, ha különben elégséges biztosítást nyújt a fejedelem, különösen, ha a kathol. vallásra lép, vagy legalább e vallás teljes szabadságát helyreállítja s kieszközli, hogy halála után, ha fiú örököse nem maradna, Erdély az özvegyre szálland [1]).

De ha annyi reményt kapcsoltak volna is e házassághoz Becsben, mint a mennyit a spanyol udvar: midőn e tanács Ferdinándhoz jutott, szó sem lehetett többé a házasságról, mert Bethlen már ismét háborút viselt Ferdinánd ellen. A fejedelem azonban ezen újabb támadása daczára sem ejtette el végkép az 1623-ban Kamuthy Farkas által előadott szövetségi s házassági tervet; sőt Kovasóczy István kanczellár által, midőn ezt a bécsi békealku befejezésére 1624-ki áprilben Bécsbe küldötte, újabban is szőnyegre hozatta azt. Most azonban, miként a bécsi békekötés alkudozásainak elbeszélésében láttuk, még nagyobb volt, mint bármikor is az előtt, a bizalmatlanság s ellenszenv a fejedelem iránt. Ezen ellenszenvben osztozott maga Caecilia Renata főherczeg hölgy is, kinek kezére vágyódott a fejedelem. Midőn atyja egy alkalommal a családi körben őt tréfásan erdélyi fejedelemnőnek czímezé, a leány haragra gyúlva, e szavakra fakadt: „vigye el öt az ördög“ [2]).

Ezeknél fogva Ferdinánd válasza Kovasóczyhoz mind a szorosabb szövetséget mind a házasságot illetőleg ismét

[1]) Khevenhüller: Annál. Ferdin. X, 167. Hormayer: Anemonen I, 114.

[2]) A velenczei követ tudósítása május 25-ről. Frankinál: Pázmány Élete II, 107.

hideg és kitérő volt. Ő ilyféle szövetség helyett a török ellen most inkább azon volt, hogy a békét oly módon újíttassa meg a törökkel, hogy Bethlen abból kizárassék. így, gondolá, segélyre a török részéről nem számíthatván, nyugtalankodni sem merészlend többé; s ha még is cselekedne, őt magára hagyatva könnyen megalázhatja. Ezt tanácslá most a spanyol követ is, nem kételkedvén, hogy ha a törököt Bethlen pártolásától elvonni sikerűlend, mind ezt mind Magyarországot fegyverhatalommal is könnyű leend békére, nyugalomra kényszeríteni; mi végre tetemes segélyt is ígért udvara nevében [1]). Ferdinánd téhát Kurcz Jakabot nem sokára IV. Murad trónra lépte után a békekötés kieszközlése végett Konstantinápolyba küldé [2]).

Azonban az eszélyes Bethlen is gondoskodott arról, hogy a török részéről fedve legyen, míg ügyeit Ferdinánddal tisztába hozza; sőt még arról is, hogy a török béke megújítása tőle függjön, az alkudozásoknak ő adhasson irányt. E tekintetben jó víz volt malmára, hogy a szultántól az elmúlt februárban levele érkezett, melyben felszólíttaték, hogy „a budai vezérrel egyetértve, keresse fel módjait a némettel való békességnek“. Tervébe illett még az is, hogy a török az évi adó megküldését is sürgette. Márczius 4-kén tehát, midőn még javában folyt Bécsben az alkudozás, (.'serényi Farkast és Toldalaghy Mihályt követekül küldé Konstantinápolyba.

Az utasítás nagy világot vet a fejedelem körmönfont politikájára s mostani tervére. Szemrehányásokat tétet a fényes kapunak, hogy míg előbb oly engedékeny volt Erdély iránt, s Báthory Zsigmondot és Bocskayt nemcsak nem zaklatta az adó miatt, hanem sok ezer aranynyal segítette is a maga tárházából, bál· hozzá képest ezred résznyi hasznot sem tettek a Portának, őt most az adó megküldésére mind-

[1]) Ld. e tanácsot bővebben Hormayrnál: Anemonen I, 116.
[2]) Rammer: Gesch. des Osmanisch. Keichs III, 29.

untalan sürgeti, bár olyan híven s annyi haszonnal még egy erdélyi fejedelem sem szolgált néki; ő ezért inkább jutalmat, nem zaklatást várt volna a Portától. Fölöttébb azonban ne sürgessék a követek az adó elengedését; hanem ha az egyszerű kérésökre el nem engedtetik, jelentsék ki: hogy ennek utána bármi parancs küldetnék is hozzá, ő a Portának semminemű szükségében nem fog felülni, miként felült volt „a szultán kívánságára Moldvába menendő, a lengyellel való megbéköltetésért“, és miként felkelt volt a római császár ellen, egyszer: „mivel Lippa megadásában akadályt tett“; másszor, mivel „Sorbánt Havasalföldbe s Moldvába akarta beültetni, hogy a szultán birodalmát derekasan megkezdje'[1]; harmadszor, „mert azon 35 ezer ember, melynek ő ellénállott, különben a szultán birodalma ellen vala menendő“. Miután a Porta, ily méltánytalan iránta, jó, ő megfizeti adóját; de ezután veszteg marad, országának régi szabadsága és frigye szerint; tudja pedig, hogy lesz még a Portának szüksége az ő szolgálatára, a mikoron ő majd csak távolról lógja nézni a dolgokat. A békére nézve javasolja, hogy „ne csak az elébbeni frigyet hagyja helyben, mint a német kívánja“, hanem új s örökös békét kössön; „különben a német őket megtréfálja“. A budai vezérnek hagyassák meg, hogy az ő, Bethlen tanácsa nélkül semmit se végezzen, ha nem akar rászedetni; „mert a mostani vezérek nem eléggé forgottak az itt kün való állapotokban“. A basa tehát a maga fejétől meg ne kösse a békét; hanem tőle, Bethlentől, kérjen tanácsot. Ha kívántatnék, ő maga is kész volna a budai vezér mellé menni Váczra, vagy más alkalmas helyre. így, jót áll, a német nem szedi rá a Portát. Ha nála nélkül kötik meg azt, annak kevés lesz a haszna. Végre, hogy kedvező feltételeket lehessen kialkudni, szükség a rumeliai hadat a bosnyai és végekbeli hadakkal együtt a budai vezér mellé rendelni; „mert valaki békességet akar. . . kivált a némettel szerezni, szintén úgy kívántatik a békesség-csináláshoz a had, valamint a hadakozáshoz“. Az angol, franczia és hol-

landi követekkel, kivált az utolsóval jó egyetértésben legyenek a követek [1]).

Ugyanazon időben hasonlót javaslóit a ravasz politikájú fejedelem Ferdinándnak is egy levélben, melyet új kanczellára, Kovasóczy István, által íratott Sennyei István magyar királyi kanczellárnak, szükségesnek mondván a béke kívánt megkötésére, hogy a török előtt némi hadi készületeket villantson meg. Javasolták ezt egyébiránt a magyar tanácsosok közöl is némelyek.

De volt ezek közt egy, ki átlátta Bethlen terveinek szövedékét: a közdolgokban nagy jártasságú országbíró, Bethlennek éles eszére nézve méltó versenytársa s ellensége, Eszterházy Miklós. Ő, valamint maga semmi bizodalommal sem viseltetett iránta, kit gyűlölt: úgy Ferdinándot sem szűnt meg inteni, ne hinne a csak önhasznát czélzó fejedelemnek Ő ezt egy, jul. elején kelt levelében maga sem rejté el a fejedelem előtt, a királyhoz való hűségével s kötelességével, s nemzete, hazája iránti szeretetével mentvén magát. „Ezért mi nem kárhoztatjuk kegyelmedet, — válaszolá neki Bethlen, — mert azt igyekezte cselekedni, a mivel tartozott; hanem a mivel minket sértegetni Kegyelmednek nem illett volna, (mert azt, elhittük, ő felsége sem parancsolja s annál inkább nem kívánja) azt nem dicsérhettük; igazat Írunk, szivünk fájdalmával szenvedtük; mert ez napig sem ő felsége igen szép ármádájában lévő sok méltóságos, nagy renden való vitézek közül, sem semmi ellenségünk minket nyelvvel úgy nem tractalt, mint Kegyelmed . . . De a közönséges jóra nézve . . . elfeledkezni akarunk azokról. . .

[1]) Instructio pro Generosis Wolfgango Chiereni de Alsó Balásfalva Consil. nostro ac Comiti Cottus Szolnok Inter, ac Michaele Toldalaghy de Erczie Jud. Reg. Sedis Sicul. Marus ac ad fulgidam potentiss. Imperat. Turcar. portem expeditis legatis nostris. Datum Cassoviae 4-a Mártii 1624. Eredetiről. V. ö. Toldalaghy emlékiratát e. h. 237.

[2]) Jászay: Gyarmati béke e. 11,

Mi több s nagyobb sinceritást magunkhoz Kegyelmetekben, ő felsége tisztviselőiben, nem kívánunk a szent békességnek megtartása felől; hanem csak annyit és azt, a mely sinceritással mi ő felségéhez és a szent békesség megtartásához viseltetünk. Készek leszünk ő felségének és nemzetünknek ebben az elkezdendő tractában szolgálni, és reméljük, hogy nem is hasztalan fogunk fáradni, csak értsük tovább az ő felsége parancsolatját; mert fog módunk abban lenni *)«%

Ezt teljes valósággal állíthatá a fejedelem; mert czélját a Portánál tökéletesen elérte. Ez ugyanis Ferdinánd követét huzamosan letartóztatta, mindenfelé nagy hadi készületeket tétetett; sőt a végekben egyes csapatok által betöréseket is intéztetett vagy legalább tűrt a király birtokaira; a béke kialkuvását s megkötésének módját pedig egészen Bethlen tanácsa szerint kívánta intéztetni. Ezt a fejedelem nem is késett tudtára adni Ferdinándnak, újabban legjobb szolgálatait ajánlván, legszivesb ígéreteket tévén neki[2]), Mind ezekkel csak oda czélozott Bethlen, hogy Ferdinándot a tervezett szövetségre s házasságra hajlandóvá tegye.

Ferdinánd, Eszterházytól izgattatván, nem hitt ugyan a fejedelemnek, kivált miután értesűle, hogy kül ellenségei Bethlent szünetlenül ösztönzik egy újabb felkelésre [3]); ennek egy Bécsben járt hírnöke, Tatay György által mind a mellett is azt izente neki, hogy a megnyílandó béke-alkunál hasznos szolgálatokat vár tőle [4]). Ferdinánd a békealkura Althan Adolfot, Eszterházy Miklóst, Frangepán Miklóst, Cziráky Mózest, még két más német úrral nevezte ki biztosokul. Bethlen részéről Kamuthy Farkas, Toldalaghy Mihály és Borsos Tamás küldetett Budára. De alig értesültek

[1]) Datum Albae Juliae die 23-a julii 1624. A kismartoni levéltárb. lévő eredetiről.

[2]) Jászay: Gyarmati béke e. h.

[3]) Ferdinánd levele Hatvaninál: IV, 281.

[4]) Bethlennek mindjárt említendő levele Eszterházyhoz.

erről Ferdinánd biztosai, azonnal tudósíták a budai basát, hogy nekik Bethlennel semmi közük, saz ő követeinek jelenlétében nem is fogják megkezdeni az alkudozást. A levél mását a basa nem késett megküldeni Bethlennek, kívánván, hogy miután neki világosan meg van hagyva, a fejedelem híre s tanácsa nélkül semmit sem végeznie, bármit mondjanak is Fordinánd biztosai, ő a maga követeit ne hívja vissza.

Eszterházy Miklós decemb. 16-kán maga is i^t a fejedelemnek, kijelentvén neki, hogy ő felsége Fordinánd a fejedelemnek, kivel már úgy is meg van kötve a béke, egyátaljában nem kívánja részvételét a béke feletti értekezletekben: ez rövidségére szolgálna ő felsége méltóságának, veszedelmére Magyarországnak. Kéri tehát őt, hívja vissza Budár. 1 a maga követeit. „Kegyelmed levelét — válaszold erre Bethlen 1625, január 13-kán, — . . . 11-a praesentis hozá meg Károlyi (Mihály) uram szolgája: kit megolvasván, megvalljuk, hogy sokat csodálkozunk rajta, abból nyilván látván császár ő felsége mi felőlünk való hihctlenségét (úgy mondjuk mindazáltal ezt, hogy ha ő felsége is egyenlő értelemben van Kegyelmeddel). Noha bizonyságunk az Isten, hogy ő felségéhez szivünknek igaz tökéletességét oly sinceritással declaraltuk vala, kinél mi többet gondolni nem tudunk: de ha a confidentia nem lehet, arról mi nem tehetünk ... Kegyelmeddel disputálni semmit nem akarunk, noha ... meg is mutathatnánk, hogy más értelemben kellene jam tandem Kegyelmednek mi felőlünk lenni... Mit Kegyelmed legnagyobb difficultásnak ír, abból sem császár ő felségének

gyalázata, kára, sem az országnak veszedelme nem következett volna . . . ezt mi a dolognak jó kimenetelével bizonyíthattuk volna, oly reménységünk volt Istenben . . Ő ha tudja, hogy követeinek elküldése így fogadtatik, bár ez által gyanút vonanda magára a Portánál, nem küldi vala el őket; magáért semmi szüksége nem volt őket oda küldeni, nem is oly utasítást adott nekik, hogy más koncza felett vitatkozza-

nak. Most sem bánja, ha visszajőnek; de nem hiszi hogy ebben a budai basa megegyezzék, bár maga is fog neki írni visszabocsátta fásukért. Ha nem akarná őket elbocsátani, meg fogja hagyni követeinek, hogy semmi dologhoz ne szóljanak, se tanácsolják a törököket [1]).

Ezen előzmények után az alkudozás 1625-ben, a tavasz kezdetén, Párkány és Zödény közt a hidas-gyarmati földön [1,ekealku.] felvont sátorokban valahára még is csak megindult, s pedig úgy, hogy „a mihez illett, Bethlen biztosai is hozzá szóltak, de sem egyik sem másik fél mellett a dolgot nyilván nem vitatták [a]), megelégedvén avval, hogy a török biztosok, az egri basa, a budai defter-tihája (adószedő) és a budai olajbég, mindenben az ő tanácsuk után indultak. Ferdinánd biztosai jól tudták ezt, s többször meg is akarták már szakasztani az alkudozást; de utasításuk úgy hangzott, hogy minden áron kössék meg a békét. Ferdinánd biztos híreket vett, hogy a dán és a franczia királyok a birodalomban lévő ellenségeivel szövetséget kötöttek, s emez 28, amaz 30 s egynéhány s végre Mansfeld is számos ezernyi seregekkel készülnek Csehországot megtámadni; hogy továbbá Bethlent szünet nélkül izgatják ügynökeik által a felkelésre s a török béke meggátolására [3]). A török, hihetőleg ezen izgatások, s Bethlen titkos tanácsa által indíttatva, a bosnyai hadat va-

[1]) Dat in Civitate nostra Alba Júliáé die 13-a January 1625. Kismartoni levélt, eredetijéről.

[z]) Toldalaghy emlékirata: e. h, 237. kövv.

[3]) Ferdinánd lev. Hatvaninál: IV, 282. Bethlen, a szolgálatában álló Gvád, vagy helyesebben Qualt kapitány által, Fogarasból már határozottan íratta Duch hollandi követnek, hogy a következő feltételek alatt kész a szövetségbe lépni: ut nulla pax Serenitate sua inscia, et in qua ipse et status ipsius non comprehendatur, ineatur; ut exercitus Justus in Bohemiam vei Silesiam duce Com. a Thurn, eum quo Stas sua se conjungere possit ducatur; ut a liga nominata quadam pecunia Serenitati Suae... subleviatur. De quibus conditionibus certior facta, et rebus in porta, dispositis, extremum cum illis periculum subire parata est. Sir Thomas Roe: Negociations 379. és 466.

lóban fel is rendelte Budára; minek következtében az értekezlet majdnem végkép megakadt[1]). De Bethlennek ebben csak az volt czélja, hogy világos tanúságát adja, miszerint a béke meg- vagy meg nem kötése kiváltképen ő tőle függ: szakadásig ő még nem akarta vinni az ügyet; miután épen most készülő nőül kéretni Ferdinánd leányát. így Ion, hogy május közepén annyira meg is alakult az egyesség, hogy a biztosok a zsitvatoroki kötést megerősítették; de a vita több pontjait, s névszerint Vácz birtokát, némely horvátországi várakat s a hódoltságot illetőket, Bethlen mind addig függőben akarta tartani, míg szövetségi s házassági ajánlatára Ferdinánd határozottan nem nyilatkozik, s ennek következtében maga is látni fogja, mire tökélje el magát a külhatalmak ajánlatai s felszólításai tekintetében. Az említett tárgyak tehát újabb alkudozásra halasztattak; mi a fejedelemnek még mindig kezében hagyta a béke vagy háború eldöntését[2]).

Kénytelen kelletlen meggyőződött erről maga Esterházy Miklós is; s hogy a fejedelmet jó hangulatban tartsa, maga is simúlni kezde hozzá, legalább színlelő azt a 'gyarmati értekezlet bevégzése után Bethlenhez irt levelében. „Hogy Kegyelmed a közönséges jót ily szorgalmatossággal igyekszik előmozdítani, — válaszoláerre a fejedelem, — nem csak örvendezünk rajta, hanem Istenünket is áldjuk érette. . . . . Hozzánk való jóakaratának pedig folytatására igyekező ajánlatával minket is kötelez magához hasonló jó akaratunknak megbizonyítására; miben meg sem fogyatkozik . . . .“ Örömét jelenti, hogy a béke megalakult „szegény, ügyefogyott, s utolsó veszedelméhez közelített nemzetünk javára,

[1]) Ferd. lev. Hatvaninál: IV, 283.

[2]) A békeokmányt magyar, latin és török nyelven az eredetiből kiadta Gévay Antal. Becs, 1837. A békekötés történetéről értekezett Jászay Pál az 1837-ki Tudománytár II, 39. kövv. lapjain. Erre vonatkozó több levél is létezik még Pázmánytól s Eszterliázytól a kancz. levéltárában, s innen Jászay Okmápygyűjtem.

megmaradására; mert ha valakinek, bizonyára az magyar nemzetnek ez kicsiny pihenésre nagy szüksége volt és vagyon.“ A mi őt illeti, minden elmélkedését arra fordítja, hogy oka ne támadjon a béke felbomlásának. Nem hallgathatja el mindazáltal, hogy a békét még jobb feltételek alatt, s hasznosabban is meg lehetett volna kötni, ha iránta bizodalommal viseltetnek vala ’).

Miként e levél vége bizonyítja, Bethlen már teljesen értesülve volt arról, hogy Cserényi és Toldalaghi követség járása által tökéletesen elérte czélját a portánál; hogy t. i. ez az intézendő békealkuban mindent az ő tanácsa, vezetése szerint intézend. Bethlen e hatalmát, akarva nem akarva, Becsben is kénytelenek voltak elismerni s mérlegbe vetni a szőnyegen forgó elhatározásoknál. Maga Sennyei váczi püspök s kanczellár így ír erről pár hónappal később a királynak: „Neki szoros összeköttetése van a törökkel, s viszont a török, általa sokat kivihetni vélvén, fölötte ragaszkodik hozzá, úgyannyira, hogy minden tetteiben és szándékaiban Bethlentől látszik függeni“[2]). E nagy befolyása által Bethlen némileg urává, intézőjévé lett a viszonynak, melyet a török Ferdinánddal tartani és szabályozni akar a küszöbön álló békealku által. S miként alább látandjuk, ügyesén fel is használta e hatalmát arra, hogy Ferdinándot a maga kívánataira, terveire hajlítsa, bár végleg sükert mindenben még sem arathatott.

De kedvező volt az idő Bethlenre nézve megújítani házassági terveit már azért is, mivel, miként szintén Sennyei kanczellár említett leveléből értjük, többen még azok közöl is, kik ellenséges szándokaikat eddigelé rejtegették, jelenleg azokat már világosan nyilvánítják: az angol, franczia, Pie-

[1]) Dat. in Civitate nostra Alba Julia die 12-a Juni 1625. A kismartoni levélt, eredetijéről.

[2]) Sennyei lev. a királyhoz Bethlen és annak ügyei felöl 1624. deczemb. 25. Jászay Okmánygyűjt.

mont, Velencze, a belgiumi szövetséges rendek több más fejedelmekkel szövetségi szándékokat ápoltak a császári ház ellen. És ezek minden eszközt mozgásba tettek, hogy Bethlent is szövetségökbe vonják. „Szükséges — így ír egyebek közt Sir Roe Tamás, az angol kormány ügynöke, a portánál egy sürgönyében a maga kormányához, — szükséges Bethlen részére német fejedelmi nőt kiszemelni, családjának, mit annyira óhajt, felmagasztalására. Ha ez ideje korán megtörténik, nem lesz nehéz őt megnyerni, s talán már a jövő tavaszszal fegyverfogásra bírni; de ha ezt elmulasztják, örökre elpártolhat az ügytől·' [1]). Az angolok megértették e tanács horderejét. Miként egy hazai írónk spanyol forrásból tudósít [2]), az angolok rettegtek azon eshetőségre gondolva, hogy Bethlen császári főherczegnővel lép házasságra.

Bethlen tudhatta, hogy Bécsben minderről jól vannak értesülve; tudta azt is, hogy ott még folyton tart irányában a bizodalmatlanság, s ha nyájasabb modort színlenek is leveleik s követségeikben, azt csak azért teszik, mivel tartanak tőle, s a jelen körülmények közt minden ürügyet távoztatni akarnak újabb viszályokra. Nem is mulasztott el most ennél fogva semmi alkalmat, hogy e bizalmatlanságot maga iránt valahára megszüntesse s meggyőzze a királyt a maga őszinte szándékairól. Levelei, melyeket a nyár folytában részint puszta udvariasságból, részint köz- és magánügyekben írt a királynak, telvékjó akaratának, őszinte ragaszkodásának bizonyításaival. Augusztusban egy egész hosszú értekezést készített a király számára, melyben a törökök belső viszonyait s az ellenök kötendő szövetség és nagyobb erővel megindítandó háború kedvező esélyeit s felszámíthatlan előnyeit fejtegeti. Értekezett továbbá arról is, mi módon vezetendő a békealku, ha ő felsége körülményei moist ama nagyobb háborút megindítani nem engednék. És ezen iratot a következő

[1]) Szalay: Eszterházy M. Élete II, 133.
[2]) Frankl: Pázmány élete II, 107.

levél kíséretében küldé el a királynak: „Ámbár mind a magam által felségedhez küldött, mind a felségednek nálam járt követe által tudósítottam immár felségedet azokról, mik a jelen viszonyok közt a legszükségesebbeknek látszanak, s kétségbevonhatlan érvekkel tártam fel legbensőbb érzelmeimet s legőszintébb jóakaratomat; de mivel még egynémi ötlött elmémbe, mit a dolgok jelen állásában hasznosnak s üdvöseknek véltem, a felséged s a kereszténység iránti buzgó indulatom szerint ezeket sem mulasztom el közleni felségeddel; legkevesbbé sem kételkedvén, hogy felséged mindezt, miként kitűnő kegyelmességétől és császári királyi személyétől méltán várható, jó néven veendi; s királyi nagylelkűséggel teljes, logbölcsebb szándéka szerint a jelen idő feladatait akként végzendi, amint legüdvösebb leend s a keresztény világ mostani szükségletei kívánják. Midőn ekként felségednek legkészségesebb indulatom bizonyítványait minden eshetőségre legőszintébben felajánlom, nincs egyéb hátra, mint hogy felségednek hosszú életet, dolgaiban jó sükert kívánjak“.

Azonban ama fejtegetések egy részét, úgy látszik azt, mely a török ellen kötendő szövetségére vonatkozott, — azért-e, mivel attól tartott, hogy az irányában mind nem szűnő bizalmatlanságnál fogva avval visszaélés történhetnék? — vagy mivel ezen általa indítványozott háborúra az időt most maga sem látá alkalmasnak? — visszatartá a fejedelem, s Kovasóczy kanczellárja által, szintén auguszt. 30-dikán a következőket íratá Sennyei püspök s magyar kanczellárnak: A fontosabb értekezést most félretette ő fensége, mivel maga is átlátja a hosszabb háborúskodásból eredt nehézségeket. A magyar nemzet a szenvedett károk miatt megunta a háborút. Ez szintúgy, mint ő felségének békekívánata nem kedvező a fejedelem terveire. Különben ha e nehézségek nem léteznének, tekintve a török birodalom állapotát, kivált amiként arról a fejedelem a legutóbbi két hét alatt értesült, bizonyára mást gondolna. De mivel ezek bővebb megfontolást igényel-

nek, s azért szükséges volna, hogy ő felsége azokat megértse: úgy hiszi, legjobb lesz, ha ő felsége — miként azt a fejedelem fejtegetésében is mondja, — valamely hűséges és bölcs egyént küldene a fejedelemhez, a ki ennek előadásait meghallgatná s feljegyezné ő felsége számára. Ennek reményében Kovasóczy most csak azon észrevételeket közli Sennyeivel, melyeket a fejedelem beszédeiből a békealku módozatára nézve feljegyzett[1]).

Ezen leveleket néhány héttel megelőzte a fejedelem egy más levele Ferdinándhoz, melyben menevédet kér követei részére, kiket a birodalomba szándékozik küldeni, hogy valamelyik német herczegné kezét kérjék meg számára. A követek, Kovasóczy István kanczellár és Mikó Ferencz szeptember vége felé érkeztek meg Becsben; és magok is nyilván hiresztelték, hogy onnan, ha czélt nem érnek, Brandenburgba szándékoznak utazni, hol Gusztáv Adolf svéd király már valóban tett is lépéseket a brandenburgi fejedelem nővére kezéért Bethlen számára [2]).

A porosz nőt azonban csak szükség esetére szemelte ki magának a fejedelem. Nagyravágyása s azon tervek, melyeket a fentebb közlőit levelekben újra szóba hozott, azt igénylik, hogy a császári család főherczegasszonyai közöl nyerjen nőt. A követek most egyenesen nem kérték meg Cecilia Renata főherczegnő kezét, hanem urok nevében csak arra kérték Ferdinándot, hogy ő jelölne ki nőt a fejedelem számára [3]).

Az ügy annál fogva, hogy, ha a fejedelem harmadszor is elutasíttatván, a protestáns brandenburgi Katalint jegyeztetné el magának, a szövetséget is igen valószínűleg megújítaná a császár ellenségeivel s a nem rég megkötött béke

[1]) Jászay okmánygyűjtem.

[2]) A florenczi követ tudósítása Frankinál: Pázmány Élete II, 108.

[3]) Florenczi követi tudósítás Frankinál: Pázmány II, 108. Ez tűnik ki a magyar tanácsosok alább idézendő véleményadásából is.

ismét megzavartatnék, sőt a fejedelem ösztönzéseire a törökök is megújítanák a háborút, — nagy fontosságú államügygyé emelkedett, mely sokáig foglalkodtatá mind a német udvari, mind a magyar királyi tanácsot. Voltak néhányan, mint Eckenberg [1]) herczeg és Sennyei kanczellár [2]), kik azt tanácsiák Ferdinándnak hogy, ha saját leányát oda adni nem akarja, legalább a császári házzal rokon nőt szerezzen meg neki. Abban, úgy látszik mindnyájan megegyeztek, hogy egyszerűen nem kell elutasítani a kérőket, hanem olyatén választ kell nekik adni, hogy a barátságos viszony a fejedelemmel fentartassék. A magyar tanács véleménye, például, a következő volt: „tudtokra kell adni a követeknek, miképen felséged, mihelyt bizonyosan értésére esik, hova irányul a fejedelem kívánsága, s annak sükerítésére felséged támogatása is igényeltetnék, arra kegyelmesen hajlandó volna. Szükség tehát hogy a követek, ha határozott utasításuk van az iránt uroktól a mit ő felségének előadniok kell, azt adják elő. S ekként jó alkalom lesz megfelelni a fejedelem kívánságainak [3]).

Ferdinánd e tanácsok szerint, bár el volt határozva, megtagadni a fejedelemtől leánya kezét, még is elszánta magát, hogy valamely, a császári házzal rokonságban lévő herczegnét fog neki nőül szerezni. A végválasz, melylyel a követeket november 9-kén elbocsátotta igen nyájas és lekötelező volt a fejedelemre nézve. „Miként már elébb is biztosító, úgymond, a fejedelmet kegyes hajlamairól, úgy a jelenben is biztosítsák a követ urak a fejedelmet, hogy ő felsége igen hajlandó előmozdítani az ő ügyeit. Különösen házassága ezen ügyében úgy fog eljárni mint ha rokona érdekeiről kellene gondoskodnia. Úgy fogja vezetni ezen ügyet,

[1]) Spanyol tudósítás Frankinál, i. i. 109.

[2]) Sennyei lev. decz. 15-ről Jászay gyűjteni. Mennél közelebbi rokona lesz a nő ö felségének, u. m. annál inkább le lesz kötelezve a fejedelem

[3]) Jászay Okmánygyűjtem.

hogy kitűnjék, miképen a fejedelem javát szivén viseli. Tudhatják magok a követ urak, hogy súlyos és nagy horderejű dolog a házasságkötés fejedelmi személyek közt, mit gyorsan végrehajtani nincs is mindig jó alkalom . . . . Ő felsége még császári méltósága által sem fogja engedni magát abban gátoltatni, hogy az mennél elébb megtörténhessék, mit aztán nem is késendik egy hűséges főember által tudatni a fejedelemmel. [1])

A király nem is mulasztó el teljesíteni ígéretét. Elébb egy toscanai herczegnét kéretett meg számára; de ennek válasza nem volt kedvező. Utóbb egy modenai herczegné megnyerésére tétetett némi lépéseket. Mielőtt azonban onpan határozottabb válasz érkezett, mind sürgetőbbé válván a törökkeli béke megkötésének szüksége, Ferdinánd a fejedelemnek Kovasóczy által tett s fentebb említett felszólítására S mnyei kanczellárt küldé Erdélybe.

Sennyei utasítása főleg két dologra vonatkozott: a törökkel kötendő békére, és a fejedelem házasságára. Amarra nézve feladata volt, kipuhatolni Bethlen nézeteit s megnyerni jóakaratát; emerre nézve pedig megtudni tetszenék-e neki a modenai herczegnő, ki a császári és szavójai uralkodó házakkal közel rokonságban áll, s kellemes alakja és megnyerő szellemi tulajdonságai mellett mintegy százezer frtot hozna jegyajándokul [2]).

A kanczellár 1625-ki február elején érkezett Gyulafehérvárra, s minden magyar tanácsosok közt legkollemesb egyéniség lévén a fejedelem előtt, a követség tárgyairól bizodalmasan szóltak egymással. A török béke iránt ugyanazon tanácsokat adta, melyeket Kovasóczy kanczellár által a múlt évi aug. 30-kán íratott meg Sennyeinek. A házasságra nézve pedig őszintén, „mintha gyóntatójával beszélne“, elmondó neki, hogy ő csak ő felsége leányát óhajtja nőül

[1]) Jászay Okmánygyűjtein.
[2]) U. o.

megszerezni. Ezért utasította vissza legújabban is a franczia király és a brandenburgi fejedelem szövetségi ajánlatait, s ugyanazt szándékozik tenni az angol és hollandi követekkel is, kik szintén be vannak nála jelentve. Azon kedvezések ígéreteivel pedig, melyeket a kathol. vallásnak Erdélyben· eszközlendő felvirágoztatására, a katholikus papok és jezsuiták pártolására nézve tőn, szinte elhalmozá a kanczellárt, úgy hogy ez, midőn Bécsbe visszatért, mind a főherczegnővel kötendő házasság, mind egyéb érdekei tekintetében a legbuzgóbb szószóllója lett a fejedelemnek '). Sennyei elbeszélései még a pápai nunciust is annyira megnyerték Bethlen részére, hogy bár elébb ellenzé, most ő is javasolni kezdé a királynak, adná neki nőül a főherczegnét [2]).

Míg ezután a bécsi udvarban azon törték fejőket, hogy miután Ferdinánd erősen el volt határozva leányát megtagadni a fejedelemtől, — melyik rokon herczegnét szerezzék meg számára: a fejedelem Bornemisza János által, kit a határszéli várak kiigazítása s némi más közügyben április elején Bécsbe küldött, tudósítá Sennyeit, hogy a jövő májusban végre elhatározó lépést szándékozik tenni házassága ügyében, s e végett ünnepélyes követséget küldend a királyhoz, kik tőle a főherczegné kezét formaszerint megkérjék[3]).

Bethlennek a történtek után semmi kétsége sem lehetett, hogy e kérelmével véglegesen is el fog utasíttatni: úgy látszik ennél fogva, hogy alkudozásai mind a brandenburgi herczegnő elnyeréséért, mind a hollandiakkal s a birodalmi protestánsokkal már a siker teljes reményével biztatták őt, s a bécsi leánykérőben csak ürügyet keresett a tervezett békeszegés indokolására. Átlátták ezt úgy látszik Bécsben is, legalább tartottak tőle; mert Sennyei kanczellár, midőn a király meghagyásából nagy kímélettel tudtára adá, hogy

[1]) .Tászay Okmánygyűjtem.
[2]) Frankinál: Pázmány Élete II, 114.
[3]) Jászay Okmánygyűjtem. És olasz kútfők Frankinál. 115.

vágyai a főherczegné kezére nem teljesedhetnek, kérte öt egyszersmind arra is, hogy barátságos viszonyát a királylyal s az oly bajosan létre állított békét ne tenné függővé egy nő keze elnyerésétől. Ő felsége most is teljes készségét ajánlja fel neki megszerezni számára akár a modenai akár a neversi herczegnőt, a császárné közel rokonát. Ez iránt nyilatkozatot is kér a fejedelemtől. Sennyei ezt meg is kapta a máj. 7-kén kelt levélben. „Távol van tőle, úgymond ebben a királyhoz való ragaszkodását egy nő kezétől tenni függővé; de ezen ragaszkodás annál szorosabb lesz, mennél közelebb álland leendő hitvese a királyhoz. Eddig nem gondolt arra, hogy idegen fejedelmi családok körében keressen magának nőt, mindazáltal szívesen veendi, ha a neversi herczegnő arczképét neki megküldik[4]' A kanczellár, úgy látszik, junius elején még egy levelet írt e tárgyban is a fejedelemnek, talán Récsey Bálint által, ki némi megbízásokban épen ez időben küldetett Erdélybe [a]), Bethlen erre jun. 18-kán válaszolva, írja egyebek közt: „Bár határozott resolutiot most sem nyerhettem, mindazáltal kegyelmed levelének két pontjából bizonyosnak látjuk, hogy követeinknek felküldése lehetséges .-. . Hallottuk, mond tovább, hogy őfelsége a lengyel király ifjabb fiának ígéreteket tett; s azóta mi is lemondtunk e dologról; e miatt azonban szolgálatunkat semmiben sem akarjuk megvonni ő felségétől; hanem minden alkalommal nagy őszinteséggel igyekezni fogunk azt megmutatni; . . . teljes bizodalommal lévén, hogy mi sem fogyatkozunk meg ő felségében; bár mire vezéreljen is az Isten bennünket, legyen az ő akarata. írja tovább, hogy

[1]) Franki közlése a prímás! levéltárból. Pázmány II, 116.

Ő Valószínűleg ez által értesíté öt eleve arról is, hogy a király neki megküldeni fogja a „Serenissimus“ czímet; mert Bethlen ezt a jun. 18-kai levélben már megköszöni s megszolgálni ígéri. A hat kocsilóról, melyeket a királynak, és a tehenekről, melyeket a királynénak ajándokul küldött, itt már szintén van említés.

követei július elseje előtt nem indulhatnak, mert kanczel- 1625.
lárja beteg“ [1]).

E betegség lehetett az oka, hogy Kovasóczy István kanczellár, Mikó Ferencz, az utóbb fejedelemmé lett ifjú Kemény János és Gvád [2]) német kapitány az Erdélyben nem rég meghalálozott jagerndorfi herczegnek Bethlen szolgálatába állott tanácsosa és Skultéti orvos, a fejedelem követei csak julius második felében indúlhattak útra Bécs felé, Cecilia Renata főherczegné kezét most már formaszerint megkérendők a fejedelem számára. Útközben felkeresték Pozsonyban Pázmányt is, kinek űröktől levelet hoztak. Elpanaszolván, hogy mikor legnagyobb szívbeli szeretettel igyekezett szolgálni ő felségének, a hamis informátorok akkor bontják el jó indulatait s mesterkednek ő felségét is tőle elidegeníteni; csodálkozik, hogy semmiképp sem sikerülhet maga iránt bizodalmát ébreszteni, holott bizonysága az úr Isten, hogy elméjét semmiben nem fárasztotta annyira mint hogy maga iránt bizodalmát keltsen. Minden tetteit félremagyarázzák, minden ajánlatai megvettetnek. Talán nem is volna illendő magát tovább kelletnie; de ő felsége kívánsága szerint még is újra követeket küld, hogy talán nem haszontalan szolgálatát ismét felajánlja. Ha ő felsége ezt elfogadja s őt magáévá csinálja és hiszen neki, tettel fogja hűségét bebizonyítani. Kéri őt pártolja dolgait ő felsége előtt . . . „Bizonyosan elhiheti mind ő felsége s mind kegyelmetek, hogy én a hadakozásról mostan kevesebbet gondolkodom, hanem a házasságra volna nagyobb gondom“ [3]).

A követség Bécs-Ujhelytt találta a császári udvart. Kovasóczy kanczellár, annak vezére, felajánlván a fejedelem hűségét s mindenre kész szolgálatát, kéré a királyt, „tisz-

[1]) Jászay Okmánygyűjteményéből.

[2]) Ő maga így írta nevét: Matthias Qaalt de Wícweld. Sir Th. Roe. Negócitations 379. 1.

[3]) Hazai Okmánytár II, 469. kövv.

telné. meg a fejedelmet egy hozzá illő házasság létesítése által“ [1]). Felajánlá egyszersmind az előreküldött ajándékokat: a király számára hat szép kocsi-lovat, a királynénak pedig nagyobb számú czímeres erdélyi tehenet [2]). A követek oly fényesen fogadtattak, hogy a kitüntetést a küludvarok diplomatái meg is sokalták, s neheztelésüket nyilvánították, hogy oly tisztesség pazaroltatik reájok, mely csak koronás fők követeit illeti meg. Sőt a „Serenissimus“ czím miatt, melyet neki, — mint mindjárt elmondok leszünk, — épen ez időben küldött meg ünnepélyesen a király, a spanyol, florenczi és velenczei követek komoly kifogásokat is tettek; kiknek azonban Ferdinánd azt válaszolá, hogy nem mint császár, hanem mint magyar király tüntette ki Bethlent.

A fő dologra nézve azonban most sem nyertek a követek kívánt választ. Kemény János, a követségnek maga is tagja, e leánykérésről csak annyit mond, hogy a követek azért küldettek, „hogy elsőben a római császárhoz menjenek és meglátván kisebb leányát, neki feleségül, ha látják módját, szerezzék és kérjék ... Ez sem vala igen szép; de az nénje rútabb: azt a fejedelem nem akarta, emezt annak előtte nem adák . . . Simulált is szegény fejedelem az religio dolgában, hogy azzal is kedvességet és hitelt szerezhetne. . .; de mégis religiojára nézve nem adták neki: noha más tisztességes színt csináltak a dolognak.... Bizony dolog, ha a házasságbeli szövetség végbemehet vala, s hihettek volna egymásnak, jó fundamentommal török ellen való hadakozásban is egyveledni kész lőtt volna, kiben aztán én is néhány utakat töttem“ [3]).

[1]) A Franki által (Pázmány II, 117.) idézett olasz kútfők szerint csak ennyit mondottak volna a követek.

[2]) Bethlen ezekről jun. 18-ról ezt írja Sennyeinek; Quod Serenissima Imperatrix exiguum numerum animalium grato susceperit animo, gratulamur. Frankl 200 tehenet említ.

[3]) Kemény Önéletírása Szalay kiadása. 67. köv.

Olasz kútfők szerint [1]), a király válaszában említést_ sem tett a maga leányáról. Hanem elmondván a küludvaroknál e tárgyban tett igyekezeteit, azt kérdezé a követektől: van-e a fejedelemnek komoly szándoka megnyerni a neversi herczegnét, kinek arczképét és családja határozatát napról napra várja? A követek erre felelni nem tudván, a kérdéssel futárt küldöttek volna űrökhöz; de annak válaszát be sem várva, kijelenték, hogy utasításuk szerint Brandenburgba kell utazniok; hova aztán, a király egy emberének kísérete mellett szeptember közepén meg is indultak[2]). György Vilmos, brandenburgi választófejedelem, kivel Bethlen e házasság tárgyában már rég óta alkudozék, azon reményben, hogy Bethlent ez által mindigre szövetségesévé teendi Ferdinánd ellen, örömmel megegyezett Katalin húgának házasságában, ki aztán Bethlennek azonnal el is jegyeztetett.

Mi alatt e követek Ferdinándnál jártak, őmeg Hosszuthóty Györgyöt küldi vala a fejedelemhez, színleg hogy engedőimet kérjen katonát szedni Bethlen birtokaiban, s vele a megtartani szándéklott országgyűlésről is értekezzék; valóban pedig, hogy boszúságát, kedvetlenségét a leánykérőknek adandó tagadó válasz miatt eleve is lefegyverezze. Hosszuthóty e végett „Fenség, — Serenissimus“ — czímet vitt neki, mind a császár, mind Eszterházy hízelgő hangon irt leveleivel, melyekben egyszersmind újabban is intetett, ne hagyná magát a császár ellenségeinek izgatásai által elcsábíttatni [3]). Bethlen, úgy látszik, akkoron még nem vett hírt követeitől, s ezen kétkedés mellett is ajánlatainak őszinteségében, még bízott eljárásuk sükerében. Hálálkodva vá-

[1]) Frankinál: Pázmány Élete II, 117.

[2]) A követek levele Sennyeihez szept. 18-ról a sleziai határokról. Jászay Okmánygyújt.

[3]) Car. Caraffa: Comment, de Germ. Sacr. rest. 241. Bethlen köszönő lev. a czímért Ferdinándhoz. Ugyanannak nyílt levele magyarországi vármegyéihez, melyben a katonáskodást a király zászlai alatt megengedi. Alig. 24. Jászay Okmánygyűjt.

laszol tehát Eszterházynak, hogy szent malasztot kér Istentől, miszerint ő felsége legújabb „méltóságos és kegyes jóakaratát“ hasznos szolgálataival megköszönhesse. „Csak vegye ő felsége — írja egyebek közt, — és no vesse meg sok ajánlataimat, s a nagy bizoclalmatlanság tétetnék le: tíz Istennel bizonyítom, hogy én soha hazámon, nemzetemen kívül senkinek tökéletesb igazsággal szolgálni nem kívántam, és senkit magamhoz kapcsolni inkább nem igyekeztem ő felségénél. De nem tudom, enyém-e a szerencsétlenség, avagy ő felségéé, hogy ez ideig ezt el nem érhettem kívánságom szerint“. „Régi barátai, úgymond tovább, nem hagyják nyugodnia, embereik s leveleik által gyakran látogatják, sürgetik őt; de neki feltett czélja, akárki mit beszéljen, a békét fentartani. Örömest keresi az útat a nagyobb bizodalomra; de elméje egyebet nem talál, mint a mit eddig s most fent lévő követei által is ajánlott; ennek teljes megalapítása nem rajta múlik. Kéri az Istent adjon módot ő felségének, ismerhesse meg őt és hihesse el felőle azt, a minek magát ő felségének ajánlotta; s ő is ne haljon meg addig, míg cselekedettel be nem bizonyíthatja ígéretét, mely bizonyára nem az ő, hanem ő felsége kezében van, különben rég tapasztalta volna ő felsége ajánlatainak valódiságát“ [1]).

IV.

Nincs okunk kételkedni, hogy Bethlen Gábor, a fentgbö kifejtett indokokból őszintén tette Ferdinándnak az említett ajánlatokat, s mind a mellett is, hogy Czeczilia főherczegné keze tőle megtagadtatok, hű szövetségese leend vala Ferdinándnak, feltéve, hogy ez felhagy a protestáns vallás elleni harczával. De miután ajánlatai mellőztettek, ő is előbbi politikájára tért vissza a bécsi udvar irányában. És ha még folytatta is leveleiben s más érintkezéseiben egy

[1]) Datum Albae 28-a die augusti 1G25. A kismartoni levéltár eredetijéről.

ideig jó indulatának, békés szándokainak bizonyításait, az már csak színlelés volt, hasonló ahhoz, melyet maga is tapasztalt Ferdinánd s miniszterei részéről: a barátságos viszonyok külszíne mellett mind a két fél készült már a háborúra.

Ferdinánd tudósíttatván, hogy a hatalma növekedését féltékeny szemmel néző franczia, s a protestáns vallás veszedelmét tétlenül tovább nem nézhető dán és svéd királyok a hollandiakkal és a birodalmi protestánsokkal szövetségbe léptek s abba Bethlent is minden módon bevonni ügyekeznek, Thurn gróf pedig Velenczét izgatja Friaul megtámadására: az év eleje óta maga is erélyesen készült a háborúra. Izabella infánsnőt, Albert főherczeg özvegyét s Németalföld kormányzónéját, e veszélyekről már április 23-kán kelt levelében értesítő, s felhívá őt, hogy mind maga nyújtson, mind a spanyol udvarnál ügyekezzék kieszközleni bővebb segélyezést fejedelmi házuk birodalmainak e veszélyében. Még most kevéssel is nagyobb hasznára leendenek, mint később, ha a balszerencse elborítaná, millióikkal. Pár héttel később kéré őt, hogy legalább Elsass és Felső-Burgund várait helyezze jó védelmi állapotba, hogy ő másfelől, hol szükség leend, egész erejével működhessék. Állandó hada jelenleg, nem számítván oda a kathol. liga segélyhadait, csak hat ezred gyalogból és 24 zászlóalj lovasból állott a birodalomban; emezeket tehát most kiegészíttetni, amazok mindegyikének létszámát három ezerre emelni, s e fölött egy új hadsereget ügyekezett felállítani 15 ezer gyalog és 6 ezer lovas fegyveressel, melynek vezérletére Wallenstein Albert-Venczel friedlandi herczeget nevezte ki tábornagygyá [1]).

Hogy a háborúban Bethlen is részt veend, a tagadó válasz után, melyet ajánlataira követségének adott, nem lehetett kétsége Ferdinándnak, kivált miután alig maradt

[1]) Ferdinánd levelei Izabellához április 23-ról és máj. 12-ról. Hatvaninál: IV, 282. köv.

előtte titokban, hogy a követség egy tagja, Gvád kapitány, Berlinből több protestáns fejedelmek udvarát bejárta [1]).

Nehogy a fejedelem pártja Magyarországban növekedjék, Ferdinánd most gondosan óvakodott panaszokra adni okot, sérteni a törvényeket. S ez volt egyik oka, hogy az országgyűlést Ferdinánd Pázmánynak azt e viszonyok közt ellenző tanácsa daczára is [2]) kihirdette. Thurzó Szaniszló május 1-jén meghalálozott; s a nádori szék betöltése jelenleg, midőn abba, minden valószónűség szerint, egy Esterházy Miklóst, a királyi ház és a kathol. vallás nem kevésbbé buzgó hívét, mint Bethlennek heves ellenségét, lehetend beültetni, csak előnyösnek látszhatok az udvar előtt. A nádorválasztásról, úgy látszik, Bethlent is tudósítá Ferdinánd Hosszuthóty által; de a gyűlés másik Czélja gondosan titkoltaték előtte. Hírét vette a bécsi udvar, hogy a fejedelem, ellenére a két újabb kötésnek, a birodalomban lévő barátaihoz s a Portához intézett némely leveleiben még mindig használja a választott magyar király czímét és pecsétjét. Hogy ő a királyi czímre valóban vágyódik, elárulta akkor is, midőn a házasság- és szövetség-kötés egyik feltételéül a királyi czímet tűzte volt ki. A háború s Ferdinánd halálának esetében tehát félték tőle a királyságot [3]), s azt idején biztosítani kívánták a király első szülöttének, Ferdinánd-Ernesztnek. Bethlen e szándékról csak októberben, a Portán lévő angol követ által értesült [4]), midőn már javában folyt az országgyűlés.

Ferdinánd, ki pár ezernyi német sereg kíséretében egész családjával együtt megjelent Sopronyban, királyi előadásaiban csak a belbéke megerősítéséről, a végházak védelméről, a királyi parancsok áthágóira s a törökökkel czimboráskodókra szabandó szigorúbb büntetésekről s több efféle

[1]) Kemény János: e. h. 65.
[2]) Pázmány lev. a királyhoz, szept. 14-röl. Jászay Okmánygyűjt.
[3]) Szatmármegye követeinek mindjárt említendő levele.
[4]) Bethlennek alább idézendő levele.

mellékes dolgokról szólott. A rendek mindenekelőtt a megürült nádori széket kívánták betöltetni. Az udvarnak, ha a választás, mint eleve is valószínűnek látszék, Eszterházy Miklósra esnék, kinek buzgalmáról a fejedelmi ház és kath. vallás iránt Ferdinánd egyformán meg lehetett győződve, most nem volt ugyan oka szokott módja szerint ellenzeni a nagy hatalmú tisztség betöltését. De Ferdinánd most biztos kívánt lenni a sükerről; s hogy utóbbi engedékenysége által a rendeket is kezdvezőbben hangolja a maga szándokai iránt, egy ideig még is azt kívánta, hagynának fel jelenleg a nádorválasztással, s nyugodjanak meg abban, hogy a nádort minden rövidsége nélkül a nemzet törvényeinek, s minden ebből származható következtetések nélkül a jövőre, jelenleg egy általa kinevezendő helytartóval pótolja. A nádor díja 22 ezer magyar frt; mit a kincstár mostani szűk állapotában üdvösebben a végvárak jó karban tartására lehetne fordítani, a helytartónak csak kevés fizetés járván ki. A rendek azonban nem tágítottak, s Ferdinánd október 24-kén végre megtette akijelölést; a katholikusok közöl Eszterházy Miklóst és Pálfy Jánost, a protestánsokból Nádasdy Pált és Ostrosich Istvánt írván jelöltekül. Eszterházyra 125-ten adták szavazatukat, míg Nádasdy csak 25-öt tudott magára egyesíteni.

Ez jó előjel vala arra is, hogy az udvar a trónutód iránti szándokaiban szintén czélt érend; s ezóta az új nádor, Pázmány érsek és Sennyei István kanczellár a gyűlésen kívül nagy óvatossággal meg is kezdék ez iránt az egyes rendek véleményeinek kikémlelését. A gyűlés a nádor feleskedése után a sérelmek tárgyalására lépett által. Eszterházy, az udvar nagy megelégedésére, ezek tekintetében oly erélyesen forgolódott a rendek között, hogy a majdnem százra menő sérelmi pontokat tizenhétre apasztotta le. Bethlen vármegyéinek követei a sérelemorvoslat ezen új módja ellen néhány pontra nézve erélyesen ellentálltak ugyan; de a nádor s példájára többen mások is hevesen kikeltek ellenök.

„A mint a dolog vagyon, semmi jót ebből nem várhatunk, — így írnak Szatmár vármegye követei küldőikhez —; szabad voksunk nincsen, ha mit szólunk, torkunkra verik, és szólanunk sem hagynak. Ha ki közölünk az úrral meg nem egyez, palatínus urunk mindjárt azzal fenyeget, hogy cziváltat bennünket és meg is büntet, melylyel mi, meg az hét vármegye képekben kik vagyunk, nem gondolván, voksunkat megmondottuk“.

Legkeményebben tárták magokat **a** hét megye követei a vallás és az idegen őrségek kérdésében. Amazt a nádor és a kath. rendek egyszerűen kihagyatni kívánták; emerre nézve pedig nemcsak sérelmet nem akartak képezni, hanem inkább végzéssé emelni törekedtek, hogy még több végházba is lehessen bevinni német őrséget. A hét vármegye követei ezekben némely más megyéktől is gyámolíttatván, ünnepélyes óvást tettek. De mind ez mit sem használt. „A hét vármegye követeinek voksokon itt semmit sem adnak, — panaszolják továbbá Szatmármegye követei —; Palatínus urunk rút gyalázattal és szidalommal illet bennünket; azt mondja: egyátaljában vagy akarunk vagy nem, de különben semmi sem leszen, hanem az, mit ő Nagysága akar, annak kell lenni; nekünk semmiben kedvünk nem telik ... A mi gyalázatunk és szidalmaztatásunk kevesebb volna; de az nagyobb, hogy a mi kegyelmes urunkat és fejedelmünket gyalázza és szidalmazza; sőt nyilván nem szégyenli ő Nagysága azt mondani: mit várok az erdélyi fejedelemtől? (Az újjával fittyet hányván.) Ezt adom rajta; én is vagyok olyan ember mint ő . . . Több dolgokról is írnánk Nagyságtoknak; de pennára nem fér“.

Eközben a nádor, Pázmány és Sennyey oly sükerrel izgattak Ferdinánd főherczegnek királylyá választatásában, hogy a többség megegyeztéről semmi kétségök nem maradt. A nádor ennél fogva már a hét megye követeivel is közölhetőnek tartá az ügyet. November 10-kén Keczer Endrét, Geőczy Lászlót és Litasyt magához hívatván, általok a hét

megye többi követeinek is tudtul adá az udvar ebbeli szán- [162δ.]
dókát. A követek ebben, mivelhogy küldőiktől róla utasítá-
suk nincs, és „mert sok urat tartani és uralni nem győznek“,
megegyezni egyátaljában nem akartak; „s megizenték a hét
vármegye képekben, hogy vagy ölik vagy vágják őket; de
ők sem választanak, sem koronáznak“. Válaszul azonban
csak azt nyerték, hogy akár egyeznek meg, akár nem, meg
leszen a koronázás. Mondhatta is ezt Eszterházy, miután
végzéssé emeltette, hogy vegyes ülésben a két ház tagjai
együttesen fognak szavazni.

A rendek nagy többsége megnyerve lévén, Ferdinánd,
mielőtt a dolgot a gyűlésben előadatná, egy titkos tanács-
kozmányban, melyben a német miniszterek mellett a spanyol
és a pápai követ, a magyarok közöl pedig a nádor, a prímás
és a kanczellár vettek részt, azon kérdés fölött kívánt vé-
gezni: csak kikiáltassa-e, vagy egyszersmind meg is koro-
náztassa fiát magyar királylyá? A magyarok mind a válasz-
tást, mind a koronázást sürgették; de a többiek s velők
Ferdinánd maga is, emezt az ifjú herczeg trónra léptéig
akarták halasztani, nehogy a mondandó eskü által kezei a
vallásra nézve eleve megköttessenek. A rendek azonban,
értesülvén az udvarnak a koronázat elhalasztását illető kí-
vánatéról, könnyen beláthatták annak okát. Nehogy tehát
az új király a nemzet jogainak és szabadságainak megerősí-
tését valaha mellőzze, a választásba csak azon feltétel alatt
akartak belebocsátkozni, ha az ifjú herczeg a felavatási ok-
mányt már a választás előtt kiadja s leteszi az esküt, melyet
az új királyok különben a koronázáskor szoktak letenni a
a nemzet jogai és szabadságai megtartására. Az ügy e
fordulata után Ferdinánd herczeg, az eskü letételére, ha
megválasztatni akar, mindenesetre kénytelen lévén, a koro-
názás elhalasztására sem létezett többé ok; s így aztán min-
den a szokott módon ment végbe. A 18 éves Ferdinánd- Erneszt novemb. 26-
kán királylyá választatott; más napon kiadta a 17 feltételt tartalmazó
felavatási oklevelet, esküvel.

fogadván, a nemzet polgári s vallási szabadságainak épségben tartását; decz. 8-kán pedig Pázmány érsek által megkoronáztatott [1]).

Az idősb király a papságnak ez ügyben tett szolgálatait két nap múlva azon új szabadalommal jutalmazta, mely által jogot nyertek ingóságaik feléről tetszésük szerint rendelkezhetni, más felét egyházi czélokra tartozván hagyományozni [2]). Eszterházy utóbb Fraknó várában s az örökös grófi czímben vette el buzgó közremunkálása jutalmát [3]). Az ország rendéi adó fejében két évre három-három forintot, az ifjú királynak tiszteletdíjul egy frtot ajánlottak minden kaputól; a vallás ügyében az 1608 k. e. 1-tő törvényczikket s a felavatási feltételek 6-dik pontját külön törvény által újra is megerősítették; minek aztán Pázmány az új nádor előtt, Lucza napján, a maga és az egész papság nevében ellent mondott [4]). Eszterházy helyét az országbíróságban Alaghy Menyhért foglalta el.

„Ez kegyelmetek electiója méltóságosban és erősb fundamentummal vitethetett volna végbe, — írá pár héttel utóbb Bethlen a nádornak, midőn általa az ifjú király s a maga megválasztatásáról értesíttetett —; ha a gyűlés előtt csak minekünk intimáltatta volna is ő felsége maga akaratát: bizonynyal merjük írni, hogy minden statusokkal itt alatt szépen elvégezhettük volna a dolgot; ... és nem kellett volna a vármegyék követeit sok riogató fenyegetésekkel, pirongatásokkal, voksoknak torkokba veregetésével hajtani a választásra; s így a jövendő panaszokra és nehézségekre

[1]) A Szatmár megyei követek levele küldőikhez. Dat. ex L.]!. Civitate Soproniensi die 10-a mens, novemb. 1625. A kismartoni levéltárnak Bethlen által Eszterházyhoz küldött másolatáról. — Khevenhiller: Annál. Ferdin. X, 698. kövv. Car. Caraffa: Comment, de German. Sacr. 242. kövv. Jászav Okmánygyűiteménye.

[2]) Kazy: Lib. III, 249.

[3]) Eszterházy Miklós Munkái. Okmányos Toldal. I, sz 345. 1.

[4]) Kazy: Lib. III, 251.

való orvét sem kereshetett volna senki belőle“. Szerencsét kíván Eszterházy nádorrá emeltetéséhez. A mint erről értesült, mondja, mindjárt elvégezte magában, hogy szívből szeresse és barátságosan éljen vele s mind az ország javára néző, mind őt magát illető dolgokban őszinte és nem kendőzött viszonyt tartson vele. Eddig sem hallott az ő szájából senki semmi gyalázatot ellene; de nem tagadhatja, „hogy elméjének felindulásával, sőt szivének keserűségével értette a nádornak az egész ország hallattára tett gyalázó kikeléseit. Ezt annál sajnosabban szenvedi, mert, bizonyságul hívhatja azt istent, hogy soha nem is gondolkodott ő felsége megválasztásának akadályozásáról . . . Hogy nálánál belesebb, vitézebb, gazdagabb lehet, a felett nem akar vele versenygeni; de nem illik egy eszes és vitéz emberhez is, hogy valamely felebarátját sőt ellenségét is gyalázza; . . . Kéri istent, éltesse őt és szolgáltasson neki erőt elméjének, indulatának megzabolázására[11]

E kesernyés hang a fejedelem leveleiben nyilván elárulta, hogy új zivatar készül kitörni Erdély felől. Es bár most csak házasságával, melyet királyi fénynyel akart megülni, látszék foglalkodni a fejedelem, bár jó viszonyát színleg a bécsi udvarral is fentartá s egyebek közt Ferdinándnak fia koronázásához január 8-kán kelt levelében szerencsét kívánt: titkon mindazáltal már is buzgón foglalkodék egy újabb hadjárat elkészítésével. Mihelyt Kovasóczy és Mikó, a lánykérőben sükerrel járván, Berlinből hazatértek, Keresztesy Pált azonnal Konstantinápolyba küldé, s házasulási szándékát a szultánnak hírül adván, egyszersmind megegyeztél kéré, Ferdinánd ellenségeivel újabb szövetségbe lépni. Az engedelem erre megadatván, Keresztesy és Bornemisza, az állandó portai ügynök, még a sopronyi országgyűlés alatt megújították Konstantinápolyban a franczia, angol, hollandi

[1]) Datum in Civitate nostra Alba Julia die 6-a januarii a 1626. A kismart, levéltár eredet.

s velenczei követekkel az ígéretet, mely szerint a fejedelemnek a háború költségeire havonkint ismét 40 ezer tallér biztosíttatott [1]). Bethlen e készületei, bár mennyire színlelte is különben barátságát, nem maradtak titokban Ferdinánd előtt [2]); ő mindazáltal tán mivel még visszatarthatni remeié őt a szövetségtől, szintén folytatta a barátságos viszonyt, s a fejedelem menyekzőjére is gazdag ajándékokkal küldé el Sennyey István cancellárt s váczi püspököt [3]).

Menyekzőjét Kassán márcz. 2-kán üllötte meg a fejedelem. Ferdinánd és a török szultán követén kívül, ki szintén becses ajándékokat hozott a menyasszony számára^ még a bajor és kölni választó fejedelmek s az oláh vajda követeinek jelenléte emelte az ünnepély fényét. Küldött a lengyel király is követet, de ezt az általa hozott üdvözlő levéllel együtt visszautasítá a fejedelem, mivel az illő czímet neki meg nem adta

Hat hétre a menyekző után már a hadjáratát illető intézkedésekben találjuk a fejedelmet. Gvád kapitányt április· 18-kán Hágába küldé, szövetségét a külhatalmakkal megújítani. Feltételül azt Ígérvén, hogy maga legalább is 15 ezernyi lovas haddal működendik Ferdinánd ellen, viszont kívánta, hogy míg táborban lesz, a szövetségesektől havonkint 40 ezer tallérnyi segélyt nyerjen, s ez három hónapra eleve fizettessék le; továbbá, hogy a háború a császár birtokaiban nagyobb erővel folytathassák, azon hadakon kívül, melyeket a dán király Mansfeld és János Erneszt weimári herczeg alatt küldeni ígért, még több, kivált gyalog had küldessék Sziléziába, vele ott egyesülendő. A feltételek elfogadtatván, a szövetség oly módon köttetett meg, hogy a havi 40 ezer tallér felét az angol király, más felét a hollan-

[1]) Hammer: IIГ, 74.

[2]) Jászay: A szőnyi béke. Tudománytár 1838. IV, 169.

[3]) Bethlen és Brandenburgi Kata lev. Ferdinándhoz márcz. 4.-ről. Jászay Okmánygyűjt.

[4]) Kemény János Önéletírása. 77. kövv.

diák és többi szövetségeseik, Nürnbergben helyezik a fejedelem rendelkezésére; Sziléziában pedig 18 ezer gyalogból és két ezer lovasból álló serég egyesülend vele [1]).

E közben a Konstantinápolyba küldött Toldalaghy Mihály is sükerrel járt el követségében. Bár Gördcsi Mohammed kajmakám, a fejedelem legjobb embere, — kit követei rendesen „Görcsi apánknak" ez.'meznek tudósításaikban, — épen akkor öletett meg; de utóda, Redzseb basa is nagy barátja lévén, sikerült Toldalaghynak kieszközölnie, hogy a tatár khán a Ferdinánddal frigyes Lengyelországra küldessék, a budai vezérbasa a fejedelem mellé szerdárrá neveztessék, a többi végbeli basákra s bégekre és a két oláh vajdára pedig parancs küldessék, hogy hadaikkal a fejedelemhez csatlakozzanak. Hasztalan munkálkodott ellene követei által Ferdinánd; hasztalan közié Eszterházy Miklós is a Portával Bethlen leveleit, melyekben ez a török ellen szokása szerint oly lenézőleg nyilatkozott, s maga Ferdinánd is azokat, melyek a Porta ellen valónak irányozva: az angol követ, Sir Roe Tamás, a fejedelemnek a Portánál legerősebb támasza, Ferdinánd követének minden törekvéseit meghirisítá. A Porta Bethlen kívánsága szerint a meghalt Szofi Mohammed helyébe a harczias Murtéza bosnyai basát nevezte budai helytartóvá [2]).

De bár a Portánál e szerint minden kívánsága szerint sikerűlt, Bethlennek most semmi kedve sem volt a háborúra, miéta értesült, hogy Mansfeld, kinek Ernő weimari herczeg- Iese gél Sziléziába kell vala jőnie, hogy ott vele, Bethlennel, egyesülve támadják meg Ferdinándot, útjában Szilézia felé, Dessaunál, ápril 25-kén Wallenstein által megveretett. Még inkább óhajtó pedig elhalasztani a hadjáratot miután hírül vette, hogy a bécsi udvarnak sikerűit a franczia királyt az

[1]) Car. Caraffa: e. h. 277. kövv. Dumont: V, 2, 408. Katona: XXXI, 214. .

[2]) Toldalaghy emlékirata: e h. 238. Hammer: e. h.

angollal összeveszíteni, minek következtében Lajos király nemcsak a protestáns fejedelmek szövetségéből, melynek egy idő óta fő tagja volt, kilépett, hanem ellenséges szándokai által Jakab királyt is meggátolta, a protestáns unió segélyezésében. Miután ekként a hadakozás egész terhe Keresztély dán királyra s Hollandra háromlott, Bethlen ez évben egyátaljában nem látá előnyösnek megkezdeni a hadjáratot, s azt szövetségesei által is elhalasztatni ügyekezett [1]). Azon reményben, hogy tanácsai elfogadtatnak, maga, nehogy a bécsi udvar gyanúját még inkább nevelje, késett is hadi készületekbe ereszkedni, úgy hogy augusztus 16-káig még gyűjteni sem kezdte hadait

Tanácsai azonban nem fogadtattak el. — Keresztély király, nehogy Ferdinánd egész ereje ellene fordíttassék, minden módon sürgette Mansfeld és a weimári herczeg sléziai hadjáratát. Ezek tehát hadaikat valóban megindították Slézia felé, s mivel Wallenstein által újra űzőbe vétettek, nem szűntek meg leveleik s követeik által sürgetni Bethlent, teljesítené ő is a szövetségben elvállalt kötelességét, s addig is, míg maga hadait felkészítheti, küldene elejökbe némi segedelmet. A fejedelem e körülmények közt, bár mi kelletlenül is, kénytelen lőn magát elhatározni a hadjáratra. Egy lovas dandárt rögtön felkészített, s Horváth István mezei kapitány vezérlete alatt, a weimári herczeg követével, Jeschen Sámuellel, augusztus 25-kén útnak eresztett [3]), egyszersmind Mansfeldet is biztosítván, hogy őt

[1]) Bethlen utasítása Mikó Fer. követe számára, gr. Miké Imrénél I, 366. Ezt maga is bizonyítá deczember 12-kén Eszterházyhoz írt s mindjárt említendő levelében, hivatkozván elfogott leveleinek tanúságára.

[2]) Isten és az egész ország az mi bizonyságunk, hogy aug. 16. napjáig semmi készületünk sehult nem volt, seöt oly készületien és hertelen kelle indulnunk, meghallván a híreket, melynél hertelenb indulatot, nem tudjuk, látott-e valaha valaki. Bethlen e. lev. deez. 12-röl.

[3]) Bethlen lev. Katonánál XXXI, 224. és Kemény 92.

és társát Drégely-Palánknál fogja bevárni a maga seregével [1]).

Így állván a dolgok, gyors hadi készületei közt aug. 21-kén kelt levelében, mintegy támadása hírnökéül hét nehézségi pontot terjesztett Ferdinánd elébe; egyebek közt, hogy sem a birodalmi segélyből a végházak fentartására lekötött 30 ezer tallér, sem azon más összegek, melyekkel Ferdinánd neki tartozott, mindeddig le nem fizettettek; hogy jogainak sérelmére a király legújabban Szatmármegyébe főispánt nevezett; hogy főbb tisztviselői, kivált a nádor, őt gyalázó beszédeikkel sérteni nem szűnnek stb. követelvén, hogy azokra mielőtt a dolog fegyverre kerülne, minden halasztás nélkül kielégítő választ adjon [2]). Ezt azonban meg sem várván, szept. 7-kén Gyulafehérvárból kiindula; s 13-kán már Debreczennél, 23-kán Rimaszombatnál, 25-kén pedig Füleknél ütött tábort. Innét izente meg a weimári herczegnek, hogy legtanácsosabb leend Teschenen keresztül Jablonkánál jőniök be Magyarországba, hol őket biztosa, Illcsházy Gáspár, várándja [3]).

Előérzete, hogy e hadjárat semmi jót nem eredményezend, nem csalta meg a fejedelmet. Már füleki táborában vette, nagy bújára, első kósza hírét, hogy Keresztély dán király aug. 28-kán Lutternél, Braunschweigban, Tillytől vereséget szenvedett. De még egyéb boszúság és aggály is súlyosodott reá, midőn Csalomiához mozdítá elő táborát. Murtéza basa, a helyett hogy vele egyesülne, Nógrádot kezdő vívni; Wallenstein pedig, ki eddig Mansfeldet és Ernő herczeget tartóztató, üzésökkel felhagyván, 32 ezernyi hadát, mely Zrínyi György alatt egy horvát dandárral, Érsekújvárnál pedig Eszterházy nádor magyar hadaival 40 ezernél többre szaporodott, egyenesen Bethlen tábora felé

[1]) Kemény 91,

[2]) Jászay: A szönyi béke e. h. 180. Az egész levél Jászay Okmánygyűjt. A válasz reá Praynál: Ep. Proc. III, 387.

[2]) Katonánál: 228.

vezette, őt mielőtt szövetségeseivel egyesülne, megtámadni szándékozván. A fejedelem hadereje, kivált miután előhadát, mint mondók, Mansfeld elejébe küldte, koránt sem volt akkora, hogy Wallenstein és Eszterházy egyesült seregével megmérkőzni merhessen. Míg tehát szövetségeseivel s a törökkel egyesülhet, béke reményével akarván tartóztatni az ellenséget, szept. 26-kán Eszterházynak békét ajánlott, miről ez a királyt is nyomban értesítő [1]). Más részről, Murtézá basánál is mindent elkövetett, hogy felhagyván Nógrád vívásával, vele mennél elébb egyesüljön.

Ez alatt Wallenstein és Eszterházy annyira megközelítek a fejedelem táborát, hogy az előhadak már többször csatároztak. De. Bethlen mindamellett is, hogy a 18 ezernyi török haddal szeptember 29-kén egyesült, Mansfeld és Horváth. István megérkezte előtt a lovasság kifejtésére különben is alkalmatlan, szűk földeken nem akart derék ütközetet adni; hanem miután Eszterházyt tudósította, hogy Nógrád vívását, nagy bajjal valahára megszüntette, s újabban is felhívta volna, „keresse fel módján, ha mód vagyon benne, hogy a keresztény vér ontását távoztassák“ [2]), a bekövetkezett éjjel Szécsény felé. Mansfeld elébe vonult vissza. Itt október 2-ká'n egyesült végre Mansfeld és Ernő herczcg 8 ezernyi, fáradt és kiéhűlt seregével. De most meg Wallensteinnak nem volt már kedve az ütközetre; ki is, úgy lévén értesülve, hogy a fejedelem valamennyi segély-hadaival egyesült, Ugyanazon nap virradóra, midőn Bethlen Szécsénybe ért, szintén visszavonúlt eleségében egyébiránt is megfogyatkozott seregével [3]).

Ferdinánd ez ala't vévén Bethlen békeajánlatát, okt. 2-kán Ebersdorfból kelt s a békeháborítás miatt keserű panaszokkal teljes válaszában hajlandónak nyilatkozott ugyan

[1]) Jászay: e. h. 184.

[2]) Kaptim ex Palánk 29-a sept. 1626. A kismartoni levéltár eredetijéről.

[3]) Kemény János 91. kövv. Pethö ezen évre.

a békére; de csak azon előleges feltétel alatt, hogy Bethlen az országból tüstént kitakarodjék s Mansfeldet ne segítse [1]). Mióta a dán király, mint említők, megveretett, s Mansfeld és a weimári herczeg serege oly csekélyre olvadt, s ezeknél fo::'. a Ferdinánd ellenséget a birodalomban maga előtt ez időszerint nem látván, minden erejét Magyarországban egyesíthette volna, Bethlen sem vélte tanácsosnak folytatni a háborút; s megelégedett avval, hogy jelen hadjárata, ha egyebet nem is, annyit mégis eredményezett, hogy a bécsi udvart a bécsi béke némely lényeges pontjának megsemmítési'rc irányzott törekvésében megállította, s a fenyegetett jogokat legalább egy időre ismét biztosította. Ő tehát a békét, melyet a perzsával háborúba keveredett Porta különben is igen sürgetni kezdett maga is megkötni kívánta. És bár ezután, midőn Wallenstein egészen a Vágig visszahúzódott, és seregének nagyobb részével Galgócznál magát elsánczolta, két szárnyát, Deákiig és Vágújhelyig nyújtván, a fejedelem ismét előrenyomúlt, s vele több szerencsés csatározásokat folytatott: október 10-kén mégis a császár említett levelére válaszolva, a történteket a körülmények kényszerűségével mentvén, Ferdinándot újabban is sürgette a b ke megkötésére.

Ferdinánd kilencz nap múlva ismét az előbbi levelének értelmében válaszolt. „Bár, úgymond, a fejedelem minden alapos ok nélkül, s még a háború-üzenetet is mellőzve, kezdte meg a harezot, hozta az országra a török és Mansfeld rabló, dúló csapatait; s bár módjában volna nyert győzedelmei után, isten segélyével tovább is diadalmasan folytatni a háborút: de mivel a keresztény vért sajnálja, hajlandó a fejedelem kívánsága szerint megkötni a békét; nem ellenzi tehát hogy a fejedelem Bécsbe november elejéig biztosokat küldjön, de olyanokat, kik iránta tanácsosi esküvel leköte-

[1]) Praynál: Epist. Proc. III, 391.
[2]) Bethlen lev. Mikó Fer. portai követhez, Mikó Imrénél I, 360.

lezve nincsenek; maga azonban vonúljon mennél előbb vissza saját tartományába, ésMansfeldct tovább ne segítse *). Ferdinándnál e válaszának ily engedékeny hangulatára kétségkívül nem kevés hatással volt az is, hogy Wallenstein táborát a ragályos nyavalyák naponkint rémítő módon tizedelték; minél fogva aztán Wallenstein avval még tovább is visszavonúlt Pozsony felé. De az alkudozás mennél előbbi megkezdését Bethlenre nézve is kívánatossá tették Mansfeld zúgolódó hadának egyre szaporodó kihágásai s a törökök fegyelmetlensége, kik mihelyt sz. Dömötör napja megérkezett, lázongva kívánták hazavezettetésöket, mígnem a fejedelem Murtéza basa megegyeztével, egy dandára élén, a lázongok közé vágtatott s őket rendre kényszerítő, fenyegetőlcg adván tudtokra, hogy „most nincs a töröknek egyéb sz. Dömötör napja, hanem csak Bethlen Gábor napja; s mikor ő akarja, akkor lesz majd sz. Dömötör napjok“. A fegyverszünet e közben megköttetvén, a fejedelem Körmöczbányára szállá s a hadakat a körül lévő falukra osztá ki téli szállásokra [2]).

Midőn Bethlen a bányavárosokban nov. végén megszállott, Miké Ferencz, Kászonyi György és Lónyay Zsigmond már javában alkudoztak, elébb Pozsonyban utóbb Becsben a Ferdinánd által biztosokul kinevezett Eszterhózy nádorral, Pázmány érsekkel, Sennyey kanczellárral és Ostrosics Istvánnal. De ezek azon előnyök után, melyeket Ferdinánd hadai az év folytában a német birodalomban nyertek volt, oly kemény feltételeket terjesztettek eleinte Bethlen biztosai elébe, hogy azokat ez becsületének rövidsége nélkül nem vélte elfogadhatni. Bethlen ennél fogva mind maga írt mind a vele tartó megyékkel íratott Pázmánynak, s küldött hozzá követet, kijelentvén általa, hogy

[1]) Pray: Epist. Proc. III, 237.

[2]) Kemény János 103. kövv. Pethö ezen e'vre. Bethlen levelezése Mansfelddel s Ernő herczeggel Katonánál XXX, 225. kövv. 238. 243. 255. kövv. 270. kövv. Toldalaghy Emlékirata é. h. 238.

kész elválni a töröktől és Mansfeldtől, csakhogy ő is biztos legyen a békéről. Kívánta ennél fogva jelentessék ki előleg is a király részéről, hogy az előbbi kötés határai között maradand, valamint hogy ő sem fog semmi újat kívánni; továbbá, hogy a német sereg kivezettessék, a vele tartóknak amnestia adassék, s a törökkel is új béke köttessék.

Pázmány erre nov. 19-kén maga is tanácslá Ferdinándnak, kösse meg a békét, azt tévén feltételül, hogy Bethlen alattvalói is esküvel álljanak jót a béke állandóságáért; maga a fejedelem pedig ne sürgesse tovább az amnestiát, s végre, hogy a török ha új békét akar, adja vissza Váczot s a most elfoglalt Damasdot De alattvalóinak jótállását, s az amnestia megtagadását oly feltételeknek látta. Bethlen, melyeket elfogadni egyiránt tiltja tisztessége, becsülete s Iclkiösmerete. „Tudjuk, el nem hiszi Kegyelmetek, — írá ezért nov. 30-kán Eszterházynak, — szivünknek mineműkeserűségével kényszerítettünk ezeket az mostani nyomorult állapotokat nézni, és mely akaratunk ellen vöttük legyen fel ezt az expeditiot; de nem tehettünk egyebet benne, hanem az előttünk való két veszedelmes gonosznak még is az kisebbikét kellett választanunk[2]). . . . Ő, úgymond tovább,

[1]) Praynál: Ep. Proc. III, 401.

[2]) A kénytelenséggel több leveleiben is menti magát.„In extremis necessitatibus az emberek — úgymond egy, deczemb 12-ke'n írt levelében, — hogy szokatlan segítségekhez is ragaszkodtak legyen,[1] nem az ö inventioja: Rudolf a tatárokat, I. Eerencz, franczia király szintén a törököt stb. hívta segítségül . . . Bizonyságunk az úr Isten, hogy mi sem szeretetböl, hanem kénytelenségből kényszerítettünk ezeknek segítségekkel élni; azoknak kell barátságokat vennünk, a kik nyújtják; mint adja Isten ezután, azt nem tudja. ()-e oka e háborúságnak, vagy mások, az Isten ítélje meg ezt a causat, mert magok el nem igazodhatnak. De hogy nem hitt legyen senkit Magyarországba, az elfogott levelek bizonyítják; hogy magának sem volt készülete, Isten és az egész ország bizonysága, holott aug. 16 napjáig, Istennel bizonyítja, sehol sem volt semmi készülele; s oly készületlen és hirtelen kelle indulnia, meghallván a híreket, minél hirtelenebb indulatot, nem tudja, látott-e

most állandó békét kíván, s arra nézve a feltételek iránt oly módon nyilatkozott, a mint csak tisztessége megromlása nélkül tehette . . . Szeretettel kéri tehát őt és Pázmány érseket, vessék magokat közbe őfelségénél, ne kívánjon immár tőle több lehetetlenséget; mert kicsiny állapotja szerint ő is szereti a tisztességet, s azt hiszi, nem kívánja ő felsége, hogy fejedelmek közt szokatlan gyalázatos szóknak formáját kövesse“.[1]) „A nemzetet, mond egy más levelében, mindig az irigységből származott egyenetlenség, és a két fejedelemségre szakadás kénytelensége vesztette el. E miatt tett a török is annyi foglalálst. És ha e veszekedés sokáig fogna tartani . . . megmaradott részecskéje is így veszne el. Kiváltképen ha ő felsége az amnestiát meg nem adja, bizony félő, hogy utolsó veszedelembe ne rohanjon a szegény nemzet. Kéri tehát őt, eszközölje ki azt; küliyiben mellőlük való elállását sem lelkiösmerete, sem becsülete, tisztessége nem engedi“ [2]).

De végre csak legyőzettek a nehézségek, s Bethlen deczember 28-kán, Lőcsén a következő egyességre adta ki megerősítését: a fejedelem az osztrák házat s birodalmát soha többé nem támadja meg, a törököt reá ki nem hívja, annak ellenségeit nem segíti; azonnal kivonul ő felsége birtokaiból, semmi kárt nem tévén azokban; Mansfeld csapatai men védet kapnak a szabad kimenetelre; a hét megye s azok városainak és várainak tisztviselői a király biztosai előtt esküvel fogadandják, hogy ezentúl ő felsége ellen senki parancsára nem kehiek föl; ugyanezt cselckszi Erdély is: z

valaha valaki“. A kismartoni levéltár eredetijéről. Bethlen ezen állításaiból világos, hogy ezen hadjárata indokai még egyátaljában nincsenek eléggé kifejtve, s a fentebb mondottaknál még bővebb fúrkészetet igényelnek a bécsi és kismartoni levéltárban.

[1]) Datum in Civitate Cremniciensi die 30. novemb. 1626. A kismartoni levélt, eredet.

[2]) Datum Cremuicy die 12-a decernb. 1626. u. o eredeti. Ennek egy része a fentebb idézett töredék is.

első országgyűlésen. A fejedelem kötelezi magát annak ki- eszközlésére, hogy a török Damasdot, melyet éháború alatt foglalt el, visszaadja, s a békét megújítja, a foglyokat szabadon ereszti. A nikolsburgi s az 1624-ki bécsi kötés mindenre nézve teljes érvényben marad, kivéve azt, hogy a király ezentúl nem lesz köteles lefizetni a végvárak fentartására kikötött 30 ezer tallért. Ha mi nehézség támadna, azt a két fél biztosai békés úton fogják kiegyenlíteni [1]). — A weimári herczeg még az alkudozás alatt meghalálozott. Mansfeld táborszereit a budai basának eladván, a török birtokain keresztül Velenczébe szándékozott utazni; de útközben Zárában szintén halálát lelte. Hadaik, a mennyiben a mirigyhaláltól életben maradtak, jobbára Bethlen vagy a budai basa zsoldjába léptek, s csak kevesen mentek vissza Slezián keresztül hazájokba.

A Bethlennel megkötött béke mint egyébkor, úgy most is maga után vonta annak szükségét, hogy Ferdinánd a tö- rökkel is megújítsa békeszerződéseit. A szükséges lépéseket Szonyon. ez iránt megtétetvén, kivált oda törekedett, hogy az erdélyi fejedelem a Portával kötendő békének se tárgyalásába be ne folyjon, se czikkelyeibe ne foglaltassák. De nem vala könnyű dolog valamiben megelőzni a maga érdekeire oly gondosan ügyelő fejedelmet. Ő még a lefolyt pozsonyi békealkudozás alatt kieszközlé követe által Konstantinápolyban, hogy az értekezletek az ő befolyásával s tanácsai szerint intéztessenek; s ügyes diplomatája, Toldalaghy Mihály, már az értekezletek előtt Budán volt Murtéza basa mellett.

Egyébiránt Bethlen 1627 tavaszán, mialatt a békealkudozás előzményei folytak, a maga főczélját, a protestáns vallásfelekezet elleni háború megszűntetését, illetőleg is két irányban működött. Ő a békét nem óhajtá most megkötve látni Ferdinánd s a török között, attól tartván, hogy a csá-

[1]) Katonánál: XXXI, 276. kövv. Pray: Princip. Gabr. Bethlen II, 67. kövv., Jászay: Szönyi béke e. h. 190.

szár a béke megkötése után ismét egész erejét a protestánsok ellen fordítandja. Miké Ferencz tehát, ki az év elején az adóval a Portára ment, oly utasítást vitt magával, hogy Sir Roe Tamás angol és a hollandi követtel egy értelemben oda irányozza ügyekezetét, miszerint a Porta csak azon feltétel alatt egyezzék meg a béke megújításában, hogy abba minden barátságos hatalmak és Németország vallási szabadsága is befoglaltassanak. Hogy Ferdinánd ebben valaha megegyezzék, természetesen egy perczig sem hitte a fejedelem; de nem tartá lehetetlennek, hogy e feltétel annyira megakaszsza a békealkut, hogy a két császár ismét fegyverhez nyúljon.

Más részről a hanyatló török birodalom ellen intézendő nagy hadjárat tervét is, melyet pár évvel elébb adatott elő Ferdinánduak, ismét fölmelegítette Hosszutóthy György előtt, kit Eszterházy nádor a török béke ügyében járat vala nála [J]). De a töröknél, ki Ázsiában is háborúval lévén elfoglalva, Magyarországban békét óhajtott, ama törekvés nem sikerűit, s Murtéza basa csak arra nyert felhatalmazást, hogy a békébe egyedül Erdélyt, Havasalföldet és Moldvát foglalja be. Ferdinánd pedig, kivált múlt évi diadalai után, inkább mint valaha el volt tökélve, folytatni irtó háborúját a protestánsok ellen.

Bethlennek most annál inkább érdekében feküdt Erdélyt a török békébe befoglaltatnia, mivel nyomába jött, hogy magtalan halála esetében a bécsi udvarnak némi tervei vannak e tartományra. Katalin fejedelemasszony kérelmeinek engedve, a múlt évi májusban reávette Erdély rendéit, hogy hitvesét a fejedelemségben örökösének nyilvánítsák, s most Mikó Ferencz által az athnáme, s a bot és zászló megküldetését is sürgette a Portánál. Ferdinánd konstantinápolyi követe ezt, vett utasítása szerint, akadályozni ügyekezett; s midőn őt emiatt Bethlen ügynöke a nagyvezér

[1]) Követségi jelentését közli Kovachicli: Script. Min. I, 277. Számos levél többektől Jászay Okmánygyűjt.

előtt faggatná, végre kivallotta, hogy parancsa van, ura jogait Erdélyre védelmezni. Az athnáme, a bot és zászló ezután mindjárt megadatott a fejedelemasszonynak; Bethlen maga pedig, bár Eszterházy irányában, ki minden módon ellenző Erdélynek a békébe foglaltatását, egy levelében azt írta volt, hogy nem bánja, ha Erdély nem említtetik is meg a frigylevélben, míg él, maga is megtudandván védelmezni fejedelemségét: ezentúl egyátaljában nem akarta tartományát kihagyatni a béke okmányából.

Ezen felül még a gyarmati békekötéskor függőben maradt Vácz visszaadásának és a hódoltságnak ügye körül most is oly súlyos nehézségek fejlettek ki, hogy a gyakran indulatos Eszterházy nádor hadgyűjtéssel kezdé fenyegetni a budai basát, jól tudván, hogy neki szigorú parancsa van, a perzsa háború miatt, mennél clébb megkötni a békét. A. vezér mindazáltal Bethlen tanácsára keményen tartá magát, s azt színlelő, hogy a tatár khánt akarja behívni a maga segedelmére. Midőn pedig a kedélyek kölcsönösen neki hevűlt k, s az alku már végkép megszakadni látszék, a fejedelem ismét közbenjáróul lépett fel. Irta Pázmánynak, csöndesítené le a nádort s eszközlenő az alku jobbra fordulását, tudtára adván egyszersmind, hogy ugyanazt teendi ő is a budai basánál, kit a tatár meghívása miatt is megfeddett légyen [2]). Pázmány eszközlésére történt aztán, hogy Ferdinánd biztosai: Sennyey caúcellár, Eszterházy Dániel, Koháry Péter és Báró Questenberg Gallért, a török megbízottakkal, kiknek élén Mehemed egri basa és a budai mufti áll vala, és Toldalaghy Mihály Bethlen követővel a Komárom és Szőny közt fekvő Forró nevű szigeten másodszor is találkoztak [3]).

[1]) Bethlen lev. Eszterházyhoz. Datum in arcé nostra Bogaras die 30. july 1627. A kismart, levélt, ered.

[2]) Jászay: A szőnyi béke e. h. 249.

[3]) Toldalaghy emlékirata e. h. 239. Pyber egri püspök, Ostrosith István és Hoffman György tanácsos, kir. követek hosszú jelentése

De most meg Teldalaghy jelenléte ellen tett a nádor kifogásokat, csodálkozását írván a fejedelemnek, hogy magát a két császár közti értekezletben ő is feltolja. „Nem toljuk fel magunkat, — válaszolá neki a fejedelem aug. 20-kán — fő emberünket nem kívánságunkból és praktikából, hanem magának a török császárnak levelei által való intéséből, s az vezéreknek kérésekből kellett oda küldenünk, nem akarván . . . magunkat annál is nagyobb gyanúba hozni, a miben eddig császár ő felsége ágense ott benn való csacsogásaival hozott volt; ha kénytelenségtől nem viseltetnénk, a mi emberünk miatt senki ott nem busúlna, és Kegyelmedtől annyi gyalázatos pirongatásokat nem szenvednénk . . . Toldalaghy Mihályt miért expediáltuk oda, — igaz pápistának tudjuk lenni, — gyónja meg bátor cancellarius uramnak . . nem bánjuk“ [1]).

Ennyi baj után a béke szept. 12-kén valahára még is megalakult. Az okmányban a zsitvatoroki, bécsi, komáromi és gyarmati szerződések újra megerősíttettek; Vácz ügye a császárok további eldöntésére hagyatott. Különben végeztetett: hogy a Horvátország szélein épített palánkok mind a két részről rontassanak le; a hódoltságok ügyét e végett kiküldendő bizottmányok szabályozzák; a foglyok részint ingyen, részint csekély váltságdíjért bocsáttassanak szabadon; a béke meddig tartását a császárok magok határozzák meg, kik a jövő januárban egymásnak főkövetek által hason értékű ajándékokat is küldjenek. A határszéli békés viszonyok biztosítása végett, a végekbe békeszerető tisztek, kapitányok, basák, bégek tétessenek; Murtéza vezér basa, mint a ki a békét eszközlé, Budán hagyassák [2]).

május 21-ről és jun. 27-röl, ugyanazok több levelei a kanezellárhoz és Murtéza basához stb. Jászay Okmánygyűjteményében.

[1]) Datum Albae Juliae die 20-a augnsti a. 1627. A kismartoni levélt, eredetijéről.

[2]) Az alku folyamáról számos levél s tudósítás létezik Jászay Okmánygyújteményében. A békeczikkelyeket magyar, latin s török nyelven

Meglepetve látjuk az oklevélből, hogy abban Erdély 1627. a fejedelem minden ügyekezete daczára sem találtatik befoglalva. Oka ennek csak az volt, hogy midőn azt a török biztosok sürgették, Ferdinánd követei végre megegyeztek ugyan, úgy mindazáltal, hogy csak általában említtessék meg, miszerint „egyik császártól se legyen semmi hántása“; ezt pedig a vezér, nehogy az által Ferdinánd s utódainak igényei a tartományra bármi csekély támaszt nyerjenek, a szultán tudta nélkül beíratni nem merte; s minthogy a békét megkötni szigorú parancsa volt, e pont inkább egészen kihagyatott. Nem is késett ezután Bethlen, meghagyni Mikó Ferencz portai követének, igyekezzék végrehajtani, „írassák úgy be a szultán által kiadatandó békeokmányba, a mint először elvégezték volt, miként ugyanis a német kívánta beíratni“. Ő, úgymond, ebben csak a Porta hasznát keresi, mert ha Erdély az okmányba nem iratik, utóbb is gondja, búsulása lesz miatta; míg abból, ha valóban beíratik „az a jó jő ki, hogy aztán a németnek minden jussát kivetnék Erdélyből“. Egyébiránt, úgymond, ők lássák, mint akarnak magokról gondoskodni. Ha a Porta őt meg nem hallgatja, ő is különben kényszeríttetik magáról gondoskodni [1]).

V.

Az előnyök, melyeket Ferdinánd fegyverei a harcztéren egyedül maradt Keresztély dán király és a német protestáns fejedelmek fölött 1627 folytában is nyernek vala, nagy aggodalomban tárták Bethlen Gábort, nehogy Ferdinánd, a Porta részéről is biztosságban érezvén magát, vég

eredetiből közié Gévay Antal. Becs 1837. Történetét megírta Jászay Pál az 1838-ki Tudománytár IV. kötetében 167—274. 1. 1. V. ö. Hammert III, 75. köv. hol a követségek s ajándékok, és a Vácz és Capistrán .János testének visszaadásáért s egy kathol. patriarcha konstantinápolyi székeléséért tett lépések sikeretlensége is mégemlíttetnek.

[1]) Bethlen lev. gr. Alikénál: I, 360.

csapást mérjen a protestantismusra. A július 31-kén (1627) kiadott rendelet után, mely Csehországból s Ausztriából minden protestáns nemest száműzött, ettől nem ok nélkül lehetett tartani. Bethlen tehát újabban is feladatává tette, mennyire hatalmában álla, gátolni Ferdinánd szándékait. Fegyverrel ezt most nem tehetvén, ismét kétszínűséghez, cselszövényekhez folyamodott. Ezért késleltette már, a meddig csak lehetett, a török béke megkötését is; miután pedig az megköttetett, ismét újabb módokról gondolkodók, hogy a békés viszonyt Ferdinánd és a török közt megzavarja vagy legalább őket egymás iránt gyanakodókká tegye. Kemény Jánost az év vége felé Pázmány érsekhez küldé, most ismét ez által akarván tétetni újabb kísérletet Ferdinándnál a török ellen intézendő nagyobb hadjárat iránt, föltéve, hogy a protestánsok elleni háborújának véget vessen [1]).

Hogy az érsekben maga iránt bizodalmát ébreszszen, már elébb meggyőzni ügyekezett volt őt egy levelében, miképen ő bírta legyen a Portát arra, hogy a békébe ne kívánja befoglaltatni a protestáns fejedelmeket [2]). Az érsek hitelt színlelt, s a török elleni hadjárat tervébe is bővebben bereszkedvén, azon reménynyel kecsegtető a fejedelmet, hogy e hadjárat esetében ő lenne a fővezér; jutalmúl pedig méltán várhatná a visszafoglalandó ország egy részét Moldvát s Havasalföldet, a királyi czímmel együtt [3]).

[1]) Kemény J. Önéletírása: 121. köv.

[2]) Jászay P. A szőnyi béke: e. h. 252.

[3]) Kemény: e. h. Bizonyítja maga Bethlen is a Miké Ferenczhez írt s a fentebb említett levelében. „Most a pápa a császárral együtt — úgymond egyebek közt — királylyá neveztetést, Moldovát, Havasalföldet, Dunáninnen való tartományokat Pesten alól, Egerrel, Temesvárral, Szolnokkal, Szegeddel, Bácscsal, Gyulával Ígérik, e mellett sok kincset; mindazáltal mi azt árnyéknak tartjuk, és in proposito nostro constanter perseverálni akarunk, csak az porta is viselje igazsággal magát hozzánk[11]. Bethlen ezen portai előadásából származhatott ama hír, melyet Pázmány (Ep. Proc. II, 407.) és egy velenczei tudósítás

De hogy az érseknek is inkább a protestánsok elnyomása, mint a töröknek az országból kiűzése feküdt szivén, kétségtelen. „Gyanúsak előttem — úgymond decz. 28-kán Ferdinándhoz írt levelében — a fejedelem tanácsai, netalán csak azért kívánja felségedet háborúba keverni a törökkel, hogy a németországi ügyek sikerültét késleltesse Ugyanazon időben, mialatt a mondottakról Pázmánynyal értekezett, Mikó Ferencz követe által viszont a törökben ügyekezett bizalmatlanságot ébreszteni Bethlen a megkötött béke állandósága iránt. Előadatá vele a Portánál, hogy mihelyt a dán király Németországban végképj le lesz győzve, Ferdinánd a maga kész seregeit kétségen kívül a török ellen fordítandja: békéljen meg tehát a Porta mennél elébb Ázsiában lévő ellenségeivel, hogy készen legyen meghiúsítani a német szándokait [2]).

Ugyanez volt Bethlen czélja abban is, midőn mind Pázmány [3]), mind Eszterházy [4]) által azt tanácsoltatá Fer-

(Hammer III, 75) említ, 'mintha ö, Bethlen, a portánál sürgette volna <lán királylyá kineveztetését.

[1]) Praynál: Epist. Proc. III, 407.

[2]) Privata consignatio pro Magnif. Franc. Mikó. Gr. Mikó Imrénél I, 364. kövv.

[4]) Praynál: Ep, Proc. III, 406. kövv.

[5]) Eszterházyval ez időben számos levelet váltott a fejedelem, az általa bírt hét megye határában lévő hódoltság ügyében. A budai vezér által sürgettetvén, hogy a hódoltság ott a régi határok szerint szabályoztassék, nehogy Szatmár és Szabolcs megyék jobb része s a hajdúvárosok, melyek szabadságuk iránt athnáméval is biztosítva valának, az ország kárára, a hódoltságba vonassanak: 1628. márcz. 5-kén Fehérvárról kelt levelében inti Eszterházyt, legyen ezekre gondja a nem sokára tartandó értekezletekben; bővebb értesítése végett követeket is ígér hozzá küldeni. Április 5-kén írja neki, hogy a török újabban is követeli a tiszántúli hódoltságot; de mivel elébb oly messze kiterjedt a hódoltság, hogy az Szatmárban Dengeleg, N.-Károly és csaknem Szatmárváros eleibe ment, Szabolcsban Kállót, Abaújban Szikszót is jóval meghaladta, Borsod csaknem egészen bele esett, s a hajdúvárosok is mind hódolt telken épültek: a tartandó értekezleten, úgymond, legjobb

dinándnak, hogy ne szűnjék meg sürgetni Vácz visszaadatását; a hódoltság iránt pedig, melynek ügyében egy újabb bizottmánynak kellett 1628 nyarán összeülni, ne engedjen a török követeléseinek. Hogy azon kósza híreknek, melyek a protestáns fejedelmekkel folytatott összeköttetéseiről szállongának, hitelét megrontsa, a császár s főbb tanácsosai bizodalmát megnyerje, 1628-ban május közepén Cserényi Farkas által néhány nemes lovat küldött ajándékba Ferdinándnak s Eszterházynak. Meghagyta a követnek, szóljon még Pázmány érsekkel, Ditrichstein bíbornokkal, Eggenberg herczeggel is; tisztelkedjék a császárnénál és az ifjú királynál. A nádort különösen kérje meg, ne adjon hitelt ama, híreknek, mintha ő a svéddel szövetkezve, háborúra ké-

volna, hogy e tárgyat a kir. biztosok hallgatással mellőzzék, ha a török azt maga nem hozza szőnyegre, hogy a dolog a béke elteltéig jelen állapotjában maradjon: azt lehetvén aztán mondani a töröknek, ha újabban sürgetné, miért nem szólt annak idején; most a dolgon változtatni már nem lehet. De Eszterházy gyanakodott: április 19-kén azt írá Kismartonból Ferdinándnak, hogy tetszenék ugyan neki e tanács, hanem attól tart „ne per hoc majorem licentiam et jus disponendi arripiat Bethlen, quam sibi permission est“. A fejedelemnek pedig április 20-kán válaszoló: „jó, mellőzzük hallgatással az ügyet; de biztosítson minket Felséged, hogy nálunk nélkül azokban semminémü igazítást vélek akár mily sürgetésökre sem cselekszik; mert tudni való, hogy a török, ha e tárgyat nem hozza fel a bizottmányban, azt csak azért mellőzi előttünk, hogy Felségedtől könnyebben kicsikarhatni reméli“. — Eszterházy más, későbbi leveleiben ilgy vélekedik: csak azért sürgeti a török, hogy a hajdúk is a hódoltságba foglaltassanak, mivel Bethlen alatt vannak, s vele a török mellett többször felkeltek. (A nádor ezt csak azért állítá, hogy ezen érvből ostromolhassa a hét megye birtokát is, és hogv a hajdúság ügyét ne a törökkel, hanem Bethlennel kelljen elvégeznie). De Bethlen 1629 május 8-kán kelt levelében megmutatja, hogy téved a nádor, s a török csak azért követeli a hajdúságot, mivel Bocskay őket hódolt telkeken telepítette meg. Ő tehát ez iránt nem végezhet a nádorral; hanem követet Ígér ez ügyben küldeni a vezérhez; bár jobbnak látta volna, az egész dolgot hallgatással mellőzni. Valamennyi okmány a kismartoni levéltárból.

szülne[1]). Hogy e hírek hitelét megrontsa, több leveleiben viszont arról tudósítja a nádort s az érseket, hogy nála is oly hírek terjesztetnek, miszerint a császár őt megtámadni szándékoznék; legjobban cselekesznek tehát, ha efféle mendemondáknak hitelt egyik részről sem adnak, azok terjesztőit pedig megbüntetik.

De czélját mind evvel nem érte a fejedelem. Eszterházy, bár mint esküdözött is neki Ferdinánd s a maga békés indulatáról *), meggyőződve lévén, hogy a fejedelem a császár ellenségeivel folytonos összeköttetésben áll, s csak az alkalmat lesi újabb háborgásokra, viszont ő is Bethlen megbuktatására törekedett. A Mikó Ferenez által vezérlett múlt évi követség egy tagja, Szombathelyi Márton, a fejedelmet elárulván, ellene a kajmakámmal, Kedzsep basával, fondorkodott, s aztán a nádor szolgálatába lépett. Eszterházy őt most, midőn a szőnyi békében kikötött ajándékok mcgvitele végett báró Kuefstein Lajos a Portára küldetett, oly utasítással adta a követség mellé, fedezze fel Bethlennek a Porta ellen is állnok politikáját, s indítványozza annak letételét a fejedelemségből. Szombathelyi nagy titokban rejtőzött Konstantinápolyban; de az ügyes Toldalaghy Mihály, ki épen ez időben járt ismét a fejedelem részéről követségben a Portánál, nemcsak fölfedezte, s ellensúlyozta, hanem még vissza is térítette őt a fejedelem

[1]) Instructio pro gener. Wolfgango Czierény de Alsó-Balásfalva Cons, et Comit. Cottus Szolnok int. ad S. C. K. Mattéin ablegato Albae Júliáé 12-a maji 1628. A Szalay Ágoston birtokában lévő eredetiről. Fő czélja e követségnek az volt, hogy a királytól Tokajt, melyet nejének hitbérül adott, örök birtokul eszközölje ki.

[2]) In Kismarton 20-a April 1628. „El az isten, semmi azokban úgy nincsen ., . csak valami eszeveszett roszak találmányai . . . kihez kész vagyok életemet is kötnöm, hogy csak Felséged méltó nagy okot ne adjon reá, ellenséges fegyvert ... az én kegyelmes uram felségedre nem küld. Fogalmazatból[1]".

hűségére [1]); kitől azonban utóbb egy újabb árulása miatt lefejeztetett.

Ama kósza hírnél, hogy Bethlen Moldvát s Havasal- a fghlet Erdélyhez kapcsoltatni s magát dák királylyá nevez- tetn« törekedik a Portánál, több volt a valóság Bethlen azon szándokában, hogy Lengyelországot, sógorával Gusztáv Adolf svéd királylyal szövetkezve, megtámadja s magát ott királylyá választatja. Ezen ügy végett a fejedelem már Ozmán szultán idejében is 1620-ban, fondorkodott a Portánál, újabban pedig 1627-ben összeköttetésbe tette magát a svéd királylyal, ki, mielőtt az osztrák ellen fordítaná fegyverét, Lengyelországba intézett hadjáratot. „A Visztula mind két partja hatalmamban — írja egy levelében Bethlennek —; Danczig kikötőjét elzártam, s a lengyelek közlekedését a balti tengerrel meggátoltam. Az öregsége miatt tehetetlen királyt mindnyájan utálják, s úgy hiszszük, nem sokára a kelő napot fogják imádni. De vannak, kik Fenségedet török rabszolgának nevezik . . . Rajta leszek, hogy a muszka béke megzavartassék, csak Fenséged se mulaszsza el, mint ígérte volt, a tatárok becsapását kieszközleni“ [2]).

Bethlennek, mint említők, régi terve volt a lengyel trón megnyerése; de miután 1620-ban a Portánál ez iránt tett izgatásai czélhoz nem vezettek, megvárni határozta a már különben is nagyon öreg Zsigmond király halálát. Most azonban, midőn Lengyelországból több uraktól, Lubomirszkytől, Dembinszkytől s kivált Radziviltől, újabban is ösztönöztetnék, a muszkáktól s a svéd királytól egyre izgattatnék, maga is komolyabban kezdett készülni e hadjáratra. Toldalaghy Mihályt 1628 őszén az évi adóval Konstantinápolyija küldvén, oly utasítással látta el, hogy mind a Portánál eszközölje ki erre nézve az engedélyt s a tatároknak Lengyel-

[1]) Toldalagliy emlékirata c. h. 239. Kemény J. 123. l’rincip. Gabi·. Bethlen II, 174. 191.

[2]) Pi aynál: Ep. Proc. Ili, 408. kövv. a jegyzetekben.

országra küldetését, mind az ott lévő s erre nézve teljhatalommai felruházott muszka követtel kösse meg a szövetséget. [1])

Ezekben jó véget érvén, 1629 elején követeket küldött a svéd királyhoz, kik azonban Boroszló táján Ferdinánd tisztviselőitől elfogattak [2]). Bethlen azon mentséggel sürgette ugyan embereinek szabadon bocsáttatását, hogy azokat hitvese ügyeiben küldötte Sleziába; de Becsben annál kevesebbé adtak hitelt a fejedelem ezen állításának, mivel az sem maradt titokban, hogy legújabban Farensbach, a svéd király tanácsosa, járt nála követségben.

Hogy szándokait bővebben kikémleltesse, Eszterházy nádor, a király megegyeztével, 1629 tavaszán Kéry János gyarmati kapitányt küldé a fejedelemhez, színleg, vele a még mindig függőben maradt hódoltsági ügyről értekezni. Kéry az algyógyi fürdőkben, súlyos betegségben találta a fejedelmet, ki sejtvén a követ küldetése okát, önmaga hozá szóba a különféle híreket, melyek ellenséges szándékairól szárnyaidnak az országban. Esküdözve, átkozódva monda a követnek, hogy a békekötés óta semmi összeköttetésben nem áll a császár ellenségeivel, s nem is akar érettük többé fegyvert ragadni, mert annak eddig is csak kárát s jó hírének rövidségét vallotta. Nem tagadja, hogy elébb ugyan járt egy követe az angol és franczia királynál, a hollandiaknál és Velenczénél, ki három hónappal a békekötés után hazatérvén, oly leveleket hozott számára, melyekben neki nagy összegek Ígérteitek a háború folytatására. De ő nem csak el nem fogadta légyen ajánlatukat; hanem Mikó Ferenczet

[1]) Toldalaghy levelei Bethlenhez gr. Mikónál I, 254. E levelekből az is kitűnik, hogy Erdély ekkoron higany-kereskedést űzött Konstantinápolylyal; jelenleg is küldött azt oda a fejedelem. Toldalaghy drága keleti szőnyegeket is vásárlóit a fejedelem számára. „Szőnyeg — marhája hadd legyen olyan felségednek, az minemü másnak ez előtt Erdélyben nem volt“. Vett számára kávét is 200 okkát, berzsenfát 10 okkát stb. u. o. 257. — Kemény J. Önéletírása 117. 123. 133.

[2]) Praynál: Prine. Gabr. Bethlen II,<187. Epist. Proe. III. 411.

1627-ben egyenesen azért küldi vala Konstantinápolyba, hogy azon hatalmak követeinek megizenje, miszerint a szövetségből végkép kilépett, s tőle többé semmit se várjanak. Azóta pedig soha szóval sem akarta megbántani ő felségét. Beszéd közben ezt többször esküvel is bizonyítá a fejedelem; sőt egyszer, hevétől elragadtatva, monda, hogy isten fel ne segítse őt betegségéből, ha nem mond igazat. Átkától, a mint azt kiejtő, maga is megborzadt, s Kéryhez fordulva mondá:„ime mit mondottam!“

A svéd követ épen Kéry ottléte alatt érkezett a fejedelemhez; s a lengyel háborúról Bethlen maga ugyan nem, de az urak közöl többen nyíltan szóltak Kéryvel. Mikó Ferencz egyenes kérdést intézett hozzá: ellenzenék-e Becsben, ha a lengyel király halála után Bethlen emeltetnék helyébe? Farensbach svéd követ jelenlétét nem titkolhatván, még Kéry ott időzése alatt Ornay Gáspárt követségbe küldő Ferdinándlioz, közölvén vele a svéd király üzenetének némely pontjait. Ornay jun. 25-kén nyervén kihallgattatást, elmondá, miképen arról értesült a fejedelem, hogy némely idegen követnek hozzá érkeztéből azon hír kezd szállongani, mintha megint ellenséges szándokai volnának. Istenre hivatkozik, hogy ez nem való. A nemzetközi jog szerint ő nem tilthatja el magától az idegen hatalmak követeit; de abból még nem lehet következtetni, hogy ő szövetkezik is e hatalmakkal. Most is közli ő felségével a svéd követ utasítását, miből látni fogja ő felsége, hogy csak békét kíván tartani ő felségével. A haza térő Kéry által pedig megírta a nádornak, hogy bár az Istenen kívül senki másnak nem köteles tetteiről számot adni, hogy mindazáltal bebizonyítsa, mily jó indulattal viseltetik a császár iránt, még a svéd király követségét is közlé vele[1]).

[1]) A követ beszéde Ferdinánd előtt. Jászay okmánygyűjt. Bethlen levele Eszterházyhoz. Dat. ad acldulas possess. Szaldobosiensis die 30-a máj. a. 1029. A kismartoni levéltár eredetijéről.

Λ lengyel hadjárat végrehajtása oly eltökélt száudoka volt Bethlennek, hogy már nemcsak hadai, melyekkel indulnia kellett volna, készen álltak, hanem udvara népének is kiadta rendeletéit. De egyre növekedő vízkórsága már nem engedte a nagyszerű terv foganatba vételét. Midőn hírét vette, hogy a svéd király szept. 16-kán Lengyelországgal békét kötött, már magának sem volt többé reménye az élethez, s még csak oda fordíiá gondjait, hogy fejedelemsége kormányát jó rendben hagyja. Hogy az örökösödést, jobb belátása ellen, csapodár nejének a török által is biztosíttatta, már rég megbánta volt. Hibáját némileg helyrehozandó, öcscsét, Bethlen Istvánt, nevezte ki melléje kormányzónak, mi *' égett íi* magyar urakkal is még egyszer tanácskozni akarván, Nagyváradra vitette magát. Onnan Gyulafehérvárra visszatérvén, mindinkább tűnni t'rzé életerejét. Kevéssel halála előtt, midőn már alig szólhatott, írószereket kére a mellette lévő Kemény Jánostól, s c szavakat írá fel az eleibe tett papirosra: „Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk? senki nincsen bizonyára, bizonyára nincsen^. Néhány perez múlva, november 15-kén életének 49-dik évében, megszűnt élni [r]).

Bethlen Gábor egyike történetünk legkitűnőbb férfiainak Esz, erő, ügyesség által a kis Erdély színpadán is nevezetes európai szerepet játszott ő cseménydús korszakában, melyben a szabadság és elnyomás elvei közt harmincz évig folyt a harcz életre halálra. E nagy fontosságú háborúnak, melynek eredményei határozták meg irányát a következő másfél század fejleményeinek, Bethlen Gábor is egyik nem

[1]) Kemény Önéletírása. 145. 1. Bethlen István már szept. 5-röl mint Erdély gubernátora ír a nagyvezérnek, kérvén őt, hogy a fejedelem halála esetében is védje Erdélyt jelen állapotában, a németek ellen, ha azok e tartományt megtámadnák; ne is higyjen a németeknek, bár mit ígérnének, hanem adassa ki az athnámét, melyért a fejedelen most követét küldte a portára. Jászay okmánygyűjt. Pázmány, gennyei csak nov. 25-kén értesültek Bethlen haláláról s adták azt Ferdinándnak is tudtára. Az említettek levelei. U. o.

utolsó tényezője volt. Anyagi erejének csekélysége mellett döntőleg Ő nem hathatott ugyan e háborúban; erre nézve ha egypárszor ölég nagy tömegekkel léphetett is a sorompók közé, azok nem 'függenek eléggé az ő akaratától, hogy kitartás által biztosíthassa is a támadásainak első lökése által nyert előnyöket. De a mit e szerint a kitartás hiánya megrontott, azt ő/támadásainak gyakorisága s politikájának ravaszsága által ügyekezett némileg pótolni, helyrehozni. S még midőn a körülmények szerint megbékélni kénytelenítetett is, folytonosan oly fenyegető állást foglalt el, hogy ellensége soha sem tudhatta, mikor intéz újabb támadsát; soha sem lehetett tőle biztosságban. Nála nélkül sokkal elébb és tökéletesb diadalokat aratott volna II. Ferdinánd alatt az ellenreformatio.

A kik őt a kétszínűség a ravaszság miatt gáncsolják, feledik, hogy a diplomatia ő irányában sem volt őszintébb; s csak is azért látszanak ezt neki annyira felróni, mert ebben ő ellenségeinél erősebb, jobbára diadalt aratott. Hazai íróink egynémelyike azt veti szemére, hogy a törökkel oly szorosan szövetkezvén össze, annak uralmát az országon szilárdítani törekedett. Tévedés. Hogy nem rajta múlt, irtó» háborút kezdeni a török ellen Magyarországon, fentebb láttuk. „Mert noha igen színezett nekik, — mondja a körülötte forgolódó Kemény János, utóbb Erdély fejedelme, — de keresztény gyomorból gyűlölte a pogányságot; s reá is Ígérte magát, ha a császár felhagy az imperiumbeli hadakozással, s hajlandó kiállítani a török háborúra szükséges eszközöket“!). „Hogy az emberek végszükségben szokatlan segítséghez is folyamodnak, — úgymond egy levelében Eszterházyhoz maga Bethlen — nem az ő találmánya: I. Rudolf a tatárokat, I. Ferencz franczia király a törököt stb. hívta segítségül. Bizonyságunk az Ur Isten, hogy mi sem szeretetből, hanem kénytelenségből élünk ezeknek segítségekkel. Azok-

[1]) Kemény Önéletírása, 122.

nak kell barátságokat vennünk, a kik nyújtják . . . Ennek okai mi vagyunk-e, Uram, avagy mások, ítélje meg az Isten, mert magunk ezen el nem igazodhatunk” [1]).

Méltányolta e kénytelenséget még maga Pázmány is, a vallási dolgokban vele ugyan ellenkező, de nagy ember s nagy hazafi, mint ő, midőn a hozzá küldött Kemény Jánosnak ily módon nyilatkozók: „átkozott ember volna, ki titeket arra késztetne, hogy töröktől elszakadjatok, ellene rugdalózzatok, míg Isten a kereszténységen másképen nem könyörül; mert ti azoknak torkokban laktok: oda tehát adjátok meg a mivel tartoztok, ... a törököt töltsétek adománytokkal; mert noha ím látod, édes öcsém, nekünk elégséges hitelünk, tekintetünk van most a mi kegyelmes, keresztény császárunk előtt, de csak addig tart az a német nemzet előtt, míglen Erdélyben magyar fejedelem hallatik virágzani, azontúl mindjárt megvetésbe jutván, gallérunk alá pök a német, akár pap, barát vagy akárki legyen” [2]).

I htczára a kettős gáncsnak, mik nem is annyira Bethlen jellemét, mint helyzetét érhetik, minden tekintetben kitűnő, sokban nagyszerű egyéniséget láthat benne az el nem fogúit, pártatlan szemlélő; olyat, ki egy hatalmas birodalom élén, hol lángelméje merész röptének a cselekvés eszközei is rendelkezésére álltak volna, hol az emberiség valódi áldásait, a tudományt, miveltséget, s minden szépnek s jónak fejleményeit elősegíteni, népét boldogítani, hazáját, nemzetét virágzóvá emelni törekvő lelke hajlamainak a tehetség is megfelelt volna, a világtörténelem legjelesebb fejedelmeinek sorában állami vala.

Róla ezt hinni, ezt állítani, teljesen feljogosít az, mit róla korlátolt színhelyén feljegyzett a történelem. Bár különben vallásos érzelmű, hitfelekezetének védelmére ő nem

[1]) Dat. Cremniey die 12-a decembr. 162G. A kismartoni levéltár eredetijéről.

[2]) Kemény Önéletírása. 1-17.

türelmetlen vakbuzgalomból, hanem a mennyiben e tettére a politikai s nemzeti okokon kívül, vallási érvek is hatottak, a lelkiismeret jogainak, szabadságának tiszteletéből emelt fegyvert. E tekintetben ő nemcsak magának s felekezetűnek kívánt, hanem egyebeknek is adott szabadságot. Erdélyben, midőn annak fejedelmi székére ült, a kathol. vallás nagy nyomást szenvedett. 0, mialatt a protestáns vallás előharezosai sorába lépett, nemcsak egyenlő szabadságot engedett tartományában minden vallásfelekezetnek; nemcsak visszatérni hagyta fehérvári s monostori házaikba a kiűzött jezsuitákat: hanem élelmükről is gondoskodott; Karánsebesen egy újabb ház és iskola felállításában segedelmükre volt, A hivatalok, méltóságok osztásában ő egyedül érdemre, képességre fordítá figyelmét, minden tekintet nélkül a vallásra: egyik cancellárja szombatos, másik katkolikus vala. Es szintén ily pártatlansággal találjuk betöltve a többi hivatalokat is. Ennyi józanság, ily vakbuzgó, türelmetlen korban, csak nagy léleknek lehet tulajdona.

A számos évek alatt körülötte forgolódó Kemény János, lelkesedve áradozik magán és nyilván jellemének leírásában. „Eszes, vitéz, — mondja egyebek közt — kegyelmes, liberális, takarékos, munkában fáradhatátlan, haszontalan dolgokban idejét nem töltő, külsőkép tekintetiben oroszlán, conversatiojában nyájas, józan életű, isteni szolgálatban nem külsőképen tettető, de buzgó, szegényeken és könyörgőkön könyörülő, egyházi rendeket tiszteletben tartó, tápláló, ekklésiákat építő, segítő, alapító, tudós emberek conversatiojokban, disputatiok hallgatásiban gyönyörködő, az hazafiaknak atyjok, a vitézlő rendnek mind jó tanítójok s mind tűkörök, de édes atyjok is; megharagudni tudó, de azt megmértéklő, haragot nem tartó, nem kegyetlen s vértszomjazó, hamar megengesztelődő; künn a közönséges helyen magát nagy authoritással, benn pedig házában, belső szolgái közt magát nyájas szelídséggel viselő; fő lovakban fris (fényes) öltözetekben, muzsikákban, építésekben, fejedelmi vendég-

ségekben, s néha tánczokban is, de nem részegséggel, mértékletesen gyönyörködő [1]).

Az ő kormánya alatt rend és jog, fegyelem és igazság, atyai gond és jó indulat uralkodott az igazgatás minden ágaiban. „Az országot a sok kóborlóktól, nyúzó-fosztóktól megtisztította . . jó tisztviselőket, udvarbírákat állíttatott mindenütt .... A sóaknák, arany-, ezüst-, kéneső- és rézbányák növelését külföldről is hozatott jó mesterek által virágzatra emelte. Fehérvárait, Radnóton, Alvinczen, Balázsfalván, Fogáras és Várad váraiban fényes fejedelmi épületeket emeltetett, várait, végházait, kijavíttatá s mindenkép jó karba helyezé. Különös gondja volt az iskolákra, nemzetének tudományos kiképeztetésére, mi végett nemcsak fejedelmi bőkezüséggel adományozd meg az utóbb Enyedre áthelyezett fehérvári főiskolát, hanem külföldről is több tudós férfiakat hívott meg oda, kik közöl Alsted, Bisterfeld, Piskator, Opitz nagy hírű német tanárok neveit találjuk emlékeinkben. Az általa jól megrakott gyulafehérvári könyvtárat még Mátyás király budai könyvtárának maradványaival is örömest szaporította volna; de bár azért nagy összeg pénzt ígért, nem nyerhette ki azt a töröktől. E fölött még külföldi egyetemeknél is tett alapítványokat magyar ifjak számára. A tehetséges, jó indulatú hazafiakban különösen gyönyörködött; valóban apjok is volt — mond Kemény — nem különben tanítván, oktatván őket, mint jó atyjafiait; látni, hallani örömest küldözé őket, segedelmet is nyújtván a külföldre utazóknak. Erdély, melynek adóját is tíz ezer aranyra szállította le 15 ezerről, kormánya alatt benn a Báthory István óta nem ismert jólétre s virágzatra, künn hírnévre emelkedett“.

[1]) Ld.. ezekről Kemény Önéletírását 69. 145. kövv. Szalárdy: Siralmas magyar krónika. II. k. I rész.

VI.

Bethlen Gábor halála napján Kemény János követséget küldött Derdinándhoz és Pázmány évsekhez, hogy Katalin fejedelemasszony, a kormányzó Bethlen Istvan és az országtanács készségét jelentse, a szerződések szerint a királyra visszaszálló hét vármegye átadása iránt [1]). Ugyanezt nyilvánítá Katalin Eszterházy nádornak is szintaz napon kelt levelében, biztosítván őt, hogy Erdély részéről semmi egyenetlenségre nem fog adatni ok [2]). Alaghy Menyhért országbíró ennél fogva deczemb. közepén Kassára ment s azt Bornemisza János kapitánytól, a többi városokkal és vármegyékkel együtt, átvette a király nevében [3]). Murtéza budai vezér azonban, miként már a múlt években is igényt tartott a hajdúvárosokra, úgy látszik, ezeket most visszakapcsolni szándékozók a hódoltsághoz. Rendeletéből Papazogli Mehemed basa deczemb. második hetében több száz lóval Debreczen felé indult, megírván a fejedelemasszonynak, hogy mivel a felvidéken a császár hadai gyülekeznek, neki is kötelességévé tétetett vigyáznia, nehogy Erdély ellen valamely ellenséges lépések tétessenek. A fejedelemasszony ezt szükségtelennek állítá a vezérhez s a basához írt levelében, biztosítván őket, hogy teljes bizodalommal viseltetik a császár iránt [4]). Megkéré mindazáltal Eszterházyt is, gá-

[1]) Kemény János 153. kövv. Erről egyébiránt mint Pázmány, Eszterházy és Alaghy levelei tanúskodnak, már Bethlen életében is gondoskodott Ferdinánd. Jászay Okmánygyűjt.

[2]) Datum Albae Juliae die 15-a nov. 1629. A kismartoni levéltár eredetijéről.

3) Závodszky Katonánál: XXXI, 368. Sőt még Kassára utazta előtt Regéczröl decz. 6-kán jelenti a királynak, hogy a hét vármegye a hajdúkkal együtt biztosíték őt, hogy teljes készséggel hódolnak a királynak. Jászay Okmánygyújt.

[4]) Katalin lev. Eszterházyhoz. Dat. Albae Juliae die 14-a dec. 1629. Ugyan o. ered.

tolna meg a maga részéről szintén minden hadgyűjtést, nehogy a béke veszélyeztessék [1]).

De bent a tartományban ekkoron már kitört az egyenetlenség a fejedelemasszony és a kormányzó közt. Bethlen István, mióta Erdély kormányzójának kineveztetett, miként szept. 5-kén a nagyvezérhez intézett s fentebb említett levele tanúskodik, főleg arra törekedek, hogy a fő kormányhatalom Erdélyben a török által is az ő kezébe tétessék le, miben bátyjától is támogattatv^, még ennek életében teljesen czélját érte. Eszterházy nádor már decz. 11-ről írá a királynak, hogy a budai vezérnek titkára s kedves embere járt nála, ki megvallá neki, miképen a szultán megküldte ugyan a fejedelmi jelvényeket s az athnámét Katalin számára, mivel azt akkor alkalmasan megtagadni nem lehetett: de őt koránt sem akarja sokáig fentartani a fejedelemségben, e ideiglen is csak azon feltétel alatt, ha Bethlen István kormányzóval jó egyetértésben marad. Mi más szóval annyit tesz, mint Eszterházy megjegyzi, hogy a fejedelemasszony a kormányzótól fogfüggeni, míg ennek úgy nem tetszik, hogy őt a török megegyeztével egészen kivesse a fejedelemségből. Ezt már sürgetik is követeik által a portán, s félni lehet, hogy a fejedelemasszony rövid idő múlva bajba keveredik[2]).

De viszont Katalin fejedelemasszony is, kit a jezsuiták titkon még férje életének végszakában a kath. egyházba térítettek, nem tudott megférni Bethlen István kormányzóval s megbuktatása végett titkon szövetséget kötött Csáky Istvánnal, kinek az elébb kegyelt Zierotin morva menekült elűzetése után, magát úgylátszik, különben is nyakára kötötte. Hozzájok csatlakoztak még Kovasóczy cancellár, Haller István, Kornis Zsigmond, Erdélyi István, Cserényi Farkas, s kiket a meghalt fejedelem maga telepített meg Er-

[1]) Dat. Albae Júliáé die 14 January 1630. U. o. eredet.

[2]) Eszterházy levele a királyhoz. Dat. in Forchtenau 11-a dec. 1629. Jászay Okmánygyűjt.

délyben a halmozott el számtalan jótéteményeivel, Szúnyog Gáspár, kővári, Liszty Ferencz szamosújvári kapitányok s többen mások a kath. urak közöl. Csáky azonban két kártyával játszók. „Míg egy felől a fejedelemasszonyt biztatta, hogy őt tartja meg a fejedelemségben; más felől Prépostváry Zsigmondot — kit a nádor s a kassai főkapitány is feltolni óhajta a fejedelmi székbe, — hitegető megválasztatásával; a kettő között pedig magát akarta megválasztatni“. — Mihelyt Katalintól Bethlen hátrahagyott kincseinek egy részét, a Bogarasban őrzött 40 ezer aranyat elcsalta, azonnal pártot kezde gyűjteni magának s Kovács Péter mezei kapitányt is szolgálatába fogadta az alatta lévő zsoldos hadakkal. De hamar nyomára talált a fondorlatnak Bethlen István, s Kovács Péter hadait január 9-kén a Szilágyságban Toldalaghy Mihály székelyei s a felfegyverzett földnépe által szétverette; Szúnyog Gáspárt Kővárból kirekesztette. Csáky ezen megijedvén, Almásra futott, de csak, hogy ott is hadakat szedjen, melyekkel, miként Katalinnal elvégezte volt, a kormányzót január 25-kén az elhunyt fejedelem tetemeinek eltakararításakor megbuktassa

A kormányzó ezt, miről szintén értesült, megelőzni akarván, Kovács hadainak szétveretése után, az ország rendeit azonnal gyűlésbe hívta Gyulafehérvárra, kik aztán január 15-kén a következő feltételek alatt hódoltak Katalin fejedelemasszonynak: fejedelmül addig ismerik el, míg a boldogult urok nevét viseli; de a neki adott jogot más fejedelemre át ne ruházza s a fölött alkuba senkivel se ereszkedjék; a kormányzás Bethlen István s a melléje rendelt 12 tanácsos kezében leend, ezek tudta nélkül a fejedelemasszony a közügyekben semmit sem végezhet, követségeket nem fogadhat, a közjövedelmekről nem rendelkezhetik; a tanácsurak pedig egyedül a haza fiai legyenek; idegen nem-

[1]) Kemény J. 160. kövv. Toldalaghy Emlékirata gr. Mikónál Γ. 240. Katona e. h. 426.

zetbeli, se kapitányságot, se más tisztséget ne viseljen; Bethlen István halála esetében új kormányzót a tanács választ; ha a közbéke miatt más fejedelmet kellene választani, Katalin békességesen kimegy az országból, özvegyi javait, Tokajt, Munkácsot, Fogarast azontúl is megtartandó; a négy bevett vallás szabadsága sértetlen maradjon; úgy szintén az úri s nemesi rendnek, a székely és szász nemzetnek jogai, kiváltságai se szenvedjenek csorbulást; mivel a haza fenmaradása isten után a fényes kaputól függ, a fejedelemasszony s a kormányzó annak kedvét keresse '). E végzésekkel, hogy azokat megerösíttesse, Toldalaghy Mihály a Portára küldetett. Katalin ezután kénytelen volt új vallásától is búcsút venni és protestáns módon részesülni az úrvacsorában.

A békesség azonban, mely színleg helyreállott, nem sokáig tarta. A kormányzó látván, hogy Csáky István, sem Prépostváryval sem a fejedelemasszonynyal, kinek már tokaji s munkácsi urodalmait is a maga kezére ügyekezett keríteni, nem szűnik ellene fondorkodni, s maga Katalin is mind kevesebbet hajt a kormánytanácsra: júliusban Medgyesre újabban országgyűlést hirdetett, el lévén határozva, a fejedelemasszony ellen nyilván panaszt emelni, s őt a választási feltételek megsértése miatt megbuktatni. Azonban Katalinnak is számos híve jelent meg a gyűlésre, s ez oly zajossá lőn, hogy a pártok csaknem fegyvert rántottak egymás ellen. Toldalaghy Mihály és Borsos Tamás végre nagy nehezen lecsöndesíték a rendeket, kik aztán a választási feltételeket újabban is megerősítvén, szétoszlottak, mind a fejedelemasszonyt, mind a kormányzót meghagyván méltóságában [2]). — E viszályokra Bécsből s Magyarországból vette a fejedelemasszony és Csáky a bátorítást, az ösztönzést. Eszterházy nádor már a múlt évi deczemberben több levelében tanácsié a királynak küldene némi hadat Erdély felé;

') Constitut. Adprobatae et Compil. ez évre. Katonánál 423

[2]) Toldalaghy emlékirata: e. b. 241. Kemény 189.

mert bár a hét vármegye rendei önként hódolnak, azokra szükség lehet, hogy a fejedelemasszony a hatalom birtokában fentartassék. Tanácslá továbbá, intetnék meg a fejedelemasszony, hogy csak legmegbízhatóbb embereivel közölje a maga ügyeit; Rákóczy György pedig, ki különben maga is a fejedelemségre törekedik, gátoltassék meg valamely módon, nehogy akár Bethlen Istvánnak segedelmet nyújtson, akár magát tolja fel fejedelemmé. Mind ezen czélok elérése végett, hirdetné ki ő felsége, miképen minden eshetőségben el van határozva Katalin asszony jogait fentartani, s ha kell, neki tényleges segedelmet is nyújtani. Es kétséget alig szenved, hogy mind ez tudtára adatott a fejedelemasszonynak is azon követ által, kit a király az elhalt fejedelem temetésére küldött [1]).

E bátorítás lehetett oka, hogy a kormányzó a gyűlés végével a nádornak mind ama feltételeket, melyek alatt Katalin a fejedelemségben megerősíttetett, mind a mostani gyűlésnek e feltételekre vonatkozó végzéseit megírta [2]); pár nappal utóbb pedig egy más levélben magát mintegy mentegette, hogy e végzéseket a haza veszedelmének elhárítása tette szükségesekké [3]). E végzések azonban nem gátolták meg Katalint és Csákyt fondorlataik tovább fűzésében. Látván, hogy a nemzet idegensége miatt a hatalom birtokában meg nem maradhatnak, egyetértésben a bécsi udvarral, melytől kárpótlást vártak, Prépostvárynak akarták azt kezére játszani. Megegyeztek tehát Bornemisza János kassai kapitánynyal, hogy mintha csak a kállai és szatmári végházak látogatására menne, közeledjék Prépostváryval a határszélekhez, onnan adott szóra Szamosújvárba jövendő, hova a fejedelemasszony a kormányzót is oly szándékkal hívatá meg, hogy ha a tervben ellenkeznék, halállal lakoljon.

[1]) Eszterházy levelei decz. 25. és 31-ről. Jászay Okmánygyűjt.

[2]) Dat. in Civitate Mediesiensi die 17-a Julii 1630. Kismartoni levélt, ered.

[3]) Datum in Civit. Alba Julia, 22-a July 1630. U. o. eredeti.

De a fondorlatnak idején nyomára jött a kormányzó; s. már aug. 4-kén megírá Eszterházynak, miképen, arról értesült, hogy a kassai kapitány ellenségesen szándékozik fellépni: megintette tehát a budai vezért, tartsa készen hadait, s ő maga is védendi magát az erdélyi hadakkal ')· Egyszersmind pedig fiának, ifj. Bethlen István váradi kapitánynak és vejének, Zólyomy Dávidnak, meghagyta, támadnák meg, ha a határokat átlépné, Bornemiszát. A heves ifjak azonban be sem várták, míg a határok megsértetnének; hanem már Debreczen táján visszaverték Bornemiszát [2]). A kormányzó s az országtanács azonnal mentegetődzve irának a nádornak, hogy a dolog tudtokon kívül s akaratuk ellen történt: sajnálnák, ha a nádor ezt fegyverrel akarná megtorolni s a békét megzavarni [s]).

E kétes viszonyok közt a kormányzó s az országtanács, hogy e viszályoknak véget vessenek, s Katalint lemondásra bírván, új fejedelmet választassanak, Kolozsvárra országgyűlést hirdetének. Bethlen István kétségkívül maga vágyott a fejedelemségre, de a medgyesi gyűlés tapasztalatai után nem vala reménye, hogy a többség szavazatát megnyerhesse: nehogy tehát valakinek ellenei közöl kénytelenníttessék hódolni, István fia és veje által Rákóczy Györgyöt szólítá fel, tenne lépéseket a fejedelemség elnyerésére. A gyűlés e közben megnyílt, s minthogy Katalin asszony szept. 28-kán heves vitatkozás után a fejedelemségről lemondott, Bethlen István magát választatta meg fejedelemmé, ígérvén, hogy ha a már felbiztatott Rákóczy Erdélybe csakugyan bejő, a fejedelemséget neki jó feltétel alatt átengedi. A nádor úgy vélekedett, hogy e feltétel abban álland, hogy Bethlen kormányozza Erdélyt, Rákóczy pedig Kassán szé-

[1]) Datum Albae Júliáé 4-a Augusti 1630. Kismartoni levélt, eredetijéről.

[2]) Kemény: 190. Toldalaghy: e. 11.

[3]) Mind a kormányzó, mind az országtanács lev. Dat. Albae Júliáé 7-a aug. 1630. Kismartoni levélt, ered.

kelve a hét vármegyét bírja azon joggal mint Bethlen Gábor [1]). István úrnak valóban ilyféle volt szándoka. Mert Rákóczy már maga írja okt. 14-ről, hogy a kormányzó őt három vármegye birtokával kínálja. Neki azonban, miután már a hajdúk is hozzá csatlakoztak, s hadainak száma hét—nyolcz ezerre szaporodott, s annak is hírét vette, hogy Bethlen hadainak nem nagy kedvök van az ütközetre, semmi kedve sem volt lemondani igényeiről. „Most vagyon, u. m. okt. 14-kei levelében, utolsó resolutiómmal Zólyomy uram Kolozsvárrá, holnap megjő ő kegyelme, s ha össze nem állhatunk, azután egymáshoz fogunk; bizony dolog, ennek a mi hadunknak nagy kedve vagyon az üstök-vonáshoz; a gubernátor hada pedig mind nap s éjjel őrizkedik“ [2]). A vérontást azonban a szelíd indulatú Bethlen, kinek különben is kevés reménye volt a diadalra, kerülni óhajtván, a két úr sok alkudozás után október 23-kán személyesen találkozott s végre abban egyezett meg, hogy deczemb. 1-ig fegyverszünet legyen, s addig Segesvárott új fejedelemválasztó gyűlés tartassék.

Ezen erdélyi mozgalmak Ferdinándot s fő magyar tanácsosait, Pázmány cardinált, Eszterházy nádort s Alagy országbírót és a kassai főkapitányt méltán nagy aggodalomba ejtették. Tudatott ugyanis, miként Pázmány nov. 21-ről a királynak írá, hogy Rákóczy avval dicsekszik, miképen ő a svéd király segedelmével törekedik a fejedelemségre; a felett pedig semmi kétség sem volt, hogy mihelyt Erdélyben czélját éri, első teendője lesz, a Bethlennek életfogytiglan engedett vármegyéket elfoglalni. Ezt annál bizonyosbnak lehetett tartani, minthogy családi javai is ezen vármegyékben feküdtek. A nádort e felett még a budai basa azon izenete is nagy aggodalomba ejtette, miszerint Nyitra vármegye elpusztításával fenyegetődzött, ha Kassa felé, mint

[1]) Bethlen levele Alaghyhoz okt. δ-ről, a nádoré Preynerhez okt. 12-röl. Jászay Okmánygyűjt.

[2]) U. o.

hírlik, hadat küldene; sőt mint nyílt ellenség lépend föl, háti nádor a tiszántúli vidékre küldene magyar hadakat. Ezen aggodalmában a nádor még azon merész lépést is megtette, hogy a vármegyékben a király tudta s megegyezte nélkül közönséges nemesi fegyverrekelést hirdetett. November 20-kán pedig néhány közelebb lakó tanácsossal Pázmányt Sellyén meglátogatván, a veszélyek elhárítása felett értekezletet tartott. A tanácskozás különösen három pont körül forgott: t. i. hogy az erdélyi fejedelemségre vágyó versenytársak közöl melyiket támogassa a magyar kormány? — ez el lévén döntve, mit kelljen a nádornak tennie? — s végre mily válaszszal bocsáttassanak vissza Bethlennek s Rákóczynak itt járó követei?

A tanács tagjai, Pázmány, Eszterházy nádor, Telegdi kalocsai érsek, Sennyey győri püspök, Czobor Imre, Forgách Miklós, Haller György és Eszterházy Dániel urak abban egyeztek meg, hogy a szelídebb, békésebb Bethlent kell támogatni, s e végett Eszterházy nádor összegyűjtött hadait Kassa felé vezesse, s a felvidék rendéit oda gyűlésre hívja össze; a követeknek végre az adassék válaszul, hogy a nádor rövid napok múlva Kassára menvén, a közjó érdekében ott a körülmények szerint fog intézkedni. Mind ez a királynak tudtára tudatván, jóváhagyása; és segélynyújtása kéretett. Pázmány azonban e közös felterjesztés mellett külön is írt a királynak, figyelmeztetvén őt, mily veszélyessé válhatnék az, ha Eszterházy példájára szokássá válnék, hogy a nádor önhatalmából is hirdethessen fegyverrekelést. A mostani nádor ugyan, úgymond, jó indulatú, de a király felhatalmazása nélkül arra még sincs joga; valamely rósz indulatú utóda pedig ily hatalommal vissza is élhet, ö tehát annál inkább azt tanácsolja a királynak, hogy a nádor által kiadott fegyverrekelési rendeletet semmisítse meg, mivel e hadmozgalom a törököt is felingerelheti [1]).

[1]) A nevezett tanácsosok és Pázmány külön levele nov. 21-ről. Jászay Okmánygyűjtem,

Rákóczy e közben mind a rendeknél, mind a töröknél erélyesen működék a maga czéljának sükerítésére; s ajándé-^eiemíT“ ígéretei s az özvegy fejedelemasszony pártolása által a többséget megnyervén, fejedelemmé meg is választatott, és Váradról ünnepélyesen Fehérvárra kísértetvén, karácson előtti napon fejedelmi esküjét le is tette [1]). Az atlinámét a következő évi márcziusban küldötte meg számára a fényes kapu[2]). Katalin, Rákóczy megválasztatása után magyarországi jószágaira távozott.

Semmi kétség nem vala benne, hogy Rákóczy a hajdúságot Erdélyhez szándékozik rántani; már mialatt a segesvári fejedelemválasztás eredményeit várá, összeköttetésbe lépett velők Nagyváradról. A hajdúk, kik Bethlen halála után Szabolcs vármegyével együtt visszaestek Ferdinánd uralma alá, maguk sem nézték jó szemmel elszakasztatásukat Erdélytől; az e miatt folyton nyugtalankodókat a múlt nyáron még maga Bethlen kormányzó is e szavakkal inté békére: „gondolják meg, ne teljék rajtok a Basta György példabeszéde, hogy egyik állatot a másikkal maratja.“ [3]). De ők mind e mellett is örömest hajoltak az új fejedelemhez.

Az udvarnál, mint fentebb láttuk, nem maradt titokban Rákóczy izgatása a hajdúk között: s Eszterházy nádor, ki a szelíd lelkű, békés indulatú Bethlen Istvánt inkább óhajtá látni a fejedelmi széken, mint Rákóczyt, a kinek még Bethlen Gábor támadásai óta nagy ellensége volt, s azért most is minden módon ellene működött, rávette Ferdinándot, hogy ha fejedelemmé még is Rákóczy választatnék, ellene a hajdúság miatt azonnal hadjáratot indíttasson. „Nem hagyom megtollasodni repülésig, — szokta volt mon-

[1]) Rákóczy lev. Alaghyhoz decz. 3-ról, Kemény 191. kövv. Toldalaghy. e. h. 342. Szalárdy 69. kövv.

[2]) Közli azt gr. Miké: II, 343.

[3]) Datum Albae Juliae die (hiányzik) augusti 1620. Kismartoni levélt, eredet.

dani; hanem miglen csak pihes, addig előzöm meg“ [1])·— Sennyey István cancellár is egy értelmű volt ebben Eszterházyval, s midőn Rákóczy megválasztatásának hírét vette, azt rögtön megírá a nádornak, ösztönözvén őt, ne késnék egy perczig sem: „a dolog a gyorsaságban vagyon, és ha bement is Rákóczy, a hajdúkat legalább meg lehet fékezni és több gonosz embereke.“ [2])

De a hajdúság izgatásánál még nagyobb boszúságot keltett az udvarnál és a nádornál maga ellen Rákóczy az által, hogy mihelyt az erdélyi rendek követsége őt Nagyváradon üdvözölte s a tartományba hívta, ő azonnal bement Erdélybe a nélkül, hogy Ferdinándnak, ki iránt még is alattvalói kötelezettségei voltak, erről hírt adott volna. E mulasztás világos bizonyságául vétetett az új fejedelem ellenséges indulatának. Eszterházy tehát a király megbiztából 1631 elején azonnal Kassára sietett, s a megyék rendei- 1631. vei ott gyűlést tartván, azokat felkelésre szólította. A megyéknek azonban, melyek szintén örömestebb lettek volna az erdélyi fejedelem, mint a király kormánya alatt, nem volt Pázmány cardinálban is pártolóra talált [3]).

Miként ennek nov. 21-kén kelt leveléből is láttuk, e kedvűk Rákóczy ellen harczolniok; miért is Eszterházy, miután a felvidéki kapitányok által összegyűjtött csekély haddal derekasabb dolgot végrehajtani nem remélhetett, a sürgetett német had és pénz pedig egyre késett, annál hajlandóbb lett a fejedelemtől ajánlott békére, mivel Rákóczy két nagy ember közt ekkor már felbomlott az egyetértés. Eszterházy mióta nádorrá lett, miként meg is illeté, magának követelte a fő befolyást az ország ügyeiben; Pázmány

[1]) Kemény 210.

[2]) Datum Viennae 19-a dec. 1630. A kismartoni levéltár éred.

[3]) Eszterházy és Alaghy levelei a királyhoz, Rákóczyhoz és ennek követeihez decz. 18., 19. és 27-ről. Sennyey caneellárhoz jan. 23- febr. 27. márcz. 14., 16. és 22-ről. Rákóczy lev. Pázmányhoz márcz. 7. és 16-ről stb. stb. Jászay Okmánygyűjt. Eszterházy Munkái 191. kövv.

viszont nem szívesen mondott volna le a vezérszerepről, melyet érsekké léte óta játszik vala. E miatt több ízben súrlódás támadt a két jeles hazafiú között. Pázmány 1629-ben bíbornoki méltóságra emeltetvén, ezen év őszén zsinatot tartott megyei papságával, melyben a nádori méltóság rövidségére nagyon is tulterjeszteni kívánta az esztergomi érsek jogait, kiemelni elsőségét a nádoré felett. Eszterházy, kinek büszkeségét viszont az 1628-ban nyert arany gyapjas rend nem kevéssé nevelte, ez ellen óvást tett s egy emlékiratban kérte a királyt, ne engedné az érseknek csorbítani a maga nádori jogait. A különben rokon szellemű, egy czélra törekvő nagy emberek, gyönge oldalaik e sérelme miatt, azontúl holtig nehezteltek egymásra, nem mulasztván el hol csak lehetett, éreztetni egymással elsőségöket, befolyásuk egyben s másban túlnyomó súlyát az udvarnál [1]).

Pázmány tehát most avval boszantá Eszterházyt, hogy míg ez Kassán Rákóczy követeivel alkudozott, ő, a cardinál, magának is befolyást szerezni óhajtván a békekötésben, menvédet eszközlött ki a fejedelem más követeinek, kik egyenesen az udvarhoz mennének békeajánlataikkal[2]). E körülmény nemcsak magát Rákóczyt csökönösebbé tette a békealkuban [3]); hanem vezérei, iíj. Bethlen István és Zólyomy Dávid merészségét is annyira felfokozta, hogy — színleg a fejedelem tudta nélkül s akarata ellen, — a nádor hadait márcziusban Rakomaznál megtámadták, megverték s a Tiszán

[1]) A nádornak erre vonatkozó több levele Jászay Okmánygyűjt. Kazy: I. 256. Lásd e két nagy hazafi versenygését számos részleteivel Frankinál II, 317. Toldy Ferencz Eszterházy élete XXXIII, 1.

[2]) Eszterházy lev. a cancellárhoz márcz. 14.16. Eszterházy Munkái 198. kövv.

[3]) Datum in Arce nostra Varadiensi die 16-a Marty 1631. Rákóczy Előrsy Zsigmond nádori udvarnokhoz írja egyebek közt: adja eleibe a nádornak, hogy a „Kegyelmed által való resolutionkban decia - ráit propositumunkból hátra nem állunk az magunk részérói, hanem ahhoz tartjuk magunkat“. A kismartoni levéltár eredetijéről.

átszalaszták; Kallót pedig, melynek várát meg nem vehették, felgyújtották. Eszterházy élénk panaszaira Bécsben a követek nem fogadtattak el ugyan, s a fejedelem kénytelen lőn tovább is vele alkudozni: az elkedvetlenedett nádor azonban ezóta annál inkább megkötni iigyekezett a békét, minthogy Toldalaghy Mihály némi török s tatár hadat is hozott a budai basától. De mindinkább bonyolúló körülményei miatt a német birodalomban, Ferdinánd maga is mennél elébb megkötni óhajtá a békét, s arra nézve, Pázmánytól is ösztönöztetvén, határozott rendeletet küldött a nádornak. Márczius utolsó napjaiban végre Kassán Eákóczy biztosai Kovasóczy és Mikó a következő feltételekben egyeztek meg a nádorral: 1. A fejedelem köteles lesz e békepontok megerősítésének kieszközlése s hódolata végett (in recognitionem obsequii) ő felségéhez Becsbe illendő ajándékokkal tisztességes követséget küldeni. 2. A fejedelem keresztény hitére ígéri, hogy ő felsége, s annak utódai s tartományai ellen soha többé fegyvert nem fog; törököt, tatárt az országra nem hoz, s a békét semmi módon meg nem zavarja. 3. A fejedelem ezentúl Tokajban nem lakván, azt magyar nemes tisztviselők igazgatására bízandja. 4. Ónodba annyi királyi zsoldost ereszt be, amennyi ott a maga zsoldos őrsége. 5. Az erdélyi urak s nemesek, kik ő felsége birtokaiba költöztek, hazájokba szabadon visszatérhetnek. 6. A magyar hajdúkat ő felsége engedelmc nélkül zsoldosaivá nem fogadhatja; valamint ő felsége sem az Erdélyhez tartozó hajdúkat a fejedelem megegyezte nélkül. 7. Magyarországi javaitól minden terheket s adókat csak úgy viselend, mint a többi országlakosok. 8. Minden eddigelé megalkotott kötmények, melyek a magyarországi s erdélyi viszonyokra vonatkoznak, ezentúl is épségben maradnak. 9. Ő felsége ellenségeival semmi összeköttetésbe nem fog lépni. 10. A foglyok kölcsönösen szabad lábra bocsáttassanak. 11. Ifjabb Bethlen István és Zólyomy Dávid urakat, a velök külön kötött szerződés megtartására reábírandja; hasonlókép reáveendi a hajdúkat is,

hogy az eléjökbe terjesztett feltételeket, melyeket Lónyay Zsigmond és Mikó Ferencz urak saját aláírásukkal megerősítettek, elfogadják. 12. Igyekezni fog á fejedelem, hogy Munkács őrségének kapitányai ő felsége iránt is hittel kötelezzék magokat. Mit ha megtagadnának, s erre ő felsége vagy a nádor által kényszerittetnének, a fejedelem azt nem akadályozandja. 13. Reábirandja ifj. Bethlen István urat is, hogy Ecsedvár kapitányai szintén hittel kötelezzék magokat ő felsége iránt. 14. Minden viszályok s kártételek kölcsönösen elengedtetnek s feledésnek adatnak át. 15. Ő felsége a fejedelmet különös pártfogásába fogadja, őt Erdély birtokában nem háborgatandja. 16. Ő felsége az erdélyi rendekkel kötött minden szerződéseket megújít s megerősít. 17. A fejedelem minden szolgáinak bűnfeledés biztosíttatik ’).

E feltételeket a nádor már ápril 2-kán átküldte megerősítés végett a királynak. Rákóczy pédig azt 7-kén adta ki ünnepélyes alakban. A hajdúk *egy* külön szerződésben kötelezteltek, hogy az ő felsége hűségében megmaradt hadnagyaikat visszafogadják, káraikat megtérítsék. A töröktől végkép elszakadjanak. Ő felsége iránti hűségöket ezentúl soha meg ne szegjék; az erdélyiekkel soha többé fel ne keljenek, s a kassai főkapitánytól függjenek, kapitányaikat is ez fogja kinvezni stb. De a hajdúkat csak ügygyei bajjal lehetett lecsöndesíteni s a feltételek elfogadására reábirni[2]).

A kassai békekötés csak nagyából intézte el a viszonyt Ferdinánd és Rákóczy közt, több vitapont, különösen a Rákóczy tói kívánt személyes eskü s az ifj. Bethlen és Zólyomy által adandó térítvény egy későbbi értekezletig még függőben maradt; mert Ferdinánd értesülvén, hogy Gusztáv Adolf svéd király a fejedelmet szövetségre ösztönzi, s ily szövetségnek nemcsak a magyarországi s erdélyi protestánsok nagy része, kivált „a prédikátorság“, hanem ifjabb Bethlen

[1]) Jászay Okmánygyűjt.
[2]) U. o. és Kemény 210. Toldalaghy e. h. 243. Szalárdy IIГ, 75.

István és Zólyomy Dávid is nagy barátjai: Pázmány tanácsai szerint a cancellár által meginteté Eszterházyt, kötné meg a békét mennél elébb ')·

Gusztáv Adolf már Bethlen Gábornak írta volt 1627-ben, hogy csak azért iigyekszik rendre utasítani a lengyeleket, kik eddigelé Ferdinándot gyámolították, miszerint aztán sükeresebben támadhassa meg az osztrák házat. És, miután a lengyelekkel békét kötött, 1630-ban ő állott a vallásszabadságért küzdők élére. A hős király XII. Lajos franczia királytól is segíttetve, kicsiny, de lelkesedett hadával Németországba törvén, rövid idő alatt zászlaihoz ragadta a hadi szerencsét, mely eddig jobbára a császárnak és szövetségeseinek kedvezett. Hogy győzedelineiben még biztosabban haladhasson, Erdély új fejedelmében s a törökben is újabb ellenséget kívánt támasztani Ferdinánd ellen. Ez volt tulajdonkép czélja Strasburg Pál küldetésének, kit színleg sógornéja, Katalin fejedelemasszony ügyeinek gyámolítása végett utasított ápril 29-kén Erdélybe s a Portára[2]).

Rákóczy azonban sem országában, sem a Portánál nem érzé még annyira megerősödve a maga állását, hogy a szövetséget elfogadhatta volna, bár arra néhány hevesebb vérű híveinek, kivált ifjab Bethlen Istvánnak és Zólyomynak részéről nem hiányzott az ösztönzés. A helyett ő mindenekelőtt kincstárát s nemzetsége magánbirtokait ügyekezett szaporítani. Egyebek közt Katalin fejedelemasszonyt midőn Bogarasból Munkácsra akart távozni, reávette, hogy ennek felét a fejedelem fiának, Zsigmondnak, engedné át. Rákóczy őt 180 lovassal kisérteté be Magyarországba, kik őt aztán a leleszi conventbe vivén, a jószág átengedésének bevallására rá is akarták kényszeríteni. „Mint rabjokat, úgy hoztak a fejedelem hadai és szolgái — így panaszkodik Katalin a nádornak — s a leleszi conventbe vittek“. Mivel pedig Sen-

[1]) Eszterházy lev. a királyhoz ápril 2-ról. Jászay Okmánygyűjt.
[2]) Praynál: Epist. Proc. III, 430. Katonánál: XXXI, 474.

nyey Sándor és Csáky István itt azt tanácsiák neki, ne tegye azt a császár engedelme nélkül, a bevallást meg is tagadta. E miatt azonban annyira felindultak Rákóczy emberei, hogy „ha u. m. Csáky István és Kovács Péter, ő felsége több híveivel ki nem szabadítják vala kezökből, csak a jó Isten tudja, micsoda illetlenség történik vala rajta“. Katalin Leleszről Tokajba utazott, s onnan a vele történt méltatlanságot a nádornak *) s Pázmánynak azonnal bepanaszolta.

Pázmány már aug. 4-én ajánlá az ügyet a király figyelmébe. „Bár u. m. a fejedelemasszony tudatlanságból tévedett, bizonyára az erdélyi fejedelemnek sem áll vala jogában egy várat felséged területén elfoglalni, abba őrséget helyezni, s abból annak törvényes úrnéját önhatalmilag kizárni'[1] [2]). Hasonló lévén a nádor véleménye is, Rákóczy azonnal megintetett a vár visszaadására. Ő azonban egyátaljában nem volt hajlandó azt kezéből kibocsátani, s részint a kassai békekötés, részint Munkács birtokának ügyében Kovasóczy Istvánt és Kékedy Zsigmondot követségben küldé a királyhoz.

Ezek a kassai békekötésre nézve urok nevében a legkészségesebb akaratról biztosíték a királyt, a feltételek teljesítésére; a személyes esküről azonban, mit Eszterházynak a békealku alatt Lónyay és Mikó követei által Ígért, s márcz. 28-kán kelt levelében maga is letenni fogadott, semmi említés sincs auguszt. végén kelt első felterjesztésükben; s csak azt sürgették, hogy a kassai békéről azon alakban adassék ki az ünnepélyes királyi okmány, melyben a pozsonyi békekötés megerősítése kelt. Hallgattak hasonlókép a Munkács erőszakos elfoglalásának ügyéről is. De miután a fejedelemnének a királyhoz intézett hosszú panaszlevele megérkezett, melyben Ferdinándot ar/a kéré, hogy miután Erdélyben

[1]) Kovács Péter Bornemisza Jánoshoz jul. 24-kén. Tasy Gáspár a királyhoz jul. 27-ről. Jászay Okmánygyűjt. Katalin a nádorhoz jul. 30-kán. Kismartoni levélt, ered.

[2]) Jászay Okmánygyűjt.

Rákóczy által minden nem csak fekvő jószágaitól, hanem ingó javaitól s kincseitől is megfosztatott, őt legalább magyarországi birtokaiban védje, s ez iránt a követekhez is kérdés intéztetett: ezek az október 27-kén kelt előterjesztésekben nem átalották azt kijelenteni, hogy a fejedelemné Munkácsot önként engedte át Rákóczy fiának, s ezen ügy egyátaljában nem illeti ő felségét. Ha a fejedelemnének Rákóczy fia ellen erre nézve valamely panasza van, ám keresse azt a törvényszék előtt. Egyébiránt Munkács kapitányai készek ő felsége iránt letenni a hűségi esküt. „Ez ugyan rendén van, írá a királynak október 30-kán, Pázmány cardinál. De meg kell mondani a követeknek, hogy csodálkozik ő felsége, miképen mondhatják ők azt, hogy Munkács ügye nem illeti ő felségét, vájjon nem a király tiszte-e felügyelni, hogy birtokaitól törvénytelenül senki meg ne fosztassék? És midőn a követek azt mondják, hogy keresse a maga jogát a fejedelemné a törvény útján: nem azt követeli-e az isteni s emberi jog, hogy a birtokos elébb törvényes javainak birtokába visszahelyeztessék, s csak azután menjen az ügy a törvény útján? Azt tűrni egyátaljában nem lehet, hogy valaki saját ügyében bíró is, végrehajtó is legyen egyszersmind [1]). Azonban bár Katalin fejedelemasszony ügyét a nádor is pártolta, igazságot ő Rákóczy ellen, ki az elfoglalt javakat semmi módon sem akarta kezeiből kibocsátani, s kit a politikai bonyodalmak miatt kímélni kellett, végre sem nyerhetvén, bajai színhelyéről elébb Szombathelybe költözött, utóbb a szász-lauenburgi herczegnek lett nejévé.

A helyzet, mely miatt Rákóczy irányában ily kíméletesen kellett elbánni Ferdinándnak, felette válságos volt. Gusztáv Adolf svéd király szeptember 7-kén Lipcsénél újabb fényes győzedelmet nyert a Tilly által vezérlett császári hadakon, s Ferdinánd teljes megalázására nem látszék más hiányzani, mint hogy kelet felől Rákóczy s a török által

[1]) Számos Okmány Jászay Pál gyűjteményében.

is megtámadtassék. E végett a svédnek az őszön egy újabb követsége is ment a fejedelemhez:); ki azonban még most sem vélte elérkezettnek az időt támadólag fellépnie.

A törökök azonban Allah-t kiáltottak Ferdinánd vereségeinek hírére s a feldunai hódoltságot terjesztendők, becsapásokat intéztek a végekbe; egyebek közt Cseténytt, Érsekújvár táján felverték, megrablák, lakosai közöl sokat megöltek és száznál többet vittek rabságra. Pázmány tanácsai e körülmények közt oda irányoztak, hogy Rákóczyt mennyire lehet czirógassák, a törököt pedig avval csilapítsák, hogy az általa követelt faluknak engedjék meg a behódolást. Ily értelemben írt ő 1632 elején a nádornak is, intvén őt, hogy Prépostváry ügye miatt, ki a nádor pártolásában bízva, még most sem szűnt meg fondorkodni az erdélyi fejedelemségért, — miért is Rákóczy által némi javaitól megfosztatott, — ne ingerelje a fejedelmet [2]). Egészen más véleményben volt ezek iránt Eszterházy, ki egyébiránt tagadván Prépostvárynak a fejedelemségre vágyakozását, nyilván kijelenté Pázmánynak, hogy ebben „minden czélja csak az volt, melyet főn kell most is tartaniok, a mint csak lehet, hogy ha Rákóczy Uram feledkeznék végezéséről s betörni akarna, legyenek jó akaróik a kik alkalmatlan szándékait meggátolják s magokéból is költsenek“. Ő tehát ezentúl is pártfogoltatni kívánja Prépostváryt. Mi pedig a török nyugtalanságait illeti: azt egyátalában nem akarja behunyt szemmel tűrni miként a cardinál javasolja. Több, úgymond, 300 falunál, mit a török követel, s ha ezeket behódolni engedik, soha nem ragadhatják ki többé szerződés által a török kezéből; ki bizonyára maga is baromnak, ostobának tartana bennünket, s mind többet kívánna, ha elnéznők rablásait. De mivel vé-

[1]) „Nem kellene most exacerbalni (Rákóczyt), mert a svecus követe ment hozzá ... és hihető, nincs jó járásban“. Pázmány a következő jegyzetben idézendő levele.

[2]) Datum Tirnaviae die 11-a Januarii 1632. Kismartoni levélt. eredet.

leményével az udvarnál nem bír keresztül hatni; s a hadi tanács a maga nagy tudatlanságában oly választ adott a Bécsben járt csausznak, hogy a meghódolt falukat oltalmazni nem akarja: abban hagyja tehát ő is, s azután nem fog a töröknek e miatt alkalmatlankodni [1]).

Hogy a bécsi kormány ily tétlenül tűrte a végekbeli törökök rabló betöréseit s a hódoltság határainak beljebb gy°zedelmei. terjesztését, azon csapásokban feküdt oka, melyeket Ferdinánd a svéd hős királytól szenvedett a birodalomban. Gusztáv Adolf a lipcsei győzedelem után a neki bátorodott protestáns fejedelmektől mindinkább segíttetve, míg egy részről a szászok által Prágát megvétette, maga Bajorországban kérésé fel a seregének romjaival oda menekült Tillyt. Egy újabb diadala a Lech vizénél Tillyt életétől fosztá meg, Miksa bajor herczeget futni kényszerité országából s magát Gusztáv Adolfot München birtokába juttatá.

Ferdinánd, a szerencsétlenségben minden szövetségeseitől elhagyatva, sőt általok. önzésről vádoltatva, a végső csapást várható magára. E szorult helyzetében egyrészről ismét a szolgálatából zsarnoksága miatt elébb elbocsátott Wallensteinhoz folyamodott, őt nevezte ki megfogyott, lehangolt hadai fővezérévé; más részről 1632-ki februárban Pázmányt VIII. Orbán pápához küldé követéül, utasításul adván neki, bírja reá ő szentségét: eszközölne szövetséget a kathol. fejedelmek közt a svéd király ellen; XII. Lajos franczia királyt vonná el annak szövetségétől, s kiürült kincstárának engedné át az egyház védelmére az egyházi tizedeket [2]). A római udvar azonban inkább a francziákhoz hajolván, azon ürügy alatt, hogy egy bíbornok nagyobb méltóságú, mintsemhogy világi fejedelemnek, legyen az bár maga a császár, követségében járhatna, Pázmányt egy ideig nem akarta elismerni Ferdinánd követéül. „Úgy hiszem,

[1]) Dat. Kismartonban 25-a Januarii 1632.
[2]) Péterfy: Concil. Sacr. Hung. II, 224.

nem a cardinali méltóság — válaszolá Eszterházy az ezt vele tudató Pázmánynak — hanem az ennek oka, mivel ő szentsége idegenséggel viseltetik az osztrák ház s ő felsége, a császár ellen [1]). Utóbb, midőn Tilly halálának s a svédek bajorországi győzedelmeinek híre Rómába érkezett, több nehézséget nem szenvedett ugyan Pázmány; de a Richelieu által megnyert pápától némi pénzsegélynél egyebet azután sem volt képes kieszközleni, s két hónapi időzése után Rómából visszatért [2]). Sokkal többet fordított ennél Ferdinánd ügyein az, hogy a Lützen mellett novemb. 16-kán vívott ütközet, melyben a svéd hős király elesett, megszabadította őt félelmes ellenétől.

A fordulat, melyet Ferdinánd ügyeiben Gusztáv Adolf király okozott, az óvatos Rákóczy szándékait is megváltoztatta. Ő 1632 folytában szakadatlan összeköttetésben állott a hős királylyal s a szilézekkel, kiket ennek győzedelmei szintén fegyverfogásra bátorítottak. Ezen összeköttetés nem volt titok Bécsben, mert a fejedelemnek néhány levele, minden óvatossága daczára is elfogatott. Ugyanakkor tehát, midőn Pázmány Rómába indult, Eszterházy utasítást vett az udvartól, legyen gondja, kitudni Rákóczy szándokait, s őt a béke fentartásában jó szerével megerősíteni. A nádor e

[1]) In Permis Heflaniensibus 16-a maji 1632. Levele végén nagy titokban közli vele, hogy valamely török basa Sárkány István kiskomáromi kapitány által ama titkot fedezte fel neki, miképeh a fe'nyes kapu 40 ezer embert szándékozik küldeni Ferdinánd segélyére, s kéreti öt eszközölje ki, hogy azoknak vezérlete ő reá bizassék. S ha, u. m. I. Ferencz franczia király élhetett a török segélyével, miért ne fogadhatná el azt ő felsége is most, hogy magát a végveszélytől megmentse. Jó lesz így végzi, ezt megmondani a pápának is, hogy lássa, mikép az isten még a pogányok közt is támaszt védőket az igaz ügynek. A kismartoni levéltár eredeti fogalmazatáról.

[2]) Kazy: Lib. IV, 283. B. Mednyanszky Alajos: P. Pázmány . . . Legatio Romana. Pest 1830. Egy beszédét, melyet hihetőleg máj. 13-án a pápa előtt tarta, közli Szilágyi István az 1855-ki Új Magyar Muzeum VII-d. füzetében 370. 1.

végett más szín alatt már április elején a fejedelemhez küldé Kéry János gyarmati kapitányt. Rákóczy, Bethlen Gábor iskolájában jól megtanulta volt a színlelést, s mind szóval a követ, mind levelei által nem mulasztá el biztosítani a nádort, hogy „mint eddig is mindenben szegény hazája s nemzete békességének őrzésén igyekezett, úgy ezután is hivatalának és hazájához való szeretetének nem akar megfogyatkozni“ *). Egyébiránt a kedvező alkalmat nemzetsége gyarapítására fordítani ügyekezvén, miután Fogarast, Munkácsot, Katalintól részint némi pénzösszegen, részint erőszakkal magához rántotta, még Tokajból is ki akarta őt forgatni, s jelenleg oda munkálkodott a bécsi udvarnál, hogy Munkácsra, Tokajra és Regéczre örök adományt szerezzen nemzetségének. A Prépostváry pőrén kívül hihetőleg ez ügyben járt az ősz elején másod ízben Rákóczynál Kéry János, ki által aztán újabban is megizente, hogy „mint igaz magyar és keresztény fejedelem akar mindenben nemzete javára s a békesség megőrzésére nézni“ [2]).

Ezen nyilatkozatok mindazáltal nem gátolták a fejedelmet folytatni levelezéseit a szilézekkel, s őket biztosítani, hogy ha a szövetség feltételeiben megalkhatik, a télen megkezdendi hadjáratát [3]). E levél is elfogatván, Pázmány azt tanácsié Bécsben: teljesíttessék a fejedelem kívánsága, hogy semmi oka ne legyen az elégedetlenségre. Nem javallá ezt a nádor, ki egyébiránt is érdekelt vala Regécz miatt. „Ha Rákóczynak, hogy ellenséges szándokairól leverjék, adnak is valamit, — így ír ez ügyben a cardinálhoz — ő még töb-

[1]) Dat. Albae Júliáé 23-a april. 1632. A kismartoni levélt, ered.

[2]) Dat. in Arce nostra Varadiensi die 12-a octob. 1632. U. onnan ered. V. ö. Toldy: Eszterházy élete. 42. 1.

[3]) „Félek bizony rajta, hogy megbúsulunk még a télen, mert Rákóczy fejedelem elfogott levelében nyilván vannak azok az igék: Hogy csak alkhassék meg az árosokkal, jó helyen járatja barmát s elég fagygyasok is, s felhajthatja a fagyon is“. Ezen árosok, u. m. a szilézek. In Kismarton 7-a novemb. 1632. u. o. ered fogalmaz.

bet fog kívánni, s végre is betör, s akkor aztán leszen ki után nyújtóznunk. . . . Ha ezek kezébe akadnak . . . ambiálván Ecsedet is, . . . attól a földtől bár búcsúnkat vegyük, s ne csak mind a két fülünkre ne alugyunk, de résen nyugodjunk csak egyikre is; mert soha bizony azok miatt se nyugodalmunk, se bátorságunk nem lészen, s ki tudja, ha végveszélyét is nem fogja-e okozni hazánknak. Mert annyi benne a nagyravágyás s religyionkhoz való gyülölsége és fösvénysége is, hogy nehezen kezd ezeknek, félelem nélkül (az az: ha rá nem ijesztünk), határt találni" [J]).

Gusztáv Adolf halála és Wallenstein győzedelmei azonban egyidőre legalább letétették a fejedelemmel ellenséges szándékait; s ő most csak oda törekedett, hogy az említett birtokokat nemzetségének megszerezze, Prépostváry ügyében elégtételt, a kassai békekötéskor függőben maradt egyéb viszonyokra nézve pedig elintézést eszközöljön. A kiegyenlítést maga Ferdinánd is igen óhajtván, az értekezlet ezen ügyek s a kassai békekötésen azóta támadt sérelmek orvoslata iránt 1633-ban, február 5-kén nyilt meg Eperjesen. Eszterházy nádor, ki Pázmány akadékoskodásai miatt ez időben annyira elkedvetlenedett, hogy a jövő országgyűlésen még a nádorságról is lemondani szándékozók*), ezekben részt-venni nem akarván, Ferdinánd részéről 'Sennyey István cancellár, Forgách Miklós kassai főkapitány és Ostrosics István — ki kevéssel elébb Erdélyben is járt a fejedelemnél, — Mikulics és Tasy Gáspár voltak a biztosok; a fejedelem pedig Kovasóczy Istvánt, Kapy Endrét, Horvát Györgyöt és Balásházy Lászlót küldötte ki. A királyi biztosok utasítása a körül forgott, hogy eszközöljék ki, misze-

[1]) Az elébbi jegyzet alatt említett levelében.

[2]) „A közjóért magáért nagyobb része nem költ és fárad annyit az ország népének mint ő maga, hogy ím majd értékestül egészségével együtt elfonnyasztják, s még sem találja kedvöket. Csak adjon az Isten mennél elébb egy gyűlést, bizony elbúcsúzik tólök". Az elébb említett levélben.

rint Rákóczy fejedelem a kassai békekötés pontjait valahára hajtsa végre; ereszsze szabadon a máiglan fogságban tartott királyi alattvalókat, s adja vissza az elfoglalt jószágokat, tegyen eleget mind a kincstárnak, mind azon magánosoknak, kiket birtokaikban megrövidített, különösen Munkácsot bocsássa mindjárt vissza Katalin fejedelemasszony kezeibe; ha ezt tenni vonakodnék, jelentsék ki a követek, hogy őt a nádori törvényszék elébe fogják idézni [1]). Rákóczy azonban a birodalomban folyó harczok kimenetelét lesve, huzta-halasztotta az alkudozás folyamát. Midőn május elején 30 ezernyi ellenséges had nyomúlt be Sléziába, s Ferdinánd hadai Altringen alatt is vereséget szenvedtek, Rákóczy is feljebb emelte követeléseit: egyebek közt egészen megváltoztatni kívánta a kassai szerződéskor kiadott királyi oklevelet; Prépostváryt magyarországi javaitól is megfosztatni követelte, a 250 ezer frtot pedig, melyet elébb Munkács örök birtokáért Ígért, örömest feledékenységbe merítette volna; majd ismét azon forma ellen emelt nehézséget, melylyel a szerződés Ferdinánd részéről biztosíttassák[2]). A nádor ezekről értesülvén, azt sürgette, hívna össze ő felsége országgyűlést, melyen az akadékos fejedelem ellen a nemesség fegyverre szólíttassék.

De Pázmány nem javallá a véleményt; s Draskovich György váczi püspök, Sennyey cancellár távollétében, a király akaratából megírá a nádornak, hogy „látván annak majd lehetetlen voltát, azt ne vitassa, se kívánja igen“ [3]). Maga Pázmány is írt utóbb e tárgyban a véleményéhez állhatatosan ragaszkodó nádornak. Az erdélyi fejedelem, úgymond, igen kemény dolgokat kezd feszegetni; miből azonban ő nem azt következteti, hogy eltökélt szándoka volna kardhoz nyúlnia, hanem azt, hogy félelem által akarja kényszeríteni a királyt

[1]) A primási levéltárból Frankl: Az eperjesi béke. Századok 1871. III-dik füz. 193. 1. Az utolsó pont a megidéztetés iránt Pázmány és Eszterliázy ellenkező tanácsa daczára is benmaradt az utasításban.

[2]) Praynál Epist. Proc. III, 433. kövv.

[3]) Bécsben 28-a maji 1633. A kismártoni levélt, eredetijéről.

a maga kívánságának megadására. A királyt ennyi bajai közt, folytatja tovább, ha csak lehet, nem kell újabb háborúba bonyolítani. Ha mindazáltal Rákóezy, követeléseiben nem tágítva, ezt múlhatatlanná tenné: alaposan kell nyúlni a dologhoz, nehogy kezökbe szakadjon. A vármegyéken, insurrection őnem sokat épít; az csak egy-kéthónapi dolog: sok főtül függ; nem állandó. Csak magyarral Erdélyt soha senki sem rettenti meg. Németnek kell ott lenni . .. s német nélkül senki az erdélyi fejedelemmel fel ne tegyen. Bár a békét óhajtja, ily módon ő is segíti a királyt, ha a sok méltatlanságot magáról lerázni akarja; de ha látja, hogy gyönge ezérnán akarnak erősíteni, megvonja magát. Ha tehát kardhoz kell nyúlni, ne legyen vékony tengelye, hanem tartson mind végig. De ő hiszi, hogy Rákóczyt még reá lehet bírni a békére [x]).

És valóban, miután Ferdinánd biztosainak meghagyta, jelentenék ki a fejedelem követeinek, hogy ha ő a királyi okmány megváltoztatásának követelésétől el nem áll, utasításuk szerint az alkut meg kell szakasztaniok [2]): a fejedelem végre engedett, és szept. 28-kán a szerződés valahára megköttetett. E szerint a bécsi, nikolsburgi, pozsonyi és kassai békekötések megerősíttettek s megújíttattak; Katalin fejedelemasszony hitbérének birtokában meghagyatott; de a munkácsi vár s uradalom Rákóczynak s nemzetségének jutott örök birtokul, úgy mindazáltal, hogy az ezentúl is Magyarországhoz, ne Erdélyhez tartozzék, s a fejedelem érette 200 ezer frtot fizessen le, miből aztán brandenburgi Katalin is kárpótlást nyerjen [3]).

[1]) Turóczban 17-a septembris 1633. A kismartoni levélt, eredetijéről.

[2]) Praynál: Epist. Proc. Ili, 437.

[3]) Pray: Hist. R. H. Ili, 330. Szalárdy 81. Kazy: Lib. IV, 301. 1.

VII.

Eszterházy nádornak, bár nem kívánsága szerint folytak különben a közdolgok, melyekben Ferdinánd inkább Pázmány és Sennyey cancellár tanácsainak adott elsőbbséget, legalább azon elégtétele volt az eperjesi szerződésből, hogy Regécz, melyet Rákóczy szintén követelt, nem esett el nemzetségétől. De a nádori magas tisztére méltán sokat tartó, büszke férfiú nem tűrhette egykedvűleg, hogy a király az említett két főpapra többet hallgat az ország kormányában, mint ő reá, kit a király távollétében a törvények szerint leginkább megilletett volna a kormány igazgatása. Az eperjesi conferentiák után újabb kellemetlensége támadt e miatt a cancellárral. Eszterházy följelenté a királynak, hogy miután országgyűlés már rég nem tartatott, s arra nincs is egyhamar kilátás, és három év óta a nádori törvényszék sem ült össze, a megszaporodott bűntények miatt rendkívüli törvényszék tartását véli szükségesnek, s azt már ki is tűzte. Ferdinánd azonban Pázmány és Sennyey tanácsára azt az országgyűlésig elhalasztatni rendelte.

A nádor e miatt panaszos levelet írt a cancellárnak, őt is okolván, hogy méltósága kisebbíttetik. Sennyey erre nem minden fullánk nélkül válaszolá, hogy bár a felségtől megképeztetvén, ő is a halasztást tanácsolta, de meggyőződését követve, nem pedig a nádori tekintély kisebbítésére törekedve. Es, istennek hála nem is hasonlít még annyira szegény hazánk Sodomához Gomorához feslett voltával, — mit, úgymond, keserves szívvel kellett felolvasnia a nádor levelében a felség s oly nagy emberek előtt, kik eddig másként vélekedtek szegény hazánkról, — hogy a sürgetett törvénye széket az országgyűlésig nem lehetne elhalasztani. Tanácsolja tehát neki, hagyjon fel vele, s ha már útban volna is, térjen meg: most még becsületének és méltóságának sérelme nélkül teheti ezt; de ha szándékától el nem áll, az ő felségének

leend sérelmére, s akkor aztán múlhatatlanul szenvedni kell nádori méltóságának [1]). Eszterházy erre egy hosszú, igen éles hangú válaszban czáfolja a cancellárt, mint a ki e dolgokhoz nem ért [2]). Panaszosan írt e miatt a császár főminiszteréhez is, elégtételt követelvén megsértett nádori méltóságának. „Vagy találjon módot ő felsége, hogy tisztének eleget tehessen; vagy engedje meg, hogy ez ügyben magát előtte igazolhassa: különben kénytelen letenni nádori hivatalát [3]).

Leghevesebben tört ki a megsértett kedély boszúsága a cancellár ellen Jakusith préposthoz írt levelében. „Hogy, úgymond, egy cancelláriust uramnak, bírámnak, praeceptoromnak tartsak, méltatlan voltomra vice-királya és helytartója lévén kegyelmes uramnak, nem cselekedhetem, minden passióját törvénynek sem tarthatom; s ha nincs e veszekedésünknek most bírája, majd leszen s megmutatom, hogy ok nélkül gyűlöltetem, sőt jómért“ [4]).

De ugyanazon napon, melyen e levél kelt, még sűrűbben tornyosult a vihar a főpapság részéről a nádor feje fölé. Eszterházynak az említett kérdésben írt éles hangú levelei egyéb viszályos tárgyakat is fölmelegítettek. Sennyey egyebek közt szóba hozta a brucki tized haszonbérét, melyet tőle, mint győri püspöktől, a nádor el tulajdonított vala. Pázmány erre egyházi átkot emlegetett, mi Eszterházy Dánielnek fülébe jutván, általa a nádornak is értésére esett. A főpapság általában oly igen felboszankodott a nádorra kemény kifejezései miatt, hogy midőn deczember 22-én Dávid Pál veszprémi püspök felavatására többen Nagyszombatba gyűlnek

[1]) Viennae 30. novembris 1633. A kismartoni levéltár eredetijéről.

[2]) Datum Beczko 10-a decembr. 1633. U. onnan eredeti fogalmazatról.

[3]) Bittchae 22-a decembr. 1633. U. onnan ered, fogaim. .

[4]) Bittchae 18-a decembr. 1633. A kismartoni levélt, ered, fogalmazatról.

vala, Jakusith György prépostot Bicsére követségben küldék a nádorhoz megvinni „atyai és főpásztori intésöket," hagyna fel ama, nagy rendű emberekhez nem illő gyalázással, melylyel „ő kegyelme, palatínus uram" az egyházi embereket, kiváltképen a más vallásbeliek előtt naponkint, nyilván is illeti a körülötte lévőkkel egyetemben. Továbbá, mivel értesültek „hogy palatínus uram a más hiten való főrendeket a papok gyülöltetésével maga mellé ügyekezik kapcsolni, hogy a gyűlésben az egyházi rendnek rövidségére néző dolgokat szorgalmaztassanak és végezzenek'[4]: a főpapság nevében két dologra akarják őt atyailag megkéretni. Egyik az, hogy nyilatkozzék, ha ugyan szándékában van-e ez, és miért, s miben akarja ő kegyelme az ekklesián tölteni egy vagy két ember elleni neheztelését? Másik az, hogy ő kegyelmét atyailag intik, sub de nu n c iatio n e aeternae damnations kényszerítik; ne terhelje lelkét az ilyen igyekezettel. Ha segíteni nem akarja az egyházi rendet, ne igyekezzék rontására: a papok elnyomása, a kathol. vallás elnyomása... Ha ő kegyelme úgy nem nyilatkozik e dologban, hogy csöndes elmével lehessenek, kénytelenek lesznek minden egyházi s világi védmódokról gondoskodni; mert ők az egyházi szabadság legcsekélyebb pontjáért életűket is tartoznak feláldozni '). '

Pázmány ezen kívül még külön is izent <és írt neki Jakusith által. Az excommunicatiot illetőleg szóval izente, hogy ha saját dolgában volna a vita, nem is mulasztaná el őt excommunicalni; miután a „Coena Domini[14] bulla, és a tridenti zsinat anathemája szerint tényleg magára vonta az excommunicatiot. Levelében pedig írja: „Kéri Istent, szállja meg szüvét palatínus uramnak, és ismertesse meg vele, hogy ő kegyelmét Isten alacsony rendből azért vitte elő, hogy az eklesiának szolgáljon .... A mi a király tekintélyét, be-

[1]) Tyrnaviae 22-a decembris 1633. A Jakusith által átnyújtott s a kismartoni levéltárban levő másolatról.

csületét, az ország és nemzet törvényes szabadságát illeti, abban sem atyafiságnak, sem barátságnak helyt nem ad. Hogy javallaná minden dolgát palatínus uramnak, azt nem mondhatja; mert látja a nagy szenvedélyt és sok dolgokban való alkalmatlanságot. Azért personam amo, pin rimas actiones non laudo, — személyét szereti, legtöbb tetteit nem dicséri. Hiszi, hogy ő kegyelme is magában sok dolgot nem jóval;... mert tudja, hogy a palatinusság sem mindentudóvá, sem vétkezhetlenné nem teszi az embert[1]*. Az új esztendőre a régi gondolatoktól különböző új lelket kíván Eszterházynak ').

Jakusith csak a karácsonyi ünnepek után kereste föl a nádort, ki aztán a püspökök közös üzenetére következő értelemben válaszolt:· Hogy becsületére s lelki üdvösségére ő kegyelmeknek gondjuk van, köszönettel veszi. A vád ellene, mivel átalánosságban tétetett, semmit sem bizonyít: ha atyailag javítani akarják, jelölték volna ki fogyatkozásait. Beszédeit, ha néha talán keményebbek voltak is, nem menti; sőt most is állítja, hogy igazat mondott. Bár többes számban beszélt, ő nem az egész főpapságot, hanem csak kettőt-hármat értett kebeléből; s azokat sem rágalmazta, mert beszédjének okát adta. Ha azonban valaki ő kegyelmek közöl oltalmazott olyakat, kik a büntetést igen is megérdemlik: az maga gyalázta meg magát. Ő két szivet magában nem visel: a mi szivében, az szájában is; de lelki pásztorait soha sem rágalmazta, bár tetteiket nem mindig javalta. Ő más hiten valókat sem igyekszik feltüzelni a papság ellen, s azért nem is érdemli ama gyalázatos üzenetet; mert jól tudja, hogy esküvel kötelezte le magát az egyházi rendiránt. Vétke csak abban lehet, hogy a törvényezikkelyeket nem hajtotta végre azok ellen ő kegyelmük közöl, kik, a hol a közjóra közremunkálniok kellett volna, megfogyatkoztak; vagy hogy keménységgel viseltetett azok irányában, kik a praedikatorok

[1]) Dat. mint az előbbi. U. o. eredeti.

kiűzését, templomok elvételét sürgették. A mennyiben mind lelki mind világi fenyegetés alatt nyilatkozatot kérnek tőle, hogy mi a szándoka, és miért vagy miben akarja egy-két emberért az ekklesiát terhelni? Nem véli, hogy ily tűzbe vettessék, ha bár most ki nem mondja is, mit kimondandó lészen, ha ő kegyelmük fenyegetése tetté válik, bár aztán a mit mondandó volna, ő kegyelmek egynémelyikének kedve ellen lenne is. „Ám meglátja azért ő kegyelmek, ha két-két kezükben mind a két fegyvert (egyházit s világit) fülveszik is“. De kütelesnek arra nem érzi magát, hogy eleve kijelentse, minemű véleményt lesz mondandó, minő voksot adandó -egy szabad országgyűlésen. Erre ne is kényszerítsék őt, hiszen ott leszen ő kegyelmük is, s meghallhatja véleményét. Ne terheljék tehát, ha bajaiban segíteni nem akarják is. „Egyébiránt ő kegyelmük kemény Ítélete s idegensége ellen az Isten és a közjónak megbántása nélkül oltalmához kell nyúlnia ’).

Sokkal szelídebb, engesztelőbb hangú volt a levél, melyet Pázmányhoz magához intézett. Látja, úgymond egyebek közt, ő kegyelmének nagy idegenségét, de okot arra nem adván, haragja méltán nem lehet reá. Bár az ártalmára, böcsületének és hivatalának sérelmére van is gyakran: ő maga azért nem ügyekszik neki ártani; Istenre bízza az elégtételt. Hízelkedni nem tud; bár ennek kárát vallja. Az igazmondást ő sem veszi sérelemnek; de méltán kívánja, hogy mielőtt felőle valamit, ha sértő igazsággal is határozna, hallgassa meg őt. A brucki haszonbérnek, mely miatt excommunicatioval fenyegettetett, mint Jakusithnak bebizonyította, ő és nem a győri püspök van gyakorlatában. A papság böcsületét ő szivén hordja. Szolgálni s nem véteni kíván ő kegyelmének: de istenre kényszeríti őt, ne vesse meg az ő együgyűségét, mivel Isten kicsinyek által is nagy dol-

[1]) Dat. Bittchae die 3-a Jan. 1634. A kismart, levélt, ered, fogalmazatról.

gokat szokott cselekedni.... Ha ő kegyelme atyai szeretetét mutatja, ő a fiúi engedelmességben nem fogyatkozik meg. Csak oly keményen ne igyekezzék őt meghajtani; mert a meghajtásnak előtte törés következnék [1]).

Míg Magyarországban főembereink, kik a kormány igazgatásában leghatékonyabb szerepet játszának, ekkép versengnek vala, Erdélyben Rákóezy sem volt ment hatalma féltésétől. Székely Mózes, Udvarhelyszék főkirálybírája, szintoly nyugtalan s nagyravágyó, mint hason nevű atyja, hitvese némely javainak törvényes lefoglaltatása miatt boszús, néhány czimborájával a Portára menvén, fondorlatai által ott némi pártfogást, a tömösvári basától pedig némi hadat nyert vala, melylyel Rákóezy megbuktatására indult; de mindjárt a határokon megveretvén, Konstantinápolyba futott, hol aztán az erdélyi követek eszközléséből holtiglan a héttoronyban bűnhődött nagyravágyásáért [2]).

Adig szabadult meg ettől, már is Zólyomy Dávid, Bethlen István veje, vonta magára, s nem is ok nélkül, a fejedelem gyanúját. Zólyomy, bátor, vitéz a katonáktól kedvelt, nagy hirű kapitány, de nyugtalan elméjű, nagyravágyó, elbizakodott férfiú vala, a ki azt hitte hogy, mivel egyike volt az elsőknek, kik Rákóczyt a fejedelemségre segítették, ez tőle mindent eltűrni, mindenre szemet hunyni tartozik. Már 1632-ben is alig lehetett őt visszatartóztatni, hogy egy dandárral a svéd király zászlai alá ne menjen. De erről végre csak lebeszélte őt sógora, ifjabb Bethlen István, kinek lángesze, szerénysége, okos mérséklete még legjobban meg tudta fékezni az indulatos ifjút. A derék ifjú Bethlen István azonban 1633 elején a nemzet közbánatára meghalt, s ezóta mind féktelenebb lőn a senkire nem hallgató Zólyomy. Egy egész sereg kóbor katonát tartott udvarában, kik által a szomszé-

[1]) Dat. Bittchae die 4-a Januarii 1634. A kismartoni levélt, ered, fogalmazatról.

[2]) Sza'árdy: 85.

dókat kénye kedve szerint zsaroltatta. A mind szaporodó panaszokat hallván, végre a fejedelem is atyailag meginté őt, alkalmazná magát a haza törvényeihez; oly módon rendezné udvarát, hogy másoknak terhére ne legyen; bocsátaná el magától a sok fegyverest, kikre a béke ölében nincsen szükség. De a féktelen ifjú úr már tőle sem akart függeni. „A mely karddal fejedelemmé tette, — szokta volt mondani czimborái előtt, — hatalmába volna, ugyanavval le is tenni“· Ez értésére esett a különben is gyanakodó Rákóczynak, s őt 1634-ben április 4-kén, a tanács megegyeztével elfogatta. A nemsokára országosan egybegyűlt rendektől, mint közbéke-háborító és felségsértő fej- és jószágvesztésre ítéltetvén, a fejedelemtől, kegyelemkép, Kővárba vitetett holtiglani fogságra [1]).

A viszályok Eszterházy s a főpapság közt az idézett levelek váltásával egy kissé lecsilapodtak: mind a két fél feszülten nezett az országgyűlés elejebe, mely február 19-re vala kihirdetve. Azonban Feíjdinánd idejét Wallensteinnak kevéssel e határnap előtt fölfedezett árulása annyira igénybe vette, hogy a gyűlésre személyesen meg nem jelenhetvén, azt, nehogy távollétében a nádor és papság közti viszályok küzdterévé váljon, alkalmasb időre halasztá, midőn maga is megjelenhet '·). De, ha csak ez volt czélja Ferdinándnak gyűlés elhalasztásában, azt bizonyára nem érte el; mert a viszályok 1634 folytában még inkább elmérgesültek a két nagy férfiú, Pázmány és Eszterházy közt, mint valaha. Említők, miként a törökök a múlt évek alatt tőlök elesett hódolt faluk miatt a végekben gyakran nyugtalankodtak, s majd egyik, majd másik falut támadták s rabolták meg, hogy azokat újabb behódolásra kényszerítsék. Eszterházy e betörések meggátlása végett gyakrabban írt volt a vármegyékre, ne tűrjék az ilyféle becsapásokat, „s a király röstjeként ne várják a király segedelmét, mert úgy járnak mint a mely fazé-

[1]) Szalárdy: 8fi. kövv. Kemény: 242. kövv.
[2]) Kovaehich: Suppl. ad Vest. Com III, 396. kövv.

összevernek: más szedi a cserepét is fel“. Látván pedig, hogy szava nem foganatos, kérte volt még Pázmányt is, lépne ö is közbe tekintélyével a vármegyéknél; „mert hiszen alig van három-négy ezer török, a ki így veszt, sülyeszt bennünket és hordja a szegény községet, melyen kő szü lehet, a ki nem könyörül“ [1]).

E rablások 1634-ben is megújultak, bár gr. Puchaim, ki az év elején Konstantinápolyba küldetett, ezek megszüntetésének kieszközlését is utasításul vitté. E fölött, mivel a török ez év tavaszán Lengyelország ellen hadjáratot intézett, annak gyámolítása végett a budai helytartóságban is sűrűbben jártak-keltek a török hadak; az erdélyi fejedelem pedig, ki szintén parancsot vett a felülésre, bár nem örömest, s azért csak színleg, némi tábort vont össze a zsoldos hadakból és vármegyékből Szászsebesnél [s]). Pázmány, az erdélyi fejedelemmel barátságos viszonyban állván, jól tudta, e hadi mozgalmak okát, s tán még maga is ösztönözte Rákóczyt, lépne föl közbenjáróul a törökök s lengyelek közt; —- mi aztán valóban meg is történt. A nádor azonban, kit a megtámadtatások még csak buzgóbbá tőnek hivatalos eljárásában, ha tán nem volt is titok előtte e hadi mozgalmai; oka, nehogy ha azok netalán ismét a hódoltság ellen fordíttatnának, a haza, mint a múlt évben, minden védelem nélkül maradjon: a dunai vármegyéknek felülést parancsolt. Ezt ő „kinek, mint maga mondá, a haza és a király védelmében elsőnek kell lenni, s az oltalomra erős a kötelessége“, annál jogosabban vélte tehetni, mivel a múlt évben, midőn némi zsoldos haddal akarta megfékezni a rabló törököket, maga a király azt íratta volt neki Draskovich György püspök által, hogy „a vármegyék fegyverkezésit nem ellenzi, csak mezei hadat ne tartson, mely a szegénységet nyomorgatja“ [3]).

[1]) Eszterházynak fentebb idézett levele 1633-ki máj. 3-ról.

[2]) Kemény: 262.

[3]) Draskovicsnak fentebb idézett levele Eszterházyhoz 1633-ki máj. 28-ről.

De Pázmány, ki már a múlt évben is ellenzé a fegyveres készületeket, a nádor e tettét nyilván roszalta, s őt hatalomkörének túlterjesztésével vádolva, a maga körében mindenkinek azt javaslá, ne mennének a zászlók alá. A felkelés ennek következtében jobbára el is maradt; a nádor és prímás közt azonban e miatt újra kitört a viszály. Esztergházy a nyitrai káptalan előtt ünnepélyes óvást tőn, hogy ha e miatt a hazát veszély éri, annak nem ő, hanem azok lesznek okai, kik tanácsaikkal az ő törekvéseit meghiúsították [1]). Midőn pedig Pázmány ugyanazon káptalannál ellentiltakozást tett, s a nádort egyebek közt vádolta, hogy alap nélkül s tiszti körét túllépve hirdette ki a felkelést [2]), ez egy újabb hosszú czáfolattal válaszolt, kijelentvén egyebek közt, hogy megsértett becsületét és lealázott tekintélyét törvény útján fogja a megtámadó prímás ellen védelmezni [3]). Ezen czáfo-

[1]) Podhradszky az Új Magy. Muz. 1857-ki Vili, güz. 361. 1.

[2]) Podhradszky U. o. VIII, 363.

[3]) Dat. die Dominica p. festum C. Catharinae Virg. et M. 1634. Egyébiránt ez ingerült viták közt sem szűntek meg egymással édeskesernyesen levelezni e hazafiak. Okt. 4-éről írja egyebek közt Pázmány: „Az erdélyi fejedelem szörnyen panaszolkodik, hogy a császár ő felsége ditiojában lakók nyugtalankodnak, törökhöz küldöznek, és prédikátorok által is titkon praktikáinak az törökkel. És nyilván írja, hogy kénytelenítik olyat cselekedni maga oltalmában, kit meg sem gondolt volna. — Mivel úgy látom, kinyilatkozott előtte sok dolog, azt hiszem, megelőzi. Bizony dolog, ennek nem kellene lenni. Ő felsége nemcsak arról adott hitet, hogy maga megtartja a békességet, hanem hogy alattvalóival is megtartatja. És kiváltképen a török czimbora igen veszedelmes, stb. A pestis szerén szerte fakadoz . . . Katisbona felől nagy öreg hajókkal jöttek alá sokan. Nincs senki, a ki tiltsa. Lehetetlen, hogy a pestist ide ne hozzák. Immár itt sokkal többen vannak a proscriptusok, hogysem az ősfiak. Eredetiről.

A nádor október 8-kán válaszol: Tudtára adja, hogy a Katalin fejedelemasszony és Csáky István közti dolgot eligazította, kényszerítvén emezt, hogy amannak kierőszakolt „Assecuratioit“ adja vissza. „Azon kívül is egyéb sok szép dibdábja volt a fejedelemasszonynak nála, s megadattam mindazt is vele . . . Az erdélyi fejedelem panaszá-

latot s illetőleg tiltakozást a nádor eleve a királynak is benyújtotta, kinek tilalma közbejővén, azt egy ideig nem is igtattatá be hiteles helyen, bár Pázmány, kinek az szintén tudomására esett, egy második óvást is tőn ellene a nyitrai káptalannál. Sőt még tovább menve, meghagyta a káptalannak, hogy óvásait bárkinek, a szokásban lévő törvényes parancs előmutatása nélkül, egyszerű kívánságra is kiadja, s hogy a dolog mennél nagyobb nyilvánosságra jöjjön, egy harmadik óvást is küldött be a káptalanoknak. A nádor, ellenének ezen lovagiatlansága miatt felboszankodván, maga sem hajtott többé az udvar tilalmára, s Katalin napján nemcsak említett czáfolatát beigtattatá, hanem szintén egy harmadik óvást tett le a nyitrai káptalannál.

Eszterházy e lépése az udvarnál is nagy felindulást okozott, s ezentúl már nem csak a cardinállal, hanem magával a királylyal is lőn dolga, tilalmának megszegése miatt. Meghagyásából Sennyey püspök s cancellár személyesen átment Eszterházyhoz Lakompakra, s a király nevében őt mind szóval, bár kíméletesen, leszidta, mutogatván neki, hogy vétkezett, mind írásban átnyújtá neki az elmondott feddést. Biztosítá mindazáltal őt, hogy ő felsége mindezek mellett sem ápol szivében idegenséget ellene, hanem iránta s a hozzátartozók iránt elébbi kegyelmével viseltetik; reményű azonban, hogy a közönséges jóért, egyességben és szeretetben végeznek egymással [1]).

nak okát nem értem, hanemha amaz mondás bolygatná, hogy conscius ipsesibi, de se putat omnia dici. Vádolt engem is. hogy én hozom, vagy kisztem a törököt ellene, de nemigazán; mert afféle gazság soha gondolatomba sem jutott. ..“ Sajnálja, hogy óvását (az elsüt) magára vette Pázmány: ő senkit sem akart vádolni, hanem csak magát védeni; mert akkor bizony veszedelmes állapotban voltak az ügyek a hazában, melyből neki nem szabad kifutnia, s csak is koldulásra menne feleségestül, gyermekestül együtt; nem úgy mint a cardinál, kinek Kómában is vagyon helye. Fogalmazatról.

[1]) In Lakompak 7-a decembris 1634 Eredeti.

Eszterházy a cancellártól átvett iratra más nap két__ 1631, irattal válaszolt: egyikkel neki, Sennyeynek; a másikkal a királynak. Az elsőben erélyesen védi magát az ellene felhordott vádak ellen. Egyebek közt ama vádra, hogy tiszti körén kellettnél túlabb terjeszkedik, csak azt feleli, úgymond, hogy alig maradt már valami azokból a palatínus privilégiumaiból az ő kezében, a mitől őt megfosztani nem kívánták volna. Sokszor tartozott volna ezt ő oltalmazni, s hiszi, meg is oltalmazhatja vala; de látván ő felsége sok bajait, nyögött inkább s elhallgatta a dolgot. Ő a nádorságot nem kívánta, most sem kell neki; szolgálhat kegyelmes urának hivatalon kívül is: de utódja talán majd nem követi példáját a discretioban. ' Bár aludt volna inkább addig az (Pázmány), ki e vitát indította; kiről azonban többet szólni nem akar *). A királyhoz intézett s egyébiránt ugyanazon mentségeket tartalmazó levelét ekként fejezi be. „Könyörgök felséged előtt, ne engedjen engem oly méltatlanul vádoltatni: mert Istent hívom bizonyságul, soha még gondolattal sem sértettem meg felséged tekintélyét. De attól tartva, nehogy ezen s hasonló vádak miatt Felségednek még ennél is nagyobb neheztelését vonjam magamra, mint Kegyelmes Uram, mint kegyes atya előtt kénytelen vagyok megvallani, hogy felette elszomorodtam, s félek, nem lesznek-e ezentúl szolgálataim kedvetlenek felséged előtt: könyörgök tehát, mentsen fel Felséged e hivataltól, mely miatt neheztelését vontam magamra; mert jobb volna nem élnem, mint szenvednem Felséged neheztelését. Egyébiránt én mindenben alávetem magamat Felségednek, remélvén, hogy igazságomért és hűségemért nem esem kegy vesztésbe [2]).

E keserű viták után előre is tudhatá a nádor, hogy az országgyűlésen, mely nov. 30-ra volt kihirdetve, de csak deczemb. 22-kén nyittatott meg személyesen a király által,

[1]) Raptim in Lakompak 8-a decembr. 1634. Fogalmazat.

[2]) Datum in Lakompak 8-a decembr. 1634. Fogalmazat. Mind a kismartoni levéltárban.

heves ellenzéket tapasztaland a papság részéről; s ebben nem is csalatkozott. „Minemű állapottal lőn vége az elmúlt sopronyi gyűlésnek, írja utóbb Rákóczy Pál országbírónak... nyilván vagyon Kegyelmednél;.. . mennyi aflictiom lőtt légyen ott, kiváltképen némely egyházi személyeknek kemény megtámadásai — invectivai — miatt, ugyanazok másokat is sokakat magokhoz vonván, sok volna megírnom Kegyelmednek. Annyira is mentenek vala, hogy ha valami heresiarcha lőttem volna is, tovább nem mehettek volna ellenem, kire az Istent hívjuk bizonyságul, semmi okok nem volt; hanem mind azokra a magok fogyatkozásainak oltalma és fedezése vitte őket“. Ő ezt ugyan sajnosán érzette, s nyithatott volna is magának útat, hogy hátán fát ne vágjanak; de nagyobb gonosz eltávoztatásáért s a király tekintetéért hallgatással tűrte a dolgot [J]).

E miatt, mint egy más levelében mondja, bár igen kedve ellen, meg kellett ernyednie a közjó iránti buzgalmában; minek aztán a közjó is kárát vallá. Mert bár több dologra nézve tudott volna jó tanácsot adni; de azt vélték sokan, nincs szükségök az ö hozzájárulására, s nem hallgatták meg őt. így lőn, egyebek közt, hogy bár az ország pénztárnoka hivataláról lemondott, mást helyette nem választottak. A koronapénz mennyiségét meghatározták ugyan; de hogy kinek kezéhez adassák a beszedendő pénz, arról említés sem történt. Ha a kamara avatja magát a dologba: eleve is szánja a koronaőröket a fogyatkozások s alkalmatlanságok miatt. Törvényt alkottak, hogy a végházak jó karban tartására rendelt adót, öt-öt frtot két évre kapunkint, a kamara vegye kézhez s arról az országnak számot adjon. De a kamara a számadás kötelességében megegyezni nem akarván, elnöke által ellenmondott, mind a gyűlésben kijelentvén, mind a nádor előtt is óvást tevén, hogy ők sem pénzszedők, sem számadók nem lesznek. Lengyelországba

[1]) In Hefflán 26-a maji 1635.

Lublyó s a 13 szepesi város ügyében ismét követség rendeltetett, de minden bővebb meghatározás nélkül. „Csak beszélünk felőle s emlegetjük, hogy jól volna; de azonban más gyűlésre halászijuk . . . Ha csak ezekben volnának pedig fogyatkozások, még tűrhető volna; de vagyon igen sok a többiben is: majd tapasztalni fogják a végrehajtáskor [1]).

„Van a törvényezikkelyek közt egynéhány, mondja ismét az előbb említett levelében, — a mely „mindenestül confusioját nézi ennek a mi szegény hazánknak; ha ő felsége máskép nem orvosolja, vagy magok is különben nem gondoskodnak a dologról. A végek segedelmére vetettek ki ugyan adót; de miután azt a kamara kezelni nem akarja, ki fogja azt kezelni? Aztán ki és miként fogadja meg a vitézlő népet, s hova helyeztessék az? Mind erről semmi határozat. Neki a gyűlésben sokszor, s kivált a végén a törvényezikkelyek szerkesztésekor lett volna számos észrevétele; de csak meg sem hallgatták őt, hanem mint beadták csonkán-bonkán, úgy irta alá ő felsége“. Legérzékenyebben vehette a nádor azon, egyenesen ellene intézett törvényezikkelyt, mely szerint rendeltetett, hogy a nemesség a király parancsa nélkül senki felszólítására se keljen fel; s ama másikat, mely szerint a végekben szükséges had szedése másra bízatott [2]).

[1]) In Hefflán 26-a maji 1635. Mindkettő ered, fogalmazatról.

[2]) Erre nézve így ír május 28-ról egy bécsi jezsuitához: „Non hoc — hogy t. i. a király kegyét elvesztette volna, mert erre okot nem adván, nem is tart tőle — nos affligit, séd quod tót malevolorum nostrorum delationibus suae Matti factis commune bonum et servitium. Suae Mattis impeditur. Nec translatio conductionis militum me unquam male bábuit, séd quod ad tales sit translata, qui ad id parum sciunt, aut nihil, nec authoritate sufficient! pollent, non libenter habuimus[11]. — A cardinal pártja abban is fondorkodott, hogy Regécz Eszterházytól, ki azt beiratkép, azaz zálogban birta, a királynak előlegezett összegekért, tőle elvétetvén, Pázmánynak adományoztassék örökösen. Még a gyűlés után is írt volt egy grófnak, kit sógorának nevez (in Kismarton 2-a april. 1635.) kérvén öt, vesse magát közbe, hogy bár miként, valahára menjen végbe Regécz ügye Ő, mondja, inkább nyúlt volna pénzhez,

De bár mily meghasonlás volt is különben a nádor s a papság közt: abban kezet fogtak, hogy a vallásügy, melyet a protestánsok több ízben szőnyegre hozni törekedtek, teljesen mellőztessék, az eddigi törvények épségben hagyatván. A sérelmek 84 pontban nyújtattak be a királynak. Valamennyi közöl leghevesebb viták támadtak az osztrák tartományok határain szedetni kezdett azon magas vámok ellen, melyek által az ország nyomasztó adó alá vettetett s alapja tétetett le a később még bővebben kifejtett, Magyarország anyagi érdekeinek oly ártalmas, ipart, kereskedelmet keletkeztében elölő közbenső vámrendszernek. Összefüggésben állott evvel ama panasz, hogy a harminczadok zsidóknak s bécsi polgároknak adatnak ki haszonbérbe, kik aztán a magyar kamarától függeni nem akarnak. Kikeltek a rendek a miatt is, hogy annyi kérelmek annyi ígéretek után is a Portára, bár ott jobbára magyar ügy tárgyaltatik, mindig németek küldetnek; miként történt ez év elején is, midőn gróf Puchaim ment követségbe: ő ugyan magyar díszruhában

mint a jószághoz, hogy mintegy 250 ezer írtig zálogban lévő jószágait kiválthassa. „De ha Cardinal uram kiáll belőle, én nem recusalom, hanem bonis conditionibus acceptalom örökbe Kegéczet ő felségétől[11]. A királynál lévő pénze, úgymond 140 ezer írt; a mit cardinal uramnak le kellett volna tenni 60 ezer írt; Pálfy István uram pénze 36 ezer írt; s ez elég volna a maradék jószágra; holott Paczint másnak adta ő felsége a ki megér 50—60 ezer frtot, s Mád az erdélyi fejedelemé, a ki per se is megérne 100 ezer frtot: úgy hogy mind együtt csaknem 400,000 írtba involvaltatnék Kegéez. Cardinál uram, én azt hiszem, megkezdette bánni ebbeli vásárlását, s onnét lehet, hogy így megkeményítette magát . . .“ Fogalmazatról. — Λ fentebb idézett máj. 26-kai levélben olvasom: „A regéczi dologban is, kit jó idővel ez előtt nekem adott volt ö felsége, mind akadékot kerestek volt némelyek, hogy ő felsége megmásolja abbeli kegyelmességét, és mással, úgymint Cardinál urammal akartak transigalni, hogy ő vegye meg atyjafiainak; letévén az én rajta való pénzemet. De mint attól fogva tractálván is a dolgot, tandem Isten úgy akarta, hogy az igazság maradjon helyén, s renuncialván Cardinál uram neki, ö Felsége úgy resolválta magát, hogy ugyan énnekem adja . . .,“

végezte megbízatását; de azért az ország érdeke, nem volt jobban képviselve; különösen a hódoltsági ügy továbbra is a régi zavarban maradt. Átlátta e panasz alaposságát maga Ferdinánd is, és azon ígérettel vélt eleget tenni a nemzet kívánatának, hogy a követségekhez ezentúl magyar is fog kapcsoltatni. Törvénynyé lett az is, hogy az országgyűlés minden harmadik évben múlhatatlanul megtartassák, s a cancellár mellett szünet nélkül két magyar tanácsos legyen; — mi által lassankint a cancellária későbbi alakjának vettetett meg első alapja

Eszterházy hallgatása és türelmes magaviseleté az országgyűlésen onnan származott, hogy a közte és Pázmány közt fennforgó vitatárgyat, melyről a nádor agyülésen akart előadást tenni, a király a maga bírósága elébe kívánta, s a feleknek hallgatást parancsolt. De az országgyűlés után ez iránt ismét váltott egymással néhány levelet a két főember. Azonban, Eszterházy, bár nem akarta válasz nélkül hagyni Pázmány leveleit s ellenvetéseit; de ezentúl igen kíméletesen ír s minden szavából kitűnik, hogy nem akarja még inkább elmérgesíteni a viszonyokat, melyek reá s a nádori hivatalra és a közjóra nézve oly rósz eredményt hoztak a múlt országgyűlésen. Látá, hogy nem tanácsos a papsággal kikötnie, mely mind az udvarnál, mind az országban oly nagy befolyással s hatalommal bír, hogy ellene, miután a protestánsokra maga sem akart támaszkodni, igaz ügyben sem fog győzedelmeskedni, s csak a nádori tiszt tekintélyét csökkentené; legalább egy időre tehát most csillapultabb lőn [2]), kivált miután figyelmét az erdélyi viszonyok nem

[1]) Katona: XXXI, 60!)—680. Corp. Jur. Hung. I, 756.

[2]) Nem állhatjuk meg, hogy e vitára vonatkozó még egy levél töredékeit ne közöljük, melyek különben is némi világot vetnek, a lefolyt országgyűlésre. Eszterházy a prímás egy levelére válaszolván, szemére veti ennek, hogy „esztelenségúek declarálta ezen (a nádori) hivatalt, noha a mi édes eleink máskép értették sok seculoraokkal is az előtt; s én is okát tudnám adni; . de maradjon abban. Hallják s értsék

sokára teljes mértékben magokra vonták. — Pázmányt is közhasznúbb dolog foglalkodtatá most a kormányhatalom s befolyás fölötti versenygésnél.

bátor mások a köztünk való kérdést, .. . mivel mint magán személynek nekem semmi kérdésem, úgy tetszik, Kegyelmeddel nincsen, szolgálni s minden után kedveskedni kívánván inkább Kegyelmednek, mintsem csak legkisebb dologban is véteni .... A gyűlésen lőtt dolgokról nem szólok, szólnak az articulusok, s szól nagy része a regnicoláknak is. . . s tettek insinuatiot az vármegyék követi is;... de látván, hogy mások megbántása nélkül mentséget nem kezdhetek magamnak, csak számot sem nyitottam meg; s ha úgy tetszett jobbnak, a mint a végzések lettek, ám meglettek, s adja Isten jó gyümölcsét. Én authoritást magamnak soha bizony nem kerestem; de bár okot nem adtam reá, ... a mit egyszer törvényesen adtak, azt meg elvették: (érti a hadfogadást): kő nem lehettem, hogy ne érezzem, mindazáltal semmi erőszakot, sőt csak szót sem tettem érte". — Azon vádra, hogy míg országbíró s főkapitány volt, egészen másként beszélt a nádori hivatalról, mint most, mióta azt ő maga bírja, így válaszol: „Generalisságomban sem voltam egyéb opinioban a Palatinusság felöl mint most, magát az hivatalt nézvén; de egy rebellioból kijött s még arra hajlandó személyben bolondságot, malitiát és haeresist is látván, hogy' keményben szólottám, avval nem a hivatalt annulláltam, hanem a személyre való vigyázást javaslottam, kívánván engednem neki mind azokban, valamik Kegyelmes Uram szolgálatát és hazánk javát nézték. De a Kegyelmed kérdése mindenestül különbözik ettől, s azt véli, hogy se generálisokhoz, se a végházak gondviseléséhez semmi közi nincs a palatínusnak, möly opinio a többivel együtt azért gyökerez hogy — — az idegenektől". (Itt szándékosan hagyta hézagosán gondolatját) .... Azt nem bánja, s nem is panaszolkodhatik, ha a prímás megírja ő felségének mit ártalmasnak vél; de azt méltán kívánhatja, hogy . . . mielőtt vádjait felküldené, hallgassa meg öt is, s ha okát nem adhatja, ám írjon fel akkor. „De igen kemény beszédit láttam már én Kegyelmednek fölküldött opinioiban ellenem, a mint ím a mostani sem könnyű, mert azt nézi, mintha én avagy az én tetteim rebelliot okozna; . . . mit mível ez iránt tovább? az ő dolga mentség leszen. — Közi hogy ne legyen Kegyelmednek az országhoz, mind lölki pásztorsága szerint, s mind külső javaira nézve, senki nem mondja; s távol legyen az is, hogy valaki holmi rebellioknak idején rabságát, avagy közikbe való elegyedését kívánná Kegyelmednek: de hogy ezeknek eltávoztatására egy értelemmel való concursus . . . ser-

A nagy egyházi férfiú, miután térítő buzgalma gyümöl- 1635.
csőinek megőrzésére, 1623-ban a nevét viselő bécsi papnevelő házat felállította; a következő évben pedig Nagyszombatban a nemes ifjúság nevelésére intézetet alapított, melynek számára az érsekség pisetumi jövedelmeit rendelte: 1635-ben ebbeli gondoskodását egy főiskola megnyitásával tetőzte be, melynek alapjául 100,000 frtot gazdálkodott meg jövedelmeiből: „hogy — úgymond alapító levelében — mind a harezias nemzet erkölcsei szelídíttessenek, mind az egyházak vezérletére s az ország igazgatására alkalmas egyének neveltessenek“. Eleinte Pozsonyban szándékozott Pázmány felállítani az egyetemet; de ügyekezete megtört a nagyobb

kentgetve azoiira a regnicolákat is, azt vélném nagyobb jó volna, hogy sem a juhok mellöl, a kiknek gyapjokkal éltünk, országunkból való kimenetelünk[11].— Visszatérvén ismét az országgyűlésre, írja:„A beírásomnak némely részét, úgy· vagyon, Kegyelmed javallásából is, olvasák az urak előtt; de ö Felsége előtt, kitol Kegyelmed tudhatja, propositio nem kelvén, azoknak a mölyeket kévántam az országbeliekkel közlenem, úgy tiltá meg ö felsége maga, — mind azok inkább nézték az ó felsége szolgálatját és a közönséges jót, hogy sem magam privatumát. (Arról vádoltatott ugyanis, hogy az országgyűléseken nagyon is sürgeti magári ügyeit.) Mindazáltal azt Ítélvén, hogy csak szintén maga propositioira nézve tilalmazza ő felsége az én országgal közlendő dolgaimat, vége felé is kész leszek valamint az articulusokhoz hozzá szólanom és az azokban és egyebekben való difficultásimat is megmutatnom, s holmi egyéb mindnyájunkat néző dolgokat is közleni ő Kegyelmekkel; talán ugyanakkor, együtt lévén, el is búcsúzom vala ez nagy dücsösséges bölcs (talán akarta mondani böcsületes hivataltól). De emlékezhetik Kgyed reá, hogy Kgyld lőn az első, a ki föl kele, és semmi után meg nem hallgattatván alig adhattam a fraknói és kaboldi reincorporatioról való levelet is be... . Leginkább ím azt nem javallja Kgyld bennem, hogy a miről nem tehetek, prudenter, cum Christiana patientia nem dissimulálom. De mi volt tehát mind a gyűlés alatt s mind az után mind eddig cselekedetem egyéb patientiánál? stb. Datum post Comitia Anno 1635. A kismartoni levéltárban lévő ered, fogalmazatról.

részint protestáns polgárok makacsságán. S így az egyetem székhelye is Nagyszombat lőn [1]).

Rákóczy György nemcsak általában gyanakodó, nemzetsége gazdagításában kapzsi, sokszor önkényes, hanem azok iránt is kíméletlen, hálátlan lőn, kiknek leginkább köszönhette fejedelemségét. Miután Zólyomyt Kővárba záratta, annak ipját, idősb Bethlen Istvánt is minduntalan háborgatta gyanújával, mintha őt megbuktatni, a fejedelemséget elfoglalni törekednék. A szelíd indulatéi úr, hogy nyugodalmát találja, magyarországi jószágaira, Ecsedre, Husztra vonúlt, erdélyi uradalmait Péter fiára bízván. De ez sem maradhatott sokáig békében a jószágaira vágyó fejedelemtől. Történt, hogy Bethlen Péter, jószágának egy gondviselője ellen hirtelen haragra gyulván, őt oly keményen megsebzetté, hogy néhány nap múlva meg is halt. Az elhalt rokonaival békésen akart végezni Péter úr; de a fejedelem ezeket feltüzelte, ne egyezkednének s a közvádlóra bízta az ügyet. Az üldözött Bethlen Péter csak bajjal tudott atyjához menekülni Ecsedre. Bethlen István, e sérelmeket nem tűrhetvén, 1635 végén személyesen Budára ment, s onnan a vezér pártfogásával Rákóczy megbuktatását sürgette a Portánál.

A megijedt fejedelem, ki tudhatá, hogy a némely tettei által maga ellen ingerlett Portán pártfogóra nem igen találand, a három nemzet rendéinek közbenjárásához folyamodott, s őket e végett 1636 febr. 15-re Kolozsvárra gyűjtő. Rákóczy egyátaljában nem bírta ugyan a tartomány lakosainak szeretetét, a rendek mindazáltal, hogy hazájoktól a háború nyomorait elfordítsák, mind a vezérhez és Bethlen Istvánhoz, mind a Portára követséget küldtek a viszály kiegyenlítése végett; azon esetre pedig, ha a követek süker nélkül járnának, elhatározták, hogy hazájok jogait és szabadságait készek életük veszélyével is védelmezni, s az általok szabadon választott fejedelem mellett egész országul

[1]) Katonánál: XXXI. 733. kövv.

felkelni. Miután a követség sem Budán, sem a Portán nem nyert kedvező választ, Rákóczy magát védeni elhatározta, Ferdinándtól és a lengyel királytól kért segedelmet. Pázmány, úgy látszik, mind a két fejedelemnél közbeveté magát, hogy némi segedelmet eszközöljön ki Rákóczy számára.

De Ferdinánd, kinek még mind elég baja volt a birodalomban s a mi magyar hadat szedhetett is, mind oda küldé[1]), nem akart a dologba avatkozni, mely őt a törökkel is viszályba keverhetné. A nádor pedig, kit a fejedelem szintén megkért, lenne segítségére, hogy követe, Herczeg Zsigmond, kit a császárhoz küldött, mennél előbb meghozza annak kegyelmes válaszát[2]), azt javaslá neki: „mondana le a fejedelemségről, ne szerencséltesse magát és maradékit, s az országot is“. Pázmány azonban most is állhatatos maradt barátságában a. fejedelem iránt s nem szűnt meg őt bátorítani: „ne engedjen, oltalmazza fejedelmi méltóságát és az ország szabadságát“. Kétségkívül az ő befolyásának lett aztán eredménye az, hogy némileg a császár is hajlandóbb lett Rákóczy irányában, julius folyamában meghagyta a maga alattvalóinak, hogy egyik félnek se fogják pártját; a fejedelemhez mindazáltal jóakarata bizonyítványául, Knezovith Simont követségbe küldé.

Ennél többet azonban legalább eleinte maga Rákóczy sem igen kívánt a királytól. Miként ő szept. 18-kán Pázmánynak írá, a budai basától egy csauz érkezett hozzá; de ez sem a töyök császártól sem a kajmakámtól nem hozott levelet, hanem csak a Bethlen Istvánt pártoló budai basától.

[1]) Egy horvát dandárról, mely Németországban Ferdinánd hadaival harczolt, azt írá Lippay György veszprémi püspök és a meghalt Sennyey utóda a cancellárságban, a nádornak, hogy ha egy órával elébb érkeznek egy faluba, magát a franezia királyt és királynét is elfogják vala; de testörsége egy részét még is levágták. Katisbonae die 14-a sept. 1636. A kismartoni levélt, ered.

[2]) Dat. in Civitate nostra Kolosvár 15-a Február. 1636. U. o. eredeti.

Ennél fogva ő most „nem is retteg a török hadtól, csak a király ő felsége birodalmából ne legyen bántódása. Hálásan veszi ugyan ő felsége azon rendeletét, hogy a vármegyékben valamint ő neki, úgy a Bethleneknek is megtiltott minden hadfogadást; sajnos azonban, hogy a tisztviselők csak szemmel nézik császár ő felsége parancsolatjának végrehajtását, míg alattomban, a nádortól is ösztönöztetve, segítik versenytársait, a Bethleneket. Most ime Bethlen Péter újabban is hadakat fogad, és nincs senki, a ki ezért csak meg is szólítaná, nemhogy eloszlatná azokat császár ő felsége parancsolatja szerint. Kéri tehát a cardinált pártolja őt tovább is a királynál, „azoknak boszúságokra, a kik irigyelték s bánják most is az kgddel viselt értelmemet*[4].

Ugyanaz nap még egy más levelet is írt a fejedelem Pázmánynak, melyből még bővebben értesülünk a szóban forgó viszonyokról. Említvén, hogy a kajmakám őt avval biztatta, hogy a budai basa rövid idő alatt fő emberét fogja hozzá küldeni, ki őt Bethlen Istvánnal megbékéltesse, — értesíti a cardinált, hogy a budai basa, e biztatás ellenére, a bosnyai, temesvári és egri basákkal a Rákos mezején táborba szállott. „Onnan csauzokat küldött hozzánk és az országhoz török császár parancsolatival, hogy mi helyettünk az ország más fejedelmet válaszszon, különben a budai basa Erdélyre jön és elrabolja. Bethlen István is ezen formán irogat mindenfelé az országban[44]. A bosnyai basa csak mintegy hatezernyi haddal jött fel; a moldvai s havasalföldi vajdák készületeiről pedig még semmit sem hallani. Úgy értesül bizonyos helyekről, hogy ha cllentáll, a török be sem jön, mert csak fenyegetődzéssel akarja őt Erdélyből kiijeszteni. Semmi sem tartóztatná azonban inkább a törököt mint, ha a király ő felsége részén is történnék valamely táborozás, ha csak vigyázat végett is; mert azzal hitették el Bethlenek a törököt, hogy csak Magyarországot ne bántsák, bár mit mívelnek is Erdélylyel, azzal nem gondolnak. Az egész török követség, úgymond, csak színlelés, melylyel reá akarnak

ijeszteni. Most volna tehát ideje a császár kegyelmes ígéreteinek; ha egyéb segítség nem adatnék is, elég hasznára lenne már az is, ha némi táborozás intéztetnék az országban, mert ez is elegendő lesz visszatartóztatni a budai basát. Ő, Rákóczy, a nádortól és a kassai főkapitánytól ennyi barátságot sem vár: a cardinált kéri tehát, hogy ilyféle tüntetést késedelem nélkül eszközöljön ki ő felségénél, mert a budai basa és Bethlen István már Szolnok felé sietnek, s jó ha eddig ott nincsenek. De e miatt ne gondolja a cardinal, hogy már későn volna olyféle fegyvervillogtatás a király részéről, mert ezen esetre, ha szükség, ő valamely erősségbe szállana *)

Homonnay János, kassai főkapitány, ezután a király rendeletére a felső Tiszánál csakugyan táborba is szállott, de oly utasítással, hogy csupán a királyi terület védelmére szorítkozzék. Ez azonban már nem rettenté el a budai basát, hogy Bethlennel a Tisza felé indúljon. Rákóczy tehát, miután az ellenség csekély számáról értesült, hadait október 2-kán Tordáról szintén megindító; Kornis Zsigmondot, Ibrányi Mihályt és Huszár Mátyást pedig a biharmegyei, s marosszéki dandárokkal és a magyarországi jószágain szedett hadakkal a már Gyuláig érkezett budai basának és Bethlennek elejébe küldé. Ezek Szalontáig nyomulván előre, októb. 6-kán oly erélylyel ütköztek meg a számosabb török haddal, hogy bár a véres csata után tanácsosnak látták Nagyváradra visszavonulniok, de a török is nagy rendetlenségben húzódott vissza, a fejedelem közeledő derékhada elől.

A budai vezér ezután a lápokban elszéledt seregét nagy bajjal összeszedvén, Lippa felé fordult, hogy a Maros völgyén törjön be Erdélybe. Rákóczy most sebes utakban Boros-Jenőre sietett, hogy az ellenséget oldalt fenyegesse. De miután Bőjthy István és Kemény János az esztergomi bég dandárát Pankotánál egy éjjel megverték s magát a béget is több előkelő törökkel együtt megölték, „e másodszori

[1]) Jászay Pál Okmánygyűjt.

szerencse felette ellankasztá a pogányság szívét“. A budai vezér e fölött értesült arról is, hogy Ferdinánd a vármegyékben fegyverrekelést hirdettet; és talán arról is, hogy a király Rákóczynak már engedélyt adott a Szepességen és Sléziában hadat szedni. Nehogy tehát a király részéről még nagyobb veszély érje, midőn Kornis Zsigmond a fejedelem hadaival Lippához közeledett, neki egy csausz által békét ajánlott, s a táborába ment Kemény Jánossal alkudozába ereszkedett, melynek folytában a béke aztán Szászvárosban meg is köttetett. A szerződés három pontból állott: hogy Bethlen Istvánnak minden javai visszaadassanak, neki s a vele tartóknak a múltakért semmi bántalma ne legyen; hogy a Porta az erdélyiek szabadságait új athnaméval biztosítsa; ezek viszont amannak 40 ezer irtot fizessenek. De az athnamé elmaradván, Erdély sem fizette meg a kikötött összeget. Bethlen Istvánnal még egy külön szerződést is kötött a fejedelem, mely szerint amaz Mármaros adójának holtigiani bírásáról biztosíttatott, s viszont ama 20 ezer frt lefizetésére köteleztetett, melyet megholt bátyja, Bethlen Gábor, a fehérvári főiskola fölépítésére hagyományozott

E közben, úgy látszik, a vallásügy miatt, az év elején Eperjes táján is támadtak némi zavarok, melyekről azonban nem tudunk egyebet, mint hogy a miatt a felvidéki vármegyék az ország tanácsához Pozsonyba —, s mivel ott kedvező választ nem nyertek, magához a királyhoz is követséget küldöttek [2]).

[1]) Rákóczy levelei Pázmányhoz szept. 29-róJ, okt. 10-ről, a nádorhoz szept. 27-ről. Királyi határozatok Rákóczy kívánataira októb. 8-ról. Jászay Okmánygyűjt. Kemény János 266. kövv. Szalárdy III. k. 100 s kövv. Bethlen János: Comment de reb. Trans. I, 10. kövv. Bethlen István lev. Katonánál: XXX, 764. A Szilágyi Sándor és Vass József által közlött Okmányok az Üj Magy. Muz. 1856-ki V. és X. füzetében. Rákóczy, Homonnay János és több mások levelei Jászay Okmánygy ú j töményében. ·

[2]) „Meg nem mondhatom, írja Pázmány a nádornak (Raptim 4-a jannarii 1636.) a mely ellenem vagyon azoknak az vármegyéknek való

Majd Eszterházy és Pázmány közt is újabban elmérgesedett az országgyűlés után kissé csilapodásnak indult viszály. A két fő ember, bár a haza j avának eszközlésében a kathol. vallas uralmának szilárdításában mind kettejüknek nagy volt a buzgalma, nem tudott megférni egymás mellett. Eszterházy, nádori tiszténél fogva, mindenek felett a belbéke fentartására ügyelvén, semmi olyas lépésnek nem vala pártolója, mely a protestánsoknak méltó panaszra nyújtana okot, hogy a törvények és szerződések megsértettek. Pázmány őt e miatt avval vádolta, hogy „gyűlölséggel viseltetik a papok iránt, hogy kedvez az eretnekeknek, és a katholikusoknak még az eretnek palatínus alatt is jobban volt dolgok, mint az ő idejében.“[1]); majd nádori díját pana-

követségek, s Isten látja, én azt véltem, hogy visszamentek Pozsonyból: mert én nyilván megmondtam nekik, hogy az eperjesi tumultus, kiben semmi hátra nincs, az kit ne tentált.ak volna már, fon lévén mind tűz, fegyver, pusztulás, török, tatár s német idegen hadaknak kozinkben való bejüvetelek, confoederatiok, s minden egyéb. De magok veszedelménél egyebet ugyan nem hozhatok ki belölök, aperte deelarálván azt is. hogy készebb vagyok megfeszíttetni magamat, hogy sem az iránt való értelmüknek javallást adnom, minhogy azt semminemű concessiojokban sem találom. Ezek mellett dehortáltuk sok szép szóval is óköt . . . ajánlottam is magaihat, hogy alákűldök, s meglátom a dolgot, hogy a pórok ne keseríttesscnek, elvégezem az asszonynyal (Katalin fejedelemasszony?) s akkor, úgy látszék, hajolni is kész lőnek vala; de hogy én el jöttem Pozsonyból úgy mentenek föl; kik nagy dilemmát is tettének minekünk: mert ha pro voto ipsorum resolválja ö felsége magát, kimondhatatlan igájukba esünk, s minden eddig az iránt való építésünk is ledől, s ha mi gonoszság elméjekben, elég occasiok az meglett dolgok is nekik. Hol pedig repulsát vesznek is, s azt,'mint mondám, mi gonosz szivekben, kezekbe adjuk úgy is azt az occasiot. Bizony dolog, igen méltó azért vigyázni rajok,“ Az udvartól, — folytatja — ez iránt vele még semmit sem közlőitek, s panaszkodik aztán, hogy „sem hitele nem az már, úgy látja, mint vala, sem mód nincs kezében, s csaknem halálhoz hasomló búsulással kell őket néznie“'. — A kismartoni levéltárból.

[1]) Eszterházy e vádakra aug. 21-kén Kismartonból kelt hosszú levelében válaszol. „Látja Isten — mondja egyebek közt — ha Kegyel-

isse. szólta [1]); majd ismét arról vádolta, hogy Bethlen Istvánt izgatja az erdélyi fejedelem ellen, sőt maga is törekedik a fejedelemségre [2]). Az agg korában elnyavalyásodott nagy egyházi férfiú mind zsémbesebbé lett versenytársa ellen, s Eszterházy panaszai szerint már abban is munkálkodott volna, hogy nádori hivatalától megfosztassék [3]). Eszterházy viszont igen zokon vette, hogy az erdélyi ügyekben az övénél nagyobb volt Pázmány befolyása [4]). E viszályoknak csak is a cardinal halálával szakadt végok.

Ezeknél azonban még inkább bántá most Eszterházyt, — s mivel nádori tisztét illeté, a hazára nézve is nem kevés fontosságú vala, meghasonlása az udvarral, melybe őt részint a kamara, részint Pázmány vádjai s gyanúsításai bonyolíták.

med nem akarja is tudni, ifjúságomtól fogyást mennyit szenvedtem én, s mit cselekedtem a cathol. religyioért és az szerint a papokért is, a mint hogy most is kész vagyok minden bejött alkalmatossággal minden substantiámat s éltemet is kiadnom s bátrabban s hamarább is azok közöl is sokaknál, kik a Krisztus kenyerével élnek s kötelesek a juhokhoz“ . . . Megvallja azonban, nem minden cselekedetit javallja minden papnak s még magának ö Kegyelmének sem; de avval papi méltóságát senkinek sem sérti.

[1]) Díját u. m. nem annyira neki, mint mellette lévő bandériumának fizeti ő felsége; s e mellett még a magáéból is tart annyi szolgát, mint mennyi a bandérium. „Csák ez volt hija már a Kegyelmed hozzám való jóakaratának, hogy a többivel együtt elveszesse fizetésemet is, és szegénységre hozzon avagy gyalázatra“. '

[2]) Erre, különösen, hogy a maga embere által hordatta Illésházy leveleit Bethlenhez szept. 11-kén tagadólag válaszol.

[3]) „Csak nem régen is egy kamarás által . . . javaim, életem és tisztségem elvesztését nézte tanácsival Kegyelmed“, — veté neki szemére aug. 21-kén kelt levelében.

[4]) E miatti neheztelését még a királylyal is élesen éreztette a becsvágyó nádor: „Cursor principle Transalvaniae — írja, például, okt. 12-kén Ferdinándnak — it ad V. S. Mattern, qua legatione, vei de causa, equidem ignoro, cum nihil in eo negotio mihi significavit; puto tameu constare causam Emo Dno Cardinal!, qui baud dubie intimabit Vrae S-ae Matti, adjuncto suo consilio.

A fiivadék nélkül kihalt Thurzó nemzetség jószágaira részint leányágon részint más czímből sokan —, mint egy levelében ') Eszterházy monda, — öt gróf, tíz más úr és 32 derekas nemes, tartottak igényt, kik közöl Illésházy Gáspár, Csáky László és Bottal az őket illető résznek azonnal birtokába is ügyekeztek helyezni magokat. A pozsonyi kamara azonban a leányági követelőket megelőzve, e javakat, mint fiscalitást, tényleg elfoglalta. Eszterházy ezt sem nádori tiszténél, sem érdekénél fogva nem nézheté közönyösen. Nyáry Krisztina, Thurzó Imre özvegye, lévén második neje, ennek leányát Erzsébetet, kit a mostoha apa első házasságából született István fiával tervezett összeházasítani, szintén illette a Thurzó-féle javaknak egy része, különösen azok, melyek Thurzó György ágáról maradtak. Ezen javak jelenleg nem forogtak ugyan kérdésben, mert kezét a kamara ezekre még nem nyújtotta ki; méltán tarthatott mindazáltal Eszterházy, hogy ezeket is könnyen veszély érheti, ha jogaikban a többi leányági. követelők rövidséget szenvednek. Még fontosabb tekintetei voltak ennél a nádornak, mint a mostoha apának, úgy a jog, mint a közbéke szempontjából. „*A* kamara eljárása, — mond egy levelében [8]) — jó szokásunk, törvényünk és szabadságunk ellen is vagyon". Tartott még attól is, nehogy azon számos hatalmas család, melyeknek érdeke forog szóban, a belbékét megzavarja, s zajt okozzon, ha követeléseitől törvénylátás nélkül, erőhatalommal elüttetik. Eszterházy ezen okoknál fogva előterjesztést tőn a kamara eljárása ellen a királynak, minden tétova nélkül kijelentvén, hogy „processusa törvény ellen való dolog, mivel bíró Ítélete előtt nyúlt a jószághoz", követelvén, bocsássa az ügyet a szokott törvénylátásra.

[1]) Datum Posonii 20-a septembris 1636. Intézve van Lippay György cancellárhoz. Fogalmadat.

[2]) Posonii 25-a Januarii 1637. Eszterházy Pázmányhoz. Tartalma alább bővebben. Fogalmazat.

Ezt természetesen felette rósz néven vették az udvarnál, azt hívén, hogy Csak mostoha leányának érdekei által vezettetett e lépésre. „Nem vették jó néven, — írá neki Lippay György veszprémi püspök s cancellár, — hogy Nagyságod több jót kíván az iránt másoknak, hogy sem ő felségének, s ennek processusát törvény ellen való dolognak nevezi;és azt nem ítéli törvénytelen dolognak, hogy más ember ő felsége világos jussa ellen törvény nélkül benyúlt a jószágba ... és alábbvalóvá akarja Nagyságod ez iránt ő felségét Rottaler uraméknál és egyebeknél, a kik, nem tudom micsoda homályos . . . praetensiok mellett akarnak olyan nagy jószágokat ő felsége ellen tartani. Azt is magyarázzák az emberek, hogy Nagyságod a leányágon való rokonságot emlegeti, a minek immár praeludált is Illésházy Gáspár uram. . . . Ezeket mivel nem magam szerint írom Nagyságodnak, tudom, jobb néven veszi, hogy nem fedeztem, hanem a mint van a dolog, szépítés nélkül tudtára adom Nagyságodnak[1]).

Az e miatt támadt neheztelésében az udvar egyéb vádaknak és gyanúsításoknak is könnyen sőt örömest nyita fület. Épen ekkor történt, hogy Eszterházy, nem tudjuk, mi czélból, egy bizodalmas emberét követségben küldi vala a budai vezérhez, mit a Rákóczynak pártját fogó Pázmány, talán nem is alap nélkül, arra magyarázott, hogy Bethlen ügyét akarja elősegíteni; s mi több oly gyanús színben adta azt elő a királynak, mintha Eszterházy az erdélyi fejedelem megbuktatása végett szövetségbe akarna állni a törökkel. E sugallásoknak az lőn következése, hogy Ferdinánd nemcsak válasz nélkül hagyta a nádornak a török ügyekről írt jelentését, hanem Regensburgból — hol fiának német királyivá választatása végett időzik vala, szept. 2-kán kelt leiratában egyenesen roszalta a törökhöz való küldözgetését, s azt a jövőre megtiltotta.

[1]) Ratisbonae die 14-a septembris IG3(>. Eredetije, a kismartoni levéltárban.

Eszterházyt szörnyén fölingerelte a dolog. ^Mintha 1636. csalárdságban kaptak volna, vagy valami áruitatásban! kiált fel a cancellárhoz szept. 20-kán írt levelében. Hogy az ő beszéde nem volt állom, megláthatják Csáky László tudósításából; — és még is megtiltották neki a törökhöz írni és küldeni, a mi, úgymond, minden kapitánynak szabad az országban .... Kicsoda fog tehát a sok szegénység mellett, ha ő nem, ki igazítja el a két fél közt történő mindennapi alkalmatlanságokat, s mint és honnét érthessük a töröknek ellenünk való sok rendbeli csalárdságait s készületeit? S csak úgy nézzük, mint a barmok veszedelmünket is? . . . Az előtt három holnapig is ellakott szolgája Budán, s még sem esett gyanúba; . . . s ha minden aprólékért Ratisbonából kell tanúságot vennie, nem tudja, mi gyümölcsét várhatni annak. Mert ha mindnyájok veszedelmét néző dologról ír is, le van téve s egy betűnyi választ s annál inkább tanúságot nem vehet .... Hogy szíve titkát s fájdalmát kijelentse, hitére mondja, halálát kívánta volna inkább, hogy sem ily rút, gyalázatos gyanúsítást olvasott volna maga felől; mert érdemetlenül viseli, s az csak álnok csalárdsága annak, ki már több más útakon is veszedelmét nézte (Pázmányt érti), kit ne adott volna Isten soha is látnia, ismernie. Mind ennek az ő, poklossághoz hasonló tiszte lévén oka, leteszi azt, ha bár alkalmatlan időben is, mert rab kíván inkább s annál is alábbvaló lenni, hogy sem a pogányokkal való szövetségnek gyanúságában élni“[1]).

Még ugyanazon napon, melyről e levele kelt, írt magának a királynak is egy igen komoly előterjesztést. Emlékezteti őt, hogy mind királyi akaratnál, mind a rendek szavazatánál fogva már 1622-ben lehetett volna nádorispánná; de nem fogadta el, nehogy tekintve a tiszt kényes voltát, azon helyzetbe jöjön, hogy vagy ő felsége kegyét veszítse, a hivatal jogait s méltóságát fentartani akarván, vagy esküjét s

[1]) Dinitnii Posunii 20-a Sept. 1636. Fogalm. Kismartoni levélt.

lelkiösmeretét sértse, hallgatván. Midőn Thurzó Szaniszló meghalt, ő felsége ismét parancsolta, fogadja el a nádorságot: ő ekkor is vonakodott; de látván végre, hogy még rósz akarói, ellenei is reászavaznak s egy értelemmel választatott el, még is csak elfogadta. Elszámlálja érdemeit, melyeket e hivatalban mind az udvar, mind az ország iránt szerzett, egyebek közt: Bethlen Gábor utolsó s leghatalmasabb támadásakor; Rákóczy György fejedelemségre jutásának idején, kit békére szorított; 1630-ban, midőn lecsöndesítette az országgyűlésnek onnan támadt hangos panaszát, hogy bár új terhek rakattak a nemzetre, annak kívánatai meg nem hallgattattak, sérelmei nem orvosolhattak; mily bajjal és maga gyanúsításával tartotta akkor, s máskor is már 12 év óta békében a hazafiakat, csak ő maga és Isten tudja. Emlékezteti őt, mennyi gyűlölséget szerzett magának a rendek előtt, midőn a végházakba német őrségeket vitt be, a törvénynek ugyan ellenére, de ő felsége s az ország javára: csak alig volt képes akkor lecsöndesíteni az elkeseredett kedélyeket. Midőn Érsekújvárba vitte be a német őrséget, élete· is nyilvános veszélyben vala; s e fölött még 80 ezer forintnyi adósságot is csinált, a király javára saját erszényéből három ezer embert tartván fegyverben. Emlékezteti őt, mit tett III. Ferdinánd királylyá választatásakor, nehogy a nemzet, a felséges háztól, mire, úgymond, végvesztével is tört, elszakadjon. Hiszi, hogy mind ezen és egyéb szolgálataira nézve a király maga is tanúskodhatik mellette, hogy az egész nemzetben senki sem áldozta magát annyi hűséggel, senki oly erélyesen nem állt ellen a belzavaroknak, és senki szolgálatban annyi kárt s életveszélyt nem szenvedett, mint ő.

És míg ő így fáradozik, roszakarói vádjaik által naponkint csökkentik hitelét s a fölség kegyét. Miután a törvények ellenére, tisztének tekintélye lerontatott, — mit alázatosan vetett alá ő felsége rendeletének: roszakaróinak áskálódásai immár annyira nőttek, hogy költött vádjaikkal ő felségét is reávették, hogy hű szolgálatairól megfeledkezvén, ellene,

mintha árulóinak egyike volna, nyomozást akart intéztetni s pedig oly módon, minővel a hazai törvények s a nemesi kiváltságok szerint még a nyilvános gonosztevőt sem lehetne terhelni. De, bár sajnosan, tűrte ezt is, várva jobb időt, midőn ő felségét mind ezekről felvilágosíthatja. Ő hallgatott, de a vádakkal még ezután sem szűntek irigyei. Vádolták, hogy a papságot gyűlöli, az eretnekeket támogatja, az erdélyi fejedelemségre vágy, Bethlen Istvánt törekvéseiben segíti, Rákóczy megbuktatásán dolgozik; vádolták, hogy a pozsonyi polgárok makacsságát (a Pázmány által alapított egyetem ügyében) legyezi, s legújabban némelyeket, különösen Illésházy Gáspár urat a Thurzó-féle javak elfoglalásában ösztönzé, segíté: mik által ő felsége kegyelemvesztését vonták reája. Bár mind ez súlyosabb, mintsem hogy nem nyögne alattok; de tűrt még is békével, nem akarván most gondjai közt terhére lenni ő felségének.

De íme, lelkének kimondhatatlan keserűségére, olvassa ő felsége szept. 2-kai parancsát, melyből látja, oly gyanúba esett, mintha küldöttségei a törökhöz a közjóra nézve ártalmasok volnának, miért is azoktól a jövőre eltiltatott. Eddigelé tűrt mindent; de ezt már nem tűrheti. Inkább akarná hogy soha sem született volna, semhogy annyi hűséges szolgálatai után ily gyalázatos gyanúsítással mocskoltassék be neve kegyelmes ura előtt; s készebb halált szenvedni, mint e gyalázat szennyét élve tűrni. Kéri tehát ő felségét: ha feledésbe mentek is már szolgálatai, kegyelme szerint szolgáltasson igazságot. Leteszi ő felsége kezébe minden hivatalait, addig eljárni nem akarván azokban, míg rágalmazója be nem mutatja ellene tett vádjainak bizonyítványait. Vagy, ha őfelsége nem ellenzi, legyen neki szabad megsértett becsületét méltósága szerint megtoldani. Különben, mind hivatalára nézve magán ember sorsára jutva, mind hitelétől megfosztva lévén, nem látja miként lehetnének hasznosak további szolgálatai[1]).

[1]) Huniilis intimatio Comit.is Palatini Hungáriáé circa quaedam

Miként intézkedett a király, nem tudjuk; de meg kellett valamely módon engesztelnie Eszterházyt, mert ez tovább is folytatta hivatalát. A Thurzó-féle javak ügyében mindazáltal egyátaljában nem elégítette ki a nádort. A felek ugyanis folyamodtak a királyhoz, rendelkeznék, hogy ügyök a kamara erőszakos eljárása ellen az ország rendes bírái által láttassék el. A király tehát megrendelte a törvényszéket, de nem a rendes bírákból. Egyebek közt a nádor helyett, kit a kamara érdekeltnek állított, az alnádort s a nádori itélőmestert nevezvén ki annak tagjaiul. De Eszterházy ez ellen ismét óvást tett, kijelentvén, hogy a fiscalis pörökben rendes (speciális) bíró csak a nádor lehet, valamennyi rendes bírák jelenlétében. Ő maga nem is érdekelt, hogy e miatt kellene őt mellőzni, mivel most Thurzó György ágáról, melynek javai illetik mostoha leányát, nincsen szó, s annál kevésbbé tekinthető pörös félnek, pedig az utoléó pozsonyi végzések (art. 19.) szerint is, csak mint ilyent lehetne őt kirekeszteni a törvénylátásból. „S ezért — így íra egy levelében Pázmányhoz, — a böcsületes kamara nyilván törvényt sem mondat addig, míglen székemben nem ülök, mint bíró“. Az alnádornak s a nádori ítélőmesternek sem lehet ott helyök, hol ő maga gyanús vagy érdekelt, s nem is szenvedheti meg ott őket [1]).

II.

De ezen bokros ügy végét már sem Ferdinánd sem élhette meg. .Amaz miután a protestáns fejedelmek által szándoka elébe gördített akadályokat nagy bajjal s némi engedékenységgel legyőzvén, fiát III. Ferdinándot Eegensburgban deczember 22-kén német királylyá megválasztatta s nyolcz nappal később meg is koronáztatta, a következő 1637-ik évi február 8-kán már igen megfogyott erőben tért vissza Bécsbe Regensburgból. Baját igen súlyospuncta ad suam Mattern. Dat. Posonii die 20-a M. septembris anno 1636. Eredeti fogalmazat. Mind a kettő a kismartoni levéltárban.

[1]) Dat. Posonii 25-a Januarii 1637. A kismartoni levéltár eredetijéről.

bítá egy szerencsétlen elesés a sz. Ágoston szerzetesei templomának lépcsőinél, hova hazatérte után czélja szerencsés valósultáért istennek hálát adandó, menni szándékozott [1]). Erős láztól meglepetve vitetett a templomból várlakába s egy hét múlva, febr. 15-kén, kimúlt az életből, melyet a kathol. vallás uralmának helyreállítására fordított lángbuzgalma s hajthatatlan akarata által oly nyugtalanság- és veszélyteljessé tőn magának, súlyossá másként hivő, más vallású alattvalóinak. Jellemében több oly szép tulajdonság létezett, melyek őt példányává tehették volna egy köztiszteletre méltó magán embernek; de mint királyban, hiányzott benne a fejedelmi erények koronája, a türelem. Bátor a veszélyben» megtörhetlen kitartású a szerencsétlenségben, a jó szerencsében nem tudott lenni kegyelmes: diadalait kemény, irgalmatlan, kérlelhetetlen szigor jellemzi.

Csak egy hónappal élte őt túl úgy az egyházi mint a világi ügyekben legbizodalmasabb s befolyásosabb tanácsosa, a nagy egyházi férfiú, Pázmány Péter bíbornok s főérsek. Benne szintoly méltán magasztalja helyreállítóját a magyar kathol. egyház, — melynek kebelébe térítő buzgalma által nagyszámú úri s nemesi családot terelt vissza, melyben a hitélet föleievenítésére, s az egyházi fegyelem és jámborság helyreállítására tartott számos zsinatai s a nevét viselő bécsi papnevelő ház felállítása által bensőlegis áldásdúsan hatott; — mint méltán tiszteli ápolóját a tudomány s hazai mívelődés, melynek emelésére Nagyszombatban 1624-ben a nenemesség növendékei számára intézetet, 1635-ben pedig egyetemet emelt és 100,000 forinttal alapított meg; — és mint dicsőíti mívelőjét a nemzeti irodalom, melyet a nyelv s irály erélyének és tisztaságának tekintetében máiglan példányul szolgálható művekkel gazdagítva, egy újabb korszakot alkotó virulásnak indított.

[1]) Lamormain: De Virtutibus Ferdinándi II. 167. 1. —Agapitus a S. Maximiliano: Ursprung und Beschreibung dér kaiserl. Hof'kirche S. P. Augustini 1695. 230. 1.

MÁSODIK FEJEZET.

III. Ferdinánd országlata. 1637—1657.

I.

III. Ferdinánd atyja elveivel, de emezénél kissé mérsékeltebb vallási buzgalommal, élénkebb igazságszeretettel, kevésbbé szívós, kitartó kedélylyel vette át országai kormánylatát. A Nordlingennél 1634-ben nyert diadal dicsőségében ő is osztozott ugyan; a háborúra mindazáltal kevés hajlamot érzett magában. De bár ennél fogva a békét óhajtá, húsz éves kormányának nagy részét még is a háborúk zaja töltötte be. Kevéssel trónra lépte előtt tűnt fel a hosszú vallási háborúban Banner, a lánglelkű svéd hős, a harczok színpadán már rég otthonos weimari Bernát mellett; kiknek harczvágya s merész előnyomúlása a békét Németország határaitól még távolabb riasztá. Utóbb pedig a svédek legrendkivüliebb vezére, a harczait köszvénye miatt többnyire zselyeszékből igazgató Torstenson, elhatározó diadalaival, Ferdinánd trónját többször megingatta. Magyarország e közben néhány évig békében élt, a mennyiben azt a vallási súrlódások s a törökök rablásai a határszéleken nem háborgatták.

A már 1625-ben megkoronázott király, magát a nemzetnek trónján is bemutatandó, szeptemb. 21-re Pozsonyba országgyűlést hirdetett, melynek már különben is megjött ideje. De a határnap után két egész hónap telt el, míg a német birodalmi ügyekből kibontakozhatván, Pozsonyban vala-

hára megjelenhetett. A rendeket Ferdinánd néhány lefoglalt templom és elűzött lelkész miatt heves vallási vitákba találta bonyolódva; miért is a királyi előadásokban, melyek decz. 1-én olvastattak fel, inté őket, tennének félre a vészterhes időben minden viszályt s egyedül az ország javát s fenmaradását fognák tanácskozás alá. Mert bár a török csöndesen látszik lenni a békekötés óta; de hinni a szószegő ellenségnek még sem lehet: az ország védelme, kivált a végházak jó karba állítása tehát annyival inkább igényli a nemzet gondoskodását, mivel a háború lángjaitól emésztett Németország most még annnyi segélyt sem nyújthat, mint annak előtte. E végett felszólítja a rendeket, jelölnének ki a végházak megerősítésére s védszerekkel ellátására mennél bővebb segélyforrást; javasolja, hogy az egyenes rovaton felül a közvetett adóra is terjeszszék ki figyelmöket.

De sem a királyi előadások, sem a nádor törekvései nem valónak képesek elvonni a protestáns rendeket, kik erős többséget alkottak, a vallási vitáktól. Deczember 2-kán negyven tagból álló bizottmányt választottak, mely sérelmeiket összeszedné; a következő napon pedig kijelentették, hogy a kir. előadások tárgyalásába mindaddig nem fognak, míg vallási sérelmeik orvosolva nem lesznek. Panaszaik leginkább a körül forogtak, hogy az elébbi kormány alatt a bécsi békekötés, II. Ferdinánd felavatási okmányának 6-dik, ő felsége a király koronázási levelének pedig 2-dik pontja, melyek a vallási szabadságot biztosítják, érvényűktől megfosztattak; különösen, hogy a kathol. földesurak a protestáns nép templomait, temetőit több helyt elszedték, lelkészeiket elűzték vagy jövedelmeiktől fosztották meg, helyettük jószágaikon kath. papokat rendeltek, bár jobbágyaik többsége protestánsokból áll; vagy végre ezeket templomaik kijavításában gátolják meg. Továbbá, hogy a protestánsok nem ritkán kath. egyházi törvényszékek elébe vonatnak; a jezsuiták pedig a törvények ellenére a turóczi prépostság birtokába ismét bevezettettek. És lőnek hosszú és heves viták, különö-

sen II. Mátyás azon oklevelének értelmezése fölött, melylyel a vallás szabad gyakorlatát a bécsi békekötés alkalmával utólagosan biztosította.

A nádor és nagyobb részben kathol, vallású főrendek állíták, hogy a vallásgyakorlat szabadsága a bécsi békekötés által megadatott ugyan a protestánsoknak, de templomaikról ott említés sem tétetik: a protestáns rendek ellenben úgy vélekedtek, hogy a templomok szabad használata leglényegesb része a vallás szabad gyakorlatának. A rendek protestáns többsége, látván, hogy e vitapontokban a kathol. főrendekkel meg nem egyezhetnek, ezeket mellőzve, sérelmeiket „Magyarország evangelicus rendei“ nevében külön feliratban nyújták be a királynak.

Ferdinánd azonban, a főrendek előterjesztéseire semmikép sem tűrhető újításnak állította leiratában azt, hogy a protestánsok, az ország többi rendéitől külön válva, külön testületet képezve, tegyék magokat érintkezésbe a királylyal; oda utasítá tehát őket, hogy a reá nézve oly drága időt e tárgygyal tovább ne vesztegetnék, hanem haladéktalanul fognának az előadások tárgyalásába. De a protestáns rendek ernyedetlenül kitartók valának jogaik vitatásában. És sükeretlenek maradtak az intések is, melyeket a király gróf Trautmansdorf főudvarmester és Pichlmayr német birodalmi alcancellár által újabban is intézett az 1638-ki január közepén hozzájok; sükeretlen még a január 23-kán kelt leirat is, melyben a király avval fenyegető a protestáns rendeket, hogy, ha a vallási vitáktól el nem állnak, egyedül a kathol. rendekkel és főrendekkel végzendi be az országgyűlést. E lépést azonban a protestáns rendek nagy többsége mellett még sem látta az udvar tanácsosnak, s február 2-kán kelt leiratában Ferdinánd végre biztosító a protestánsokat, hogy a bécsi békekötés 1-ső, a felavatási oklevél 6-dik, vagy is, mik ezekkel megegyeznek, az 1608-ki koronázás utáni törvénykönyv 1-ső és 3-dik pontjait, melyek a protestánsok vallási szabadságát biztosítják, ő is épségben kívánja fentartani, s újabban

is beigtatni az alkotandó törvénykönyvbe. Panaszaik tekintetében kijelenté, hogy nagyszombati és lévai templomaik kijavítása s a szakolczai temető visszaadása ezentúl nem fog gátoltatni; a többi városokban és falukban pedig, hol vallásuk szabadságait megsértve lenni állítják, nyomozást, vizsgálatot intézend s annak következtében adandja ki rendeletét.

A protestáns rendek e leirat által megnyugtatva, a spanyol származású Mária Anna királyné koronázásában a kath. rendekkel és főrendekkel együtt minden ellenzés nélkül megegyeztek; mi annak következtében febr. 14-kén ünnepélyesen végrehajtatott. Azon remény biztatta az udvart, hogy a kedélyek ezen ünnepély által lecsöndesíttetvén, a tárgyalások ezután gyors menetet nyernek. De csalatkozott. A rendek ugyan ezután a királyi előadások felett tanácskoztak, tárgyalásba vették egyebek közt a nádor előadását, melyet az ország védelmének módjairól az országgyűlés elejébe terjesztett: de a tanácskozást más nemű okok ismét annyira megakasztották, hogy márczius 2-kán majdnem végzés nélkül oszlott szét az országgyűlés.

Azon sérelmeken kívül, melyeket Eszterházy nádor a Thurzó-féle jószágokat illetőleg, az őt ebben bíráskodni nem engedő kamarától szenvedett, még több más csorba is ejtetett, miként elébb Pázmánytól, úgy ennek halála óta Lippay György cancellártól s másoktól is a nádori tiszt méltóságán. Eszterházy ki, mint fentebb láttuk, ezek miatt már az elhunyt király alatt is szándékozott tisztéről lemondani, nehogy az új király alatt is hasonlóknak légyen kitéve, teljesen elhatározta magát, ama sérelmeket mindjárt kormánya elején megszűntetni, vagy, ha ez nem sikerül, nem kevesebb bajjal, mint költséggel járó tisztétől búcsút venni.

A rendek már január 4-kén felszólaltak a nádori méltóság védelmében. Értesülvén, hogy az urak s különösen a nádor és cancellár közt némi viszály támadt, s ez amazt az országtanácsban kemény, illetlen szókkal sértőleg támadta

meg; e dologról tudósíttatni kívánták magokat a királyi személynök, mint elnökük által, kijelentvén, hogy a nádori tiszt méltóságának védelmét a magok kötelességének tartják, azt kívánja küldőik utasítása is; mivelhogy az ország törvényes közbenjárójának tisztét s méltóságát, mint nehezen keresett s talált kincsüket, védetlenül hagyniok, az ország szabadságával és becsületével ellenkeznek: hozzá kell tehát nyúlniok mint az ország javát s megmaradását néző dologhoz, ha tán a nádor maga nem akarná is azt.

A nádornak ez a történtek után nem lehetett ugyan ellenére; úgy látszik mindazáltal, elhalasztatni kívánta az ügyet, míg a vallási viták elintézve s a koronázási ünnepély végrehajtva nincsenek. Remélte tán azt is, hogy a rendek e felszólalása az udvart hajlandóvá teszi, hogy a dolog újabb megpendítése előtt magától is orvoslandja tiszti állásának sérelmeit. De miután ebben csalatkozott s márcziusban újabban is szőnyegre került a fontos kérdés: e hónap 16-kán egy hosszú előterjesztést nyújtott be a királynak, melyben könyörög, mentené fel őt, melyre 12 év előtt megválasztatott, a nádori hivataltól.

Tisztét ő, úgymond, bármint kívánná is, letett esküje szerint nem teljesítheti, annyi az ellenkező utasítás, bizottmány, rendelet, mind egyebekben, mind kivált a végházak s honvédelem tárgyában; minek következtében vagy gyűlöletet kell magára vonnia, vagy lelkiösmeretét megsértenie. Az ország közjogát vagy az igazságszolgáltatást illetőleg a törvényszabta és szokás szentesítette eljárásban is meggátoltatik; s ha még is vagy a királyi felség tisztessége, ʌ agy saját tiszti méltósága tekintetéből nem tágít, rágalmakkal halmoztatok. A személyét ért kedvetlenségeknek leggazdagabb forrásai az udvarból származott ama rendeletek, bizottmányok s kiadványok; mert azokat, mik onnan nem őfelsége, hanem mások hibájából jőnek, helyeselnie lehetetlen lévén, minduntalan fel kell fornia. És ha gáncsolja mi az ország törvényeivel, szabadságaival ellenkezik,makacsnak vagy épen

csaknem pártütőnek neveztetik; s így míg a felség részéről 1638. hírének, javainak veszélye fenyegeti: az ország-lakosok részéről, kik ügyeikben nála czélt nem érnek, gúnynyal, gáncsokkal boríttatik. Az utolsó zavarokban is (érti az 1636-kiakat) a király iránti hűség s a haza közjavának eszközlése miatt javai sőt élete is veszélyben forogtak. Olyan most a nádori hivatal, mint a szétszakadozó sajka: minden perczben hajótöréssel fenyeget. Ő, fiatalságától fogva soha sem kételkedett a haza javáért veszélyeztetni birtokait; most is néhány uradalma van elzálogosítva a közügy javára tett költségei miatt. De örökösei megszaporodtak, s halála után nem akarná őket kitenni a hitelezők garázdaságainak: senki sem veheti tehát neki rósz néven, ha hátralévő életét saját családja javára kívánja fordítani; mert a nádori tiszt annyi költséggel jár, hogy a mellett saját birtokait soha rendbe nem hozhatja. Díja elmaradásáról, mióta a hátralék Regécz örök árába betudatott, nem igen panaszkodhatik; de e nélkül 100 ezer írtnál többet tenne a hátralék; megcsökkent vagyonából ezentúl, ha díja pontosan nem fizettetnék, a közszolgálat terheit nem viselhetné. A díj pontos fizetését pedig ezentúl még kevésbbé lehet várni, mint eddigelé, mert tiszte és személye nagy rövidségére a pozsonyi kamara még azon harminczad-jövedelmek használatában is gátolja őt, melyeit a törvények és szokás szerint a király által elődeinek, s neki is biztosítékul köttettek le, a nádori díj pontos kijárásáért, Vannak az országban is némelyek, kik őt súlyos sérelmekkel illették. Ő ezekért képes is lett volna meg'boszúlni magát; de a közjó miatt nem engedte kitörni méltó fájdalmát. Türelme azonban nem jutalmaztatott elégtétellel: kijelenti ennél fogva, hogy ha megsértett becsületéért kellő elégtételt nem nyer, búcsút vesz a tisztségtől, melynek sérelme mind a királyi felségre, melynek képét viseli, mind az ország szabadságaira· sér tőleg hat vissza. Végül mondhatatlan sérelemmel illette őt a pozsonyi kamara, midőn őt, daczára annak, hogy a fiscalis pörökben hivatalánál fogva rendes bíró, a

Thurzó-féle jószágokban, érdekeltség ürügye alatt, bírói hatóságától önkényesen megfosztatta. Nem kisebb sérelem pedig ennél az is, hogy némelyek (érti a főpapságot), kik sem bírái nem lehetnek, sem eskü által igaz tudósításra nem kötelezvék, megvetvén nádori tisztét, s tekintetbe nem vévén a királynak és hazának teljes életében tett hűséges szolgálatait, szokatlan, illetlen és eddigelé példa nélküli nyomozásokat intéztek ellene, melyek ő felsége előtt mind jó hírét s becsületét, mind javait, mind életét veszélyeztethették. Mind ezeknél fogva tehát búcsút vesz hivatalától, a közjót ezentúl csak magán polgári állásából törekedendő tehetsége szerint előmozdítani. Egyébiránt, hogy lemondása elfogadásában semmi akadály ne legyen, lemond egyszermind minden megtérítésről a király, minden kárpótlásról az ország részéről: elég jutalmát találandja abban, ha ezentúl mint magános töltheti életét. Elhallgatja még azon okokat is, melyek őt az országlakosok részéről bírhatják tiszte letételére; s kéri a királyt engedje meg neki, hogy ezen lemondását a rendeknek is bejelenthesse, kik iránt őt szoros eskü kötelezi.

A nádor e lemondása annál kellemetlenebb körülmények közt érkezett a királyhoz, minthogy a koronázás után súlyos viszály támadt a főrendek és a rendek közt azon nemesek jószágai fölött, kik birtokaikat az urak javaiban ezektől vagy elődeiktől nyerték adományul. A főrendek azt követelték, hogy e nemesek uriszékök előtt megjelenni s birtokaik jogezímeit előmutatni köteleztessenek. Az urak e követelése, ha törvénybe megy, a kisebb nemesség tetemes része elvesztendő vala birtokára nézve teljes tulajdoni jogát, mert előre látható vala, hogy azt okmányilag kimutatni sokan nem lennének képesek. A megyék követei ennél fogva egyátaljában nem akarták jogosnak ismerni a főrendek igényeit s ellentálltak.

A király tehát, mind ezen, mind más fontos okoktól indíttatva, egyátaljában nem lehetett hajlandó elfogadni Eszterházy lemondását, kinél különben is háza iránt ragasz-

kodóbb alattvalót ő, a közdolgokban jártasabb, buzgóbb 1638. tisztviselőt a haza nem nyerhetett volna utódául a nádori széken. Nem is mulasztá el tehát csillapításai által megkérlelni hű emberét, elégtételt Ígérvén bántalmaiért, orvoslatot sérelmeinek. A könnyen engesztelődő férfiú, kinek keblét már maga a teljes nyíltsággal kiöntött panasz is megkönnyíthető, elállott lemondási szándokától. A nagy tekintélyű főtisztviselő kielégítése pedig ezután az országgyűlési ügyek mentében is szinte csodát művelt: nemcsak a főrendeket reábirta, hagynának fel most ama, könnyen nagy zavart okozható követelésök sürgetésével; hanem minden más nehézséget is oly gyorsan kiegyenlített, hogy a törvényczikkelyeket á király marcz. 26-án már megerősíthette [1]).

Rákóczy fejedelem Pázmányban leghatalmasabb tárna-szát vesztette el a bécsi udvarnál. Öt II. Ferdinánd alatt egyedül a cardinál pártolása tartotta fenn, midőn Bethlen István őt a törökkel is oly viszályba hozta 1636 folytában. Eszterházy akkor folyton nagy gyűlölséget tanúsított a fejedelem ellen. Ha a király akkor Pázmányéi helyett az ő tanácsait követi vala, Rákóczy, kit egyébiránt magok az erdélyi urak nagyobb része sem kedvelt, menthetetlenül megbukott volna. A török 1637 folytában kiengesztelődött ugyan a fejedelem iránt, s annak tanúságául a fejedelemség jelvényeit, buzogányt, zászlót, juh elején újra is megküldtöte neki[2]); de Eszterházyban folyton engesztelhetetlen ellenséget tapasztalt maga iránt a fejedelem. És ha talán puszta gyanúsítás volt is az, hogy Eszterházy azért tör ellene, mivel ő maga vágyódik az erdélyi fejedelemségre: Rákóczynak, miután Pázmányban fő támaszát elvesztette, mindenesetre elég oka volt félni a nádortól, az új király alatt, ki előtt nem bírt

[1]) Országgyűlési irományok Katonánál: XXXII, 18 kövv. és Toldy Fer. Eszterházy életében XLVII, köv. h. Eszterházy Miklós munkái 351. 361.

[2]) Homonnay lev. a királyhoz. 1637. jul. 11. Jászay Okmánygyiijtem.

Pázmányhoz hasonló pártfogóval, a nádort pedig szünet nélkül tapasztalta maga ellen fordulni.

És valóban, Eszterházy már april elsején egy hosszú véleményt nyújtott be az új uralkodónak az erdélyi ügyekről melyben azt vitatja, hogy miután a török csak Rákóczy személye ellen viseltetik ellenszenvvel, s különben a békét sem Magyarország, sem Erdély irányában nem akarja felbontani: a béke érdekében semmi jobbat nem lehetne tenni, mint Rákóczyt valamely módon a fejedelemségről való lemondásra bírni. „Ezt, úgymond, nem örömest fogja ugyan hallania nagyravágyással és fösvénységgel telt ember;... de ha látni fogja, hogy innen sem nyer támaszt, a töröknél pedig gyűlöletes: úgy vélem, inkább fog hajlani a lemondásra, mint sem hogy magát s övéit a végveszélynek kitegye; kivált miután a hadakozáshoz sem ért, és nyúlszivű, más részről pedig családját és javait szereti, s mint hallom, még nejétől is vezettetik, ki után nyerte magyarországi javainak egy részét, mint a sárospataki várat s uradalmat[41]. Eszterházy e törekvéséből maga Rákóczy előtt sem csinált titkot; sőt egyenesen tudatta vele, hogy a magá és családjának java érdekében nem tud neki jobbat tanácsolni a fejedelemségről való lemondásról.

A fejedelem könyekre fakadt, midőn a nádor e törekvésének hírét vette. Nem is mulasztó el, azonnal követet küldeni az új uralkodóhoz s biztosítani annak jó akaratát maga iránt. A királyi válasz, mely a követeknek april 28-kán adatott, s a tekintetben, hogy magyar nyelven kelt, egyetlen a maga nemében, elég kedvező volt a fejedelemre nézve. „Azon jó végzéseket — így szól egyebek közt — melyek szegény Istenben elnyugodt császár idejében voltának, ő felsége is szándékozik megtartani[44].

De nagy gondja volt e mellett arra is, hogy a nádort

[1]) Homonnay lev. a királyhoz. 1637. jul. 11. .Jászay Okinány-gyűjtein.

valamikép megengesztelje. Bizodalmas embere, Kornis Zsigmond, május elején esak a végett látogatta meg remetemezei jószágát Magyar országon, hogy mind egyenesen a nádornál, mind más fő embereknél alkalmasabban működhessék e czélra. Levelében, melyet Eszterházynak máj. 12-kén írt, csakis e czélt tartja szeme előtt. „Nagyon sajnálnám — mondja egyebek közt, — ha eléhbi levelem által megbántottam volna Nagyságodat, holott csak azt akartam megérteni, vájjon nekem, Ngod alázatos szolgájának, szabad-e munkálkodnom azon viszály kiegyenlítésében, mely az én Kgylmes uram és Ngod közt létezik, hogy a bizalmatlanság bizalommá, a gyűlölet szeretetté változzék'*. Istenre kéri, hogy ha bár az ő részén' áll is az igazság, a közjó tekintetéből ne tartson tovább haragot. Emlékezzék meg a közte s a boldogult cardinal közti viszály következményeire. Mily ártalmas volt az a közügyre, bár tudja, hogy arra a cardinal adott okot. Mennyivel üdvösebb lenne a hazára nézve, ha közte s a fejedelem közt barátság és egyesség léteznék. Ezen egyesség meg is lehet, csak ő, a nádor akarja ').

Ugyanezen czélból. 1638 folytában Chernél Györgyöt két ízben is járatta követségben a nádornál, üzeneteiben nem mulasztván el biztosítani őt, „miképen ő, Rákóczy, mindig a közönséges jót czélozza, s egyetért azokkal, kik ugyanazt akarják, és a nádorral is jó egyességben kíván lenni, látván hogy a hazának és nemzetnek nem kicsiny hasznára van Azonban a veszély mindinkább elvonúlván feje felől, s a külföldről is mind erősebben izgattatván, Rákóczy is felbátorodott, s mind gondosabban kezdé ápolni összeköttetéseit a császár ellenségeivel. A franczia király 1639-ben, midőn az általa segélyezett svéd Banner Morvába, Sleziába tört, Rá-

[1]) Rákóczy ügyeiről 1637-ből nagyszámú okmány létezik Jászay gyűjteményében.

[2]) Datum in Civitate nostra Albae Julia di 8-a janii 1638. A kismartoni levélt eredet.

kóczyt is bevonni törekedett a császár elleni szövetségbe. Egy franczia követ, ki levelet is hozott magával királyától, titkon Beszterczén találkozott a fejedelemmel. Rákóczy ezen értekezlet következtében Toldalaghy Mihályt és Kőrösy Istvánt a Portára küldé, annak segedelmét kieszközleni Ferdinánd megtámadására. Ezek, a franczia követtel ott bővebben is értekezvén, a szövetségesek nevében a szultánnak 20, a nagyvezérnek hat ezer tallért ígértek, ha, mint egykor Bethlen Gábornak, úgy neki is a végekből 10 ezer török, három ezer krimi tatár és két ezer moldván adatik segédeimül'). Czélját azonban nem érte el a követség; miért egyelőre Rákóczy is nyugton maradt.

Magyarország ezalatt a béke áldásait élvezhette volna, a végházak fizettetlen őrségei kalandjaik által magok nem adnak okot a török betöréseire. így történt, hogy az ónodi őrség rablásai által fölingerlett törökök Ónodot és Gyarmatot fölégették. Hasonlókép cselekedtek a kanizsai törökök Egerszeggel, melyet lángba borítottak, lakosait levágták vagy rabul vitték. Ezen s hasonló betörések annál nagyobb aggodalmat gerjeszthettek a hazában, mivel annak végvárai soha roszabb karban nem voltak, mint jelenleg, midőn azon segélypénzek, melyekkel elébb a többi cseh-osztrák tartományok e várak jó karban tartásához járulának, rég nem fizettettek, vagy a birodalmi háború szükségeire fordíttattak.

Még nagyobb aggodalomba ejté ez év folytában a királyt és fő tanácsosait annak tudata, hogy a francziák, hollandiak és svédek mind a törököt, mind az erdélyi fejedelmet nem szűnnek támadásra izgatni. Homonnay kassai, Melith szatmári kapitánytól és Bethlen Istvántól is több levél érkezett a királyhoz s a nádorhoz, melyek hírül hozták, hogy Rákóczy csakugyan tesz némi hadi készületeket. Különösen,

[1]) Instructio pro Steph. Réti data per Midi. Toldalaghy et Steph. Körösi de Várad. Gr. Mikónál I, 244.

hogy májusban országgyűlést tartott, melyen állandó hadainak szaporítása végett az adókat felemelni törekedett; továbbá, hogy Bisterfeld német tudóst, ki még előde alatt telepedett meg Erdélyben, a múlt őszön a német birodalomba küldötte értekezni a császár ellenségeivel; s a tőle vett hírek folytán már is lekötelezni ügyekezik azon magyarországi hadnagyokat, kik jó zsoldért szabad csapatokat szoktak állítani.

A fejedelem szándokainak kikémlése végett tehát a nádor magának a királynak megbiztából május elején Bercsényi Imre nógrádi kapitányt oly utasítással küldé Erdélybe, hogy magán ügyek örve alatt látogassa meg a fejedelmet is, és ügyekezzék kikémleni indulatát s terveit. Az ügyes Bercsényi már június közepén beadta jelentését mindazokról, miket látott s magától a fejedelemtől és másoktól hitelesen hallott. Ezek szerint legkisebb kétség sem maradhatott fenn, hogy ő felsége ellenségei a törököt folyton izgatják, intézne hadjáratot Magyarország ellen, s ha arra a még folyamatban lévő súlyos perzsa háború miatt hajlandó nem volna, engedné meg legalább az erdélyi fejedelemnek, hogy az aldunai tartományok vajdáival törjön be Magyarországba. Eákóczy maga elég őszinte volt ezt“ bevallani Bercsényinek, hozzátévén, hogy ha reá ilyféle parancs érkeznék a portától, ő kénytelen lenne annak engedelmeskedni. Nem hallgatta el a fejedelem azt sem, hogy ő felsége a császár ellenségei őt magát is nagy ígéretekkel izgatják a támadásra. ígérik különösen, hogy az egész háború folyama alatt hatezer német zsoldost fognak tartani zászlai alatt, s ezenfelül az első évben 300, a következő években 200 ezer tallérral pótolják hadi költségeit; hogy a töröknél kieszközlendik fiának örökösödését, s ha netalán magyarországi javaiban kárt vallana, azért bőségesen kártalanítják, s a kötendő békébe őt is befoglalandják.

A nádor azonban e tudósítások daczára is azt vitatta egy hosszú véleményében, melyet az erdélyi ügyékről a ki-

rályhoz benyújtott, hogy ő állhatatosan azt hiszi, miképen a török, valamint maga nem kezd semmi komolyabb ellenségeskedést, úgy a fejedelemnek sem adand arra engedélyt; mi nélkül viszont ez, kit alattvalói sem szeretnek, fösvény is lévén, nem fog merni magát háborúba bonyolítani, bár mennyire izgatják is őt külföldről a támadásra. A király mindazáltal, kinek hadi erejét a Csehországba és Sléz.iába betört svédek egészen igénybe vették, minden eshetőségre Magyarországot sem akarta védelem nélkül hagyni, s meghagyásából a nádor Wesselényi Ferencz füleki kapitányt aug. elején a szepességi jószágain időző krakói palatínushoz küldé, hogy általa öt-hat ezernyi had fogadását eszközölné ki Lengyelországban. A lengyel úr nem volt idegen a tőle kívánt szolgálattól, feltéve, hogy arra a császái· által egyenesen is felkéretik, a maga királyától pedig engedelmet nyer, minek megnyerésére egyébiránt bizton vélt számíthatni.

Wesselényi visszatérte után a király aug. 16-kán azonnal értekezletet tartatott magyar tanácsosai által, hogy azok véleményét is meghallgassa. Közié velők a Bercsényi által benyújtott tudósítást, s azon híreket, melyek a fejedelem mind nagyobb hadi készületeiről szállonganak. Közié a budai basa legújabb mozgalmait is, melyekről még nem tudni, vájjon Erdély vagy Magyarország ellen vannak-e irányozva. S ezek után tanácsukat kérte ki, miként lehetne a végvárak jobb karba állításáról s általában az országot fenyegető veszély elhárításáról legczélszerübben gondoskodni? A tanácsosok többségénél, úgy látszik, a nádor véleményei voltak mérvadók; mert némely csekélyebb horderejű javaslataik mellett a bajok gyökeres orvoslatára ők sem tudtak egyebet tanácsolni annál, mint a mit Eszterházy már régóta ismételt, miszerint minden módon oda kellene törekedni, hogy Rákóczy jó módjával birassék a fejedelemségről való lemondásra. E tanácsnak leginkább az volt alapja, hogy a magyar urak csaknem kivétel nélkül elhitették magokkal, miképen a török Rákóczyt annyira gyűlöli, hogy őt az első kedvező alkalom-

mai megfosztandja fejedelemségétől; s úgy vélekedtek, hogy Rákóczy ettől maga is tartván, a király részéről ajánlandó némely előnyök mellett nem is lenne idegen, családját a veszélytől idején biztosítani.

Hogy a török Rákóczyt nem szívesen látta a fejedelmi széken, mindenki tudta. Jakosics György, ki a nyár vége felé a tiszántúli vidékekre rándult, már azt is bizonyosnak irá a királyhoz szept. 4-kén kelt levelében, hogy a török Székely Mózest már meg is kínálta a fejedelemséggel; mit hihetőleg maga Rákóczy is tud. E veszély azonban korántsem arra indítá őt, hogy fejedelemségéről lemondjon; hanem inkább arra serkente, hogy annál buzgóbb működésre bírja a külhatalmakat a portánál a maga érdekében. Ezek közbenjárását pedig csak azon feltétel alatt remélhette, ha velők együtt támadólag lép fel a császár ellen. Nem is szűnt meg az engedélyt erre mind saját követei, mind a külhatalmak által sürgetni a portánál. Miként Zoltán Józsa aug. 18-ról tudósítá a királyt, e végett a portára másodszor is követségben küldé ez évben Toldalaghy Mihályt és Kőrösy Istvánt. Maga pedig, hogy összeköttetéseit magyar pártfeleivel és a magyarországi basákkal alkalmasabban gondozhassa, szept. havában Nagyváradra költözött. Lósy Imre, esztergomi érsek, miként szept. 5-kén kelt leveléből kitűnik, ebben már nyilvános előkészületet vélt látni a mihamarább megindítandó támadásra. Hasonlóról tudósító a nádort Bethlen István, sőt magának Rákóczynak egy főszolgája is, ki ez időben Magyarországon járt!). .....

Ily aggályok nyugtalanítók a királyt s fő tanácsosait ιβιο. mind az év végéig. Szerencsére a török sokkal inkább el volt foglalva Ázsiában, mintsem hogy hajlandó lett volna akár a külhatalmak, akár Rákóczy sürgetéseit meghallgatni. Ez lévén pedig fő oka az erdélyi fejedelem nyugton maradtának,

[1]) Nagyszámú okmány többektől a királyhoz s a nádorhoz, úgy ennek levelei s felterjesztései. Jászay Pál gyűjteményében.

elején nem alaptalan aggodalmat kelthetett a nádorban Bethlen István levele, melyben neki tudtára adá, hogy a török a perzsával megbékült s úgy látszik, Magyarországot készül háborgatni, mert nagyszámú lovak és öszvérek küldetnek Nándorfehérvárra, mi hadjáratra mutat [1]). E félelemtől ugyan nem sokára megszabadította némileg hazánkat a zsarnok IV. Murad szultánnak 1640-ki februárban történt halála s utódának a kéjencz Ibrahimnak, május elején Bécsbe érkezett követsége, mely a tisztelgés mellett a béke megújítása iránt is tett ajánlatot [2]). A határszéli villongások mindazáltal ezután sem szűntek meg; s Eszterházy nádor ez iránt a vármegyéktől is ösztönöztetvén, szeptemb. elején előterjesztést tőn a Regensburgban birodalmi gyűlésen lévő királynak: engedné meg neki, hogy egy alkalmas időben s ügyesen készítendő betöréssel torolja meg a törökök háborgásait. Véleménye azonban nem nyert helybenhagyást a király tanácsában, ki most, midőn Németországban is szerencsétlenül folyt részéről a háború, attól tartott, hogy ilyféle becsapás a törököt is nagyobb erővel hozhatná nyakára. A cancellár, Lippay György püspök, mindazáltal ezt neki a király nevében megírván, hozzáveté,„hogy ha a nádor a megbőszült károsokat nem tarthatná vissza, ő felsége nem tehet róla. E szavait úgymond, a király többször ismételte, miből azt gyanítja, hogy épen nem lenne kedve ellen, ha a nádor a törököt jól megcsapná, „ezért úgymond, nem verjük agyon Nagyságodat“ [3]). Ferdinándmár ekkoron elhatározta volt magát, hogy az új szultán idvezlése s a béke megerősítése végett követet fog küldeni a portára.

III. Ferdinánd ugyanis, kinek idejét s kincstárát a súlyos birodalmi háború annyira igénybe vette, hogy egy na-

[1]) In arcé Eehed 5-a januarii 1640. A kismart, levéltár eredetijéről.

[2]) Ortelius redivivus II, 130.

[3]) Eatisbonnae die 25-a septcmbr. 1640. A kincstári levéltár eredetijéről.

gyobb török háború reá nézve most felette veszélyessé válhatott volna, híveitől sőt magától az erdélyi fejedelemtől is, kinél ez év folytában Forgách Zsigmondot járatta követségben, mind több híreket vévén a török harczias szándékairól, maga is meggyőződött, hogy nagy ideje, az új szultánnal megújítani a békeszerződéseket. Mert bár Ibrahim szultánnak a tavaszon Bécsben járt követe biztosította is őt, hogy a békét híven megtartani szándékozik; a törököknek mind gyakoriabbá lett rabló kalandjai mindazáltal ellenkezőt látszának tanúsítani. A nagyvezérről pedig, kit Ferdinándnak egy Stambulban lévő embere „komoly, határozott, heves férfiúnak ábrázolt, ki az udvariasságban sem hagyja magát legyőzetni, s ki majd nem korlátlan hatalommal kormányozza a birodalmat, tévén a mi neki tetszik“ — olyféle tudósítás érkezett hogy vele aligha nem gyűlend meg ő felsége baja [1]). Hihetőleg ez volt oka, hogy Izdenczy Endre, internuncius, maga is Bécsbe jött az ősz elején; minek következtében azontúl még komolyabban tárgyaltatott nem csak a portára küldendő követség, hanem általában is a törökkel fenforgó viszonyok ügye.

Legtöbb panaszra adott okot a hódoltság kérdése; ez volt fő oka azon rabló kalandoknak is, melyeket a török az országnak majd ez, majd amaz vidékeibe intézett. Mert bár az eddigi békekötések alkalmával számszerint kijelöltettek a községek, melyek a török által bírt végvárakhoz behódolva évi adót fizetni kötelezi ettek; e várak basái s bégjei azonban mind szélesebbre akarták terjeszteni a hódoltság határait s hol a nép a jogtalan adót fizetni vonakodott, tűzzel vassal igyekeztek azt reá kényszeríteni. S így lőn, hogy a meghódolni kényszerült, pénzzel s ingyen munkával adózó községek száma majdnem minden végvár vidékén kétszerte sőt háromszorta is meghaladta a békekötésekben meghatáro-

[1]) Schmidt János Rudolf levele a királyhoz Konstantinápolyból 1040. júl. 5-ról.

zott számot. E viszony pedig a népet, mely ekként mind földje terményeivel, mind munkával kétfelé is adózásra szorittatott, elviselhetlenül terhelte. S mi legtöbb panaszra adott okot: a nemes birtokosokat is, kiket a békekötések minden adótól felmentettek, a parasztokkal egyenlő adózásra kényszerítették a török őrségek. Sőt a múlt évek alátt egynémely magyar királyi vár és város vívására és kirablására vetemedtek a nyugtalan szomszédok. így vették meg a múlt évben Ónodot, s annak nem csak külső erődítvényeit lerontották, hanem belőle az ágyúkat s őrséget is elvitték magokkal. Hasonló sors érte Gyarmatot, és Bakabánya városát. Egyes kisebb erőszaktételeiknek s rablásaiknak számát is alig lehetett meghatározni[1]).

A nádor e gyakori betöréseknek s rablásoknak abban látta fő okát, hogy a török kormány a perzsa háború folyama alatt a Magyarországban lévő őrségek egy részét is ki akarta rendelni Ázsiába; mit ezek zokon vévén, hogy benmaradásuk szükségének bizonyítványaival állhassanak elő, mind újabb viszályokat idéztek elő a magyar kapitányokkal. Hogy erről a portát is kellőleg értesíteni lehessen, ő is buzgóan sürgette Izdenczynek mennél előbbi visszaküldését Konstantinápolyba. A német tanácsosok, kivált Questenberg nem vélték ugyan illőnek, hogy a követ, ki az új szultán üdvözlésére küldetik, ez alkalommal a sérelmek hosszú sorát is előadja. A nádor mindazáltal úgy vélekedők, hogy „midőn a két hatalmas császár egymásnak békét ajánl, szükséges azon tényeket is felemlíteni, melyek a béke ellen elkövettettek". S azt sürgette, hogy legalább az állandóan Konstantinápolyban székelő cs. kir. követnek küldessék meg pontos jegyzéke a szenvedett sérelmeknek, miszerint azoknak orvoslását alkalmas időben sürgethesse.

Meghallgatta Ferdinánd ez ügyben október végén s

[1]) A magyar tanács véleménye a portához küldendő követ utasítása iránt. Es „a törökök által elkövetett ellenségeskedések jegyzéke". Mind Jászay Okmánygyűjt.

november folytában még Lósy Imre prímás, Csáky István, Czobor Imre, Draskovich György győri püspök s több más urak véleményét is, melyek valamennyien körülbelül egyformán liangzának a töröktől szenvedett sérelmek orvoslatának szükségére nézve. Hosszú tanácskozásra szolgált tárgyul még azon kérdés is, vájjon ünnepélyes nagykövetség küldessék-e vagy egyszerű internuncius a szultán üdvözletére? A nádor nov. 14-kén kelt levelében határozottan ellenzé az ünnepélyes követséget, a felett, hogy az igen költséges, okul adván, hogy a töröknek még koránt sincs oly bevégzett békéje a perzsákkal és a muszkákkal, a miként azt híreszteltetni: új háborút sem kezdhet ennélfogva eléggé meggyöngült állapotában, bár azt némileg negélyezni látszik is. Ő tehát csak internunciust kíván küldetni, ki a szultánt üdvezelvén, kijelentse, hogy vele békét s jó barátságot kívánunk tartani; de egyszersmind azt is követeljük, hogy a végeken elkövetett kártételek kiegyenlíttessenek, s a békepontok, melyek közt egy sincs mely meg nem sértetett volna, ezentúl szigorúbban megtartassanak. Mert, úgymond, ha mind ezt nem tudja is a szultán, tudják miniszterei; s ha mi elhallgatjuk s tűrjük, félénkeknek fogunk ítéltetni s megvetnek bennünket *).

Győzött is végre a nádor véleménye. A török basák s bégek által elkövetett ellenségeskedések, rablások s kártételek az illető vármegyék és urak által gondosan összeirattak, s azokkal Izdenczy Endre, kit szintén a nádor ajánlott, deczember 21-kén végre útnak eresztetett[2]).

Izdenczy [3]) az 1641-ki júniusban történt kihallgattatásán jó szavakat vett a szultántól és divánjától. De mivel

[1]) Számos okmány alapján Jászay Gyűjteményéből.

[2]) A megbízó levél Katonánál XXXII. 184.

[3]) Elutazását a bécsi tanács — hihetőleg csak azért, hogy ily fontos ügyben magyar küldetik követségben, sokáig késleltető, miért aztán a magyar tanács január 17-kén felterjesztést is tett a királyhoz. Jászay Okm. gyűjt.

Batthyány Ádám a kanizsai Haszán basa fenyegetéseit megtorlandó, ép ezen időben intézett egy hadi kalandot a Balaton vidékén, akoppányi szandzsákságban fekvő Igolpalánkot fölégette s három falut elpusztított: a budai helytartó Muza basa e miatti panaszára elégtételt nem nyervén, viszont Damasd várát foglalta el; s Nyitra megyébe törvén, Tardoskeddet, Keresztúri és Mezőkeszit rabolta meg, sok népet ragadván magával rabságra.

Eszterházy nádor ezt nem akarta büntetlenül hagyni s Lippay cancellár által sürgette a Regensburgban lévő királyt, küldene pénzt legalább is két ezer zsoldos fogadására s engedné meg egyszersmind a vármegyék felülését, hogy a békeszegést megboszúlja. „De ezek az emberek — írja Lippay cancellár a nádornak, — magokat sem tudják oltalmazni, nemhogy minket.... A minemü gubernatioval vannak, igazán mondom Nagyságodnak, hogy én egyebet nem várok utolsó romlásnál, nemcsak a töröktől, de másutt is Most az egy isteni félelemnél több jó bizony nincsen,

Úgy látom, az egész gubernatioban. Jó az egynek, igaz; de több is kell hozzája. Ezek az emberek mindenestül bemerültek a birodalmi hadba, úgyhogy'még fülök sincsen ki belőle, hogy hallani kívánnák a mi nyavalyáinkat. Meg is vagyok szólítva, noha nem ő felségétől, hogy az Nagyságod Írásinak csak a velejét vegyem ki, ne fáraszszam annyival és terheljem tülökét. De én . . . vagy szeretik vagy nem, untig, fáradtig előbeszélem nyavalyáinkat; ne vethessen a világ sem én teám, se Nagyságodra. Oly nem örömest hiszik el a töröktől való félelmünket, hogy még Damasd elveszte sem tudja őket felébreszfeni.... Damasd ugyan nem nagy erősség; de elvesztének következései igen roszak. Még is mind halálig a tractát — békealkut — emlegetik.... Attól felnek, hogy megharagszik a török és minden jó akaratját leteszi, ha berzenkedünk[1])".

[1]) Ratisbonae die 30-a julii 1641. A kismartoni levéltár eredetijéről. Schmidt Rud. residens lev. jun. végéről. Jászay Okm. gyűjt.

Végre még is sikerült a cancellárnak juh végén kieszközleni, hogy két ezer lovasra pénz utalványoztassék, s a nemesség felülése iránt is megadassák az engedelem. Szükség azonban erre nem volt többé. Nem sokára ugyan is Budára érkezett Ozmán aga kapidsibasi, három más agával, mint a* divánnak a végre küldött biztosai, hogy a kölcsönös sérelmek orvosoltatván, a béke megújíttassék. Ferdinánd Lippay cancellárt, Eszterházy Dánielt, Szúnyog Gáspárt és Questenberg Gellért haditanácsost bízta meg az alkudozással. Már az értekezletek helyének megválasztása is sok bajba került. A kir. biztosok Komáromot, vagy legalább Szőnyt kívánták a végre kitüzetni; a törökök ellenben azt követelték, hogy amazok hozzájok jőjenek Tatára. Végre is Szőny lett a találkozások helye, hol aztán a következő év első nap- 1642. jaiban meg is kezdettek az alkudozások. De igen megnehe- Azítette ezt a nagyvezérnek már Izdenczy előtt kifejezett ama követelése, hogy Ferdinánd 200 ezer tallért fizessen a béke megújításáért, állítván, hogy-ez a Portát a zsitvatoroki béke minden megújításáért megilleti. Még nagyobb nehézséget okozott az, hogy a királyi biztosok mind azon községeket visszakövetelték, melyeket a törökök az 1627-ki szőnyi béke sérelmére elfoglaltak. Hosszú viták után, melyektől már alig lehetett síikért remélleni, a biztosok 1642-ki márcz. 19-kén végre megegyeztek s a békét ugyanott, hol az 15 évvel elébb megújíttatott, Szőnyön, megerősítették; Bolondvár s némely hódolt faluk kérdésének eldöntése azonban most sem sikerült s külön bizottmányra halasztatott [1]).

A számtalan kifogások és követelések, melyekkel a török e béke megkötését annyira megnehezítette, hogy az alkudozás már egészen megszakadni s a háború elkerűlhet-

[1]) Katona: XXXII, 184.194. 211. Hammer: III, 217. A nádor lev. a királyhoz aug. 20-ról, 30-ról, szept. 10-ről és más tanácsosok levelei okt. közepéről; a békebiztosoké decz. 31-röl. D'Asquier tudósítása eljárásáról a budai vezérnél. A m. biztosoké 1642. jan. 30-ról, febr. 2-ról és több más okmány Jászay gyújt.

lenül bekövetkezni látszék, annál nagyobb aggodalmat gerjesztettek a nemzetben, minthogy a végházak a német birodalomban folyó vallási háború óta fölötte rósz karban léteztek. Mily alapos volt ezen aggodalom, kitűnik azon kimerítő véleményből, melyet Eszterházy Miklós, a gondos nádorispán, 1641 végén a török béke tárgyalása alatt az ország s különösen a véghelyek védelmi állapotáról á király elejébe terjesztett[1]). Látjuk ebből, hogy Csehország, Morva és Slézia, számos évek óta egészen megszűntették, a német örökös tartományok pedig oly hanyagul és hiányosan küldötték, a nekik is védelmül szolgált végházak jó karban tartására rendelt pénz és fegyveres népből álló segedelmüket, hogy e várak falai jobbára düledező állapotban léteztek, őr és védszer fél annyi sem volt bennök, mint az előtt, Mátyás idejében; és még e csekély számú őrségeknek is, ha nem loptak, nem raboltak, nem volt mit enniük. Ez volt oka, hogy a török birtokába oly gyakran betörtek s azokat is hasonló rabló kalandokra ingerelték, miket aztán oly sűrűn és kártételekkel űzött a török, hogy a magyaroknak az utolsó 4—5 év alatt csak a foglyok kiváltására mintegy 200 ezer frtot kell vala fizetniük.

Mind ezen sajnos állapotok, mind a polgári s vallási sérelmek egyre növekedő halmaza miatt közös volt a kívánság a nemzetben, hogy a király országgyűlést hirdessen, minek törvényszabta határideje különben is már régen elmúlt. A közkívánatnak, melynek teljesítését, mint kényelmetlen kormányzási módot, az udvar örömest mellőzte volna, a nádor lett tolmácsává egy emlékiratában, melyben bátor nyíltsággal megnevezte a bajok igazi forrásait s orvoslások módjait. „Sok Ígéret tétetett, úgymond abban egyebek közt, mely nem teljesíttetett; sok törvény hozatott, mely nem sikeresíttetik; maga a koronázási oklevél sem nyert egynémely pontjában végrehajtást. Különbség tétetik az önként és

[1]) Eszterházy Miklós munkái. 368. kövv.

kényszerítve adott engedvények között; s mert a vallásiakat kizsaroltaknak nézik, örök aggodalom, gyanú és nyugtalanság fogja el a kedélyeket . . . Nyolczados törvényszékekre csak ritkán, fő törvényszékekre az ország felső részeiben harmincz év óta nem adott az udvar engedelmet. Ezért kerül aztán annyi magán ügy is az országgyűlésekre, holott csak felebbezett s kiváltságos ügyek vizsgálatának volna helye. Lassítják a tárgyalások folyamát az előleges utasítások; a követeknek, kik jobbára béres ügyészek, magán ügyekkel túlterheltetése; a rendeknek és főrendeknek külön tanácskozása, minél fogva egymással csak izenetek által közlekedhetnek; továbbá a meghasonlás az egyházi és világi urak, valamint magok az egyháziak közt is, kik a meghasonlást gyakran szándékosan táplálják, hogy a világiakat könnyebben tarthassák határaik között. Bajnak mondja azt is, hogy a kezdeményt a rendek követelik, s a főrendek mellőzésével is alkotnak országos végzéseket; mi, úgymond, onnan van, hogy a főrendek nem elég szorgalmasok, nem elég szemesek jogaik őrzésében. Különösen lassítják a gyűlések gyors menetét, mondja tovább, azon sok időt rabló, egyébiránt tilos, magán összejövetelek, melyekben a nemesek, kolomposaik indítványára, végzéseket alkotnak, miktől aztán az országos ülésekben sem téríthetők el. Baj a jeles közférfiak hiánya is: a tehetségesek nem készíttetnek elő, nem javadalmaz tatnak a király és az ország szolgálatára; s így a főhivatalok magán nagyvagyonúakkal töltetnek be, ha nem bírnak is a szükséges kellékekkel, míg a szellemi tehetségek, melyekben egyébiránt nem lenne hiány, vagyontalanságuk miatt eltemetve rejlenek. Akadály az is, hogy az erdélyi fejedelem, ki a Tátrán túli megyéket pórázán tartja, magyar birtokai után követeket küld.

Nem örömest bocsátkozik annak fejtegetésébe, menynyire el vannak a kedélyek fordulva a kormánytól; de miután ő felsége erről is őszinte nyilatkozást vár, nem titkolhatja, hogy a hazafiak elidegenedtek az országgyűlési ügyek tár-

gyalásától, egy szájjal vallván, hogy a kellő tekintetet és szeretetet a kormány részéről épen nem tapasztalják: a hivatalokból s királyi és országos jövedelmek kezeléséből, a honvédelem gondjaiból kizáratnak; látván, hogy a végházak és végőrök egészen elhanyagolvák, romlásnak kitevék, azon gyanút kénytelenek táplálni magukban, hogy ő felsége külföldi miniszterei őket készakarva hagyják el, vetik meg s mindenkép gyöngíteni törekednek . . . Nehogy tehát a nemzet annyi bajtól elnyomatva, mintegy kétségbeesésből, a maga, de a szomszéd országok és tartományok végromlásával is, valamire vetemedjék, kéri a királyt: fordítaná idejének valamelyes részét a nemzet ügyeinek ellátására is. Azon reményben, hogy e kérelme meghallgattatik, eleibe terjeszti a honvédelemről, a hazafiaknak e tárgyat illető gyanúságairól s a végekről szóló, fentebb említett emlékiratát, melyet, úgymond, már rég elő akart adni, de attól roszakarói tanácsára mind az elhunyt király, mind mostani kegyelmes ura által eltiltatott. Miután a kor rajta elnehezedett, s annyi munka által megtöretett, hivatala letételéről gondolkodik: nehogy tehát vele együtt ezen emlékiratok is eltemettessenek, azokat most terjeszti elő ő felségének. Ezekben feltalálandja ő felsége a bajok forrásait s gyógyszereit. Érdemes leszen ő felségének ezekről értekezni azon tanácsosokkal, kik előtt e dolgok ismeretesek, s hozzálátni ezen ország fentartásához és oltalmához, melynek fenmaradásától függ többi országainak és tartományainak java is. Ezt tevén ő felsége, kétségkívül megnyerjük a hazafiak szíveit, birandjuk jóindulatát, s nem alkalmatlan, hanem kedves országgyűléseink lesznek, ő felségének örök dicséretére [1]).

A nagy fontosságú államirat nem maradt hatás nélkül, p$_{\varepsilon}$rdinánd az ország rendéinek máj. 29-kére Pozsonyba közgyűlést hirdetett. Mihelyt pedig a meghívó levelek április elején szétküldettek, e hónap 6-kán, Eszterházy nádor is

[1]) Toldy Fer. Eszterházy Miklós élete. LIII. kövv. 1.

tudtára adá a megyéknek, hogy a „palatinusság kemény igáját, melynek viselésében 16 esztendőt töltött már el, noha nem azzal a gyümölcscsel, a mint ő maga, vagy a szegény hazának szüksége, avvagy a rendek szolgálata kívánta volna . . . törődöttsége, betegeskedései miatt letenni kívánja [1]). A király máj. 1-jére már a tanácsurakat is magához hivatta előleges tanácskozás végett Luxemburgba [2]). De azért-e, mivel a nádort lemondási szándokában megingatni nem lehetett; a különben is keserűséggel tölt kedélyeket pedig az udvar a nádorválasztás által érzelmeik nyilvánítására felhívni nem tartá tanácsosnak, — vagy, mi valószínűbb, mivel a császári hadak Sléziában csatát vesztettek, melynek következtében maga a tábornok, Francz Albert, több főtiszttel együtt elfogatott[3]): az országgyűlés november 11-re halasztatott.

Idő közben annyira meggyűltek a bajok, kivált a török ügyekre nézve, — mivel a szőnyi szerződést a díván megerősíteni nem akarta, — hogy Lippay cancellár nem kételkedett egy levelében a nádornak azt írni, hogy „bizony egyszer sem félt inkább utolsó romlástól, ha elejét nem vesziks kérte őt, ha személyesen fel nem mehet, küldjön legalább valamely feliratot, hogy azt a tanácsban fölvévén, az ügyekről bővebben szólhasson; mert bár a konstantinápolyi ügynök, úgymond „gaz véleményt küldött; ezekben az mi bőrünkben járó dolgokban csak véleményt sem kérnek a magyaroktól, hanem a hadi tanács azt feleié a tanácsban, hogy mikor resolválva leszen a dolog, akkor közük velünk az állapotot.“[4])·

[1]) Toldy Fer. Eszterházy Miklós élete. LVII. 1.

[2]) Lippay lev. Eszterházyhoz. Laxemburgi die ultima april. 1642. Eredetiről.

[3]) Lósy Imre Eszterházyhoz. Dat. Posonii 6-a junii 1642. „Ide gonosz hírünk érkezek az ö felsége hada állapotja felől Silesiában; . . . nagy perplexitásba esett az egész udvar e történet miatt; az reménység ily hamar bút szerze“. A kismartoni levéltár eredetijéről.

[4]) Viennae die 29-a octobr. 1642. A kismartoni levélt, eredet.

De az országgyűlés megtartását ekkor is meggátolta a vallási háború szerencsétlen folyama a német birodalomban. A meghalt Banner helyébe fővezérré lett Torstenson, miután Ferdinánd hadait, mint említők, máj. végén Sléziában megverte, vezéreit elfogta, junius 15-kén Olmüczet vette meg, s bár a közönséges béke fölötti alkudozás deczemb. 1-jére már el volt határozva [1]): októb. 23-kán egy újabb nagy győzedelmet nyert Leopold-Vilmos főherczeg és Piccolomini hadain Lipcsénél [2]). A nádor, sürgetve a sérelmek orvoslatát türelmetlenül kívánó rendek által is, Forgách Ádámot küldé Bécsbe: eszközlené ki az udvarnál, hogy ha csak röviden is, tartassék meg a gyűlés; ha mindent nem lehet is végezni, tekintve a kétes viszonyt a törökkel, legalább a végházak ellátásáról intézkedjenek, s nehogy a svédek győzedelmei Rákóczyt s vele a Fátrán túli országrészt felkelésre indítsák, legalább a polgári s vallási sérelmeket orvosolja ő felsége. A király nov. közepén, midőn a vármegyék és városok már nagy számmal együtt voltak, még hajlandónak látszék kérelmére; s a cancellár által megíratá neki, hogy a végházakról való rövid tanácskozást nem ellenzi; megegyez abban is, hogy a végrehajtatlanul maradt törvényczikkek, mennyire lehet, foganatba vétessenek; a gyűlés után pedig a bírák Pozsonyban maradván, lássák el a függőben lévő ügyeket; „a religio dolgában mindazáltal készebb Magyarországtól

[1]) „1-ma Decembris kezdik el az generális békesség tractáját, akkor leszen az permutatio plenipotentiarum, vagy inkább salvorum conductuum, az kin valahány szóért és titulusért hat esztendeig veszekedtek“. U. a.

[2]) Bécsben, könnyen megfogható okokból, más hírek jártak e csatáról. Lippay levelében Eszterházyhoz (Viennac 16-a nov. 1642.) olvassuk: „Az ellenség Lipcsét nem vehette meg, hanem elhagyta; .. . három generálissá és nyolcz colonellusa veszett el; sokan sebesek. Úgy megromlott az hada, hogy nem kezdhet semmihez ... Az gyalogjában ki volt tízezer, bizonyos hogy három ezer alégmaradott: az lovasokban is sok kár vagyon, kinek nagy jele, hogy nem prosequálja victoriáját, szokásán kivül“. Eredetiről.

távol lenni, hogysem valamit engedni[11]'). De úgylátszik, épen a vallásügyet sürgették a nagy többségüket érző [2]) Aprotestans rendek tárgyaltatni mindenek előtt; s ez bírhatta reá az udvart, hogy gróf Khevenhüllert és Kurcz Zsigmondot nov. 26-kán biztosokul Pozsonyba küldje, s általok a gyűlést feloszlattassa, biztosítván a rendeket, hogy egy év lefolyta alatt más gyűlést fog kihirdetni [3]).

A nádor, bár fölötte kedve ellenére volt a dolog, hogy a veszélyt, mennyire lehet, a hazától eltávolítsa, egy részről Rákóczyt ügyekezett elfoglalni: felszólítá tehát őt, küldené hozzá emberét, kivel a jövő gyűlésről értekezhessék; más részről pedig, miután a török a szőnyi szerződést megerősíteni nem akarta, s azt kívánta, hogy Ferdinánd elegendő hatalommal felruházott fő követet küldjön hozzá, kivel a béke újabb alapjairól alkudozhassék [4]): maga a nádor is oda működött, hogy e követ mennél elébb útnak indíttassék. Ez annál szükségesebbnek látszék, minthogy Izdenczy oly véleményt terjesztett a Konstantinápolyban székelő Schmitt ügynökről, hogy ott ő felsége érdekeit felette roszul képviseli. Az udvar 1643 elején Greifenclau tanácsost nevezte

[1]) Viennae die 17-a nov. 1642. A kismart, levélt, ered. V. o. Toldy Fer. Eszterházy élete. LX. h.

[2]) Lippay ezt írja egyebek közt nov. 16-kai levelében: „Úgy értem, hogy immár a felföldi vármegyék és az városok mind ott vannak Pozsonyban; az urakban pedig, és az többiben, kikhez bízhatunk, igen kevés. Nagyságod az közel való urakat kiváltképen bár inoneálná, hogy sietnének[1]". Kétségkívül ez is hatékony ok vala a fenforgó viszonyok közt a gyűlés feloszlatására.

[3]) Kovachich: Vestig. Comit. 795.

[4]) Dat. in Civitate nostra Alba Julia 26-a Decembr. 1642. Miután, válaszolja a nádornak, a jövö gyűlés ideje még bizonytalan, arról értekezni sem igen lehet; de ha a nádor úgy kívánja, elküldi e végett hozzá a maga emberét. Levele végén kívánja, hogy a keresztény fejedelmek közt lévő alkudozásoknak oly véget adjon Isten, nehogy az valamely nemzet szabadságának kárára; sérelmére legyen. A kismartoni levélt, eredetijéről.

ki követté; a nádor javaslatára pedig a török ügyekben jártas Szelepcsényi György vál. novii püspököt adta melléje [1]).

A rendek, mielőtt Pozsonyból szétoszlottak, tekintetbe vévén, hogy a végházak ügye nem tűr halasztást, s a sérelmek is mind a protestáns vallás gyakorlatát, mind a polgári állapotokat illetőleg már annyira megszaporodtak, hogy méltán belzavaroktól lehetne tartani: egy felterjesztésökben kívánták a királytól, hogy addig is, míg a köz országgyűlést kihirdethetné, engedne tartatni kis országgyűléseket, melyeken a hon védelméről s legalább egy évre intézkednének. Az udvarnak tetszék a javaslat s Erdődy Györgyöt 1643-ban, január 12-kén oly utasítással küldé át a nádorhoz, vinné meg neki, hogy ő felsége a rendek kívánata szerint e gyűléseket helybenhagyta, s a dunáninneni megyéknek február 5-kére Nagyszombatba rendelte meg a gyűlést. Hogy a többi országrészek is ettől vehessék az irányt s a nádor mindenütt gyakorolhassa befolyását, az urak is mennél többén megjelenhessenek: a dunántúli megyéket február 15-re Szombathelyen, Horvát- és Tótország rendéit ugyanakkor Zágrábban, a fátrántúli megyéket pedig márcz. elején Kassán kívánja egybegyűjtetni, úgy mindazáltal, hogy e gyűlések kizárólag a végek védelmével foglalkodjanak. Az ajánlandó

[1]) Szelepcsényi máj. 5-kén (1643.) írta első levelét Konstantinápolyból a nádornak. „Credo, úgymond, quod omnia bene utcur.que succederent; séd Greifenclau nihil aliud intendit, nisi ambitiones et-praecedentias; advertimus heri niinias ipsius insolentias; turpe est dicere, quam rustice excepit bonum D. Schmitt verbis injuriosis: jam bene poenitet ilium, sed non poterit iam ob machinationes suas unquam redintegrare suam reputationem. Quae ferebantur de D. Schmitt ab Izdenczy, omnia sunt falsa. Certe Schmitt est bonus et probus S. Mattis servus, melior quam decern Izdenczy et Greifenclau. Vezirius heri nos excepit satis humane .. . prolongatam pacem vult retractare; dicit enim, Ozmán Agam non habuisse plenipotentiales pro pace protelanda, cum hoc sit ncgotium legatorum magnorum; sed iste cum . . . reliquis suis hominibus erat tantum deputatus ad sedandas confiniarias controversias ... A kismartoni levéltár eredetijéről.

segély inkább a végek veteránjainak kielégítésére, mint újonczok fogadására fordíttassék. Nagyszombatban és Szombathelyen maga a nádor vezérelje a gyűlést; *s* hogy az urak Nagyszombatban mennél nagyobb számmal megjelenjenek, kívánatos, hogy a nádor, ha lehet, szintezőn határidőre rendelje menyének ott tartandó temetését [1]).

De az ország forrongó állapotát jól ismerő nádor e gyűléseket, mielőtt a sérelmek orvosoltatnának, nem iavalhatá. „A mennyire ő a hazafiak mostani kedélyállapotát ismeri, — úgymond válaszában, — míg az ingerültség okai meg nem szűntettetnek, nagyobb segedelmet bármily, még közországgyüléstől sem lehet remélni . . . Es tartani fog a hazafiak ezen idegensége mind addig, míg panaszaik meg nem hallgattatnak, s az ország rendeletéiből szedett követeléseik ki nem elégíttetnek: mind addig zavarnál egyéb tőlök nem várható. Mert bármi adatik is elő tanácskozásaikban, attól tüstént eltérve, panaszokra fakadnak, hogy mind a vallás ügyében, mind egyéb szabadságaikban sértetnek, zavartatnak; azokból, mik nekik ígérteitek, mik a törvényczikkelyekben végeztettek, s a koronázási feltételekben ő felségétől elfogadtattak, semmi sem teljesíttetik. Az ügyek ennélfogva végre is oda mennek, hogy vagy végveszélybe sülyed a nemzet, vagy valamely szörnyen veszedelmes változás fog kitörni. Ő ezt már többször előterjesztette; de nincs, ki e nehézségeket kiegyenlítené; hanem minden tanácsai boldogabb időkre halasztatnak: az alatt pedig a meghasonlás, a zavar, a kedélyek ingerültsége rémitőleg növe··kedik. Ő meg nem foghatja, miért halasztatnak azok, mik a nemzetnek igértettek, mik országos végzésekkel s királyi oklevelekkel megerősíttettek, azon időre, midőn majd jobban

[1]) Instructio pro Sp. et Mgf. C. Georgio Erdődy de Monyorókerék . . . consiliario nostro ad fidelem nostrum Sp. ac Mfcum C. Nicolaum Eszterházy de Galantha dicti Regni n. Hung, palatinum profecturo data. Viennae die 12-a m. Januarii a. d. 1643. Az Erdődyek monyorókeróki levéltárában lévő eredetiről.

állandanak ő felsége külső dolgai. E halasztás csak elmérgesíti az állapotokat. S föltéve, mi kívánatos is, hogy ő felsége kül-ügyei jobb fordulatot vesznek: ő felsége adott ígéreteivel s okmányaival ellenkezőt akkor sem tehet a rendek hozzájárulta nélkül; erőszakot használni nem tanácsos, mások lévén ezen országnak, hol a török is zsarnokoskodik, mint egyéb tartományok viszonyai. Ha ki a királyi ígéretek ellen erőszakot akarna hssználni, szükség, hogy elébb a törököt űzze ki, ki a zavarnak csak örül s az elégedetleneket pártolja. A halasztás tehát nemcsak nem használ, hanem árt is, nevelvén az idegenséget, a gyűlöletet.

Ehhez járul, hogy úgy állnak az ügyek, miszerint félni lehet, hogy ő felsége, akar vagy nem akar, kénytelen lesz nagyobb engedményeket adni a protestáns félnek. S ezen nehézségeket akarta ő a feloszlatott gyűlésen kiegyenlíteni. .... Ismétli, nem foghatja meg, mi czélból történik, hogy mik az ország lakosainak egyszer már megadattak, törvényczikkelyekkel, királyi okmányokkal mogerősíttettek, a királynak különben is annyi szorongattatásaiban, az egyháznak és az országnak veszedelmére, helytelen szigorral ismét kétségbevonatnak; holott most épen nem kevésbbé, sőt sokkal veszélyesebbek az állapotok, mint voltak akkor, midőn az ellenzéknek a vallás tárgyában engedmények adattak . . . . Ő nem kíván több engedményt adni, hanem csak a megadatottakat lelkiösmeretesen megtartani: s azért óhajtja, hogy ő felsége értené és ismerné meg igazán, mily állapotban létezik a vallás ügye, s minden egyebek, mik miatt mind ő felsége annyi kellemetlenségekkel terheltetik, különben is súlyos gondjai közt, mind az országlakosok közt annyi meghasonlás, viszály és gyűlölet létezik.

Nehogy e bajok, az ország végveszedelmére még mélyebb gyökereket verjenek, elébb kellett volna ugyan már gondoskodni; de még van idő: . . . ha ő felsége e bajokat figyelemre méltatni és megszüntetni fogja, — a halasztásban pedig, úgymond, veszélyt lát, — semmi sem fogja gátolni

akár a kis-, akár a köz-országgyűlések megtartását. És ez esetben tapasztalandja ő felsége, mily hűséggel viseltetnek iránta a magyarok, s mennyire készek mindenre, mi az ő és felséges háza javát illeti . . . Nem kell megvetni ezen mozgékony, munkát bíró nemzet erejét: sok fegyverre alkalmas férfia van, kik egyesülve sokat tehetnek. A nemzet most kíváncsian nézi a harczok drámáját, és a svéd ellenséget az említett okokból sokan barátnak tekintik.

Felel egyszersmind a királynak hozzá intézett azon kérdésére: kell-e félni az erdélyi fejedelem betörésétől? E fejedelem, úgymond, az ügyek mostani állásában sokat tehet ő felsége ellen, s már bizonyosan egyezkedik is az ellenséggel. De e bajra jobb gyógyszert nem lehet találni, mint az ország lakosait panaszaik, sérelmeik megszüntetése által ő felsége hűségére édesgetni. Rákóczy soha sem merészlend betörni Magyarország lakosai ellenére; s ha még is ezek megegyezte nélkül indulna, saját alattvalóitól sem kedveltetvén, nem menend sokra. Hozzá, kinek fösvénysége, önhaszonlesése, kormánymodora ismeretes, csak akkor ragaszkodnának hazánkfiai, ha vallási s más szabadságaikat illető kívánataik ki nem elégíttetnének; különben nem kell félni a fejedelemtől.... De adja meg ő felsége, a mit megadni akar, gyorsan, mielőtt az erdélyi fejedelem mélyebben elmerül fondorlataiba. Szükséges tehát, hogy a nemzeti sérelmek és kívánatok, ha csak lehet, még a tavasz előtt megszűntessenek és kielégíttessenek. Ha ez történik, még a kassai gyűlésre is elmenne, hogy ott mindent a király óhajtása szerint intézzen: különben ő semmiről sem állhat jót ’).

Lippay György, a múlt évi novemberben meghalt Lósy Imre helyébe választott esztergami érsek, a nagyszombati gyűléstől e föltételek nélkül is jó eredményt várt ugyan, föltéve, hogy azon a különbén most betegeskedő nádor is

[1]) Toldy Ferencz: Eszterházy Miklós élete. Okmányos Toldalék. 389. küvv. 11.

személyesen megjelenjen [1]). De, úgy látszik, az udvarnál belátták a nádor súlyos okait; s mivel sem a sérelmek orvoslatára, sem a kívánatok kielégítésére nem voltak hajlandók, tanácsosnak látták, meg nem tartani e részletes gyűléseket: nyomára legalább sehol sem akadtunk[2]). Különben is, miután a török béke megújítására Szelepcsényi Konstantinápolyból reményt nyújtott: a végváraknál fontosabb ügy, Rákóczy támadási szándoka, vonta magára mindinkább a kormány figyelmét.

II.

Rákóczy György, erdélyi fejedelem, miután 1639-ben tett kísérletei, melyek szerint a francziákkal'és svédekkel szövetségbe állani, és török segélylyel Ferdinándot megtámadni szándékozott, a Portának személyétől való idegensége miatt meghiúsultak, munkásságát leginkább oda irányozta, hogy, mi Bethlen Gábornak nem sikerült, a fejedelemséget családjának öröklésképpen biztosítsa. És, bár kormányát zsarlásai, fösvénysége s különféle zaklatásai miatt alattvalói nem szerették[3]), 1642-ben mégis czélját érte: idősb fia, II. György a gyulafehérvári országgyűlés rendei által márcz. 4-kén utódául választatott, mire aztán julius 8-kán a fényes kapu is kiadta megerősítő atnámeját[4]). Az ifjú fejedelem!! szerencséjét tetézte még a házassági szerződés, melynél fogva atyja neki Zsófiát, somlyai Báthory Endre gazdag

[1]) Posonii die 30-a januarii 1643. Az szombati, ö felségétől parancsolt gyülekezetnek reménleném hasznát, ha Isten általhozza Kgldet. Mi, az Urak, ha megegyezünk, bizony az többi se vonszák ki közülünk magokat. A kismartoni levéltár eredetijéről.

[2]) A gyűlés meg nem tartására mutat az, hogy febr. 12-re nagy országtanács volt hirdetve Nagyszombatba. Ld. Forgách Ádám levelét a királyhoz Hatvaninál: Brüss. Okmánytár IV, 290.

[3]) Kemény 296.

[4]) Szalárdy 139. Nagy-Szabó Fer. Memorialéja. Gr. Mikónál: I, 149.

árváját jegyezte el hitvesül. A menyekző 1643-ki febr. elejére lőn kitűzve. A bécsi udvar, mely tudván mennyire izgattatik a fejedelem mind a svéd és franczia hatalomtól, — melynek egy követe, Dubois, a múlt őszön is, bár nagy titokban, járt volt Erdélyben [1]), — mind a felső magyarországi protestánsoktól fegyverfogásra, minden alkalmat megragadott jó indulatát tanúsítani a fejedelem iránt, Jakosics György egri püspököt küldé tisztelgő követül a lakodalomra.

Rákóczy, ki Dubois-val semmit sem végezhetett, még ekkor nem árulta el ellenséges szándokait; sőt oly értelemben nyilatkozott, hogy Ferdinánd még a protestánsok erélyes támogatására is számíthatna a svédek ellen, ha az 1608 óta szenvedett sérelmeiket orvosolná. De a püspök igen kevés diplomatiai ügyességet árult el, midőn hímezés nélkül kijelenté a fejedelemnek, „hogy a császárnak nem áll hatalmában, hogy a religio szabadságát s az elvett templomokat visszaadhassa a clerus ellen [2])“. Jakosics e válasza indíthatta a fejedelmet, hogy midőn a menyekző után Lónyay Zsigmondot, kit a múlt év végén is járatott volt követségben a nádornál, hozzá ismét visszaküldte, véleményét a közügyekről szóval bővebben előadni, már kissé nyíltabban kijelenté elégületlenségét a bécsi kormány eljárásával. „Hazánkat, nemzetünket bizony szeretjük, — írá egyebek közt a Lónyay által küldött levelében; — azért és szabadságának oltalmazásáért azt nem cselekcdjük csak, a mi tőlünk lehetetlen. Csak hogy Uraim, ha az szabadságunkért fáradnunk kelletik: mi azt kívánjuk, s oly ok alatt kívánunk fáradozni, hogy ha szabadságunkat megnyerhetjük, annak aztán“ ne csak az ország és nemzet egy része, hanem közönségesen mindnyájan, minden statusok egyaránt érezhessék hasznát [3])“.

[1]) Kemény 301. .

[2]) Rákőczynak Kéry által küldött, alább említendő levele.

[3]) Datum Albae Juliae die 7-a februarii. A kismartoni levéltár eredetijéről.

És valóban, alig oszlott szét a násznép, midőn a szövetséges franczia és svéd hatalmak részéről ismét követség érkezett Erdélybe, melylyel Rákóczy, kit ez időben némely ellene Magyarországban kiadott gúnyiratok is felette boszontának, april 26-kán Gyulafehérvárott következő szerződésre lépett: A franczia és a svéd korona az erdélyi fejedelmet, ha ő a fényes kaputól a hadakozásra engedelmet nyervén, Ferdinánd ellen fegyvert fog, mind országában, mind magyarországi birtokaiban minden erejökből védendik; ha mindazáltal fejedelemségéből elüzetnék, neki mindaddig, míg azt segedelmökkel visszanyeri, évenkint 40 ezer tallért biztosítanak; a háború költségeire első évben 200, a következők mindegyikében 150 ezer tallért fizetnek, s a háború egész ideje alatt 3000 gyalogot tartanak a fejedelem seregében; őt minden békekötéseikbe befoglalják, s gondjuk lesz reá, hogy Magyarországon s Erdélyben a római kathol. a helvetiai és ágostai hitvallás szabadsága fentartassék [1]).

Azokról, mik a fejedelem udvarában történtek, hamar értesült a bécsi udvar, s hogy azokat meghiúsítsa, míg egy részről oda működött, hogy a dánok az ellenséges svéd hadat hát mögül támadják meg; más részről mind magát a fejedelmet, mind az erdélyi rendeket visszatartóztatni ügyekezett a béke megszegésétől. Eörsi Zsigmond e végett már május közepén követségben járt Erdélyben, s a nádortól is vitt némi, békére intő, leveleket Rákóczyhoz [2]).

[1]) Katonánál: XXXII, 237.

[2]) Eörsi küldetéséről így szól Rákóczy Fehérvárról máj. 19-kén a nádorhoz intézett levelében: „Eörsy a statusoknak is előadta ő felsége kívánságát... Császárt, ö felsegít, kik szorgalmaztatási és micsoda alkalmatosság indították ez mostani követségnek hozzánk s a sta tusokhoz való küldésére, azt írás által mostan nem akarjuk tovább vizsgálni. A követségben oly dolgokat láttunk, melyekről hogy végzés lőtt volna közöttünk, arra nem emlékezünk, kiváltképen olyakról, melyek csak szintén ide be és subditusink között való dolgok és dispositio. . .“ Igyekszik fentartani a békét, s ugyanezt várja ö felségétől is. De „Magyar-

A fejedelmet, bár mily örömest kezdte volna is meg. különben hosszú készületei után a háborút, a körülmények még most is kényszerítették titkolni szándékait. A fölött, hogy most, midőn a dánoktól megtámadott svédek is visszavonultak Sleziából, a küzdtérre állani különben sem volt volna kedvező időpont, azt még a török miatt sem tehette. Személye cgyátaljában nem vala kedvességben a portánál '); s bár ennél mind a maga, mind a franczia király követei szünet nélkül sürgették az engedelmet Ferdinánd megtámadhatására, és bár ezen puszta engedelemért is egyszer mindenkorra 25· ezer tallért, — ha pedig még török hadak is adatnának melléje, és segedelmükkel foglalásokat tenne, egész Felső-Magyarországért 40, — a Bethlen Gábortól bírt vármegyékért pedig 20 ezer tallérnyi adót ígért a töröknek: annak megegyeztét mind eddig nem sikerűit kieszközölnie[2]). Szeptember közepén újabban is egy svéd követ jelent meg udvarában, s annak sürgetéseire már a török engedelme nélkül is hajlandónak látszék némi hadi mozgalmak tételére. Hadait összegyűjtetni rendelte; de a vármegyék, sőt még tanácsosai is, kik a török megegyezte nélkül a háborút veszélyesnek látták, minden további ellenséges tüntetést meggátoltak. E miatt múlt el az is, mit ezután a svéd követ sürgetett, hogy legalább a hajdúkat ültesse fel, s a bécsi udvar figyelmének elfoglalása végett, Debreczennél tábort jártas son[3]).

országi állapotunk felől az ö felsége részéről ilyen idegen gondolkodást és szándékot, mivel arra okot szolgáltatni nem igyekeztünk, várakozásunk kívül értettük[11]. A kismartoni levéltár eredetijéről.

[1]) Kemény 299.

[2]) Kemény 304.

[3]) Forgách Ádám kassai főkapitány a királyhoz. Dat. Cassoviae die 22-a sept. 1643... Ante dies octo legatum svecicum, quem insequi jusseram, séd evasit, fuisse apud Principem, ad cuius instantiam Princeps suam gentem congregari iusserat; sed tarn Comitatus. . quam consiliarii impediverunt. . Ultimo institit legátus ut saltern suos hajdones

Bár seregét ez okok miatt Erdélyből ki nem vezethette, hadait mindazáltal oly erélyesen szaporítá, hogy a bécsi udvar szept. közepe óta minden órán várta betörését, s a vármegyékben nemcsak hadfogadást[1]), hanem a nemességnek is személyes felkelést hirdetett, s aggodalmasan kérte ki a nádor véleményét. Eszterházy mindazáltal, ki titkon a fejedelem környezetéből, úgy látszik, magától a nagy befolyású Kassay István tanácsostól, vett volt híreket, megnyugtatta Ferdinándot, hogy jelenleg még nem lehet komoly szándoka betörni a fejedelemnek, ki sem a töröktől nem nyerte meg erre nézve az engedelmet, sem szövetségesét, a Lupuly moldvai vajdától nem rég megtámadt és segedelmét sürgető Máté vajdát nem hagyhatja segély nélkül. Egyelőre tehát elég a gondos vigyázat Forgách Ádám kassai főkapitány részéről s a városoknak és Bethlen Istvánnak hűségre intése. Ha a svédek ő felsége tartományaiban előbbre nyomulhattak, s maga Rákóczy Máté vajda ügyeivel elfoglalva nem volt volna, a fejedelem, úgymond, a hazafiak megegyeztével valamely követséget szándékozott intézni a császárhoz, a vallási és polgári sérelmek orvoslatát sürgetendő, s menye számára Ecsedet örök birtokul követelendő: de,e körülmények közt, mint látszik, e szándékával is felhagyott[a]).

De októb. elején újabban is rémhírek érkezének Bécsbe Jakosics egri püspöktől [3]) s Forgách Ádám kassai főkapitánytól. A fejedelem, írá emez, egyre készül; a szerződések sérelmével magyarországi jószágain is szed katonát; sőt a

faciat insurgere et castra ponere penes Debreczinum, ut distrahat S. Mattéin. . . . Panaszkodik, hogy ha betörne, nincs mivel ellentállania. Miles confiniarius, praecipue gcrmani in Zathniiír pauci, vix 200... A katholikusok hívek; de a többi gyanús. Készületeket sürget, Eredetiről.

[1]) Hatvaninál: Brüss. Okmánytár IV, 292.

[2]) In arcé Semphtaviensi die 26-a September. 1643. Jancsó Imre gyűjteményéből.

[3]) Dat. Jaszoviae 2-a octob. 1643. U. onnan·

végek őrségét, kivált az ónodiakat, is csábítja, s már „a szabad legényeket“ mind úgy lehet tekinteni, mint az ő embereit. És maga a végek elhanyagolt állapota is ösztönözheti őt a betörésre; mert e részeken nincsen végvár, mely képes volna egy hétig ellentállani, oly kevés bennök a vitéz és eleség, oly roszak az ágyúk és korhadtak a falak. A katonák, kivált a németek, majdnem meztelenek, koldusokhoz inkább, mint vitézekhez hasonlók, kivált Tokajban, hol még csak őrkunyhó sincs, melyben a meztelen katona a lég viszontagságai ellen menedéket találhatna. A magyarok már lázonganak íizetetlenségök miatt. . . . Az ő főkapitányi állása épen tűrhetetlen: ha csak száz forintot kér is valamely elkorhadt várkapu, vagy ledőlt fal kijavítására, válaszul azt nyeri a szepesi kamarától, hogy ő felsége parancsa nélkül azt nem adhat. Istennek hála, van két milliomot érő vagyona; de itt a kamaránál száz forintig sincs hitele. Akár támad, akár nem az erdélyi fejedelem, ezen állapoton mulhatlanúl kell fordítani, mert az ország biztossága forog fenn: a fejedelemnek jószágain elhelyezett katonasága rabol, pusztít, s a török is féktelenkedik; nem múlik el hét, melyen ne kapdosna a végekben; pár nap előtt is ezeren jöttek Ónod alá[1])·

A bécsi udvar, vévén e tudósításokét, hogy a fejedelmet ellenséges szándokairól leverje, vagy legalább biztos híreket nyerjen szándokairól, Kéry Jánost október közepén követül küldé a fejedelemhez. Kéry igen alkalmas időben érkezett Gyulafehérvárra: még nemcsak Erdély rendjei együtt voltak az országgyűlésen, hanem a svéd követ is az udvarnál időzött; a fejedelem tehát kénytelen lőn nyíltan válaszolni.

[1]) Dat. Cassoviae 8-a octob. 1643. és 17-a octob. 1643. Jancsó Imre gyűjteményéből. Tíz nappal később mindazáltal ő is úgy írt, mint Eszterházy, hogy t. i. bár előbb kétségtelen volt már Rákóczynak betörési szándéka; de miután a Máté vajda segélyére küldött hada megveretett, ideiglen nyugton marad. Dat. in arcé Szalancz 26-a oct-1643. U. o.

„Nem csak a svéd, hanem a franczia koronától is volt nála követ — így szól a hímezetlen válasz —; kik oly nagy ígéreteket tettek neki, hogy azoknál sem többet, sem nagyobbakat nem kívánhatott. Azt kívánták tőle, segítse őket a közönséges békesség megszerzésében, kijelentvén, hogy a helvét hitvallás szabados gyakorlatát Magyarországban is ügyekeznek helyreállítani. Ő ugyan még nem kötötte meg velők a szövetséget; de vegye figyelmére ő felsége: hamég a tőle külön valláson lévő svédek és francziák is így gondolkodnak nem kötelessége-e neki védeni saját vallását Magyarországon is, honnan hozzá e vallás sérelmei s az országgyűlésnek épen a vallás miatti elmulasztása felől számtalan panasz érkezik. Nyugodjék meg ő felsége: magán ügye miatt nem nyúl fegyverhez, bár annyi sérelem történt rajta, hogy azt más fejedelem el nem szenvedte volna; csak azon gyalázatos könyvet említi, „kiben, úgymond, velünk együtt a szegény gazdaasszonyt is meggyalázták .. ..“ Ha mindazáltal az említett két koronával megkötné is a szövetséget: arra csak is a haza és a vallás szabadságának sérelmei fognák őt indítani; mert olyan szolgaságot, minő a léleké egyátalában nem fog tűrni.... 1638-ban kiadott okmányában megígérte ő felsége, hogy a vallást biztosító végzéseket, különösen a koronázási feltételek 6-ik, a bécsi békekötés 1-ső és az 1608-ki törvénykönyv l-ő és 2-dik pontjait ugyanazon gyűlésen törvénybe íratja; de azt nem teljesítette. Jakosics püspök a télen nyilván kijelentette, hogy a császárnak nem is áll hatalmában megadni a vallás szabadságát; sőt „ő felsége tanácsában rég kimondták magokra, gyermekeikre, jószágaikra az ítéletet, és csak a végrehajtás jó alkalmát lesik“. Ne vegye tehát neki rósz néven ő felsége, ha ő, ki Magyarországnak szintén nem utolsó tagja, a haza és vallás szabadságán ejtett sérelmek orvoslatát követeli. Ő nem követel semmit, a mire a király köteles nem volna. Ő maga megtesz mindent, a mivel ő felsége iránt tartozik; de viszonosságot kíván tőle, mert még azon esküjében is, melylyel magát a meghalt császár iránt

kötelezte, nyilván hozzákapcsolta e feltételt: „megtartatván, ő felségéitől és alattvalóitól is szentül, ami velünk való végzése van ő felségének/' Ám kérdezzék meg a még élő Melith Pétert, a kinek kezébe esküjét letette [J]).

E nyilatkozatának még nagyobb súlyt adandó, s a hozzá szító magyar urakkal is bővebben tanácskozandó, az év vége felé magyarországi jószágainak látogatását adván örvűl, Sárospatakra utazott, holott is a protestáns nemességtől nyílt karokkal fogadtaték. Itt találta őt Eszterházy nádornak deczember 6-kán kelt levele is, melyben ez felhívja hazafiúi érzelmeit, ne hozna háborút a különben is sokat szenvedő hazára.' Ha ennek javát és szabadságát nézi, midőn fegyvert vesz kezébe: a czél ugyan nem gáncsolható; de gondolná meg, hogy fegyverrel azt nem viheti végbe, s nem fog egyebet eredményezni kivált most, midőn a császár fegyverei győzedelmet nyertek, „szegény hazánk s megkevesedett és elkeseredett nemzetünk veszedelménél. A mi nehézsége tehát van, eresztené azt békés egyezkedésre. A király Puchaim tábornokot egy hadosztálylyal már az országba utasítá; de az ő könyörgéseinek sikerűit felfüggesztetni az idegen katonaság beküldését, míg e levelére válasza jő a fejedelemtől. Kéri tehát őt, adjon gyors és kívánt választ. Ő a király előtt is, félre tévén minden tekintetet, mint közbenjáró kíván fellépni, hogy meggátolja a haza veszedelmét[2]). “

[1]) A kismartoni levéltárban lévő másolatról, melyben a kelet helye s ideje hiányzik. Kéry követségi járatát — mert, úgylátszik, más példányok is kelet nélkül léteznek — Rákóczynák a francziákkal és svédekkel april 26-kán kötött szövetsége elébe teszik íróink, tán mert a fejedelem e levélben mondja, hogy még nem kötötte meg a szövetséget. De minden kétséget eloszlat Forgách Ádám oct. 17-ről kelt levele, hol ezt olvasom: „Az erdélyi gyűlésnek még nincs vége, s Kéry, ő felsége követe, őket még együtt találja . .. ott lesz még a svéd követ is“ stb.

[2]) Epist. Nic. Eszterházy ad Georg. Rákőczy. Viennae 1644. és Eszterházy munkáib. 207. kövv. h.

De Rákóczy, ki idő közben visszatért Erdélybe, ha meg volt is győződve a nádor békéltető ügyekezetéről, már nem vára nagy eredményt közbenjárásától. Ő, úgymond az 1644-ki január 2-kán kelt válaszában, 1636 óta számtalanszor, de mindig sikeretlenül, panaszolta el mind magán, mind a haza köz sérelmeit: ám terjeszsze elő a nádor e bajokat ott, hol „a derék orvosság adathatnékha lesz közbenjárásának sikere, majd ő is bővebben fog nyilatkozni. Látni való a fejedelem beszédének hangulatából, hogy ekkoron már megérkezett a Porta engedélye a háborúra.

És nem is volt alaptalan a fejedelem bizalmatlansága: mit Jakosics püspök neki fia menyegzőjén mondott, megvalósula. Mit a nádor épített, Lippay György esztergami érsek azt lerontotta. Értesülvén Eszterházytól, hogy magát a király és a fejedelem közt, miként tiszte igényié, közbevetette, azonnal írt Ferdinándhoz, s kére őt, hogy miután kétségkívül a vallás lesz fő pontja a nádor és a fejedelem közti tárgyalásnak, ezt tovább folytattatni ne engedje; különben bizonyosan elvesztendi a felvidéki eretnek vármegyéket és városokat. Ezeket, úgymond, hasztalan ügyekezett eddig a maga részére vonni a fejedelem; most tehát megragadta a nádor által neki ajánlott egyezkedés alkalmát, tudván, hogy a vallás ügye fölött ezek is örömest fognak a hadi készületek alatt vitatkozni. Semmi veszély sem kényszeríti pedig ő felségét, hogy az erdélyi fejedelemmel ily alkuba ereszkedjék, miután a török nem csak segedelmet, hanem engedelmet sem adott neki a hadakozásra. Ilyféle engedménynyel tehát a vallás ügyében ne terhelje ő felsége a maga lelkismeretét, ne sértse az istent, ki neki legújabban is oly csodálatosan nyújtotta segedelmét a svédek ellen. A nádornak tiltsa meg a további alkudozást, s tanácsot se tartson e miatt, mint a nádor kívánja; mert e kérdés, melyben a papság nem engedhet, meghasonlást támasztana az országos tanács kebelében [1]).

[1]) Toldy Fer. Eszterházy M. élete. Okmányos Toldalék. 406 és köv. h.

Hiába tudósította e közben Forgách Ádám, kassai főkapitány a királyt, hogy a felső megyék Rákóczy ellen fegyvert fogni nem akarnak s a nádor közbenjárását kívánják; hiába ismételték a felső magyarországi tanácsosok Forgáchnak fentebb idézett rajzát a végvárak nyomorult, védelemre képtelen állapotáról; hiába kérték magok a megyék is a nádort, lépne a fejedelemmel egyességre; hiába jelentetett fel Bécsbe, hogy a január 3-kai gyulafehérvári országgyűlés teljes készséggel ajánlá meg Rákóczynak QZ adót és a hadakat a megsértett vallás védelmére, s hogy már a támadás ideje is kitűzetett február 3-kára; végre hiába hallatta a nádor is szózatát s terjesztette elő a veszély nagyságát, a török avatkozás valószínűségét s a fejedelem hajlamát a békére: Ferdinánd Lippay érsek, Bosnyák István cancellár és Jakosics püspökök tanácsaira hajolva, január 27-kén fegyveres ellentállást határozott, s a nádort az egyezkedéstől eltiltotta, a ki még egy nappal elébb is kérve kérte a fejedelmet ne induljon meg azon, ha a király, látván az ő készületeit, szintén megtette rendeletéit; mert ha ő ellenséges dolgot nem indít, itt is letétetnek az oltalomra néző készületek, s az ő közbenjárásának végre is sikerűlend a békét fentartani ').

A törökök részéről semmi hadi készületek nem történ- vén, azt hitte a bécsi udvar, Rákóczy azok segélye nélkül ' nem merészlend betörni Magyarországba: annál nagyobb meglepetést és kapkodást okoztak tehát az egymás után érkező rémhírek, melyek szerint a fejedelem febr. 2-kán megindulván, 9-kén előhada már a Hegyalján táborozott, s nem csak a nemesség, hanem a Forgách főkapitány parancsai alatt létező hadak egy része is, Bakos Gábor kapitánynyal együtt, a fejedelemhez állott, Lippay érsek a nádort okozá, készületeinek lassúsága miatt [2])· Le a nádor még most is inkább egyezkedéssel kívánta volna kiegyenlíteni a dolgot, s febr. 13-kán kelt levelében meghatólag ábrázolá a fejedelem

[1]) Toldy. Eszterházy élete. LXVIII. köv. h.
[2]) Toldy Ferencz: Eszterházy Miklós élete LXX. h.

elébe a szánandó szerencsétlenséget: hogy midőn a haza halálos ellensége, a török, békét enged, a magyar önmaga dúlja s veszélyezteti hazáját, önmaga hívja fél ennek elleneit. Azt mondja a fejedelem, hogy a haza és vallás jogainak védelmére fog fegyvert: de lesz-e háborúskodásának annyi haszna, hogy méltó legyen azért nemzetét fogyatnia; más az útja annak, nem ily veszedelmes fegyverfogás. Itt, úgymond, mindnyájan azt hiszik, hogy csak önhaszon miatt nyúlt fegyverhez^ de, ha így van, ám meglássa, mit mivel. Bár ő a fejedelem romlását nem kívánja, mindazáltal hogysem ily veszedelemnek bocsássa hazáját, elkövetem! mindent, hogy az valahára megszabadúljon azon nyugtalanságtól, melylyel azt a fejedelem, ellenséges szándokai által, évek óta rettegteti ').

De Rákóezy a nádornak sem ezen, sem ama, febr. Ifikén kelt, levelét nem vette többé tekintetbe, melyben őt ez felszólító hogy, ha már fegyverhez nyúlt, adja legalább annak igazi okát. Ezen okokat febr. 17-kén Kálló várából szétküldözött leveleiben fejtegeti a fejedelem, melyekhez azon válasz másait is hozzá kapcsolá, melyet a múlt évben Kéry János császári követnek adott volt. „A clerus, úgymond, örökös országává akarja tenni Magyarországot az ausztriai háznak, s a maga vallásán lévő világiakon is, mind lelki mind testiképen akar uralkodni. A végrendeleteknél a jószágokat elidegenítik; a véghelyekben is a főtiszteket magok kezdték bitorolni, s a világi statusnak eddig megmaradt kicsiny előjogait is kivenni annak kezéből. Az ország jövedelmei eltékozoltatnak; a végek fogyatkozásai miatt az ország veszélynek tétetik ki. A jezsuita szerzet az ország szabadságának romlására, az evang. religio elnyomására minden módon törekedik A nádor tekintélye annyira elvétetett, hogy e tisztnek még csak a neve maradt fenn; ha sürgeti is az ország javára néző dolgokat, szava hatástalan, sőt szólnia is

[1]) Eszterházy munkái 212. kövv.

tiltatik . . . Az evangelicus statustól számtalan templom s ιθ44. papiak vétetett el. Az evang. vallásúak a tisztségekből kizáratnak; kereseteikben, ha igazságuk van is, czélt nem érnek; az is megtörtént mái· egynémelyen, hogy jogát követelvén jószágához, élete is csaknem elfogyott. A 13 vármegye 1640 óta évenkint megtalálta a császár ő felségét és a nádort, de minden haszon nélkül: dorgálással, feddéssel, pirongatással eresztettek vissza . . . Immár tovább ő sem tűrheti hivalkodó szemmel hazája veszedelmét, nemzete elnyomattatását. Bizonyságul hívja Istent, hogy nem magán ok miatt nyúl fegyverhez; hanem csak az ország statutumit akarja helyreállítani, a haza s vallás szabadságát megvédeni [1]).

Hat nappal később (febr. 23) már Ferdinánd is körlevelet ereszte szét a vármegyékre, melyben megemlítvén kormányának az ország javára törekvését, vádolja a fejedelmet, miképen csak azért izgatta fél a törököt, azért lépett ellenségeivel, a svédekkel, szövetségbe, azért „bocsátotta, a magyarokat üstökbe az erdélyiekkel, s kapatta őket egymás hajába," azért lett hálátlan a királyi háztól vett annyi jótéteményekért, hogy ellenére a szabad választás jogának, Erdélyt örökös fejedelemség gyanánt biztosítsa a maga nemzetségének, s más önző czéljait elérhesse. Inti az ország rendéit, legyenek állhatatosak hűségekben; kik megtántorodtak, térjenek vissza a kötelesség ösvényére. Inti Erdély rendéit, hogy megemlékezvén a szerződésekről, tartsák meg a békességet, s nevessék magokat, hazájokat ok nélkül koczkára: térjenek vissza országukba[2]).

De a király intéseinek daczára, kevés kivétellel az egész felvidéki nemesség, a hajdúk, a városok s végvárak vagy önként csatlakoztak a fejedelemhez, vagy rövid időn

[1]) Dat. in arcé nostra Kálloviensi die 17-a febr. 1644. Rákóczy a bét bányavároshoz. A kismartoni levéltárban lévő példányból. Kiadta Toldy is Eszterházy élete mellett az okmányos toldalékban 407.

[2]) Eszterházy Munkái 228. kövv.

hódolni kényteleníttettek. Forgách Adám, ereje ellentállásra nem lévén, Kassát márcz. 11-kén átadta, s más nap a polgárok ünnepélyesen fogadták városukban a fejedelmet. A főváros példája Szendrőt, Ónodot, Diósgyőrt s több más helyet is maga után vont; Szatmár rövid megszállás után megnyitá kapuit; őrsége, magok a németek is, Rákóczy zsoldjába álltak. Még Bethlen István is a fejedelem mellé bocsátá Péter fiát; s bár maga közönyösségben ígérkezett maradni, szemrehányásokat tőn a nádornak, a papságot pedig vádolá, hogy „az evangélikus status méltó sérelmeit megorvosolni nem engedte . . . Pedig, úgymond az evangélikusok közt is sokan voltak oly jó hívei ő felségének mint azok, kik ily resolutiot meggátoltak . . .Nem tudom, mi hasznok az nagy pap uraknak is ő Kegyelmeknek ez nagy romlásban? — Noha nagy és szép csendes uraságok volna ő Kegyelmeknek, csak erővel ne akarnák az embereket idvezíteni, hanem hagynák az Isten szent lelkének vezérlésére *).

Márczius végén a fejedelem egy hadosztálya Kapronczay György alatt a Szepességen át a felső Vá g völgy ön Galgócz felé nyomult előre; egy más hadosztály, Bakos Gábor és Bornemisza Pál vezérlete alatt, a bányavárosokat hajlítá a fejedelemhez, ki a derék haddal, Zsigmond fia, Kornis Zsigmond, Kemény János, Serédy és Sulyok István tábornokok alatt, miután Vesselényi Ferencz Fülekben velők szerződésre lépett, a Garan felé indula. Török a végekből alig volt több néhány száznál a fejedelem táborában; többen gyűltek Budánál, s a végekben több felé, kivált Érsekújvár táján, már ekkor megkezdték az ellenségeskedést; de a Porta parancsából mind az oláh, mind a moldvai vajda egy-egy ezer fegyverest küldött a fejedelem táborába. Ez tehát, april 4-kén kelt levelében, újra meghagyá Konstantinápolyban székelő ügynökének, Maurer Mihálynak, sürgetné a parancs kiadatását a budai vezérhez, hogy egész erejével az ő rendelkezése alá helyeztessék.

[1]) In Huszt die 23-a martii 1644, A kismart. levéltár eredetijéről.

Ha Rákóczy seregei, miként a múlt évben terveztetett, Torstenson svéd hadával Morva szélein egyesülhettek volna, nagy veszélybe ejthetik vala Ferdinándot. De a dánok támadása a svéd vezért visszavonulásra kényszerítette, minél fogva Ferdinánd Götz és Puchaim tábornokok alatt lévő mintegy 12 ezernyi hadát a fejedelem ellen fordíthatta. Ezekhez csatlakozott a dunavidéki magyar had élén, aprilban, Eszterbázy nádor is, kik aztán e hónap harmadik tizedében meg is indultak a fejedelem elejébe. De ennek nem volt kedve, bátorsága derekasabb ütközetet elfogadni, s több irányú menetei által tervezte megfárasztani ellenségét; utóbb pedig némi csatározások után a Bodrog mögé vonúlt. A királyiak, .miután Kapronczayt visszanyomták, őt magát egy csatában megölték, Szendrőt is visszavévén, május vége felé Rákóczy ősi jószágát, Szerencset, is elfoglalták.

A levelezés e közben is folyton folyt a fejedelem s a nádor között, minek következtében amaz Lónyay Zsigmond és Kemény János által meg is kisértette az egyezkedést, mely azonban, mivel a nádor fölötte súlyos föltételeket szabott, s egyebek közt kívánta, hogy a fejedelem mindenek előtt Erdélybe térjen vissza, eredménytelen maradt. „Csodáljuk igen, írja egyebek közt máj. 3-kán Szécsény melletti táborából, olyat hogy kívánhat Kgld mi tőlünk, az kiben mind becsületünk, jó hírünk, nevünk, Istenünkhöz s hazánkhoz való kötelességünk szeretetének sérelme forog, kit minekünk életünk fogyásával is, inkább oltalmaznunk kell, mintsem a mellől elállanánk ... A tizenhét conditioról (melyek alatt egykor Bethlen Gáborral köttetett meg a béke) s az evang. status sérelméről mi Kgylddel nem disputálunk, mert arról eleget írtunk Patakról, Kassáról. Az ő flge kglmes igéreti jók ugyan; de a 17 conditiók s az evang. status sok részben meg lévén sértődve, ha helyre nem állattatnék, nem tudjuk, micsoda bizodalma lehetne ez utánra is hozzá“[1]).

[1]) Jászay Okmánygyűjt.

A hadjárat szerencsés kezdete után még nagyobb nyereményekre is nyílván remény, a bécsi udvarnál sem óhajták a békét, hol Lippay érsek máj. 16-kán kelt levelében szintén elragadtatással fejezi ki abból származó örömét, hogy az eretnek fejedelem nem sokára elüzethetik, s helyébe katholikus és a király iránt hű vajda állíttatván, nemcsak a békét állandólag megalapíthatni, hanem az eretnekséget Magyarországból is ki lehetend irtani. A királyiak azon reményben, hogy Homonnay János országbíró és Csáky István lengyel segélyhadakkal a fejedelmet hátban fogandja, junius 10-kén Kassát szállották meg. De Homonnay késett és Kemény János Rákóczynak legtevékenyebb, még Bethlen Gábor iskolájában tanult vezére, miután Szerencset visszavette, s könnyű lovas dandárával az eleségszállitást a királyi táborba meggátolta, pár hét múlva Kassát is fölmentette az ostromzár alól s az elvonulok utóhadát, Somos táján megszalasztotta. A német tábornokok, kik e közben a nádorral is meghasonlottak, miután Eperjest is hasztalan szólíták fel kapui megnyitására, Sárosvárt táborolták körül.

E közben Rákóczy, nagy búsulására látván, hogy a török minden sürgetések daczára is vonakodik őt derekasabban segíteni, még mielőtt Kassa fölmentéséről értesült, Lónyay Zsigmondot, Serédy Istvánt és Klobusiczky Endrét ismét békekövetekül küldé a nádorhoz. A követek Sáros alatt találkoztak a nádorral, s jun. 24-kén nyolcz pontban adták elé a feltételeket, melyek szerint a fejedelem országgyűlést s ebben minden sérelmek orvoslatát, a török békének az ő befolyásával leendő megújítását, pártfeleinek a múltakért közbocsánatot, magának pedig kárpótlást kívánt; mi annyit tett, hogy neki is engedtessenek át a Bethlen Gábortól bírt vármegyék.

De a békekisérlet most is eredménytelen maradt, s a királyi vezérek, mivelhogy a három napi fegyverszünet alatt Kemény János által ellátott vár megvételéhez ostromágyúk hiányában reményük nem vala, seregük pedig élelemben itt

is hiányt szenvedett, a vívást meg sem kezdvén, a felső Vág- 1644. völgyön visszavonultak; a nádor maga elbúsulva s betegen Sempte várába ment. A fáradhatlan Kemény János azonban ott is mindenütt nyomban követte s fárasztotta őket kapdosásaival, mígnem aztán a Nyitrán túl Bajmócz mellett megerősített táborba szálltak. Egy ideig még ott is szerencsésen csatározott ugyan velők; de miután háta mögött Vesselényi Ferencz Murány várát, annak úrnéjával, Szécsy Máriával — kit utóbb nőül is vett, — összejátszva, a király hűségére visszahajlitotta és Homonnay lengyel hada is végrehajtotta az általa eddig meggátolt egyesülését a királyiakkal, Kemény János a sokkal számosabb ellenséggel szemben szintén szorult állapotba jutott. „Kilencz naptól fogva — írá Privigyéről aug. 10-kén a fejedelemnek — noha bizony félelemmel s vigyázással, megállók itt a sarat; ételünket is gyakran hadakozás alatt végezzük [1])." Nehogy tehát körülvétessék, a bányavárosokon át visszaindula. De most viszont ő vitte hátán egy darabig Puchaim német-lengyel hadát, miként elébb ez az övét.

Nehogy e visszavonulása a segélyökkel még mindig késő törököket annak nyújtásától még inkább elrettentse, szept. 20-kán Rimaszombatnál lévő táborából a váczi bégnek egy mezei taraczkot küldvén ajándokul azt üzente, hogy őt korán sem vereség kényszeríti vissza, hanem mivel Homonnay, Csáky s más urak a királyi sereggel egyesültek, ő is a fejedelem derék hadaihoz akar csatlakozni [2]). Nem is volt ugyan szerencsétlen csatározásaiban; de mivel a Patakon, Tokajban időző s Homonnay János javainak és a nádor regéczi várának elfoglalásával foglalkodó fejedelemtől a sürgetett segélyt nem kaphatta meg, boszúságában még a vezérségről is lemondva, Tokajba sietett, előadandó Rákóczynak, mily ve-

[1]) Privigyei mezein 1644 aug. 10. A kismartoni levéltárban lévő másolatról.

[2]) Rimaszombatnál lévő táborunkban Kisasszony havának 20-dik napján 1644. U. o. eredeti.

szélyben forog, ha seregeit rögtön nem egyesíti. Csakis nagy kérelemre vette át Kemény ismét a vezérletet; de a királyi had ekkoron már Szerencsig nyomult, s a fejedelemnek Ibrányitól vezérlett hadosztályát megverte; Szerencset felgyújtotta „a házakban egyenkint rakván kanóczokat; a fejedelem nemzetségének sírboltját felborította, atyja, anyja, testvérei koporsóit felvagdalta, kifosztotta, zászlójokat elszakgatta“. Majd azonban ismét nagyot fordított a fejedelem ügyein Torstensonnak egy újabb győzedelme a császári hadak felett, s közeledése a cseh határok felé. Götz tábornok ennek következtében a Magyarországban működő hadak egy részével kirendeltetvén, Puchaim is visszavonult a Vágvonalra, űzetve mindenütt Kemény seregétől, ki aztán a tél beálltával Gömörben és Turóczban foglalt téli szállást [1]).

E háborúskodás azonban nem gátolta a fejedelmet elég sürű levelezéseiben a sírja felé hajló s betegségében, szenvedett kárai miatt is, mind ingerültebbé, mind makacsabbá lett Eszterházy nádorral. A fejedelem látván, hogy már sem a töröktől, sem a svédektől nem várhat segedelmet, mindjárt azután, midőn a királyi had Sáros alól visszavonult, megragadta az előnyös körülményt, s az aug. 1-jén Kassára gyűjtött megyék s városok által követeket küldetett Ferdinándhoz, megkérni őt, nevezne ki biztosokat a megszakasztott békealku folytatására[2]). A király abban bízván, hogy a Konstantinápolyba nagy ajándékokkal megindított báró Czernin, mint utasítása szólott, kieszközlendi, hogy Rákóczy a svédekkel kötött szövetségétől eltiltassék s békére utasíttassék, bár különben békehajlamot nyilvánított, s Eszterházyt, Lippayt, Tieffénbach és Questenberg tanácsosokat, szept. 14-re Nagyszombatba küldé; az alkut mindazáltal csak azon feltétel alatt kívánta megkezdetni, ha Rákóczy a maga hadait

[1]) Kemény J. Önéletírása. 304. kövv.

[2]) Rákóczy levele a nádorhoz aug. 14-ról. Toldynál a nádor életének okmányos toldalékában 444

Erdélybe visszavezeti, s az elfoglaltakat visszaadja [1]). A fejedelem készségét jelenté ugyan hadai kivezetésére, de úgy, hogy az elfoglalt várak kezén maradjanak, s a király is minden idegen hadat kivezettessen az országból, a belföldi fegyveres népet pedig feloszlassa [2]). Mivel azonban a király ebben megnyugodni nem akart, végre abban egyeztek meg, hogy az alku fegyver alatt folytattassék; minők következtében a fejedelem, nem várva tovább a király menevédjére, októb. első tizedében a nádor biztosító levelei mellett kiildé fel Nagyszombatba Lónyay Zsigmondot, Nyáry Bernátot, Csernek Györgyöt, a felvidéki rendek néhány biztosaival[3]).

A felek azonban nem tudtak megegyezni. Mióta Torstenson, diadalmas serege ismét Csehország határai felé közeledett, Rákóczy örömest elhalasztotta volna a béke tárgyalását, hogy azt utóbb, még több olőnynyel foghassa fel; s e miatt pótlék-utasítást küldött követei után, hogy előleg néhány heti fegyverszünetet sürgessenek[4]); a béke föltételeit pedig oly keményekké szabta, hogy Ferdinánd biztosai azokat el nem fogadhatták. Kívánta, egyebek közt, hogy a jezsuiták az egész országból kiűzessenek; neki magának 14 vármegye örökös birtoka adassék költségei pótlásául[5]).

Békebiztosai működésének súlyát hadi mozgalmai által A is öregbítendő, októb· végén maga is táborba szállt, s a bányavárosok felé nyomulván, Rima-Szécset, de siker nélkül ostromoltatá. Itt vette a nádornak nov. 11-kénkelt levelében szemrehányásait, hogy a két héti fegyverszünet, melyet biz-

[1]) Eszterházy munkái 262.

[2]) Datum in arcé nostra Tokaiensi die 23-a sept. 1644. A kismartoni levélt, eredetijéről.

[3]) Dat. in Curia nostra Tokaiensi die 4-a octobr. 1644. Eredetije a kismart, levélt. Ezen és elébb idézett levelében panaszkodik ősei sírjának megsértéséről is; miből kitűnik, hogy ez Szerencs második bevételekor történt.

[4]) Dat. in castris nostris ad possess. Barév positis 31. oct. 1644. Eredetije a kismart, levélt.

[5]) Bel: Notit. Hung. Nov. I, 257.

tosai által sürgetett, egyátalában nem mutat arra, hogy jó hiszemmel tárgyaltatná a békét [1]). Mire viszont a fejedelem vádolja a nádort, hogy nem történt volna 1608 óta annyi sérelem, ha ő a panaszttevőknek igazságot szolgáltat vala, s *így e* mostani tűz sem lobbant volna ki[2]). A békealku e közben keveset haladt Nagyszombatban. A királyi biztosok úgy látták, a fejedelem követei az ő személyes követeléseire nézve nem hoztak magokkal elegendő felhatalmazást; a felvidéki rendek képviselői pedig sok új dolgot kívánnak, mi nincs az alkotmányos törvényekben, s inkább gyűlölséget és visszavonást, mint egyességet fog nevelni az országban; s e fölött még olyanok személyét is magokra vették, kiktől nincs semmi felhatalmazások [3]). A nádor e miatti panaszára mindazáltal a Tisza felé visszatértében kijelenté a fejedelem, „hogy csak a hazafiaknak legyen meg az ő igazságos kívánságuk szerint a végzés: az ő személyes kielégítéséért nem kellend hozzá gyakran küldözgetni, arról ő gyorsan és világosan kijelentheti akaratát; csak kívánói legyenek ők is annak, hogy mindenkinek meglegyen az ő igazsága[4]).

De a svédek folytonos előhaladása Csehországban, s a franczia király izgatásai, kinek egy követével Rákóczy 1645-ki január közepén Zhorón találkozott, nem engedték jó végre jutni a békealkut. Bár a Portától b. Czernin császári követ eszközlésére a fejedelemhez parancs érkezett, állana el a svéddel, francziával kötött szövetségétől s elégednék meg a Bethlen Gábor által bírt hét vármegyével: ő a 14 vármegye birtokára vágyott, s azok követeivel február második felében Bártfán gyűlést tartván, újabb utasítást is küldetett a nagyszombati biztosoknak. De már ezen utasítás sem sike-

[1]) Eszterházy munkái 272. kövv.

[2]) Dat. in castris nostris ad Opp. Rima-Zécs positis 18-a novbr. 1644. Ered, a kismart, levélt.

[3]) Eszterházy munkái 276. kövv.

[4]) Datum in Castris nostris ad Opp. Hernád-Nemeti positis die 2-a és δ-a dee. 1644. Ered, a kism. levélt.

ríthette a békealkut. Torstensonnak a császári hadakon márcz. 6-án Jenkaunál nyert újabb fényes diadala, minél fogva a svédek ismét Morvába hatoltak s a magyar határszéleket megközelítették, minden békereményt meghiúsított. A fejedelem april második felében Gyulafehérvárról[r]) Munkácsra sietett, s e hónap 22-kén szövetségét a francziákkal és svédekkel megújította. A franczia király a maga részéről a kötés szerint a múlt évre 100, a jelenre s minden következőre 65 ezer s az általa elébb Ígért 1500 német gyalogból álló had fogadására évenkint 48 ezer tallért kötelezett; ígérte e fölött, hogy a törökkel is visszavéteti a hadjárat folytatását tiltó parancsát; ha pedig ez nem sikerülne, s a fejedelmet e háború folytatása miatt veszély fenyegetné, szabadságában álljon külön is békét kötnie a császárral').

A fejedelem ennélfogva, miután a nagyszombati értekezés szétoszlott, bár őt Ferdinánd Toros János kamarai tanácsos által a békével s a hét vármegye birtokával újra is megkínálta, ösztönöztetve mind a táborában lévő franczia és svéd követektől, mind a felvidéki protestánsoktól, kiknek ügyei Nagyszombatban függőben maradtak, hadaival ismét Rima-Szombat felé indult. Itt érte őt a töröknek egy csausz által küldött második parancsa: hagyjon fel a háborúval, különben a basáknak rendelet adatik, ellene fegyvert fogniok. DeRákóczy még bízott a francziákés svédek közbenjárásában, s a magaviseletének kimentése végett Szentpály Istvánt ajándékokkal a budai basához küldvén, útját Fülek felé folytató, s a várost megvévén s felégetvén, Nyitra felé indult, melynek vidékén Bakos, mezei hadnagya, már egyesült a svédek egy osztályával. Majd Nagyszombatot is hatalmába ejtvén, Zsigmond fiát és Kemény Jánost egy hadosztálylyal a

[1]) Innen jelenti ápril 11-kén részvétét a nádornak hitvese halála miatti bújában s küldi a temetésre Bogády András fő ember szolgáját. Ered, a kism levélt.

[2]) Kemény 426. kövv. Katona XXXII, 305. kövv.

Brünnt vívó Torstenson segedelmére küldé; s utóbb maga is a Morva folyamon túl Gődingnél ütött tábort.

De e közben Szentpály is süker nélkül tért vissza egy török követ kíséretében a budai basától, ki fenyegetését ismételve, sürgető a fejedelem visszatértét. Még inkább megrettenté Rákóczyt a budai basának egy elfogott levele, melyben Leopold főherczegnek tudtára adaték, hogy neki, a basának, semmi ellenvetése, ha a királyi had a fejedelem birtokaiba tör; s Puchaim valóban meg is indult a körülfogva tartott Szendrő felmentésére. És még Erdélyből is oly hírek jőnek vala az ifjú György fejedelemtől, hogy a végbeli törökök őt megtámadni szándékoznak.

Rákóczy most már nem látá tanácsosnak, még tovább is daczolni a törökkel?; s miután Torstenson az egyhamar meg nem vehető Brünn vívásával felhagyni, s mint Kemény tanácsié, a császári hadat felkeresni, vagy ha ez ütközni nem akarna, Bécs ellen indulni, egyáltalában nem volt hajlandó: a fejedelem is komolyabban kezdett gondolkodni a békekötésről. Tőrös János királyi követtel tehát, kit még mindig táborában tartóztat vala, a békét előlegesen, mennyire az a maga személyét illette, jul. 30-kán annál nagyobb készséggel megkötötte, minthogy a szövetségesek az ígért pénzösszegből 20 ezer tallérnál többet mind eddig le nem fizettek. A szerződés szerint kikötötte magának a fejedelem, hogy Ferdinánd Tokajt és Tarczalt örökösen neki adományozza, oly módon hogy Homonnay örököseinek és Csáky Istvánnak, kik azokat eddig bírták, a fejedelem 100, a király 200 ezer frtot fizetend kárpótlásul. Neki adja a király Regéczet is, miért azonban a nádort 160 ezer írttal kártalanítandja; s ha Bethlen István és Péter örökös nélkül halna el, Ecsed vára is Felső- és Nagybányával együtt, örökül szálland a fejedelem nemzetségére. A hét vármegye, melyeket egykor Bethlen Gábor bírt vala, Abauj, Zemplén, Borsod, Bereg, Ugocsa, Szabolcs és Szatmár, míg él, a fejedelem birtokában marad; halála után az öt vármegye a Tiszán innen, visszaesik a ko-

ronára; de Szabolcsot és Szatmári a fejedelem fiai is hol- 1645. tűkig birandják; Szatmár vára és városa pedig mindig Erdély mellett maradjon, míg annak fejedelmi székén a Rákóczy nemzetség ül.

Ferdinánd e szerződést aug. 8-kán kelt kiadványában fogadta el, csak azt adván hozzá feltételül, hogy a fejedelem a király birtokaiból a magáéiba azonnal visszatakarodjék, és szövetségéről a svédekkel és francziákkal végkép lemondjon. A fejedelem ezután nem is késett a svéd táborból, Torstenson nagy boszúságára, visszahívni seregeit, s végrehajtani a szerződés egyéb feltételeit; minek következtében a svéd hős is elvonult Brűnn alól és Csehországból.

A két fél hívei e békekötéssel nem igen voltak megelégedve. A király-pártiak nagyon sokalták a fejedelemnek engedett anyagi előnyöket; a fejedelem részén állók keveselték a vallásszabadság biztosítását. „Mily feltételek alatt köttetett légyen meg a béke. Rákóczy fejedelemmel, — írja egyebek közt kevéssel halála előtt a nádor aug. 31-kén a királynak benyújtott emlékiratában [1]) — jól tudja ő felsége. A fejedelem már vissza is tért, miután ő felségének majdnem minden híveit megrontotta, s mindent megnyert a mit csak kívánni tudott, mind a vallásnak, mind az igazságnak, mind a koronának s ő felsége tekintélyének, mind végre híveinek kisebbségére és kárára“. Bizonyos, mond tovább, hogy csak három indokból kötötte meg a békét Rákóczy: mivel a töröktől félt, továbbá mivel pártfelei a háborútól idegenkedtek, s végre mivel a svédeket gyöngébbeknek találta, mintsem hogy bennök sokat bízhatott volna. Oly mohón vágyott ő magára a koronára is, hogy ha ezen akadályok nem léteznek, bizonyosan nem kötötte volna meg a békét. Ez okból nem is igér annak állandóságot: mert „a kinek a hatalomvágy foglalja el lelkét, azt csak a halál szabadítja meg attól“. Ta-

) Ex Curia mea Heflaniensi die 31. Aug. 1645. A m. Cancell. levél:.

pasztalni fogja ő felsége, hogy ő azonnal vissza fog térni a svédek és francziák szövetségére, mihelyt arra a töröktől engedélyt eszközölhet ki.

Valamint Eszterházy, ki az általa beiratkép bírt Regécz elvesztőt fájlalta, ezen Ítéletében a fejedelem elleni gyűlöletből túlságba esett: szintúgy tévedtek a fejedelem hívei, midőn akként vélekedtek, hogy a fejedelem a maga személyére megnyerte ugyan a kívánt előnyöket; de a vallásszabadság biztosítására kevés történt. „Magyarországnak mind lelki s testi szabadságának helyreállítását töttiik vala fel czélul; — írja az e hadakozásban oly derekasan forgolódott Kemény János, — de az Isten látja a szíveket, és hogy a fejedelmek csak ürügynek csinálják az Isten dicsőségét“ 1). A „lelki szabadság“ sem maradt most újabb biztosítékok nélkül. A Rákóczy személyét néző, említett szerződés megalakulta után Linczben még több ideig folyt az alkudozás, míg végre szeptember 16-kán, jobbára a nagyszombati conferenczia egyezkedései szerint, a vallási viszonyokra nézve is egy fölötte nevezetes, lényegesebb pontjaiban következő okmányt írt alá a viszályoknak valahára teljesen véget vetni óhajtó király: az 1608-ki k. e. törvénykönyv 1-ső s a koronázási oklevél 6-dik czikke teljes épségben hagyatván, az ágostai és helvét hitvallásnak az egész országban mindenütt, minden osztálybeliek számára, legyenek azok nemesek, polgárok vagy paraszt jobbágyok, városokban úgy mint a falukban szabad gyakorlat engedtetik, templomok, harangok, temetők használatával. A protestáns papok ezután sehonnan se űzessenek el, az eddig elűzöttek helyeztessenek vissza. A rég elfoglalt templomok kérdése a következő országgyűlésen hányassék meg s a protestánsok megnyugvására döntessék el. A jelen háború alatt elfoglalt templomok pedig mindjárt a békeoklevelek kicserélése után mind a két részről adassa-

[1]) Kemény 423 kövv. 463-ig A nádor, a prímás, Toros János és mások több lev. Cancell, levélt.

nak vissza. Az ezután támadható vallási sérelmek a legközelebbi országgyűlésen tökéletesen orvosoltassanak. A békepontok megszegőire a következő országgyűlés, mely az oklevelek kicserélése után három hónap alatt megtartandó lészen, szigorú büntetést szabjon, s a még elintézetlenül maradt kérdéseket is, milyenek: a jezsuitáknak az országból kitiltása, a szent székek szabályozása, a tizedek bérbevétele, az országos hivataloknak betöltése minden tekintet nélkül a valláskülönbségre, az idegen katonaságnak a végekből kivezetése, a magyar ügyeknek, belsőknek és külsőknek született világi magyarok által kezeltetése stb. végképen eligazítsa, Ő felsége mindenki számára teljes amnestiát ad oly módon, hogy az utolsó háborúban elvesztett birtokát is mindenki azonnal visszanyerje. Mind ezek megtartására végül ő felsége mind magát, mind utódait szentül kötelezi *). 16t5.

A békealkudozás még nem volt teljesen befejezve Linczben, midőn Eszterházy Miklós nádor szept. 11-kén meghalálozott. Benne utolsója is lelépett a színpadról azon három férfiúnak, kiket kortársaik, már életökben a három nagy magyar czímére méltatának. Bethlen Gábor, Pázmány Péter, Eszterházy Miklós, bár elveikre nézve egymástól különbözők, egymással gyakran ellenkezők, mind a hárman becsületes meggyőződésből származott törekvéssel szolgálták e mozgalmas korban sokat hányatott hazájokat; s mint lánglelkű hazafiak, mint a nemzetiség bajnokai, kik 30 éven keresztül ernyedetlen erélylyel küzdöttek a veszélyben forgott nemzeti lét és szabadság védelmében, egyaránt méltók az utókor hálás elismerésére; méltók hogy nevök tiszteletben maradjon, míg magyar él. Mind a három nagy hazafi nevét máiglan létező vallási és tudományos czélú alapítványok és művek is dicsőítik; az utolsó, Eszterházy, nemcsak

[1]) Számos okmány a m. Cancellaria levéltárában. Kazy: II, Lib. VI, Katona XXXII, 331. kövv. Szalárdy: Siralm. Magy. Krón. 181. kövv. Kévay László naplója. Magy. Történelmi Tár III, 252.

a honnak élt: nemzetségének hatalmát és gazdagságát is ő alapította meg

III.

Rákóczy megbékülése nem maradt befolyás nélkül a vallási háborúra. Miután Ferdinánd azon seregeit is, melyek eddig Magyarországban működének, a svédek ellen fordíthatta, Torstensonis felhagyott Brünn további vívásával, sőt nagy részben a cseh korona tartományaiból is kivezette hadait. E körülmény a már régebben folyamatban lévő westphaleni békealkudozásnál is kedvező lendületet adván Ferdinánd ügyeinek [2]), a franczia kormány féltékenysége ismét felébredt s Rákóczyt is újra felizgatni ügyekezett a bécsi udvar ellen. Croissy, franczia követ, ugyanaz, ki a múlt évben kötötte meg a szövetséget Rákóczyval, őt 1646-ban ismét felkereste Bogarasban s febr. 22-kén oly szerződésre

[1]) E nevezetes országférfiú életrajzát jelesen megírta Toldy Fer. bevezetésül Eszterházy Miklósnak az Ujabb Nemzeti Könyvtárban kiadott munkáihoz. — Az utolsó levél,azon számos, általunk idézett okmányok közt, melyeknek e levéltárból vétettük másolatát, Szelepcsényi György veszprémi püspök s cancellár levele a nádorhoz (Dát. Vienn. 18-a .Tűni 1645), melyben jelenti ennek, hogy a költségeiről beadott számadás megvizsgálását a király a kamarára adta. <J, Szelepcsényi, azon van, hogy e számadások a eancellária által tárgyaltassanak; de eddig nem sikerült azokat kivenni a kamara kezéből „Megmondani én Nagyságodnak, — írja egyebek közt, — hogy nehezen válik el attól a falattól a Kamara, . . . s ennek oka, az magok privatumja. Úgy szokták ők melleztetni a jámbor császárt: látják hogy máshonnan nem contentálhatják Nagyságodat, félvén azért, hogy el ne szakadjanak az csöcstül, imilyen amolyan praetextusokat csinálnak?' Eredetiről. — Az e munka első kiadásában kifejezett azon kívánalom, hogy e gazdag levéltárból a többi még ott rejlő okmányok is napvilágra hozassanak történelmünk gyarapítására, az Eszterházy Miklósról Szalay László) által megindított és Salamon Ferencz által folytatott nagy becsű monographiában immár teljesedett.

[2]) Ld. ezekről Adamus Adami: Relatio hist, de pacifications westphalica Lipsiae 1647.

bírta, hogy mivel a Ferdinánddal kötött linczi béke föltételeinek pontos végrehajtására nem nagy a remény: valamint e békekötésre csak azon körülmény által indíttatott, hogy a török a háború folytatását megengedni egyátaljában nem akarta; úgy most is kész megújítani szövetségét a franczia és svéd koronával, ha ezek előbbi kötelezettségeiknek eleget tesznek, a Portát pedig a háború engedélyének megadására rábirandják. Ha ezen engedély megadva, s a múlt évre kötelezett összegek hátraléka lefizetve leend, a fejedelem három hónap múlva ismét megkezdendi a háborút Ferdifiánd ellen '). Azonban, miként a Mazarin bíbornoknak e szövetségről más napon írt leveléből is látszik, e szerződésben aligha volt egyéb czélja Rákóczynak mint, hogy e módon a franczia és svéd koronát múlt évi tartozásaik lefizetésére bírja. Ez meg nem történvén, a fejedelem sóm gondolt többé a háborúra; e helyett biztosait a tavasz elején Tokajba utasítá, hogy ott Ferdinánd biztosaival közreműködve, szerezzenek végrehajtást a békekötésnek [2]). 16A6.

Az országgyűlést, mely a békeszerződés szerint ennek megalakultától három hónap alatt vala egybehívandó, herdinánd máj. 1-re hirdette ki. Már nagy részben együtt is voltak Pozsonyban az ország rendei, midőn Ferdinánd részben nejének, Anna császárnénak, máj. 13-kán történt halála miatt, részben mivel hasonnevű fiát, hogy magyar királylyá választatása annál könnyebben sikerüljön, elébb cseh királylyá kívánta koronáztatni, a gyűlést aug. 24-kére halasztotta [3]). A király szept. 11-kén jelent meg a rendek között.

A személynök s a rendek egy része mindenek előtt a meg-

[1]) Katonánál: XXXII. 354. kövv.

[2]) A n.-szombati értekezlet a béke végrehajtásáról 1646. jan. 8. A prímás lev. febr. 2-ról, u. arról. A biztosok lev. febr. 18, márcz. 21., 25., ápr. 15., 20. és máj. 4-ról. A prímásé máj. 27., a biztosoké jun. 10., a prímás jun. 18., jul. 7., 8. és 11-ról. Törös aug. 13-ról. A biztosoké okt. 20. és decz. 8-ról. Cancell, levélt.

[3]) Kovachieh: Suppl. ad Vest. Comit. III, 403. kövv.

ürült nádori széket kívánta betöltetni; de győzött a másik fél, mely elébb a királyi előadásokat kívánta meghallgatni. Ez megtörtént szept. 22-kén; harmad napra pedig a nádorválasztáshoz fogtak s a négy jelölt: Draskovics János horvát bán, Forgách Adám érsekújvári főkapitány, katholikusok—, Bethlen István és Nyáry Lajos protestánsok közöl az elsőt 120 szavazattal be is ültették a nádori székbe. Ez a kathol. félnek vala győzedelme; mert az új nádor buzgó híve volt az egyháznak, miként a szűz Mária tiszteletére általa fordított s kiadott imakönyv is bizonyítja. Hogy azok ellenvetése elnémíttassék, kik őt az ország első méltóságára azért nem akarták följuttatni, mivel Magyarországban birtoka nincs, a király neki a német-óvári uradalmat 200 ezer írtért zálogba adta [1]).

A királyi előadások egyedül a végek jó ellátását kötvén a rendek szivére, heves viták folytak ezután a tárgyalás sorozatáról: a katholikusok régi szokás szerint az országos sérelmeket, a protestánsok ellenben a vallás ügyét, különösen a békeokmány átvizsgálását kívánták mindenek előtt felvétetni. Több napig eredmény nélkül folyt a vita, míg végre a király a linczi békekötés oklevelét kihirdetés végett okt. 1-jén átküldötte. De még hevesebben megújultak a viták, midőn az oklevél felovastatván, annak a vallást illető pontjai ellen Lippay György prímás az összes papság nevében ellenmondott. Három egész hétig hullámzók e vitákban a felizgatott kedélyek indulata, midőn a király októb. 22-kén kelt leiratában azt határozta, hogy a békelevél, daczára a papság ellenmondásának, teljes épségben s érvénynyel fog beiktattatni a törvénykönyvbe.

De már ez sem adhatott csöndesebb menetet a gyűlésnek; sőt csak ezután hágott mind a két részről tetőpontjára az ingerültség, midőn az elfoglalt templomok visszaadása került tanácskozás alá. A protestánsok 400 templomot köve-

[1]) Illésházy Gáspár titkárának naplója. Szalaynál: V, 4.

teltek visszaadatni; a katholikusok a legtöbbre nézve a földesurak kegyúri jogával s azon elvvel álltak elő, hogy a kié a föld, annak vallása kötelező, — cuius régió, eius religio —. A vita hevében egykor az új nádor, Draskovich János, még kardjához is nyúlt kijelentvén, hogy vele gyűl meg annak baja, ki akathol. vallás kárára tör. Deczemb. 22-kén a király a vitáknak véget vetendő, azt határozta, hogy húsz templom a protestánsoknak tüstént adassák vissza; a papok pedig, kik ezután valamely templomot elfoglalnának, első esetben 1000, másodikban 2000 frt birsággal búnhesztessenek. De a protestánsok evvel meg nem elégedvén, a viták tovább is folytak. 1647-ki januárban a megegyezésnek már reménye is eltűnt;-a király tehát febr. 10-kén kelt újabb leiratában 90 templomot határozott visszaadatni a protestánsoknak, kijelentvén egyszersmind, hogy többet már nem engedhet, nem fog engedni a követelőknek.

De ismét egész két hónapi szóváltásba került, míg a templomok visszavételére kinevezett választmány ápril 9-én megindult. Ennek eljárása sem volt könnyű és kielégítő; mert több helyt épen nem sikerült a határozat végrehajtása; — például Kalmanczai Sámuel, mezőkövesdi lelkész, szemébe mondta a biztosoknak, hogy vallás dolgában Pozsonyból neki nem parancsolnak; több helyt, a biztosok távozta után a templom s papiak átadásáról szóló oklevelet a kath. földesur megvetette. Míg a biztosok ekként bajlódtak, az együtt maradt rendek a törvényczikkelyek szerkesztéséhez láttak.

E közben a rendek magok előzték meg kérelmökkel óhajtásának nyilvánításában az engedékeny királyt, s annak hasonnevű 13 éves fiát jun. 3-kán utódává kiáltották, s miután a 155 új törvényczikk szerkesztése befejeztetett, IV. Ferdinánd pedig a koronázási oklevél megtartására esküt mondott, őt jun. 16-án mégis koronázták. A következő napon az új törvények megerősíttetvén, vége szakadt a tíz hónapig tartott, eddigelé példátlanul hosszú országgyűlésnek
.

A mennyiben a visszaadott 90 templom által a protestánsok kívánatai ki nem elégíttettek, szabadság adatott nekik, hogy új templomokat építhessenek, mikhez szintúgy mint a paplakokhoz, temetőkhöz, a földesúr három hónap lefolyása alatt adómentes telket köteleztetett kijelölni. Elvül tétetett, hogy egyik fél a másik papjának ne fizessen; ha mi viszály pedig ezután a vallási felekezetek közt támadna, azt a megyei gyűlések intézzék el. A végek ellátására két évre tíz-tíz forint ajánltatott, felében a nemesek, más felében a jobbágyok által fizetendő. Az országgyűlést minden három évben megtartatni rendelő törvény megújíttatott. A városokban lakó nemesek jogai szabályoztattak stb. [1]).

Az országgyűlés után Ferdinánd Csehországba utazván, hogy a végbeli törököknek a bányavárosok felé intézett gyakori betöréseit meggátolja, 200 német dragonyost rendelt e városokba, meghagyván lobkoviczi Poppel Ádám kamarai tanácsosnak és pénzügyi főnöknek Csehországban, hogy amennyiben e katonáknak lovaik nincsenek, ezeknek megszerzése végett az esztergomi érsekkel, Csáky Lászlóval, Dóczyval s azon vidék más birtokosaival értekezzék, s bírja reá őket, hogy jószágaik biztosításában ekként magok is segédkezet nyújtsanak [2]).

Rákóczy a hét vármegyét a szerződés szerint már 1646 $t_{avaszan}$ átvette volt Ferdinándtól; de a Porta iránti késedelmes engedelmessége s birtokszaporodása az erdélyiek vállaira új terheket hozott. Nem csak az évi adó, melyet Bethlen Gábor 10 ezer aranyra szállíttatott le, ismét 15 ezerre emeltetett, hanem a hét vármegyéért is pontosan le kellett fizetni a megígért 20 ezer tallért. Szalánczy Istvánra, ki 1646 elején az adóval Konstantinápolyba küldetett, mivel

[1]) Országgyűlési irományok. Appendix Hist. Dipl, de statu Kelig. Evang, in Hung. Katonánál: XXXII, 367. kövv. Kovachich: Suppl-ad Vest. Comit. III, 406. kövv.

[2]) Dat. in arcé nostra regia Pragensi die 1-a novembr. a. 1647. A Wrbna grófok holeschaui levéltárában lévő eredetiről.

a hét megyéért járó díjat magával nem vitte, oly kemény szavakkal rivalkodott kihallgattatásánál Ibrahim szultán, hogy ijedsége miatt betegségbe esett, mely utóbb halált is hozott reá [1]). A fejedelem a vezérekhez küldött ajándékok által akart szabadulni a tehertől; de bár a fizetést mind halálig halasztotta, s bár ezután az öt megye a szerződés szerint ismét visszaszállt a magyar királyra, utóda pótlólag is kénytelen volt megküldeni a 20 ezer tallért. Az öreg fejedelem, ki végéveit jobbára Magyarországban, vadászattal tölté, 1648-ban októb. 11-kén, múlt ki az életből [2]). Fiát s utódát, II. Rákóczy Györgyöt, a sok hadakozást megunt rendek a kormány átvételekor esküvel kötelezték, hogy a portá val jó viszonyban marad, a német császár ellen pedig az ő megegyeztök nélkül nem fog háborút viselni.

Az 1647-ki törvények, melyek a vallási villongások meggátlása végett alkottattak, a kölcsönös szeretet és tűrelem szellemét, fájdalom, nem oltották be a külön vallás-felekezetűek szíveibe: a színleg helyreállott béke annál kevésbbé lőn tartós, minthogy a felekezeti gyűlölet, mint említők, a törvények foganatét, kivált a templomok visszaadása körűi, számos esetben meggátolta. Az osnabrucki béke, mely 1648-ban októb. 24-kén a harmincz évi vallási háborúnak valahára véget vetett, még inkább tüzelte, mint mérsékelte némely téritők buzgalmát, átlépni a korlátokon, melyeket eddig a fegyverek félelme szabott. S a jezsuita szerzet házainak szaporítása, és Lippay György érseknek deczember 2-kán kelt azon oklevele, mely által e szerzetet a nagyszombati zsinatban a magyar egyházi rend törvényes tagjává ünnepélyesen felavatta [3]), egyátaljában nem oly intézkedések valának, melyektől a kölcsönös türelem öregbedését lehetett volna

V18zály ok.

[1]) Szalárdy 219. 229. Kemény 472. 196. h. Hammer: III, 280. köv.

[2]) Nagy Szabó Fer. Memorialéja gr. Mikénél: I, 12.

[3]) Péterfy: Cone. S. Hung. II, 383.

remélni. És valóban az 1649-ki január 25-én Pozsonyban megnyílt országgyűlésen a vallásügy miatt ismét heves viták folytak a rendek között. Nevelte most a rendeknek magokkal hozott ingerültségét az is, hogy az udvar, többszöri meghívás után is csak márcz. 19-kén jött le a gyűlésre. Alighogy Pálfy Pál, a múlt évben meghalálozott Draskovich helyébe, 178 szavazattal nádorrá választatott, a protestáns rendek tüstént vallási sérelmeikkel álltak elő, melyek a múlt országgyűlés óta elkövettettek. A heves viták, üzenetváltások s feliratok ismét egész májusig nyúltak, míg végre a király azon leiratával, mely szerint a protestánsok három templomot nyertek vissza, az ilyféle vallási sérelmek orvoslása pedig, az 1647-ki 14-dik törvény értelmében, a vármegyei gyűlésekre utasíttatott, a vitáknak véget szakasztván, a 102 czikkelyből álló új törvénykönyvet junius 3-kán megerősítette [1]).

Az alkotott törvények szerint a végvárak ellátását a király egészen magára vállalta; de minthogy ennél fogva a bécsi hadi tanács azok ügyeibe, még inkább mint eddig, beszólandó vala, e tanácsban két magyarnak adatott ülés. Eddigelé a rendek mindig ellentmondtak a bécsi hadi tanács avatkozásainak a magyar ügyekbe; e törvény ellenben most szentesítette e befolyást, miáltal egyik forrásává lett az utóbbi szomorú bonyodalmaknak. Minthogy a törökök a béke daczára is gyakran zsákmányolni jártak a végekben, megfékezésük végett a felvidéki megyék 1200, a duriánninneniek 1700, a dunántúliak 1000 katonát köteleztettek tartani a főkapitányok parancsa alatt. Egyébiránt, miután a kéjvadászó Ibrahim szultánt a nagyvezér és mufti még a múlt nyáron megfojtatta, Ferdinánd a békét IV. Mohammed új szultánnal is megerősítendő, Schmidt Rudolf haditanácsost még az országgyűlés előtt követségben küldötte Kon-

[1]) Append. Hist. líiploin. 87. kövv. Kazy: II, 122. Katona: XXXII, 598. kövv.

stantinápolyba. A béke ugyan újabb 22 évre meghosszabbíttatott; a határszéli pusztítások mindazáltal azután sem szűntek meg, mígnem 1651-ben Tótországban Zrínyi Péter, a nagy nevű Miklós bán öcscse, a következő évben pedig Érsekújvárnál Forgách Adám főkapitány által, megveretvén, valamennyire tartózkodóbbakká lőnek [1]).

Ferdinánd öröme, mely fiának, IV. Ferdinándnak 1653. 1653-ban római királylyá koronáztatásából eredt, hamar ’ búra változott: a még csak 21 éves ifjút a következő évben megölte a himlő. E csapás után csak egy fia, a papságra nevelt Leopold, maradván életben, őt kívánta Ferdinánd még a maga életében utódává neveztetni. Ez volt fő czélja az országgyűlésnek, mely mind a mellett is, hogy az országot mirígyhalál pusztította, az 1655-ki január 24-kére kihirdet- tetett. Okúi szolgálhatott erre különben az is, hogy a nádori országgyűlés, tiszt Pálfy Pálnak 1653-ban történt halála óta ürességben állott. De a király, bár különben a meghívó levélben is ezt hirdette a gyűlés okául, a nagyhatalmú tisztséget mindazáltal most örömest mellőzni, s a múlt idők példájára, az esztergami érseket kívánta volna kinevezni királyi helytartóvá. A rendek azonban, részben azért is, nehogy az érsekek a helytartóságra magoknak azontúl jogotk épezzenek [2]), mindaddig nem tágítottak, míg a király a kijelölést meg nem tette. Kijelöltettek a katholikusok közöl Vesselényi Ferencz és István, a protestánsok két felekezetéből Tökölyi István és Ferencz nador-Rédey Ferencz. A nemzet bizodalma az elsőben központosuk, miután az udvar Forgách Adámot, a már kétszer nádorjelöltet, most szintúgy mellőzte, mint a tollával s kard-

[1]) Rattkay: Memor. Banor. 257. kövv. Kazy II, 163. Katona e. k-. 592. 746.

[2]) „Hogy Kegyelmed Locumtenentiára vitetését az udvar inkább akarta légyen, nem kételjük... De félvén attól, Kegyelmed successor! is azont ne kezdjék kívánni,példa is lévén erre, nem akarhattuk hazánk szabadsági megsértódésére“ — írja Rákóczy fejedelem Lippay érseknek Balázsfalváról 1655-ki ápr. 6-ról. Jászay Pál gyűjteményéből.

jával egyaránt kitűnő s közkedvességben lévő Zrínyi Miklós bánt és Nádasdy Ferenczet, kik a nádorságot szintén igénylik vala [1]).

A protestáns rendek ezután ismét élénk panaszt emeltek, hogy a linczi békepontok s a később alkotott törvények is részint megsértetvén, részint végrehajtatlanul maradván, vallási szabadságukat teljes mértékben nem élvezhetik, a megyei fő s alispánoknál pedig hasztalan sürgetik az orvoslatot. Az innen támadt vitákat azonban a király azon leirata, hogy a megyék ezen akadályok elhárítására az országgyűlés után meg fognak intetni, s az új nádor közbelépte pár hét múlva megszüntette[2]).

E vitatkozások alatt egy irat tétetett le ismeretlen kéz által a nádornál, melyben javasoltatott: mondana le a nemzet, az uralkodó házzal való szorosabb egyesülése végett, királyválasztási úgy is inkább csak névszerint, mint valóságban bírt jogáról, míg azt önként s feltételek mellett teheti, s határozná el törvény által, hogy a királyok ezentúl örökösödés útján lépjenek a trónra; mert úgy is előre látható, hogy ha egyszer az udvar a meggyöngült törököt az országból kiűzi, a nemzet e jogától előbb utóbb kénytelen lesz búcsút venni. De az indítvány a rendek által, kiknek azt a nádor bemutatta, nagy kedvetlenséggel fogadtatott. Bár a szabad választásnak már csak árnyéka létezett, a rendek abban, mivel a választás alkalmával koronázási feltételeket írhattak, melyekre a koronázandó esküt mondani kötelezte-tett, jogaik, szabadságaik fő támaszát látták[3]).

[1]) Jászay Pál gyűjteményében.

[2]) Ribinyi: Memorab. Aug. Confess. I, 477. kövv.

[3]) így gondolkodott az erdélyi fejedelem is, ekként írván az előbbi lapon idézett levelében: „Az mi király választásáról való oblationkat illeti ö felségének, ha tudtuk volna hazánk szabadságival nem ellenkezőnek lenni,. . . ebbeli Kegyelmed tetszését jó szívvel vettük volna, mi hazánk szabadsági utján az király választásában nem ellenkezünk, voksunkat (mint magyar föur) nem másra, ő felsége fiára adni készek vagyunk. (V. ö. Kazyt: II, 177. Szalayt: V, 13. kov.

Az indítvány tehát mellőztetvén, Leopold a szokott módon kiáltatott ki atyja utódává, s miután a felavatási oklevelet, ugyanazt, melyre már atyja és nagyatyja is esküt mondott, hittel megerősítette, jun. 27-kén, atyjának harmadik hitvesével, Eleonórával együtt megkoronáztatott. Egy héttel később a törvények is kihirdettettek, melyekben egyebek közt rendeltetett, hogy a török rablók megfékezése végett, a számszerűit meghatározott őrségeken kívül, a végekben még külön dandárok tartassanak, felében a nemesség, felében a jobbágyok által; hogy a végek erődítésére a harminczad felényivel fölemelve szedessék; továbbá az újdon koronázott királynénak és ifjú királynak kapunkint egy-egy forint ajándok rendeltetett; Késmárk és Breznóbánya a sz. kir. városok közé Írattak stb.

A bátor, de nagyravágyó és szeszélyes II. Rákóczy György, erdélyi fejedelem, e közben már 1652 óta a moldvai s havasalföldi vajdák viszályaival foglalkodott, s nem is nyugodott mindaddig, míg végre 1655-ben Lupuly moldvai vajdát székéből elűzte és Istvánt, a bojárok egyikét, ültette helyébe [1]). Alig pihent meg, az e végett vívott véres harczai után, a nagyravágyó fejedelem, 1656-ban a lengyel korona ῖβ-,β. elnyerésére czélzó törekvései őt már is egy sokkal veszélyesebb háborúba bonyolíták, mely őt végre vesztébe sodorta.

E háború oka már több évek előtti eseményekből származott. Ulászló lengyel király 1648-ban meghalálozván, a fejedelem atyja, I. Rákóczy György, ki Radzivil János herczeg s a protestáns, vagy mint őket ott nevezték, dissidens lengyel rendek által felszólíttatott, lépne fel ő is trónkövetelőül, Bethlen Ferenczet és Klobusiczky Endrét egy láda szivetnyerő aranynyal s ezüsttel küldé be e végett Lengyelországba. De alig érkeztek a követek Varsóba, midőn I. György fejedelem meghalálozott.

Az apa igényeit az ifjabb György is eltulajdonítá; s

[1]) Szalárdy: 266. kövv. Nagy Szabó Ferencz gr. Mikónál: I, 155.

bár a trónt Kázmér .János, a meghalt Ulászló öcsese nyerte el, ő azután sem szűnt meg figyelemmel kísérni a lengyel zavarokat. Kázmér utóbb Károly Gusztáv svéd királylyal bonyolódván háborúba, szövetségeséül hívta fel Rákóczyt. A Varsót is elfoglalt svéd királytól nyomatván, 1656-ki máj. 15-kén követet külde Erdélybe s a fejedelmet, vagy ha ó magánál elébb halna meg, Fcrencz fiát is, lengyel királylyá ígérte megválasztatni a hozzá szító rendek által, ha őt szükségében megsegíti. De ugyanazon időben a svéd királytól s a vele tartó kozákoktól is érkeztek Rákóczyhoz követek, őt Kázmér ellen szövetségre szólítok. A fejedelem egy ideig nem tudta magát elhatározni, melyiket fogadja el a két ajánlat közöl, mert a svéd király és pártja is megígérte neki a koronát.

Az események fejleménye *végre* megkönnyítő neki a választást. Kázmér Varsót pár hónap múlva visszavévén, ellenségeinek már saját erejével is megfelelhetni reméle s boszúságában a fejedelem hosszas habozása miatt, követeit tőle visszahívta. Rákóczy viszont nyomban a svédekhez, kozákokhoz hajóit; s noha Kázmér által, kinek a szerencse ismét hátat fordított, nemsokára újabban is segélynyújtásra kéretett, ő mindazáltal a svéd királylyal s a kozákokkal kötött szövetséget, mely szerint neki, segedelme díjául, ha a szerencse közös fegyvereiknek kedvezend, Lengyelország nagyobb része igértetett osztályrészül. A fejedelem tehát, miután hadjárata okait követe által Fcrdinándriak tudtul adta; Erdélyben pétiig Barcsay Ákost a maga helytartójává rendelte, a nélkül hogy akár a rendek megegyeztél, — mint a kormány átvételekor tett ígérete szerint kell vala, — akár a Porta engedelmét kikérte volna, hadaival, melyeknek vezérévé Kemény Jánost nevezte ki, 1657 elején Lengyelországba indula. Még a hadjárati készületekkel foglalkozva találta őt a nádor levele, melyben őt e lépésének lehető veszélyes következményeire figyelmeztetvén, szándékáról lebeszélni törekedek. „A bizodalom azt igényelte volna — válaszolói a

fejedelem Szinyér-Váraljáról jan. 11-ről, — hogy mihelyt Lengyelországba menetelem híre elterjedt, Kgd minket az abból származható kellemetlenségekre figyelmeztetett volna; de még most sem fedezi fel, mily károk eredhetnek abból a jövőre... Mi lengyel jó barátainknak nem romlásukra, hanem sokszoros hívásukra indultunk meg, hogy testi s lelki szabadságaikat előmozdítsuk. Ő felségének, mint Kgylmed is izente, a korona nem volt felajánlva, nem is tudjuk, hogy ő Flge más mi módon volna a dologban érdekelve; hisszük tehát, hogy nem is akarja magát ez ügybe vegyíteni. A svéd király, mint mi is a diplomát szentül meg akarjuk tartani; ha pedig ő Flge, várakozásunkon kívül, vagy maga, vagy mások által országunk vagy ezen ügy ellen fegyvert fogna, az isteni s emberi törvény a védelmet is megengedi. El az Isten, s tudja hogy ő Flge ellen semmi szövetségünk sincs; sőt neki szolgálni kívánunk; de bárki keverné is magát ellenünk e hadviselésünkbe, ellene védelmezni fogjuk magunkat. Hallotta, mond tovább, mit akarnak tárgyalni a portán ő felsége nevében; hiszi, hogy ezt csak más nyugtalan elméű emberek teszik, kiket azonban meg kellene fékeznie ő Flgének... () Isten nevében felkötötte kardját, s most már nincs más választása, mint győzni vagy meghalni, olyan lévén az ő állapota is, mint a kilövött nyílé, melyet visszatartóztatni nem lehet*[1]

Ferdinánd, ki attól tart vala, nehogy Rákóczynak a svéd királylyal való szövetsége a háborút a vallás terére vigye s az ő birodalmába is áthozza, Szelepcsényi György kancellárt, Homonnay Györgyöt, Rákóczy Lászlót és Révay Dánielt sietve utána küldé, hogy vagy beszélnék le őt hadjáratáról, vagy a lengyel király részére hajlítanák a svédektől. A követek már lengyel földön érték utói a fejedelmet; de törekvésük sükeretlen maradt. Hiába érkezett Rákóczyhoz a szultánnak is e háborút tiltó parancsa, hogy térjen vissza:

[1]) Kancelláriái levéltár. Latin fordítás.

balsorsa ellenállhatatlanúl ragadta vesztére a nagyravágyásától elkábított fejedelmet[1]).

E háború további fejleményeit már nem élte meg Ferdinánd. Nyavalyája, mely őt a hosszú élet reményétől már 1655-ben megfosztotta[1]), mindinkább súlyosodván, 1657-ki április 2-kán megszűnt élni. Ő szelíd lelkű, korának kétségkívül legtannltabb, legmíveltebb fejedelme, azon dicsőséggel szállott le sírjába, hogy, bár maga is a szív egész melegével csüggött vallásán, a legszebb keresztyéni, s legelső fejedelmi erényt, a türelmet magáévá tévén, mérséklete, engedékenysége által a harmincz éves vallási háborút valahára megszűntette.

[1]) Szalárdy 290. kövv. Nagy Szabó Fer. e. h. 161. Grondszky Samuel: Histor. belli cosacco-polonici, conscripta anno 1674. Kiadta Koppy 1789-ben. II, 284. kövv. 300. 354. — Rumy: Monum. Ungar, I, 263. Bethlen János: Hist. Trans. Lib. II, 33. Kazy: II, 200. Katona: XXXI, 891.

[2]) Rákóczy idézett levele Lippay érsekhez 1655-ki april 6-ról.

HARMADIK FEJEZET.

I. Leopold országlata a vasvári békekötésig.

I.

Midőn Leopold a kormányt atyja halála után 1657-ben ápril elején átvette, a nagyravágyó II Rákóczy György, nem hallgatván a bécsi udvar intéseire, sem a török tilalmaira, megvetvén a lengj elek ajánlatát is, mely szerint Lublyó várát a XIII szepesi várossal s a krakkói vajdasággal ígérték volt neki, ha a svédektől elállván, velők szövetkezik, már Lengyelország kebelében táborozott. Miután febr. 7-kén mintegy 40 ezer kozákkal egyesült s Krakkót a svédektől átvette, Bethlen Jánost, a történetírót, pár ezernyi őrséggel helyezte belé kapitányul; Torday Ferenczet pedig oly üzenettel küldé a Portára, hogy a főváros már hatalmában, a lengyelek nagy része pedig pártján lévén, a királyság elnyerésében nincs többé kétsége; reméli ennélfogva, hogy neki, a szultán hű szolgájának, nem fogják többé ellenezni e hadjáratot.

Szelepcsényit azonban Rákóczy fejedelem mohó vágya a lengyel trónra, nem ijesztette vissza, reá folyton s oly irányban hatni, hogy őt megtérésre bírja. S e tekintetben, bár a fejedelemmel, ki őt atyjává fogadta, szívélyes viszonyban állott, még némi fondorlattól sem tartózkodott. „A nagy hideg s más tábori kényelmetlenségek miatt — így ír a királynak márcz. 20-kán kelt levelében — betegen térek vissza a fejedelemtől, kit mind a veszélyek előterjesztésével, mind

a jövő békealku reményével, Flgedtől vett Utasíttatásom szerint, a további haladástól Krakkó felé, hová annyira sietett, eltérítettem. Miként nekem felfedezte, ezentúl Robhicza nevű városban Lumka táján két vagy három hétig fogja várni a lengyel urak válaszát, amit azonban, miként a dolgot elintéztem, nem oly könnyen fog megkapni. Ez alatt mind ezen urak összeszedhetik erejűket, mind Felséged kegyelmes választ adhat nekik jóakaratokért, hogy Flged kívánsága szerint alkalmazkodnak.

„Krakkóba már aligha szándékozik bemenni, miként bizalmasabb tanácsosaitól megérthettem; sőt oly szándékban van, hogy ha az említett alkuban reményét veszti, valahol a közelben a Visztula mellett üssön tábort, miszerint ha esetleg Flged seregétől fenyegetné veszély, mitől annyira fél, onnan makoviczai jószágain keresztül menekülhessen, a mit egyszer nekem szórakozottságában fel is fedezett, mit azonban mindjárt meg is bánt. Ennél fogva én is Kassára fogok sietni, Felséged parancsa szerint, hogy annak polgárait Flged őrségének befogadására reábirjam. Mert bizonyára, ha volt valaha azon városnak szüksége ily őrségre, annak most van ideje; mert akár mint győző, akár mint legyőzött intézendi arra visszatértét: azon részek fentartására annyi s oly sokféle elemből álló hadak ellen c város biztosítása mind a két esetben szükséges, bár a kozákok kitünőbb főnökeit már reábirtam, hogy esküvel is Ígérték, miszerint szükségesetén Flged részére álljanak, csakhogy aztán Flged közbenjárásával — mit nekik meg is ígértem, szabadságukról biztosíttassanak is“. írja tovább, hogy kétségtelen jelekből látja, miképen nagyon fél ő Flge fegyvereitől, kivált miután a török portáról is újabban fenyegették, mint azt egy benső emberétől értette. írja végre, mi bizonyára nem válik nagy dicséretére az osztrák politikának, miképen a lengyel urak, kik Zboron és Bielczben laknak, például a chmelni püspök s mások, bár látják, hogy ezen szakadár zsarnoktól (Rákóczytól) más módon mint ő Flge segélye által alig menekülhetnek

mégis némelyek azt mondják, miképen félnek, nehogy szabadságukat ezen, az osztrák házhoz való hajlásúk által még inkább veszélyeztessék, mint ha a muszkával szövetkezve, annak megválasztását a jövő országgyűlésre halasztathatják [J]).

Rákóczy ekkoron már maga is kiábrándulni kezdett, látván, hogy a lengyel urak azon része által, mely őt meghívta, igen hanyagul támogattatik; más része pedig egyenesen ellene működik mind Bécsben, mind a portánál. Meggyőződve tehát arról is, hogy, mint Szelepcsényi előtte őszintén felfedezte, a bécsi udvar egyátaljában nem nézendi közönyösen az ő hadjáratát, már nemcsak megbánta azt, de alkuba is örömmel bocsátkozott volna visszatérése iránt, ha azt becsülettel, — szövetségesei tekintetében hitszegés vádja nélkül, ellenségei tekintetében pedig biztossággal teheti. Irt is ez iránt a lengyeleknek; de ezek, miként maga panaszkodik, nemcsak alkuba ereszkedni, de neki még csak válaszolni sem méltóztattak[2]).

Nem is késett Szelepcsényi őt e jobbra fordultában megerősíteni. „Becsülettel vettem, úgymond[3]), az Ngod nekem elmúlt április havának 21-dik napján írt méltóságos levelét, melyben jelenti, hogy az én Kgylmes uram ő felsége hadainak lengyelek segítségére való készületei felől futamodott köz híreket semmiképen nem akarja elhinni, mivel Ngod szolgálni és kedveskedni, s nem véteni igyekezett mindenkor ő Felségének. Mely Ngod ő felségéhez való sinceritasát, ingercltetvén az Ngod hozzám mutatott és sokszor tapasztalt jóakaratjától el nem mulaszthattam, hogy meg ne említettem volna ő Flgnek. Bekéredzvén azért ő Flgéhez, megmagyaráztam Ngod levelét, kit megértvén ő Flge, igen kedvesen vette Ngodtól. Továbbá az mint szavaiból ő Flgé-

[1]) Szelepcsényi fogalmazatáról. A Kancell. levélt.
[2]) Resolutio principis Transilvaniae. U. o.
3) Úgy látszik, szintén Zboróról kelt levelében U. o. fogalmaz.

nek elméjét eszemben vehettem, ott jár, hogy a flges lengyel király és országa között intercedáló punctumokra s az maga tulajdon securitására is nézve, egyebet nem cselekedhetik, hanem minden móddal azon legyen, miképen ezt a lengyel országban forgó .. . elkezdett vérontást hovahamarébb lecsillapíthassa és azt az országot előbbeni békességre hozhassa. Mely békességes állapotot mindenek előtte Ngodnak kívánná ő Flge, assecuralhatom az iránt Ngodat. És ha az Ngod elméje is ő Flge elméjével circa promissa meg fog egyezni: abban bizonyos lehet Ngod, hogy ő Flge nemcsak interpellálni akarja magát, de cooperálni is kész az Ngod minden kár nélkül való visszatérésében. Lássa azért már Ngod, mit cselekszik ez iránt".

A nagyravágyó fejedelmet azonban időközben ismét bizalomra ébreszté a brandenburgi fejedelemmel kötött egyessége s egyesülése Károly Gusztáv svéd királylyal, mi végett Rákóczy Lithvaniába ment hadaival. Ezt ő április 26-kán kelt levelében Szelepcsényivel is tudatván, újabban is reményét fejezte ki, hogy e miatt az új uralkodótól nem fog ellenséges indulatot tapasztalni. „Hogy Ngod már az svecussal és Brandenburgussal megegyezett értem, válaszoló neki a kancellár; de édes Ngos uram, én még most is döbbeni opiniomban megmaradván, egyebet sem tudok mondanom, avagy írnom Nagyságodnak, hanem hogy sokkal jobb volna Ngodnak az én Kgyelmes uram jóakaratjával, hogy sem az,oknak barátságával élnie; gyarapodnék az által inkább ez a mi kevés magyar nemzetünk is... Minek okáért engedelmesen kérem Ngodat, még most in tempore, bölcsen okoskodván mivoltáról a következendő dolgoknak is, ne, kívánja körösztény vérünk ontását... Ezt Ngodhoz és nemzetemhez való sinceritásból, s mint jót kívánó szolgája Ngodnak és igaz fia hazámnak akaróm megírnom. Assecurálván Ngodat, hogy ez az én mostani kgyhnes uram ő felsége is együtt Leopold herczeggel, Istenben üdvezűlt boldog emlékezetű édes atyjának Ngodhoz való sinceritását követni és kgylmesen conti-

nuálni fogja, csak Ngod jó néven vegye intését, és idegenségét ne mutassa ő Hgéhez“

Rákóczy azonban nem hallgatott a jó tanácsra, miért is aztán ügyei rövid napok múlva igen szerencsétlen fordulatot vőnek. A dán király, kit a svédek ellen még III. Ferdinánd izgatott fel, Svédországot megtámadván, Károly Gusztávot saját tűzhelyének védelmére kényszerítő visszatérni; Leopold pedig a lengyel királyijai máj. 27-kén újabb szövetséget kötvén, 1G ezernyi hadat indított meg annak segélyére. Más részről Lubomirszky György, a XIII szepesi város kapitánya, a Beszkéd hegységen át junius közepén Rákóczynak magyarországi birtokaiba tört, Munkács városát, Beregszászt, Szathmár-Németit, Szinyérváralját feldúlta s felégette; miután pedig értesült, hogy a fejedelem helytartói, Barcsay Ákos és Rédey Ferencz, ellene hadat küldenek, Mármarosba fordula, s Visket, Újvárost, több más helyekkel együtt ott is porrá égetvén, nagy martalékkal takarodott haza [2]). De mind ennél nagyobb veszélybe ejté a fejedelmet az, hogy a lengyelek által megnyert szultán parancsot küld vala a tatár khánra, menne Lengyelországba s űzné ki onnan az engedetlen fejedelmet; mihelyt pedig a tatárok közeledtek, a martalékkal megrakodott kozákok is elhagyták őt s haza mentek.

A magára hagyott fejedelem helyzete felette válságossá lett: az osztrák had julius közepén már a lengyel határszéleken állott; a lengyel tábornokok pedig, kik elébb minden nagyobb ütközetet kerülve, visszavonultak, őt most hátba fogták, míg a tatárok szemben közeledtek feléje. Mind ezek felett megviselt, kiéhezett hadai is zúgolódtak; a székelyek, több ezeren tömegestül odahagyták táborát s haza indúltak, de vesztükre, mert Moldvában nagyobb részük levágatott. A két tűz közé fogott fejedelemnek ekkoron a lengyelek ma-

[1]) Fogalmazat. Kaneell. levéltár.
[2]) A m. tanácsosok lev. a királyhoz jul. 2. Kaneell. levélt.

gok javaslák, előzné meg a veszélyt, mely reá a tatároktól közeledik s fogadná el az elejébe szabott békeszerződést. A feltételek alig lehettek volna keményebbek, lealázóbbak Rákóczyra. Kivántatott: kérjen bocsánatot a lengyel királytól; álljon el a svédekkel, kozákokkal kötött szövetségtől; küldjön ajándokot a tatár khánnak s vezéreinek; foglyait bocsássa szabadon; Krakót, Brzesket, a kezén lévő többi helyekkel adja vissza s fizessen egy millió kétszázezer frtot kárpótlásúl. A megszorult fejedelem, csakhogy szabadúlhasson, julius 22-kén e kemény föltételeket is aláírta; s mivel a tatárok előhada seregét már kapdosni kezdé, nehogy maga is fogságba kerüljön, nehány száz lovassal haza felé sietett, hadait Kemény János vezérlete alatt hagyván hátra. De ezeket s vezéröket sem a lealázó békekötés, sem a Keménytől a tatárokhoz küldött huszonnégyezer forint váltságdíj nem mentette meg a fogságtól. Kemény, miután a melléje adott Sapieha vajdától oly módon kalauzoltatok, hogy hadai a tatároktól minden oldalról bekeríttettek, a nagy erőnek ellent nem állhatván, megizente a khánnak, hogy az erdélyiek, mint a szultánnak szintén hívei, ellene hadakozni nem akarnak. Utóbb a khán kívánságára kapitányai kíséretében maga is átment a tatár táborba. De míg ő oda jár vala, serege megtámadtatok s fogolylyá tétetett. Bethlen János a krakói, Graudi Endre a brzeski őrséggel szerencsésebbek, miután e várakat átadták, lengyel fedezet alatt kísértettek hazájok széleire [x]).

De a szerencsétlen hadjárat csak kezdete volt a csapá-

[1]) Varannay János leírása a hét évi rabságból megszabadulása után. Jászay Okmánygyűjt. Bethlen János: II, 34. kövv. Nagy Szabó Ferencz memor. e. 161. Kemény: 503. Rédey László naplója, a M. Történ. Tárban I, 228. kövv. Oklevelek Katonánál: XXXIII, 12. 18. Rumynál: Monum. Ung. I, 274. Új Magy. Muz. 1857-ki foly. VII, güz. 349. Wagner: Hist. Leop. I, 18. Grondszky: 407. kövv. Rudavszky: Hist, ab exeessu Uladysl. IV. usque ad pacom Oliviens Lib. VIII, «546. kövv.

soknak, melyek Rákóczyra s általa Erdélyre nehezedtek. A fejedelem aug. közepén haza érvén, Szamos-Újvárra országgyűlést hirdetett. A rendeket, kik a szenvedett nagy veszteség miatt őt okolták, igen felháborodva találta maga ellen; még a nők is, kiknek férjei s fiai odavesztek, vagy rabságban maradtak, átkozódva kiáltozának reá, fennen követelvén a rabok kiváltását. De Rákóczy, másokra vetvén a veszedelem okát, még fukarkodott is megnyitni kincstárát; miért a rendek boszúsan oszlottak szét. Nemsokára török követ érkezett az országba, parancsot hozó a rendekhez, hogy Rákóczyt letévén, helyébe mást válaszszanak.

A rendek e végett októberben ismét összegyülekeztek Rédey Fer. Gyulafehérvárott; és miután a szencsétlen fejedelem a kény- [illegible] telenségnek engedve visszalépett, annak meghitt emberét, a beteges, szelíd Rédcy Fcrenczet, a csak nyolez szavazatot nyert Barcsay Ákos ellenében, oly feltétel alatt emelték a fejedelmi székre, hogy arról ismét lelépni tartozzék, ha a Konstantinápolyba s Budára küldött követeknek még sikerülne a török haragját Rákóczy irányában megengcsztelniök. De a követek meg sem hallgattattak; a török emlittetni sem engedte többé Rákóczy nevét. Rédey tehát a követek visszatérte után, a megbukott fejedelem végleges kizáratásán munkálkodó Bethlen János és Haller Gábor tanácsára, Váradtól s az Erdélyhez tartozó többi magyarországi várak s városoktól is bekívánta a hódolatot. Azonban Gyulay Ferencz, váradi kapitány, Rákóczy buzgó híve, azt nemcsak maga megtagadta, hanem Jenő, Sarkad s más végek várnagyait is a maga példájának követésére indította.

Ugyanezen időben a megbukott fejedelem Mikes György és Kelemen, l'etky István s más hívei által a székelyeknél is azon működött, hogy őt ismernék el továbbra is fejedelmökül; és midőn eljárásukat sikeresnek látta, a három nemzet valamennyi rendéit felszólítá, hogy neki, törvényes fejedelmüknek engedelmeskedjenek. Majd midőn Rédey 1658 elejére Medgyesre gyűlést hirdetett, a rendekhez írt levelében meg-

inté őket, ne engedjenek a Porta zsarnok akaratának: a török nem annyira az ő személyét, mint az ország szabadságait kívánja megrontani az ő letétele által; s ha most neki meghunyászkodva engednek, tapasztalni fogják, hogy csakhamar Jenő, Lugos, majd Várad átadását is fogja követelni, míg végre egy basát ültetend urokúl nyakukra. Nem is volna nehéz e végházak valamelyikének átadása által a Portát meo'ens'esztelnie; de ő inkább veszni kíván, mint a nemzet Ő Ő [77]
romlásával uralkodni. Valamint a rendek le vannak neki, úgy ő is le van a rendeknek kötelezve, s míg élete tart, e kötelezettségének meg is fog felelni.

E levél pártokra oszlatá a rendeket; a többség mindazáltal Rákóczy törekvéseiben a haza veszedelmét sejtvén, végzést alkota, hogy miután ő a szerződést megsértette, s a nemzetet, esküje ellenére, a török ellen izgatja, fejedelmükké őt többé el nem fogadhatják. E végzést Bánffy Dénes azon kérelemmel vitte át Gyalura Rákóczyhoz, hogy szánná meg már is sokat szenvedett hazáját, s ne ejtené azt a török felizgatása által végveszélybe. De Bánify siker nélkül tért vissza a rendekhez. A január 26-kán kelt levélben'), melyet Bánffy magával hozott, Rákóczy keserű szemrehányásokat tesz a rendeknek, hogy ők szegték meg a Rédey megválasztatásakor vele kötött szerződésöket, mely szerint bár ő az ország veszélye miatt a török követelése szerint színleg lemondott is a fejedelemségről, a rendek akkor azt Ígérték, hogy iránta hívek maradnak, és sem a színleg választott fejedelem nekik, sem ők ennek magokat nem fogják hittel kötelezni. Ő még akkor is, midőn Gyula-Fehérvárból távozott, azt izente légyen nekik Haller Gábor és Mikes Mihály urak által, hogy senkit közölök nem ment fel hüségi kötelezettsége alól; sőt hogy bár kit választanak is fejedelemmé, ezt is csak oly hites hívének fogja tartani megválasztatása után is, mint volt annak előtte. Szemrehányásokat tesz nekik, hogy igére-

[1]) Kancell. levéltári másolat.

tök szerint sem a vezírnél, sem a tatár khánnál, sem a portánál nem munkálkodtak mellette őszintén. Miután tehát nem ő, hanem a rendek sértették meg a szerződést, kijelenti 1-ör hogy ő hite alól senkit fel nem ment, Várad s Jenő várakat s a hajdúvárosokat kezeiből ki nem bocsátja. 2-or Míg él, seregét fentartatja, nem romlásukra, hanem védelmekre, ha jószándékait támogatják. 3-or Seregét nemcsak el nem bocsátja, hanem szaporítani is fogja s míg csak élnie engedtetik, mindenét a rendek védelmére fordítandja, ha jóságával nem élnek vissza. Jól tudja, hogy vannak ellenesei; de ezek nem a haza, hanem saját javukat keresik. Mindenre, mi előttük szent, inti, kéri őket,ne tegyék ki magokat a veszélynek; engedjenek mindenkinek szabad szót; ha őt egy értelemmel megakarják fosztani az uralkodástól: ám ő fegyverhatalommal nem akarja magát rájok tolni. De, ha a szerződés sérelmével Rédeynek a hitet leteszik, s mint hírlik, az ő híveit háborgatják, isten s az ő angyalai s az egész világ előtt ünnepélyes óvást tesz, hogy nem ő leszen oka, ha az országot végveszély éri. Ő a maga híveivel Jenő várának megtartását minden módon megkisérlendi. A tatár khán barátságának megnyerésére negyvenezer tallért áldozott; s ez őt segíteni fogja a portánál, a kozákok is barátjai, lássák tehát a rendek, mire határozzák magokat. A mit ki eddig ellene vétett, arra kész a feledés fátyolát borítani. S végül még egyszer megesküszik, hogy ha különben cselekszenek, nem maga, hanem ők lesznek a haza veszedelmének okai.

A rendek azonban szintén nem valának hajlandók, engedni a nagyravágyó férfiú szeszélyeinek s más részről is értesülvén, hogy Rákóczy magát már erőhatalommal is fentartani szándékozik, Rédeyt unszolni kezdék, vetne véget, fejedelmi esküjének letétele által, a további tétovának; a székelyeket pedig fegyverre szolíták. De hasztalan. A jámbor Rédey esküjét napról napra halogatá; a székelyek pedig, jobbára Rákóczyhoz szítván, nem mozdulának. A rendek ezután Barcsay Ákos kormány tanácsi elnököt küldék újab-

ban is Rákóczyhoz, hogy őt lemondásra bírja. De ő már nem akart többé alkudozni: Barcsayt letartóztatván, kijelenté, hogy „vagy fejedelem marad, vagy életét fogyatja el“; s hadaival február elején Medgyes előtt termett. A megrémült rendek, kiknek semmi fegyveres népük sem vala, az ellenzést hasztalannak látván, kiüzonték Rákóczyhoz, hogy nem vonakodnak őt tovább is fejedelmüknek tartani; a Porta ellen mindazáltal fellázadni nem hajlandók. Rédey ezután esküvel kötelezte magát, hogy a fejedelemségbe még a Porta parancsára sem fog többé visszalépni, s jószágaira távozott.

A rendek most, kik még egy hétig együtt maradónak, a budai basa közbenjárásához folyamodtak: engesztelné meg nekik s fejedelmüknek a Porta haragját. Maga Rákóczy, a rendek szétoszlása után a szultánhoz s Köprili Mohammed nagyvezérhez írt könyörgő leveleket; Sámbár jezsuitát pedig Lippay György esztergami érsekhez utasító, általa Leopold pártfogását ügyekezvén magának megszerezni. Az érsek, bár különben nem sokat bízott Rákóczy ügyében s vele együtt Nádasdy Ferencz országbíró, azon reményben, hogy a fejedelem, mint ígéri vala, tartományában viszont a kathol. vallást gyámolítandja, a török ellen pedig két részről sikerrel lehetne háborút viselni, buzgóan szólaltak fel mellette az udvarnál[2]). Ugyanakkor, midőn Sámbárt a prímáshoz küldte, magához Leopoldhoz is intézett Rákóczy egy követséget. Ennek eljárásáról nincs ugyan tudomásunk; de hihetőleg ettől indíttatva tőn Leopold kérdést az érseknél s nádornál: tanácsos-e, hasznos-e segélyt adni Rákóczynak, ki azért oly sürgetőleg könyörög? „Annyi mondatott már e tárgyban,

[1]) Szalárdy: 339. köyv. Bethlen János: Lib. II. 51. kövv. Nagy-Szabó Ferencz 169. Okmányok Rumynál: e. h. 294. Gr. Bethlen Imrénél: II. Rákóczy György ideje 155. 156. 169. Frank Endre Katonánál e. h. 34. kövv.

[2]) Lippay érsek lev. a Kancellárhoz és Rákóczyhoz, febr. 12-ről. Kancell. levélt, másolata. Ugyanannak levele Leopoldhoz 1658. febr. 14. Szalaynál: Magyarorsz. Történ. V, 25.

mind általuk, mind mások által, — válaszoltak április 6-kán kelt levelükben a megkérdezettek — hogy újat alig mondhatnak. Vévén mindazáltal ő felsége parancsát, elmondják mind a két máslatra érveiket.

A segély mellett szól: 1. hogy itt nemcsak a fejedelem személye, hanem Erdély s Havasalföld és Moldva ügye is fenforog, miket, úgy látszik, a török teljesen meg akar hódoltatni; mi Magyarországnak is végromlását vonná maga után. E nézet javasolja a segélynyújtást, hogy egyesült erővel hiúsittassanak meg a török szándokai. 2. Ha neki segély most nem adatik, utóbb Erdély megmentése a török járomtól csak a magunk erejével eszközölhető, míg most egyesült erővel könnyebben sikerülhet, bírván az erdélyi várakat is. 3. Még azon esetre is, ha csak azon viszályt akarná a török eldönteni, hogy ki legyen a fejedelem, nagy romlás éri Erdélyt. 4. De fenforog még annak veszélye is, hogy Rákóczy, ha általunk meg nem segíttetik, ügyét a törökkel valamikép elintézvén, majd együtt fordulhatnak Magyarország ellen. 5. Ha pedig vele meg nem egyez, s Erdélyből elűzi, valószínű, hogy annak magyarországi javait is meg fogja támadni. 6. Javasolja a segélynyújtást a vallás java is, mit Rákóczy minden módon elősegíteni ígérkezik. 7. Végre, szintúgy lehetne segélyt adni neki, mint adatott atyjának, a nélkül, hogy a török béke megsértetnék. E végre elég lenne, ha a felső megyék fegyverre kelnek; a fejedelemnek pedig engedély adatik Magyarországon is hadat szedni.

De, úgymondják, azon érveket sem hallgathatják el, melyek a segélynyújtást nem javasolják. «Ilyenek: egy nagy török háború veszélyei, melyeket a segélynyújtás felidézhetne, kivált miután ily háborúra nincs előkészület; a török pedig azzal Mahomet aga utolsó követe által is fenyegetett, ha Rákóczynak segély nyújtatnék? Rákóczy és ősei érdemei azonban koránt sem olyanok, hogy ő Flge magát s országát ily veszélynek kitegye. Ő ugyan most mindent ígér; de nem fizeti-e a jót roszszal vissza, ha bajaitól megszabadúl, miként

ez atyja tette volt? Ő is folyton szövetségben áll ő Flge ellenségeivel. S nem nyerhet-e Erdély is helyette oly fejedelmet, kiben többet bízhatni? És a mi fő: létező ellenségeinknek is alig vagyunk képesek megfelelni; hiányzik elégséges had, hiányzik annak számára az eleség és hadi készlet, s mind ezek beszerzésére a pénz. Hinni a töröknek sem lehetett ugyan; de úgy látszik, őszintén akarja a békét. Tekintetbe veendő végre az is, hogy Rákóczyt magok az erdélyiek sem akarják tovább tűrni, s inkább hódolnak a töröknek, mintsem hogy általa végpusztulásra jussanak. Gondoskodni kell tehát mindenekelőtt a hadviselés eszközeinek kiállításáról; ez meglévén, a körülmények szerint határozhatja el magát ő Flge [J]). Úgy látszik, Leopold is győzőknek látta ezen utóbbi érveket; mert ő, kit most a császári méltóság elnyerése is foglalkodtatott, többre e tekintetben nem volt reábirható, mint hogy követe által a Portánál magát Rákóczyért közbevesse [2]), kijelentvén egyébiránt, hogy őt fegyveresen nem fogja segélyezni[3]).

A fejedelem ügyei e közben mind veszélyesebb állapotba jutottak. Marczius elején egy török-tatár sereg Havasalföldre, onnan pedig Moldvába tört, s a vajdákat, amott Konstantint, emitt Istvánt, mivelhogy a lengyel hadjáratban Rákóczynak ők is szövetségesei voltak, fejedelemségüktől megfosztotta. E szigor Erdélyben is remegést okozott; mindenki azt hitte, hogy most rájok kerül a sor, kivált miután a budai és temesvári basák által újabban is felhívattak, űznék el Rákóczyt, s engedetlenségök bűndijául adnák át Jenő várát, ha megmaradásukat kívánják; a Konstantinápolyba küldött követ pedig azon választ hozta Köprili Mohammed nagyvezértől, hogy ha az engedetlen fejedelmet s a hozzájok futott két vajdát megkötözve azonnal hozzája nem küldik, az

1) A Kancelláriái levéltár másolata.
[2]) Kazy: 11,279.
[3]) Nádasdy Fer. lev. máj. 4-ről a Kancellárhoz. Kancell. levélt.

ozmánok és tatárok egész hatalmát várhatják magokra. A megrettent fejedelem 1658. április 9-kére a rendeknek Gyulafehérvárra országgyűlést hirdetett; s mivel már meggyőződött, hogy a török őt fejedelemségében tűrni egyátaljában nem akarja, hogy az ingadozó rendeket hazafias érzelmek nyilvánításával szorosabban magához kösse, kijelenté nekik: hogy ő kész leszállani a fejedelmi székről, ha a Porta egy újabb athnaméval biztosítja az országot, hogy évi adóját feljebb nem emeli, végházait épségben, a nemzetet régi szabadságaiban fentartja. E nyilatkozattal, bár azt sokan nem javalták, de ellenzeni sem merik vala, tüstént újabb követség eresztetett a nagyvezérhez, ki már ekkor Drinápolyban készüle Hadjáratára. Kívánta e fölött a fejedelem, adnának a rendek is felhatalmazást Mikes Mihály kancellárnak, kit Leopold királyhoz szándékozik küldeni; de azt tőlök meg nem nyerhetvén, csak saját nevében indítá meg őt, a király pártfogásának, segélyének sürgetése végett.

Még együtt valának a rendek, midőn a szabadságát visszanyert Sellyey István tábori pap és Szigeti Péter a Krímben raboskodó Kemény Jánostól egy levelet hoztak Rákóczyhoz, melyben ez a tatárok nagy készületeiről értesíttetvén, szóbeli üzenettel is bővebben kéretett s intetett, vonúlna vissza s ne tenné ki hazáját a róla különben el nem hárítható végveszélynek. De a fejedelem ezt nem közié a rendekkel; fenyegetései pedig lakatot vertek a'hírnökök szájára. Május közepén, midőn híre érkezett, hogy a budai basa Jenő ellen hadat vezet, Rákóczy e hónap 22-re a rendeket újabban is Fehérvárra gyűjté, őket a fenyegetett végvár védelmére szólítandó. De a nemzet segélynyújtás helyett csak kérelmét ismétlé: ne kívánná végromlásukat, lépne le a fejedelmi székről. Rákóczy engedni ígérkezett; de mihelyt a rendek szétoszlottak, Haller Gábort és Bethlen Jánost maga mellé vévén, 9 — 10 ezernyi zsoldos hadával junius elején Jenő felé indúlt, s a budai basát július 5-kén Lippa táján megverte. Mintegy két ezeren vesztek el a törökben, job-

bára a megáradt Maros hullámaiba ugrasztva, köztük az egri basa s az esztergami bég sok más előkelő törökkel.

A győzedelmes fejedelem a harcztérről Váradra ment, s innen egy újabb engesztelő levelet intézett a már Temesvár felé közeledő nagyvezérhez. Csel volt-e ettől, — vagy megdöbbenés az ifjú fejedelem hadi szerencséjétől? — a vén Köprili válasza akként hangzók, hogy ha kegyelmet kivan, — mit a hatalmas császár nem szokott megtagadni alázatos híveitől, jöjön táborába. De Rákóczynak sem bizodalma a kegyelmet ígérő ellenségben, sem bátorsága ellentállni az aránytalan nagy erőnek, s midőn hírét vette, hogy a nagyvezér, kinél ép ez időben Leopold követe is hasztalan járt közben, Jenőt aug. 29-kén megszállotta, a tatár khán pedig az új moldvai s havasalföldi vajdákkal a tartomány keleti szélein áll, kis számú seregével sem egy, sem más felé nem remélvén szerencsésen működhetni, hogy mégis valamit tenni látszassék, aug. 31-kén a Váradtól három órányira fekvő Jánosd helység mellett ütött tábort. Itt vette hírül negyed napon, hogy a jenei őrség szept. 2-kán, a nélkül hogy csak egy lövést is tett volna, gyáván feladta az erős várat. Az árulás oly haragra indítá a fejedelmet, hogy Ujlaky László várkapitányt, Diószegi Kristóf lovassági hadnagyot s egy német főtisztet, mihelyt a várból kiköltöztek, elfogatta, s Váradon lefejeztette; maga aztán a Nyírségre szállott táborával.

közben Erdélyre is eláradt az ínség és nyomor özöne, Barcsay Ákos hírül vevén, hogy a tatár khán s a szilisztriai basa a két oláh vajdával minden órán betörendő, az ország rendéit azonnal Nagy-Sinkre gyűjti, s azok megbiztából Dániel Ferencz udvarhelyszéki, Lucs János szebeni és Fodor István szászvárosi királybíróval a nagyvezér jenei táborába siet kegyelemért esedezni. De alighogy a követek útra keltek, a bozai szoroson betört tatár sereg, miután egy maroknyi székely hadat, mely útját állni megkísérlő, széjjel vert, már is förgeteg gyanánt árasztá el a Bárczaságot. Brassó, Szeben

nagy összeg pénzen elháríthatták magoktól a veszedelmet; némely más kulcsos hely is menten maradt; de a nyílt faluk s városok feldúlattak s porrá égettettek, lakosaik, kik idején vagy kulcsos városokba, vagy a havasok közé nem menekültek, részben kardra hányattak, részben rablánczra fűzettek. A Bárczaságról Gyulafehérvár felé fordult a pusztító ár. Ennek lakosai, gyönge falaikban nem bízván, nagy részben Zalatna és Abrudbánya havasai közé vagy Szebenbe menekültek; kik azonban honszorúlvaa fejedelmi várba vonúltak, mindnyájan vagy a halál fiaivá, vagy rabokká lettek. Pár nap alatt a fejedelem s az urak palotái, a középületek, templomok, iskolák és a polgárok díszes házai rémséges kő- és üszökhalommá váltanak. A vad nép, miután a paloták kincseit elrabolta, egyenkint vetett mindnyájába tüzet; a Bethlen által nagy gonddal szerzett könyvgyűjteményt, okmányokat a teremek közepén halomra hordván, tették a lángok martalékává; s még a sírboltokat is feltörték s megrablák, a tetemeket széjjelszórták. Míg aztán a pusztító csapatok minden irányban szétáradtak, Enyedet, Tordát, Marosvásárhelyt feldúlták, elhamvasztották, a khán Kolosvár alá szállá. A belváros megváltotta magát; de külvárosai porrá égtek.

Innen maga Várad felé indúla; hadainak egy részét pedig Almás felé, a Meszesre és Szilágyságra küldé. Almás tömve volt a vidék népségével, mely bár az erős várban könnyen védhette volna,magát, hitelt adván a tatárok Ígéreteinek, a védelemtől elálla, s mind egy szálig rablánczra jutott; a város elhamvasztatott. Hasonló sors érte a Meszes népségét, melyet a tatárság minden rejtekeiből felkutatott s magával vitt. Szuhay Mátyás, kit a Nyíren s Debrecz,en táján időző fejedelem Majtényból néhány ezer fegyveressel a Meszes aljára küldött, a dúló, rabló csapatokat a khán derék hadának tartván, bár azokat sükerrel megüthette volna, tétlenül nézi vala, mint hajták el rabúl a sok ezernyi népet. A rémület nemcsak a föld népének, de még a fegyvereseknek

is oly annyira elfogta szívét, hogy hét-nyolcz tatárból álló csapat elég volt a népet megfutamítani, s Konyárt, Derecskét és más Berettyó-vidéki hajdú helységeket felpörzsölni. A vész ezen napjaiban, míg a fejedelemmel együtt majdnem mindnyájan fejőket vesztették, az egyetlen Gaudi Endre, Nagyvárad alkapitánya, méltó minden magasztalásra. Ő nemcsak a várat lehető legjobban megerősítette: hanem még a különben semmi erődítésekkel el nem látott külvárost is nagy részben megmentette. A tatár khán s az oláh vajdák szept. 13-kán szállottak a város alá, s annak védetlen részeit nyomban dúlni, égetni kezdék; a derék Gaudi azonban jól elhelyezett puskásaival, kevés lovasságával s tengelyre rakott egypár kis ágyújával, melyeket kartácscsal, g vasdarabokkal szokott volt megtölteni, oly jelesen forgolódott a város védelmében, hogy midőn a tatárok s oláhok alóla szept. 20-kán elszállottak, a külváros egy részén kívül, melyet felgyújtottak, az egész város épségben maradt.

Hogy inkább pihenés és gyülekezés, mint megvétel végett, oly röviden időzött a társaság Várad alatt, oka abban feküdt, mivel Köprili nagyvezér ekkoron már megegyezett az erdélyi követséggel. Barcsay Ákos követtársaival szept. 4-kén jelent meg előtte a jenei táborban, ki miután őket engedetlenségük miatt megfedette, a következő feltételek alatt hirdette meg nekik a szultán megkegyelmezését: évi adójok 15 ezerről negyven ezer aranyra emeltetik; a hadjárat költségeinek fejében 500 ezer forintot fizetnek; Lúgost és Karánsebest, melynek bánja maga Barcsay volt, a császár hadainak adják át; Rákóczyt, mihelyt szerét tehetik, kézre szolgáltatják. Barcsaynak, ha e feltételek elfogadtatnak s végrehajtatnak, a fejedelemség igértetett. Barcsaynak, mint a következés bizonyítá, e körülmények közt még nem vala nagy kedve a fejedelemségre; de nehogy a már is annyit szenvedett hazát még több nyomor érje, kénytelen lőn követtársaival együtt hódolni az alkudozni nem hajlandó ellenségnek. Lugos és Karánsebes tehát a törököknek átadatván,

Barcsay fejedelemmé neveztetett, és szept. 14-kén Musztafa, kapucsi basa kíséretében székfoglalása végett az országba visszaküldetett. Maga a nagyvezér, kinek visszatértét a szultán Abaza Haszán újabb lázadása miatt Ázsiában sürgetve kívánta, miután a szerződés többi pontjainak végrehajtását Kenán budai helytartóra bízta, a tatár khánt és oláh vajdákat pedig elbocsátotta, szintén haza sietett. Erdély s a hozzá tartozó részek lakosságából legalább százezerén, részint leöletve, részint rabságra vitetve, lettek áldozataivá fejedelmük nagyra vágyó önzésének [1]).

A törökök s tatárok e dulakodása a felső vidéki Magyarországot is felriasztá nyugalmából, s nehogy az ellenség a Tiszán is átcsapjon, a megyék nemessége fegyvert fogott. Sokan nehéz szívvel nézve a testvér haza pusztúlását, a kormánytól is kívánták: lépne közbe erélyesebben, s ha nem magáért, legalább tartományáért nyújtana segélyt Rákóczynak. így írt még Lippay érsek is Frankfurtba Leopoldnak; ezt sürgette nála maga Rákóczy is. De Leopold, ki júliusban császárrá választatott, német miniszterei nek tanácsára, nem akart török háborúba bonyolódni, csak azt javaslá a fejedelemnek: bocsátana Szathmárba, Ecsedbe s egyéb magyarországi váraiba német őrséget; maga vonulna Sléziába, míg a zivatar átvonúl s rajta valamikép segíteni lehet. Rákóczy némi vonakodás után Szathmárba és Kallóba, oly feltétel alatt, hogy a vihar elvonulta után e várak neki ismét visszaadassanak, bebocsátotta ugyan a német őrséget; de nehogy Báthory Zsigmond sorsára jusson, az országot elhagyni nem akarta. Leopold ezután többször közbeveté magát érette a Portánál, de mindig sükeretlenűl. Köprili nagyvezér még

[1]) Szalárdy: Siralm. M. Kron. VI. k. 351. kövv. h. h. Bethlen János: Lib. II. 54. kövv. Frank jegyzetei Katonánál: XXXIII, 38. kövv. Lutsch János naplója gr. Kemény Józsefnél: Deutsche Fundgruben dér Gesch. Siebenbürgens I, 286. Hammer: III, 486. Nagy Szabó Ferencz memorialéja, mely a tatárok beütésének kezdetével megszűnik, gr. Mikónál: I, 167. kövv.

azért is szemrehányásokat tett követének, hogy megengedte, miszerint némely hívei a lázadó Rákóczyt segítsék, ennek anyja pedig zsoldosokat fogadjon a német tartományokban. Leopold ennélfogva, nehogy a töröknek békeszegésre okot szolgáltasson, meghagyta Wesselényi nádornak, hogy ha nem gátolja is fegyverkezésében a felvidéki nemességet, azt mindazáltal ne engedje meg, hogy határaikat túllépvén, Rákóczyhoz csatlakozzanak

A magára hagyott fejedelem tehát, mióta Barcsay a nagyvezér által utódává neveztetett, oda fordítá ügyckezetét, hogy Barcsay csak oly feltétellel ültettessck a fejedelmi székbe, miszerint azt, ha a törököt megengesztelnie sikerülendő neki ismét átengedje. Törekvése sikerűit: a rendek október elején Segesvárott tartott gyűlésükben nem ellenzék, hogy méltóságát annak idejében visszavebesse, úgy mindazáltal, hogy míg a fényes kaputól kegyelmet nem nyer, a töröknek okot ne adjon ismét fölemelni ellenök büntető ostorát. És midőn Barcsay okt. 10-kén fejedelmi esküjét letette, a rendek neki ama feltétel alatt fogadtak hűséget, hogy alkalmilag ismét visszatérhessenek Rákóczy hűségére; addig is pedig ez nemcsak jószágai élvezetében meghagyatott, hanem minden erdélyi nemesnek is megengedtetett szolgálatába lépnie.

Azonban Barcsay s a megbukott fejedelem közt nem sokáig tartott a békesség, s amaz már a november 6-kára Marosvásárhelyre hirdetett gyűlésen, melynek az 500 ezer frtnyi bűndíj beszedése módjáról kell vala intézkednie, oly végzést hozatott a rendekkel, mely szerint Rákóczy szolgálatából mindenki hűtlenség büntetése alatt visszahívatott. De e végzés még csak inkább megkeményíté Rákóczy önző szívét. „Isten engem úgy segéljen, soha sem szenvedem — esküdözék e végzésről értesülvén; — nem gondolok vele, ha

[1]) Kazy: II, 227. Wagner: Hist. Leopold! I, 78. Hammer: III, 511.

Erdély pusztán marad is, még sem hagyom becsületemet: ha én nem bírom, más is ne bírhassa; ha csak öt vagy hat hétig bírom is a fejedelemséget, de még is bé megyek“ Es ezóta mind erélyesebben kezdett működni, hogy a székelyek és hajdúk hűségét magának biztosítsa. Huszájn egri basa azonban értesülvén a hajdúk közti izgatásairól, 1659 elején meginté ezeket, óvakodnának Rákóczyt segíteni. Mivel pedig a hajdúk ez intésre semmit sem hajtván, Rákóczyhoz hajoltak s vele együtt kapkodtak a végekben, mind sűrűbben kezde terjengeni annak híre, hogy a török tavaszszal ismét hadat küld Várad s Rákóczy egyéb magyar birtokai ellen.

Az ország tanácsa e hírek vételére februárban Rákóczynak, ifjúkori barátja, Lázár György itélőmester által előterjesztéseket tétetett; szánná hazáját s ne ejtené azt ríjabb veszedelembe, hanem a török megnyugtatása végett adná át Váradot az országnak. A követ Szathmárban találta a megbukott fejedelmet, ki aztán a még kezén lévő három megye tiszti karával is tanácskozván, hajolni Ígérkezett a nemzet kívánságára, ha viszont ez őt a következő feltételek elfogadásáról hittel biztosítja: hogy a Porta kegyelmének m 'gnyerésében őt sem az ország, sem Barcsay semmi módon nem gátolja, sőt lehetőleg elősegíti; ellene, kivéve ha talán arra a töröktől kényszeríttetnének, fegyvert nem fognak; azokat, kik neki szolgálni akarnak, attól nem tiltják el; s végre mind ő, mind anyja s neje háboi'íttatlanúl bírhassák az országtól vett jószágaikat. E feltételeket Barcsay és a rendek a febr. 26-kán megnyílt beszterczei gyűlésben elfogadván, Rákóczy is kieresztő kezéből Váradot, melynek aztán Ebeni István neveztetett ki kapitányává. Lábát mindazáltal Rákóczy is benhagyta a várban, Rácz János benlévő lovas hadnagyot, és Teleky Mihályt a maga szolgálatára kötelezvén[2]).

[1]) Frank Endre Katonánál: XXXIII, 53. Bethlen János: Lib II, 64.

[2]) Szalárdy: 427. kövv. Itákóezy lev. Rumynál: Monum. Ung. I, 305. '

De ez újabb szerződés sem adhatta vissza Erdélynek, mire oly nagy szüksége volt, a nyugodalmat. Mihnye oláh vajda, Barcsayval összekoczczanván, a Portánál ezt egyetértésről vádolta Rákóczy val; minek következtében Szajdi Ahmed, az új budai basa, helytartóságába jővén, már útközben Nándorfehérvárról írá Barcsaynak: „Mivel a budai vezérség reám bízatott, hogy a hozzátartozó helyekre s Erdély országára gondot viseljek: akarom azért tudni tőled, a summából (mely a Portának hadjárati költségei fejében vala fizetendő) mennyit szedtetek, az hatalmas császár tárházába mit szállítottatok? Amaz pártos Rákóczy jószágot közietek bir-e? Hogy ötét kitöröljétek onnét, arról mi rendelést tettetek, dolgotok mi karban vagyon?“ A megijedt Barcsay, kit az adó s az 500 ezer frt lefizetése miatt a török különben is egyre sürget vala, a rendeket máj. 24-re Szász-Sebesre gyűjté, s Rákóczy ellen, ki a fegyveres nép által Bihar, Kraszna és Közép-Szolnok megyékben elkövetett féktelenségek miatt mind többek gyűlöletét magára vonta, ismét oly végzést alkottatott, mely szerint az erdélyieknek a megbukott fejedelem szolgálatába állniok fej- és jószágvesztés alatt eltiltatott; azon javak pedig, melyeket a megholt öreg Rákóczy György különféle módokon összezsarlott s hitvesének és gyermekeinek adományozott, elkoboztattak s Barcsay rendelkezésére bocsáttattak. Egyszersmind, nehogy Várad ismét Rákóczy kezébe kerüljön, Ebehi István helyébe^ Haller Gábor, amannak ellensége, neveztetett ki főkapitánynyá; Rákóczy féktelen zsoldosai ellen végre hadjárat határoztatott’).

De Rákóczy, látván, hogy ellenségei játékává lett, a végső lépésre határozta el magát, már élni sem akarván, ha fejedelemségét vissza nem nyerheti. Egy levelében, a rendeknek változékonyságokat, a szatmári egyesség felbontását keserűen szemére hányván, a nála lévő Konstantin megbu-

[1]) Szalárdy 437. Bethlen: II, 70. Frank Endre Katonánál: e. k. 160.

kott oláh vajda által, kit fejedelemségébe visszahelyezni ígért, pénzzel is segíttetvén, mind több hadat fogadott zsoldjába[1]). Augusztus közepén, mennyire győzte, felkészülve lévén, újabb nyilatkozatot írt Erdély rendéihez, melyben ezek és Barcsay igazságtalanságát, hitszegésöket szemökre lobbantván, kijelenté nekik, hogy ő, inkább oltalmokra, mint bántalmokra óhajtván lenni, ha ily méltatlanúl nem sértetik, egyedül fejedelmi székének visszanyeréséért fegyvert nem ragadott volna, miként azt most cselekedte; „mert ha ki, úgymond, Rákóczy Györgyöt bal szándékkal keresi, eszében veszi, hogy Isten vele, a kiben egyedül bízik, s kardja sem rekedt hüvelyébe*'[2]). De nem kevésbbé éles volt a válasz, melyet Barcsay az országtanács által íratott: „Vérének mellettünk való kiontását ajánlja érettünk Nagyságod... Azt siratjuk mi mostan is, hogy vérrel kezdé Nagyságod tartani ezt a hazát... És noha Nagyságod láttatik becsületére felette vigyázni, mindazáltal . . . ország hadaival kétszer odahagyta a becsületet, s életét megtartotta hol szaladással, hol jól idején való elköltözéssel“ [3]).

Ekkoron Barcsay már a keresztesi mezőn Torda mellett táborozott az ország hadaival, hol Rákóczy megindultanak hírére országgyűlést is tartott. Ha az ország, mondá itt a rendeknek, elébbi urához akar hűséget tartani, ám ő, ki a fejedelemséget nem kereste s nem is kívánja, kész lemondani; de annyi bizonyos, hogy a Porta ezt tűrni nem fogja s elvesz az ország. Es hogy nyilatkozata őszinteségének bizonyítványát adja, Kemény Jánost, — ki miután 100 ezer frt váltságdíjának fele letétetett, más feléért az ország jót állott, szabadon bocsáttatván, épen ez időben érkezett vala meg krimi rabságából, — a fejedelemséggel nyomban meg is kínálta. Kemény, magát még fél rabnak mondván, azt ugyan nem fogadta el határozottan; látván mindazáltal, hogy Rá-

[1]) Szalárdy: 442.
[2]) Kelt 16ö9-ki aug. 15-kén. Jászay Pál gyűjteményéből.
[3]) Gr. Bethlen Imre: II. Rákóczy György ideje 189. .

kóczy és Barcsay közt barátságosabb viszony többé már nem alakúikat, B ircsayval szerződésileg is lemondatott a fejedelemségről; s így aztán a rendek kívánatának is engedett, hogy Rákóczynak elejébe menvén, őt ellenséges szándékairól lebeszélje. Barcsay ezután Gyulafehérvárra, onnan Dévára vonúlt. Rákóczy a rendek idegenségét Keménytől megértvén, kívánta tőle, viselné ő a fejedelemség czímét, míg majd a Portát megengesztelhetik, úgy mindazáltal, hogy őt és családját minden erdélyi javainak birtokában hagyja, s az ország fontosabb ügyeiben az ő megegyeztével s akarata szerint intézkedjék; szóval: hogy a fejedelemség terhét Kemény viselje, gyümölcseit pedig ő maga szedje [1]).

De Barcsay, mihelyt magát Déván biztonságban érzé, megbánta tettét. Hazafias köpenyt öltvén, kancellárét Bethlen Jánost tehát Rákóczyhoz küldé, s üzené neki, hogy ő, mint Keménynek szavát adta, kész ugyan lelépni a fejedelmi székről; gondolná meg mindazáltal, hogy őt a török Erdélyben tűrni egyátaljában nem fogja, vonúlna ki tehát az országból, mielőtt ennek s magának is vesztére, a törököt újabb hadjáratra ingerlené. Rákóczy erre késznek nyilatkozott Bethlen előtt, csak Barcsay is őszintén vegyen búcsút a fejedelemségtől, s egy okmány fogalmazatát nyújtá át Bethlennek, kívánván, hogy Barcsay annak formája'szerint hirdesse ki lemondását s a rendek feloldoztatását a hűségeskü alól; továbbá, hogy Barcsay abba ne avatkozzék, miként fog ő, Rákóczy, Kemény Jánossal a fejedelemség iránt megegyezni. De Barcsay erre nem hajóit, nyilván elárulván, hogy lemondási szándoka nem őszinte; s a visszatért Bethlent a maga öcscsével, Andrással és Toldalagi Mihálylyal haladék nélkül Konstantinápolyba küldé a Porta segélyének

[1]) Szalárdy: 446. Barabás Sámuel Katonánál: e. k. 1G6. Bethlen J. Lib. II, 74. Hátrább pedig (81. 1.) mint Barcsay követe, ekként beszél Rákóczyhoz:„Cels. princeps meus, *contractus cum* I). Joanne *Kemenio in camps Keresztes initi,* memor, principatui rcnunciare paratissimus est.

kieszközlése végett; maga pedig Temesvárra siete, csak bajjal menekülhetvén egy őt űzőbe vett dandár elől.

Rákóczy szept. 24-re a rendeknek Marosvásárhelyre gyűlést hirdetett; de maga, nehogy a rendek szabadságát korlátozni láttassuk, Radnot varaban varta annak kimenetelét. Minthogy Keménynyel a fejedelemség ideiglenes viselése iránt meg nem egyezhetett, eltökélte magát, teljék bár mibe, daczolni a török akaratával. Hívei, a két Mikes, Mihály és Kelemen, Petky és Lázár István, a székelyek ragaszkodására támaszkodva, a gyűlésen Rákóczynak ünnepélyes visszahelyeztetését indítványozták fejedelmi székébe; mi aztán ellentmondás nélkül végzéssé tétetvén, Rákóczy szept. 29-én maga is megjelent a gyűlésben, s a föltételek meghatároztatván, fejedelemségét visszavette *). Kételkedni sem lehetett, hogy a török ezt, miként előbb, úgy ezután is, ellenzeni fogja: mind Rákóczy, mind a rendek tehát, mielőtt Vásárhelyről szétoszlanának, a juh 21-ke óta Pozsonyban gyűlést tartó magyar rendeket is felszólíták, ügyekeznének a királyt arra bírni, hogy magát érettök a Portánál közbevesse; mert ők, igaz magyar férfiakként, inkább akarnak már fegyverben meghalniok, mint tovább is gyalázatosán tűrniök szabadságok megszoríttatását[2]). Leopold, kinek segedelmét Rákóczy a nyár folytában még a jezsuiták által is sürgetteté, miként a múlt évben, úgy ez idén is közbeveté magát a szerencsétlen fejedelem mellett Mayern Ágost követe által, kit császári koronáztatásának hírével küldött volt a Portára. De Köprili nagyvezér Rákóczynak már kiadatását is követelte, s midőn válaszúi nyerné, hogy a fejedelem nincs a császár hatalmában, de ha abban volna is, kiadatása nem férne meg a császár becsületével, komolyan tanácslá a követnek: óvakodnék a császár Rákóczyt segíteni, ha a békét fentartani kívánja[3]).

[1]) Bethlen Ján. Lib. II, 78. kövv. Szalárdy.: 451. kövv.

[2]) A rendek lev. okt. 6-ról. Rákóczyé okt. 7-ről, mind a kettő Marosvásárhelyről. Jászay gyűjteni.

[3]) Hammer: III. 512. Wagner: Hist. Leopold! I. 82

Ily körülmények közt a magyar rendek s Leopold a törökkel háborúba keveredni nem akarván, kedvező választ nem adhattak az erdélyiek folyamodására; Leopold pedig a török kívánsága szerint meg is tiltotta alattvalóinak Rákóczy segélyezését [1]).

Rákóczy a marosvásárhelyi gyűlés után Konstantin megbukott moldvai vajdát székébe yisszahelyeztette; maga pedig Oláhország határaira sietett s Mihnye vajdával, kit a szilisztriai basa háborgat vala, szövetségre lépvén, segedelmére némi hadakat is küldött. De elébb lecsapott rá ismét a zivatar, mintsem ezen, magok védelmére is elégtelen szövetségesek viszont segélyére lehettek volna. Szajdi Ahmed, budai basa, Barcsay visszahelyezésére parancsot vevén, már november közepén megindult védencze kíséretében Temesvárról. Rákóczy ennek hírére Szászvárosnál tábort járatván, a vaskapui szorost, merre a török jövendő vala, sánczokkal erősítteté meg, s azokba egy dandár lovast s néhány ezer felfegyverzett parasztot helyezett be; maga pedig a derék haddal Várhelynél foglalt állomást. De Huszajn egri basa, a szorost megkerülvén, védőinek hátába esett, s azokat megfutamította. A török had ekként a szoroson békével átkelhetvén, nov. 22-kén Rákóczyval megütközött, s mintegy 3000 emberét levágván, nyolcz ágyúját elvévén, őt Vásárhelyre vonúlni kényszerítette. A törökök egészen Nyárádtőig követték a fejedelmet, ki nekik majd itt, majd amott, újabb harczot ígért adni; mivel azonban Rákóczy mindig hátrább vonúlt; a beállott tél pedig a hadjárat folytatását a hegyes tartományban felette megnehezítette: a budai vezér a Szebenbe vonúló Barcsay védelmére ezer gyalog s 500 lovasból álló dandárt hátrahagyván, deczember második felében Temesvárra vonúlt vissza [2]).

[1]) Gonzaga Anniba! lev. a budai basához. Kelt Pozsonyban 1659-ki octob. 16. Jászay gyűjtem.

[2]) Szalárdy: 472. Bethlen: 96. kövv.

A török kitakarodta után Rákóczy versenytársát Szóbeliben haladék nélkül ostromolni kezdé. Barcsay, bár ellenének nem volt elég ereje, megvenni az erős várost, — ki azt, úgy látszik, csak is azért vívatja vala, mivel gyávaságát ismervén, őt egyességre bírni reményié, — valóban nem sokiira alkuba lépett vele a fejedelemség iránt, s arról lemondani, és Szebent is Dévával együtt átadni ígérkezett az örményesi uradalomért s egy összeg pénzért. De Bethlen, Haller s a Szóbeliben levő többi urak, a királybíró és a török kapitányok csodálkozva értesültek a tudtok nélkül Barcsay Endre által intézett alkuról, s abban megegyezni egyátaljában nem akartak. Az e miatt boszús Barcsay víg poharazással üzé el az egész télen s tavaszon tartott ostromzárlat unalmait; mi közben az urak ezüst marháját is lefoglalta s tallérokká verette, melyek arczképét, czímerét s e köriratot viselik magukon: „Serva nos Domine, quia perimus“ [1]).

Az ostromzárlatot Rákóczy csak az l(>60-ki május 13-kán oldotta fél, midőn Szajdi Ahmed, budai vezér, már a határokhoz közeledett. A vezér, mielőtt a szerdárrá nevezett Ali kapudán basa megérkeznék, maga is felmutathatni kívánt valamely jelentékenyebb hadi tettet. E végett aprilban Temesvárról 25 ezernyi sereggel Várad felé indula, és miután a Rákóczyhoz szító hajdúk néhány helységeit feldúlta, Debreczent megsarczolta, Kolosvár felé vette útját, melynek közelében Rákóczy Gyalu és Kapus közt táborozok. A fejedelem halasztani kívánta az ütközetet, míg többen gyülekeznek zászlai alá, melyek alatt csak hatezer vitéz áll vala. De Mikes Mihály és Kelemen s a székelyek hadnagyai valamennyien ütközni kívántak; még maga a hadban oly tapasztalt Gaudi Endre is odahagyni fenyegetőzök táborát, ha most is gyáván kerüli az ütközetet.„Ám legyen, ütközzünk, — monda a büszkeségében megsértett fejedelem, — az én keblemből sem tej, hanem vér fog serkedni“; s máj. 22-kén Fe-

[1]) Szalárdi: 178. Bethlen: .119.

nes előtt csatarendbe állítá kisded seregét. Az ütközetet máj. 22-kén a szám csekélysége mellett is rendkívül hevessé s véressé tette a támadók erélye, s a kezdet sükere által feifokozott harczdüh. Maga Rákóezy is a kétségbeesés hatalmával vívott: kevés idő alatt 17 török hullott el halálos csapásai alatt. Az ellenség balszárnya már futásnak eredt; de nem sokára megsegíttetvén, felülkerekedék, s a székelyeket, kik magyar had jobb szárnyát képezték, megnyomta. Rákóezy egy csapattal segedelmükre siet az Oláhfenes félé hátrálóknak; de a mindinkább felesedő ellenség által őis elnyomatik, s miután sisakját a csata hevében elvesztette, meztelen fején súlyosan megsebesíttetik. A fejedelem eleste egyebütt is hamar megfordítá a csata végzetét. Vitézei, mintha vezérökben valamennyinek karja meglankadt volna, mindenütt futásnak eredtek, s a győzedelmet a töröknek engedték. Rákóezy testőrei által a harcztérről el — Nagyváradra vitetett, hol aztán junius 6-kán bevégezte nagyravágyása miatt hazájára oly vészterhessé lett életét [1]).

A győzedelmes vezér a hozzá csatlakozott Barcsayval Kővár alá, — s miután azt á kapitánya, Mikes János, ellen fellázadt őrség Barcsaynak megadta, Ecsed alá szállott. Ekkor érkezett egy erős haddal Temesvárra az új szerdár, Ali basa, ki miután az elejébe küldött Haller Gábort, mivel adó nélkül megy vala, elfogatta, s majd az e miatt hozzá, régi ismerőséhez, sietö Barcsay fejedelmet is őrizet alá tétette, Nagyvárad vívására indúlt, az által óhajtván kárpótlást szerezni a két év óta fizetetlen adóért s az 500 ezer tallérért. Ekkoron már Souches tábornok is a Tiszánál volt egy hadtesttel, kit Leopold a végett küldött oda, hogy a Rákóezy halála után reá visszaszálló Szatmár és Szabolcs vármegyéket vegye által. Souches ezt végrehajtván, még Tokajt, Ecsedet, Önodot, a Rákóczyak családi birtokait, is átadatni kívánta az özvegy-

[1]) Bethlen J.: Lib. II, 118. Szalárdy: VII. könyv. 490. kövv. Wagner: Hist. Leopoldi I, 83.

tői. Tokajt fegyvervillogtatása által ki is csikarta ugyan tőle; de Ecsed és Ónod kapitányai, elégelvén, hogy Leopold király hűségére esküdtek, a német őrséget nem bocsátották be; mire Souches további sürgetéseivel felhagyván,Kálié és Rakomaz közt táborba szállott.

Váradban, melynek kapitánya Gyulay Ferencz Rákó- N.-Várad czy tetemeivel még júniusban Ecsedre ment, s onnan vissza °Str°eTMt* 8 e‘“ sem tért, a csőcselék lakosság kitakarodta után Balog Máté alkapitány és helyettese Rácz János, és történetírónk, Szalárdy János alatt csak 850-re ment az őrség száma, holott legalább öt ezernek kell vala lenni, hogy a nagy terjedelmű bástyákat kellőleg elállhassák. Vesselényi nádor Tokajból Bálintfy Ferencz által korán meginté a várbelieket, védenék emberül a nagyfontosságú véghelyet. Ezekben is jó szellem uralkodott ugyan; de midőn ájul, első napjaiban tartott szemlén a védelemre való elégtelenségökről meggyőződtek, levelök által megkérték a nádort és Souches tábornokot, küldenének legalább 300—400 jó lövészt s néhány tüzért, kikben nagy hiányt szenvedének, segélyökre. Válaszul veszik, hogy a segély megadatik ugyan; de csak oly feltétel alatt, hogy a várbeliek ő felsége a császár hűségére esküdjenek, s a beküldendő kapitányt fejükül ismerjék el. A várbeliek a föltételeket elfogadták, s jul. 9-kén Pankotay Györgyöt és Szőlősy Mihályt, — s mivel még negyed nap sem tértek meg, 13-kán Bolday Márton alispánt küldték át a segély sürgetése végett Souches táborába. .

Más napon Ali vezér már a város alatt álla 50 ezernyi táborával, s pár nap múlva nagy tűzzel látott vívásához. A felvidéki megyék jul. 21-kén Tokajban, a nádor elnöklete alatt tartott gyűlésükből buzgón kérték a királyt, ne hagyná a kereszténység e fontos végházát elveszni, s magok is felültették a kebleikbeli nemességet. Leopold nem is késett eziránt rendeletet küldeni Souches tábornokhoz; de ez erejét keveselvén, míg az útban lévő többi hadak megérkeznének, henyén, tétlenül nézte rakomazi táborából a vár vesze-

delmét, s annak megsegéllése helyett a vidék földnépét fosztogatta labanczaival'); Ali vezérnek pedig Ltimbaeh lovas kapitány által megizente, hogy míg a törökök a császár birtokait békében hagyják, ő is óvakodni fog minden ellenséges lépéstől. A magára hagyott csekély őrség negyvennégy napig vitézül védte magát; még a benlévő nők is, a férfiakkal versenyezve, hordák í'el a bástyákra a feltörekvő ellenségre szórandó köveket, vagy önték vala rájok a forró vizet és zsiradékot. Több ostrom ekként a törökök nagy veszteségével visszaveretett; de miután a vár árkaiból a víz lecsapolhatott, miután egy lőportár vigyázatlanságból felgyulladván, nagy rést tört; az őrségből pedig még csak háromszázan maradtak életben: ezek a megsegíttetés minden reményét elvesztvén, megcsüggedtek, s auguszt. 27-kén alkuba ereszkedvén, másnap a következő feltételek alatt költöztek ki a várból: a városi lakosságból, a kik tovább is ott lakni akarnak, házaikat, körteiket szabadon bírják; az iskola, a könyvnyomda minden készleteivel s könyveivel együtt illetetlenűl maradjon; Váradon és a hozzá tartozó jószágokon kívül, semmi egyébéi ne foglaltassák; Erdély adója szállíttassák le, jogai épségben maradjanak; az őrség fegyverben vonulhasson ki és minden bántalom nélkül kísértessék, a hová menni akar [2]).

A basa szavát tartotta: a várbeli nép bántatlnnúl jutott Debreczenbe. Ezen nagyfontosságú végház «leste lőn

[1]) Szirmay: Not. Hist. Comit. Zemplény 1 9'1. és Hist. Supr. Comitum et Vice-Com. I, 153. kézirat.

[2]) Szalárdy: 534. kövv. Bethlen János: III, 1. kövv. Podhradszy József: Új Magy. Múzeum 1855. IX. güz. 406. 1. Abból, hogy Vesselényi nádor a következő évi kassai gyűlésen Souches táborának kihágásait avval mentegeti, hogy magok a magyar jobbágyok s a török, tatár, rácz, oláh, kurtány is éget, rabol, úgy hiszem, nem lehet azt következtetni, hogy tehát Souches hadai jól viselték magokat. Maga a nádor is megvallja, hogy házakat, templomokat vertek fel, barmot hajtottak el, és hasonló „rettenetes esintalanságokat“ követtek el.

késeibb egyik oka a törökkel vívott hosszú, de Magyarországnak a török járom alóli szabadulásával végződött háborúnak. Másik oka ennek szintén ezen (1660) évből származott.

Nagy-Kanizsa falait a felgyuladt lőportár nagy részben romba dönté. Zrínyi Miklós, kapván a jó alkalmon, e várat, melyből a török szünet nélkül háborgató s fosztogató a Dráva vidékét, nyomban megszállotta; midőn pedig annak vívásával a bécsi hadi tanács parancsára felhagynia kellett, boszúságában közel Kanizsához a Muraközben 'a törökök rabló kalandjainak megfékezése végett egy várat épített s azt Zerinvárnak nevezte.

II. Rákóczy György veszedelmével és Nagy-Várad elestével még nem szakadt vége Erdély szenvedéseinek. Ali basa, miután a várat, mennyire hamarjában lehetett, jobb karba állította, s Barcsayt, ki neki tíz adót meghozatta vala, szabadon bocsátotta, maga is visszavonult, Barcsay, kinek az 500 ezer tallér mennél előbbi lefizetése újabban is szigorúan meghagyatott, elviselhetetlenül kezdő zsarolni a zsírjából már különben is kivett országot; testvérei pedig Gáspár és Endre féktelenül zsarnokoskodának Rákóczy volt hívein, kivált a székelyeken.

Mindezek tehát most Kemény Jánost hívták meg a fejedelemségre, ki a múlt évi vásárhelyi gyűlés után Lónyay Annával, Wesselényi nádor öcscsének özvegyével házasságra kelvén, Aranyos-Medgyesen él vala. Kemény, miután a király segélye iránt a nádortól és Lippay prímástól biztatást von, hajlott a felhívásra; és miután a Csákyakkal összeszövetkezett s Rákóczy hadának szétoszlott maradványait összeszedte, novemb. 20-kán Erdély rendéihez egy manifestumot bocsátott ki, melyben elpanaszolván a személyén ejtett sérelmeket s ecsetelvén a haza zilált állapotát, tudtokra adja, hogy fegyveresen jő az országba, annak nem romlását, hanem fenmaradását kívánván. Bántatlanságról biztosít mindenkit, mert ő nem személyes sérelmeit jő megboszúlni, „nem is háborítására a hazának, sőt inkább jól meg nem aludt belső

tüzének oltására és mindeneknek a rendekkel szép egyességbe hozására czéloz"; felszólítja ennélfogva őket, hogy a hol léteiét hallják, el ne mulaszszák azonnal oda gyűlni„a nemesség és minden hadakban szolgáló rendek személyesen, a városok és székek pedig követeik által", hogy velők a hazának megmaradása felől teljes szabadságban tanácskozhassék .

Barcsay Ákos, ki ekkoron épen mézes heteit éli vala Görgénj ben Bánffy Erzse ifjú nejével, e manifestumra már nov. 25-kén írt Kemény Jánosnak, szemére vetvén, hogy nem elégelve a hazának eddig szenvedett nyomorát, annak még súlyosabb, végső romlására törekedik. Kibocsátott manifesztuniát szemfényvesztésnek nevezvén, vádolja őt, hogy „kereszténységét, vallását, hazáját félre tévén, s ezeknél a maga privátumját fölebb becsülvén", fegyvereden támadja meg az országot. Fenyegeti őt, hogy Ali temcsi, és Szinán váradi basáknak már meg van hagyva, hogy hadait hátban fogják, a két vajdának pedig, hogy ellene indúljanak. „Azért jöjjön csak Kgyld, úgy hiszszük Istent, Kgyld is megtalálja azt a mit keres, mint mások. Félünk, Csáky confoederatusai Kgyldet is odahagyják, mint a szegény fejedelmet (Rákóczit) vízre vitték, de szomjan hagyták" [2]). Másnap a váré megyékre is bocsátott leveleket, intvén mindenkit, óvakodjanak hallgatni a nagyravágyó ember szavára, ki neki már krimi fogságából is több ízben írt vala a fejedelemség elnyerése végett. Emlékezzenek meg, mit szenvedett a haza a múlt évben: ily fele nagyravágyók önző terveinek pártolásával tehát ne hozzák a törököt ismét nyakukra, mi végromlását okozná a sokat szenvedett hazának [3]).

De Keményt sem intés, sem fenyegetés nem volt már képes visszatartóztatni. Ő a manifesztum kibocsátása után azonnal Erdélybe ment hadaival; s miután az útját álló Bar-

[1]) Jászay Pál okmánygyűjt.
[2]) U. o.
[3]) U. o. Barcsay lev. nov. 2G. Kraszna megyéhez.

csay Gáspárt a Szamosnál megverte s megölte, a rendeknek doczemb. 24-ro Szász-Régenbe országgyűlést hirdetett. A félénk, lágyszívű Barcsay Ákost hadainak veresége s testvérének halála annyira meghatotta, hogy minden kedvét elveszté tovább is harczolni az annyi veszélylyel járó fejedelemségért; s miután Kemény nyel személyesen is találkozott, deczemb. 12-kén kelt körleveleiben [1]) a rendeket maga is meghívta a szász-régeni gyűlésre. „Mivel mi a Kgyltek megmaradására való eszközöktől eddig se tilalmaztuk, sőt gyakran meg is kínáltuk, valamit maga megmaradására feltalál, szabadosán kövesse: úgy most is Kgyltek összegyűlvén valamit az maga megmaradására való eszközökről concludál, az ellen, ne adja Isten, rugdalózzunk, hanem mi is, Istent hívéin segítségül örömest elkövetünk“.

Az összegyűlt rendeknek aztán következő iratot terjesztett elő [7]): „.Megbíráljuk az országot, hogy minden istenes útakat elkövessen maga megmaradására; de abban nem bíráljuk, hogy vagy magunk, vagy akár mely hazafiaknak élete elfogyásárúi concludáljanak ő kgylmek. A mint Kemény János uram is hittel mondja, nem hogy akármely hazafinak élete elfogyatását intendálná, sőt ez eddig való egyenetlenséget is szép ügyességre igyekeznék hozni. Hogy penig országul ö Kgylmek a mi személyünkön kívül másnak directiója alatt remélik megmaradhatásukat, Isten oltalmazzon, a magunk fejedelemségéért a hazát periclitáltassuk: abban is cedálni készek vagyunk, ha ő Kgylmeknek így fog tetszeni, csak minket absolváljanak conditióink alól, tisztességes táplálásról tegyenek securussá ő kegyelmek, ahhoz illendő elégséges jószágot s helyt adván, melyből úri módra élhessünk: jövendőben azzal ne vádoljanak, az fejedelemségnek translatiója felől mással tractaltunk“.

Mint ezen előadás.tanúsítja, Barcsay Ákos, részint meg-

[1]) Jászay l’ál okmiínygyűjt. Barcsay lev, nov. 26. Kraszna megyéhez.

[2]) Dat. ín Curia Görgéniensí. Jászay okmánygyűjt.

félemlelve Kemény erélyétől, részint megunva már az annyi nyugtalansággal, sót veszélylyel járó fejedelemséget, attól némi kárpótlással kész volt megválnia. És valóban, mihelyt Görgény s némi más javak birtokáról biztosíttatott, le is tette méltóságát, s a rendeket feloldotta hűségesküjök kötelezése alól.

Barcsay lemondása után Kemény János 1661 első napj^n fejejelemm(i választatott. Fclavattatása után a budai basának egy levelét olvastató fel a rendek előtt, melyben az Bihar, Kraszna és Szolnok megyéket egészen átadatni követelte. Ez jó alkalmúl szolgált előadnia, hogy Erdély immár csak a magyar király pártfogása alatt remélheti fenmaradását. Λ kétséget, mely a rendekben Leopold sikeres védelme iránt támadt, sokakban eloszlaták Wepselényi nádor s Lippay érsek levelei, melyekben, ha Magyarországhoz visszacsatlakoznak, a király hatalmas védelme igérteték vala. Ezt ugyan a töröktől szenvedett annyi kár s megaláztatás után mindenki örömest vette volna; de a császári had magatartása után Várad ostromakor kevesen bíztak benne. A többség ennélfogva nem akarta a hazát újra szerencséltetni; miért is az új fejedelemnek az elébe szabott feltételek közé, melyek egyike a portával! frigy megtartását tette kötelességévé, csak azon záradékot sikerült beigtattatni: „ha a Porta is nyilván való veszedelmekre nem igyekeznék; mert ez esetben a tanácsurak tetszéséből a haza megmaradására minden útakat, módokat elkövethetne[4]". Kemény tehát a történteket a gyűlés után mindjárt megíró Szinán váradi basának, kérvén őt, eszközlené ki számára a vezérek jóakaratát s a fényes Porta megerősítését, mely iránt teljes életében hűséges szolgálatot igére [1]).

E levél a nagyvezérhez küldetvén, tőle február l9-kén (1661) oly válasz érkezett a fejedelemhez: hogy „a hatalmas

[1]) Szalárdy: 591. kövv. Bethlen János: Lib. III, 50. kövv. Oklevelek Katonánál: e. k. 228. kövv. Ld. e viszonyokról bővebben Szilágyi Sánd. Kemény J. kora és fejedelemsége. Történ. Tár VII, 127. köv.

császár a hozzá folyamodó hű szolgákat nem veti meg; ha tehát ő, mint írja, nem ment Erdély rontására, hanem a hatalmas császár szolgálatára, bizonyítsa be azt tettel is; küldje be követét a megígért összeggel mennél előbb a Portára". E levél némileg megnyugtatta az april huszonharmadikán Beszterczén összegyűlt rendeket. Aggodalmat ébreszte mindazáltal az, hogy Barcsay Ákos, megbánván lemondását, ismét izgatni kezdett, s az elejébe szabott hitet is elmulasztó letenni. Kemény ezért őt Görgény várában őrszem alá helyezte; Endre öcscsét pedig, ki Bogarast átadatni vonakodott, e várban úgy a hódolni nem akaró Dévát is ostrom alá vétette. ·

De ennél még nagyobb aggálylyal töltő a kedélyeket az, hogy a szerdái·, Ali basa, ki hadaival a végekben teleli, a magyarországi részeket Erdélytől egészen elszakasztani törekedett; a parasztságot magyar urának szolgálni nem engedte, hanem Váradra hódoltatta be; Sz. Jóbot el is foglalta; sőt a szorosan Erdélyhez tartozó Belső-Szolnok vármegyének is megparancsolta, hódolna be Váradra. Mind ez oda mutatott, hogy a török Erdélyből lassankint egy új beglerbégségot szándékozik alakítani. A rendek tehát felhatalmazták a fejedelmet, hogy a szász-régeni gyűlés után Bécsbe küldött követe, Bánfy Dénes által újra Leopold pártfogásához folymodjék Kemény nem is késett meghagyni a követnek. eszközölje ki a császárnál, hogy Erdélyt is a békébe foglaltassa; ha pedig ő felsége fegyverhez akar nyúlni, mint egyéb birodalmát, úgy Erdélyt is szabadítsa ki a veszedelem alól. Első esetben, „bár Erdély külsőképen a töröknek lesz alávetve, s adózással oda kellend mutatnia engedelmességet: szívok mindenkor ő felségénél lesz,. . . s a miben csak lehet, szoros állapotukhoz képest szolgálni ügyekeznek ő felségének. A második esetben Erdély is minden erejével fegyvert fog; de mivel abban módjuk nincs, hogy végveszedelmök nél-

[1]) Szalárdv Vili. k. 60'2. kövv.

kül ők kapjanak elébb a törökbe: ő felsége valamely szín alatt haddal segítse őket s engedje meg nekik is hadat fogadni, fegyvert venni birodalmában“ [1]). — Eközben Barcsay Endre is feladta Fogarast. Mivel azonban fondorkodni nem szűnt, s levelei, melyekkel a török bejövetelét sürgette, Kemény kezeibe kerültek, ez által vadászat alkalmával elfogatván, Bogarasba fogolyként visszaküldetett s ott rövid napok múlva felakasztatott. Bátyját, Ákost is, ki ezóta szorosabb őrizet alá helyeztetett Cxörgényben, nemsokára elérte a fejedelem boszúja. Kálnoky Mihály oly válaszszal térvén meg Aly basától, hogy a Porta Keményt, ki az adót megküldeni elmulasztá, a fejedelemségben nem tűri; válaszszon tehát az ország új fejedelmet, ki néhány szolgájával azonnal személyesen vigye meg hozzá Temesvárra az adót, és a még fizotetlen 500 ezer tallért: a fejedelem június 2-ra Medgyesre ismét gyűlést hirdetett. Itt Barcsay fondorlatai, különösen, hogy Dévát török kézre akarta játszani, még inkább napvilágra hozatván, megbüntetése Keményre bízatott; ki őt aztán, július elején Görgényből oly szín alatt, hogy Kővárra szállíttassák, elvitetvén, útközben megölette.

r E közben Leopold, miután a fejedelem, őszinte szándékai zálogául, Székelyhidába és Kővárba német őrséget eresztett, s a magyar országtanács által is buzgóan kéretett, ne hagyná el a szegény, zaklatott tartományt a béke kedvéért, melynek úgy is csak neve létezik, s mely alatt Erdély vesztével Magyarország is végveszélynek megy elejébe, valahára elhatározta magát segélyére lenni az erdélyieknek. Montecuccoli, császári hadvezér, mintegy 15 ezernyi haddala Tisza felé indíttatott. De mire ő augusztus közepén Tokajhoz ért, Erdélyt egy részről a szerdái· Ali basa, a budai vezérrel, más részről a tatárok már hetek óta tűzzel-vassal pusztították. Hátszeg völgye, Szászváros, Szászsebes több más városokkal

[1]) Kemény utasítása Bánfyhoz. Kemény Jánosnak Szalay L. által kiadott életírásában. őíi9. kiivv.

[2]) Bethlen J. : I I I , Ö8. kövv. Katona : c. k. 238. Szalárdy: 609.

elhamvadt, a faluk százai egy lángban látszanak égni a Ma- 1661.
ros kies völgyében, s onmtn fel felé egész Husztig; mert Ke-
mény fejedelem, látván, hogy csekély erejével, a nagyszámú
ellenségnek ellent nem állhat, bevárni határozta a császári
segélyt, s miután Marosvásárhelyről, hol jun. közepén tá-
borba szállott, Petky Istvánt a székelységgel saját tűzhe-
lyeik védelmére haza eresztette, három-négy ezerből álló
zsoldos hadával elébb Szamosújvárra, majd Husztra vonúlt
az őt űzőbe vett Ali basa elől.

A basa a felső Tiszától csak augusztus végén tért visz- sza Erdélybe,
midőn Montecuccoli Szatmár táján ütött tá- f'öedelem'ége.
bort; s Marosvásárhelynél megállapodván, miután Petky
István, kit a fejedelemséggel megkínált, azt el nem fogadta,
a tatárfogságból nem rég hazatért ifjú Apaffy Mihályt hi-
vatta táborába, s a szintoda gyűjtött némi nemesek, széke-
lyek és szászok által szept. 14-kén fejedelemmé választatta.
Ezalatt Keménynek is sikerűit Majténynál Montecuccolival
egyesülnie s őt rábírnia, hogy vele a törökre indúljon. De
csak Kolosvárig haladt az egyesült tábor: a császári vezér,
kinek mint Szalárdy mondja, oly utasítása volt, hogy ha a
török Erdélyben magyar fejedelmet választat, vele meg ne
harczoljon, s csak ha a tartományt elfoglalni akarná, álljon
neki ellen, Apaffy megválasztatásáról értesülvén, seregét
Kolosvárról szept. 17-kén Kemény János nagy szívfájdal-
mára, különféle ürügy alatt Nagybánya felé visszavezette.
Ali basa, miután az engedetlen székelyeket Apaffynak hó-
dolniok hazájuk elpusztításával kény szeri tette, az 500 ezer
tallérnak felét pedig beszedte, más felét elengedte, a siva-
taggá változtatott tartományból sok ezer rabbal s nagy mar-
talékkal a Vaskapun át Lúgosra, Temesvárra kitakarodott,
csak négy ezerből álló dandárt hagyván az új fejedelem oltal-
mára A neki búsult Kemény, október végén a Montecuc-

[1]) Szalárdy: 610. kövv. Bethlen J.: III. 60. kövv. Montecuc-
coli: Comment, bellica 138. kövv. Cserey Mihály históriája, az Újabb
Nemzeti könyvtárban. 5. 1. Szilágyi S. Tört. Tár VII.

colitól melléje adott pár ezer némettől is segittetve, a székelyföldre nyomult; de miután azt elpusztítva, lakosait elszéledve, vagy elkedvetlenedve találta, s Fogarasba némi erősítést küldött, visszament Szinyérváralja tájára, s Bikszád oláh faluban ütötte fel fő'hadi szállását.

A rendek, látván, mily nyomort hoztak liazájokra Leopold sikereden pártfogásának elfogadása által, hogy valahára békét nyerjenek, jobbára Apaffyhoz hajlottak s az isten szerelmére kérik vala Keményt, mondana le a fejedelemségről, ne ejtené még nagyobb romlásba a már is földig sújtott hazát. De az elébb oly mérsékeltnek látszó, honát oly hő szeretettel ölelő Kemény lelkét is megszállotta a nagyravágyás ördöge; s eltökélve igényeiről utolsó lehelletéig le nem mondani, bár őt a körűle lévő urak, Bethlen János, Haller Gábor, Bánfy Dénes, Petky István, Bethlen Farkas, Szentpály János, Teleki Mihály, szándékairól szintén lebeszélni ügyekeztek, 1662-ben január 3-kán újra Erdélybe indult. Pár nap múlva egy német dandár is csatiatkozott hozzá; s a Kolosváron hagyott őrség egy részét is magához vette, úgy hogy serege összesen 5 — 6 ezerré szaporodott. Apaffy, jöttéről értesülvén, azonnal segítséget kért Temesvárról, s a mellette hagyott négy ezernyi török s oláh haddal Medgyesről az erősebb Segesvárba vonúlt, hova, nagy örömére, január 22-kén, midőn már Kemény is a város alatt táborozott, Kacsuk Mehemed jenei basa is két ezernyi válogatott lovast hozott. A vakmerő török másnap mindjárt támadást intézett Kemény táborára. Az ütközet halált hozott Kemény fejedelemre: serege, melynek harczát az erdélyi urak Haller Gáhaláia ',l,r!'s Pál, Bethlen János és Farkas, Bánfy Dénes, Rhédey Ferencz, Huszár Péter és Ugrón Endre félreállott zászlóaljaikkal nem támogatták, rövid csata után megfutamíttatott, maga lováról leesvén agyontapostatott [1]).

[1]) Bethlen: III, 90. Szalárdy 628. Wagner: Hist. Loop. I, 101.

II.

Kemény János szerencsétlen halála után, bár hívei is nagy részben Apaffyhoz hajoltak, fia, Kemény Simon, vágyott a fejedelemségre és sürgetett, kivált Kászonyi Márton jezsuita által, kit még a meghalt fejedelem küldött volt Bécsbe, Leopoldnál segedelmet, kérvén őt, tartaná fenn az atyjától átadott várakban tovább is a német őrségeket. De Apaflfy s a vele tartó rendek sem késtek a császárhoz küldeni Dániel István urat, s kérni őt, könyörülne a tartományon, mely miután pártfogásában bízva a töröktől elhajolt, e lépéséért iszonyú romlással s legalább is 100 ezer lélek vesztével oly sanyarúan meglakolt. A végromlást magokról elhárítandók, önmegadással vették nyakaikba a régi igát, s még csak azon néhány vár ellentartó, melyekben ő felsége hadai léteznek: vezettetné ki tehát ezen őrségeket, melyek különben a törököt újabb hadjáratra ingerlendik. De a követ hasztalan járt. Leopold ezen ellenkező folyamodások következtében Szentgyörgyi Ferencz váczi püspököt küldé Erdélybe, nyomozná ki az erdélyiek többségének értelmét. A várak kapitányainak meghagyatott, védenék magokat, ha megtámadtatnának;
Schneidau tábornok pedig egy haddal Erdély széleire küldetett. Fogarast, annak kapitánya, Bethlen Gergely, e parancs ellenére sem késett feladni Apaffynak; Kolosvárt. azonban német kapitánya, Redan hosszabb ideig védelmezte [1]).

Leopold említett rendeletéinek kibocsátásakor még nem határozta el magát, kezdjen-e háborút Erdély miatt a törökkel? Elébb meg akarta hallgatni a magyarországi rendek véleményét, kiknek e végett május 1-jére Pozsonyba országgyűlést hirdetett. A rendek nem hajlottak a háborúra. Montecuccolinak eredménytelen hadjárata s fegyelmeden labanczainak kicsapongása oly idegenséget szült a német vezérek és hadak ellen az országban, hogy az említett vezér,

[1]) Bethlen J.: III. 107. Wagner: Hist. Leop I, 103.

midőn Erdélyből kijött volt, téli szállást is alig nyerhetett seregének. A rendek tehát, midőn a háború a gyűlésen szőnyegre került, Fekete Péter erdélyi követtől, ki újabban is a német őrhadak kivezettetésének sürgetése végett küldetett fel, különben is értesülvén, hogy Erdély semmit sem óhajt inkább a békénél, nemcsak az erdélyiek kérelmét támogatták, hanem a magok részéről is ismételve kérték a királyt, vezettetné ki tüstént a minden haszon nélkül s a lakosság nagy kárára benn tanyázó német hadat, a bécsi békekötés és több más törvénykönyv czikkelyeivel támogatván kérésöket. Montecuccoli azonban, kinek hiúsága ezáltal megsértetett, egy hosszú védiratot nyújtott be az országnak, melyben okát adni igyekezett, miért nem kelt légyen ütközetre a törökkel; különben, mint állítá, a magyarok közt egy oly tudományosan mivolt hadvezér sincs, ki őt csak megítélni is képes volna. De eléggé megfelelt neki egy különben névtelenül közzé tett röpiratban a tiszta jelleméért, buzgó hazafias erényeiért, s hadvezér! szintúgy, mint írói jelességeért köztiszteletben álló Zrínyi Miklós horvát bán, éles gúnynyal czáfolván az önhitt olasz állításait, s kímélet nélkül gáncsolván az erdélyi hadjárat alatti viseletét, rendelkezéseit. És ez volt első oka a később még tovább fejlett ellenséges indulatnak Zrínyi és Montecuccoli között[1]). A rendek kívánatának csak részben felelt meg a király, ígérvén válaszában, hogy a külföldi katonaság egy részét azonnal kivezetteti; más részét. pedig, melynek benmaradását, míg Erdélyben a béke helyre nem áll, szükségesnek ítéli, a várakba s a határszélekhez közelebb rendelvén, hogy fegyelemben tartassák, a nádor és a főkapitányok hatósága alá helyezendi.

E tárgynál sokkal nagyobb hévvel folytak a vallás ügyét illető viták. A protestáns rendek, mindjárt a királyi előterjesztések felolvasása után, ellenkezve a katholikusokkal, kik az erdélyi zavarok tekintetéből az előterjesztések-

[1]) Kazy: II, 255. V. ö. Szalayt V, 69. a jegyzetben.

nek az ország védelméről szóló pontját kívánták,tanácskozás alá venni, kijelentették, hogy míg vallási sérelmeik nem orvosoltatnak, s különösen az 1659 óta elfoglalt templomaik vissza nem adatnak, addig semminemű más tárgyhoz nem akarnak szólani, a lelki szabadság fontosabb dolog lévén a testinél; s jun. 5-kén Szuhay Márton, Draskóczy György s több más követeik által minden vallási sérelmeik jegyzékét benyújtották a királynak. A választ Porcia herczeg, Leopoldnak elébb nevelője, most első minisztere jun. 11-kén élő szóval adá tudtokra: ő felsége, úgymonda, kedvetlenséggel értesült, hogy magokat a nyilvános tárgyalásoktól elvonják, holott ő felsége csak az ország fenmaradására néző dolgokat terjesztő elejökbe. A vallási sérelmek az ország törvényei szerint nem országos, hanem megyei gyűlésekre tartoznak; szerezzenek tehát magoknak ott elégtételt. Vegyék szivökre a haza szorongatott állapotát, s ne gátolják annak tárgyalását; különben ő felsége a többiekkel nálok nélkül fog végezni.

De a protestáns rendeket e válasz ki nem elégíthető. Az urak, ekkoron már majdnem mindnyájan, a nemesek közöl is számosán a kathol. egyház tagjai, az egykoron kathol. templomokat jószágaikon, bár a helységek lakossága nagyobb részben protestáns volt is, kegyúri jogaiknál fogva a kath. cultus számára foglalták le; jobbágyaikat pedig különféle módon, néha még erőszakkal is szintén a kathol. egyházba állani kényszerítők. S bár mennyit panaszkodott is e miatt a megyei gyűléseken a protestáns nemesség; a kathol. főispánok alatt, részben ezek ellen is lévén intézve a panasz, elégtételt soha sem nyerhettek. Most tehát a bécsi és linczi békekötésekre s a felavatási okmányra hivatkozva, még e gyűlés folytában orvosoltatni kívánták sérelmeiket.

Wesselényi nádor közbenjárására jul. 4-kén végre érkezett egy kir. leirat; melyet azonban a protestánsok, nem kedvező tartalmáról értesülve lévén, azon ürügy alatt, mivel a czímen nem „evangélikus rendek”, hanem „az evangelika

vallás híveinek“ neveztettek, a nádorhoz feltöretlenül küldöttek vissza, s júl. 8-kán Berényi György által újabb folyamodást nyújtának be, kérelmeik meghallgatását sürgetvén.

Hat nap múlva Porcia herczeg erre akként válaszolt a király nevében, hogy ő felségének nem áll hatalmában a folyamodásukban foglalt viszályokat az általok kijelölt módon kiegyenlíteni. „Kérem az evangélikus rendet, — tévé hozzá Porcia, — legyen tekintettel az erdélyi háborúskodásra, melynek mérge könnyen ezen országra is átömölhet, kivált miután a német őrség a törököt Kolosvár alól megszalasztotta“. De a viták azután is folytak. Jun. 26-kán a kancellár, Szelepcsényi György kalocsai érsek, kérdést intéztetett a városok követeihez: miért oly makacsok s nem jelennek meg az ország házában? s ha tovább is feltételüknél maradnak-e? Mire ezek tétova nélkül válaszolók, hogy ügyök egy s ugyanaz a megyék követeiével, s azoktól el nem szakadhatnak. Majd Porcia herczeg is újabban sürgettetvén, szót intézett a megyék s városok követeihez: „Ha evangélikus volnék is — úgymond, mi nem vagyok, nem adhatnék inás tanácsot, mint hogy halaszszák e viszályaikat alkalmasb időre: bár véleményben különbözők, de mindnyájan keresztények vagyunk: tehát vagy békét kössünk a törökkel, vagy közösen készüljünk a háborúra, mint keresztényekhez illik.·[4] Mind hasztalan: a protestánsok augusztusban is állhatatosan sürgették kérelmük teljesítését. „Ha adhatnánk más választ a protestáns rendeknek — mondá e hónap 17-dikén kelt leiratában a király, — bizonyára adtunk és azt ily sokáig nem halasztottak volna . . . Intjük tehát az evangélikus rendet, hogy valahára egyesüljenek a többi rendekkel[44]. Hasztalan pazarló ezután, mint eddig is gyakran, kérelmeit, sőt könnyeit is Wesselényi nádor; hasztalan fenyegette őket a király nevében Majláth Miklós kir. ügyigazgató is kegyelemvesztéssel: ők a nádornál ez iránt tett jelentésük szerint sze.pt. 2-kán haza mentek. Λ helyben máradt kathol. rendek,

II. Ulászló törvénye értelmében, mely a jelenlévőket hasonló 1662. esetekben végzéshozatalra jogosítja, ezután még egy pár hétig tanácskoztak a közügyekről, s mellőzvén jelenleg az ország sérelmeinek tárgyalását, melyekre nézve a király ígéretét vették, hogy azok orvoslása végett rövid időn újabb országgyűlést hívand egybe, 55 törvényczikkelyt terjesztettek a király elejébe; melyekre aztán szept. 19-kén megerősítést nyervén, szétoszlottak.

Az evangélikus rendek azonban nehéz szívvel vették, hogy a törvények az ő hozzájárultok nélkül is megalkottattak, s midőn a kormány azok példányait a megyéknek megküldötte, a 13 felvidéki megye zemplényi gyűlésének végzése szerint azokat, mint az evangélikus rend megegyezte nélkül készülteket s ennélfogva érvényteleneket, Székely Endre és Szuhay Mátyás által Bécsbe visszaküldötték. Porcia herczeg a követeket a nádorhoz utasítá,felhíván ezt: „parancsolja haza ezen embereket, kik nem a 13 megye, hanem csak néhány nyugtalan elműek küdöttei;ha engedelmeskedni nem akarnak, hűtlenséggel határos^ merényökért ő felsége, ki magát gúnyoltatni nem engedi, őket méltóképp fogja megbüntetni “. Vesselényi a megyékhez intézett leveleiben hazafias aggodalommal inté s kóré őket, ne ejtenék hasonló eljárással veszélybe a hazát. Nincs miért panaszkodniuk, — mondák viszont némelyek a katholikusok közöl, — az evangelika vallásnak kedvező törvények is a papi rend megegyezte nélkül alkottattak ’).

Míg Magyarországban ekként hintettek el a bekövetkezett belháborúk magvai, Erdély is szánandó állapotban vala. A szerdár, Ali basa, Allahra esküdve, izente meg Apafynak, ha Kolosvárt a németek kezéből ki nem szabadítja, majd ő maga jön azt megvenni; de aztán török várrá

[1]) Histor. Dipl. de Statu Relig. Evang, in Hung. Appendix. 104. kövv. Kazy: II, S5 kövv. Szirmay: Notitia hist Comtus Zemplén 195. kövv. Han: Alt und Neu Pannónia 397. kövv 426. kövv.

teszi. Apafy tehát a jenei béggel, Kucsuk Mehemed basával azt nem is késett megszállani. Míg a német őrség azt derekasan védi vala, Szentgyörgyi Ferencz váczi püspök s királyi követ, a fejedelem által menevéddel ellátva, ennek táborába jött, s azon Ígérettel, hogy a német sereg kivezettetésében maga is munkás lenni kíván, az ostromlókat jun. 15-kén fegyverszünetre bírta. De ügyekezete sükeretlen maradt; sőt Schneidau tábornok még segítséget is hozott Kolosvárba. **A** püspök eljárása e miatt igen kétes színben tűnt fel, s annyira felboszontá a basát, hogy ez midőn a város alól elszálla, őt elfogatván, Temesvárra fogságba küldé s megesküvék, hogy mind addig nem is ereszti őt szabadon, míg a német őrségek az erdélyi várakból ki nem vezettetnek. Nem is a püspökön múlt, hogy a basa kívánsága nem teljesedett. Szentgyörgyi saját szabadsága végett is untig sürgette mind a királyt, mind a német kapitányokat, a hadak kivezetése iránt, de hasztalan; s nem sokára meg is balt bújában. A város alól elszállott Kucsuk s a váradi törökök utóbb Szabolcs és Szatmár, Kraszna és Középszolnok vármegyéket úgy behódoltatták, hogy az erősségeken kívül a Szamosig kódolatlan hely nem igen maradt. Apafy e miatt nem szűnt panaszkodni Konstantinápolyban; még az angol követ közbenjárása által is sürgette az elszakasztott részek visszaadatását, de süker nélkül. Szinte oly kevéssé érte czélját ama kérelmeivel, hogy miként Nagyvárad megadásakor kiköttetett, a nagy adó régi mennyiségére szállíttatnék alá; a jenei basa pedig, ki nemcsak az országot zsarlá, hanem őt magát is sérelmekkel illette, parancsoltatnék ki a tartományból. Úgylátszék, Erdélyt csakugyan beglerbégséggé akarja tenni a török; s arra mutatott az is, hogy Apafy még az athnamét sem nyerhette ki a Portától [1]).

E fordulat a török politikában Erdélyt illetőleg kivált

[1]) Szalárdy: 632. Wagner: I, 104. Bethlen J.: III, 107. kövv. Katona: XXXIII, 306.

1661 vége óta állott be, midőn a meghalálozott vén Köprili Mohammed helyébe, eddig példátlanul, annak fia, a csak 26 éves Ahmed neveztetett ki fővezérré. Már atyja sem akarta tűrni Leopold avatkozását Erdély ügyeibe s még tíz nappal halála előtt, okt. 19-kén, is meginté Renningert, Leopoldnak a Portánál székelő követét, hogy ezen avatkozást békeszegésnek tartja; Ahmed pedig az 1662 tavaszán Konstantinápolyba küldött Beris kamarai tanácsos előtt egyenesen kinyilatkoztatá, hogy Erdély ozmán tartomány; s mivel a német had Erdélyből ki nem vezettetett, tárgyalni sem akart tovább a követtel, hanem őt Temesvárra Aly basához utasító, tíiint a ki szerdári tiszténél fogva e tartomány ügyeivel teljesen meg van bízva. De ekkoron már hadjáratot határozott magában a jövő évre a dicsőségszomjas ifjú nagyvezér; s hogy szándoka sem volt az ügyet Ali basa által elintéztetni, eléggé kitűnt a fogadásból, melyben ez a követet részeltette. „Neki itt semmi dolga, mondá neki, térne vissza Bécsbe, vagy ha úgy tetszik, Konstantinápolyba“. Renninger utóbb egy Bécsből vett oklevelet terjesztett a nagyvezér elébe, mely szerint a béke megújíttatnék; de ez sem tetszett: a díván Erdély fejedelemválasztó jogát elismerni, a szabad hajdúk kerületét visszaadni, egyátaljábannem vala hajlandó; sőt még Székelyhidát, Nagykárolyt és Káliét is követelte, mint melyek Eger megvétele óta török hűbérekké váltak volna; mind e fölött pedig még Új-Szerinvár lerontatását is kívánta, mint a béke alatt annak ellenére épültet. A ιβ63. hadjárat Leopold ellen 1663 tavaszán határozattá lett [1]).

A bécsi udvar azt hivén, a török az erdélyi várakban lévő német őrségeken akad fel: báró Goest és Beris tanácsost még a nagyvezér megindulta előtt Aly basához Temesvárra küldé, s késznek nyilatkozott Kolosvárt és Szamosújvárt átadni Apafynak. De evvel már sem Aly basa, sem a nagyvezér, kihez, miután Renningert is magával hozva, Nán-

[1]) Hammer: III, 53ö.

dorfehérvárra érkezett, a követek szintén átmentek, nem akart megelégedni. Köprili Ahmed a császár hadainak Erdélyben járatát és Szerinvár építését békeszegésnek állítván, a már említett követeléseket ismételte, s Eszéken keresztül julius közepén Budára vezette hadait. Bécsben nagy volt a remegés, mert azon reményben, hogy a török az adott engedményeket a béke megújításával fogja viszonozni, semmi hadi készületek sem tétettek. A követek tehát Eszéken, és ismét Budán is megjelentek a nagyvezérnél, s az előbbieken kívül már Szerinvár lerontatását is elfogadták a béke feltételéül. Későn: a nagyvezér kijelenté, hogy a már vett ajánlatokon felül még 30 ezer arany évi adó, vagy egyszer mindenkorra 200/tallér lesz a béke ára [J]). Száz ezernyi hadai jul. utolsó napjaiban már útban voltak Érsekújvár felé, melynek megvétele tűzetett ki a hadi munkálatok legközelebbi czéljává. Az előhad aug. 5-kén ment át a Dunán Esztergámnál, hol hidat veretett. Forgách Ádám, érsekújvári főkapitány, egy kósza hír szerint azt hívén, a hid elszakadt, s az átkelt török előhadon biztos győzedelmet nyerhet, mintegy hat ezernyi sereggel Párkányhoz robogott; de a már 30 ezerre szaporodott törököktől nagy vereséget szenvedett: hadának majdnem fele, köztök Illésházy Ferencz, Eszterházy György, Lippay János, holtan vagy foglyúl a harcztéren maradtak; ő maga csak nagy bajjal juthatott vissza Érsekújvárba. Köprili Ahmed aug. 15-kén összes hadával e végvár alatt álla [2]).

Bécsben ez alatt annál nagyobb volt a „levertség, félelem és rettegés“ [3]), mennél inkább elmulaszták, annak idején megteni a kellő készületeket. Az alkudozás menetéből rég kitűnt, hogy a török el van határozva háborút kezdeni;

[1]) Hammer: III, 537. Ortelius Redivivus 250. kövv. Han: Alt und Neu Pannon. 433. kövv. Wagner: Hist. Leop. I, 107.

[2]) Renninger és Beris tudós. Hammernél: 537. Ortelius: II, 250. kövv. Han: 433. kövv. Kazy: II, 258.

[3]) Ld. Lippay érsek levelét jul. 15-ról Szalaynál: V, 73.

de Bécsben a békét mind e mellett is megátalkodva reménylék, s e reményben a védelmi készületekről épen nem gondoskodnak vala; s csak akkor kezdenek kapkodni, midőn a török rémséges hadai már Buda felé közeledtek. A német birodalom rendei Regensburgban segélyre hivattak fel, Montecuccoli a csekély számú zsoldos hadak fő vezérévé nevezteték, a magyar nemesség jun. 7-kén Sz. László napjára személyes fölkelésre szólíttatott. De a nemesség sem sietett a kitűzött gyűlhelyekre: sokan inkább tűzhelyeik védelmére kívántak honmaradni, melyeket a várakban lévő német őrségek hatalmáskodásaitól féltettek; az evangélikusok is, a múlt évi országgyűlésen történtek miatt boszúsak, vonakodtak a nálok nélkül alkotott fölkelési törvény végrehajtására segédkezet nyújtani; több felvidéki megye zászlóaljait már az Ónodig szertekalandozó tatárok is gátolták egyesülni a nádor zászlaja alatt, melyet ő Szempczen tűzött ki, mint a nemesség gyülhelyén. Segedelem Németországból sem érkezett; s míg az igen fontolva haladó Montecuccoli majd Ó várnál, majd Cseklésznél, majd, miután a felvidékről hozzá sietó Heister, Spork és Schneidau hadaival egyesült, Pozsonynál ütötte fel táborát: a Forgách Ádámtól csekély őrségével szept. 24-kéig vitézül védett s több rohamot visszavert Érsekújvár, miután falai rommá lövettek, magát szept. 25-kén feladta. Utóbb Nyitra, Léva, Galgócz, Szécsény, Nógrád és Buják is török kézre került.

A tatárok e közben iszonyú pusztítások közt egészen Pozsonyig, s miután Sz. Györgyöt, Bazint, Modort porrá égették, a Morván átkelvén, Brünnig s Olmützig dúltak, öltek, égettek és számos ezer foglyot vittek el magokkal, kiket aztán a haza-takarodás előtt Érsekújváron tartott nagy rabvásáron a töröknek adtak el. A pusztításnak csak az oktob. végén beállott rósz idő vetett véget, midőn a nagyvezér martalékban gazdag hadát Budára visszaindította.

Zrínyi Miklós, horvát bán, ki, miután a Drávánál egy kalandozó török hadat megfutamított s a Szerinvárt csellel

megvenni szándékozó kanizsai basát visszaverte, hadaival szept. vége felé szintén a királyi táborba érkezett, és a Csallóköz oltalmát vállalta magára, Puchaim komáromi kapitánynyal egyetértve, több ízben nemcsak a szigetből visszaverte a betörni akaró törököket, hanem a Duna ágán s a Vagon hidat vervén, szerencsés támadásokat is intézett a vizen túl lévő török hadakra. Midőn látá, hogy a törökök visszafelé takarodnak, sürgeté Montecuccolit támadná meg azoknak legalább utóhadát és szabadítaná meg azon számos ezreket, kiket az ellenség rablánczon visz magával. De Montecuccoli erre sem vala reábirható; maga ügyekezett tehát, mennyire 3—4 ezernyi hadával teheté, ártani az ellenségnek; kitől aztán sikerűit is a foglyok és zsákmány egy részét elvennie. Mialatt Zrínyi Miklós a Vágnál, öcscse Péter Horvátországban nyert okt. 17-kén egy újabb jeles diadalt a törökök felett, kik, számszerint mintegy nyolcz ezeren, a bosnyai basa vezérlete alatt újabb kísérletet szándékoztak tenni Új-Szerinvár ellen. De idején értesült a tervről Zrínyi Péter s mintegy négy ezernyi horvát haddal őket még útközben megtámadta; s miután bennök ezret levágott, más ezret elfogott, a többieket megszalasztotta [1]).

E táborozásban Apafy fejedelemnek is volt némi része, nagyvezér mihelyt Nándorfehérvárra érkezett, azonnal meginté őt, hogy mihelyt újabb felhívását veszi, Kucsuk Mehemed basa kíséretében minden hadaival táborába jöjön. A fejedelem szabadkozott, hogy midőn még több erdélyi vár létezik a németek kezében, midőn a lengyelek is nem szűnnek fenyegetni őt azon pénzösszeg fizetetten maradta miatt, melyat nekik még II. Rákóczy György ígért, országából a fegyveres népet nyilvános veszedelem nélkül ki nem vezetheti; ha mindazáltal a vezér· őt e hadjárattól felmenteni egy-

[1]) Montecuccoli: Comment bell. Katonánál XXXIII, 392. 403. kövv. Kornél!: Fragmenta ung. Hist. ab. a. 1663. 40. kövv. Ortelius red. II, 262. kövv. Han: 440. Kazy: II, 264. kövv. Maurer: Ungar. Chron. 111. kövv.

átaljában nem akarná, ám 20—30 nemes kíséretében nem 1663. vonakodik fölkeresni őt táborában. De, ha akart volna is engedelmeskedni a török parancsának, a nemességben s az urakban semmi készséget nem talál vala, hogy annyi szenvedések s megaláztatások után még azon gyalázattal is terhelje magokat, miszerint a török érdekében magyar testvéreik ellen harczoljanak: „veszszen inkább az is, ami még megmaradt, mintsem a törökkel harczoljanak a keresztények ellen“, — mondák sokan, midőn a fejedelem, a nagyvezér újabb sürgetéseire közönséges felkelést hirdetett. Megerősítő őket ezen elhatározásukban a szamosújvári német kapitány, ki jul. 5-kén körlevélben inté a rendeket, ne keljenek fel a fejedelem felhívására, melyet ez csak a török által kényszerítve tett közé. Eléggé tapasztalhatják, hogy a török egyenesen igája alá szándékozik vetni őket; míg viszont a császár pártfogására bizton számolhatnak.

Apafy, úgy látszék, maga is szívesen látta, az urak s nemesek vonakodását; hogy mindazáltal a nagyvezér haragját magáról s országáról elhárítsa, az adóhátralékot nagy bajjal összegyűjtvén, megküldötte. Ezóta csakugyan szelídebben· hangzanak a nagyvezérnek őt megjelenésre intő levelei. Utolsó levelében, melyet két aga által küldött hozzá, már nem is az erdélyi, hanem csak a fejedelem személyes megjelenését sürgeti. Magyarország, úgymond, csak a hatalmas császár pártfogása alatt lehet biztos; de hiányzik feje: azzá tehát őt, a fejedelmet akarja tenni, tudván, hogy mihelyt ő táborába jövend, Magyarország rendei önként kormánya alá hajóinak. Esküszik istenre, hogy őt nem csel, hanem felmagasztaltatás várja a táborban: jőjön tehát haladék nélkül; nem seregére, hanem személyére van szüksége. Apafy tehát némi kísérettel útra kelt s néhány nappal Érsekújvár eleste után érkezett meg a nagyvezérhez. Köprili Ahmed ezután egy körlevelet bocsáttatott ki általa Magyarország rendéihez, melyben tudtokra adatott, hogy a kik magokat általa a hatalmas török császár pártfogása alá vetik, javaik birtoka-

ban bántatlanul meghagyatnak; mi végett a vezér minden további pusztítást szigorúan megtiltott seregének. Ne várják be tehát, míg a török erőhatalommal foglalja el az országot, hanem mentsék meg azt megelőző hódolattal.

Ha egy Bethlen Gábor, vagy csak egy I. Rákóczy György is intézett volna szót a nemzethez, hogy sérelmeit jő orvosolni, kétség kívül most is elég pártolóra talál vala a nemzetben, mert most is nagy volt az elégületlenek száma: de a tekintélytelen Apafy e felhívása, melyet nem leng át a szabadság és nemzetiség szelleme, mely a rendeket csak arra inti, hogy siessenek urat cserélni, ha javaik birtokában megmaradni kívánnak, nem számíthatott hatásra a nemzetben; és azon néhány úr vagy nemes észrehozására, kiket, mint a veszélyhez legközelebb állókat, családjaik s birtokaik féltése egy perezre tán ingadozóvá tehetett, teljesen elégséges volt Wesselényi nádor körlevele, melylyel Murányból október utolsó napján válaszolt Apafy felszólítására. „Isten a tanúságunk, — mond egyebek közt az erőteljes levélben — szánakozással olvastuk Apafy úr levelét, kiről elmondhatni, hogy maga meztelen lévén, másnak kincseket igér ... Váljon mi szabadsága van magának is Erdélyben, hol egy' pár jó karmazsin csizma elviseléséig hét fejedelem váltá fel egymást? Vagy a török ígéreteiben bízzunk-e, ki barmok gyanánt az emberekből is tizedet szed a szavának hitelt adott nemzetekből; ki Bethlen Gábor óta Erdélyben is az elviselhetlenségig fölemelte az adót, elvette a fejedelem szabad választását, megcsorbított minden jogot, hol maga Apafy sem élhet szabadon, s úgy kénytelen írni s beszélni, mint maga sem akarná s mint a magyarok természetes ellensége parancsolja? Valóban méltán mondhatjuk Apafyról, mit a megváltó Jeruzsálemről mondott: jobb, ha magatok és gyermekeitek felett sírtok! Kedves nemzetem! tudod mi várna reád a török uralma alatt? Előbb kiszívnák zsírodat; aztán azokat, kik most „méltóságos, nagyságos, főtisztelendő, nemes, nemzetes, okos“ czímet viselnek, így fognák megszólítani a

hódolat után: „Te N. N. disznó lélek, beste lélek, kurafi, hódolt jobbágy, hagyjuk, parancsoljuk: ezen úri czímeres levelünket látván, hozd ezt, hozd amazt; ha arra a napra itt nem leszen, anyád édes szopta teje is keserűvé válik a szádban[41] stb. Az erélyes levél megtette hatását; és megtette volna Leopold nov. 10-kén kelt levele nélkül is, melyben szintén komolyan intetett a nemzet, ne indúlna csábító hitegetésekre. Ez idén ugyan készületlenül lepetett meg a szószegő ellenségtől; de a jövő évre, külsegélytől is gyámolítva, úgy felkészül, hogy híveit biztosan megoltalmazhatja.

Apafy, kinek midőn nov. 14-kén hazabocsáttatott, engedelmességét a nagyvezér azzal jutalmazta, hogy az ellene fondorkodó Haller Gábornak fejét vétette, de kinek tartományában a nagyváradi és jenci basák mind belebb terjesztek a hódoltságot, nehogy országa végre egészen basasággá váljon, maga is örömestebb hajlott volna Leopold pártfogása alá, ha a hadi szerencse neki szolgál vala. Ennek ő még ez évben bizonyítványát is adta. Miután Székelyhidát és Kolosvárt, melynek fizetetten őrhadai tisztjeik ellen fellázadván, a fejedelem szolgálatába léptek, kezéhez vette, nem késett Teleky Mihály által megizenni Kobb szatmári kapitánynak, hogy ezt ő korántsem ellenséges szándokból, hanem csak azért tette, nehogy e várakat a fellázadt őrségek a töröknek adják el; sőt mennyire az ország fenmaradása engedi s titkon történhetik, kész volna a császárral is összeköttetésbe lépni. Leopold örömmel fogadta az ajánlatot s a fejedelemmel 1664 tavaszán Kobb tábornok és Kászonyi Márton jezsuita által titkon egyezkedni is kezdett. Apafy azonban, nehogy ismét bajba keverje magát és tartományát, határozottabb lépést nem tehetett, tenni nem mert, míg a háború kimeneteléből nem látja, mely irányban keresheti inkább a maga s Erdély érdekeit[1]).

[1]) Bethlen János: Comment Lib. IV, 197. kövv. Ugyanaz: Hist, rer. Transilv, ab. a. 1662. ad a. 1673. Korányi kiadása: Lib. I, 23. kövv.

Mialatt a rendekkel a nádor Lőcsén, Nádasdy Ferencz országbíró Sopronyban az ország védelméről tanácskoztak, $L_{e0}p_0$ld pedig a regensburgi gyűlésen s más külfejedelmeknél segélyt sürgetett, Zrínyi Miklós a háborút már a tél derekán megkezdette. Mihelyt a német birodalmi segély egy része gróf Hohenlohe alatt megérkezett, vele s némi császári hadakkal és Nádasdy Ferencz s Batthyány Kristóf magyar hadaival egyesülvén, összesen mintegy 25 ezernyi néppel január 22-kén Berzencze alá szállott. Harmad napon már nemcsak e helyet, hanem Babocsát is megadta a különben elég számos török őrség. Innen jan. 27-én Pécs alá nyomult az egyesült sereg; s míg aztán Hohenlohe e várost vívta, Zrínyi maga a magyar lovassággal hadjáratának fő czéljára, a még Szulejmán építette nagyszerű eszéki hídnak elrontására indúlt. Február elején már erődítéseivel együtt földégetve és szétrombolva volt a nagy építmény, mely a török seregeknek rendes átjáratául szolgált; s ő e hónap 9-kén ismét Pécs alatt táborozott. A város ekkoron már hamvaiban feküdt; a várat mindazáltal faltörő ágyúk hiányában nem lehetett bevenni; s február közepén az összes had, miután mintegy ötszáz hódolt helységet elhamvasztott, s útközben Segesdet is megvette, 20 ezer szarvasmarhával, 3000 lóval és sok más martalékkal ismét visszatért a Muraközbe [1]).

Montecuccoli, kinek nagyon is ovatos eljárásával a hazafiak egyátalában s a császár-király tanácsában is többen elégedetlenek valának, nem helyeslé e hadjáratot, mely, mint mondá, nagyobb zsákmánynyal, mint dicsőséggel végződött. De más volt arról a közvélemény ítélete. A pápa magasztaló levelet írt a hős vezérnek; a császár — ha Kazynak hihetünk — herczegi czímmel kínálta meg őt, mit azonban a

86. köv. Wesselényi lev. Új Magy. Muz. 1854. foly. Kornéli: Fragm. Ung. Hist. Lib. I, 89. Cserey: 11. kövv. V. ö. Szilágyi Sándor: Bánffy Dénes kora. Új Magy. Muz. 1859. III, és IV. güz. 142. köv.

[1]) Ortelius: II, 297. Montecuccoli: Comment. Katonánál e. k. 493. Korneli: I, 169. Kazy: III, 7.

szerény férfiú nem fogadott el. Zrínyi, úgy lévén értesülve, hogy Kanizsa élelemben hiányt szenved, melylyel az eszéki híd elrontása miatt egyhamar el sem láttathatik, e nagyfontosságú végvárat tanácsié ostrom alá fogni, s terve a hadi tanácstól helyeseltetvén, miután Strozzi tábornok a császári, Hohenlohe a birodalmi hadak egy-egy osztályát az ő magyarkor vát seregével egyesítették, ápril vége felé azt' körültáborolta. A várost az első roham kezeikbe ejté. De az erős vár, mely a hír ellenére eleségben hiányt egyáltalában nem szenvedett, daczolt a vívók erőködésével, kik öreg lőszerrel sem voltak eléggé ellátva. Utóbb érkezett ugyan ez is; de ekkor meg a vezérek közt kitört egyenetlenség gátolta a sikert; míg végre a nagyvezér jöttének híre a vezéreket máj. végén visszavonulásra kényszerítette; de elébb az őrséget Berzenczéből és Babocsából kivonván, e helyeket felgyújtották.

Köprili Ahmed, ki az eszéki hidat a tavasz folytában nagy erőfeszítéssel helyreállította, Kanizsát veszélyben forogni értesülvén, május közepén indúlt meg 30—40 ezer emberével és 100 ágyújával Nándorfehérvárról; 26-kán Szigetvár alatt táborozott, s onnan haladék nélkül Szerinvár alá sietett, Zrínyinek annyi kárt okozott téli hadjáratát megboszúlandó. Itt a Mura bal partján ütötte fel táborát, szemközt a várral, melynek erőművei a Mura mindkét partjára kiterjedtek, a főbbek azonban a balparton álltak, híd által lévén kapcsolatban a jobb parti erőddel. A török tábor fekvése igen előnyös volt, azon erdővel fedett magaslatokon terülvén el, melyek a Muravölgy baloldalát szegélyezik. Az egyesült császári-királyi sereg a vár háta mögött a Dráva és Mura összefolyásánál Kotorin túl terjedt el, eme folyam sík, alacsony, fedezetlen jobb partján.

De a helyzet hátrányainál nagyobb baj volt az, hogy a vezérek közt a már Pécs és Kanizsa alatt kitört viszály mindinkább elmérgesedvén, az összevágó, közös működés lehetetlenné vált. Az udvar e bajt orvoslandó, jún. 4-kén

ismét Montecuccolit, ki egy ideig háttérbe szőrűit volt, nevezte ki fővezérré. 0 a felső Duna táján lévő hadakat is haladék nélkül lerendelte, s jun. 15-kén érkezett meg a táborban. Strozzi, a császári hadosztály tábornoka, ekkoron már nem volt életben. Ő a Murán mindjárt megérkeztük után átkelni szándékozott törököket vitézül visszaverte, de maga is halálos sebet vett. Montecuccolinak, ki Zrínyivel már 1662 óta meghasonlásban volt, bár hadi emlékiratában azt állítja, hogy minden lehetőt megtett a vár védelmére, úgy látszik mégis, s pedig inkább a vár ura s építője elleni neheztelésből, mint a vár fekvésének s építési modorának élesen gáncsolt czélszerütlensége miatt, nem volt nagy kedve azt megoltalmazni. „Montecuccoli úr, — úgymond egy levelében Zrínyi Miklós, — bizonyára soha sem engedte, e vár védelméért kardot rántani “.

Zrínyi ugyanis, látván, hogy az ellenség a várat inkább rohammal, mint falainak megrontásával törekszik hatalmába ejteni, kívánta a fővezértől, engedné meg, hogy a magyar-horvát haddal, mely Kotoritól Goricsán felé táborozott, s ennélfogva a védelemben ténylegesen nem működhetvén, különben is tétlen állott, a Murán átkelve, az ellenség hátába kerülhessen. De az olasz vezér, bár Renningernek, a török táborban lévő császári követnek, értesítéséből is jól tudá, hogy a nagyvezér seregének száma alig haladja meg a 30 ezret, ebben megegyezni egyátalában nem akart, okúi adván, hogy időközben az ellenség is átkelhetne Kotorin felül a Murán. Zrínyi ebben alaptalan kifogást, s puszta akarat-hiányt láta, mivel a keresztény had, a törökénél számra nagyobb, egy osztályt néhány napra könnyen nélkülözhetett volna kebelében. Ő tehát, látván, hogy a fővezér rósz akarata miatt várának el kell veszni, a tábort azonnal elhagyta, az ügyek ezen állásának följelentése végett az udvarhoz menni szándékozván.

Június 27-kén s 29-kén két rohamot visszavert a német őrség; de a következő napon a török oly erélyesen támadta

meg a falakat, hogy azokon keresztül a várba hatolt, s 1664. az előtte megfutamlott őrséget a Mura hídján átűzvén, a főbb erődítéseknek birtokába jutott. „Mit eddig a történetekben nem olvastunk, — így ír Zrínyi a stájer rendeknek jun. 30-kán, — s mi egyátaljában hallatlan dolog vala, ... az ellenség ma reggel az én, sem ágyúkkal, sem aknákkal meg nem rongált, egészen ép, új váramat, a mi nagyobb seregünk láttára, úgyszólván egyedül karddal vette meg, foglalta el“. Egy hét múlva már csak romok jelölték Szerin vár helyét; mert a győzedelmes nagyvezér, miután a bentalált ágyúkat Kanizsára vitette, a várat, védőinek gúnyjául, tűzaknák segélyével fölvettette, földig vontatta ’).

De Szerinvár lángjaiban utoljára lobogott fel a büszke A es. kir. hafélhold hadi dicsősége: a hősfészek romjaiból Leopold sasai[dakgyozelme1'] ragadták ki a szerencse ereklyéjét. Legelőbb is Souches tábornok, ki a múlt éven elveszett Nyitrát még áprilban, utóbb pedig Lévát is visszavette, emelé fel a győzedelem lobogóját. Aly, érsekújvári basa, a két vár visszafoglalására'parancsot vévén, jul. közepe felé magához vonta az oláh és moldvai vajdák hadait s 20—30 ezernyi fegyveressel Léva vívására indúlt. De jul. 22-kén már Souches is Sz.-Benedeknél állott 12 ezernyi táborával, s másnap hajnalban a Garamon átkelvén, oly erélylyel támadta meg az ellenséget, hogy az hatezer emberét s köztök magát a basát is a hareztéren hagyván, rendetlen futásnak eredt. Az ellenség egész tábora, lőszerei s podgyásza a mieinknek estek martalékúl, kik közöl magyar s német összesen csak 500 s köztök Koháry István, egy dandár kapitánya, maradt halva. A győzedelmes vezér, hogy az érsekújvári törököket még inkább elszigetelje, Léváról Párkány alá szállá, s azt megvévén, a Duna hídját szétrombolta [2]).

[1]) Monteouccoli: Comment, bell. Katonánál e. h. Ortelius rediv. II, 318. Hammer: III, 553. Lünig: Litterae Proc. Europ. II, 37.

[2]) Wagner: Hist. Leop. I, 148. Korneli: 294. Ortelius: 351.

E közben Köprili Ahmed, ki Szerinvár vívása alatt újabb hadakkal erősödött, miután kísérletei a Murán átkelni nem sikerűitek, juh 12-kén Nagy-Kanizsára vonúlt vissza. A még innen felkért Kis-Komáromot őrsége szabad elmenetel föltétele alatt megadta, de alighogy túl volt a vár árkain, hűtlenül felkonczoltatott. A várat Köprili feldúlatta s légberöpíttette. Ugyanez történt Keménd, Kapornak és Egervárral. Egerszeg őrsége maga gyújtá fel az erődöt. De Pölöske őrsége, miután a palánk és helység fölégettetett is, egy egész nap hosszán ernyedetlen vitézséggel védte magát egy templomban, míg végre az is rágyújtatván, a hősies vitézek mindnyájan bentégtek. Egervárról egyenesen Körmendnek tartott a török sereg, hol a nagyvezér a Rábán átkelni szándékozott. De ugyanaz napon, melyen a török, juh 26-kán, érkezett oda Montecuccoli is seregével, melyet a Leopold badeni herczeg és Coligny vezérlete alatt érkezett segélyhadak tetemesen megszaporítottak, s a török átkelési szándokát úgy ezen, mint a következő napon meghiúsította.

Juh 28-kán a nagyvezér Körmendtől a folyam ellenébe haladva, Csákányig, — de ott is siker nélkül kisértvén meg az átmeneteit, másnap Sz. Gotthárdig nyomúlt a Rába partján, a túlparton mindig aggodalmasan kísértetve a keresztény had által. Montecuccoli itt összes gyalog és lovas hadát egyesülve látván, azt juh 30-kán csatarendbe állítá; de ezen nap mind a két részről csak ágyúzással folyt a harcz. A török a Sz. Gotthárdtól félmérfÖldnyire talált alkalmas gázlón aug. 1-jén virradóra seregének egy részét a bal partra áttévén, kilencz órakor megkezdte a nevezetes ütközetet, mely forduló pontja volt az ozmán hatalomnak Magyarországon. A harcz hét óra bosszant hevesen, makacsúl, sokáig kétes eredménynyel folyt mind a két részről. A keresztény táborban a középpontot a birodalmiak, a jobb szárnyát a császári ezredek s a magyar dandárok, a balt 6000 franczia s némi más szövetséges hadak foglalták el. A törökök legelébb is a középen oly erővel rohantak a birodalmiakra, hogy azok a lö-

kést ki nem állhatván, futásnak eredtek, magokkal vonván a jobb szárnyról segedelmükre jött császáriak közöl is egy pár ezredet. E bal fordulat oly zavart okozott a keresztény seregben, hogy sokan már elveszettnek tárták az ütközetet. Azonban még idején megjelent az űző törökök oldalában három gyalog s két lovas császári ezreddel s a badeni határgróf dandárával Montecuccoli, s míg az ellenséget megfordítja, s megvervén egészen a folyamig visszaűzi, időt ad a megfutamlott birodalmiaknak is újabban rendbe sorakozniok s elhagyott állásukat megint elfoglalniok. De a nagyvezér is mind számosabb dandárokat küld e válságos pontra, melyeknek rohama alatt ismét ingadozni kezd a keresztény had. Montecuccoli ekkoron a bal szárnyon lévő francziák* egy gyalog s egy lovas dandárát is segélyre szólítja, s a császáriak közöl is mind többeket von e pontra, kik aztán a harezot ismét sükeresen helyreállítják.

Míg azonban az öldöklő viadal a középen ekként hullámzik, a törökök nagyszámú lovassága, jobb szárnyunkat túl haladva, szintén átkél a folyamon, s ugyanazon időben balszárnyunk alatt is átgázolni törekedik egy erős lovas dandár. A helyzet most annál válságosabb lőn a mieink részéről, minthogy a birodalmiak és a francziák egy része, a szerencsében többé nem bízva, hátrább állott s már podgyászszekereit is felkészítő, hogy visszavonúljon. Montecuccoli ekkor még egy végső kísérletet tesz az ütközet elhatározására: a tanácsba hívott vezéreknek tudtára adja, hogy a török tábornak eddig a túlparton veszteglett része is részint átkelt, részint átkelőben van a hareztér mind két oldalán s a kereszténvhad veszélyben forog hogy körűlkeríttetik, ha minden erejét meg nem feszíti: a visszavonulásra tehát nincs többé idő, s halál vagy diadal közt lehet csak választás. Halál vagy diadal! lőn tehát most a harczkiáltás, s délutáni három óra tájban, az egész keresztény sereg, félholdat képezve, viadalra kél az ellenséggel. S egy heves óra múlva teljes diadal jutalmazta a bátor elhatározást. Az ellenség mindenütt megnyomatik s

hanyathomlok törekedik visszajutni a folyam túlsó partjára; de sokan a neki dühödt keresztények fegyvere alatt hullnak el, sokan a hullámokba temettetnek a szörnyű tolongásban. A nagyvezér, ki a lovasság nagy részével még mindig a szentgothárdi mezőn várta az ütközet kimenetelét, látván hadai veszedelmét, maga is futásnak eredt, lőszerei egy részét is a győzőknek hagyván martalékúl. Tizenhatezer török hullája borította a harczmezőt, vagy merült el a hullámokban. Másnap Montecuccoli, nyilvános hálaimát tartott a csatamezőn, melyen régtől fogva először vívott ki diadalt a törökök derékhada ellen a keresztények fegyvere. És a helynek, hol a diadal kivívatott, s hol a győztes sereg a harczok istenének hálát mondott, maiglan egy kápolna tartja fenn emlékezetét [1]).

Montecuccoli nem űzte a megvert ellenséget, s ez a következő napokban háboríttatlanul gyűlhetett ismét össze táborában, háboríttatlanul indulhatott aug. 6-kán Körmend felé, s üthetett tábort Vasvár alatt. Itt Renningerrel, a táborában lévő császári követtel nyomban alkuba ereszkedett, s a hadjárat előtt Leopold által ajánlott föltételeket minden nehézség nélkül elfogadván, a békét aug. 10-kén nagy titokban megkötötte, úgy mindazáltal, hogy míg Leopold megerősítése megérkeznek, az ellenségeskedés ne legyen megszüntetve. Montecuccoli a megelőző napon érkezett Körmendre; de a helyett, hogy újabb támadást intézno, néhány nap múlva, csak Nádasdyt küldé a magyar lovassággal s hat kis ágyúval az ellenség után, ki a Bakonyon keresztül Székesfehérvárnak tartott; maga a derék haddal Magyar-Óvárra vonúlt vissza; midőn pedig értesült, hogy a nagyvezér Esztergámnál a Dunán átkelvén, Érsekújvár alá szállott, onnan hihetőleg Nyitrát szándékozván megtámadni, maga is átkelt Pozsonynál a Dunán s a Vágvonalra sietett. Galgócznál táborozott a

[1]) Montecuccoli: Comment. Bellici. Katonánál XXXIII, 518. k. Ortelius: rediv. II, 838. Hammer: III, 558. kövv. Histoire des Revolutions de Hongrie. La Haye 1739. I, 227.

sereg, mint vezére írja, tele harczvágygyal, tele reménynyel, hogy egy újabb ütközet a szentgotthárdinál még dicsőbb győzedelmet vív ki az ellenségen, midőn a Leopold által szept. 27-kén megerősített békekötés híre oda érkezett, s minden további munkálatoknak végét szakasztottá *).

Ha Szentgotthárdnál a török győzött, s Leopold könyörgött volna békéért, ez akkor is alig lehetett volna gyalázóbb reá, ártalmasabb Magyarországra nézve. Főbb feltételei íme következők: Erdélyből mind a császári, mind a török had kitakarodjék; Apafyt mind a császár, mind a szultán fejedelemnek ismeri; halála után Erdély szabadon választhatja fejedelmét. Szatmár és Szabolcs megyék a hajdúvárosokkal együtt Leopold birtokában maradnak. Érsekújvárt, Nógrádot és Nagyváradot viszont a török tartja meg. Székelyhíd lerontatik; Szerinvár is romjaiban marad. Leopold a Vágvonal védelmére, Érsekújvár helyett új várat építhet; s négy hónap alatt a szultánt 200 ezer tallért érő ajándokkal tiszteli meg, mit ez is illő ajándokkal viszonoz. A béke 20 évig tartand. A zsitvatoroki békekötés pontjai, a mennyiben utóbb nem módosíttattak érvényben maradnak [2]).

[1]) Montecuccoli e. h.
[2]) Katonánál: e. k. 565. Hammer: III, 561.

Vége az ötödik kötetnek.